Valtiolle vaaralliset naiset

Piia Vuorinen

Valtiolle vaaralliset naiset

Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2023
Papers on Labour History XIII 2023

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

© Piia Vuorinen ja THPTS

Taitto: Raimo Parikka
Kansi: Kaisa-Maria Laiho
Kannen kuva: Poliisi korjaa naista talteen mustaan maijaan ”Punaisen päivän” mielenosoituksen aikana Helsingissä vuonna 1929. Kuvaaja: A. Pietinen. Museovirasto, finna.fi.

ISSN 0783-005X
ISBN 978-952-7466-27-8 (Nid.)
ISBN 978-952-7466-28-5 (PDF)

Hansaprint Turenki 2023

Sisällys

Esipuhe ... 7

Johdanto valtiollisen poliisin valvonnan arkeen ja sukupuolittuneisuuteen ... 10

- Henkilömappi A2790 ... 10
- Tutkimusteemat ja aikaisempi tutkimus ... 12
- Tutkimustehtävä ja keskeiset käsitteet ... 23
- Kontrollipoliittinen konteksti ... 36
- Lähdeaineisto ja tutkimusmenetelmä ... 46

Kontrollipolitiikka tiedonkeruuna ... 64

- Valvonnan kaikenkattava luonne ... 64
- Epäiltyjen moninainen joukko ... 85
- Seurannan perusteet ... 104
- Epäilty vai naisepäilty? – sukupuoli epäilyjen määrittäjänä ... 132

Kontrollipolitiikka seurantana ... 158

- Etsivien seuraamat – reaktiivisesti lain rajaviivoilla toiminut poliisiviranomainen ... 158
- Tiedustelijoiden kavaltamat – tiedustelijaverkostojen suuri merkitys valvonnassa ... 177
- Ilmiannetut – paikallisyhteisö virallisen kontrollipolitiikan tukijana ... 199
- Kirjekontrollin paljastamat – kirjeiden lukeminen seurantakeinona ... 221

Kontrollipolitiikka määrittelyvaltana ... 240

Ilman ulkomaanpassia jätetyt – potentiaalinen kumouksellisuus passin saamisen esteenä ... 240

Tapauskohtaisesti pidätetyt ja syytetyt – kontrollin vähemmän systemaattinen luonne ... 263

Syyllisyydeltään vahvistetut – hovioikeuteen vaikuttamisen merkitys ... 287

Turvasäilöön suljetut – vaaralliseksi määrittäminen sodan kontekstissa ... 305

Kontrollipolitiikka valvojan ja valvotun välisenä vuorovaikutteisuutena ... 332

Epäiltyjen keskinäiset ”ohranaepäilyt” virallisen kontrollin välineenä ... 332

”Konspiratiivisuuden” vastaisesti toimineet – epäillyn varomattomuus seurannan edistäjänä ... 348

Vastarintaan asettuneet – kontrollin vastustamisen seuraukset ... 363

Tunnustaneet ja yhteistyöhön suostuneet – kontrollista neuvottelun muodot ... 386

Tiedonkeruun, tarkkailun ja ristiriitaisten naiskäsitysten viranomainen ... 410

Lähteet ja kirjallisuus ... 425

Liitteet 1–4 ... 445

Tiivistelmä / Abstract ... 449

Esipuhe

Vakoilu- ja kontrolliteemat sekä sukupuolen merkitys historiassa kiinnostivat minua jo maisteriksi opiskellessani. Valmistumisen jälkeen tarvitsin kuitenkin useamman työelämässä vietetyn vuoden ennen kuin rohkaistuin aloittamaan väitöskirjatutkimuksen. Nyt olen kulkenut lähes kuusi vuotta valtiollisen poliisin sekä aikakauden naisihannetta ja poliittista hegemoniaa vastaan toimineiden naisten seurassa. Vaikka tutkimusmatka oli kuvitelmiani pidempi ja yksinäisempi, oma innostukseni tutkimusaihetta kohtaan ei yksin olisi riittänyt valmiiksi julkaisuksi asti. Ilman tiedeyhteisön, rahoittajien ja läheisten muodostamaa tukiverkostoa tutkimukseni odottaisi vielä valmistumistaan.

Ensimmäiset kiitokseni kohdistan tutkimustyötäni rahoittaneille säätiöille. Tämä tutkimus on tehty Suomen Kulttuurirahaston ja Turun Yliopistosäätiön taloudellisen tuen avulla. Saamallani tutkimusrahoituksella oli minulle myös symbolinen merkitys, sillä se todisti itselleni aihevalintani merkityksellisyyttä ja valoi luottamusta omaan tutkijapotentiaaliini. Rahallisesta tuesta haluan kiittää niin ikään Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen tohtoriohjelmaa.

Rohkaisevasta kannustuksesta ja luottamuksesta kiitän myös työtäni ohjanneita professori Kirsi Vainio-Korhosta, professori Johanna Ilmakunnasta ja dosentti Tiina Lintusta. Lisäksi olen ohjaajilleni kiitollinen apurahalausuntojen kirjoittamisesta, avusta tutkimusteemojen kiteyttämisessä sekä kaikista tutkimukseeni liittyneistä pragmaattisista neuvoista. Kiitän tutkimukseni esitarkastajia dosentti Aleksi Mainiota ja professori Tiina Kinnusta asiantuntevista ja rakentavista kommenteista, jotka auttoivat minua viimeistelemään tutkimukseni. Aleksi Mainiota kiitän vielä erikseen vastaväittäjäksi suostumisesta.

Tutkimukseni lukija kiittää erityisesti ohjaajieni ja esitarkastajieni monista huomioista, jotka liittyivät tapaani kirjoittaa pitkiä virkkeitä. Tutkimuksen viimeistelyvaiheessa ymmärsin vihdoin ottaa sakset käteen ja lyhentää virkkeitäni, jotka tapasivat venyä monipolvisiksi. Kielihuollon viimeistelystä kiitän ystävääni Mirjami Haimelinia.

Kollektiivinen kiitos kuuluu myös kaikille Suomen historian tutkijaseminaarin jäsenille, joiden kanssa käydyt keskustelut antoivat paljon virikkeitä omalle työlleni. Kollegiaalisesta vertaistuesta kiitän erikseen Elsa Hietalaa, sillä hänen kanssaan olen viimeisten vuosien aikana saanut jakaa oppiaineen työyhteisön ulkopuolella väitöskirjaa tekevän tutkijan kokemukset. Kansallisarkiston ja Kansan Arkiston henkilökuntaa kiitän avusta arkistolähteiden kanssa. Olen iloinen siitä, että Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura osoitti kiinnostusta tutkimustani kohtaan. Suuret kiitokset seuralle väitöskirjani julkaisemisesta.

Perhepiiriäni sekä vierellä kulkeneita ystäviäni kiitän siitä, että he ovat pitäneet ajatukseni kaukana historiantutkimuksesta – ja samalla jaksaneet kannustaa loppusuoralle asti. Puolisoani Juhoa kiitän korvaamattoman tärkeästä kumppanuudesta, joka kannatteli myös epätoivoisten hetkien yli.

Hiidenveden mökkirannassa 14.8.2023, *Piia*

Valtiollinen poliisi seurasi helsinkiläistä Impiä (s. 1896) hänen kommunistisen toimintansa perusteella ja arkistoi hänen seurantatietonsa henkilömappiin. Kuva: Hmp A2790, EK-Valpo, KA.

Johdanto valtiollisen poliisin valvonnan arkeen ja sukupuolittuneisuuteen

Henkilömappi A2790

Kesäkuussa 1932 valtiollinen poliisi pyrki varjostamalla saamaan selvyyttä aiemmin Helsingissä epäilyksiä herättäneen tuntemattoman naisen henkilöllisyydestä. Varjostustehtävää perusteli epäily tummansiniseen sadetakkiin ja valkoiseen päähineeseen pukeutuneen naisen osallistumisesta kommunistien salaisten julkaisujen monistustarvikkeiden kuljettamiseen. Valtiollisessa poliisissa työskennelleen *rouva* Fagerströmin tarkan varjostuksen, salaisen tiedustelijan kertomusten ja erään pidätetyn luota löytyneen avaimen perusteella valtiollinen poliisi onnistui selvittämään sinitakkisen naisen henkilöllisyyden muutamassa päivässä ja järjesti esitutkinviranomaisena kotietsinnän. Valtiollisen poliisin kotietsinnästä löytämät monistustarvikkeet, kielletyiksi määritellyt julkaisut ja astiakaapin hyllypaperin alle piilotetut salaiset asiakirjat osoittivat kiistattomasti helsinkiläisen tehdastyöläisen, Impin (s. 1896), osallisuuden Suomen Kommunistisen Puolueen valtiopetokselliseen toimintaan.

Kuulustelussa valtiollinen poliisi ei kuitenkaan saanut vahvistusta naisen puoluueroolista tekemilleen tulkinnoille, sillä Impi esiintyi hyökkäävän vaitonaisena kieltäytyen vastaamasta tarkasti kysymyksiin. Impi kielsi puoluejäsenyytensä ja otti ”*kyllä minä joudan istua linnassa*” -asenteen, mutta myönsi ympäripyöreästi toimittaneensa joitakin paketteja. Samalla hän korosti ideologista välimatkaa kuulustelijaansa vakuuttamalla myötämielisyyttä kommunistien tavoitteille – ”*kun se on työläisten puolta*”.

Nämä valtiollisen poliisin kuulustelusta saamat vähäiset näytöt riittivät kotietsinnästä löydetyn aineiston ansiosta vakuuttamaan valtio- ja maanpetosrikoksia alimpana oikeusasteena käsitelleen Turun hovioikeuden siitä, että Impi oli työskennellyt kommunistisen puolueen hyväksi. Selvittämättä jäi, että todellisuudessa Impi oli ennen kiinnijäämistään ehtinyt toimia puolueen jäsenenä seitsemän vuoden ajan.[1] Puolentoista vuoden valtiopetostuomion jälkeen Impi jatkoi työtä valitsemansa aatteen hyväksi, mikä teki hänestä valtiollisen poliisin jatkuvan seurannan kohteen.

Vuosien varrella valtiollinen poliisi keräsi Impin poliittisista sympatioista ja maanalaisesta puoluetoiminnasta informaatioarvoltaan vaihtelevia tietoja ja tallensi ne rouva Fagerströmin varjostusraportin aloittamaan henkilömappiin. Erityisen kiinnostunut valtiollinen poliisi oli selvittämään rumaksi kommunistinaikkoseksi määrittelemänsä Impin ja erään poliittisista rikoksista tuomitun miehen tuttavuussuhteen luonteen, sillä viranomainen epäili Impin hoitavan salaisia puolueasioita itselleen tuntemattoman vangin avustamisen peitteellä. Poliittisten vankien avustustoiminnan oletettu vaarallisuus riitti kerran myös perusteeksi Impin kuulustelemiselle, sillä valtiollinen poliisi halusi saada lisätietoja kommunisteiksi määrittelemiensä naisten linja-automatkasta Tammisaaren pakkotyölaitokseen. Vaikka valtiollinen poliisi keräsi paljon tietoa ja tiedonmuruja Impin valtiopetokselliseksi määritellystä toiminnasta, Impi sai tätä kuulustelua lukuun ottamatta elää kontrollitoimien ulkopuolella toisen maailmansodan luomaan poikkeustilanteeseen asti.

Sotavuosina valtiollinen poliisi sai tarkempaa tietoa Impin ja eräiden puoluetoimijoiden keskinäisistä riitelyistä kuin naisen puoluetoimintaan liittyneistä tehtävistä. Tästä huolimatta se päätyi sulkemaan Impin turvasäilöön valtion turvallisuudelle vaarallisena henkilönä. Valtiollisen poliisin kuva Impistä vapaudessa vaarallisena naisena vahvistui, kun Impi kertoi turvasäilössä ”*tulevansa aina ajattelemaan asioista toisin kuin nykyisessä yhteiskunnassamme olevat vallanpitäjät*”. Impin oli itse vaikea nähdä

1 Suomen Kommunistisen Puolueen kaaderiaineisto 1 b, Impi Hunnakko, Kansan Arkisto.

sitä vaarallisuutta, jota hän valtiolliselle poliisille edusti. Turvasäilössä vietetyt vuodet saivat Impin ironisesti arvioimaan, että hallitus ”*on huonolla perustalla, jos tämmöinen vanha ämmä sitä pystyy horjuttamaan*”. Yhteiskuntajärjestystä kunnioittamaton asenne pakotti naisen odottamaan vapautta sodan päättymiseen asti.[2]

Seuraavana keväänä valvojan ja valvotun osat vaihtuivat kommunistien päästyä valtaan.

Tutkimusteemat ja aikaisempi tutkimus

Impin tarina kuvaa kaikessa tiiviydessään sitä arkea ja niitä vastakkaisia tunteita, joita kommunisminvastaisen taistelun osapuolet – valvoja ja valvottu – kokivat vuosien 1919–1944 välisessä Suomessa. Ristiriita valvojan ja valvotun välille syntyi sisällissodan katkeran muiston, sodan voittaneiden valkoisten kannatteleman ”vapaussodan” poliittisen perinnön, bolševikkien hallitseman Neuvosto-Venäjän/Neuvostoliiton läheisyyden ja Suomen Kommunistisen Puolueen tavoitteiden leikkauspisteessä. Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) puheet vallankumouksen jatkamisesta, vallinneen yhteiskuntajärjestyksen kumoamisesta ja ylikansallisesta luokkasolidaarisuudesta olivat myrkkyä vallassaolijoille. Toisin sanoen ristiriita kiteytyi vallankumouksen – tai vähintään yhteiskunnallisen muutoksen – pelon ja toiveen rajamaastossa.

Vallassaolijoiden näkökulmasta suomalaisen kommunismin itäiseen tukeen nojaava kumouspotentiaali teki siitä uhan nuoren tasavallan järjestykselle ja yhtenäisyydelle, mikä edellytti tehokasta kontrollia. Kommunismin uhan vastustamiseen liittynyt kontrolli näkyi kommunistisen puolueen ja myöhemmin 1930-luvulla kommunistiseksi luokitellun julkisen liikkeen toiminnan määrit-

2 Impin seurantatiedot henkilömapista (jatkossa hmp) A2790. Suorat lainaukset digitoidun henkilömapin dokumenteista: kuulustelupöytäkirja 1932; ilmoitus 284/11.2.1943, digitoidun henkilömapin tiedostot numero 48–49, 153), EK-Valpo, KA.

tämisessä laittomaksi, kommunisteihin kohdistetussa seurannassa, lukuisissa valtio- ja maanpetossyytteissä sekä kommunisteiksi luokiteltujen henkilöiden rajaamisessa kansallisen kokonaisuuden ulkopuolelle.

Epäiltyjen henkilöiden rekisteröinnistä, seurannasta sekä valtio- ja maanpetosrikossyytteitä koskeneesta esitutkinnasta vastasi valtiollinen poliisi, joka oli perustettu elokuussa 1919 maan sisäisestä turvallisuudesta ja siviilitiedustelusta vastanneeksi viranomaiseksi. Etsiväksi Keskuspoliisiksi – joulukuusta 1937 lähtien Valtiolliseksi poliisiksi – nimetty valtiollinen turvallisuuspoliisi tulkitsi valtakunnan itsenäisyyttä, turvallisuutta ja laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan tähdättyjen toimien valvontaan ja ennaltaehkäisyyn keskittynyttä tehtäväänsä kapeasti. Tasavallan sisäistä järjestystä ja kansallista turvallisuutta uhanneet vaarat tulivat yksinomaan äärivasemmalta ja Neuvostoliitosta, eivät äärioikealta.

Historiakuvaamme on vahvasti sementoitu käsitys siitä, miten valtiollinen poliisi oli maailmansotien välillä ja toisen maailmansodan aikana kiinnostunut lähinnä Impin kaltaisista suomalaisen kommunismin edustajista, jotka työskentelivät kommunistisen puolueen, sen peitejärjestöjen ja neuvostotiedustelun hyväksi. Nämä pelot eivät syntyneet täysin irrallaan suomalaisen kommunismin toimista ja uhosta, mutta pelkokuviin sekoitettiin punaväriä ja omia ennakkoluuloja. Todellisiksi koetut viholliskuvat kanavoivat kontrollivallan toimintaa, vahvistivat valkoiseen nationalismiin kiinnittynyttä ryhmäidentiteettiä ja estivät näkemästä yhteiskunnallisia ristiriitoja kommunistien toiminnan taustalla.[3]

3 Sisällissodan jälkeen syksyllä 1918 valkoisten tiedustelutoimintaa hoitanut osasto nimettiin Yleisesikunnan III -osastoksi. Sen tehtävät liittyivät sekä sotilaalliseen että poliittiseen tiedusteluun. Sisäisestä turvallisuudesta huolehtiminen erotettiin sotilastiedustelusta ja siirrettiin sotaministeriöstä sisäministeriön alaiselle passiosastolle talvella 1919. 13.8.1919 sisäisestä turvallisuudesta huolehtiminen annettiin sitä varten perustetulle Etsivälle Keskuspoliisille. Varhaisvaiheista, valvonnan kohdistumisesta ja yhteiskunnallisesta kontekstista: ks. esim. Aatsinki 2020, 80–82; Hentilä 2018, 154, 160; Kannisto 2018, 621, 626; Siironen 2011, 19, 62–67, 207–210; Lackman 2009, 201–204; Aatsinki 2008, 276; Saarela 2008, 761, 787, 790–

Valvonnan suunta ja vallankumouksen uhasta värittyneesti kertoneet viholliskuvat olivat samoja monessa eurooppalaisessa ja läntisessä valtiossa. Työväenliikkeen nousu oli 1800-luvun jälkipuolelta lähtien edustanut keski- ja yläluokalle porvarillisen yhteiskunnan, omistusoikeuden ja sukupuoliroolien horjuttamista kohtaan tunnettuja pelkoja. Nämä pelot konkretisoituivat bolševikkien vallankumouksessa. Samalla ensimmäistä maailmansotaa seurannut poliittisen vallan tuuliajo, sotaa edeltäneiden hallintojen romahtaminen ja yhteiskuntajärjestysten järkkyminen loivat pohjaa oman paikkansa unohtanutta työväenluokkaa kohtaan tunnetuille peloille. Neuvosto-Venäjälle/Neuvostoliitolle[4] uskollisten puolueiden ja kommunistien maailmanlaajuisen yhteistyöelimen, Kominternin, perustaminen, kommunistien luokka- ja maailmanvallankumoukseen tähdänneet tavoitteet ja uutiset bolševikkien[5] todellisista ja liioitelluista hirmuteoista voimistivat vallankumousta kohtaan tunnettua pelkoa. Aito huoli ja propaganda sekoittuivat, kun bolševismi alkoi nopeasti merkitä kaikkia niitä hämäriä vaaroja ja salakavalia vihollisia, jotka uhkasivat eurooppalaisia yhteiskuntia ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Mielikuvat Eurooppaa piirittäneistä kaaoksen voimista saivat aikaan konservatiivista, oikeistolaista ja militaristista vastaliikehdintää – sekä kontrollia.[6]

791; Lackman 2007, 161, 168; Tikka 2006, 38–40; Hietaniemi 1992, 55–60; Lackman 1994, 13–22, 33; Saarela 1996, 11, 22–25, 362; Kekkonen 1996, 235; Immonen 1987, 9, 425–426.

4 Neuvosto-Venäjästä tuli virallisesti Neuvostoliitto vuonna 1922.

5 Bolševikit olivat Venäjän sosialidemokraattisen työväenpuolueen sisäinen puolueryhmittymä, joka teki vallankumouksen lokakuussa 1917. 1920-luvun puolivälissä he nimesivät itsensä Neuvostoliiton kommunistiseksi puolueeksi. Puolueen puheessa bolševikit viittasivat puolueeseen ennen vuotta 1921 liittyneisiin jäseniin, kun muita kutsuttiin kommunisteiksi. Ks. esim. Clements 1997, 1. Valtiollisessa poliisissa bolševikkeihin/bolševismiin viitattiin laajemmin.

6 Gerwarth & Horne 2013, 66–73, 80–81. Kominternista yleisesti: Chase 2001; McDermott & Agnew 1996. Kansallisen turvallisuuden kontekstissa todellisia ja epätodellisesti koettuja uhkia ei välttämättä ole tarve erottaa, sillä ne vaikuttavat yhtäläisesti uhkakuviin. Egengren & Oscarsson 2002, 22–23.

Valtiollisen poliisin tavoin kotimaisen kumouksellisuuden valvontaan ja ulkovaltojen vakoilun paljastamiseen eli vastavakoiluun osallistuivat maailmansotien välillä valtioiden erilaiset turvallisuus- ja tiedusteluviranomaiset.[7] Tiedusteluhistorian tutkimuksen (*intelligence studies*) perusteella diplomatian kehitykseen, valtioiden tiedontarpeeseen ja ulkopolitiikkaan yhteydessä olevalla tiedustelulla on vuosisatoja pitkä historia. Varsinaisilla turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisilla ei kuitenkaan ollut takanaan kovin pitkää historiaa, kun ne aloittivat toimintansa kommunismin ja Neuvostoliiton uhkaa vastaan. Tiedusteluhistorian hahmottaman yleiskuvan perusteella toiminta kehittyi ammattimaiseksi ja organisoiduksi 1800-luvun lopulta lähtien. Kansallisvaltioiden tarve seuloa ulkomaalaisten ja omien kansalaisten joukosta mahdolliset vakoilijat oli yksi keskeisimmistä vaikuttimista toiminnan kehittämiseen. Vähäisemmässä määrin taustalla vaikutti tarve tarkkailla levottomuutta herättänyttä työväenluokkaa ja mahdollisen sodan vastaisia toimijoita.[8]

Yleiskuvassa on kuitenkin valtiokohtaisia eroja, eikä kehitys ollut kaikilta osin lineaarinen: turvallisuus- ja tiedustelualalla toimineiden henkilöiden tietämättömyys historiallisista edeltäjistään sai toimijat toistamaan samoja virheitä. Ensimmäisen maailmansodan aiheuttama sosiaalistaloudellinen kriisi ja

7 Kansallista turvallisuutta uhanneiden rikosten estämiseksi ja selvittämiseksi perustetuilla turvallisuuspoliiseilla on esitutkintaoikeus. Kansallisesta turvallisuudesta ja kotimaantiedustelusta vastaavilla turvallisuuspalveluilla ei ole oikeutta suorittaa esitutkintaa. Tiedustelupalvelut keskittyvät ulkomaantiedusteluun. Tiedusteluvalvonta.fi, Suomen tiedusteluvalvontavaltuutetun määritelmä. Tutkimuksessa käytän kaikista yhteisnimitystä turvallisuus- ja tiedusteluviranomaiset käsittelyn sujuvoittamiseksi.

8 Vrt. keskenään: Brandal et al 2021, 108–117; Andrew 2018, 4–7, 121–122, 140, 191, 426–427, 472–475; Quinlan 2014, 4–5, 9–10, 16, 36–37; Langkjaer 2011, 13, 50–57, 63–65, 115, 180–183, 205, 213–216; Jeffery 2011, IX–X, 3–7, 172–173, 194; Andrew 2009, XIX, 3, 21, 48, 52, 85–86, 94–95, 139–143; Jeffrey-Jones 2007, 2–6, 20, 39, 57–74; Eliasson 2006, 9–10, 37, 63–64, 169–171; Daly 1999, 217–218; Emsley 1997, 1, 20–21; Porch 1995, 24–30, 116–120, 135; Hannant 1993, 6–7, 18, 39–43, 71, 81–85; Flyghed 1992, 273–274, 315; Hiley 1986, 660–661; Baker 1978, 486–493; Berlière 1978, 29–36, 44–45. Seuraava kappale perustuu samoille lähteille.

bolševikkien Venäjällä tekemä vallankumous kuitenkin yhtenäistivät valvonnan suunnan monessa valtiossa kohdistamalla huomion kotimaisiin toisinajattelijoihin ja Neuvostoliiton hyväksi työskennelleisiin henkilöihin. Kansallisiin kommunistipuolueisiin ja Kominterniin liitetyissä peloissa yhdistyivät sisäisen järjestyksen ja kansallisen turvallisuuden kysymykset, koska Neuvostoliitto vaikutti puolueiden ja maailmanjärjestön taustalla.

Valtiollisen poliisin tarkkailua ja tiedustelua ei luotu tyhjästä ilman historiallisia edeltäjiä, mutta sen tavoitteet ja toimijat olivat valtiollisen itsenäisyyden myötä uudet. Venäjän aikana santarmihallinnon turvallisuuspoliisi (*ohrana*) oli muodostanut varsinaisen tarkkailua ja tiedonkeruuta harjoittaneen valtiollisen poliisin, joka oli raportoinut kansalaisten mielipiteistä, soluttanut tiedustelijoitaan salaiseen toimintaan ja kerännyt kansalaisilta ilmiantoja.[9] Ohranasta tuli valtiollisen poliisin vastustajien käyttämä haukkumatermi, mutta myös valtiollisen poliisin toisinaan itseensä liittämä nimitys.

Valtiollisen poliisin kommunisteihin kohdistama kontrolli erosi kuitenkin monen läntisen valtion harjoittamasta kontrollipolitiikasta maailmansotien välillä, koska kommunistista puoluetta ei näissä maissa kielletty. Turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisista kirjoitetun historiantutkimuksen valossa on ilmeistä, että puolueen laillisesta asemasta huolimatta viranomaisilla oli monessa valtiossa täysi työ valvoa kommunisteja. Kommunisteiksi luokitelluista ja aatetta sympatisoineista henkilöistä pidettiin kirjaa, mutta heistä ei oltu kiinnostuneita yksistään heidän poliittisen vakaumuksensa ja yhteiskunnallista muutosta ajaneen toimintansa perusteella. Kommunistisen puolueen laillisen aseman vuoksi viranomaiset tarkkailivat kommunisteja lähinnä mahdollisina vieraan vallan hyväksi toimijoina. Näkyvä kontrolli kohdistui vain harvoin kommunisteihin järjestelmän väkivaltaisen kumousyrityksen ja kansankiihotuksen perusteella. Viranomaisilla oli kuitenkin usein selkeitä vaikeuksia erottaa puolueen

9 Venäjän ajasta: Suodenjoki 2019; Suodenjoki 2016; Suodenjoki 2014; Daly 1999; Jussila 1994.

salaista työtä vakoilusta, sillä kommunisteilla oli myös maanalainen organisaatio, jonka jäseniä toimi vakoilutehtävissä.[10]

Turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisia käsittelevää akateemista ja populaaria historiaa on kirjoitettu valtavasti kylmän sodan päättymisen jälkeen, kun viranomaiset raottivat arkistojensa ovia välittömien turvallisuusuhkien vähennyttyä.[11] Tutkimuksen teemat ovat kytkeytyneet vahvasti vakoiluun ja konspiratiivisen maailman toimijoihin, mihin viranomaisten tehtävissä korostunut vastavakoilu ja Neuvostoliitosta länteen loikanneiden tiedustelu-upseerien mukanaan tuomat salaiset asiakirjat ovat myötävaikuttaneet. Turvallisuusviranomaisia käsittelevät tutkimukset ovat keskittyneet tarkastelemaan organisaatiota, yksittäisiä seurantatapauksia ja valvonnan yleisiä uhkakuvia. Tutkimusten perusteella turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten valvonnan suunnasta, toiminnan yleisluonteesta ja käytetyistä menetelmistä ei ole epäselvyyttä, mutta toisinajattelijoihin ja vieraan vallan hyväksi toimineisiin henkilöihin kohdistetun seurannan kokonaisvaltainen tarkastelu on jäänyt varjoon.[12]

Esimerkiksi John Greenen *A Political Family – The Kuczynskis, Fascism, Espionage and the Cold War* (2017) -tutkimus kuvaa tapaustutkimuksen kautta valvonnan käytäntöjä sekä viranomaisen resurssien ja tulosten epäsuhtaa, mutta tällaiset tutkimukset

10 Ks. esim. Quinlan 2014, 22–23, 37–42, 106. Vakoilun ja puoluetyön erottamisen vaikeudesta: Klehr & Haynes 2022. Maanalaisen organisaation ja vakoilun yhteydestä: Burke 2008, 58. Isossa-Britanniassa, Ruotsissa ja USA:ssa kommunistinen puolue ei ollut laiton: Agrell 2016, 60–61; Quinlan 2014, 33–34; Jeffreys-Jones 2007, 123; West 1982, 275–276. Kommunistinen puolue kiellettiin 1920–1930-luvulla Puolassa, Unkarissa, Italiassa, Bulgariassa, Jugoslaviassa, Liettuassa, Romaniassa ja natsi-Saksassa. Ranskassa kommunistinen puolue lakkautettiin vuonna 1939: Chase 2001, 23; McDonough 2016, 116; Baker 1978, 512.

11 Tiedusteluhistorian kehittymisestä: Moran & Murphy 2013, 1–8.

12 Tiedusteluhistorian eräänlaisina perusteoksina pidetään monia Christopher Andrew'n teoksia. Ks. lisäksi esim. Agrell 2016; Quinlan 2014; Jeffery 2011, Jeffreys-Jones 2007; Eliasson 2006; Flyghed 1992; Hiley 1986; West 1982; Baker 1978.

eivät laajemmin kuvaa valvontaviranomaisten tapoja harjoittaa valvontaa ja kontrollia valtion turvallisuuden edistämiseksi.

Jenny Langkjaerin Ruotsin turvallisuusviranomaisten varhaisvaiheita tarkasteleva väitöskirja *Övervakning för rikets säkerhet* (2011) ja esimerkiksi natsi-Saksassa tehtyjä ilmiantoja käsittelevät tutkimukset[13] nostavat muuta tutkimusta analyyttisemmin esiin viranomaisten konkreettisen valvontatyön toteuttamisen. Tutkimusten havainnot valvonnan ekspansiivisuudesta, poliittisen poliisin reaktiivisesta luonteesta ja kontrollin epäsystemaattisesta luonteesta luovat muuta tutkimusta selkeämmän kokonaiskuvan turvallisuusviranomaisten tavasta toimia valvonnan arjen tasolla.

Vaikka Neuvostoliiton romahtaminen vaikutti myös Suomessa turvallisuuspoliisin arkistojen avautumiseen, valtiollisen poliisin valvonnan kokonaisuutta on tutkittu akateemisesti suhteellisen vähän viranomaisen valtavasta arkistoaineistosta huolimatta. Suppeammista näkökulmista valtiollista poliisia on tutkittu melko paljon. Valtiollista poliisia on tutkittu esimerkiksi poliisipolitiikan yhtenä osana, turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten välisen yhteistyön tekijänä, venäläisemigranttien vastavallankumouksellisen työn tukijana sekä tietyn henkilön tai ryhmän kohtaaman kontrollin harjoittajana.[14]

Varhaisimmat valtiollista poliisia kuvanneet esitykset kirjoitettiin sotavuosien propagandatarkoituksiin luotuna aikalaiskirjallisuutena. Sotavuosina Valtion tiedoituslaitoksessa työskennelleet

13 Ilmiannoista: Gellately 1996; Gellately 1990; Mallman & Paul 1994.

14 Kaihovirta 2022; Wickström 2022; Okkonen & Lintunen 2021; Panschin 2018; Mainio 2015; Lintunen 2015; Kotakallio 2014; Koivisto 2011; Silvennoinen 2008; Aatsinki 2008, 2007; Levä 2008; Saarela 2008, 1996; Krekola 2006; Pankakoski 2005; Katainen 2005, 2000, 1998; Sana 2003; Huttula 2000; Huttula 1996; Rentola 1994; Hietaniemi 1992; Hietaniemi 1989. Ks. myös esim. Kittelä 2020; Lapinniemi 2019; Lehtelä 2018; Wahlberg 2012; Mäki 1995; Seppinen, Jukka (2017): *Itsenäinen Suomi vakoilun maailmassa 1917–1945*. Docendo. Valtiollisen poliisin aineistoja on käytetty myös paljon henkilöhistoriallisissa tutkimuksissa, joissa ei ole erityisesti tai lainkaan käsitelty kontrollia. Ks. esim. Hentilä, Kalliokoski & Viita 2018; Uusitalo 2014. Toisaalta on tutkimuksia, joissa tutkittavan henkilön historiaa olisi voitu syventää käyttämällä valtiollisen poliisin aineistoa. Ks. esim. Kemppainen 2020.

kirjailijat Örnulf Tigerstedt ja Mika Waltari saivat käyttöönsä valtiollisen poliisin aineistoa ja kirjoittivat teoksensa *Vastavakoilu iskee* (1943) ja *Neuvostovakoilun varjossa* (1942) kunnianosoituksena viranomaisen työlle, mikä kuvaa hyvin niiden perspektiiviä. Kirjailijat rakensivat viranomaisesta ylistävää kuvaa, sillä kirjojen retoriikan mukaan valtiollinen poliisi hankki tietoa ”*perin viekkailla manöövereillä ja hyvin valituilla välineillä*”, teki mittavia löytöjä ja paljasti merkittäviä, huonosti koulutettuja ja alkeellisen harrastelijamaisia salaisen työn tekijöitä.[15]

Kuva valtiollisesta poliisista muuttui seuraavalla vuosikymmenellä päinvastaiseksi vasemmistolaisen lakimies Ensio Hiitosen julkaistua oikeudenkäytön epäoikeudenmukaisuuksia käsittelevän teoksensa *Vääryyttä oikeuden valekaavussa* (1953). Teoksessa valtiollinen poliisi on esitetty oikeaa silmäänsä kiinni pitäneenä viranomaisena, joka toimi aloitteellisesti, kyseenalaisesti ja toisinaan vain oletusten varassa kommunistien toimintamahdollisuuksien rajaamiseksi.

Akateemisen tutkimuksen näkökulmasta sotavuosina ylöspäin katsotusta viranomaisesta tuli toimivaltuuksiaan laveasti soveltanut ja lain rajaviivoilla liikkunut viranomainen vasta yli kaksi vuosikymmentä myöhemmin. Esimerkiksi Lars Björnen Turun hovioikeuden valtio- ja maanpetostuomioita käsittelevä väitöskirja (1977) ja Jaakko Mäkelän sosialistisen työväenpuolueen lakkauttamista tarkasteleva lisensiaatintyö (1980) kohdensivat huomiotaan turvallisuuspoliisin toimintaan.[16] Tutkimuksissa valtiollinen poliisi on toimija, joka kirjoitti kuulustelupöytäkirjat sen omia tulkintoja korostaneeseen sävyyn, vapautti poliisiyhteistyöhön suostuneita henkilöitä syytteestä, pyrki oikeusvaltio-

15 Lainaus: Tigerstedt 1943, 77. Veijo Varjo -nimimerkillä populaarin kirjan vuonna 1980 julkaissut toimittaja Matti Arjanne on toistanut teoksessaan samoja tapahtumia ilman vastaavaa ylöspäin katsomista. Varjo 1980.

16 Valtiollisen poliisin etsivänä toimineen Ali Alavan omien kokemustensa pohjalta kirjoittamat teokset palauttivat tiedustelun ja kommunisminvastaisen taistelun teemat kirjakauppojen hyllyille 1970-luvulla. Näkökulma oli luonnollisesti päinvastainen. Viranomaisen työ oli kuitenkin tarinoiden taustaroolissa kaikesta tehokkuudestaan huolimatta. Ks. esim. Alava 1973.

periaatteiden[17] vastaisesti vaikuttamaan hovioikeuden päätöksiin ja käytti merkittävää valtaa valtionvastaisen toiminnan määrittelyssä.

Juha Siltalan väitöskirja *Lapuan liike ja kyyditykset* (1985) vahvisti kuvaa valtiollisen poliisin yksipuolisesta valvonnasta, sillä tutkimus toi vahvasti esiin viranomaisen ymmärtävän suhtautumisen äärioikeiston rikoksiin niiden isänmaallisia motiiveja korostaen. Valtiollinen poliisi jopa avusti tiedoillaan Lapuan liikkeen toimintaa. Jukka Rislakki nosti tutkivan journalismin periaatteilla ja puutteellisin lähtein kirjoittamissa teoksissaan *Erittäin salainen – vakoilu Suomessa* (1982) ja *Maan alla – Vakoilua, vastarintaa ja urkintaa Suomessa* 1941–1944 (1985) käsittelyyn Suomen turvallisuusviranomaisten antaman tuen venäläisemigranttijärjestöille bolševikkien hallinnon kaatamiseksi sekä valtiollisen poliisin toimet kommunistien jatkosodanvastaisen toiminnan nujertamiseksi. Suomalaista kommunismia käsittelevissä tutkimuksissa – kuten Kimmo Rentolan talvi- ja jatkosodan vuosiin keskittyvässä väitöskirjassa *Kenen joukoissa seisot?* (1994) – valtiollinen poliisi ei ole ollut tutkimuksen ensisijainen kohde. Tutkimukset ovat kuitenkin paljastaneet paljon turvallisuuspoliisin toimista kommunistien toimintamahdollisuuksien rajaamiseksi ja epäiltyihin suhtautumisesta.

Matti Lackmanista on tullut yksi näkyvimmistä valtiollisen poliisin historian kirjoittajista, kun ei huomioida kommunistien valtaaman valtiollisen poliisin aikaa keväästä 1945 eteenpäin. Väitöskirjallaan *Taistelu talonpojasta* (1985) hän monipuolisti aiempaa kuvaa valtiollisesta poliisista nostamalla esiin viranomaisen tiedustelijatoiminnan. Väitöskirjansa jälkeen tutkija on jatkanut turvallisuuspoliisin tutkimista muun muassa suojelupoliisin juhlakirjoihin kirjoittamissaan tiiviissä esityksissä ja valtiollisen poliisin pitkäaikaista päällikköä, Esko Riekkiä, koskevassa elä-

17 Oikeusvaltion keskeisiin tunnusmerkkeihin kuuluvat tuomiovallan erottaminen toimeenpano- ja lainsäädäntövallasta, yhdenvertaisuus lain edessä, legaliteettiperiaatteen mukainen oikeus tuomita vain laissa säädetyistä rikoksista laissa säädetyin rangaistuksin sekä kansalaisoikeudet. Kekkonen 2013, 124–128.

mäkerrassa (2007). Valtiollinen poliisi on edustanut Matti Lackmanille hyvin ohjesääntönsä mukaisen tehtävän suorittanutta toimijaa, joka vaikutti merkittävästi kommunistien toiminnan heikkouteen. Tutkijan käsityksissä viranomainen ei tehnyt ”*merkittäviä munauksia*”, joskin valtiollisen poliisin sokeus äärioikeiston aiheuttamalla uhalle ansaitsee miinuksen.[18]

Matti Lackmanin tutkimuksissa huomio on ollut valtiollisen poliisin organisaatiossa, valvonnan yleisessä luonteessa, turvallisuuspoliisin suurimmissa pidätyksissä ja yksittäisissä valtiollista poliisia avustaneissa tiedustelijoissa. Tutkimukset ovat nostaneet esiin viraston toiminnan eri puolia, valtiollisen poliisin tavan tulkita lakia itselleen parhain päin ja esimerkiksi ennaltaehkäisevän työn korostumisen tiedustelutoiminnan kehittämisen jälkeen. Sen sijaan valvontatoiminnan toteuttaminen käytännön tasolla on jäänyt vähälle huomiolle. Esimerkiksi tiedustelijatoimintaa on tutkimuksissa tarkasteltu lähinnä valtiollisen poliisin aiheesta kirjoittamien muistioiden ja yksittäisten tiedustelijoiden antamien tietojen perusteella tehtyjen pidätysten näkökulmasta. Tutkimuksissa ei ole käsitelty tiedustelijoiden toimintaa epäiltyjen parissa, heidän tuottamansa tiedon luonnetta tai valtiollisen poliisin toimintaa tiedustelijoidensa suojelemiseksi.

Tämän kaiken aikaisemman tutkimuksen perusteella tiedetään, miten Etsivä keskuspoliisi / Valtiollinen poliisi -nimisestä turvallisuuspoliisista kehittyi merkittävä kontrollipolitiikan toteuttaja ja vallankäyttäjä kommunisminvastaisessa taistelussa maailmansotien välisessä ja toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa. Se oli pienikokoinen organisaatio, joka taivutti omavaltaisesti toimivaltuuksiaan itselleen sopivalla tavalla, painosti muita viranomaisia, hyödynsi toiminnassaan paljon salaiseen toimintaan osallistuneita ja sinne solutettuja tiedustelijoita sekä suhtautui epäilemiinsä suomalaisen kommunismin edustajiin toiseutta korostaen. Tutkimuksellisesti epäselvempää on valtiollisen poliisin valvonnan arki, jolla viittaan epäillyksi päätymisen ja kontrollin soveltamisen moninaisuuteen sekä valvonnan toteuttamiseen ja toteutumiseen käytännön tasolla.

18 Lackman 2009, 222–225; Lackman 2007, 302; Lackman 1985, 22, 321–322.

Valvonnan arkeen sisältyy myös sukupuolen merkitys valvonnassa, jota Impistä kertova esimerkkikin sivuaa naisepäiltyjen näkökulmasta. Valtiollisen poliisin yksittäisiin naisiin kohdistamaa seurantaa ja kontrollia on käsitelty suomalaista kommunismia ja valtiollista poliisia yhdistävissä tutkimuksissa, mutta tarkastelunäkökulma ei ole varsinaisesti ollut epäiltyjen sukupuolen merkityksessä valvonnan kontekstissa. Näkyvimmin valtiollisen poliisin yksittäisiin naisepäiltyihin kohdistama seuranta on noussut esiin Tiina Lintusen punaisten naisten kohtaloita jäljittävässä väitöskirjassa *Punaisten naisten tiet* (2015), Hanne Koiviston 1930-luvun vasemmistoälymystöä tarkastelevassa tutkimuksessa (2011) ja Joni Krekolan Lenin-koulua käsittelevässä väitöskirjassa *Stalinismin lyhyt kurssi* (2006).[19] Elina Katainen on kahdessa artikkelissaan *Punaisen amatsonin jäljillä* (2005) ja *Kommunistit ja 1920-luvun uusi nainen – Betty Peltosen tarina* (1998) tuonut esiin piirteitä valtiollisen poliisin suhtautumisesta naisepäiltyihin.

Naiset ovat myös kansainvälisesti jääneet marginaaliin turvallisuus- ja tiedustelutoimintaan kytkeytyvissä tutkimuksissa, vaikka naistoimijat ja tiedustelumaailman yhdistäviä tutkimuksia on 2000-luvulla tehty enenevissä määrin. Tiedustelumaailmaan sitkeästi kytkeytyneet maskuliinisuuden attribuutit ja sukupuoleen sidotut aikalaiskäsitykset ovat näkyneet naisvakoojiin suhtautumisessa sekä siinä, miten naiset päätyivät sotavuosina epäillyksi vastarintatoiminnasta ja minkälaisia rooleja heille on tarjoutunut turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten palveluksessa.

Naisten toimijuutta tiedustelumaailmassa rajanneista käsityksistä huolimatta naiset ovat osallistuneet tunnettua enemmän valtion turvallisuuden takaamiseen tai toimineet merkittävällä tavalla vieraan valtion hyväksi. Naiset työskentelivät pääosin erilaisissa avustavissa rooleissa valtion turvallisuuden takaamisen kentällä, mutta jotkut heistä saattoivat kohota merkittävään asemaan sukupuolittuneista käsityksistä huolimatta. Näitä sukupuolittuneita käsityksiä ja/tai naisten roolia ovat tehneet näky-

19 Ks. myös Suhonen, Ville (2016): *Ompelijatar – Martta Koskisen kuolema ja elämä*. Gummerus.

väksi muun muassa Julie Wheelwright, Tammy Proctor, Juliette Pattinson ja Kathryn S. Olmsted.[20] Nadine Akkerman on tutkimuksessaan *Invisible Agents* (2018) löytänyt näyttöä yksittäisten 1600-luvulla eläneiden naisten aktiivisesta osallistumisesta vakoilutehtäviin.

Tutkimukseni lähtökohtana on selvittää, mitä valtiollisen poliisin poliittisluonteinen kontrolli tarkoitti käytännössä epäillyksi päätymisen sekä epäiltyihin kohdistetun valvonnan ja kontrollin näkökulmasta, ja minkälaisilla eri tavoilla epäillyt vastasivat kontrolliin. Impin kohdalla epäillyksi päätyminen kytkeytyi kommunistisen puolueen toimijoiden seurantaan ja tiedustelijalta saatuihin tietoihin monistusvahoja noutamaan saapuvasta naisesta. Epäillyksi päätymisen näkökulmasta Impin sukupuolella ei ollut merkitystä, mutta valtiollinen poliisi tarkasteli naista rumana kommunistinaikkosena. Impiin kohdistetussa seurannassa korostuivat monet epäsuoraan tai vain löyhästi valtionvastaisesta toiminnasta kertoneet tiedot. Vuosien seurannasta huolimatta Impi joutui ennen sotavuosia kohtaamaan kontrollin edustajan kuitenkin vain kahdesti kuulustelussa. Kuulusteltuna, valtiopetosrikoksesta tuomittuna ja turvasäilöön suljettuna hän ei kertaakaan tehnyt pienintäkään myönnytystä valtiolliselle poliisille. Miten yleistä Impin ilmentämä vastarinta ja valtiollisen poliisin häneen kohdistama valvonta olivat 1920–1940-luvun kontrollin kontekstissa. Mikä merkitys naisepäillyn sukupuolella oli kokonaisuudessa?

Tutkimustehtävä ja keskeiset käsitteet

Tutkin kommunisminvastaiseen taisteluun ja valkoisen Suomen arvoihin sitoutuneen valtiollisen poliisin harjoittaman valvon-

20 Ks. myös Hubbard-Hall & O'Sullivan 2020; Toy & Smith 2017; Proctor 2003. Tutkimuksia, joissa yksittäisiä naisia on nostettu merkittäviksi vakoilutoimijoiksi: ks. esim. Macintyre 2021; Murphy 2019; Green 2017; Burke 2008. Nykyistä valvontaa koskevissa tutkimuksissa sukupuoli on harvoin käytetty lähestymistapa. Koskela 2012.

nan arkea ja naisepäiltyjen sukupuolen merkitystä valvonnassa vuosien 1919–1944 välillä. Valtiollisen poliisin perustamisen ja sotavuosia seuranneen poliittisten voimasuhteiden muutoksen välinen aika on tutkimuksen luonteva aikarajaus, sillä poliisipolitiikka määrittyi uudelleen keväällä 1945 kommunistien tultua hyväksytyksi valtiollisen poliisin henkilökuntaan.[21]

Lähestyn valvonnan arkea kontrollipolitiikan käsitteen avulla. Kontrollipolitiikan käsite auttaa ymmärtämään valtion virallisen kontrollin turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisen toimintaa laajemmasta näkökulmasta sekä havaitsemaan, mitkä kaikki tekijät vaikuttavat viralliseen kontrolliin. Toisin sanoen käytän kontrollipolitiikan käsitettä valtiollisen poliisin valvonnan arjen eri ulottuvuuksien hahmottamiseksi. Kontrollipolitiikan käsitteen määrittelyn ja valvonnan sukupuolittuneisuutta käsittelevien tutkimusten esiin nostamisen jälkeen esitän tarkemmat valvonnan arkeen liittyvät tutkimuskysymykseni.

Käsitteellisesti kontrollipolitiikka on osa sosiologiassa ja kriminologiassa toisen maailmansodan jälkeen käytettyä sosiaalisen kontrollin (*social control*) käsitettä. Sosiaalisesta kontrollista on esitetty erilaisia määritelmiä, mutta uusimman historiantutkimuksen puolella on omaksuttu käsitteen laaja määritelmä, kuten esimerkiksi Pieter Spierenburgin kirjoittamat johdannot *Social Control in Europe* -teoksiin (2004) havainnollistavat. Sosiaalisen kontrollin lähtökohtana on näkemys, että normeista poikkeava käyttäytyminen – kuten rikollisuus, irtolaisuus, alkoholismi, mielisairaudet ja seksuaalisen käyttäytymisen moninaisuus – heikentää yhteisön ja yhteiskunnan toimintakykyä ja järjestystä. Tämän vuoksi yksilön käyttäytymistä ohjataan ja säädellään poikkeavasta normien mukaiseen suuntaan kohdistamalla normeista poikkeavaan käyttäytymiseen erilaisia kontrollimekanismeja. Siinä missä sosiaalinen kontrolli viittaa laajimmassa merkityksessään perheestä valtioon ulottuvien sosiaalisten instituutioiden virallisiin, epävirallisiin ja lääketieteellisiin kontrollikeinoihin ja poikkeavaksi luokitellun käyttäytymisen valvontaan, suomalaisessa tutkimuksessa käytetyn kontrollipolitiikan käsitteen näkökulma

21 Punaisesta Valposta: ks. esim. Rentola 1994b; Lehtonen 1994, 97–99.

on kapeasti kiinni valtion virallisessa kontrollissa.[22] Kontrollipolitiikka on synonyymi valtion sosiaaliselle kontrollille.

Olli Matikaisen ja Satu Lidmanin toimittamassa *Morality, Crime and Social Control in Europe 1500–1900* -teoksessa (2014) sosiaalinen kontrolli on yksi avaintermeistä eurooppalaisen menneisyyden ymmärtämiseksi. Tästä monenlaisten ilmiöiden selittämiseen liittyvästä avainroolista huolimatta sosiaalisen kontrollin käsitettä on käytetty melko vähän suomalaisessa historiantutkimuksessa.[23]

Valtion sosiaalista kontrollia käsittelevissä tutkimuksissa kontrollipolitiikan käsitettä on käytetty valtiollisen kontrollin synonyymina, mutta tämän synonyymikäytön rinnalla historian- ja oikeushistoriantutkimukseen omaksuttu kontrollipolitiikan käsite on ollut melko määrittelemätön yleisnimitys. Kontrollipolitiikalla on viitattu kontrollijärjestelmään, kontrollikoneiston tavoitteisiin sekä sen tuottamiin käsityksiin ja erilaisiin kontrollikeinoihin, kuten poliittisiin oikeudenkäynteihin ja kommunistien osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksille asetettuihin rajoituksiin. Varhaisissa sosiaalisen kontrollin käsitteestä ammentaneissa oikeustieteen määrittelyissä kontrollipolitiikka on kuitenkin pitkälti tiivistetty tietoiseksi yhteiskuntapolitiikaksi ja yksilöön kohdistetuksi pakkovallaksi, jolla säädellään rangaistavaa tai siihen verrattavaa poikkeavaa käyttäytymistä yhteiskunnallisen yhdenmukaisuuden ja jatkuvuuden turvaamiseksi. Määritelmän taustalla vaikutti sosiaalisen kontrollin käsiteen lisäksi kontrollin kritiikkiä ilmentänyt yhteiskuntakriittinen keskustelu 1960–1970-luvun taitteessa. Ihmisoikeuksia korostaneen keskus-

22 Sosiaalisen kontrollin käsitettä on toisinaan arvosteltu kaikenkattavuudesta ja epämääräisyydestä. Chriss 2019; Matikainen & Lidman 2014, 7–9; Laine 2014, 22, 51–52; Hartikainen 2005, 29; Spierenburg 2004, 1–16; Roodenburg 2004, 145–147; Emsley 2004, 193–195.

23 Ks. esim. Pukero 2009; Ahlbeck-Rehn 2006; Hartikainen 2005; Rajala 2004; Koskivirta 2001; Nygård 1985. Ks. myös Järvinen, Margaretha (1990): *Prostitution i Helsingfors – en studie i kvinnokontroll*. Åbo Akademis Förlag; Saarimäki, Pasi (2010): *Naimisen normit, käytännöt ja konfliktit – esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskisuomalaisella maaseudulla*. Jyväskylän yliopisto.

telun tavoitteena oli kiinnittää huomiota kriminaalipolitiikassa, sosiaalihuollossa ja mielisairaanhoidossa poikkeaviksi leimattujen asemaan sekä heidän laitoshoitonsa ja oikeusturvansa puutteisiin.[24]

Kontrollin kritiikistä syntyneen kontrollipolitiikan käsitteen yleisen määrittelemättömyyden vuoksi on epäselvää, miten laajasti käsitettä käyttäneet tutkijat ovat ymmärtäneet kontrollipolitiikan kattavan sosiaalisen kontrollin käsitteen eri ulottuvuudet. Yksittäisissä valtion sosiaalista kontrollia tarkastelevissa tutkimuksissa on voitu huomioida esimerkiksi paikallisyhteisön harjoittaman sosiaalisen kontrollin suhde valtion viralliseen kontrolliin, mutta tällaiset näkökulmat eivät aina ole tulleet huomioiduiksi.[25]

Ymmärrän valtiollisen poliisin harjoittaman kontrollipolitiikan viranomaisorganisaation virallista valvontaa ja normien noudattamiseen tähtäävää ohjaamista laajempana ilmiönä, joten en lähesty valtion kontrollipolitiikkaa vain yksilöön kohdistetun virallisen valvonnan ja pakkovallan näkökulmista. Huomioin tutkimuksessani sellaiset epäviralliset kontrollin muodot, joilla oli vaikutusta valtion viralliseen kontrolliin. Lisäksi hyödynnän joissakin sosiaalisen kontrollin tutkimuksissa mainittua ajatusta valvojan ja valvotun välisestä vuorovaikutuksellisuudesta, jolla viittaan kontrolliin vastaamisen tapoihin ja niiden vaikutukseen viranomaisen kontrollipäätöksiin.

Epävirallisten kontrollikeinojen huomioimista perustelee se, että virallisen kontrollin vahvuus on riippuvainen paikallisyhteisön suhtautumisesta poikkeavuuteen ja sen tekemiin lain-tulkintoihin. Lähiyhteisössä epäviralliset kontrollikäytännöt

24 Rajala 2004; Kekkonen 2003, 218 viite 1; Koskivirta 2001; Lindén 1992, 30; Kekkonen 1991, 154, 156 viite 1; Mäkelä 1989; Takala 1978, 5–9; Laitinen 1978 1–4; Lahti 1978, 36–40.

25 Oikeustieteellisen tutkimuksen opetusmateriaaliksi laaditussa *Kontrollipolitiikasta*-julkaisussa (1978) Hannu Takala katsoo, että pienyhteisöjen harjoittama epävirallinen sosiaalinen kontrolli on osa kontrollipolitiikkaa, koska se on olennainen väline yhdenmukaisen käyttäytymisen edistämiseen. Takala 1978, 8 viite 1. Tällaiset tulkinnat eivät näy esimerkiksi Jukka Kekkosen yleisluonteisissa määritelmissä. Kekkonen 2003; Kekkonen 1991.

tarkoittavat keskinäisessä kanssakäymisessä harjoitettua paheksuntaa, juoruilua, pilkkaa, muita epämuodollisia rangaistuksia norminrikkojaa vastaan ja normeja noudattavien palkitsemista. Näillä keinoilla yhteisö pyrkii vaikuttamaan yksilöön, jotta tämä sisäistäisi normit ja arvot. Valtiollisen poliisin kontekstissa tällaisista epävirallisen kontrollin muodoista tuli merkityksellisiä viralliselle kontrollille, kun paikallisyhteisön jäsenet kääntyivät viranomaisen puoleen ilmiantaakseen toisiaan tai osoittivat muuta aloitteellisuutta rikolliseksi luokitellun toiminnan rajoittamiseksi. Yleisellä tasolla paikallisyhteisön myönteinen suhtautuminen normien vaatimaan käytökseen – tässä tapauksessa kommunisminvastaista taistelua suosiva tulkinta – näkyy virallista kontrollia tukevana toimintana.[26]

Valtiollinen poliisi oli riippuvainen myös paikallisviranomaisten asenteista ja toiminnasta. Nimismiehen ja maaherran myötämielisyys valtiollisen poliisin antamille ohjeille ratkaisi esimerkiksi lapualaisvuosien työväentalojen sulkemiset ja kommunistisiksi luokiteltujen työväenjärjestöjen lakkauttamiset. Kontrolliin suopeasti suhtautuneet paikallisviranomaiset löysivät vaaditut perusteet tarvittaessa vuosien takaa, mutta vastahakoisemmat toimivat itsenäisesti neuvoista välittämättä.[27] Näin ollen paikallisyhteisö ja sen viralliset toimijat asettivat toimillaan rajoja valtiollisen poliisin kontrollin harjoittamiselle tai vaihtoehtoisesti vahvistivat sen toimintaedellytyksiä. Valtiollisen poliisin valvonnan arjesta ei voidakaan luoda kokonaiskuvaa tarkastelematta valtiollisen poliisin virallista kontrollia tukeneita kontrollin muotoja. Kontrollia vastustaneiden äänien löytäminen on yhtä tärkeää, sillä ne asettivat omat rajansa turvallisuuspoliisin kontrollipolitiikalle.

Valtiollinen poliisi oli sisäministeriön alainen poliisiviranomainen, mutta sillä oli merkittävä valta määrittää itsenäisesti

26 Pukero 2009, 14, 49–51, 162; Hartikainen 2005, 256–257, 259; Rajala 2004, 26–28, passim; Koskivirta 2001, 15–16, 330–331; Nygård 1985, 147, 149–150; Laitinen 1978, 3–4.

27 Huttula 2000, 177, 183–188. Ks. myös Aatsinki 2020, 58; Tikka 2020, 38; Lucassen 2004, 240–241.

valvonnan ja kontrollin kohteet. Näillä valinnoillaan valtiollinen poliisi käytti merkittävää määrittelyvaltaa poikkeavuuden luokittelussa, mikä tuotti käsityksiä kielletyn ja sallitun toiminnan rajoista. Kontrollia koskevissa tutkimuksissa kuitenkin ylikorostetaan helposti kontrolloijan näkökulmaa. Sosiaalinen kontrolli ei aina toimi kontrolloijan hyväksi, eivätkä kontrollissa käytetyt diskurssit välttämättä edusta repressiota. Kontrollipolitiikan vuorovaikutteisuudeksi nimeämälläni näkökulmalla viittaan siihen, että sosiaalinen kontrolli on harvoin yksistään ylhäältä alaspäin etenevää kontrollia. Kontrolli ei toimi yksisuuntaisesti, sillä kontrollin passiivisen hyväksymisen sijaan ihmiset pyrkivät usein neuvottelemaan, muokkaamaan, kiertämään tai vastustamaan kontrollia.[28]

Kontrolliin liittyvä vastarinta on noussut esiin myös esimerkiksi suomalaisten naiskommunistien vankilamuistoja käsittelevissä tutkimuksissa.[29] Kekseliäisyys valvonnan välttämiseksi ja kontrollin harjoittajan voittamiseksi kumpuaa usein epäoikeudenmukaiseksi koetusta kontrollista tai oman edun tavoittelusta. Tällaisessa voittamisessa voi olla kyse henkilön kyvystä esittää itsestään syytön kuva kaiken todistusaineiston vastaisesti ja saada tällä perusteella vapauttava tuomio, mikä korostaa kontrollin vuorovaikutteisuuden moninaisuutta.

Esimerkiksi alussa mainitun Impin vastarinta ja haluttomuus esittää edes valheellisesti yhteiskunnan arvojen hyväksymistä ja valtionvastaisesta toiminnasta luopumista sotavuosina varmistivat, että hän pysyi turvasäilössä koko sodan ajan. Valtiollinen poliisi valitsi joidenkin vilpillisesti myöntyväisinä esiintyneiden kohdalla toisin, joten kontrolliin vastaamisen tavoilla oli toisinaan vaikutusta kontrollin soveltamiseen. Tällaisten kontrolliin

28 Seuraava kappale perustuu samoille lähteille, ellei toisin mainita. Sewell 2021; Pukero 2009, 29, 43–44; Ballinger 2008, 45–53; Spierenburg 2004, 16; Roodenburg 2004, 145; Rajala 2004, 31; Marx 2003, 371–373; Black 1996, 55–78. Edes valtion harjoittamaa terroria ei tule tutkia vain terrorinharjoittajan näkökulmasta, sillä sen kohteet eivät ole vain tahdottomia uhreja. Karlsson 2005, 15–16.

29 Metsä-Tokila 2008; Torninoja-Latola 2011; Savolainen 2000.

vastaamistapojen vaikutusta ei kuitenkaan ole juuri tutkittu, sillä näkökulma on enemmän ollut kontrolliin vastaamisen tavoissa.

Poikkeavaksi luokitellun käyttäytymisen kontrolliin liittyy olennaisesti yksilöitä koskeva tiedonkeruu ja luokittelu. Sosiologian – ja vähäisemmässä määrin kriminologian ja historiantutkimuksen – puolella valvontaa koskevissa tutkimuksissa (*surveillance studies*) valvonta on nähty lähes kaikkialle ulottuvana käsitteenä, joka kattaa sosiaalisen kontrollin ja monenlaisten historiallisten kontrollimekanismien rinnalla monet nykyisen valvonnan muodot. Tutkimuksissa valvontaan liittyvä historiallinen perspektiivi on ollut harvinaisempi, mikä on painottanut nykyisen valvonnan presentistisyyttä, aiheuttanut kritiikkiä tutkimuskentän sisällä ja ylikorostanut teknologian merkitystä valvonnassa.[30]

Valvontaa käsittelevän tutkimuksen tärkeä anti valtiollisen poliisin valvonnan hahmottamiseksi on kuitenkin valtion valvonnan ymmärtäminen yksilöistä tehtävän tiedonkeruun, heidän rekisteröimisensä ja luokittelemisensa näkökulmasta. Laaja informaation keruu on ollut yksi keskeisimmistä turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten toimintaa määrittäneistä tekijöistä, kuten tutkimuksessa myöhemmin esitetään. Osaltaan laaja tiedonkeruu on samalla mahdollistanut viranomaiselle sen sosiaalisen kontrollin toteuttamiseen liittyvän tehtävän täyttämisen.

Tällainen valtion valvontaa edustava systemaattinen tiedonkeruu nähdään usein 1800-luvun aikana kehittyneen läntisen modernin yhteiskunnan piirteenä, koska keskittyneen hallinnon ja byrokratian kehittyminen muuttivat kansalaisia koskeneen tiedonkeruun ja valvonnan luonnetta sekä rapauttivat osan aikaisemmista yhteisöllisen sosiaalisen kontrollin muodoista. Tapahtumat eivät kuitenkaan aiheuttaneet monen sosiologin tulkitsemaa valtavaa murrosta valvonnan tavoissa, muodoissa ja toteuttajissa. Muutos tapahtui pidemmän ajan kuluessa. Modernin yhteiskunnan tarve kerätä tietoa kansalaisista ei heti alussa ollut yhteydessä poikkeavuuden kontrolliin, vaan tarpeeseen erottaa

30 Marklund & Skouvig 2021, 6–11; van der Meulen & Heynen 2019, 3–9, 15; Boersma & at 2018, 1; Lyon 2011.

sosiaalisia ja taloudellisia etuja nauttineet kansalaiset etuoikeudettomista ja vastata valtiota vastaan kohdistuneisiin ulkoisiin uhkiin. Poliisin työ ja siihen liittynyt laaja tiedonkeruu muuttuivat enenevissä määrin poikkeavuuden tukahduttamiseksi vasta 1800-luvun lopulla. Tästä huolimatta monen vuosisadan taitteessa perustetun turvallisuusviranomaisen tiedonkeruu ja valvonta kehittyivät vastaamaan sekä valtioiden ulkoisiin että vieraan valtion vakoilijoiksi oletettujen henkilöiden muodostamiin uhkiin, kuten edellä on jo toisessa yhteydessä esitetty. Kommunismin uhka sekoitti ulkoiset uhat ja poikkeavuuden kontrolloinnin.[31]

Valvonnalla ja sosiaalisella kontrollilla on historiallisesti tarkasteltuna sukupuolittunut ulottuvuus, sillä ne ovat usein olleet sidoksissa sukupuolesta luotuihin käsityksiin. Sosiaalisen järjestyksen näkökulmasta tietynlaiseen feminiinisyyteen ja maskuliinisuuteen sopeutumattomat naiset ja miehet ovat horjuttaneet järjestystä, mikä on selittänyt valvonnassa ja kontrollin harjoittamisessa tehtyjä valintoja. Valvonnan sukupuolittuneisuus on näkynyt esimerkiksi valtiolliseen vaarallisuuteen liitetyissä sukupuolittuneissa käsityksissä sekä tällaisten kuvien vaikutuksessa valvonnan käytäntöihin ja kontrollin soveltamiseen. Valvonnan harjoittaja on voinut tarkastella henkilöä yksistään sukupuolesta luotua kuvaa vastaan, mikä on vaikuttanut hänen kohteluunsa. Valvonnan sukupuolittuneisuus on ilmennyt myös sellaisissa tilanteissa, joissa epäilty on voinut vapautua rangaistukselta kaiken todistusaineiston vastaisesti, koska on pystynyt tuottamaan itsestään sukupuolistereotypian mukaisen kuvan. Toisaalta esimerkiksi syytetyn tapa esittää tietyssä kontekstissa epäsopivaksi arvioitua feminiinisyyttä on voinut johtaa rankaisemiseen suuremmalla todennäköisyydellä.[32]

Juliette Pattinsonin tutkimus *Behind enemy lines* (2011) on hyvin kiteyttänyt valvonnan sukupuolittuneet piirteet. Salaiseen

31 Higgs 2008. Ks. myös Marklund & Skouvig 2021, 6–11; Boersma et al 2014, 3; Weller 2012, 57–61. Poliisitoiminnan ja sosiaalisen kontrollin suhteesta: ks. myös Emsley 2004, 198–199.

32 Sewell 2021, 93–96; Jordan 2016, 192; Ballinger 2008, 35–53; Morrison 2008, 143–148, 151; Olmsted 2004, 85–91; Lucassen 2004, 228, 241.

vastarintatoimintaan toisen maailmansodan aikana osallistuneiden henkilöiden kyky toimia huomiota herättämättä riippui pitkälti toiminnassa mukana olleiden naisten ja miesten (tietoisesta) kyvystä esittää tietynlaista feminiinisyyttä ja maskuliinisuutta. Näillä esittämisen tavoilla oli yhteys yhteiskuntaluokkaan, sillä sotavuosina keskiluokkaisuus herätti tietyissä tilanteissa vähemmän epäilyjä vastarinnasta kuin työväenluokkaisuus. Kuulustelutilanteessa monet naiset pyrkivät esiintymään viattomalta vaikuttavalla tavalla korostaen sukupuoleensa liitettyjä käsityksiä avuttomuudesta, tietämättömyydestä ja tunteellisuudesta.[33]

Valvonnan sukupuolittuneisuudessa ei kuitenkaan ole kyse vain historiallisesta ilmiöstä, sillä esimerkiksi nykyisessä videokameraseurannassa sukupuolittamista tapahtuu usein jo epäilyn rakentumisessa ja huomion kiinnittämisessä. Miehiä ja naisia kohdellaan eri tavalla valvonnan kontekstissa, sillä nainen nähdään helpommin vaarassa olevana, mies vaaran aiheuttajana. Samalla sukupuolten moninaisuus jää huomioimatta, kun valvonnan kohteet jaetaan yksipuolisesti nainen–mies-akselilla.[34]

Modernien turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten historiaa käsittelevissä tutkimuksissa on nostettu esiin yksittäisiä naistoimijoita ja naisten toimijuuteen liitettyjä käsityksiä, mutta naisia ei ole kotimaisessa tai kansainvälisessä tutkimuksessa laajemmin tarkasteltu valvonnan kohteina valvonnan arjen näkökulmasta. Tällä perusteella olen valinnut tutkimusjoukokseni valtiollisen poliisin valtio- ja maanpetosrikoksellisuudesta epäillyistä suomalaisnaisista keräämään seuranta-aineiston.

Valtiollisen poliisin naisepäillyistä keräämä seuranta-aineisto kertoo, että heitä seurattiin miesten tavoin, vaikka miehet olivat epäiltyjen enemmistönä (noin 80 %).[35] Valtiollinen poliisi ei

33 Pattinson 2011, 81, 113–117, 140–147, 153, 160–162.

34 Koskela 2012.

35 Kimmo Rentolan mukaan valtiollisella poliisilla oli vuosina 1919–1945 noin 4 300 henkilömappia Suomen kansalaisille. Rentola 1999, 134. Lähdeaineisto ja tutkimusmenetelmä -alaluvussa esittämäni naisten henkilömappien määrä on tästä luvusta noin 20 %. Henkilömappien määrän voi olettaa heijastelevan valvonnan kokonaiskuvaa.

lähtökohtaisesti jättänyt naisia huomiotta heidän sukupuolensa perusteella, sillä valtaosa naisista joutui Impin tavoin turvallisuuspoliisin suurennuslasin alle vallinnutta mielipidettä vastaan kohdistuneen toimintansa ja siihen liittyneiden tietojen vuoksi. Kuva ei kuitenkaan ole näin yksiselitteinen, sillä naisista luodut käsitykset näkyivät heihin suhtautumisessa ja ohjasivat toisinaan kontrollin kohdentamista ja soveltamista. Esimerkiksi vakoiluun liittyneissä epäilyissä epäilyksi päätymisen syyt olivat usein sukupuoleen liitettyjen olettamusten värittämiä.

Valvonnan sukupuolittuneiden piirteiden tutkiminen liittää tutkimukseni myös sukupuolihistorian tutkimuskentälle. Sukupuoli ymmärretään tutkimuksessa sosiaalisesti, kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti rakentuneeksi merkityskategoriaksi, joka kytkeytyy tietyssä kontekstissa rakennettuihin eroihin naiseudesta ja mieheydestä. Vaikka sukupuolen käsitteen luonteesta on käyty keskustelua, sitä pidetään edelleen käyttökelpoisena analyysin välineenä monenlaisten ilmiöiden tutkimiseen. Sukupuolihistorian tutkimus ei enää varhaisen naishistorian tavoin keskity yksistään nostamaan naistoimijoita sekä heidän toimijuuttaan ja kokemustaan esiin, vaan käyttää sukupuolen käsitettä ilmiöiden sukupuolittuneisuuden, sukupuolen sisällä vallitsevien erojen ja sukupuolten moninaisuuden tarkasteluun. Historiallisten ilmiöiden monimutkaisuuden ja moninaisuuden ymmärtämiseksi sukupuolta ei tule ymmärtää ennalta arvotettuna kategoriana, jossa miehet ja naiset asettuvat ääripäihin. Yksilön asema suhteessa muihin rakentuu sukupuolen ohella sosiaalisen luokan, yhteiskunnallisen aseman, iän, etnisen taustan ja seksuaalisen suuntautumisen perusteella.[36]

Sijoitan tutkimukseni tiedustelun ja valvonnan historian tutkimuskentälle, mutta tutkimusnäkökulmani ja sitä tukeva käsitteistö tulee osittain sukupuolihistorian tutkimusalalta. Esimerkiksi aikakauden sukupuolijärjestelmä, jota vasten valtiollisen poliisin

36 Nais/sukupuolihistoria on hakenut innostuksensa erityisesti Joan W. Scottin A Useful Category of Historical Analysis -artikkelissa esittämästä klassisesta tulkinnasta sukupuolesta kulttuurisesti tuotettuna rakennelmana. Dermineur et al 2018; Kurvinen & Timosaari 2016; Boydston 2008.

valvontaa on tarkasteltava, on tutkimuksessa esitetty porvarillista perhemallia lujittaneena sekä kaksijakoisen kansalaiskäsityksen varaan rakentuneena. Naisen tehtävänä oli kehittyä ja kasvaa perheenäidin ja kasvattajan roolin kautta täyteen kansalaisuuteen ja hoitaa näitä tehtäviä myös yhteiskunnan tasolla. Kodin ulkopuolinen toiminnankenttä jäi muilta osin miehille.[37]

Yksityisen ja julkisen vastakkainasetteluun muodostunut järjestelmä ei luonnollisesti ollut staattinen. Normeista poikenneita naisia tarkasteltiin kuitenkin aina suhteessa vallinneisiin käsityksiin: sisällissodan aikana punaisten puolella taistelleet ja huoltotehtävissä toimineet naiset olivat loukanneet yhteiskunnan perusarvoja osallistuessaan miehiseen sotaan ja hylätessään paikkansa kansakunnan perusyksikössä, kodissa. Yleisellä tasolla nämä sisällissodan aikana syntyneet stereotypiat moraalittomista, siveettömistä ja petomaisista punaisista naisista vaikuttivat pitkään sodan jälkeen ja vaikuttivat poliittisissa tehtävissä toimineista naisista luotuihin käsityksiin. Erityisesti työläisäidit joutuivat ideologisen mustamaalauksen ja yhteiskunnallisen diskriminaation kohteiksi porvarillista yhteiskuntaa loukanneina naisina.[38]

Nämä käsitykset heijastivat myös työväenluokkaan liitettyjä käsityksiä, sillä käsitykset sukupuolesta tuotetaan aina suhteessa yhteiskuntaluokkaan. Kulttuuritutkimuksellisesta näkökulmasta määritelty luokka edustaa toiseudesta käytävää määrittelykamppailua, jossa eron tekemisen kautta rakennetaan omaa identiteettiä, arvojärjestelmää ja valta-asemia. Länsimaissa eron tekemisen logiikka on keski- ja yläluokan näkökulmasta kytkenyt työväenluokan uhkaan, vaarallisuuteen, likaisuuteen, siveettömyyteen, moraalittomuuteen, laiskuuteen, säädyttömyyteen, epäjärjestykseen ja rappion diskursseihin. Bolševikkien vallankumous ja Suomessa erityisesti sisällissota vahvistivat työväenluokkaisen vastustajan määrittämistä yläluokan huonoimman kansankuvan kautta.[39]

37 Sulkunen 1989, 80–84, 93–94.

38 Lintunen 2015, 13–14, 38, 160, 269, 271–273; Sulkunen 1989, 72–73.

39 Skeggs 2014, 7–25, 29–34, 69–70, 85–90. Bolševikkien vallankumouksen ja sisällissodan vaikutuksesta työväenluokasta rakennettuihin tulkintoihin:

Monen valtiollisen poliisin epäilemän henkilön työväenluokkaisuus tai työväenluokkaan samaistuminen erotti seuratut seuraajistaan, mutta työväenluokan sisällä oli yksilöiden identiteettiin ja seurantaan vaikuttaneita ideologisia eroja.[40] Tauno Saarelan määrittelemä suomalaisen kommunismin käsite kuvaa hyvin valvonnan suuntaa ja epäiltyjen joukkoa. Käsite kattaa ne henkilöt, organisaatiot ja puolueet, jotka sisällissodan jälkeen kritisoivat Suomen Sosiaalidemokraattista Puoluetta ja jättivät maltillisen parlamentaarisen uudistuspolitiikan. Käsitteenä suomalainen kommunismi korostaa, että liike ei täysin samaistunut bolševikkeihin tai Kommunistiseen internationaaliin, vaan toiminta Suomessa ja suomalaisen työväenliikkeen perinne toivat sen toimintaan ja kannanottoihin omaleimaisuutta.[41]

Kontrollipolitiikan määrittelyn perusteella ja valvonnan sukupuolittuneisuuden esiin nostamisen jälkeen tarkennan tutkivani valtiollisen poliisin valvonnan arkea vuosien 1919–1944 välillä valvontana, määrittelyvaltana ja vuorovaikutuksellisena tapahtumana. Valvonnan näkökulma kattaa tiedonkeruun sekä epäiltyihin kohdistetun seurannan. Valvonnan arjen tarkastelussa huomioin valtiollisen poliisin viralliset kontrollikäytännöt, virallista kontrollia tukeneet epäviralliset kontrollimuodot, epäiltyjen kontrolliin vastaamisen tavat ja niiden vaikutukset kontrollin soveltamiseen. Epäiltyjen rekisteröinti, seuranta sekä

Immonen 1987, 100–102, 231, 237; Luostarinen 1986, 126.

40 Epäillyksi päätyneiden yhteiskunnallinen tausta näkyi Turun hovioikeudessa tuomittujen sosiaalisessa jakaumassa. Työväestö 85,2 %, kausiköyhälistö 3,9 %, keskiluokka 4 %. Björne 1977, 417–418. Harri Henttonen on pro gradu -tutkielmassaan osoittanut, että enemmistö valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelemista suomalaisista kuului sosiaalisen hierarkian alapäähän. Henttonen 1999, 23–25. Ks. myös Savolainen 2000, 33–34.

41 Tauno Saarela soveltaa käsitettä myös suomalaisen kommunismin piirissä esiintyneisiin ajattelu- ja toimintatapoihin, ryhmän itsensä luomiin käsityksiin sekä porvariston ja sosiaalidemokraattien ryhmästä luomien näkemysten tarkasteluun. Saarela 2008, 22; Saarela 1996, 15–17. Tauno Saarelan määritelmä on Kimmo Rentolan määritelmää laajempi. Rentola 1994, 541 viite 1.

kontrollin soveltamiseen liittynyt määrittelyvalta olivat osa valtiollisen poliisin virallista kontrollipolitiikkaa. Valtiollisella poliisilla oli virallisen kontrollipolitiikkansa toteuttamiseksi käytössä epävirallisia keinoja, kuten postikontrolli ja työnantajien kanssa yhteistyössä epäiltyjen toimeentulolle asetetut esteet. Lisäksi virallinen kontrolli hyötyi kansalaisten tekemistä ilmiannoista sekä henkilökuntaan kuulumattomien tiedottajien ja tiedustelijoiden ilmoituksista. Erityisesti olen kiinnostunut siitä, mikä merkitys naisepäiltyjen sukupuolella ja naisiin liitetyillä käsityksillä oli osana valtiollisen poliisin valvonnan arkea. On perusteltua tutkia, auttoivatko sukupuoli ja siihen liitetyt käsitykset naisia välttämään viranomaisen epäilyt, kuten joissakin tutkimuksissa ja muistelmissa on esitetty.[42]

Valvonnan arjen kolmen tutkimusnäkökulman – valvonnan, määrittelyvallan ja valvonnan vuorovaikutuksellisuuden – jaan tarkemmin seuraaviin tutkimusongelmiin:

1. Valvonnan osalta kysyn, miten ja miksi yksilöt päätyivät epäillyiksi. Minkälaista valtiollisen poliisin yksilöön kohdistama tiedonkeruu ja seuranta olivat? Miten naisten sukupuoli vaikutti epäillyksi päätymiseen ja epäiltyihin suhtautumiseen? Miten se näkyi valvonnassa? Entä miten epäiltyjen yhteiskuntaluokka näkyi valvonnassa? Tarkastelen epäillyksi päätymistä ja turvallisuuspoliisin valvontaa valtiollisen poliisin oman henkilökunnan, sen tiedustelijoiden, kansalaisten tekemien ilmiantojen ja kirjekontrollin näkökulmista.

2. Valtiollisen poliisin määrittelyvalta tarkoittaa tutkimuksessani valtiollisen poliisin kontrollissa tekemien valintojen tarkastelua, mihin liittyy selkeä vallankäytön ulottuvuus. Määrittelyvaltaa tarkastelen vastaamalla kysymykseen, miten valtiollinen poliisi sovelsi kontrollia ulkomaanpassien lausuntojen

42 1900-luvun osalta: ks. esim. Lintunen & Rentola 2021, 164; Macintyre 2021; Virtanen 2021, 20–21, 31; Green 2017, 161, 252; Aatsinki 2007, 126, 141–142; Proctor 2006; Rentola 1994, 264; Werner 1991, passim.; Rislakki 1985, 27, 29; 6 c Mimmi Karvinen, Irja Niemi, Kansan Arkisto. 1600-luvun vakoilun osalta: Akkerman 2018, 2, 4, 26–27, 224–225.

antamisessa, pidätysten ja syytteeseen saattamisen yhteydessä sekä sodanaikaiseen turvasäilöön sulkemisen kohdalla. Näin on mahdollista piirtää kuva siitä, ketkä seuratuista joutuivat kontrollin kohteiksi ja minkälaisin perustein, sekä siitä, miten systemaattista valtiollisen poliisin harjoittama kontrolli lopulta oli. Sukupuolen näkökulmasta vastaan siihen, miten naisepäiltyjen sukupuoli vaikutti kontrollin soveltamisessa tehtyihin valintoihin.

3. Kontrollin vuorovaikutteisuutta lähestyn tutkimalla, miten vuorovaikutteisuus ilmeni valtiollisen poliisin kontrollissa. Tarkastelemalla tilanteita, joissa kontrollin alla toimineet naiset vaikuttivat itse valtiollisen poliisin toimintaan, tuon esiin kontrollisuhteen tietynlaisen kaksisuuntaisuuden.

Tutkimuksessa käytetyistä käsitteistä keskeinen on myös valtio- ja maanpetosrikos. Valtiorikokset horjuttavat yhteiskunnan sisäistä järjestystä ja kohdistuvat valtion sisäiseen valtarakenteeseen. Kyseessä on maanpetosrikos, kun toiminta kohdistuu valtion ulkoiseen turvallisuuteen ja vieraan valtion avustamiseen. Yhdessä valtio- ja maanpetosrikokset ovat poliittista rikollisuutta, vaikka rikoksen tekijällä itsellään ei olisi poliittista motiivia. Henkilö voi esimerkiksi vakoilla vieraan valtion hyväksi taloudellista korvausta vastaan, mutta hänen rikoksensa lasketaan siitä huolimatta poliittiseksi. Poliittisiksi rikoksiksi lasketaan myös kontekstissaan poliittisen luonteen saavat rikokset, kuten 1930-luvun alussa yksilöiden laitonta vapauden riistoa ilmentäneet kyydityksset.[43]

Kontrollipoliittinen konteksti

Valtiollisen poliisin näkökulmasta kontrollipolitiikassa (valtion harjoittamassa sosiaalisessa kontrollissa) oli kyse valtiolle vaaralliseksi luokiteltujen kommunistien valvonnasta, rankaisemisesta,

43 Kekkonen 1996, 228–229, 239; Björne 1977, 2–3, 26–27, 162.

heidän oikeuksiensa rajoittamisesta ja repressiokeinojen käytöllä uhkaamisesta. Turvallisuuspoliisi oli osa valtion kontrollikoneistoa, joka piirsi rajoja yhteiskunnallisesti hyväksytylle toiminnalle ja sen vastakohdaksi asettuneelle poikkeavuudelle. Näin se teki valitessaan ja määritellessään pidätettäviä, syyteharkintaan lähetettäviä, ilman ulkomaanpassia jätettäviä ja ilman syytettä sotavuosina turvasäilöön suljettavia henkilöitä. Valtionvastaisen toiminnan estämisen ja ennaltaehkäisemisen kautta valtiollinen poliisi osallistui yhteiskunnallisen jatkuvuuden edistämiseen ja yhdenmukaisuuden tuottamiseen sekä ihannekansalaisen ja kansallisen identiteetin rakentamiseen.[44]

Valtiollisen poliisin kohdalla kontrollipolitiikan legitimoimisessa ei ollut kyse vain Neuvostoliiton ja kumouksellisen kommunistisen liikkeen aiheuttamasta uhasta. Yhtäläinen merkitys oli valta-asemien puolustamisella, sillä valtion sosiaalisen kontrollin harjoittamisessa keskeistä on valtarakenteiden puolustaminen erilaisia uhkia vastaan.[45] Tässä asetelmassa äärivasemmisto loi pelkällä olemassaolollaan riittävän viholliskuvan ja perusteen kontrollipolitiikalle asemistaan vuoden 1906 edustakuntauudistuksen jälkeen luopumaan joutuneelle kansanosalle, kuten Jaakko Mäkelä on tulkinnut.[46]

Valtiollista poliisia ei kuitenkaan pidä tulkita yksipuolisesti oikeistoon nojanneen keski- ja yläluokan hyväksi harjoitetun sosiaalisen kontrollin toteuttajaksi ja valta-aseman puolustajaksi, vaikka se jakoi saman ajatusmaailman kontrollista ja sen kohteista. Esimerkiksi länsieurooppalaisten poliisivoimien varhaisvaiheita ja 1900-luvun alkua koskevassa tutkimuksessa on osoitettu, miten poliisin ja yhteisön välinen suhde, poliisin oma agenda sekä toimintaympäristö ovat vaikuttaneet poliisin toimintaan. Viranomainen on toisinaan omaksunut sosiaalisen kontrollin harjoittamista moninaisemman roolin, suhtautunut hyväksyvämmin

44 Kontrollista ideologisen ihanteen ja kansallisen identiteetin rakentamisen välineenä: Launonen 2019, 19–20, 36. Ks. myös Katainen 2013, 13.

45 Sosiaalisen kontrollin ja valta-asemien puolustamisen yhteydestä: Kekkonen 1991, 154.

46 Kontrollipolitiikan perusteesta: Mäkelä 1989, 252.

tiettyihin poikkeavuuden muotoihin ja kohdistanut kontrollia tarvittaessa yläluokan edustajiin.[47]

Koska normit, kontrolloitavan poikkeavuuden rajat ja kontrollimekanismit eivät ole irrallisia laajemmista yhteiskunnallisista yhteyksistään ja valtasuhteista, valtiollisen poliisin kontrollipolitiikkaa tulee tarkastella suhteessa oman aikansa sosiaaliseen ja kulttuuriseen toimintaympäristöön. Edes totalitaarinen tai demokraattinen valtiomuoto ei suoraan määritä valtion valvonnan dynamiikkaa, määrää ja muotoja, vaan laajempi yhteiskunnallinen konteksti. Toisessa ajassa tai toisaalla sama valvonnan mekanismi – kuten passi – voi olla vahingollinen repression väline, toisaalla liittyä hyvinvointivaltion etujen saavuttamiseen.[48]

Valtion geopoliittinen asema, siihen kytkeytyvä ulkopolitiikka ja sisäpoliittinen ilmapiiri lyövät leimansa poliisikulttuuriin sekä vaikuttavat poliisin arjen toimintakäytäntöjen muotoutumiseen. Poliisin ja yhteisön välinen suhde heijastuu epäiltyihin suhtautumisessa ja viranomaiseen kohdistetuissa odotuksissa. Yhtäläisesti se näkyy poliisin roolissa yhteiskunnan symbolisen järjestyksen kannattelijana kansallisen kokonaisuuden ja sitä uhanneen toiseuden välillä.[49]

Halveksiva suhtautuminen vasemmistoon ja liberaaleihin arvoihin, suomalaisen äärioikeiston olemassaolon vähättely 1920-luvun lopulla sekä Lapuan liikkeen avoin kannattaminen tekivät valtiollisesta poliisista passiivisen oikeistoradikalismin torjunnassa. Vasta äärioikeistolaisen liikkeen epäonnistunut vallankaappaus keväällä 1932 – Mäntsälän kapina – ja avoimen fasistisen Isänmaallisen Kansaliikkeen perustaminen pakottivat valtiollista poliisia kääntämään valvontaansa edes hieman äärioikeistolaisen aatemaailman jakaneita toimijoita kohtaan. Tätä uhkakuvien voimakasta punaväritteisyyttä ja valvonnan epäsuhtaa

47 Higgs 2008, 248, 260–261; Lawrence 2004, 211–223; Emsley 2004, 198–207; Lucassen 2004, 227, 233–236, 240–241.

48 Marklund & Skouvig 2021, 5; van der Meulen & Heynen 2019, 21–24; Boersma et al 2014, 3; Laine 2014, 23–24, 28; Koskela 2012, 31; Emsley 2004, 206–207; Sulkunen 1998, 84, 86; Takala 1978, 7–8.

49 Levä 2008, 16, 19, 53, 56, 92–93.

äärivasemmiston ja -oikeiston välillä selittävät yleisen kansainvälisen ja kotimaisen kontekstin lisäksi EK-Valpon henkilökunnan taustat. Jääkäreinä, sisällissodassa valkoisten puolella sotineina, suojeluskuntalaisina, aktivistien vallankaappaussuunnitelmiin osallistuneina ja oikeistolaiseen maailmaan kiinnittyneinä toimijoina valtaosa valtiollisen poliisin miesedustajista näki oikeiston ulkoparlamentaarisen toiminnan positiivisena kansalaisaktivismina ja yhteiskunnan tervehdyttämisenä – ei yhteiskunnan vastaisena. Kuitenkin on huomioitava, että kattavaa tutkimusta valtiollisen poliisin henkilökunnan jäsenten poliittisista taustoista ei ole tehty. Joukkoon mahtuu aina poikkeuksia, kuten eräskin ”*kommunistivakoilijoiden kätyriksi*” vuonna 1924 paljastunut valtiollisen poliisin mies osoittaa.[50]

Vaikka sisäministeriön alaisena toimineen valtiollisen poliisin henkilökunta oli taustaltaan melko yhtenäinen, turvallisuuspoliisia ei voida käsittää homogeenisena organisaationa. Organisaation sisällä esitettiin vaihtelevan jyrkkiä näkemyksiä esimerkiksi venäläistaustaisista seurattavista ja keskenään ristiriitaisia käsityksiä kommunistisen puolueen laillistamisesta sekä toimittiin epäyhtenäisillä tavoilla. Siinä missä rajan läheisyydessä sijainneessa Viipurin osastossa esitettiin avoimesti venäläisten perivihollisuutta korostavia näkemyksiä sekä venäläisemigrantteja syrjiviä ja halveksivia asenteita, pääosasto ei hyväksynyt tällaisten käsitysten julkituomista muille viranomaisille kirjoitetuissa lausunnoissa. Ennakkoluuloistaan huolimatta Viipurin osaston päällikkö oli kuitenkin valmis laillistamaan kommunistisen puo-

50 Mainio 2015, 46–47; Lackman 2009, 211, 216, 224; Silvennoinen 2008, 55, 60–63, 80, 192–195; Lackman 2007, 159–161, 215, 222, 231, 234, 280, 321; Huttula 1996, 225–226; Lackman 1994, 11–12, 28, 68–69; Hietaniemi 1992, 122, 150–151, 194; Vares 1991 28–29; Siltala 1985, 26, 343–347; Ahti 1990, 89–91, 97, 107; Björne 1977, 24–25. ”Kommunistivakoilijoiden kätyristä”: Erittäin salainen KD 185-51-1924, asiamappi (jatkossa amp) 1432, EK-Valpo, KA. Lisäksi esimerkiksi Tampereen osaston etsivä pyysi lokakuussa 1919 pääosastolle lähettämässään kirjeessä tutkintaa osastonsa kanslistista, koska piti miestä mielipiteiltään punaisena. ”Herra Tuomari Hukkinen”, kansio 6, yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n asiakirjat, EK-Valpo, KA.

lueen vuonna 1937, mutta valtiollisen poliisin päällikkö kieltäytyi edes harkitsemasta ehdotusta.[51] Valvonnan arjen näkökulmasta henkilökunnan epäyhdenmukaisuus oli kuitenkin merkityksellisintä kontrollin soveltamiseen liittyneissä tilanteissa, kun valtiollisen poliisin edustajat suhtautuivat keskenään ristiriitaisesti kontrollin tarpeeseen ja ajankohtaisuuteen. Henkilökunnan epäyhdenmukaisuus kontrollin soveltamisessa tulee ilmeiseksi tutkimuksen kuluessa.[52]

Venäjän vallankumouksen aiheuttamat ideologiset ennakkoluulot sekä kansainvälisen kommunismin todelliset ja kuvitellut uhkakuvat tekivät neuvostotiedustelusta[53] ja kommunisteista valvonnan tärkeimmän kohteen myös laajemmin Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa, kuten edellä on jo mainittu. Kommunismin uhkaan keskittyneet turvallisuus- ja tiedusteluviranomaiset saattoivat pitää kirjaa kotimaisista fasisteista ja tarkkailla Saksan hyväksi toimineita henkilöitä erityisesti Hitlerin valtaannousun jälkeen, mutta erityisiä resursseja tähän seurantaan ei laitettu. Joissakin tapauksissa kyse oli erityisesti valtiojohdon sisäpoliittisesta valinnasta ja ennakkoluuloista, ei turvallisuusviranomaisen omasta sokeudesta. Suomen tavoin oikea äärilaita jäi kuitenkin pinnallisen valvonnan alle. Tämä valvonnan yhdenmukaisuus loi turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten välille erityisen tunteen kansallisuusrajat ylittäneestä ammatillisesta yhteydestä, mikä konkretisoitui yhteistyönä sekä tietojen ja oppien vaihtona.[54] Val-

51 Venäläisiin liittyneistä asenteista: hmp 426, EK-Valpo, KA; Lapinniemi 2019, 36, 50, 56–59, 66–67. SKP:n laillistamisesta: Silvennoinen 2008, 49; Hietaniemi 1992, 196–197.

52 Yksittäisten poliisivirkailijoiden näkemyserojen vaikutuksista kontrollin soveltamiseen: ks. myös Lucassen 2004, 232, 239, 241.

53 Käytän Neuvostoliiton salaisesta poliisista (Tšeka, GPU, OGPU, NKVD) ja sotilastiedustelu GRU:sta yhteisnimitystä neuvostotiedustelu, koska tarkan toimijan nimeäminen ei ole olennaista tutkimustehtäväni näkökulmasta.

54 Yhteistyöstä ja tietojen vaihdosta: Mainio 2015, 48; Kotakallio 2014, 314–316, passim; Lackman 2009, 220–221, 227–228, 240; Silvennoinen 2008, 32, 76–79, 96–97; Lackman 2007, 169–174; Lackman 1994, 43–47. Oikeiston valvonnasta: Green 2017, 320–321, 325–326; Agrell 2016, 10–12, 122; Quinlan 2014, 110–111; Jeffery 2011, XIII, 278; Andrew 2009, 188–193;

tiollinen poliisi vaihtoi naisten osalta tietoja kuitenkin vain lähinnä sellaisista yksittäisistä epäillyistä, jotka matkustivat tai asuivat ulkomailla. Aina tiedot eivät kulkeneet suoraan turvallisuusviranomaisten välillä, sillä ulkoministeriöllä oli yhtäläisesti rooli tiedon vaihtamisessa.[55]

Kansainvälisestä yhteistyöstä ammentamisen ja viraston tietynasteisen epäyhtenäisyyden lisäksi valtiollinen poliisi kävi kommunisminvastaista taisteluaan pienellä, miesvaltaisella, Helsinkikeskeisellä ja jossain määrin pätevien työntekijöiden puutteesta kärsineellä organisaatiolla. Valtiollinen poliisi kykeni tiedustelijaverkostollaan ylittämään henkilökuntansa rajat, mutta se ei monen muun valtion turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten tavoin ollut kokonsa puolesta näkyvä organisaatio. Pääosin etsivistä, esittelijöistä, kanslisteista, konekirjoittajista, kortittajista, kuulustelijoista, passintarkastajista ja varjostajista (”postaajista”) koostuneen henkilökunnan koko vaihteli koko maassa vain 130–255 henkilön välillä.[56]

Valtaosa työntekijöistä oli palkattu Helsingin Ratakatu 12:ssa sijainneeseen pääosastoon, joka jakaantui kansliaan; matkusta-

---

Berlière 1997, 44–45; Thurlow 1997, 1–2; Flyghed 1992, 315; West 1982, 45–46, 78; Baker 1978, 499–502, 510.

55 Ks. esim. hmp 18; 731; 869, 1494; 2994; A31; A3011, EK-Valpo, KA.

56 Terijoen alaosaston koko laski 1920-luvun alun jälkeen 96 virkailijasta, mutta oli silti vuosikymmenen lopun 27 virkailijallaan moninkertainen muihin alaosastoihin verrattuna. Mainio 2015, 46; Lackman 2009, 210–212, 215, 298 viite 57; Silvennoinen 2008, 46–48, 81–82; Lackman 2007, 163–165; Kosonen 2001, 174; Lackman 1994, 22–24, 26–28, 38, 50, 59, 61–63; ”1.10.1937”, ”Lyhennysote valtioneuvoston päätöksestä” 1927, amp 458; EK KD 1282/138-1925, amp 1432; EK KD 152/98-1926, kansio 35, Joensuun alaosaston arkisto; hmp 2085, EK-Valpo, KA. Monet turvallisuus- ja tiedustelupalvelut olivat pieniä organisaatioita, joiden henkilöstö ja budjetti kasvoivat vasta toisen maailmansodan kynnyksellä tai aikana. Andrew 2018, 573–575; Agrell 2016, 36; Quinlan 2014, 36, 106–107; Jeffery 2011, 245–247, 475; Andrew 2009, 122, 182, 220; Egengren & Oscarsson 2002, 55–56; Thurlow 1997, 4; West 1982, 167. Tiedonantotoimisto perustettiin virallisesti vuonna 1927. Se oli kuitenkin ollut epävirallisesti olemassa jo vuodesta 1924. Ks. viite 318 s. 181. Seuraava kappale perustuu samoille lähteille.

jaliikennettä, kansalaisuushakemuksia, oleskelulupa-anomuksia ja passiasioita käsitelleeseen passitoimistoon; tiedustelutoiminnasta, ulkomaalaisten silmälläpidosta ja valtionvastaisen toiminnan valvonnasta vastanneeseen valvontatoimistoon; sitä avustaneeseen tiedonantotoimistoon sekä valtio- ja maanpetosrikosten tutkintaan keskittyneeseen tutkintatoimistoon. Paikallisosastot ja maaseutuedustustot joutuivat tulemaan toimeen selkeästi pienemmällä henkilökunnalla itärajan läheisyydessä sijainnutta Terijoen osastoa lukuun ottamatta. Henkilökunnan koulutuksen puute, pienet palkat, heikot ylenemismahdollisuudet, kuormittavat paperityöt, epäsäännölliset työajat sekä valtiollisen poliisin aseman vakiintumattomuus ja rahoituksen määräaikaisuus ensimmäisen toimintavuosikymmenen aikana vaikuttivat valtiollisen poliisin edustajien työmotivaatioon ja henkilökunnan vaihtuvuuteen. Lieveilmiöinä ja irtisanomisperusteena esiintyi jonkin verran juopottelua, sopimatonta käytöstä, valehtelua, liian kiihkeäksi arvioitua politikointia ja rahojen väärinkäyttöä.

Niiden seitsemän vuoden aikana, jolloin alussa mainittu Impi ehti työskennellä kommunistisen puolueen hyväksi ennen kiinnijäämistään kesällä 1932, kommunistisen puolueen toimintaedellytykset olivat kaventuneet ja moni Impin tuntema puoluetoveri oli saanut valtiorikostuomion.[57] Lapuan työväentalolle kokoontuneiden kommunistinuorten punaisten paitojen riisumisesta marraskuussa 1929 oli alkanut joukkoliike, joka jatkui työväentalojen kiinni naulaamisina, kyydityksinä, valtuustojen puhdistuksina, valtiovallan painostuksena ja talonpoikaismarssin voimannäyttönä. Julkinen hyökkäys kommunisteja ja demokratiaa vastaan oli pakottanut valtiovallan myöntymään kommunistien julkisen toiminnan kieltäneiden kommunistilakien säätämiseen marraskuussa 1930.[58]

57 Tuomittujen kokonaismääräksi on esitetty vuoteen 1939 asti vähintään 4 100. Mäkelä 1989, 239; Björne 1977, 7; Mäkelä 1976, 307–310. Sotavuosina tuomittiin valtio- ja maanpetosrikoksista vähintään noin 500 henkilöä. Nuorteva 1987, 180.

58 Oikeistolaisesta liikehdinnästä: Huttula 2000; Siltala 1985; Huttula 1996, 222–233.

Kommunisteista piirretyt viholliskuvat olivat kuitenkin 1930-luvulle tultaessa enemmän oikeiston rakentamia kuin todellisuutta, joten oikeiston puhe kommunistien vaarallisuudesta oli tähdätty omien poliittisten tavoitteiden ajamiseen. Vihollisen osoittaminen ja olemassaolo toimivat vastakkainasettelun perusteena ja kansalaisihanteen tarpeellisena vastakohtana, johon voitiin vedota. Toki tätä vaarapuhetta tukivat kommunistien voimistunut vallankumouspuhe ja heidän järjestämänsä lakot.[59]

Kommunistilait asettivat suomalaisen kommunismin edustajat – mutta myös valtiollisen poliisin – uuden eteen, kun julkisen toiminnan mahdollisuudet heikkenivät yli kolmen tuhannen ammatti-, raittius-, urheilu-, nais- ja varhaisnuorisojärjestön lakkauttamisen myötä. Yhteiskunnalle vaaralliseksi luokiteltu kommunistinen puolue oli pakotettu entistä tukevammin maan alle, mikä vaati valtiolliselta poliisilta seurannan mukauttamista aiempaa selkeämmin varjoissa liikkuneen vihollisensa paljastamiseksi. Kun valtiollinen poliisi ei voinut enää kerätä jäsenyystietoja kommunistisiksi tulkituista julkisista järjestöistä ja tehdä sen perusteella päätelmiä valtionvastaiseen toimintaan osallistuvista henkilöistä, sen piti jäljittää Impin kaltaisia puoluetoimijoita entistä enemmän salaisessa toiminnassa mukana olleiden tiedustelijoiden avulla. Toki jo ennen kommunistilakien säätämistä SKP:n tukeman Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen (SSTP) ja kommunistiseksi luokiteltujen nuorisoliittojen lakkauttaminen 1920-luvulla olivat vaikeuttaneet suomalaisen kommunismin julkista olemassaoloa.[60]

Valtiollisen poliisin toiminta oli riippuvainen hallitusvastuussa olleiden politiikkojen linjasta ja lainsäädäntöä tulkinneesta oikeuslaitoksesta, vaikka se samalla pyrki vaikuttamaan oikeusistuimiin, työskenteli aktiivisesti lainsäädännön uudistamisen suhteen ja oli tarvittaessa valmis painostamaan sisäministeriötä

59 Okkonen & Laamanen 2018, 17–18; Huttula 2000, 212–213; Siltala 1985, 39–49, 499.

60 Järjestöjen lakkauttamista: Aatsinki 2007, 232; Saarela 1996, 16; Mäkelä 1989, 233–252. SSTP:sta ja sen lakkauttamisesta: Mäkelä 1980; Saarela 1996, 195, 351–356. Nuorisotoiminnasta: Saarela 2008, 105–107.

itselleen mieluisan ratkaisun aikaansaamiseksi.[61] Tutkimusaikavälin rikosoikeudellinen kontrollipolitiikka oli aikaisemman tutkimuksen perusteella suhdanneherkkää, mikä näkyi valtio- ja maanpetosrikoksista tuomittujen määrän vaihteluissa. Esitutkintaviranomaisena valtiollinen poliisi vaikutti osaltaan merkittävästi valtio- ja maanpetosrikosten suhdannevaihteluihin, mutta yleisemmällä tasolla suhdannevaihteluita selittävät olojen vakaus, hallituspoliittiset asetelmat, yhteiskunnallinen ilmapiiri sekä kontrollikoneiston aktiivisuus. Sisällissodan verestävimmät jälkiselvittelyn vuodet ja lapualaisajan ilmapiiri vaikuttivat rikosoikeudellisen järjestelmän toimintaan koventavasti, kun toimintaa ohjasivat rangaistusideologisten perusteiden taustalla valta-asemien säilyttäminen ja koston tarpeet. Poliittiset oikeudenkäynnit vähenivät 1930-luvun loppua kohden, kun poliittinen keskusta vahvistui. Samalla yhteiskunnallisten olojen vakiintuminen, elintason nousu ja punamultayhteistyö vuosikymmenen jälkipuoliskolla loivat uutta tilaa poliittiselle vasemmistolle.[62]

Herää kuitenkin kysymys, tarkoittiko poliittisten oikeudenkäyntien väheneminen Suomessa tosiasiallisesti kommunisteihin kohdistetun kontrollin lieventymistä valvonnan arjen tasolla. Ainakin kansainvälisellä tasolla kommunisteihin kohdistettu kontrolli jopa voimistui 1930-luvulla, kun sodan uhka kasvoi vuosikymmenen edetessä.[63]

Aikakauden yhteiskunnallinen konteksti ei edustanut vain oikeistolaista repressiolinjaa, vaikka valtaa ja valkoista Suomea edustanut valtiollinen poliisi oli jatkuvasti varpaillaan kommunistien muodostaman uhan suhteen, oikeuskulttuuria määritti poliittinen tarkoitushakuisuus, eikä yleinen mielipide jättänyt kommunisteille tilaa kansakunnassa. Sisällissodan kokemukset

61 Erilaisista vaikutusyrityksistä: ks. esim. Huttula 2000, 32, 82–88, 123, 188–190, 198–205, 334–335; Huttula 1996, 208, 214–216, 224–226; Björne 1977, 343–344, 347.

62 Kekkonen 2013, 139–140, 167; Hannula 2004, 430–431, 438, 440–441, 466; Kekkonen 1996, 227, 231–236; Lackman 1994, 65–66; Björne 1977, 113, 141, 310, 424; Mäkelä 1976, 313–315.

63 Aiheesta tarkemmin s. 72–73.

näkyivät yhteiskunnassa monina ristiriitoina. Valkoisen Suomen instituutiot tavallaan jatkoivat sisällissotaa ja auttoivat säilyttämään porvarillisen hegemonian, mutta samaan aikaan edistettiin myös kansankunnan eheytymistä ja sovintopolitiikkaa. Uuden kapinan ehkäisemiseen tähdännyt keskustalainen eheytyspolitiikka ja integraatiolinja mahdollistivat monia työväenliikkeen ajamia uudistuksia, häivyttivät yhteiskunnallisia vastakohtia ja purkivat traumoja. Sovintopolitiikan ei kuitenkaan pidä peittää alleen sitä, että jakolinjoja rakennettiin kommunistien ja muiden välille. Yhteiskunta oli autoritaarinen, vaikka valtio säilyi demokraattisena. Kommunistien toimintaan kohdistetut epädemokraattiset keinot häiritsivät vain harvoja, eikä jyrkkä suhtautuminen kommunisteihin ollut vain oikeiston monopoli: 1920-luvun näyttävimpien kommunistipidätysten takana olivat keskustahallitukset, eikä sosiaalidemokraattien enemmistökään asettunut vastustamaan kommunistien kontrollia.[64]

Aikakauden kontekstin moninaisuuden esiin nostaminen auttaa sijoittamaan valtiollisen poliisin kontrollipolitiikan yhteiskunnallisiin yhteyksiinsä: valtiollisen poliisin toiminta muistutti jatkuvasti tasavallan ja tasa-arvon ristiriidasta, mutta valtiollinen poliisi ei toiminut vain oikeistolaisen repressiolinjan hallitsemassa ympäristössä. Marko Tikka on todennut, että suojeluskuntien valtiollisesti epäluotettaviksi arvioituihin henkilöihin kohdistama seuranta ja tiedonkeruu olivat osaltaan rakentamassa jyrkästi sisällissodan voittajien ja häviäjien piireihin jakautunutta Suomea 1920–1930-luvulla. ”*Vaikka tässä jyrkässä jaossa oli myös harmaita sävyjä ja paikkakuntaisia variaatioita, se oli todellisuutta kautta Suomen*”, Marko Tikka kirjoittaa. Kansakunnan kahtiajaon ja epäluulojen kannattelun rinnalla tiedonkeruulla oli kuitenkin myös sisällissodan jälkeistä tilannetta rauhoittava rooli, kun seurantaan liittyi ajatus uhkakuvien hallinnasta.[65] Näin tulkittuna kontrolli voi yhtä aikaa edustaa repressiota ja kansal-

64 Hentilä 2018, 11, 107–108, 142; Kannisto 2016, 14, 181, 281–282, 618–628, 631–632; Karimäki 2016, 30–31, 327–328, 331, 334–335; Vares 1991; Immonen 1987, 425–430.

65 Tikka 2020, 44–45.

lisia jakolinjoja sekä yhteiskunnallisen tilanteen vakauttamista vallassaolijoiden näkökulmasta. Tutkimalla valtiollisen poliisin valvonnan arkea voin tarkastella, miten hyvin tällainen tulkinta edustaa myös valtiollisen poliisin valvonnan merkitystä.

Aikakauden ilmiöiden, henkilöiden ja toiminnan kontekstointi on tärkeä osa eettistä historiantutkimusta, mihin kytkeytyy myös oikeuden tekeminen menneisyyden ihmisiä kohtaan.[66] Tutkimusta tehdessäni olen joutunut pohtimaan suhtautumistani toisinaan mielivaltaisesti ja tarkoitushakuisesti toimineeseen valtiolliseen poliisiin sekä yhtäläisesti aseellisen vallankumouksen hyväksyneisiin naisiin. Olen kuitenkin pyrkinyt ymmärtämään molempien osapuolten kokemuksia ja valintoja sijoittamalla heidät ajalliseen kontekstiinsa. Toivon sillä saavuttaneeni tutkimuskohteitani kunnioittavan tutkimusotteen. Valtiollisen poliisin virkailijat, etsivät ja tietolähteet toimivat oman aikansa kontekstissa, jossa suomalaisen kommunismin nähtiin uhkaavan valtion turvallisuutta. Vaikka valtiollinen poliisi toisinaan venytti lainkirjainta kommunisminvastaisessa taistelussaan, se toimi aikakautensa oikeuskäsitysten ja mielipiteen mukaisesti. Yhtäläisesti tutkimani naiset toimivat ja tekivät valintojaan oman aikansa lähtökohdista käsin, silloisen tietonsa ja ymmärryksensä valossa – tiedostaen kuitenkin osallistuvansa valtionvastaiseksi tulkittuun toimintaan.

Lähdeaineisto ja tutkimusmenetelmä

Epäiltyjen rekisteröinti ja seuranta kerryttivät valtiollisen poliisin arkistoihin valtavan määrän epäiltyjä käsitellyttä tietoa henkilökortteihin, henkilömappeihin ja muihin arkistokokonaisuuksiin.[67] Tutkimuksessa hyödyntämäni valtiollisen poliisin naisista

66 Koskivirta & Lidman 2017, 22–23; Frigren 2017, 60–63, 68.

67 Kimmo Rentolan mukaan valtiollisella poliisilla oli vuosina 1919–1945 noin 4 300 henkilömappia Suomen kansalaisille. Rentola 1999, 134. Lisäksi valtiollinen poliisi teki henkilömappeja ulkomaalaisista epäillyistä. Aineistoa on myös hävinnyt ja hävitetty jonkin verran. EK-Valpon henkilökor-

tekemä seuranta-aineisto tarkoittaa Kansallisarkistoon 872 naisesta arkistoitua henkilömappia, joista valtaosa on digitoituja.[68] Henkilömapit edustavat hyvin valtiollisen poliisin henkilökeskeistä seurantaa, sillä seuratakseen epäiltyjen laajaa joukkoa ja saattaakseen epäilyksenalaisia valtio- ja maanpetosrikossyytteeseen valtiollinen poliisi kokosi henkilömappeihin monipuolista seuranta-aineistoa yksittäisistä epäillyistä. Arkistoaineisto koostuu eri järjestöjen jäsenyyksiä koskevista tiedoista, tiedustelijoiden tekemistä ilmoituksista, kansalaisten ilmiannoista, pidätys-, varjostus- ja kotietsintäraporteista, kuulustelupöytäkirjoista ja yleisistä tilanneraporteista. Lisäksi aineistossa on henkilöllisyys- ja osoiteselvityksiä, julkisten tilaisuuksien seurantaraportteja, epäiltyjen kirjeenvaihtoa, vankien tapaamisia ja heille lähetettyjä tervehdyksiä koskevia merkintöjä, vankilan johdon tekemiä käytösarvioita, ehdonalaisvalvontaan liittyviä ilmoituksia sekä kaikenlaisia tiedonmuruja, yksittäisiä huhuja ja havaintotietoja, kuten millä kadulla, asemalla tai mielenosoituspaikalla epäilty oli nähty.

Henkilömappien sisältämä seuranta-aineisto on määrältään ja informaatioarvoltaan hyvin vaihtelevaa. Valtiollisen poliisin kontrollipolitiikan kannalta paljastavimmat kirjaukset ovat hyvin satunnaisissa dokumenteissa ja henkilömapeissa, mikä on osaltaan perustellut laajan henkilömappiotoksen systemaattista tarkastelua. Epäiltyjen biologisen sukupuolen mukaan valittua tutkimusaineistoa olen täydentänyt valtiollisen poliisin asiakokonaisuuksien mukaan kokoamilla asiamapeilla, jotka edustavat

teissa on tietoja ainakin noin 200 000 suomalaisesta ja ulkomaalaisesta henkilöstä. Portti.kansallisarkisto.fi, Kuvaus valtiollisen poliisin aineistosta Arkistojen Portti -sivustolla.

68 Valtiollisen poliisin arkisto avautui tutkimuskäyttöön vuonna 1992 suojelupoliisin luovuttaessa arkistot Kansallisarkistoon. Aloittaessani tutkimustani pitkälti digitoitu henkilömappiaineisto oli näyttörajoitettua ja luettavissa Kansallisarkiston tietoverkossa, mutta kesän 2022 aikana henkilömapit muutettiin tutkimusluvanvaraiseksi aineistoksi. Digitointia ei ole tehty tekstintunnistusohjelmalla (*optical character recognition*), mikä mahdollistaisi aineistoon tehtävät sanahaut. Vrt. Digi.kansalliskirjasto.fi, Kansalliskirjaston digitaalinen sanomalehtikirjasto.

enemmän ilmiöihin ja turvallisuuspoliisin yleiseen toimintaan liittyvää arkistointia. Tutkimusaineistona käytän niin ikään muutaman valtiollisen poliisin henkilökuntaan kuuluneen työntekijän henkilömappia.[69]

Henkilökortit olen rajannut tutkimukseni ulkopuolelle, sillä ne viittaavat yksittäisten henkilöiden epäilyttävyyteen, pidätyksiin ja kuulusteluihin vain vähäsanaisesti. Lisäksi olen yhdelle työlle sopivaksi arvioidun työmäärän perusteella rajannut ulkomaalaisten luokkaan arkistoidut naisten henkilömapit (noin 350) tutkimukseni ulkopuolelle. Rajausta on perustellut myös ulkomaalaisten seurantaan vaikuttaneet asetukset maahan saapumisesta, maassa oleskelusta ja liikkumisvapaudesta, mikä olisi vaatinut oman kysymyksenasettelunsa.

Tiedostan, että rajatessani tutkimusaineistoani tällä tavalla joitakin havainnollisia naistoimijoita on jäänyt tutkimukseni ulkopuolelle.[70] Tutkimuksessani hyödyntämäni 872 naisen henkilömappiaineisto edustaa siis osaa valtiollisen poliisin epäilemiksi, seuraamiksi ja kuulustelemiksi päätyneiden naisten joukosta. Yksittäisiä toimijoita tärkeämpi tutkimuskohteeni on kuitenkin valtiollisen poliisin valvonnan arki, ja siitä näkökulmasta henkilömapit ovat kaikkein arvokkain tutkimusaineisto ja tutkimusjoukko riittävän laaja. On kuitenkin huomioitava, että valtiollisen poliisin kansalaisuuden perusteella tekemä arkistointi ei aina ollut virheetöntä. Yksittäisiä Neuvostoliiton kansalaisuuden saaneita suomalaistaustaisia naisia on rekisteröity suomalaisten epäiltyjen joukkoon. Kaikissa tapauksissa valtiollisella poliisilla ei ollut täyttä varmuutta epäillyn kansalaisuudesta. Kaikki suomalaisten naisten arkistointitunnuksella arkistoidut henkilömapit ovat kui-

69 Lisäksi olen tarkastellut muutamia alaosastojen arkistojen kansioita, jotka kuvailutietojensa perusteella vaikuttivat muuta tutkimusaineistoani täydentäviltä.

70 Aleksandra Kruglova/Jartsev nimellä esiintynyt Zoja Voskresenskaja oli merkittävin naispuolinen neuvostotiedustelija Suomessa 1935–1939. Aluksi hän toimi puolen vuoden ajan toimi Helsingissä neuvostotiedustelun päällikkönä eli residenttinä ja sen jälkeen peitevirassa matkatoimisto Intouristin edustajana. Valtiollisen poliisin arkistossa hänestä on vain vähäisesti tietoja sisältävä henkilökortti. Dahlgren 2009, 235–238.

tenkin tutkimusaineistoani, koska henkilömappien sisältö valtiollisen poliisin kontrollipolitiikan kuvaamisessa on yksittäisten epäiltyjen kansalaisuutta oleellisempaa.

Arkistoteknisesti henkilömappiaineisto jakautuu kahteen kokonaisuuteen (Valpo I ja II), mikä on tutkimuksessa ja Kansallisarkiston aineistoesittelyssä esitetty valkoisen ja punaisen valtiollisen poliisin aineistojen välisenä erona.[71] Käytännössä ero on hyvin keinotekoinen ainakin naisten osalta. Sotien jälkeen värinsä punaiseksi muuttanut turvallisuuspoliisi peri edeltäjänsä arkistoaineistoa ja jatkoi joitakin entisiä henkilömappeja, mutta naisten osalta Valpo II -kokonaisuuteen arkistoitu aineisto edustaa lähes poikkeuksetta kommunistien maanalaisen kauden toimintaa ja siihen kohdistettua seurantaa. Monessa henkilömapissa ei ole mitään sodanjälkeisiä merkintöjä, ja valtaosassa harvat syksyn 1944 jälkeiset merkinnät koskevat lähinnä ennen kommunistien valtaan pääsyä tehtyjä havaintoja kommunistien kokouksiin osallistumisesta. Vain yksittäisissä henkilömapeissa on punaisen valtiollisen poliisin aikana tehtyjä järjestöjen jäsenyysmerkintöjä, Neuvostoliitosta palanneiden kansalaisuushakemuksia tai turvallisuuspoliisissa työskentelyyn liittyneitä asiakirjoja, kun entisistä seuratuista tuli kirjureita ja konttoristeja uuden seuraajan palvelukseen.

Henkilömappien kokonaisuudessa on vain alle kymmenen henkilömappia, jotka olen rajannut tutkimukseni ulkopuolelle niiden tekoajan perusteella. Lähes kaikki naiset edustavat poliittisten suhdanteiden kääntämää valvonnan suuntaa. Yksi naisista paljastui sotavuosien jälkeen kaksoisagentiksi, joka petti amerikkalaiset tekemällä yhteistyötä saksalaisten kanssa.[72]

---

71 Matti Lackmanin mukaan henkilömappeja on yhteensä vajaat 7 000, joista noin 1 500 on ”punaisen Valpon” aikana syntyneitä (Valpo II). Lackman 2009, 298 viite 53. Epäselvää on, onko luvussa huomioitu henkilökunnan henkilömapit. Ks. myös Portti.kansallisarkisto.fi, Kuvaus valtiollisen poliisin aineistosta Arkistojen Portti -sivustolla.

72 Henkilömapit osoittavat, että joistakin naisista oli aiemmin tehty joitakin merkintöjä henkilökortteihin tai muihin asiakirjoihin. Henkilömapin perustamisajankohta on kuitenkin rajannut aineiston tutkimukseni ulkopuo-

Kimmo Rentola on esittänyt, että suojelupoliisi jatkoi henkilömapitusta siitä juoksevasta numerosta (4525), mihin sen edeltäjät olivat päässeet. Punaisen Valpon ajalta suojelupoliisille periytyi suuri määrä numeroimattomia ja keskeneräisiä henkilömappeja.[73] Valtiollisen poliisin arkistokokonaisuudessa on kuitenkin henkilömappeja, joiden järjestysnumero on edellä esitettyä isompi. Nämä henkilömapit on arkistoitu B-etuliitteellä erotuksena A-kirjaimella varustetuista Valpo II -kokonaisuuden aineistosta. Henkilömapit ovat mahdollisesti periytyneet numeroimattomina jo punaiselle valtiolliselle poliisille, koska muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta nämä henkilömapit liittyvät lähinnä kommunistien maanalaisen kauden toimintaan. Seuranta-aineisto ei myöskään kaikkien kohdalla sisällä sotavuosien jälkeisestä tiedonkeruusta ja valvonnasta kertovia tietoja. Tällä perusteella olen valinnut nämä henkilömapit tutkimusaineistooni.

Valtiollisen poliisin pääosastovetoinen toiminta ja Helsinkikeskeinen resurssien käyttö vaikuttivat valvonnan kohdentumiseen erityisesti pääkaupunkiseudulle. Helsingissä myös vaikutti moni suomalaisen kommunismin edustaja. Henkilömapitetuista naisista yli puolet (53 %) vaikutti pääsääntöisesti Helsingin alueella, mutta epäiltyjen liikkuvuus ja muutot tekivät monesta epäillystä osastojen yhteisiä seurannankohteita (ks. liite 1). Valtaosa valtiollisen poliisin seuraamista epäillyistä oli kaupungeista, mitä selittää kontrollia käsittelevissä tutkimuksissa esitetyt tulkinnat. Kaupungeissa virkavalta oli monilukuisampana paremmin edustettuna kuin maaseudulla. Kaupungeissa epäillyt säilyttivät nimettömyytensä paremmin, mikä sai heidät näyttäytymään viranomaisen näkökulmasta helposti vaarallisina, kun henkilökohtaiset tuttavuussuhteet ja niihin liittyneet tulkinnat eivät maaseudun tavoin säädelleet kontrollin soveltamista.[74]

---

lelle. Hmp A4444a ja b; A4459; A4470; A4482; A4528; B4751; B4773; Oulu II:10, EK-Valpo, KA.

73 Rentola 1999, 134.

74 Lucassen 2004, 238–239; Huttula 2000, 315–317; Nygård 1985, 148. Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilaan vuosina 1924–1939 tuomituista naisista 69 % oli lähtöisin kaupungeista. Savolainen 2000, 32–33.

Valtiollisen poliisin pääosastokeskeisyys näkyi myös valtiollisen poliisin arkistointikäytännöissä. Pääosasto kokosi arkistoihinsa tietoja myös muiden osastojen valvontapiiriin kuuluneista epäillyistä. Vain pieni osa säilyneistä henkilömapeista on paikallisosastojen koostamia. Tätä arkistointikäytäntöä ilmentää vuonna 1938 valtiollisesta poliisista annetun asetuksen vahvistama vanha toimintamalli, jonka mukaan paikallisosastojen oli toimitettava pääosastolle tutkimustensa pöytäkirjat, tärkeimpien kirjeiden jäljennökset ja vastaanottamansa ilmoitukset. Lisäksi osastojen oli ilmoitettava Helsinkiin kaikista valvonta-alueellaan huomiota herättäneistä tekijöistä.[75]

Tämän käytännön seurauksena valvonnan arjesta piirtyvä kuva on osittain pääkaupunkiväritteinen ja aukollinen, sillä osastot eivät toimittaneet pääosastolle kaikkia arkipäiväistä seurantatoimintaa koskeneita dokumentteja. Tämä tulee hyvin ilmeiseksi pääosaston paikallisosastoille lähettämistä kyselyistä, joissa pääosasto kartoitti henkilötarkkailun tuloksia ja kyseli syitä lähetetyn aineiston vähäisyyteen. Kerran pääosaston arkistointi (henkilömapittaminen) toi esimerkiksi ilmi, että Viipurin osasto ei ollut toimittanut pääosastolle vakoiluepäilyjen kohteeksi joutuneesta – mutta ”*vain teooriiassa*” vakoiluun soveltuneesta – naisesta kuuteen vuoteen mitään aineistoa. Viipurin osaston mukaan naista oli jatkuvasti yritetty pitää silmällä, mutta hänen edesottamuksensa eivät olleet herättäneet epäilyksiä mistään rikollisesta tai ilmoittamisen arvoisesta toiminnasta.[76] Niin ikään Kotkan osaston pääosastolle vastaavassa tilanteessa antama vastaus muistuttaa hyvin siitä, miten kaikesta valtiollisen poliisin arkipäiväisestä valvontatoiminnasta ei muodostunut aineistoa tai se ei ainakaan päätynyt pääosastolle asti:

75 Asetus valtiollisesta poliisista 434/1938, Suomen asetuskokoelma, KK. Yksittäisistä naisista on säilynyt sekä pääosaston että paikallisosaston laatima henkilömappi. Tutkimuksessani käyttämäni 872 henkilömapin määrän olen kuitenkin laskenut henkilöiden perusteella.

76 Hmp 1856 (EK KD 347/1962–1936, tied. 33), EK-Valpo, KA.

> […] yleensä vanhat tekijät ovat kylläkin ”prikattuina” sikäli valvonnan alla, että heistä aina muistetaan paikkakunnalla käydessä tiedustella, mutta tähän mennessä ei heistä ole ilmennyt mitään huomauttamista, ja tuntuneekin siltä, että he vanhoina ovat väsähtäneitä ja syrjään vetäytyneitä.[77]

Valtiollisen poliisin arkistoaineiston määrää, edustavuutta ja maantieteellistä kattavuutta arvioitaessa on muistettava, että valtiollinen poliisi hävitti jonkin verran arkistoaineistoa. Hävitetyn aineiston määrä on kuitenkin arvioitu suhteellisen vähäiseksi. Aineistoja on tuhottu sotavuosina vihollisen alta pois siirryttäessä, poliittisten suhdanteiden muututtua jatkosodan lopulla neuvostomiehityksen (tai vaihtoehtoisesti saksalaisten kaappauksen) pelossa sekä kommunistien etsiessä asiakirjoista ryhmän pettäneitä ja poliisiyhteistyötä tehneitä tovereitaan. Tarkoituksellisesti hävitetty aineisto koskee avustajia, oikeistoryhmien valvontaa, varhaista pöytäkirja-aineistoa, yksittäisiä kommunistien nimihenkilöitä ja neuvostotiedustelun toimijoita, mutta aineistoa hävisi myös osana normaalia virkatyötä. Rajat ovat kuitenkin häilyviä: esimerkiksi kommunistisen puolueen salaista työtä paikallistasolla keskeisesti edistänyt Hilja (s. 1894) muisteli 1970-luvun alkupuolella, että sai tietää ilmiantajansa nimen nähtyään sotien jälkeen oman henkilömappinsa. Hilja ei ollut erityinen nimihenkilö, mutta hänen henkilömappinsa on mitä ilmeisimmin jäänyt tälle matkalle. Hiljan kohdalla kyse on selkeästi puuttuvasta henkilömapista, mutta aineiston puuttuminen ei aina kerro tietoisesta tai tahattomasta hävittämisestä. Valtiollisen poliisin toimintakäytäntöihin kuului asioiden hoitaminen suullisesti. Kaikkea ei aina kirjattu ylös.[78] On vaikea arvioida, miten keskeinen työtapa asioiden suullinen hoitaminen oli.

77 Hmp 1192 (EK KD 1213/1934–1934, tied. 11), EK-Valpo, KA.

78 Mainio 2015, 28; Rentola 2009c, 10; Silvennoinen 2008, 222, 347–348, 356–360, 299–300; Siltala 1985, 26. Ks. myös Rentola 2009a, 311. Hilja: 6 c Hilja Palsa, Kansan Arkisto. Käsitys paikallistoiminnan johtoroolista: hmp A3409, EK-Valpo, KA. Esimerkiksi Aura Kiiskisestä ei ole edes henkilökorttia, vaikka valtiollinen poliisi tiesi hänet jo 1920-luvun alussa puolueen keskuskomiteaan kuuluvaksi. Ks. esim. hmp 1046, EK-Valpo, KA. Opera-

Yhtä hankalaa on arvioida, missä määrin aineiston puuttuminen kertoo aineiston tahallisesta tai tahattomasta hävittämisestä ja missä määrin aineistoa ei alunalkaen ole edes tehty. Valtiollinen poliisi tallensi epäiltyjä koskevia tietoja henkilömappeihin rutiininomaisesti ja toisinaan kevyin perustein, kuten tutkimuksessa myöhemmin esitän. Kuitenkaan esimerkiksi valtiollisen poliisin Sortavalan osaston pidättämästä naisesta, joka siirtyi Petroskoista laittomasti rajan yli Suomen puolelle, yritti ilmaista valtiosalaisuuksia ja tuli vuonna 1933 tuomituksi, ei löydy edes henkilökorttia. Tuomion kärsimisen jälkeen nainen toimitettiin epävirallisesti Neuvostoliittoon. Neuvostoliiton kansalaisuuden saaneen Katariinan (s. 1898) esimerkkitapaus tuli vastaan sanomalehdistöstä, joka usein käsitteli valtiopetosrikoksiin liittyneitä oikeudenkäyntejä esittämällä tapausten tiivistelmiä tai jopa referoimalla kuulustelupöytäkirjoja. Korkeimpaan oikeuteen edenneen esimerkkitapauksen oikeudenkäyntiaineisto varmistaa, että kyseessä oli valtiollisen poliisin (ei yleisesikunnan valvontatoimiston) tutkima epäily. Valtiollisen poliisin arkistoaineisto ei paljasta mitään Katariinan henkilöseurantaan liittyvää aineistoa, vaikka tämän nimi mainittiin vakoilijoiksi tiedettyjen listalla vuosikymmenen loppupuolella. Usein valtiollinen poliisi seurasi monien rajan taakse siirtyneiden edesottamuksia vähäisempien epäilyjen perusteella.[79]

Aineiston määrää merkittävämpi tekijä on kuitenkin sen luotettavuus, mihin kirjaamatta jättäminenkin viittaa. Muodollisesti turvallisuuspoliisi oli puolueeton esitutkintaviranomainen, mutta toiminnan vahva poliittinen luonne vaikutti sen aineiston värittyneisyyteen. Turvallisuus- ja tiedustelupalveluille tyypilliset tiedonkeruutavat ja toimintakäytännöt määrittivät sen kirjaamis-

---

tionaalisen merkityksensä menettäneen aineiston tuhoaminen, aineiston kadottaminen ja muuttoihin liittyneet tilakysymykset ovat vaikuttaneet esimerkiksi myös Ison-Britannian ulkomaantiedustelun (SIS/MI6) aineiston määrään. Jeffery 2011, XI–XII.

79 VD 68/27 1934, KKO, KA; ”Valtiopetosjutut”, *HS* 20.12.1933; ”Hovioikeudessa ratkaistuja rikosjuttuja”, *Karjala* 11.3.1934; VP KD 640/1842–1939, amp 1438, EK-Valpo, KA.

käytäntöjä. Kun tapahtumien todellisia perusteita ja tietolähteitä on jätetty merkitsemättä paperille, kiistanalaisia asioita hämärretty ja peitetty puolitotuuksien alle, lähdekriittisyyden vaatimus korostuu. Tietty raportti voi olla tarkoituksella harhaanjohtavasti kirjoitettu ja tärkeältä vaikuttava kirjaus lopulta vain huhu, epäluotettava havainto tai valtiollisen poliisin edustajan subjektiivinen näkemys. Erittäin salaiseksi merkitty tieto saattaa olla julkisesta lähteestä hankittua informaatiota tai viranomaiselle vuodettu dokumentti vastapuolen harhautustarkoituksessa sepittämä väärennös.[80] Informaation luonteen arvioimiseksi valtiollisen poliisin edustajien dokumenttien reunoille kirjoittamat kommentit ja lisätiedot ovat tutkijalle ensiarvoisen tärkeitä, ellei tietoa ole mahdollista vertailla muuhun lähdeaineistoon.

Valtiollisen poliisin naisista keräämästä seuranta-aineistosta ei välity agenttifiktion jännitystä ja draamaa. Valtiollisen poliisin henkilökunnan ja tiedustelijoiden tavoitteena oli valtionvastaisen toiminnan jäljittäminen ja syytteeseen riittäneiden näyttöjen löytäminen, ei toimia riskejä sisältäneissä peiteoperaatioissa. Tämä työ toki sisälsi tiedustelijoiden ja etsivien soluttautumista, jännittäviä varjostuksia ja erinäisiä takaa-ajoja, mutta valtaosin työ oli rutiininomaista tietojen keräämistä. Kerätty informaatio saattoi osoittautua merkitykselliseksi vasta pitkän ajan jälkeen – jos silloinkaan.[81] Kaikki kirjaukset eivät avaudu aineistoa noin sata vuotta myöhemmin lukevalle tutkijalle. Samanlaisina toistuvat kirjaukset tarjoavat kuitenkin mahdollisuuden päätellä, miksi valtiollinen poliisi oli kiinnostunut keräämään tietynlaisia ja informaatioarvoltaan vaihtelevia tietoja.

Valtiollisen poliisin arkistot eivät täytä viranomaistiedon kriteerejä luotettavuuden ja puolueettomuuden näkökulmasta, mut-

80 Mainio 2015, 30–31; Kotakallio 2014, 25; Rentola 2009a, 308–310; Rentola 2009b, 4, 6; Rentola 2009c, 18; Silvennoinen 2008, 220–222; Rentola 1994, 13; Lackman 1986, 45–49. MI5:n itse luoma ja tutkimuksessakin toistettu kertomus suuresta saksalaisvakoojien pidätyksestä ensimmäisen maailmansodan alla on tutkimuksessa osoitettu tekaistuksi ja myytiksi. Hiley 2006. Vrt. Quinlan 2014, 3, 199 viite 15; Andrew 2009, 50–53; Hiley 1986, 637.

81 Ks. esim. Lewis 2017, 28.

ta juuri sen vuoksi ne soveltuvat viranomaiskontrollin tutkimiseen. Turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten lähteet saattavat paikoitellen kertoa enemmän poliittisen eliitin peloista, ennakkoluulojen värittämistä tulkinnoista ja poliisin vallitsevaa järjestelmää tukemaan pyrkineestä toiminnasta kuin todellisista uhista ja valvonnankohteista. Kansainvälisessä tutkimuksessa on tuotu esiin, miten uhkakuvia on voitu liioitella myös oman profiilin nostamiseksi. Valtiolliseen poliisiin kohdistetut julkilausutut ja -lausumattomat odotukset sekä kommunisteista luodut ennakkoasenteet vaikuttivat sen toimintaan ja epäiltyjen kohtaamiseen. Kun ennakkoluulot ohjasivat ainakin osittain tutkimusjakson poliisitoimintaa, valtiollinen poliisi käytti paljon toiseuttavaa kieltä ja suhtautui joissakin tilanteissa seuraamiensa henkilöiden oikeuksiin välinpitämättömästi. Näin tekemällä valtiollinen poliisi paljastaa paljon itsestään, toimintamotiiveistaan ja viholliskuvistaan. Samalla valtiollisen poliisin arkistoaineisto heijastaa laajemmin valtion ja aikakauden antikommunistisia käsityksiä. Lähteet kertovat, miten valtiollinen poliisi toimi kommunismista kollektiivisella tasolla tehtyjen kuvitelmien pohjalta.[82] Kriittisesti luettuna valtiollisen poliisin seuranta-aineisto antaa paljon tietoa turvallisuuspoliisin toimintatavoista, ilmiöistä ja ajan hengestä.

Esimerkiksi valtiollisen poliisin kuulustelupöytäkirjat kertovat tarkoitushakuisista tavoista, joilla viranomainen tuotti käsityksiä valtiolle vaarallisista yksilöistä sen omien tulkintojen ja ennakkoluulojen pohjalta. Vaikka kuulustelut olivat vallankäytön tilanteita ja kuulustelupöytäkirjat kuulustelijan näkökulman täyttämiä tekstejä, kuulustelupöytäkirjoissa tulee esiin valtio- ja maanpetosrikoksista epäiltyjen naisten oma ääni ja kuulustelutilanteessa tekemät valinnat. Naisten valitsemat roolit vaihtelivat tietojen myöntämisen tai täydellisen vaikenemisen välillä. Koska monien

82 Lewis 2017, 29; Callaghan & Phythian 2013, 135; Rentola 2009c, 73; Levä 2008, 56, 62–66, 92; Emsley 1997, 20. Ks. myös Langkjaer 2011, 18; Levä 2008, 92. Oman profiilin nostaminen: Quinlan 2014, 12. Valtiollisen poliisin aineisto antikommunististen käsitysten kuvaajana: Kaihovirta 2022, 168. Neuvostoliiton hallinnon tavasta luoda omat vihollisensa: Fitzpatrick 1999, 22, 132, 137.

kuulusteltujen tavoitteena oli puhumattomuudella, valheilla ja tietämättömyyteen vetoamalla yrittää suojata itseä ja valitsemiaan toisia, kuulustellun oma ääni saattaa olla yhtä tarkoitushakuinen kuin viranomaisenkin.[83] Koska kuulustelupöytäkirjojen narratiivit eivät anna kuvaa siitä, miten hyvin valtiollinen poliisi oli perillä naisten edesottamuksista, käytän tutkimuksen lähdeaineistona myös kommunistisen puolueen riveissä toimineiden naisten muistitietoa.

Käyttämäni muistitieto tarkoittaa heti sotien jälkeen SKP:n kaaderijaostoa varten kirjoitettuja pienoiselämäkertoja ja puolueen historiahankkeisiin kerättyjä muistelmia 1960–1980-luvulta. Tutkimusluvanvaraista kaaderiaineistoa ja tutkijoiden vapaasti hyödynnettävää muistitietoaineistoa on käytössäni yhteensä 128 muistelijalta.[84] Muistitieto rakentuu aina kertojan tulkintojen varaan, koska muisti toimii valikoiden ja ammentaa yhteisöllisistä historiakäsityksistä ja uskomuksista. Muistitieto ei siis toista kokemusta, vaan on jäljitelmä siitä. Kommunistisen puolueen toimintaan osallistuneiden naisten kohdalla suuri merkitys oli myös kirjoittamista ohjanneilla tavoitteilla. Pirjo Kaihovaaran mukaan kommunistinen puolue käytti pienoiselämänkertoja puoluekaadereiden valinnan, kontrollin ja aatteellisen puhtauden välineinä, joten puolue vaikutti epäsuorasti kirjoituksissa esiin nostettuihin asioihin ja naisten tapaan muistella mennyttä. Kirjoitusten rooli kollektiivisen identiteetin rakentamisessa heijastui niin ikään muistelmissa käsiteltyihin teemoihin. Kirjoituksissa korostuivat huono-osaisuus, epätasa-arvon kokemukset, työväenliikkeeseen kiinnittyminen ja poliittisen vankeuden osoittama aatteellinen sitoutuminen. Muistelu asettui luokkasidonnaista historiakäsitystä

83 Valtiollisen poliisin lähteiden moniäänisyydestä: ks. esim. Koivisto 2012, 138, 144, 149, 161–162, 165–166.

84 SKP:n kaaderiaineiston henkilömapeista ei ole valmista listaa tutkijoiden käytettäväksi. Tein Kansan Arkistolle 140 nimen listan. Tästä joukosta arkistotyöntekijät löysivät minulle 70 henkilömappia. Tutkimuksessa on hyödynnetty muuta muistitietoa myös 18 sellaisen muistelijan osalta, joista valtiollinen poliisi ei pitänyt henkilömappia, mutta jotka muuten auttavat vastaamaan tutkimuskysymyksiini.

ylläpitäneisiin tulkintakehyksiin myös puolueen historiahankkeita varten toimitetussa muistelmissa.[85]

Muistitieto heijastelee usein muistelmien kerrontahetkeä, mutta yhteiskunnallisen kontekstin muutokset eivät merkittävästi vaikuttaneet naisten tapaan muistella maanalaista toimintaansa. Vaikka muistelmien kirjoittamisaikaa määritti kommunistisen puolueen laillinen asema, vuosikymmenten edetessä vasemmiston ajamien uudistusten toteutuminen ja valkoisen perinnön heikentynyt asema, muistitieto kuvaa vain vähän kiellettyyn toimintaan osallistumisen muotoja. Kirjoittamista ohjanneilla taustatekijöillä, kommunistien kollektiivisella historiakäsityksellä ja aiemman toiminnan illegaalisuuden leimalla, joka jätti aikanaan salaiset asiat salaisiksi pitkälle tulevaisuuteen, oli kerrontahetkeä merkittävämpi vaikutuksensa muistelmissa tehtyihin valintoihin. Muistelmien maanalaiseen toimintaan liittyvä vähäsanaisuus ei kuitenkaan useimmissa tapauksissa koske kommunistisen puolueen jäsenyyden alkamisvuotta. Tutkimusaineistona muistelmat auttavatkin vastaamaan hyvin siihen, miten pitkään naiset ehtivät toimia puolueen hyväksi ennen valtiollisin poliisin tarkkailuun joutumista.[86]

Joissakin tapauksissa Kansan Arkistoon talletettu muistitieto paljastaa toimijoiden rooleista sellaista, mistä turvallisuuspoliisilla ei tiedustelijoistaan huolimatta ollut tietoa henkilömappeihin tehtyjen merkintöjen perusteella. Esimerkiksi valtiollisen poliisin silmällä pitämän Allin (s. 1900) seurantiedot paljastavat hänen osallistumisensa julkiseen toimintaan, puoluekouluopiskelun ja valtiollisen poliisin oletukset hänen mahdollisesta puoluekomennuksestaan Suomeen sekä erään ilmiannon perusteella tehdyt et-

85 Metsä-Tokila 2011, 99, 107–110; Aatsinki 2007, 120; Kaihovaara 1997, 30–34, 139–144, passim; Peltonen 1996, 83, 251–254, 276–278. Ks. myös Clements 1997, 15–16. Yleisesti muistitiedosta: Pattinson 2011, 18; Fingerroos & Haanpää 2006; Peltonen 1996, 41, 45–47, 280. Seuraava kappale perustuu samoille lähteille.

86 Yksittäisissä tapauksissa kaaderiaineisto ei sisältänyt pienoiselämänkertaa. Näissä tapauksissa olen hyödyntänyt henkilömapissa olevia kunniamerkkihakemuksia ja lehtikirjoituksia vastatakseni puoluetoiminnan aloittamista koskevaan kysymykseen.

sinnät vuonna 1936. Aineiston perusteella turvallisuuspoliisi ei koskaan onnistunut todentamaan naisen maassaoloa, eikä sillä ollut käsitystä hänen roolistaan tai tehtävästään. Allin puoluetoverin muistelmat kuitenkin osoittavat hänen olleen Suomessa puoluekomennuksella useaan kertaan ja hänen vaikuttaneen piiriorganisaattorina.[87] Tutkimusaineistoni ei kuitenkaan pääsääntöisesti mahdollista systemaattista vertailua, koska naiset ovat olleet muistelmissaan niin niukkasanaisia varsinaisesta puoluetyöstään. Puoluetoimintaan liittymisen ohella vallan ja vastarinnan asetelmaan rakentuneiden muistelmien tärkein anti onkin kontrollin alla toimimiseen liittyvissä kuvauksissa.

Tutkimukseni on luonteeltaan vahvasti empiirinen, sillä se perustuu laajan arkistoaineiston tarkasteluun. Tutkimuksen tavoitteena on tähän arkistotyöhön perustuen luoda kuva valtiollisen poliisin valvonnan arjesta ja sukupuolen merkityksestä valvonnassa. Tutkimusmenetelmänä on ollut tarkastella jokaista päälähdeaineistoon kuulunutta henkilömappia mahdollisimman tarkasti tutkimuskysymyksiin vastaamiseksi. Vastauksia olen etsinyt kaikesta henkilömappien sisältämästä virallisesta ja epävirallisesta aineistosta sekä valtiollisen poliisin virkailijoiden dokumenttien marginaaleihin kirjoittamista kommenteista. Henkilömapeista keräämäni tiedot olen kirjannut tekstimuodossa yhteen tietokantaan (excel), jossa yksittäinen henkilömappi edustaa yhtä riviä. Tutkimuskysymykseni olen jakanut useisiin sarakkeisiin. Tämän laajan tietokannan perusteella olen koostanut numeerisia yhteenvetoja, mikä on helpottanut kokonaisesityksen luomista.

Historiantutkijan eettisiin velvollisuuksiin kuuluu tarkkaan pohtia tutkittavien henkilöiden nimeämistä, kun tutkitaan tavallisia ihmisiä ja heidän arkielämäänsä. Tavallisten, yhteiskunnan marginaalissa eläneiden ja aikakautensa normeja rikkoneiden henkilöiden nimeäminen voidaan nähdä eettisenä tekona, koska nimeämisellä tutkija antaa tutkimuskohteilleen äänen ja arvokkuuden sekä rikkoo historian hiljaisuuksia. Nimeämisel-

87 Hmp 714; VP KD 374/1808-1938, amp 1437, EK-Valpo, KA; 6 c Ellen Enne, Kansan Arkisto. Ks. valtiollisen poliisin vaillinaisista tiedoista myös: Lintunen & Rentola 2021, 170.

lä voidaan osoittaa, että tutkimus ei ole kiinnostunut yksilöistä yksistään laajempien historiallisten ilmiöiden välittäjinä. Samalla nimeämisellä varmistetaan, että yhteiskunnan marginaalissa eläneitä ihmisiä ei marginalisoida uudelleen nykyhetkestä käsin. Arkaluonteisten tutkimusaiheiden kohdalla on kuitenkin hyvin perusteltua jättää tutkimuskohteet nimeämättä, jotta varmistetaan kuolleiden oikeudenmukainen kohtelu.[88]

Moninaiseen tutkimusjoukkooni kuuluu naisia, joille valtiollisen poliisin seuranta ja kielletystä toiminnasta annettu tuomio olivat luonnollinen osa toimintaa. He olivat vakaumuksensa puolesta valmiita istumaan pitkiä tuomioita ja aloittamaan kaiken uudestaan vapautumisensa jälkeen.[89] Koska joukossa on myös naisia, joita valtiollinen poliisi epäili kevyin, varmentamattomin tai jopa vääriksi osoittautunein perustein, on mielestäni perusteltua soveltaa tietosuoja-asetuksen (2016) periaatteita.

Tietosuoja-asetuksessa kuolleille ei ole säädetty tietosuojaa, mutta elävillä henkilöillä on tietosuojan näkökulmasta oikeus ”*tulla unohdetuksi*”. Oikeus hiljaisuuteen, jonka muun muassa Kirsi Vainio-Korhonen on vanhemman ajan tutkimuksen osalta nostanut esiin, on nähdäkseni hyvä eettinen ohjenuora myös tiettyjen lähihistoriaa tarkastelevien tutkimusten kohdalla.[90] Oikeus unohdetuksi tulemiseen on sovellettavissa erityisesti arkaluonteisten tutkimusaiheiden ja salassa pidettäviä henkilötietoja käsitteleviä lähteitä hyödyntävien tutkimusten kohdalla. Vaikka valtiollisen poliisin rekisteröinti oli suhteellisen arkipäiväistä kommunisteiksi luokiteltujen henkilöiden keskuudessa 1920–1940-luvulla, voidaan epävarmoin ja mielivaltaisin syin turvallisuusviranomaisen seurantaan joutuminen nähdä arkaluontoisena aiheena. Koska Kansallisarkisto päätti säätää henkilömapit tutkimusluvanvaraiseksi aineistoksi kesällä 2022, pitää

88 Vainio-Korhonen 2017, 33–36, 45; Frigren 2017, 53–54, 60, 62, 68–69; Koskivirta & Lidman 2017, 18.

89 Ks. esim. 5 Lydia Arppe, Kaisa Junttila, Helmi Karvonen, Alina Kinnunen, Kansan Arkisto.

90 Eur-lex.europa.eu, EU 2016/679; Vainio-Korhonen 2017, 46.

myös tutkijan punnita tarkkaan yksityisyyden suojaan liittyviä valintojaan.

Toteutan yksityisyydensuojan ajatusta käyttämällä naisista vain etunimeä ja syntymävuotta. Tutkimuksessani en kuitenkaan häivytä niiden naisten sukunimiä, jotka ovat sotien jälkeen osallistuneet laillisen aseman saavuttaneen kommunistisen puolueen toimintaan ja tuottaneet muistitietoa SKP:lle. Vaikka osa naisista on neuvostoterrorin laajuuden paljastuttua voinut haluta vaieta osallisuudestaan ja tehdä eroa menneisyyteensä, poliittisessa liikkeessä aktiivisesti toimineiden naisten muistitieto ei edellytä vastaavaa tunnistettavuuden häivyttämistä kuin satunnainen valtiollisen poliisin seurantaan joutuminen. Tutkimuksen yhdenmukaisuuden perusteella nämä naiset esiintyvät kuitenkin leipätekstissä ilman sukunimeä. Muistitietoon viittaavista lähdemerkinnöistä paljastuu kuitenkin heidän koko nimensä. Tämä valinta mahdollistaa muistitietoaineiston löydettävyyden. En katso näillä valinnoillani marginalisoivani historian toimijoita. Oikeus unohdetuksi tulemiseen ja historian varjoihin jääneiden tutkimusteemojen ja henkilöiden esiin nostaminen voivat toteutua rinnakkain. Tutkimus voi kertoa historian toimijoista ilman, että tarinaan tarvitaan henkilön sukunimi.

Tutkimuksessani viranomaisen päällikkötason toimijat esiintyvät koko nimillään, koska he viranomaisen korkeimpina edustajina olivat valta-asemassa toteuttamassa aikakauden kontrollia. Lisäksi he ovat pääosin tunnettuja aikaisempien tutkimusten sivuilta. Vaikka valtiollisen poliisin riviedustajat käyttivät myös kontrollipoliittista valtaa, en nimeä heitä erikseen. Kaikkien nimien mainitseminen tekisi tutkimuksen esittämistavasta kankean. Tässä mielessä valtiollisen poliisin rivijäsenillä on tutkimuksessani epäiltyjen tavoin osittainen oikeus tulla unohdetuksi.

***

Tutkimukseni lähtökohdat voi johdannon päätteeksi tiivistää seuraavasti: Tutkin, mitä valtiollisen poliisin valvonta kommunisteiksi tiedettyjä, sellaisiksi epäiltyjä ja Neuvostoliiton hyväksi

toimineita henkilöitä vastaan tarkoitti käytännössä valtiollisen poliisin valvonnan arjessa, ja miten valtio- ja maanpetosrikoksista epäiltyjen naisten sukupuoli näkyi kontrollipolitiikassa. Valvonnan arjella viittaan tekijöihin, jotka vaikuttivat epäillyksi päätymiseen, epäiltyihin kohdistetun valvonnan virallisiin ja epävirallisiin muotoihin, kontrollin soveltamisessa hyödynnettyyn määrittelyvaltaan sekä valvojan ja valvotun väliseen vuorovaikutukseen. Näiden teemojen mukaan etenevät myös käsittelylukuni. Tiedonkeruuta ja seurantaa edustava valvonnan näkökulma on jaettu kahteen lukuun, jotka osittain risteävät keskenään. Tutkimuksen lopputuloksena ei ole arviota siitä, toimiko valtiollinen poliisi hyvin vai huonosti, vaan monisävyinen kuva 1920–1940-luvun kontrollin ulottuvuuksista.

Sukupuolen perusteella valittu tutkimusjoukkoni nostaa esiin valtiollisen poliisin valvonnan sukupuolittuneita käytäntöjä, mutta täydentää samalla historiakuvaa 1920–1940-luvun toisinajattelijoiksi määritellyistä ja vakoilutehtävissä toimineista naisista. Kommunistisen puolueen maanalaiseen toimintaan osallistuneet ja neuvostotiedustelun hyväksi toimineet naiset eivät tutkimuksessani ole vain kontrollin kohteita. Valtiollisen poliisin epäilemät ja seuraamat naiset tulevat tutkimuksessani esiin myös toimijoina: vallankumouksen edistäjinä, yhteiskunnallisten olojen muuttajina, vieraan vallan hyväksi toimineina, kontrollia vastaan asettuneina tai sen hyväksyneinä naisina. Tutkimus ei kuitenkaan keskity naisten toiminnan ja henkilökuvien tarkasteluun. Sukupuolen osalta huomioin tutkimuksessani myös sen, että valvojan ja valvotun välisessä sukupuolierossa oli satunnaisia poikkeuksia – kuten johdannon alussa varjostustehtävää hoitanut rouva Fagerström havainnollistaa.

Valtiollinen poliisi seurasi valtiollisten vankien hyväksi tehtyä toimintaa. Kuvassa Valtiollisten Vankien Huoltoyhdistyksen helsinkiläisiä toimijoita. Kuva: KansA246-1959, Kansan Arkisto.

Kontrollipolitiikka tiedonkeruuna

Valvonnan kaikenkattava luonne

Sisällissodan jälkeisessä Suomessa sisäiseen järjestykseen ja kansalliseen puolustukseen liittyneet uhkakuvat yhdistyivät periviholliseksi määritellyssä Neuvostoliitossa, kommunistien kansainvälisessä yhteistyöjärjestö Kominternissa ja Suomen Kommunistisen Puolueen vallankumouspuheissa. Sisällissodan katkera muisto, Neuvostoliiton läheisyys, suomalaiskommunistien maanalainen toiminta ja epäily heidän työskentelystään Neuvostoliiton hyväksi vaikuttivat valtiollisessa poliisissa ohjesäännön kapeaan tulkintaan. Vaikka valtiollisen poliisin ohjesääntö edellytti kaikkien valtakunnan itsenäisyyttä, turvallisuutta ja laillista yhteiskuntajärjestystä uhkaavan toiminnan silmällä pitämistä ja ehkäisemistä, valvonnalla, kontrollilla ja vastavakoilulla oli lähinnä yksi suunta. Bolševismin vastainen taistelu oli valtiollisen poliisin johdolle sen olemassaoloa perustellut tekijä siihen asti, kunnes Neuvostoliitossa tapahtuva vastavallankumous tekisi sen työn tarpeettomaksi. Kotimaan valvonnan tasolla tämä näkyi valtiollisen poliisin sitoutumisessa ennen kaikkea kommunismin vastustamiseen ja valkoisen Suomen perinnön varjelemiseen, kuten edellä on aikaisemman tutkimuksen perusteella esitetty. Sisällissodan jälkeiseen oikeistoaktivistien kaappaussuunnitelmaan ja seuraavan vuosikymmenen taitteen Lapuan liikkeeseen valtiollinen poliisi ei kiinnittänyt huomiota.[91] Kommunisteja oli

91 Valvonnan kohdistumisesta ja käsityksistä: ks. esim. Lackman 2009, 204, 216–218, 297 viite 29; Lackman 2007, 161, 168; Lackman 1994, 33, 85 viite 70; Kekkonen 1996, 235; Hietaniemi 1992, 82; Ahti 1990, 89–90, 140–141, 277, 279; Mäkelä 1980, 117. Olemassaoloa perustelleista käsityksistä: ks. myös ”Etsivän toiminnasta” 1930, amp 463, EK-Valpo, KA.

kontrolloitava, koska he edustivat tasavallan järjestystä ja yhtenäisyyttä hajottavaa voimaa sekä vieraan valtion hyväksi toimivaa potentiaalia.

Valtiollinen poliisi ei sitä perustettaessa ollut valmis organisaatio, mikä näkyi Tornion osaston päällikkönä vuonna 1920 toimineen Esko Riekin kovasanaisessa kritiikissä henkilökunnan pätevyyden puutteista. Kritiikin kärkenä oli poliittisten rikosten selvittämiseen sopimattomien, sivistymättömien, diaareista ymmärtämättömien, varkaiden nuuskimiseen tottuneiden ja aloitekyvyttömien etsivien (”*heittiöiden ja juomareiden*”) palkkaaminen, pääosaston heikko toiminnan organisointi ja yleisesti tulokseton toiminta. Helsingissä sijainneen pääosaston ja paikallisosastojen huono yhteys jätti paikallistoimijat ilman *”punikkilistoja”* sekä tietoa yhteisistä menettelytavoista ja lakien järjestysvallalle suomista oikeuksista. Toiminnan organisoinnin puutteet heijastuivat siihen, että osa paikallisosastoista ei tehnyt juuri mitään valtio- ja maanpetoksellisen toiminnan ehkäisemiseksi. Toiset taas pidättivät jokaisen ”*vähänkin punaisen*” ja laativat juhlalliset kuulustelupöytäkirjat olemattomista asioista. ”*Liekö tarkoitus tällaisella tuloksettomalla bluffauksella ajaa valkoisten asiaa?*”, Esko Riekki ihmetteli.[92] Ihmettely kertoo, että valtiollisen poliisin sisällä on toiminnan alkuvuosista lähtien esitetty erilaisia näkemyksiä kontrollin soveltamisen perusteista. Toimintatavat ja viraston edustajien pätevyys kehittyivät vuosien kuluessa, mutta osa kritiikistä säilyi pitkään ajankohtaisena. Erityisesti tämä näkyi epäyhtenäisissä toimintakäytännöissä.

Valtiollisen poliisin sisällä ei vaikuta olleen yhtenäistä käytäntöä siitä, milloin epäillylle oli perustettava henkilömappi (ks. liite 2). Tällaisen toimintakäytännön puute korostaa yksittäisen virkailijan roolia ja tulkintaa tietojen tallentamisen tarpeellisuudesta. Satunnaisten henkilömappien etulehdelle kirjattu seurantatietojen mapittamisvuosi paljastaa suuren vaihtelun henkilömapin perustamisen ajankohdassa. Nainen saattoi olla jo kertaalleen valtiopetoksen valmistelusta tuomittu henkilö tai pitkään val-

92 ”Keskukselle”, kansio 6, yleisesikunnan arkistosta poistetut EK:n asiakirjat, EK-Valpo, KA.

tionvastaisesta toiminnasta epäilty ennen kuin valtiollinen poliisi kokosi epäiltyä koskeneet tiedot yhteen kansioon. Valtiollinen poliisi teki osan henkilömapeista siinä vaiheessa, kun viimeisimmistä epäiltyyn liittyneistä merkinnöistä oli jo aikaa, eikä epäilyn ajankohtaistuminen ole pääteltävissä aineistosta – jos sellaista edes oli. Osan kohdalla yhteen niputetut seurantatiedot osoittavat, että henkilömappi tehtiin heti ensimmäisestä viitteestä kommunistiseen toimintaan. Näissä tilanteissa kyse saattoi olla lentolehtisten jakamisesta tai vakavammasta epäilystä, joka johti heti kuulusteluun ja syytetoimiin. Jälkimmäiset henkilömapit eivät välttämättä sisällä kuulustelupöytäkirjan, tuomiopäätöksen ja kuritushuoneesta vapautumisesta kertoneen ilmoituksen lisäksi mitään muuta aikaisempaan tai myöhempään seurantaan liittyvää aineistoa.

Valtiollinen poliisi esitti säilyttävänsä henkilömapeissa tietoa ainoastaan valtionvastaiseen toimintaan johtajina osallistuneista ja tärkeissä asemissa vaikuttaneista henkilöistä. Lähes yhdeksäänsataan henkilömappiin tutustuminen asettaa puheen kuitenkin ristiriitaiseen valoon. Valtiollinen poliisi ei koonnut seurantatietoja henkilömappeihin ainoastaan poliittisesti merkittäviksi luokitelluista, kriisitilanteessa turvasäilöön suljettaviksi suunnitelluista tai tekojensa perusteella tuomittaviksi arvioiduista naisista. Joukossa oli lukuisia pikkutekijöitä, valtiollisen vaarallisuuden näkökulmasta harmittomia epäiltyjä ja jopa epäpoliittisiksi arvioituja henkilöitä.[93] Seuraavissa alaluvuissa tarkentuva kuva valtiollisen vaarallisuuden ja poliittisen merkittävyyden näkökulmasta hyvin vaihtelevilla perusteilla rekisteröidyistä ja seuratuista henkilöistä kuvaa valvontatoiminnan laaja-alaisuutta, mikä määritti hyvin vahvasti turvallisuuspoliisin toimintaa. Valtiollisen poliisin henkilömapittamisessa ratkaisevaa oli useimmiten tietyssä tilanteessa ajankohtaistunut epäily, henkilön kytkeytyminen muihin epäilyksenalaisiin ja tietojen mahdollinen jatkokäyttö – ei henkilön poliittinen merkittävyys.

93 ”Sodanvarasuunnitelmat 1938”, amp 459, EK-Valpo, KA. Vrt. esim. Rentola 1999, 134; Lintunen 2015, 216 viite 103, 218; Portti.kansallisarkisto.fi, Kuvaus valtiollisen poliisin aineistosta Arkistojen Portti -sivustolla.

Henkilömapittaminen ei kaikkien kohdalla tarkoittanut aktiivista seurantaa tai edes erityiseksi epäillyksi päätymistä. Osa epäillyistä oli vain passiivisesti silmälläpidettäviä, joiden henkilömappeihin valtiollinen poliisi teki rutiininomaisia kirjauksia sitä mukaan, kun epäillyn nimi tuli esiin eri tietolähteissä. Joidenkin kohdalla merkinnät osoittavat, että valtiollinen poliisi oli vain hetkellisesti kiinnostunut henkilön edesottamuksista. Enemmän tai vähemmän passiivisesti seuratut epäillyt heijastavat valtiollisen poliisin tehtävän moninaisuutta. Paljastaakseen ja estääkseen valtio- ja maanpetosrikosten toteutumisen turvallisuuspoliisi ei voinut keskittyä vain tutkimaan keskeisiä toimijoita ja ilmi tulleita tapauksia epäiltyjen syytteeseen saattamiseksi, vaan sen piti rekisteröidä ja pitää silmällä useampaa henkilöä yhä useamman laittomaan toimintaan osallistuneen yksilön ja toimijaverkostojen paljastamiseksi. Valtiollinen poliisi ei koskaan voinut olla varma, mitä tietoja se myöhemmin tarvitsisi valtio- ja maanpetosrikosten todentamiseksi ja kuka lopulta osoittautuisi merkittäväksi epäillyksi. Mitä kattavammin tiedot oli koottu arkistoihin, sitä todennäköisemmin valtiollinen poliisi saattoi päästä valtionvastaisen toiminnan jäljille.[94]

Tässä korostuu valtiollisen poliisin tehtävän ennaltaehkäisevä luonne. Ennaltaehkäisevä työ oli turvallisuuspoliisin pitkäaikaisen päällikön, Esko Riekin (1923–1937), mukaan ensisijainen toimintatapa taistelussa valtion turvallisuutta uhanneita toimijoita vastaan: ”*Erityisesti sen rikollisuuden, joka pyrkii maan- ja valtiopetoksen valmisteluun, vastustamisen täytyy aina olla valtaosaltaan preventiivistä.*”[95]

Samalla valtiorikoksellisuuden näkökulmasta vähäpätöisiltä vaikuttaneiden epäiltyjen valvonta ja jopa epäpoliittisiksi osoittautuneiden tapausten koonti henkilömappeihin todentavat valtiollisen poliisin laajaa ymmärrystä kontrollipoliittisesta tehtävästään – tarvetta rekisteröidä ja seurata hyvin suurta Suo-

94 Mahdollisuudesta vertailla triviaalia tietoa muuhun kerättyyn tietoon, käyttää yksittäisiä tiedonmurusia myöhemmin: Lewis 2017, 28–29; Rentola 1999, 134; Berlière 1997, 39.

95 Lackman 2007, 175; Lackman 1994, 48.

men kansalaisten, ulkomaalaisten ja Suomesta Neuvostoliittoon muuttaneiden henkilöiden joukkoa. Valtiollinen poliisi kohdensi valvontaresurssinsa hyvin laajalle kerätessään mekaanisesti sekä vaihtelevan aktiivisesti tietoa, arvioita ja kuulopuheita eri tavoilla kommunistien viiteryhmään liittyneistä henkilöistä. Näin ollen valtiollinen poliisi määritti yhteiskuntajärjestyksen vastaisten sekä itsenäisyyteen ja turvallisuuteen kohdistuneiden uhkien paljastamiseen ja ennaltaehkäisemiseen liittyneen tehtävänsä laajan tiedonkeruun näkökulmasta. Toisin sanoen laaja tiedonkeruu edusti valtiolliselle poliisille valvontaa. Valtiollisen poliisin toimintakäytännöissä kerätyn tiedon määrä dominoi toisinaan sen laatua, sillä kirjatuiksi päätyi epämääräisiä havaintoja, epäiltyjen yksityisasioita, epävarmoja huhuja sekä monia hankalasti valtioja maanpetosrikoksellisuuteen liitettäviä asioita, kuten tutkimuksen edetessä tulee ilmeiseksi.

Valtiollisen poliisin taipumus kerätä paljon merkitykseltään vaihtelevaa tietoa kaiken tasoisista epäillyistä ei kuitenkaan ole poikkeuksellista verrattuna muihin turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisiin. Historiansa aikana valtion turvallisuudesta vastanneet organisaatiot ovat ylläpitäneet laajoja henkilörekistereitä useista potentiaalisista kumouksellisista, rivijäsenistä, avustajista, myötäjuoksijoista, umpimähkään vaaralliseksi luokitelluista ja väärin perustein epäillyistä henkilöistä. Tietoa kerätessään viranomaiset ovat kirjanneet ylös paljon vähäpätöisiltä tuntuvia, harmittomia, arkipäiväisiä ja mitenkään valtiollista vaarallisuutta todentaneita tietoja, juoruja, kuulopuheita ja epämääräisiä tiedonmuruja.[96]

Kommunistien automaattisen rekisteröinnin perusteet alkoivat lieventyä hitaasti vasta kylmän sodan aikana. Suomessa suojelupoliisi kortitti 1970-luvulle asti systemaattisesti kommunis-

96 Brandal et al 2021, 116–117; Green 2017, 322; Lewis 2017, 28–29; Agrell 2015, kappaleessa ”Väktare och dödgrävare”; Kotakallio 2014, 18; Langkjaer 2011, 79, 194, 203–204, 214, 221; Rentola 2009a, 309; Eliasson 2006, 64–65; Callaghan & Phythian 2004, 19, 21; SOU 2002:87, 367, 619; Rentola 1999, 115–118, 125–126, 136–138; Berlière 1997, 39, 43–44; Flyghed 1992, 307–308; West 1982, 38; Baker 1978, 496–500.

tisten järjestöjen rivijäsenet, kansandemokraattiseen lehdistöön vapputervehdyksensä lähettäneet, lakkojen johtajat, mielenosoituksissa näyttäytyneet ja Neuvostoliitossa käyneet henkilöt estääkseen kommunistien pääsyn tiettyihin asemiin. Ruotsissa tällaisten mielipiderekistereiden ylläpitäminen oli pyritty kieltämään jo toisen maailmansodan jälkeen, mutta niiden oletettu käyttökelpoisuus valtiolle vaarallisten henkilöiden seulomisessa esti toteutumisen pitkäksi aikaa.[97]

Valtiollisen poliisin valvontatoiminnassa korostunut laaja näkökulma valtiota ja sen järjestystä uhanneiden henkilöiden määrittelyyn on ymmärrettävää aikakauden oikeustodellisuuden näkökulmasta. Lars Björnen tutkimuksen perusteella tiedetään, miten kevyillä perusteilla hovioikeudet langettivat tuomioita 1920–1940-luvulla. Oikeusistuimen näkökulmasta valtiopetoksen valmistelua oli kommunistisen puolueen päämäärien kaikenlainen edistäminen, eikä tuomio edellyttänyt edes tiettyä määriteltyä tekoa 1920-luvun alun jälkeen. Ylimalkaiset tiedot puoluekirjallisuuden ja lehtien hallussapidosta tai levittämisestä, yhteydenpito maanalaiseen puolueeseen, monistus- tai kirjoituskoneen säilyttäminen, asunnon luovuttaminen puoluetoimijoiden majoittumiseen tai kohtaamis- ja kokouspaikaksi, pelkkä tietoisuus puolueen päämääristä tai kommunistiseksi luokitellun julkisen järjestön jäsenyys osoittivat riittävällä tavalla valtiopetoksen valmistelua tai siinä avustamista. Joissakin 1930-luvun poliittisissa oikeudenkäynneissä kommunistinen mielipiteen ilmaus tai seurustelu kommunistien kanssa riitti tuomiopäätökseen.[98] Vaikka aikakauden oikeudenkäyttö mahdollisti tuomiot valtiorikoksellisuudesta epäillyille kevyillä perusteilla, ei voi olla pohtimatta valtiollisen poliisin resurssien käytön mielekkyyttä ja uhkakuvien laaja-alaisuutta.

97 Agrell 2015, kappaleessa ”Särskilda polisverksamheten”; Rentola 2009c, 72; Eliasson 2006, 14–15; Egengren & Oscarsson 2002, 65–66, 76, 98–101; SOU 2002:87, 367–368, 393–395; Rentola 1999, 115–118, 152–154.

98 Björne 1977, 49–52, 59, 62, 67–71, 74–75, 115, 120–121, 125–126, 140–142. Ks. myös Saarela 2008, 401–402.

Ruotsin turvallisuuspoliisin varhaisvaiheita vuosien 1885–1922 välillä tutkinut Jenny Langkjaer ja Ison-Britannian sisäisestä turvallisuudesta vastannutta salaista palvelua ensimmäisen maailmansodan aikana tutkinut Nicholas Hiley ovat muiden muassa (vaihtelevin painotuksin) selittäneet tätä valvonnan laaja-alaisuutta valvontatoiminnan sisäänrakennetulla ekspansiivisuudella, 1900-luvun byrokratisoitumiskehityksellä ja viranomaistoiminnan säännöstelemättömyydellä. Kun valtion turvallisuudesta vastanneiden viranomaisten toimintaa ei rajoitettu lainsäädännöllä ja ohjeistuksilla, jäi tästä toimialasta vastuussa olleille viranomaisille valta määrittää koettuihin uhkiin vastaamisen tavat hyvin itsenäisesti. Valvontatoimintaan sisäänrakennettu ekspansiivisuus ja vuosisadan taitteen byrokratisoitumiskehitys vaikuttivat valvonnan kohteiden jatkuvaan laajentumiseen valtion näkökulmasta täysin vaarattomiin epäiltyihin, epäolennaisten tietojen rutiininomaiseen muistiin merkitsemiseen sekä oletusten varassa toimimiseen – Hiley määrittelee MI5-nimellä myöhemmin tunnetun Ison-Britannian salaisen palvelun lähinnä tiedonkeruun toimistoksi aktiivisen vastavakoiluorganisaation sijaan. Tällaisesta laaja-alaisesta valvonnasta kehittyi toteuttajilleen tehokkuutta edustanut rutiini, jota paradoksaalisesti jatkettiin sen tuloksettomuudesta huolimatta.[99] Vaikka erityisesti valtiollisen poliisin suurpidätykset kuvaavat toiminnan tiettyä tehokkuutta, Suomen turvallisuuspoliisin toimintaa luonnehtivat sama säännöstelemättömyys, ekspansiivisuus ja laaja tiedonkeruu. Nimitän tällaista valvonnan luonnetta valvonnan kaikenkattavuudeksi.

Valvonnan ekspansiivisuus johtaa siis valvonnan kohdistamiseen useampaan henkilöön ja laaja-alaiseen tiedon keräämiseen. Kriminologi Janne Flyghedin määritelmä poikkeuksellisen normalisoinnista (*normalisering av det exceptionella*) täydentää

99 Langkjaer 2011, 88–89, 127–129, 193–194, 203–204, 208–211, 214, 221; Hiley 1986, 646–654, 660. Ks. myös Agrell 2015, kappaleessa ”Väktäre och dödgrävare”; Eliasson 2006, 14–19, 65; Egengren & Oscarsson 2002, 191, 200–201. Tehtäessä vertailuja valtiolliseen poliisiin on huomioitava, että MI5:llä ei ollut pidätys- ja kuulusteluoikeutta. Quinlan 2014, 14; West 1982, 44, 167. Ohjeistusten puuttumisesta: ks. myös Quinlan 2014, 15.

tätä ajatusta valvonnan sisäänrakennetusta ekspansiivisuudesta. Uhkakuvien epämääräisyys mahdollistaa poliisin pakkokeinojen laajentamisen alkuperäisestä käyttötarkoituksestaan jatkuvasti uusiin käyttökohteisiin ja lievempiin rikoksiin. Kun yksittäiset vakavat rikokset yhdistetään toistuvasti epäselviin uhkakuviin valtion turvallisuuden ja yleisen järjestyksen vaarantumisesta, poliisin toimivaltuuksien laajentaminen tulee yleisesti hyväksytymmäksi (uhkakuvien normalisointi). Poliisit kuitenkin venyttävät sallitun rajoissa tai ne ylittäen vakavien rikosten estämiseen ja selvittämiseen tarkoitetut pakkokeinot lievempien rikosten tutkimiseen (pakkokeinojen normalisointi). Vähitellen pakkokeinon uusi käyttötarkoitus tulee virallisesti hyväksytyksi.[100] Uhkakuvien ja pakkokeinojen jatkuva normalisointi johtaa alati – joskaan ei välttämättä suoraviivaisesti – laajenevaan valvontaan.

Suomessa uhkakuvien normalisointi näkyi erityisesti 1930-luvun taitteessa kommunistilakien säätämisenä, työnväentalojen naulaamisina ja yli kolmen tuhannen järjestön lakkauttamisena. Uhkakuvien normalisointi ei kuitenkaan johtanut poliisin pakkokeinojen normalisointiin yksittäisten epäiltyjen näkökulmasta. Uhkakuvien normalisointi johti kontrollin yleiseen tiukentumiseen, seurannan kohteiden laajenemiseen ja yksityiskohtaisemman tiedon keräämiseen, kun lainkäyttäjät arvioivat maan alle enenevässä määrin siirtyneen toiminnan aiempaa rikollisemmaksi ja taannehtiva lainkäyttö piti lakkautettujen järjestöjen jäsenyydet pitkään rangaistavina. Tässä tilanteessa valtiollinen poliisi ei voinut enää jäljittää mahdollisia valtiorikoksellisia julkisen toiminnan piiristä.[101] Valvonnan kohteiden muutos ilmentää siirtymää sotilasvakoilun, maanalaisen aineiston kuljettamisen ja tiettyjen kommunistisiksi tai SKP:n peiteorganisaatioiksi luokiteltujen julkisten järjestöjen tarkkailusta kommunistien yhteisen vapaa-ajan, julkisten huvitilaisuuksien, hautajaisten, kahvikutsu-

100 Flyghed 2000, 47–57. Ekspansiivisuudesta: ks. myös Boersma et al 2014, 2; Lyon 2011, 32; Marx 1988, 2.

101 Lainkäytön ankaroitumisesta ja taannehtivasta lainkäytöstä: Björne 1977, 141, 304, 306.

jen ja kaikenlaiseen valtiollisten vankien avustamiseen liittyneen toiminnan seurantaan.[102]

Muutosta ei kuitenkaan voi lukea yksistään valvonnan ekspansiivisuudesta johtuneeksi. Valvontakohteiden muutos ei kerro vain valtiollisen poliisin toiminnan muutoksesta, vaan kuvaa kommunistisen puolueen ja liikkeen toiminnan muutosta kontrollin puristuksissa. Kommunistilakien seurauksena kommunistiseksi luokitellun julkisen toiminnan mahdollisuudet rajautuivat olemattomiksi, minkä vuoksi kiellettyyn toimintaan osallistuneiden oli löydettävä uusia toiminnan tiloja. Nämä uudet toimintatavat laajensivat valtiollisen poliisin valvonnan kohteita. Toisin sanoen uhkakuvien normalisointi 1930-luvun taitteessa johti siihen, että kontrollipolitiikka tiukentui ja seuranta laajeni epäiltyjen uusiin toiminnan tiloihin. Uhkakuvien normalisoinnin ja lainkäytön ankaroitumisen perusteella valtiollinen poliisi sovelsi pakkokeinoja, kuten pidättämistä ja kotietsintää, yhä useampaan epäiltyyn, mutta uusia pakkokeinoja se ei kuitenkaan saanut käyttöönsä. Vasta tasavallan suojelulain perusteella sotavuosina annetut poikkeusasetukset, jotka mahdollistivat valtion turvallisuudelle vaarallisiksi luokiteltujen henkilöiden turvasäilöön sulkemisen, voidaan nähdä väliaikaisena pakkokeinojen normalisointina. Valtiollinen poliisi sovelsi pakkokeinoa valtiolliselta vaarallisuudeltaan hyvin erilaisia henkilöitä kohtaan, kuten myöhemmin esitän.

Uhkakuvien normalisoinnissa ja valvonnan tiukentumisesta 1930-luvun taitteessa ei ollut kyse vain suomalaisesta ilmiöstä. Monissa länsimaissa kommunistien – ja esimerkiksi vaarallisiksi koettujen venäläisemigranttien – systemaattinen luettelointi, henkilökontrolli ja turvallisuusseulonta otettiin kunnolla käyttöön vuosikymmenen alussa ja kuluessa. Kommunistien osalta huomion kohteeksi päätyivät yhä enenevissä määrin aatetta sympatisoineet ja järjestöjen rivijäsenet. Kontrollin tiukentumisen taustalla vaikuttivat kumouksellisen toiminnan muutos Kominternin uusien linjausten mukaisesti, taloudellisen laman ai-

102 Valvonnan kohteita ja ajallista muutosta käsitellään tarkemmin Seurannan perusteet -alaluvussa. Ks. myös Hietaniemi 1992, 142.

heuttama epävarmuus ja vuosikymmenen edetessä koettu pelko sodan todennäköisyydestä.[103] Kominternin julistus kapitalismin kriisistä ja sosialismin voiton läheisyydestä kesällä 1928 edellytti kansallisilta kommunistipuolueilta hyökkäävyyttä porvaristoa tukeneita sosiaalidemokraatteja vastaan sekä uutta vallankumouksellisuutta ja omistautumista Neuvostoliiton puolustamiselle. Vaikka paikallisilla olosuhteilla oli vaikutusta linjausten soveltamiseen, uudet linjaukset koituivat erittäin vahingollisiksi kansainväliselle kommunismille kontrollin lisääntymisen myötä. Taktiikan vaatimalla vasemmiston sisäisellä vastakkainasettelulla ei kyetty estämään fasismin nousua, joka vaikutti linjauksen täyskäännökseen 1930-luvun puolivälissä. Sosiaalidemokraattien kanssa oli nyt hakeuduttava yhteisrintamaan (kansanrintamaan) fasismin vastustamiseksi.[104]

Valvonnan muutos näkyy myös valtiollisen poliisin arkistoinnissa. Valtaosa naisten henkilömapeista on aloitettu vasta 1930-luvun alkupuolella, vaikka henkilö olisi ollut pitkään valtionvastaisesta toiminnasta epäilty tai siitä jo tuomittu (ks. liite 2). Valtiollinen poliisi oli hakenut oppia poliittisesti epäilyttävien henkilöiden valvontaan, kortistointiin ja henkilömapittamiseen saksalaisilta kollegoiltaan jo 1920-luvun puolivälissä, mutta henkilökontrolli tehostui arkistointikäytäntöjen näkökulmasta vasta 1930-luvulla – ainakin naisten osalta.[105] Kontrollin tiukentumi-

103 Klehr & Haynes 2022, kohdassa ”The 1930s”, ”Conclusion”; Jordan 2016, 123–124; Quinlan 2014, 86; Eliasson 2006, 37–47, 63–65, 169–172; Egengren & Oscarsson 2002, 55; Hannant 1993, 8, 71, 92–93, 267–268; West 1982, 66, 76; Berlière 1978, 33; Baker 1978, 499. Taloudellisen laman leviäminen nosti esiin valtioiden väliset taloudelliset jännitteet, mikä aloitti kansainvälisen järjestelmän kriisin. Kähönen 2021, 285.

104 Saarela 2008, 735; Chase 2001, 12–16, 33–36; McDermott & Agnew 1996, xxi–xxii, 27–29, 81, 89–90, 120–123, 130.

105 Saksalaisilta saaduista opeista: Lackman 2009, 174; Silvennoinen 2008, 78; Lackman 1994, 29, 43. Ks. myös: EK KD 470/52-1925, amp 1432, EK-Valpo, KA; Kittelä 2020, 52. Koska vain osaan henkilömapeista on kirjattu seuranta-aineiston mapittamisvuosi, henkilömappien tekoajasta ei voi esittää kausivaihtelua. Kimmo Rentolan mukaan suojelupoliisin henkilömapittamisen kausivaihtelu oli sidoksissa poliittisiin murrosvaiheisiin, salaliittopelkoihin ja kriiseihin. Rentola 1999, 135.

nen edellytti tiedon löydettävyyden kehittämistä valtio- ja maanpetosrikoksellisen toiminnan todentamiseksi. Kyse oli myös vähäisten resurssien käytön tehostamisesta, sillä aikakauden muiden turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten tavoin valtiollisen poliisin laaja tiedonkeruu ja tiedon hallinta edellyttivät paljon työvoimaa ja käsipareja, mikä oli suoraan yhteydessä epäiltyjen syyttämismahdollisuuteen. Samalla arkistointikäytäntöjen tehostuminen liittyi tiedonhankinnan kehittymiseen: suuria harppauksia eteenpäin ottanut tiedustelijatoiminta tuotti runsaasti asiakirja-aineistoa ja näyttöjä yhä useamman henkilön valtionvastaisesta toiminnasta. Tiedustelijatoiminnan kehittäminen entistä tuloksellisemmaksi vaati arkistoinnin järjestämistä.[106]

Arkistointi- ja tiedonhankintakäytäntöjen muutosta ja valvonnan ekspansiivisuutta ilmentää myös valtiollisen poliisin raportoinnin lisääntynyt tarkkuus ja säilytetyn aineiston moninaisuus. Valtiollinen poliisi oli 1920-luvun alussa varsin heikosti perillä suomalaisen kommunismin tavoitteista ja sen piirissä olleiden henkilöiden toimista, joten sen tiedot rajoittuivat toisinaan vain erilaisten huhujen ja luulojen kirjaamiseen. Tarkkojen tietojen ja raporttien sijaan henkilömapeissa on tältä ajalta lähinnä yksittäisiä mainintoja henkilön liittymisestä tiettyihin aikaisemmin käsiteltävinä olleisiin epäilyihin, oikeustapauksiin tai julkisen toiminnan rooleihin ilman epäilyä tai tuomiota taustoittaneita tietoja.[107]

Ensimmäisen toimintavuosikymmenen aikana valtiollisessa poliisissa oli jopa varoiteltu ”*kansliatyön paisuttamista*”, ohjeistettu mapittamaan vain piirien kommunistiset johtohenkilöt ja tutkinnan kohteena olleet henkilöt sekä tekemään henkilökortit vain sisä- ja ulkopoliittisesti mielenkiintoisista henkilöistä. Toki hen-

106 Turvallisuusviranomaisen tiedonhallinnan edellytyksistä ja yksilökeskeisen tiedonkeruun liittymisestä syyttämismahdollisuuksiin: Black & Brunt 2000. Vastaavasti yleisesikunnan sotilasasiamiestoiminta kehitti arkistointijärjestelmäänsä 1930-luvulla tiedon määrän kasvaessa ja pienten resurssien tehokkaammaksi käyttämiseksi. Ruotsalainen 2020, 190–192, 195, 264.

107 1920-luvun alun käsityksistä: Saarela 1996, 18–19. 1920-lukua käsittelevästä arkistoinnista: ks. esim. hmp 34; 165; 833; 1314; 1554; 1885; 2670, EK-Valpo, KA.

kilökortituksen osalta ymmärrys mielenkiintoisista henkilöistä oli ainakin vuosikymmenen loppupuoliskolla erittäin laaja. Huomiota tuli kiinnittää muun muassa kommunistien vaikutuksessa olleiden järjestöjen toimihenkilöihin, vasemmistososialisteihin, kommunistisiin lehtiin tervehdyksiä lähettäneisiin, ulkomailla oleskelleisiin valtiollisiin pakolaisiin, Neuvostoliitosta evakuoituihin, lakkoliikkeiden kommunistisiin johtajiin, kontrollin kohteiksi joutuneisiin, sisällissodan merkittäviin toimijoihin, jotka edelleen olivat toiminnassa mukana, todistajina kuulusteltuihin sekä fasisteihin ja ”*ultramonarkisteihin*”.[108] Vaikka henkilömapittamisen perusteet muodostuivat 1930-luvun kuluessa laajoiksi, kuten seuraavissa alaluvuissa tarkennetaan, henkilökortittamiseen liittynyttä laveutta se ei yleisellä tasolla saavuttanut.

Uhkakuvien normalisoinnin, kontrollin tiukentumisen ja arkistointikäytäntöjen tehostumisen väliltä löytyy kuitenkin kiinnostava ristiriita. Samaan aikaan, kun oikeuslaitos jakoi ankaria tuomioita sekä valtiollinen poliisi tehosti työtapojaan arkistointikäytäntöjä kehittämällä ja mapitti yhä useamman kommunistien viiteryhmään kuuluneen henkilön, valtiollinen poliisi tiedosti kommunistien muodostaman uhan vähenemisen. Kommunismin uhkakuvien hälvenemiseen liittyneissä käsityksissä ei ollut kyse vain arvioista, sillä aikaisemman tutkimuksen mukaan valtiollisen poliisin suurpidätykset, kommunistilait, kansanrintamataktiikan vetovoima sekä neuvostojärjestelmän terrori tosiallisesti myös lamauttivat puolueen toimintaa ja vähensivät kommunistisen puolueen houkutusta vasemmistolaisena vaihtoehtona 1930-luvun kuluessa.[109] Näin ollen valvonnan arjen ja käsitysten välinen ristiriita kuvaa ennen kaikkea turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisille ominaista uhkakuvien hidasta muut-

108 ”Etsivän keskuspoliisin alaosastojen päällikköjen kokouksessa”, ”Etsivän keskuspoliisin henkilökortitusohjeet”, amp 1433, EK-Valpo, KA.

109 ”Kommunistien julkisen järjestötoiminnan yrittelyjä”, amp 1436, EK-Valpo, KA; Hentilä 2018, 141–142; Lackman 2009, 214; Silvennoinen 2008, 37–38; Lackman 2007, 210–214, 298, 301–302; Aatsinki 2007, 211, 217, 233, 253, 261–262; Krekola 2006, 13; Rentola 1994, 23–24, 64–65, 87,112–115; Lackman 1994, 65–72; Björne 1977, 113, 417. Esko Riekki esitti jo 1920-luvulla, ettei kommunisteista olisi vaaraa. Hietaniemi 1992, 88.

tumista.[110] Välittömän uhan vähenemisen kokemus ei vähentänyt tarvetta seurata ja rangaista valtion vastaiseen toimintaan osallistuneita, mikä näkyi arkistointikäytäntöjen tehostumisessa.

Valvonnan kaikenkattavuuteen liittyvä ajatus toiminnan säännöstelemättömyydestä näkyy hyvin myös valtiollisen poliisin kohdalla. Turvallisuuspoliisin toimintaa määrittäneiden säädösten ja lakien puute antoivat virastolle suuren autonomian valvonnan kohteiden ja valtiolle vaaralliseksi luokiteltavan toiminnan määrittelyyn. EK-Valpon perustamisen yhteydessä annetun väliaikaisen ohjesäännön lisäksi valtiollista poliisia koskeneita asetuksia tai sen toimintaa tarkentaneita ohjeistuksia ei juuri annettu. Vuosien varrella valtiollisen poliisin ”*työlle ja toimivaltuuksille selvän lakiin nojautuvan pohjan*” antanut poliisivaltuuksista annettu asetus vuonna 1925, paria vuotta myöhemmin uusittu ohjesääntö sekä valtiollisen poliisin perustamisen yhteydessä vuonna 1938 annettu laki määrittivät valtiolliselle poliisille soveltuvissa kohdin poliisien toimivaltuudet ja velvollisuudet, mutta yleisemmällä tasolla asetukset koskivat lähinnä valtiollisen poliisin organisaatiota – ei tehtävän tai toimivaltuuksien tarkennuksia.[111] Poliisin toiminta oli ylipäätään väljästi säänneltyä, sillä 1920-luvun lopulla käydyistä keskusteluista huolimatta ensimmäiset esitutkintaa ja pakkokeinoja rikosasioissa koskevat lait hyväksyttiin eduskunnassa vasta 1980-luvun lopulla.[112]

---

110 Uhkakuvien hitaasta muuttumisesta: Baker 1978, 490–491; Langkjaer 2011, 212; SOU 2002:87, 618; Rentola 1999, 147–150; Thurlow 1997, 2–5; Egengren & Oscarsson 2002, 192–193.

111 Asetus Etsivän keskuspoliisin poliisivaltuuksista 119/1925, Asetus valtiollisesta poliisista 434/1938, Laki valtiollisesta poliisista 433/1938, Suomen asetuskokoelmat, KK; ”Päiväkäsky N:o 6”, kansio 73, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA. Rikoslain voimaanpanoasetuksen muutos vuonna 1931 määritteli vangitsemisoikeuden ainoastaan valtiollisen poliisin päällikölle. Aikaisemmin vangitsemisoikeus oli ollut ilman muodollista lainmääräystä. EKJe KD 1931/12-1931, kansio 35, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA. Valtiollisen poliisin toiminnan säännöstelemättömyyden ja valvonnan laajentumisen yhteydestä: ks. myös Okkonen & Lintunen 2021, 139–140.

112 Esitutkintalainsäädännöstä käydyistä keskusteluista ja hyväksymisestä: Hietaniemi 1995, 182, 191, 196–199, 210, 261–262, 394.

Valtiollisen poliisin tehtävänmäärittelyssä selkeää oli lähinnä toiminnan keskittäminen siviileihin. Valtiolliselle poliisille määriteltiin sen perustamisen yhteydessä siviilien harjoittaman vakoilun ja poliittisen rikollisuuden paljastaminen, kun taas yleisesikunnan valvontatoimistolle (sota-aikana päämajan valvontaosasto) kuului puolustuslaitoksen sisällä harjoitetun sotilasvakoilun ja yhteiskunnanvastaisen toiminnan torjunta. Tästä jaosta huolimatta rajat eivät toiminnan tasolla olleet aina selväpiirteiset. Virastojen keskinäinen riitaisuus ja valtakamppailu saivat toimijat astumaan toistensa reviireille ja jättämään yhteistoimintaohjesäännöt useimmiten vain paperilla velvoittaneiksi ohjeiksi, kuten aikaisemman tutkimuksen perusteella on hyvin tunnettua. Aikaisemman tutkimuksen mukaan tiukka rajankäynti jatkui myös sotien aikana, vaikka yhteistoimintaohjesääntö teki virastoista toisilleen tiedostusvelvollisia, antoi oikeuden seurata toistensa tutkinnan etenemistä ja olla läsnä kuulusteluissa. Valtiollisesta poliisista tuli ainakin teoriassa päämajalle alisteinen.[113] Toimintaa määrittäneiden säädösten puute, siihen kytkeytynyt tehtäväkentän epämääräisyys ja suuri autonomia näkyivät myös muuten valtiollisen poliisin arjessa – ei vain suhteessa yleisesikunnan toiminta-alueeseen. Toiminnan rajoissa oli joustoa.

Valtiollisen poliisin päällikkö Ossian Holmströmin päiväkäsky tammikuussa 1920 määritteli valtiollisen poliisin ”yleensä” poliittisiin rikoksiin keskittyväksi viranomaiseksi. Päiväkäskyn mukaan valtiollinen poliisi sai tehdä alustavia tutkimuksia myös muissa törkeissä rikoksissa, jos ne tulivat verekseltään ilmi.[114] Vuosien varrella ei-poliittisten rikosten tutkinta karsiutui var-

113 Talvisodan loppuvaiheilla valtiollisen poliisin sotatoimialueella sijainneet osastot alistettiin päämajan valvontaosastolle. Heinäkuussa 1941 valtioneuvosto alisti valtiollisen poliisin päämajan tiedustelujaostolle valvontaosaston rinnakkaisorganisaationa. Valtiollinen poliisi jatkoi toimintaansa kuitenkin pitkälti rauhanaikaisten alistussuhteiden mukaisesti. Päämaja asetti yhdysupseerin valtiollisen poliisin pääosastoon ja sai itse edustajan päämajaan. Panschin 2018, 62–79, 108–110, 125–128. Ks. myös Mainio 2015, 45, 193–197, 201, 219; Lackman 1994, 67, Hietaniemi 1992, 231–234.

114 ”Päiväkäsky n:o 3” 8.1.1920, kansio 35, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA.

masti olemattomaksi, mutta tehtäväkentän epämääräisyys tiedostettiin valtiollisessa poliisissa pidempään. Nimettömäksi jääneen valtiollisen poliisin edustajan mukaan turvallisuuspoliisin toiminnasta marraskuussa 1928 annettu ja vain sanamuodoiltaan uusittu ohjesääntö oli yleisen tehtävänmäärittelyn näkökulmasta edelleen epämääräinen. Havainnollistavaa on, että kirjoittajan mukaan vasta uusitun ohjesäännön lisäys hallitusmuotoa vastaan kohdistuneiden toimien silmälläpidosta ja ehkäisystä sekä valtakunta-sanan korvaaminen tasavallalla, vahvistivat käsitystä valtiollisesta poliisista poliittiseen rikollisuuteen keskittyvänä viranomaisena. Silmälläpidettävää ja ehkäistävää toimintaa eivät määritelleet rikoslaissa säädetyt rangaistukset vaan toiminnan yhteiskunnanvastainen luonne, jonka ei kirjoittajan mukaan tarvinnut ilmetä järjestön ohjelmassa. Vastuu yhteiskunnanvastaisen luonteen määrittelystä jäi kontrollin harjoittajalle.[115] Valtiollisen poliisin autonomia valtiolle vaaralliseksi luokitellun toiminnan määrittelyssä ja valvonnassa näkyi rekistereihin ja seurattujen listalle päätyneiden epäiltyjen kirjavana joukkona.

Tehtäväkentän epämääräisyys aiheutti valtiollisen poliisin sisällä joskus erimielisyyksiä siitä, minkälaisten henkilöiden seurantaan valtiollisen poliisin tuli keskittää tutkintaansa. Esimerkiksi sosialistisen työväenpuolueen perustamiseen osallistumisesta vuonna 1921 tuomittu Agda (s. 1879) oli vuoden valtiopetostuomiolta vapautumisensa jälkeen valtiolliselle poliisille hyvin todennäköinen epäilty. Naisen edesottamukset alkoivat kuitenkin liittyä kommunistien piirissä toimimista enemmän kieltolakirikoksiin. Tästä huolimatta eräs valtiollisen poliisin edustaja halusi tiedustelijoiden selvittävän naisen toimintaa muutaman vuoden tauon jälkeen. Käsitys naisen keskittymisestä alkoholikauppaan ja erottamisesta maanalaisesta toiminnasta vahvistui selvitysten jälkeen, mutta valtiollisen poliisin päällikkö oli turhautunut tiedustelijaresurssien käyttämisestä näin turhaan ja ilmeiseen ta-

115 Kirjoituksen rooli koulutusesitelmänä selittänee osaltaan sen, miksi kirjoittajalla oli tarve perustella valtiollisen poliisin toiminnan keskittymistä poliittiseen rikollisuuteen. ”Valtiollisen poliisin harjoittamasta tiedustelusta”, amp 463, EK-Valpo, KA.

paukseen.[116] Tiedustelijaresurssin käyttöön liittynyt erimielisyys muistuttaa omalta osaltaan valtiollisen poliisin koostuneen yksilöistä, joilla oli erilaisia näkemyksiä valvonnan kohteista.

Toiminnan säännöstelemättömyyteen kytkeytyi myös valtiollisen poliisin vaikeus pysyä puhtaasti valtio- ja maanpetosrikoksellista toimintaa ennaltaehkäisevän ja paljastavan viranomaisen roolissaan, kuten aikaisemman tutkimuksen perusteella on tunnettua. Tämä näkyi oikeusvaltioperiaatteiden vastaisina yrityksinä vaikuttaa oikeusistuinten päätöksiin ja muille viranomaisille tehtyinä ilmoituksina epäiltyjen oletetuista väärinkäytöksistä ja kohtuuttomiksi arvioiduista eduista. Kyseeseen saattoi tulla myös kommunisteihin yhteyttä pitäneen porvarillisen puolueen edustajan vaaliehdokkuuden estäminen tai resurssien käyttö linnoitustyömaiden työvoiman valvontaan sotavuosina. Naisten henkilömapit paljastavat, miten valtiollinen poliisi osoitti aloitteellisuutta yksittäisten epäiltyjen irtisanomiseksi työpaikoilta, millä saattoi olla merkittävä vaikutus epäiltyjen arkeen. Erään avioparin tapauksessa valtiollinen poliisi lähetti kirjeen kaupungin arkkitehdille, koska kaupungin vuokratalossa asuneet henkilöt valittivat pariskunnan kommunistisuudesta. Kirjeessä valtiollinen poliisi pyysi kiinnittämään huomiota pariskunnan taustaan, minkä voi nähdä epäsuorana kehotuksena irtisanoa heidän vuokrasopimuksensa.[117] Valtiollinen poliisi ei kuitenkaan kaikissa tapauksissa saanut vastakaikua asiaan puuttumiselleen.

Tehtäväkentän mahdollinen epämääräisyys ei kuitenkaan näkynyt seurannan kohteiden yleisessä määrittelyssä. Valtiollinen poliisi rajasi jo joulukuussa 1919 päätehtäväkseen selvittää kommunistisen puolueen synty, kehitys ja toimintasuunnitelmat. Valvonnan tavoitteena oli ”*ryhtyä tarpeellisiin varokeinoihin tuollaisen sivistyneen ihmiskunnan tuhoa ja kulttuurin hävittämistä suunnittelevan puolueen toiminnan ehkäisemiseksi ja laillisen yhteiskunnan säilymiseksi*”. Yksittäisten henkilöiden vangitsemiseen

116 Hmp 642 (VIII ilmoitus 665/21.5.1926, tied. 15), EK-Valpo, KA.

117 Hmp 1750; A3875; 108 Kuopio, EK-Valpo, KA; Hiitonen 1953, 522–523; Launonen 2019, 83–84, 87, 169. Irtisanomiskehotuksia ja oikeusistuimiin vaikuttamista käsitelleen tarkemmin tutkimuksen muissa luvuissa.

ja näiden syyllisyyden todistamiseen tähdänneen toiminnan sijaan huomio tuli kohdistaa laajemmin puolueen muodostumiseen, johdon keskittymiseen ja yhteyksiin Neuvosto-Venäjälle.[118] Vaikka valtiollisessa poliisissa ohjeistettiin tekemään ero vasemmistopuolueiden välille, aikaisemman tutkimuksen perusteella tiedetään sen olleen haasteellista – arkikielisesti monet työväenliikkeen edustajat olivat kommunisteja.

Kun vallassa olleiden tavoitteena oli estää kommunistinen toiminta, aseellista vallankumousta kannattaneet, maltillisemmin sosiaalireformeja ajaneet ja vasemmistososiaalidemokraatit niputettiin yhteen saman kommunistinimikkeen alle. Heidät nähtiin yhtäläisesti valtion olemassaoloa uhanneina toimijoina. Viranomaisilla oli kansainvälisellä tasolla vastaavia sokeita pisteitä, mikä teki yhteiskuntakritiikin ja Neuvostoliiton ihailun erottamisesta vaikeaa. Näin oli vielä kylmän sodan aikana. Kaikki epäillyt edustivat kontrollin harjoittajille samaa Moskova-johtoista ja monoliittista puoluelinjaa tai jako tehtiin korkeintaan kovaluonteisiin puolueihmisiin, myötäjuoksijoihin ja sinisilmäisiin idealisteihin. Jos eroja joskus nähtiin, niiden merkitystä ei useinkaan ymmärretty. Suomessa valtiollisen poliisin ensimmäisenä toimintavuosikymmenenä eron tekemisen vaikeuteen, yhteen niputtamiseen ja yksinkertaistuksiin vaikutti osaamattomuus – eiväthän kaikki poliittiseen vasemmistoon kuuluneet osanneet itsekään määritellä eroja. Vastaavasti 1930-luvun puolivälissä eron tekemistä hankaloitti kommunistien kansanrintamataktiikka, jonka mukaisesti kommunistit pyrkivät vaikuttamaan sosiaalidemokraattisten järjestöjen kautta.[119]

---

118 ”Etsivän Keskuspoliisin Sortavalan alaosaston Päällikölle”, kansio 6, yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n asiakirjat, EK-Valpo, KA. Pyrkimyksestä erottaa vasemmistopuolueet: Lintunen 2015, 215.

119 Kansainvälisistä käsityksistä: Gustavsson 2011, 136–137, 157–158; SOU 2002:87, 144; Schrecker 1998, 121, 131–135; Thurlow 1997, 2–5. Kotimaisista käsityksistä: Siironen 2012, 64; Mäkelä 1989, 240; Rentola 1994, 541, viite 1; Lintunen 2015, 215; Aatsinki 2007, 124; Koivisto 2012, 147; Krekola 2005, 155; Krekola 2006, 371; Silvennoinen 2008, 63; Tikka 2006, 44, 96; Huttula 1996, 215; Tikka 2020, 38. Linjataistelusta ja keskinäisen eron tekemisestä: ks. esim. Saarela 1996; Saarela 2009; Aatsinki 2008, 272–275;

Martti Ahdin mukaan turvallisuuspoliisin sisällä määriteltiin kontrollin kohteeksi tarkoitetut poliittiset ryhmät ensimmäistä kertaa tarkasti vasta sosiaalidemokraattien noustua hallitusvastuuseen vuonna 1927. Tämä paikallisosastojen vaatimuksesta tehty ryhmittely heijasteli poliittisten suhdanteiden muutosta, kun sosiaalidemokraateista tuli seurata vain vasemmistososialisteja ja turvallisuuspoliisin tuli raottaa silmäänsä myös fasistien ja monarkistien suuntaan.[120] Määrittely vaikuttaa naisten henkilömappiaineiston näkökulmasta teennäiseltä, sillä se vain vahvisti aikaisemman seurannan suunnan. Seurattujen listalla oli ainoastaan valtiollisen poliisin kommunisteiksi ja vasemmistososialisteiksi määrittelemiä henkilöitä. Valtiollisen vaarallisuuden näkökulmasta tarpeellisten seurattavien tunnistaminen ja eron tekeminen poliittisten ryhmien välille jätti kuitenkin suuren määrittelyvallan yksittäisille virkailijoille. Tämä tulkintoihin liittynyt subjektiivisuus ja siihen kytkeytynyt epävarmuus tunnustettiin myös valtiollisessa poliisissa:

> [M]e tiedämme vain yleensä, että Neuvosto-Venäjä harjoittaa maassamme vakoilua, että monet Venäjällä olevat järjestöt kotoisia kommunistejamme apunaan käyttäen toimivat yhteiskuntajärjestyksemme kumoamiseksi ja omien valtapyyteittensä toteuttamiseksi. Tämä on se yleinen, koko toiminnallemme yhteinen lähtökohta ja aihe, joka etsivän keskuspoliisin kaltaisen laitoksen olemassaolon on tehnyt välttämättömäksi. Tämä on ainoa varma ohje toiminnassamme ja tältä perusteelta lähtien me voimme sitten tehdä joitakin enemmän tai vähemmän subjektiivisia s.o. omasta mielestämme tärkeitä havaintoja, jotka kohdistavat epäilyt tiettyihin henkilöihin. Nämä havainnot, joita tässä suhteessa teemme, ovat juuri sellaisia, että voimme arvella niiden olevan

Aatsinki 2007, 75–91. Suomalaisen kommunismin piirissä olleista erilaisista ajatuksista liikkeen luonteesta, toiminnasta, vallankumouksesta ja sen edistämisestä: Saarela 1996, 16–17; Saarela 2008, 22, 736–737, 755, 785, 790. Vrt. Turvallisuusviranomaisen aineisto voi auttaa rikkomaan kuvaa monoliittisesta kokonaisuudesta. Callaghan & Phythian 2004, 31.

120 Ahti 1990, 107. Ks. myös ”Etsivän keskuspoliisin henkilökortitusohjeet”, amp 1433, EK-Valpo, KA.

> valtiollisen rikoksen ulkoisia tunnusmerkkejä. Jonkun kommunistin matkat, hänen kanssaan seurustelevat tuntemattomat henkilöt, hänen puheensa y.m.s. ovat tällaisia useinkin epävarmoja lähtökohtia valtiollisen rikoksen toteamiselle.[121]

Nimettömäksi kirjoittajaksi vuonna 1930 jääneen valtiollisen poliisin edustajan mukaan Neuvostoliiton olemassaolo ei siis vain perustellut valtiollisen poliisin olemassaoloa, vaan oli jopa toiminnan ainoaksi ohjeeksi luettava määrittely, joka jätti valtiolliselle poliisille suuren ja hyvin tulkinnallisen autonomian valvonnan kohteiden valintaan ja tunnistamiseen. Erittäin havainnollistavaa valvonnan kaikenkattavan luonteen ja laajan tiedonkeruun näkökulmasta on sitaatin esittäjän kirjoituksen jatko, jossa hän kritisoi joitakin valtiollisen poliisin etsiviä aineiston kerryttämisestä ilman tutkinta- ja analysointitarkoitusta. Kirjoittajan mukaan osa etsivistä kuvitteli täyttävänsä tehtävänsä tehtaillessaan lukuisia ilmoituksia, mutta jättävänsä aineiston vähäiselle käsittelylle. Kommentti korostaa valtiollisen poliisin valvontaan liittyneen itseymmärryksen kytköstä laajaan tiedonkeruuseen. Kritiikissään kirjoittaja oli hyvin suorasanainen:

> Itse kukin meistä on lähettänyt tämän kaltaisia ilmoituksia arvellen sillä tehneen työnsä, mutta se ei riitä. Yksi kunnollinen, lopullisesti selvitetty juttu vastaa mielestäni viittäkymmentä puolinaisesti käsittelyyn jäänyttä […] [122]

Valtiollisen poliisin laajaa tiedonkeruuta ja ilmoitusten kerryttämistä ilman tutkintamotiivia voi selittää aikaisemmassa tutkimuksessa esiin tuotu etsivien koulutuksen ja työmotivaation puute sekä kansainvälisen tutkimuksen kohdalla mainittu byrokratisoitumiskehitys ja valvonnan ekspansiivisuus. Valtiollisessa poliisissa esiintynyttä taipumusta tiedon haalimiseen ilman tarpeen mukaista analysointia on esiintynyt myös muiden turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten historiassa. Viranomaiset

121 ”Etsivän toiminnasta” 1930, amp 463, EK-Valpo, KA.

122 ”Etsivän toiminnasta” 1930, amp 463, EK-Valpo, KA.

ovat keränneet ja varastoineet valtavan määrän tietoa poliittisista liikkeistä, kommunisteista ja ulkomaalaisista, mutta analysoineet valtavaa tietomäärää tuskin yhtään tai hyvin rajallisesti esimerkiksi puutteellisten taitojen tai henkilöstöresurssien vähyyden vuoksi. Tämä on voinut johtaa pinnalliseen tiedonkeruuseen monista henkilöistä, jotka eivät tosiasiassa uhanneet valtion turvallisuutta. Yhtäläisesti merkittäviä toimijoita koskeneet vihjeet on voitu jättää tarkastamatta ja kokonaisarviot tekemättä. Yhdessä nämä tekijät ovat osaltaan vaikuttaneet uhkakuvien väärintulkintaan ja jälkeenjääneisyyteen.[123]

Ranskan turvallisuusviranomaisia tutkinut Jean-Marc Berlière on perustellut laajaa ja mekaanista tiedonkeruuta viranomaisen pyrkimyksellä osoittaa tehokkuuttaan ulospäin. Aineiston kerryttäminen lisäsi viranomaisen todennäköisyyttä sille, että sillä oli valtionvastaisesta toiminnasta paljastuneen henkilön aiemmista edesottamuksista joitakin kirjauksia. Ulospäin tällainen loi kuvaa henkilön pitkästä seurannasta ja perusteli poliittisen poliisin tarvetta ei-autoritaarisessa tasavallassa.[124] Suomessa epäiltyjen tehokas rekisteröinti kääntyi valtiollisen poliisin ylpeydenaiheeksi niin kutsutun suuren vakoilujutun[125] kohdalla, kun aikoinaan kirjaamishetkellä merkityksettömiltä vaikuttaneet tiedot valuuttakeinottelusta osoittautuivat arvokkaiksi. Kun Neuvostoliiton lähetystöön kytkeytyneen vakoilutapauksen tutkinta laajeni kan-

123 Agrell 2016, 35–36; Langkjaer 2011, 82, 85, 122–123, 127–128, 157, 189–191, 217; Andrew 2009, 182–183; SOU 2002:87, 367–368, 392, 619.

124 Berlière 1997, 39, 43–44. Ks. myös SOU 2002:87, 230, 619. Lisäksi Wilhelm Agrell on tulkinnut arkiston merkitystä tiedustelijoiksi pyrkineiden ja tietojaan eri syistä kertoneiden henkilöiden luotettavuuden arvioinnin näkökulmasta. Agrell 2016, 28–30.

125 Suuri vakoilujuttu oli kansainväliset mittasuhteet saanut tapaus, jossa paljastui laaja neuvostovakoilun organisaatio. Vakoiluringillä oli kytkökset Neuvostoliiton lähetystöön. Tapauksen paljastuminen käynnistyi vakoilutehtäviä hoitaneen yleisesikunnan luutnantti Vilho Pentikäisen Neuvostoliittoon tekemän paon seurauksena syksyllä 1933. Tutkinta levisi kansainväliseksi ja se johti kymmeniin tuomioihin myös ulkomailla. Kotakallio 2014, 205–209; Lackman 2007, 299–301; Tigerstedt 1943, 142–196.

sainväliseksi, mahdollistivat valtiollisen poliisin kirjaukset kahden merkittävän epäillyn jäljille pääsemisen:

> Jollei eklla olisi ollut mainituista herroista korttia ja merkintöjä puolentoista vuosikymmenen takaa, olisi hyvinkin saattanut käydä niin, että heidän nimensä olisivat hukkuneet huomiotta jutussa satamäärin esiintyneiden poliittista merkitystä vailla olevien nimien joukkoon […][126]

Tätä tehokkuuden osoittamista vasten on muistettava, että Suomessa valtiollinen poliisi oli perustettu väliaikaiseksi organisaatioksi, jonka tarpeellisuudesta ja uudelleen järjestelystä käytiin jatkuvaa keskustelua lähes koko 1920-luvun ajan osana laajempaa poliisivoimien uudistustyötä. Valtiollinen poliisi sai säännöllisen rahoituksen vasta vuodesta 1927 eteenpäin, mikä ainakin valtiollisen poliisin Turun osaston myöhemmän arvion mukaan loi valtiolliselle poliisille motivaation toiminnan kehittämiseen.[127] Näin ollen tehokas tiedonkeruu mahdollisti ainakin teoriassa myös valtiolliselle poliisille keinon perustella olemassaoloaan viraston aseman vahvistamiseksi, lisäresurssien saamiseksi ja yleisen kommunisminvastaisuuden tyydyttämiseksi. Jaakko Mäkelä on tulkinnut, että valtiollisen poliisin tilapäinen asema ja määrärahoista käyty taistelu olivat omiaan muuttamaan sen toiminnan impulsiiviseksi, kun sen oli jatkuvasti osoitettava tarpeellisuutensa turvatakseen olemassaolonsa.[128]

***

126 ”Jalmari Sinivaaran pitämä luento rikospoliisipäällystökursseilla 19.2.1937”, amp 461, EK-Valpo, KA.

127 Turun osaston sota-ajan kokemukset, amp 553, EK-Valpo, KA; Lackman 2009, 221–222; Lackman 2007, 167–168; Hietaniemi 1995, 106–111, 123–128; Hietaniemi 1994, 43–51; Hietaniemi 1992, 78–85, 103–110, 124; Lindén 1992, 38–39; Lackman 1994, 39–42, 55–59; Lackman 1987, 201.

128 Mäkelä 1980, 32. Ks. myös Huttula 2000, 334.

Yhteenvetomaisesti totean, että laaja tiedonkeruu oli valtiollisen poliisin toimintaa määrittänyt tekijä. Valtiollinen poliisi pyrki vastaamaan valtion itsenäisyyttä, turvallisuutta ja laillista yhteiskuntajärjestystä uhanneisiin vaaroihin keräämällä tietoa kommunistien viiteryhmään lasketuista henkilöistä laajasti, henkilökeskeisesti ja usein hyvin mekaanisesti. Seurannan kohteet eivät edustaneet vain valtionvastaisen toiminnan kärkinimiä tai sellaisiksi epäiltyjä. Ei kuitenkaan voida osoittaa yhtä selkeää taustatekijää valvonnan kaikenkattavalle luonteelle. Kyse oli yhtä aikaa keinosta ylittää pienen henkilökunnan rajat, osoittaa viraston vakinaistamisen tarve tai tehokkuus, tuomiokäytäntöjen mahdollistama suunta sekä yleisesti poliisitoiminnan ekspansiivisuuteen ja toiminnan säännöstelemättömyyteen liittynyt tekijä. Valtiollinen poliisi tehosti kommunisteihin kohdistettua henkilökontrollia moninkertaistamalla henkilömapittamista 1930-luvulla, vaikka vuosikymmenen kuluessa se arvioi kommunismin aaveen entistä pienikokoisemmaksi. Valvonnan tehostumisessa valtiollinen poliisi muistutti kansainvälisiä kollegaorganisaatioitaan, jotka sodan uhan lisääntyessä vauhdittivat ja kehittivät kommunistien tarkkailua.

Epäiltyjen moninainen joukko

> Ketä kaikkia valtiollisen poliisin on valvottava? Yleensä kaikkia, jotka vähäisimmässäkin määrässä antavat epäilyksiin aihetta. Viliseehään maassamme nykyisin mitä erilaisimmissa asioissa lukematon määrä sekä suomalaisia että muihin kansallisuuksiin kuuluvia henkilöitä diplomaatista tavalliseen kengänkiillottajaan ja kulkuriin saakka. Myös naiset, olipa sitten kysymys portoista, varkaista, jonkun viattomalta näyttävän ammatin harjoittajasta tai hienoissa pukimissa liikkuvasta, eivät saa jäädä huomiotta. Ensi vaikutelmaan ei yleensä ole luottamista, vaan koetettava ottaa tällaisista epäilyttävistä henkilöistä täysi selvyys. Edellä mainittujen

joukossa saattaa olla vaarallisiakin sotilas- ja kauppavakoilijoita sekä SKP:n ja SKNL:n toimitsijoita.[129]

Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kanslistin vuonna 1933 laatima yhteenveto kuvaa turvallisuuspoliisin epäilyksi päätymisen kirjoa. Teoriassa mikään taustatekijä ei estänyt valtiollisen poliisin suurennuslasin alle joutumista. Samalla kanslisti nosti naiset miesten veroisiksi epäillyiksi: valtio- ja maanpetosrikoksellisia henkilöitä jäljittäessään valtiollisen poliisin ei tullut jättää eri yhteiskuntaluokkiin kuuluneita naisia huomiotta. Käytännössä naisepäiltyjen joukko oli kuitenkin melko yksipuolinen. Valtaosa epäillyistä oli työväenluokkaisia, ja epäilyt kytkeytyivät lähes poikkeuksetta Suomen Kommunistisen Puolueen maanalaiseen toimintaan, kommunistien julkiseen toimintaan, kommunistisiksi tulkittuihin mielipiteisiin ja neuvostotiedusteluun. Tätä taustaa vasten valtiollisen poliisin tiedustelutoiminnan yhdeksi pääkohderyhmäksi 1920-luvun puolivälissä määrittelemä työväenluokka on liian lavea kuvaamaan valvonnan arkea.[130] Valtiollisen poliisin käsitys valtiolle vaarallisten kommunistien ja siten vähintään silmälläpidettävien henkilöiden joukosta oli laaja. Tässä alaluvussa tarkastelen läheisemmin tätä moninaisuutta ja arkistoinnin tietynlaista satunnaisuutta. Erityisesti nostan esille tuttavuuksien merkityksen epäillyksi leimautumisessa.

Valtiollisen poliisin seuraamien naisten joukosta saa tarkemman kuvan, kun jaan valtiollisen poliisin henkilömappeihin re-

129 ”Valvonnasta ja sen yhteydessä huomioitavista seikoista”, amp 462, EK-Valpo, KA. Kommunistinen nuorisointernaali toivoi kommunistinuorten yhdistävän salaisen ja julkisen toiminnan, mihin suuntaan myös SKP painosti nuoria. Syksystä 1924 lähtien Suomessa alettiin edistää nuorisoliiton salaista organisoitumista ja kesällä 1925 SKP:n puoluekokouksessa puhuttiin jo Suomen Kommunistisesta Nuorisoliitosta. SKNL:n jäsenmäärä jäi kuitenkin vähäiseksi. Esimerkiksi vuonna 1930 se oli noin 600. Saarela 2008, 105–107.

130 Työväenluokan lisäksi valtiollinen poliisi määritteli tiedustelutoiminnan pääkohderyhmiksi Helsingin neuvostolähetystön, Suomessa oleskelleet ulkomaalaiset ja ”valkoiset” emigranttivenäläiset. Pankakoski 2005, 16–17; Lackman 1994, 49; Lackman 1987, 207.

kisteröimät naiset seuranta-aineiston perusteella viiteen ryhmään (kuvaaja 1). Seurannan punaväritteisyys korostuu selkeästi, sillä kolme suurinta ryhmää (1.) kommunistisen puolueen (SKP:n) työntekijät ja sellaisiksi epäillyt, (2.) Neuvostoliiton hyväksi tehtyyn vakoiluun osallistuneet ja siitä epäillyt sekä (3.) yleisesti kommunisteiksi oletetut ja aatteelle myötämieliset henkilöt edustavat 96 % seuratuista naisista.[131] Valtiollinen poliisi kohdensi valvontaa vähäisessä määrin suomalaista kommunismia laajemmalle. Naisten joukossa on kuitenkin vain kolme oikeistolaisuuden perusteella kirjattua naista (4.). Naiset edustivat Lapuan liikettä, Isänmaallista Kansanliikettä tai Inkerin ja Karjalan vapauttamista ajanutta järjestöä. Kahta heistä epäiltiin myös sotilasvakoilusta.[132]

Valtiollisen poliisin arkistoinnin tiettyä satunnaisuutta kuvaa se, että Juho Kotakallio on henkilökorteista kaivanut tietoja naisista, joita epäiltiin tai jotka tuomittiin Ison-Britannian hyväksi toimimisesta.[133] Henkilömappeihin on arkistoitu vain kaksi kevyempää epäilyä, jotka olen laskenut muiden tapausten ryhmään (5.). Venäläistaustaisen paronittaren kohdalla vakoiluepäily tarkoitti saksalaisen tiedustelun tekemää ilmoitusta. Postikontrollista ja paikkakuntalaisten epäilyä tukeneista luuloista huolimatta epäily jäi varmentamatta. Toinen naisista otti sotavuosina ulkomaalaisia vieraita vastaan, mitä pidettiin epäilyttävänä. Erään ilmoituksen perusteella häntä oli Ruotsissa matkustaessaan pyydetty olemaan yhteydessä Ison-Britannian hyväksi toimineiden suomalaisten kanssa, mutta valtiollinen poliisi ei saanut naisen toiminnasta pakolaisten avustamista erikoisempia tietoja.[134]

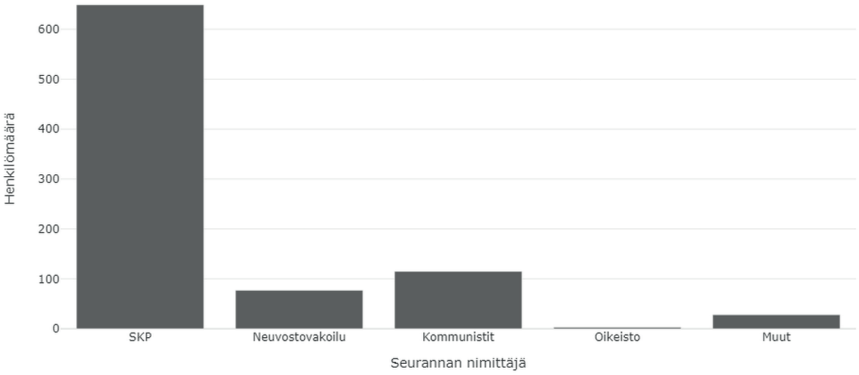
Näiden naisten lisäksi tässä ryhmässä on erinäisiä henkilöitä, jotka eivät sovellu edellä mainittuun luokitukseen – kuten herä-

131 Jaottelu perustuu seurannan kokonaiskuvaan, ei epäillyksi päätymiseen liittyneisiin tekijöihin. Toisin sanoen henkilö on voinut päätyä epäillyksi kommunististen puheiden tai julkisen toiminnan vuoksi, mutta myöhemmin paljastua SKP:n toimijaksi. Joissakin tapauksissa tulkinnat ovat tutkijan tekemiä.

132 Hmp 839; 5442; A3574, EK-Valpo, KA.

133 Kotakallio 2014.

134 Hmp 4163; A4235, EK-Valpo, KA.

Kuvaaja 1: Valtiollisen poliisin henkilömapittamien naisten ryhmittely.

tysliikkeen johtaja Maria Åkerblom. Joukossa on lisäksi poliittisesti luotettaviksi arvioituja henkilöitä (esimerkiksi Neuvostoliitosta palaamisestaan huolimatta), yksittäisen luotettavuustietoselvityksen kohteeksi joutuneita ja lähinnä perheriitojen vuoksi valtiollisen poliisin kuulustelemia naisia. Yksi naisista oli valtiollisen poliisin määritelmässä hermoheikko ilmiantaja, ja yksi oli valtiollisen poliisin salaiseen toimintaan soluttama tiedustelija.[135]

Valtiollisen poliisin käsitys valtiota uhanneista vaaroista oli kommunismin ja Neuvostoliiton uhkaa moninaisempi, mutta kiinnostavasti valtiollinen poliisi samaisti muitakin epäiltyjä tasavallan turvallisuudelle vaaralliseksi luokiteltuun kommunismiin. Esimerkiksi Maria Åkerblomin ja hänen lahkolaistensa toiminnan yleinen hämäräperäisyys, liikkeen kehittyminen suljetuksi yhteisöksi ja oikeusjärjestyksen vastaiset toimintatavat selittävät varmasti osaltaan sitä, miksi ainakin yksittäiset valtiollisen poliisin edustajat, sen tietolähteet, ilmiantoja tehneet kansalaiset ja lehdistö samaistivat åkerblomilaisuuden ja kommunistit samaa mystisyyttä ja vaarallisuutta edustaneeksi uhaksi. Osa jopa epäili

135 Ks. esim. hmp 139; 799; 1129; 1585; 1603; 2727; 3373; 3482; 4102; 4304; A3929; 151 Turku, EK-Valpo, KA.

åkerblomilaisia kommunisteiksi. Vastaavasti valtiollinen poliisi oli kiinnostunut pitämään silmällä Brasiliaan perustettavaksi suunnitellun suomalaissiirtokunnan asianaista. Valtiollisen poliisin humpuukina pitämästä siirtolaishankkeesta teki arveluttavan se, että monet työttömät kommunistit vaikuttivat asiasta kiinnostuneelta.[136]

Epäiltyjen naisten kokonaismäärästä erottuu valtava kommunistisen puolueen ja sen toimintaan liitettyjen epäiltyjen osuus. Kommunistinen puolue edusti valtiollisella poliisille uhkakuvien todeksi muuttajaa, joten laittoman puolueen toimintaan osallistuneiden henkilöiden selvittäminen oli ensiarvoista toiminnan rajoittamiseksi ja uhkakuvien todeksi osoittamiseksi. Joissakin tapauksissa turvallisuuspoliisi kuitenkin merkitsi epäillyn kommunistisen puolueen salaisen työn tekijäksi ilman määriteltyä yhteyttä puolueeseen tai puoluetoimintaa koskeneita tietoja. Esimerkiksi Judit (s. 1898) oli valtiolliselle poliisille *”SKP:n toimija”* ilman tarkempaa kirjausta hänen puoluetoiminnastaan. Ilmeisesti päättely salaiseen puoluetoimintaan osallistumisesta perustui hänen aktiivisuuteensa kommunistien julkisessa toiminnassa, sillä valtiollinen poliisi tiedosti julkisen ja salaisen toiminnan yhteyden. Kaikki julkisen toiminnan aktiivit eivät kuitenkaan halunneet osallistua salaiseen toimintaan, joten valtiollisen poliisin päättelyketju ei aina ollut perusteltu. Sotien jälkeen laillisen aseman saavuttaneelle kommunistiselle puolueelle kirjoittamassaan pienoiselämänkerrassa Judit ei millään tavalla vihjaa suorittaneensa puoluetehtäviä maailmansotien välisenä aikana,

136 Maria Åkerblomista: hmp 799; ”Järjestyksen ystävän” ilmiannot, amp 2841, EK-Valpo, KA; ”Åkerblomilaisuus – yhteiskunnallinen vaara”, *TS* 8.8.1924. Ks. myös Björkstrand, Gustav (2011): *Maria Åkerblom – Elämän ja kuoleman lähettiläs*. Suomentanut: Mirja Hovila. Schildts. Siirtokunnan asianaisen henkilömappi on rekisteröity ulkomaalaisten naisten joukkoon, mutta esimerkki on nostettu tähän havainnollistamaan epäilyjen moninaisuutta ja monien epäilyjen palautumista kommunisteihin. Valtiollinen poliisi oli aiemmin kohdistanut siirtokunnan asianaisena toimineen naisen puolisoon vakoiluepäilyjä tämän runsaan rahojen käytön perusteella. Hmp 11201, EK-Valpo, KA.

joten valtiollisen poliisin SKP-merkintä kuvaa mitä ilmeisimmin viranomaisen omaa tulkintaa.[137]

Joidenkin naisten kohdalla on mahdotonta päätellä, olivatko puoluetoverin kuulusteluissa tai tiedustelijan ilmoituksissaan kertomat tiedot salaiseen puoluetoimintaan osallistumisesta paikkansapitäviä vai -pitämättömiä – varsinkin, jos muistitieto vaikenee aiheesta.[138] Koska tutkimuskohteenani on valtiollisen poliisin valvonnan arki, valtiollisen poliisin arvio ja sen saamat tiedot naisten puoluetyöstä ovat tässä yhteydessä määrittäviä tekijöitä. Aikakauden oikeustodellisuudessa kaikenlainen kommunistisen puolueen työn edistäminen oli rangaistavaa, joten varsinaisen puoluejäsenyyden selvittäminen ei ollut valtiolliselle poliisille oleellista. Kommunistisen puolueen jäsenmäärä oli itse asiassa melko alhainen, joten valtiollisen poliisin reilun kuudensadan puoluetoiminnasta epäillyn naisten ryhmä kuvaa puoluetoimintaan hyvin eri tavoilla kytköksissä olleiden ja siitä epäiltyjen naisten joukkoa. SKP:n jäsenmäärä oli esimerkiksi vuonna 1930 noin 1 800, mutta vuosikymmenen alun jälkeen se laski alle tuhanteen. Naisten osuus jäsenistöstä vaihteli yleisesti kymmenen ja viidentoista prosentin välillä.[139]

Puoluetoiminnasta epäillyn ja henkilömapitetun naisjoukon kirjavuutta kuvaa se, että osa puoluetoiminnasta epäillyistä naisista vaikuttaa olleen toiminnan mahdollistajia, pikkutekijöitä, myötämielisyydestä avustaneita tai melko passiivisesti toimintaan osallistuneita. Kiellettyyn puoluetoimintaan osallistuminen tai sen tukeminen tekivät naisista rikollisia, mutta käytännössä

137 Hmp A1763 (Tunnukseton dokumentti, tied. 9); 1 b Judit Lundén, Kansan Arkisto. Valtiollisen poliisin päättelystä: Krekola 2006, 371; hmp 3880; A1781; A2278; A2353; A2393; A2493, EK-Valpo, KA. Logiikka toimi joissakin tapauksissa myös toiseen suuntaan. Valtiollinen poliisi tulkitsi erään epäillyn jättäytymisen julkisesta toiminnasta siirtymisenä maanalaiseen puoluetyöhön. Hmp 44, EK-Valpo, KA. Salaisen ja julkisen toiminnan yhteyksistä: Saarela 2008, 46, 64, 96, 101–102, 106–109, 162; Aatsinki 2008, 269–270; Aatsinki 2007, 30, 160–161; Saarela 1996, 203–206, 195, 322.

138 Vrt. keskenään esim. hmp 4292, EK-Valpo, KA; 1 b Hilda Haaman, Kansan Arkisto.

139 Saarela 2008, 103; Krekola 2006, 385 viite 168; Rentola 1994, 80.

nämä naiset eivät olleet valtion turvallisuuden näkökulmasta erityisen vaaralliseksi luokiteltavia tai poliittisesti merkittäviä toimijoita, kuten henkilömapittamisen perusteita on yleisesti tulkittu. Joukossa on sellaisia, jotka valtiollisen poliisin tietojen mukaan ainoastaan luovuttivat joitakin kertoja asuntonsa majoitus-, monistus-, varasto- tai kokouskäyttöön, kuljettivat yksittäisiä kirjeitä, säilyttivät kirjoituskoneita, avustivat lentolehtisten jakamisessa, toimivat juoksutyttöinä tai olivat ruohonjuuritason toimijoita. Valtiollinen poliisi saattoi epäillä henkilöä osallisuudesta maanalaisen kommunistisen nuorisoliiton (SKNL) toimintaan hänen tuttavapiirinsä perusteella ja saada myöhemmin tiedustelijaltaan varmistuksen henkilön aikaisemmasta kuulumisesta maanalaiseen soluun. Kuitenkin myöhemmät tiedot kertoivat lähinnä kommunistien kahvikutsuista.[140] Valtiollisen poliisin tiedot solutoiminnasta kertoivat maanalaiseen toimintaan osallistumisesta, mutta solut olivat lähinnä ideologisen kasvatuksen, toimijoiden värväyksen ja lentolehtisten levitykseen liittyneitä ruohonjuuritason toiminnanpaikkoja. Solut olivat perustoiminnalle oleellisia, mutta valtion turvallisuuden näkökulmasta eivät kaikkein merkittävimpiä.

Osa henkilömapitetuista naisepäillyistä oli valtion näkökulmasta vielä vähemmän varteenotettavia tekijöitä. Merkinnät osoittavat valtiollisen poliisin kiinnittäneen huomiota epäiltyyn, mutta kyse oli lähinnä yksittäisistä melko mekaanisista kirjauksista ilman aktiivista seurantatarkoitusta. Valtiollisen poliisin tarve rekisteröidä epäilty ei kaikkien kohdalla tarkoittanut vielä erityistä kytköstä valtio- tai maanpetosrikokselliseen toimintaan. Kevyimmillään henkilömappi tarkoittaa naisten kohdalla muutamaa yksittäistä ja rutiininomaista kirjausta kommunistisena pidettyyn julkiseen toimintaan osallistumisesta, yksittäisiä hajatietoja valtiollisille vangeille lähetetyistä kirjeistä, ilmiantoon

140 Ks. esim. hmp 510; 613; 946; 947; 1141; 1192; 1431; 1458; 1501; 1601; 1644; 2158; 2189; 2195; 2308; 2378; 2435 (esimerkki); 2665; 2680; 2809; 3033; 3204; 3250; 3335; 3457; 3473; 3539; 3877; 3880; 4081; 4152; 5446; A2674; A2683; A3132; 15 Oulu; 32 Oulu; 21 Turku; 187 Turku; 244 Turku, EK-Valpo, KA.

liittynyttä selvitystä tai postikontrolliin jäänyttä epäilyttävää kirjettä. Vastaavasti merkinnän taustalla saattoi olla valtiollisen poliisin tekemä arvio kommunistisista mielipiteistä, epäilyttävä sukulaisuus- tai tuttavuussuhde, laiton (”*salateitse*”) käynti Neuvostoliitossa, sellaisen yritys tai Neuvostoliitosta palaaminen. Nämä merkinnät olivat sellaisia, joita olisi voitu tehdä tuhansista suomalaisista – varsinkin, kun valtiollinen poliisi arvioi muutaman näistä naisista täysin epäpoliittiseksi.[141] Yleisemmin tällaiset kirjaukset valtiollinen poliisi teki henkilökortteihin, mikä kuvaa arkistointikäytäntöjen satunnaisuutta.

Naista koskevat tiedot saattoivat päätyä henkilömappiin esimerkiksi valtion itärajan ylittäneille henkilöille myytyjen ruokatarvikkeiden tai kunnianloukkaussyytteen vuoksi Neuvostoliittoon paenneen puolison vuoksi. Valtiollisen poliisin tarve perustaa leipää myyneelle Siirille (s. 1898) oma henkilömappi, vaikka sen selvityksen mukaan tällaisessa kaupankäynnissä ei ollut mitään rangaistavaa, kuvaa kiinnostavasti valtiollisen poliisin ymmärrystä sen valtion turvallisuuden takaamiseen liittyneen tehtävän täyttämisestä.[142] Rajan läheisyydessä asumisen perusteella Siiriä voitiin epäillä vähintään tietoiseksi salaisten asioitsijoiden matkoista, mutta ilman tietoa ruokatarvikkeiden ostajista valtiollinen poliisi ei kyennyt yhdistämään Siiriä SKP:n ”etappitoimintaan”, jossa maanalaisen työn tekijät ja salainen aineisto kulkivat tiettyjä reittejä pitkin valtioiden välillä.

Puolison kunnianloukkaustapauksessa henkilömappiin tehty kirjaus ei vaatinut edes sitä, että aviomies olisi toiminut kommunistisen puolueen riveissä tai osallistunut millään tavalla työväenliikkeen järjestötoimintaan. Puolisoiden kommunistisiksi tulkitut mielipiteet asettivat heidät kuitenkin epäilyttävään valoon

141 Ks. esim. hmp 49; 55; 139; 153; 484; 503; 546; 633; 636; 675; 769; 771; 944; 1080; 1129; 1150; 1223; 1411; 1413; 1524; 1570; 1755; 1792; 2364; 2572; 2727; 2761; 3190; 3373; 3602; 3880; A3150; A3175; A3603; B4781; B4791; B4793; B4811; B4975; B5468; 183 Kuopio; 151 Turku; 217 Joensuu; 87 Oulu; 684 Viipuri, EK-Valpo, KA.

142 Hmp 217 Joensuu; Joensuun osaston tilannekatsaus numero 20/1937, amp 527, EK-Valpo, KA.

ja perustelivat valtiolliselle poliisille yhteisen henkilömapin avaamista pariskunnalle. Kahden vuoden kuluttua valtiollinen poliisi merkitsi saaneensa tietää naisen moittineen Neuvostoliiton oloja miehensä jouduttua monen loikkarin tavoin pakkotyöhön, mutta mitään valtion näkökulmasta epäilyttävää valtiollinen poliisi ei koskaan kirjannut naisesta.[143]

Vastaavasti tällaisia valtion turvallisuuden näkökulmasta vähäpätöisiä tapauksia ja arkistointikäytäntöjen satunnaisuutta kuvaavat erityisesti yksittäiset 1920-luvulla tehdyt luotettavuusselvitykset. Henkilömappien joukkoon on arkistoitu yksi valtion terveydenhuollon keskusvirastona toimineen lääkintöhallituksen ja kahdeksan puolustuslaitoksen, kuten sotakorkeakoulun tai ilmailuvoimien lentokonetehtaan, pyynnöstä tehtyä selvitystä työntekijän poliittisesta luotettavuudesta. Nämä henkilömapit eivät sisällä näiden selvitysten lisäksi muita merkintöjä. Koska näistä luotettavuusselvityksistä seitsemän kohdalla tuli ilmi sisällissodan aikainen punakaartin kannattaminen tai myöhemmät kommunismisympatiat, valtiollinen poliisi tallensi tiedot henkilömappiin mahdollista jatkokäyttöä varten. Epäselvempää on, miksi poliittisesti luotettaviksi arvioitujen henkilöiden tiedot on niin ikään säilytetty – ja miksi kaikista luotettavuusselvityksistä nämä kyseiset henkilömapit on arkistoitu. Esimerkiksi erään lääkintöhallitukseen kuuluneen tohtorin taloudenhoitajan poliittisesta luotettavuudesta tehty selvitystyö on arkistoitu henkilömappiin, vaikka naisen valtiollisesta toiminnasta ei ollut tullut ilmi mitään huomautettavaa. Valtiolliselle poliisille kyse oli tohtorin rappion aiheuttaneesta ja moraaliltaan ”*kevytkenkäisestä*” naisesta.[144]

143 Hmp 2572, EK-Valpo, KA. Henkilömappien joukossa on yhteensä 55 epäiltyä (6 %), joiden tiedot on esimerkin tavoin koottu aviopuolison, perheenjäsenen tai toisen samaan juttuun liittyneen henkilön kanssa yhteen samaan henkilömappiin.

144 Hmp 4; 40; 95; 112 (tohtorin taloudenhoitaja); 148; 198; 482; 514; 590, EK-Valpo, KA. Valtiollisen poliisin epäiltyjen moraaliin liittynyttä kommentointia tarkastellaan tarkemmin Epäiltyjä vai naisepäiltyjä -alaluvussa.

Valtiollisen poliisin epäilemien naisten joukkoa hahmotettaessa on huomioitava, että rajanveto vakoilun ja maanalaisen puoluetyön välillä on joissakin tapauksissa vaikeaa. Vakoiluun kytkeytyneitä tehtäviä hoitivat neuvostotiedustelun värväämien henkilöiden rinnalla myös puoluetoimijat, vaikka erityisesti 1930-luvulla neuvostotiedustelussa korostui vakoilutehtävissä toimineiden irtautuminen kommunistisesta puolueesta. Irtautuminen puolueesta antoi laajemmat mahdollisuudet salaisten tehtävien suorittamiseen. Toimijat saattoivat myös tulla kokonaan kommunistisen organisaatioiden ulkopuolelta.[145]

Mahdollisuuksien mukaan olen kuitenkin pyrkinyt erottamaan kommunistisen puolueen toimijat neuvostotiedustelun palveluksessa vakoilutehtäviä suorittaneista ja yleisten vakoiluepäilyjen kohteiksi joutuneista naisista. Tätä kokonaisuutta arvioitaessa kiinnostavaa on, että ilmeisesti vain parista vakoilutoiminnassa avustaneesta ja 1930-luvulla tuomitusta suomalaisnaisesta ei ole tehty henkilömappia.[146] Vakoilusta epäiltyjen naisten edustavuutta on hankalampi arvioida, sillä epäillyistä ei tuomittujen tavoin ole koostettu yhtenäistä listaa. Naisiin kohdistetut vakoiluepäilyt olivat kuitenkin yleisiä, kuten esitän seuraavissa alaluvuissa.

Valtiollinen poliisi määritteli Helsingin neuvostoedustuston yhdeksi tiedustelutoimintansa pääkohderyhmäksi 1920-luvun puolivälissä.[147] Neuvostoliiton edustustoon kiinnitetty huomio 1920-luvun alusta lähtien oli valtiolliselle poliisille ilmeistä, sillä Suomessa tiedostettiin lähetystöjen merkitys tiedustelussa – kehittihän Suomi itsekin sotilasasiamiesjärjestelmää tiedustelutarkoitukseen heti sisällissodan jälkeen. Neuvostoliiton sotilastie-

145 Ks. esim. Laamanen 2020, 339; Stern 2019, 418–421, 429; Lynn 2016, 38; Quinlan 2014, 106; Porch 1995, 120–126; Dallin 1955, 20. Kaikki eivät kuitenkaan aina toimineet näin. Esimerkiksi vasta 1990-luvulla neuvostotiedustelun merkittäväksi ja pitkäaikaiseksi vakoojaksi paljastanut Melita Norwood sai 1930-luvun puolivälissä värväytyessään ohjeen jättää puolue ja kommunistien julkinen toiminta. Hän ei kuitenkaan noudattanut ohjetta. Burke 2008, 70–73.

146 VP KD 640/1842-1939, amp 1438, EK-Valpo, KA.

147 Tiedustelun kohderyhmistä: Pankakoski 2005, 16–17; Lackman 1994, 49; Lackman 1987, 207.

dustelun ja ulkomaantiedustelun asiamiehet (tiedustelu-upseerit ja sotilasasiamiehet) työskentelivät edustustossa diplomaattisen koskemattomuuden turvin, mutta Neuvostoliiton hyväksi toimivat myös peitehenkilöllisyyksien varjossa työskennelleet ”illegaalit” ja tiedustelu- ja vakoilutehtäviin värvätyt paikalliset.[148]

Neuvostoliiton edustustoon kiinnitetty huomio maan hyväksi työskennelleiden henkilöiden jäljittämiseksi näkyi myös naisten henkilömapeissa. Puoluetoimijoiden, vakoilusta epäiltyjen naisten ja kulttuurivaikuttajien henkilömapeissa on lukuisia kirjauksia edustustoon liittyneistä työsuhteista ja sinne pidetyistä yhteyksistä. Edustustossa työskennelleiden henkilöiden ja sinne yhteyksiä pitäneiden henkilöiden havainnointi oli valtiolliselle poliisille melko vaivatonta, mutta mahdollisten vakoilutehtävien todentaminen oli paljon vaikeampaa. Yhtään sen helpompaa ei ollut muiden vakoiluun osallistuneiden henkilöiden jäljille pääseminen, kuten myöhemmin käy ilmi.

Valtiollisen poliisin henkilömapittamista ja taipumusta kerätä valtavasti tietoa on havainnollistavaa tarkastella eri tavalla Neuvostoliittoon kytkeytyneiden epäilyjen näkökulmasta. Ensinnäkin valtiollisen poliisin itärajalla sijainneissa paikallisosastoissa työskenteli moninkertainen määrä etsiviä ja valtiollisen poliisin muuta henkilökuntaa verrattuna Helsingin ulkopuolisiin teollisuuskaupunkeihin tai maaseutukeskittymiin, mikä kuvaa hyvin uhkakuvien ilmansuuntaa. Toiseksi valtiollinen poliisi ei rajoittunut seurantatoiminnassaan vain Suomen rajojen sisäpuolelle, vaan pyrki seuraamaan – toisinaan neuvostojärjestelmän uhreiksi joutuneiden – suomalaiskommunistien vaiheita rajan toisella puolella valvomalla kansalaisten kirjeenvaihtoa maiden välillä, kuulustelemalla rajan takaa saapuneita suomalaisia ja värväämällä heidän joukostaan tiedustelijoita. Koska Neuvostoliiton kansalaisuuden saaneilla suomalaisilla oli vaikeuksia saada maastapoistumisviisumia 1930-luvulla, he olivat automaattisesti

148 EK KD 557/1694-1922, kansio 73, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA; Ruotsalainen 2020, 257, passim; Panschin 2018, 48–49; Agrell 2016, 44–45, 51–53; Kotakallio 2014, 45, 45 viite 160, 118–120, 200; Elfvengren & Laidinen, 2012, 88–91; Dallin 1955, 2–8, 32–33, 78–83.

valtiollisen poliisin epäluulojen kohteena saavuttuaan passintarkastukseen.[149]

Lisäksi erityisesti neuvostotiedusteluun liittyneet vakoiluepäilyt olivat hitaita vanhenemaan ja lopullisesti kumoutumaan. Valtiollinen poliisi tallensi arkistoihinsa vakoiluepäilyjä, jotka seurannan jälkeen oli todettu perusteettomiksi tai hyvin kyseenalaisiksi.[150] Erityisesti nämä tapaukset yhdessä epäpoliittisiksi osoittautuneiden muiden epäilyjen kanssa osoittavat, että valtiollinen poliisi käytti henkilömapittamista laajasti kaikenlaisen tiedon säilyttämiseen. Näin se ylläpiti laajaa tietovarantoa, jonka perusteella sillä oli tietoja varsinaisia epäiltyjä laajemmasta joukosta kaiken varalta.

Hiljan (s. 1900) esimerkki kuvaa hyvin tällaista vakoiluepäilyihin liittynyttä sitkeyttä ja perusteettomaksi osoittautuneen epäilyn tallentamista henkilömappiin. Kun valtiollinen poliisi kuulusteli rajavartijan kiinni saamaa Hiljaa hänen laittomasta rajanylitysmatkastaan keväällä 1929, Hilja kertoi kuulustelussa epäuskottavan tarinan siitä, että hänen matkansa liittyi timantin noutamiseen. Tällä perusteella valtiollinen poliisi arvioi naisen ”*epänormaaliksi*” ja ”*mielenvikaiseksi*”. Mielenterveyteen liittyneitä epäilyjä vahvisti valtiollisen poliisin kuulustelun jälkeen saamat tiedot naisen esiintymisistä Venäjän keisarin aviottomana tyttärenä ja tämän nimissä lähettämistä kirjeistä. Tästä huolimatta valtiollinen poliisi perusti naiselle henkilömapin. Valtiollisen poliisin näkökulmasta vakoiluepäilyä perusteli Hiljan tausta. Sotilaiden kanssa seurustelun perusteella ”*yleiseksi naiseksi*” luokiteltu Hilja oli kerran aiemmin joutunut samojen epäilyjen kohteeksi, mutta lähinnä upseereiden nimiä tiedustelleen kirjeen varaan rakentunut sotilasvakoilusyyte oli kaatunut hovioikeudessa keväällä 1921. Yleiseksi naiseksi luokittelu ei aina sulkenut pois

149 Neuvostoliitosta tulleisiin liitetyistä vakoiluepäilyistä: Nevalainen 2002, 85–86, 200–203, 286, 289, 294–296, passim; VP KD 85/1764-1939, amp 529; EK-Valpo, KA. Tiedustelijoiden hankkimisesta: ”Tiedustelijain hankkiminen”, amp 461, EK-Valpo, KA.

150 Ks. esim. hmp 298; 355; 1824; 3663; 3921; 3958; A3688; 105 Joensuu; 264 Joensuu, EK-Valpo, KA.

vakoiluepäilyjä, kuten myöhemmin tarkennan. Seuraavan vuoden aikana henkilömappiin kertyneet tiedot kuitenkin vahvistivat kuvaa mieleltään sairastuneesta naisesta.[151]

Valtiollinen poliisi käytti paljon resursseja yhteistyössä rajavartijoiden ja paikallisten poliisien kanssa selvittääkseen epäselviä rajanylitystapauksia ja rajaseudulla liikkuneiden henkilöiden matkatarkoituksia. Vaikka resurssien käytön perusteena oli pelko rajan yli kulkeneiden henkilöiden joukossa matkanneista vakoojista ja vallankumoukseen vihkiytyneistä kommunisteista, epäilyttäviltä vaikuttaneiden henkilöiden seurantaan ja epäpoliittisiksi määriteltyjen henkilöiden rekisteröimiseen käytetyt voimavarat kertovat ennen kaikkea valvonnan laajuudesta. Rajaliikenteeseen ja -rikkomuksiin liitettyjen epäluulojen osalta kuvaavaa on aikaisemman tutkimuksen tulokset, joiden mukaan rajan läheisyydessä toimineen valtiollisen poliisin Sortavalan osaston yleisin pidätyssyy liittyi rajarikkomuksiin. Terijoen osaston toiminta oli erityisesti 1920-luvun alussa monimuotoisen salakuljetuksen todistamista. Toki rajarikkomusten ja salakuljetusten tutkinta saattoi paljastaa yhteyden valtio- tai maanpetokselliseen toimintaan, mutta läheskään aina niin ei ollut.[152] Rajarikkomuksista tuli hyväksyttäviä vain tiedonsaannin välineinä ja valtiollisen poliisin oman toiminnan edistäjinä. Valtiollinen poliisi saattoi esimerkiksi olla etäältä seuraamassa naisepäillyn laitonta rajanylitystä, jos se uskoi tiedustelun kautta saavansa tietoa seuratun henkilön edesottamuksista.[153]

Henkilömapittamisen perusteiden ei tarvinnut kytkeytyä selkeästi henkilön omaan toimintaan. Oletettu vaarallisuus esimerkiksi Neuvostoliitosta saapumisen ja sukulaisuussuhteiden perusteella olivat riittäviä perusteita. Esimerkiksi perintöasioiden vuoksi Neuvostoliitosta matkalupaa Suomeen anoneen Allin (s. 1911) kohdalla epäily rakentui Neuvostoliitossa asumisen sekä tavaroiden tarkastuksessa havaitun ja sisällissodan hävinnyttä

151 Hmp 1824, EK-Valpo, KA.

152 Aatsinki 2020, 62; Lähteenmäki 2009, 148, 184; Henttonen 1999, 15–17, 40–42, 48, 58, 94–95.

153 Hmp A3806, EK-Valpo, KA.

osapuolta sympatisoineen valokuvan varaan. Neuvostoliiton kansalaisuuden saaneen Allin epäilyttävyyttä vahvisti tarkastuksen yhteydessä löytynyt punaupseerin kirjoittama kirje, mutta tuttavuussuhteen laadulla, kirjeen ”*merkityksettömällä*” sisällöllä tai Allin poliittisella toimijuudella ei tässä yhteydessä ollut merkitystä. Vaikka Alli päätyi näin turvallisuuspoliisin silmälläpidettävien listalle, hänen myöhemmistä edesottamuksistaan ei saatu tai edes yritetty saada mitään tietoja.[154]

Valtiollinen poliisi perusti henkilömapin ilman selkeää seurantatarkoitusta yhtäläisesti esimerkiksi eräälle Helville (s. 1907). Naisen laiton maahantulo Rajajoen yli kahlaamalla vei hänet karanteeniin ja valtiollisen poliisin kuulusteluun vuonna 1925. Sukulaissuhde ja Helvin kuulustelukäyttäytyminen herättivät turvallisuuspoliisin epäilyt, sillä Helvi välitti kuulustelijoilleen punaupseerisetänsä lähettämät terveiset Suomen tulevaan valtaukseen liittyen.[155] Kuulustelussa Helvi kielsi saaneensa mitään salatehtävää matkalleen, eikä valtiollisella poliisilla ollut vastakkaista näyttöä. Helvin välittämät terveiset kuitenkin edustivat valtiolliselle poliisille kumouksellisen toiminnan potentiaalia. Kuulustelun jälkeen henkilömappiin ei kertynyt muuta aineistoa.

Usein tämänkaltaiset epäilyt kirjautuivat henkilökorttiin, mutta syystä tai toisesta naisten tiedot arkistoitiin henkilömappeihin. Rajan ylittäneiden avustaminen, hallusta löytynyt valokuva, Neuvostoliitossa asuminen, laiton rajan ylittäminen sekä sukulaisuus- ja tuttavuussuhteet vihjasivat naisten poliittisista sympatioista ja yhteyksistä, mutta naisten valtionvastaisesta toiminnasta tiedot eivät suoraan kertoneet. Tällaiset eri tavalla kommunismia ja Neuvostoliitto-sympatioita edustaneet henkilöt, joiden valtiollinen poliisi ei tiennyt osallistuneen kommunistisen puolueen toimintaan tai neuvostovakoiluun, olivat valtiolliselle poliisille toiseksi isoin seurantaryhmä (ks. kuvaaja 1).

Tähän ryhmään olen laskenut mukaan kommunistisiksi tulkittuja mielipiteitä esittäneet ja Neuvostoliitosta ylistäviä näkemyk-

154 Hmp 1223, EK-Valpo, KA.

155 Hmp 484, EK-Valpo, KA.

siä esiintuoneet henkilöt. Ryhmässä ovat myös kommunistiseksi luokiteltuun julkiseen toimintaan osallistuneet, kuten välirauhan aikana Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seurassa sekä sen laittomaksi luokitellussa jatkotoiminnassa mukana olleet, joiden kohdalla valtiollinen poliisi ei kirjannut SKP-osallisuuteen liittyneitä tulkintoja. Yhtäläisesti kulttuurivasemmistoa edustaneet toimijat, sosiaalidemokraattien vasemmalle laidalle lukeutuneet epäillyt ja sota-aikana ilman puoluetyökytköstä vastarintatoimintaa avustaneet henkilöt on luokiteltu tähän ryhmään. Monen kohdalla kyse on naisten omasta aktiivisesta toiminnasta. Osan kohdalla lähinnä yhteydet ja perhesuhteet kommunisteiksi luokiteltuihin tai valtiopetoksesta tuomittuihin kytkivät heidät kommunistien viiteryhmään ja tekivät heistä valtiollisen poliisin näkökulmasta myötämielisiä kommunistien pyrinnöille.[156]

Tuttavuuksien ja sukulaisuussuhteiden perusteella tehdyt päätelmät henkilön oletetusta vaarallisuudesta kuvaavat erityisen hyvin epäilyjen kohteeksi joutumisen laajuutta sekä sosiologiasta tuttua leimautumisen helppoutta.[157] Ruotsin kylmän sodan aikaista turvallisuuspoliisitoimintaa tutkinut Wilhelm Agrell on verrannut tällaista yhteyksien perusteella tapahtunutta leimautumista tartuntatautien leviämiseen. Yksipuoliseen viholliskuvaan uskoneessa toimintaympäristössä kumouksellisuus nähtiin influenssan tavoin kaikkiin epäillyn kanssa yhteydessä olleisiin tarttuvana. Yhteyksiensä vuoksi epäillyksi joutuneista henkilöistä tuli itse valvonnan kohteita, jolloin turvallisuusviranomaiset tarkastelivat vuorostaan heihin yhteydessä olleita mahdollisina tartunnan saajina. Tällaista lumivyörymäisesti edennyttä valvonnan logiikkaa oli hankala pysäyttää ympäristössä, jossa viholliskuvat kiinnittyivät vahvasti yhteen suuntaan.[158]

156 Jälkimmäisistä: ks. esim. hmp 374; 452; 503; 636; 1303; 1406; 1413; 1546; 1755; 1792; 3190; 3602; 3603; 3709; B4781; B4975; B5468, EK-Valpo, KA.

157 Pontikes et al 2010.

158 Agrell 2015, kappaleessa ”Väktare och dödgrävare”; Agrell 2016, 249. Yhteyksien ja sukulaisuuden perusteella leimautumisesta: ks. myös Callaghan & Phythian 2013, 138, 140; Callaghan & Phythian 2004, 20; Goldman 2011,

Valtiollinen poliisi ei seurannut epäiltyjen tuttavuus- ja perhesuhteita ainoastaan päästäkseen uusien valtiorikoksellisten jäljille, vaan hyödynsi kanssakäymisistä keräämäänsä tietoa tehdäkseen päätelmiä sen seuraamien epäiltyjen osallisuudesta maanalaiseen toimintaan.[159] Esimerkiksi valtiollinen poliisi tunsi Kertun (s. 1909) aktiivisena julkisen liikkeen toimijana, mikä jo sinällään herätti valtiollisen poliisin epäilyt kiellettyyn puoluetoimintaan osallistumisesta. Vahvaksi viitteeksi maanalaisesta toiminnasta turvallisuuspoliisi katsoi kuitenkin hänen kanssakäymisensä valtiollisen poliisin seuraamien epäiltyjen kanssa. Valtiollinen poliisi saattoi käyttää tällaista tulkintojen ketjua jopa kuulustelupöytäkirjassa vahvistaakseen henkilön syyllisyydestä luotua kuvaa. Tarkoitukseen riitti hyvin ylimalkainen viittaus tuttavapiiriin epäilyttävyyteen:

> Kertun, nuoruudestaan huolimatta saavuttama johtava asema julkisessa kommunistisessa nuorisoliikkeessä sekä seurustelu ja läheiset suhteet useisiin salaiseenkin nuorisoliikkeeseen osallistuneiden kanssa, joista moni jo tuomittukin rangaistuksiin valtiopetoksen valmistelusta, ovat tehneet todennäköisesti sen seikan, että Kerttukin olisi osallinen kommunistien salaiseenkin rikolliseen työhön.[160]

Tällainen todistelu ei kuitenkaan riittänyt Kertun syyllisyyttä joulukuussa 1930 käsitelleelle Turun hovioikeudelle, sillä se antoi

---

110–111; Fitzpatrick 1999, 134–138; Fitzpatrick 1996a, 849–853; Quinlan 2014, 57; Egengren & Oscarsson 2002, 198.

159 Ks. esim. hmp 44; 299; 440; 452; 622; 924; 957; 992; 1017; 1149; 1155; 1467; 1546; 1671; 1849; 1886; 2201; 2435; 2665; 2687; 3033; 3573; 3698; A753; A904; A1605; A1813; A1858; A2288; A2326; A2353; A2624; A3030; A3135; A3168; A3186; A3267; A3381; A3474; A3514; A3608; A3669; A3770; A4005; A4026; A4277; B4621; 100 Kuopio, EK-Valpo, KA. Tällainen leimautumisen logiikka näkyi Ruotsissa yksittäisten kommunisteiksi identifioitujen jäsenten perusteella lakkautetuissa järjestöissä. Gustavsson 2011, 159–160.

160 Hmp A1605 (Kuulustelupöytäkirja, tied. 39), EK-Valpo, KA.

tuomion vain julkisen toiminnan ja punaisen päivän mielenosoitukseen osallistumisen perusteella.[161]

Valtiollisen poliisin Elleniin (s. 1901) kohdistama seuranta vaikuttaa seuranta-aineiston ja hänen omien muistelmiensa perusteella johtuneen alkuvuosina suurelta osin hänen Neuvostoliittoon siirtyneen aviomiehensä puolueasemasta. Valtiollinen poliisi pyrki 1930-luvun alkupuolella Elleniä seuraamalla saamaan tietoa hänen puolisostaan ja selvittämään hänen mahdollisen Suomessa olonsa. Kuulusteltavaksi hänet haettiin miehensä lähettämän kirjeen perusteella. Aviopuolison merkitys ja oletusten perusteella tehdyt tulkinnat naisen omasta puoluetyöstä heijastuivat myös valtiollisen poliisin kuulustelupöytäkirjaan. Ellenin kuulustelupöytäkirja alkoi viittauksella puolisoon:

> Saattoi arvata, että SKP:ssa johtavassa asemassa olevan Yrjön vaimo on myös omaksunut täysin kommunistiset periaatteet ja niiden mukaisesti tulisi toimimaan kommunistien salaisessa työssä ja pitämään yhteyttä SKP:een toimitsijoiden kanssa.[162]

Valtiollisen poliisin tulkinta piti tässä ja monessa tapauksessa paikkansa, sillä kommunistien maanalaiset verkostot perustuivat usein perheen ja suvun sisäiseen luottamukseen. Päättelyketju saattoi kuitenkin johtaa harhaan, sillä valtiollinen poliisi sai harvakseltaan kuulla puolisoilta salaa tehdystä puoluetyöstä tai perheenjäsenten kommunismia hyväksymättömistä asenteista.[163]

---

161 Ks. myös esim. hmp 1303, EK-Valpo, KA. Punaisen päivän mielenosoituksista: Saarela 2008, 393–400.

162 Hmp A3276 (Kuulustelupöytäkirja, tied. 45), EK-Valpo, KA; 6 c Ellen Enne, Kansan Arkisto. Ks. vastaavasti: 5 Alina Kinnunen, Kansan Arkisto. Esimerkkejä puolisoiden perusteella leimautumisesta sisällissodan aikaisesta ja jälkeisestä Suomesta ja Neuvostoliitosta: Kaihovirta 2022, 183–184; Lähteenmäki 2022, 300; Okkonen & Lintunen 2021, 128; Lintunen 2015 216–217, 270; Koivisto 2011, 173.

163 Sukulaisuus- ja toveruussiteet olivat paikallisesti SKP:n maanalaisen liikkeen toimivuuden perusta. Aatsinki 2008, 261. Tämä näkyi myös siinä, miten perheenjäsenet paljastuivat merkittäviksi puoluetoimijoiksi, olivat toisinaan osallisina samoissa kommunistioikeudenkäynneissä tai joutuivat

***

Valtiolliselle poliisille valtion turvallisuuden takaaminen tarkoitti moninaisten epäiltyjen kirjoa ja laajaa tiedonkeruuta. Henkilömappien kirjavuus – se että joukossa on vaaralliseksi luokiteltuja, täysin vähäpätöisiä ja varmentamattomia epäilyjä sekä epäpoliittisiksi luonnehdittuja henkilöitä – auttaa muodostamaan moniulotteisen kuvan EK-Valpon kontrollipolitiikasta ja epäillyksi päätymisestä. Monet edellä esitetyt esimerkit kuvaavat, miten helposti naiset saattoivat joutua turvallisuuspoliisin rekisteröimäksi tai silmälläpidon alaiseksi kommunismiin ja Neuvostoliittoon liitettyjen pelkojen perusteella.

Epäiltyjen sukupuoli ei lähtökohtaisesti vaikuttanut epäillyksi päätymiseen, sillä valtiollisen poliisin 1930-luvun alussa esittämien käsitysten mukaan eri yhteiskuntaluokkiin kuuluneita naisia ei tullut jättää epäilyjen ulkopuolelle. Toisin sanoen naiset näyttäytyivät yhtä potentiaalisina valtiorikoksellisina kuin miehet. Naisia tuli seurata miesten tavoin. Osa naisista joutui valtiollisen poliisin seuraamien henkilöiden listalle kuitenkin ensisijaisesti heidän puolisonsa toiminnan perusteella, koska viranomainen oletti heidän olevan vähintään tietoisia miestensä valtionvastaisesta toiminnasta.

Vaihtelevilla tavoilla henkilön valtiollisesta vaarallisuudesta kertovat esimerkit kuvaavat osaltaan myös sitä haasteellisuutta, mikä viranomaisilla oli arvioidessaan yksilöiden potentiaalista tai todellista kytkeytymistä valtionvastaiseen toimintaan. Kimmo Rentola on muistuttanut, miten tärkeää turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten arkistoja tutkivien on erottaa rutiininomaiset kirjaukset aktiivisista toimenpiteistä, koska arkistoista löytyvät

jopa samaan aikaan kärsimään rangaistuksia. Ks. esim. hmp 440; 896; 1351; 1467; 1833; 1854; 1959; 2190; 2358; 2438; 2471; 3659; 3815; 4086; 4148; A67; A1962; A2251; A2326; A2752; A2842; A2976; A3211; A3304; A3308; A3462; A3885; A3543; A3829; 15 Oulu, EK-Valpo, KA. Kielteisistä asenteista ja tietämättömyydestä: ks. esim. hmp 1149; 1274; 2239; 1861; 3168; A2671; A2708; A2976; A3091; A3280; A3411; A3500, EK-Valpo, KA.

merkinnät eivät välttämättä kerro viranomaisen valvontatarkoituksesta tai erityisestä kiinnostuksesta epäiltyä kohtaan.[164] Tämä vaikuttaa luonnollisesti aineiston perusteella tehtävien tulkintojen kestävyyteen.

Vähintään yhtä tärkeää on ymmärtää valtiollisen poliisin toiminta tulkintojen varassa ja aineiston aukot. Turvallisuuspoliisi teki toisinaan hyvin pitkälle meneviä tulkintoja sen omien oletusten, sattumusten ja esimerkiksi tuttavuussuhteiden perusteella, mutta dokumentoinnin puutteet eivät kaikissa tapauksissa mahdollista tulkintojen vertaamista seurannan kokonaiskuvaan.

Kun valtiollisen poliisin eräs tiedustelija määritteli esimerkiksi Helmin (s. 1905) 1920-luvun lopulla yhdeksi kommunistisen puolueen huomattavimmaksi paikalliseksi toimijaksi, väite oli valtiolliselle poliisille todennäköisesti hyvin uskottava naisen aiemmin saaman valtiopetostuomion perusteella. Tiedustelijan arvion lisäksi henkilömapissa on kuitenkin ainoastaan valtiollisen poliisin oma tulkinta naisen puoluetyöskentelystä hänen tuttavuussuhteidensa ja muiden oletusten perusteella:

> Helmi palvelee Viipurin liikemiesten kerhossa - Pamausseurassa, Pajakadun 3:ssa, joka osoite taas on [SKP:n toimintaan osallistuvan] Annin samassa talossa olevan asunnon tähden huomattava, ja voinee tästä yhteensattumasta päättää myös Helmin suhteen, että hän on S.K.P:n työssä.[165]

Henkilömapin tietojen perusteella jää avoimeksi, oliko valtiollisella poliisilla mitään tarkempaa tietoa Helmin toiminnasta tulkintojen pohjaksi ja miten aktiivisesti se pyrki naista seuraamaan. Osa henkilömapeista päättyy vastaavalla tavalla seinään jättäen jälkeensä avoimia kysymyksiä.

Epäiltyjen joukon kirjavuuden ja valtiollisen poliisin resurssien käytön näkökulmista on mielenkiintoista pohtia, ketkä lopulta olivat valtiolliselle poliisille tärkeimpiä seurattavia yksilöitä.

---

164 Rentola 2009, 309.

165 Hmp 1187 (EK erittäin salainen KD 625/152-1927, tied. 28), EK-Valpo, KA.

Seuranta-aineiston ja tutkimuksiin laitettujen panosten perusteella se ei aina näytä selvältä. Valtiollinen poliisi saattoi hyvin matalalla kynnyksellä tarkistaa nimettömätkin ilmiannot, seurata epävarmana pidettyä epäiltyä usean vuoden ajan pyrkiessään varmistamaan tämän mahdollisen roolin salaisessa toiminnassa tai tehdä pitkän matkan tarkistaakseen tuntemattoman epäillyn oletettuja edesottamuksia. Seurannan määrä ei aina ollut verrannollinen epäillyn asemaan tai rooliin laittomassa toiminnassa. Valtiollinen poliisi piti kirjaa moninaisesta epäiltyjen joukosta, johon se oman työn, sattuman, ilmiantojen ja muiden tietolähteiden antamien tietojen perusteella saattoi kiinnittää huomiota. Vaikka esimerkiksi Ison-Britannian turvallisuudesta vastanneen MI5:n toiminnassa oli samaa epäsuhtaa seurannan intensiivisyyden ja henkilön merkittävyyden välillä, MI5:n edustajat pyrkivät selkeämmin luokittelemaan epäillyt eri luokkiin. Esimerkiksi K-luokkaan rekisteröity henkilömappi tarkoitti vain silmällä pitämistä (*Keep an Eye on Them -file*).[166]

Seurannan perusteet

> Ei se [henkilömappi] mikään paksu ollut, mutta kansio kuitenkin ja siihen oli pantu melkein kaikki kuoroharjoituksetkin.[167]

Kommunistisen puolueen toimintaan monipuolisesti osallistunut Elli (s. 1906) muisteli jatkosodan aikaisen kuulustelun paljastaneen hänelle valtiollisen poliisin seurannan laaja-alaisuuden. Vaikka neljäkymmentä vuotta kuulustelun jälkeen annettu kommentti on henkilömapin säilyneeseen sisältöön nähden hieman liioitteleva, sitaatti on kahdelta osin hyvin kuvaava. Ensinnäkin valtiollinen poliisi ei tehnyt eroa kommunistiseksi lasketun toiminnan eri muotojen välillä. Kommunisteja yhteen koonneella vapaa-ajan harrastustoiminnalla oli erityisesti 1930-luvulla yhtä

166 Burke 2008, 73.

167 3 e Elli Mänttäri, Kansan Arkisto.

todellinen valtiopetoksellinen potentiaali kuin SKP:n maanalaisella toiminnalla ja puolueen peiteorganisaatioiksi lasketuilla poliittisilla järjestöillä. Toki harrastustoiminnan jakolinja työväen ja porvariston seurojen välillä antoi kaikelle toiminnalle poliittisen luonteen. Toiseksi sitaatti muistuttaa, että valtiollisen poliisin puoluetoimijoista keräämä seuranta-aineisto ei aktiivisista seurantapyrkimyksistä huolimatta ollut välttämättä kovin runsas – vaikka otetaan huomioon, että valtiollinen poliisi ei kuulustelusyistä tietenkään paljastanut kaikkea seurantaa koskenutta tietoa Ellille.

Valtiollisella poliisilla oli Ellin kuulusteluun mennessä paljon tietoa hänen toiminnastaan kommunistisen puolueen hyväksi, mutta valtiollisen poliisin rekisteröimäksi hän oli joutunut osallistuessaan kommunistien julkiseen toimintaan.[168] Valtionvastaisesta toiminnasta epäillyksi päädyttiin kuitenkin useammasta syystä kuin toimimalla kommunistisessa puolueessa, sen peitejärjestöiksi tulkituissa julkisissa järjestöissä ja neuvostovakoilun tehtävissä. Jos valtiollinen poliisi ei lähteidensä tai oman toimintansa kautta saanut suoraa tietoa henkilön toimimisesta salaisen toiminnan riveissä, se pyrki edellä esitettyjen tuttavuus- ja perhesuhteiden sekä erilaisten Neuvostoliitto-kytkösten lisäksi havainnoimaan monipuolisesti muun muassa epäiltyjen matkustamista, varallisuutta ja vapaa-ajanviettoa päästäkseen valtionvastaisen toiminnan jäljille tai vahvistaakseen aiemmat epäilynsä. Sisällissotaan osallistumisella oli tässä yhteydessä yllättävän vähäinen merkitys. Tässä alaluvussa keskityn tarkastelemaan näitä seurannan perusteita ja nostan esille epäiltyjen moraaliin liittyneen havainnoinnin silmiinpistävyyden.

Valtiollisen poliisin ensimmäisissä viikkokertomuksissa korostuu uuden kapinan valmisteluihin liittyneet pidätykset, havainnot epäilyttävän kirjallisuuden levittämisestä, kommunistien kulkureiteistä, salaisen kirjeenvaihdon välittäjistä, julkisista kiihotuspuheista, vakoiluepäilyistä sekä pommien ja aseiden kuljettajista. Niin ikään oman osansa raporteissa sai kommunistien ja yleisten salakuljettajien valtakunnan rajan ylittäneen toiminnan

168 Hmp A3804, EK-Valpo, KA.

estäminen. Käytännössä kyse oli pitkälti ”*mitä punaisimman*” ja hämäräperäisimmän vaikutuksen tehneiden ihmisten tarkkailusta, puheiden kuuntelusta sekä yksittäisten sisällissodan aikaisten rikosten ja uusien rikosepäilyjen selvittämisestä. Tehtävissä korostui lisäksi ulkomaalaisten valvonta, mikä tarkoitti pitkälti viranomaisten kesken vaihdettuja tietoja läänissä oleskelleista ulkomaalaisista ja yleisestä passikontrollista.[169]

Sisällissodan rooli kontrollin taustalla ja sisällissotaan liittyneet pidätykset eivät kuitenkaan tarkoita, että sisällissotaan hävinneiden puolella osallistuneet naiset olisivat olleet automaattisesti valtiollisen poliisin seurannan kohteita yksittäisiä poikkeuksia ja yleistä silmälläpitoa lukuun ottamatta. Vaikka vuoden 1918 sisällissota loi kontrollipolitiikalle merkittävän taustan, vain harva sotaan osallistuneista naisista vaikuttaa henkilömappien perusteella lopulta joutuneen valtiollisen poliisin seurannan kohteeksi (9 %).[170] Tiina Lintunen on sisällissodan punaisia naisia ja heidän myöhempiä elämänkulkujaan tarkastelevassa väitöskirjassaan tullut vastaavaan johtopäätökseen.[171]

---

169 Kertomus Etsivän Keskuspoliisin toiminnasta aikana 1.8.–10.8.1919, 10.8.–31.8.1919, 21.9.–27.9.1919, ”Keskukselle”, EK KD 104/375-26.11.1919, 100/375-25.11.1919, 2/14-6.2.1920, yleisesikunnan passiosastolta poistetut EK:n aineistot, kansio 6; Viipurin osaston viikkokertomus 29.9.–5.10.1919, 6.10.–12.10.1919, 9.11.–15.11.1919, luettelo Etsivän keskuspoliisin Viipurin osaston pidätetyistä 1.9.–31.10.1919, 21.12.–27.12.1919, yleisesikunnan passiosastolta poistetut EK:n aineistot, kansio 2, EK-Valpo, KA. Alkuvaiheen toiminnan hahmottamiseksi: ks. myös muuten kansio 6 ja samaan kokonaisuuteen kuuluva kansio 3; kansio 120, Terijoen alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA.

170 Ks. esim. hmp 35; 127; 452; 462; 548; 679; 714; 819; 820; 833; 834; 1235; 1291; 1355; 1424; 1834; 2054; 2399, EK-Valpo, KA.

171 Tiina Lintunen on esittänyt, että vain murto-osa (7 %) hänen tutkimistaan porilaisnaisista joutui valtiollisen poliisin seurannan kohteeksi henkilökorttitietojen perusteella. Enemmistön kohdalla valtiollinen poliisi teki henkilökortin merkinnät vasta 1940-luvun vasemmistolaisen toiminnan perusteella. Lintunen 2015, 216–226. Lintusen esittämästä poiketen valtiollinen poliisi teki yhdestä naisesta henkilömapin, mutta tällä ei ole mitään vaikutusta tehtyihin päätelmiin. Hmp 2198, EK-Valpo, KA. Vrt. Lintunen 2015, 218, 222.

Valtiollisella poliisilla oli rekisteri sotaan osallistuneista ja valtiorikosylioikeudessa tuomituista henkilöistä, mutta tieto sotaan osallistumisesta muuttui ainakin naisten kohdalla merkitykselliseksi vasta, kun valtiollinen poliisi sai tietää jotain muuta valtiollisesti epäilyttävää. Oma, vanhempien tai muiden sukulaisten osallistuminen sotaan punaisten puolella ja kaikki sympatiat hävinneitä kohtaan olivat kuitenkin laajasti epäiltyjen vaarallisuutta vahvistaneita taustatietoja 1940-luvulle asti.

Valtiollinen poliisi jätti sotaan osallistuneiden sosiaalisen kontrollin ja järjestyksen ylläpidon suojeluskuntien ja paikallisyhteisöjen vastuulle. Turvallisuuspoliisin omat resurssit eivät millään riittäneet tuhansien sotaan eri tavoilla osallistuneiden seurantaan. Aikaisemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että suojeluskuntien rooli henkilöiden tarkkailussa sekä omaaloitteisessa vasemmiston toimintaan puuttumisessa kotietsintöjä tekemällä, tilaisuuksia valvomalla ja epäiltyjä vangitsemalla edustaa aikakauden merkittävää ja toisinaan kovaotteista poliittista valvontaa paikallistasolla. Suojeluskunnilla oli erityisesti maaseudulla epävirallisen poliisin asema paikallisen järjestyksen ylläpitämisessä, koska poliisi oli heikko ja vähälukuinen. Tähän suojeluskuntien rooliin myös valtiollinen poliisi tukeutui valvontatyössään kerätessään tietoja paikallistasolta sekä pyrkiessään rekrytoimaan tiedottajia ja luomaan yhteistoimintaa. Yritykset osoittautuivat kuitenkin heikoiksi, eikä yhteistyötä pidetty enää 1920-luvun puolivälissä toivottavana. Sisällissodan hävinneen osapuolen ja heihin samaistuneiden keskuudessa suojeluskuntien kontrolli herätti levottomuutta ja katkeruutta.[172]

Valtiollisen poliisin oma huomio valtionvastaisen toiminnan ja toimijoiden jäljittämiseksi oli toiminnan ensi vuosista lähtien selkeämmin suunnattu esimerkiksi matkustajaliikenteen seuraamiseen. Rautateitä pitkin ja linja-autojen kyydissä suomalaisen kommunismin edustajat kuljettivat puolueen kannattaja- ja jä-

172 Suojeluskuntien valvonta oli maaseudun paikallispoliisien näkökulmasta riittävä kontrollin muoto, mikä osaltaan hidasti poliisitoiminnan kehittämistä. Tikka 2020 28–29, 37–38, 40–41, 44; Tikka 2006, 7, 32, 37–43, 54, 215; Hietaniemi 1992, 60–61, 68–75, 77, 124.

senkunnan muodostamiseen tarvittua kirjallisuutta, julkaisuja ja lentolehtisiä. Niin ikään puoluetoiminnan ohjaaminen ja yhteyksien ylläpitäminen vaativat paikkakuntien välillä matkustamista. Aineiston kuljettamisen merkitys maanalaiselle puolueelle korostui erityisesti toiminnan alkuvaiheessa, kun puolue vasta rakensi toimintatapojaan ja maanalaista puolueorganisaatiota. Tämä liikkuvuus heijastui suoraan valtiollisen poliisin pääosaston kommunistien seurantaan määräämien etsivien tehtävänmäärittelyyn vuonna 1923. Etsiviltä edellytettiin erikseen epäiltyjen ja epäilyttävien matkustajien valvontaa rautatieasemilla. Matkustamisen seuraaminen ei kuitenkaan rajoittunut vain 1920-luvun alkuun. Valtiollisen poliisin, sen tiedustelijoiden ja viranomaiselle tiedottaneiden asemapäälliköiden valvontatoiminnassa lähiseudulle ja sitä kauemmas ulottuneet matkat näyttäytyivät salaisen toiminnan paikkoina koko tutkimusaikavälillä.[173]

Valtiollisen poliisin seurannan kohteeksi joutuneet suomalaiskommunistit tiedostivat erityisesti työväenluokan matkustamiseen kiinnitetyn huomion. Tämä näkyi esimerkiksi talollisen tyttärelle annettuina vakuutuksina, että hänen työväenluokasta eronnut varallisuutensa ja taustansa käänsivät epäillyt pois hänen matkustamisestaan.[174] Epäilyjen välttämisessä sukupuolellakin oli jonkin verran merkitystä, sillä maanalaiseen toimintaan osallistunut Mimmi (s. 1902) muistelee joutuneensa noutamaan eri paikkakunnilta kirjallisuutta ja lentolehtisiä miesten ollessa perusteellisemman tarkkailun alla.[175]

---

173 Ks. esim. hmp 80; 242; 256; 478; 635; 992; 1413; 1564; 1671; 2085; 2239; 2465; 2665; 3689; 4168; A753; A899; A1125; A1713; A2573; A2992; A3011; A3186; A3666; A3875; A4196; A4288; 266 Joensuu; 100 Kuopio; 256 Turku; 8 Oulu; VP KD 471/741–1940, amp 526; ilmoitus 623/25.3.1943, amp 527; EK KD 1762/3821-1923 (tehtävänmäärittely), amp 1432; ”Päiväkäsky N:o 12”, kansio 73, Joensuun alaosaston arkisto; ilmoitus 12.10.1929, Sortavalan alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA; 6 c Alma Randen, Kansan Arkisto. Aineiston kuljettamisen merkityksestä SKP:n toiminnan alkuvuosina: Saarela 2008, 131, 162; Saarela 1996, 115–116, 133.

174 Hmp A3493, EK-Valpo, KA.

175 6 c Mimmi Karvinen, Kansan Arkisto.

Naisten aktiivinen matkustaminen olisi kuitenkin varmasti kiinnittänyt huomiota, sillä sukupuolten välisiin toimialueisiin – julkinen–yksityinen – liittyneet käsitykset olivat vallitsevia. Ainakin ulkomailla yksin matkustaneet naiset joutuivat usein epäluulojen kohteeksi näiden sukupuoleen liitettyjen käsitysten perusteella.[176] Matkustaminen oli kotimaan suurimmilla paikkakunnilla kuitenkin sen verran yleistä, että käytännössä valtiollinen poliisi ja sen tietolähteet tarkkailivat tuntemattomia matkustajia ja hämäräperäisiä liikkujia enemmän jo aiemmin epäilyjä herättäneiden kommunistien matkustamista.[177] Tällaisessa tarkkailussa epäillyn sukupuolella ei ollut merkitystä.

Joissakin tilanteissa huomion kiinnittäminen matkalaukkuja kantaneisiin ja jollain tavalla epäilyttäviltä vaikuttaneisiin (työväenluokkaisiin) matkustajiin tuotti tulosta. Valtiollinen poliisi onnistui esimerkiksi saamaan erään puoluetoimijan verekseltään kiinni raskauttavan aineiston kanssa syksyllä 1933, kun yksi etsivistä havainnoi Oulussa itselleen tuntemattoman naisen vaihtaneen muutaman sanan kommunistiksi tiedetyn henkilön kanssa ja kuljettaneen myöhäiseen aikaan painavan näköistä matkalaukkua rautatieasemalle. Helsinkiin päättyneen junamatkan jälkeisessä pidätystilanteessa valtiolliselle poliisille ennestään tuntemattoman Lauran (s. 1912) laukusta paljastui maanalaisten lehtien painamiseen tarvittuja painokirjasimia ja mustetta, mikä johti tuomioon valtiopetoksen valmistelusta.[178] Huomionarvoista on, että tavaroiden tarkastaminen ei vaatinut aikaisempaa epäilyä kommunistiseen toimintaan osallistumisesta tai mitään oletusta varmempaa näyttöä rikollisesta toiminnasta.

176 Hapuli 2003, 44, 75–76, 181. Ks. myös Quinlan 2014, 97.

177 Esimerkiksi vuonna 1920 Suomessa tehtiin noin 17 000 000 junamatkaa ja vuonna 1928 noin 23 500 000, kun mukaan ei lasketa eri virastojen tekemiä henkilökuljetuksia. Valtaosa matkoista tehtiin kolmannessa luokassa. Tehtyjen rautatiematkojen määrä oli samansuuruinen vielä vuonna 1938. Doria.fi, Rautatietilasto vuodelta 1928, 45–50, Rautatietilasto vuodelta 1938, 21–23.

178 Hmp A3198, EK-Valpo, KA.

Tällaista oletusten varassa harjoitettua pakkokeinon soveltamista kuvaavat myös ne matkustamiseen liittyneet tapaukset, joissa valtiollinen poliisi havaitsi saman naisen epäilyttävästi kahdesti rautatieasemalla saman päivän aikana tai oli saanut tiedustelijalta vihjeen naistoimijan matkan puoluetarkoituksesta. Valtiollinen poliisi oli kiinnittänyt näiden naisten edesottamuksiin jo aiemmin huomiota, mikä vahvisti epäilyä puoluetehtävien suorittamisesta. Tavaroiden läpikäynti tuotti kuitenkin yhtä lukuun ottamatta kaikissa esimerkkitapauksissa täydellisen vesiperän. Yhden naisen laukusta löytynyt sirpin ja vasaran kuvalla varustettu punainen lippu ei ollut raskauttava näyttö syyttämisen näkökulmasta, mutta se toimi kuulusteluperusteena. Toisessa esimerkkitapauksessa valtiollinen poliisi tutki naisen matkatavarat tältä salaa junamatkan aikana, mikä kuvaa hyvin valtiollisen poliisin edustajien käsityksiä toimivaltuuksiensa joustavuudesta. Ainakin vuonna 1932 valtiollisen poliisin sisällä annetun ohjeistuksen mukaisesti matkalaukkujen tarkastukseen piti olla omistajan lupa. Vastaavasti kotietsinnän suorittamiseen piti olla osastopäällikön määräys. Jos etsivä kuitenkin ryhtyi kotietsintään ilman määräystä ja saavutti sillä toivotun hyödyn, oli hänen omavaltainen toimintansa ”*luonnollisesti sillä hyvä*”.[179]

Valtiollisen poliisin matkustajiin ja matkalaukkuja kantaneisiin kansalaisiin kiinnittämällä havainnoinnilla oli tausta turvallisuuspoliisin edeltäjien historiassa. Poliittisten rikosten selvittämiseen ennen valtiollisen poliisin perustamista osallistuneiden matkustavien komennuskuntien ja rikospoliisin etsivän osaston etsivien tehtävänä oli junissa seuraamalla pitää silmällä rikollisina pidettyjä henkilöitä, ehkäistä kaikenlaista rikollista yllytystä ja saada selville punaisten rikoksia.[180]

179 Hmp 1202; 2239; 1897; 2438; A2326; A3340; ”Kotietsinnän oikeudellinen perusta”, amp 1435, EK-Valpo, KA.

180 Hietaniemi 1994, 40–41. Rikospoliisin etsivän osaston epäilyttäviin matkustajiin kiinnittämä huomio auttoi lehtitietojen mukaan kesällä 1919 ennen Etsivän Keskuspoliisin perustamista etsiviä pääsemään maanalaista työtä tehneen naisen jäljille. ”De rödas upprorsplaner”, *Hbl* 4.6.1919.

Matkustajiin ja matkalaukkujen kantajiin ei 1920–1940-lukujen yhteiskunnassa kuitenkaan kiinnitetty huomiota vain valtiorikoksellisuuden näkökulmasta. Tällainen muiden poliisiviranomaisten havainnointi saattoi kuitenkin johtaa valtionvastaisen toiminnan jäljille. Esimerkiksi Aili (s. 1910) joutui vain hetkeä ennen kieltolain päättymistä kieltolakirikosetsivien pidättämäksi kantaessaan raitiovaunupysäkillä veljensä kanssa suurehkoa matkalaukkua. Kieltolakirikosetsivät olettivat paljastavansa laittomien alkoholijuomien salakuljettamisen, mutta pidätyksen yhteydessä avattu matkalaukku oli täynnä maanalaista kirjallisuutta. Näin kieltolakirikollisuutta tutkineen viranomaisen havainnosta alkanut tapahtumaketju johti tapauksen siirtämiseen valtiolliselle poliisille, joka sai nyt vahvistuksen Ailiin jo aiemmin kohdistetuille epäilyille.[181]

Matkustamiseen kiinnitetyllä huomiolla oli yhteys epäillyn varakkuudesta tehtyihin arvioihin. Jos epäillyn palkkataso tai työttömyys tuntui yhteensopimattomalta matkustamiseen vaaditun varallisuuden kanssa, valtiollisen poliisin edustajien ja tietolähteiden epäilyt valtiopetoksellisesta toiminnasta heräsivät. Yhtäläisesti myös epäillyn yhteiskuntaluokkaan ja ammattiin nähden liian vauraaksi arvioitu elämäntapa, kuten tavanomaisesta poikennut pukeutuminen, tarpeettoman isoksi tai ylelliseksi katsottu asunto, puhelimen omistaminen, Stockmannilta hankitut huonekalut tai jopa polkupyörän ostaminen saattoi tuoda henkilön sukupuoleen katsomatta epäilyjen alaiseksi tai olla tekijä, joka vahvisti aiemmat epäilyt. Jos varallisuuden lähdettä ei selittänyt työnteko tai muut tekijät, vastausta haettiin kommunistisesta puolueesta tai neuvostotiedustelusta.[182] Tällaiset varallisuuteen

181 Hmp A2842, EK-Valpo, KA.

182 Ks. esim. hmp 18; 256; 355; 635; 914; 957; 979; 1267; 1429; 1524; 1564; 2085; 2364; 2239; 2397; 2909; 3202; 3573; 3657; 3701; 3733; 3754; 3959; 3968; 4168; 4239; A899; A904; A1713; A2604; A3054; A3138; A3198; A3320; A3688; A3979; A3320; A3054; A3172; A3375; A3427; A3437; A3529; A3616; A3730; A3616; 8 Oulu; 53 Oulu; 10 Turku; 807 Viipuri; 948 Viipuri; 157 Turku; 264 Joensuu; 807 Viipuri; ilmoitus 515/5.3.1935, 1218/26.2.1940, 117/29.8.1940, 2191/13.9.1940, liite KD 250/532-1937, EK KD 92/644-1937, 250/532-1937, VP KD 578/1136-1938, 120/974-

liittyneet epäilyt tiivistyvät hyvin vuonna 1918 miehensä perässä Neuvosto-Venäjälle lähteneen ja sieltä parin vuoden jälkeen palanneen Kertun (s. 1899) henkilömapista löytyvään luonnehdintaan:

> Palattuaan Venäjältä oli Kerttu ensin hyvin huonoissa varoissa, ruveten muka ompelijaksi, mutta viettää nykyisin silminpistävän ylellistä elämää, ollen hienosti puettu ja mitään työtä tekemättä […] Saavatko mainitut naiset rahoja ylelliseen elämäänsä toimien kommunistiagenttina, vaiko muulla tavalla, mutta ottaen huomioon kummankin miehen osanoton punakapinaan,on sekin mahdollisuus olemassa, että he ovat yhteistoiminnassa kommunistien kanssa.[183]

Valtiollinen poliisi sai myöhemmin saman vuoden aikana vahvistuksen Kerttuun kohdistetuille epäilyille, kun naisen pidätyksen yhteydessä viranomaisen käsiin päätyi laatikollinen salaista postia. Lähteistä ei ole pääteltävissä, pidättikö valtiollinen poliisi naisen varallisuuteen ja matkusteluun liitettyjen olettamusten perusteella vai oliko sillä muuta kautta saatua tietoa naisen roolista salaisen postin ja kirjallisuuden välittäjänä.

Vauraus ei kuitenkaan ollut vain työväenluokan, työläistaustaisten työttömien ja esimerkiksi alempaan keskiluokkaan kuuluneiden liikeapulaisten ja konttoristien kohdalla huomiota herättänyt tekijä. Erityisesti vakoiluepäilyjen kohdalla valtiollinen poliisi ja sen tietolähteet tarkastelivat taloudellisia muutoksia ja tuhlailevuutta työväenluokkaa laajemman joukon kohdalla, sillä

1940, 15/503-1938, amp 526; ilmoitus 2700/15.7.1941, 623/25.3.1943, 2084/3.11.1942, 4107/20.11.1941, amp 527; kirje 421/26.8.1919, yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n aineistot, kansio 7; ilmoitus N:43, kansio 24, Sortavalan alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA. Esimerkkejä, joissa EK-Valpo/puolustusvoimien tiedustelu/ilmiantoja tehneet kansalaiset ovat pitäneet varallisuutta epäilyjä vahvistavana tekijänä: Okkonen & Lintunen 2021, 128; Laamanen 2020, 343; Kotakallio 2014, 169–170; Lähteenmäki 2009, 188–189; Selén 2010, 121–123; Kosonen 2001, 116; Mäki 1995, 82.

183 Hmp 2085 (EKSA KD 58/313-1921, tied. 5), EK-Valpo, KA.

neuvostotiedustelun hyväksi toimi sosiaaliselta taustaltaan kirjava joukko. Varallisuuden ja vakoilun yhdistäminen sai virikkeitä fiktiokirjallisuudesta, sillä venäläisten maksamat rahapalkkiot olivat vakoilukirjallisuudelle tärkeä elementti. Raha toi tarinaan maksetun petoksen ja jyrkän halveksittavuuden elementin.[184]

Henkilömapitetun naisjoukon osalta varallisuus noteerattiin yhtäläisesti potentiaalisena vakoilutoimijana nähdyn liikenaisen, näyttelijän, laulajan, kirjailijan tai sairasvoimistelijan kohdalla.[185] Valtiollinen poliisi korosti kuitenkin vakoilijoiden havainnoimiseen liittyneessä ohjeistuksessa vuonna 1937, ettei etsivien ”*tosin ole paikallaan epäillä kaikkia hämäräperäisiä, matkustelevia ja rahoja liikuttelevia ihmisiä vakoilijoiksi.*”[186]

Ylempiin yhteiskuntaluokkiin kohdistuneet epäilyt olivat kuitenkin harvinaisia, kun ei huomioida yleisesti venäläisemigranteihin kohdistunutta seurantaa ja joitakin suomalaisen kommunismin edustajia (ks. liite 3). Epäiltyjen sosiaalisen taustan tietty yhdenmukaisuus kuvaa suomalaisen kommunismin edustajien enemmistöä, mutta samalla tiettyyn yhteiskuntaluokkaan kuuluneilla henkilöillä voidaan kansainvälisen tutkimuksen havaintojen perusteella olettaa olleen suurempi todennäköisyys päätyä valtiollisen poliisin epäiltyjen listalle. Työväenluokkaan kuulunut suomalaisen kommunismin edustaja päätyi muita suuremmalla todennäköisyydellä valtiollisen poliisin suurennuslasin alle, koska hän vastasi yhteiskunnalle vaarallisesta vastustajasta luotua kuvaa ja edusti kontrollin harjoittajaa alempaa yhteiskuntaluokkaa. Pääosaston etsivien tuli ainakin 1920-luvun alkupuolella kulkea öisin työväenluokkaisessa Sörnäisissä, mikä kuvaa yhteiskuntaluokkaan sidottua epäilyä.[187]

184 Rahan roolista kaunokirjallisuudessa: Immonen 1987, 216.

185 Hmp 3377; A31; A733; A1879; 3556/19.9.1941, amp 527, EK-Valpo, KA.

186 Kuulustelija Rusko Sihvosen alustus osastopäälliköiden kokouksessa 22.3.1937, amp 529, EK-Valpo, KA. Varallisuuteen liittynyt logiikka toimi myös toisinpäin. Koska erään vakoilusta epäillyn naisen ei ollut nähty käsittelevän paljon rahaa, vähensi se häneen kohdistuneita epäilyjä. Hmp 3663, EK-Valpo, KA.

187 EK KD 1762/3821-1923, amp 1432, EK-Valpo, KA.

Kansainvälisessä tutkimuksessa on todettu, miten luokkaan, etnisyyteen ja uskonnolliseen identiteettiin liittyneet ennakkoasenteet loivat turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten sisälle kyvyttömyyttä nähdä epäiltyjä oman yhteiskuntaluokan ja kulttuurisetnisen ryhmän piirissä. Tällaisella sokeudelle oli suora yhteys organisaation sisällä toimineiden ”*myyrien*” myöhäiseen paljastumiseen.[188] Suomen osalta kiinnostava kysymys on aitosuomalaiseksi määritellyn valtiollisen poliisin suhtautuminen suomenruotsalaisiin ja suomenruotsalaiseen työväenliikkeeseen. Suomenruotsalainen työväenliike oli aktiivinen, mutta ainakaan henkilömapitettujen naisten joukossa suomenruotsalaisia työväenliikkeen edustajia ei juuri ole. Lisäksi vain yksi ruotsalaiseen seurakuntaan kuulunut (ruotsalaistaustainen) nainen päätyi henkilömappiin rekisteröidyksi yleisen hämäräperäisyyden perusteella. Kansainvälisen balettitanssijan uran tehneen naisen hämäräperäisyys rakentui ennustajana toimimisen, varakkaiden ystävien kustannuksella elämisen ja aktiivisen miesten kanssa seurustelun varaan.[189] Tutkimusaineistoni perusteella ei voida sanoa, mistä suomenruotsalaisten seurattujen vähäinen määrä johtui ja missä määrin asiaa selittävät arkistoinnin vinoutumat. Valtiollisen poliisin paikallisosastojen edustajat toimittivat vain osan seuranta-aineistostaan pääosastolle.

Valtiollisen poliisin uteliaisuus kansallisoopperassa vierailuesityksiä tehnyttä laulajaa ja liikenaista, Arvidaa (s. 1893), kohtaan kuvaa hyvin epäillyksi päätymisen vähäistä sosiaalista kirjoa. Arvidaan kohdistunut epäily heräsi hänen ylellisen elämänsä rahoituslähteiden epäselvyyden ja Neuvostoliiton lähetystöön kytkeytyneiden yhteyksien perusteella vuonna 1926. Varallisuuden perusteella herännyt vakoiluepäily ei kuitenkaan saanut yksimielistä kannatusta valtiollisen poliisin sisällä: ”*Voihan olla*

188 Green 2017, 324, 330; Proctor 2005, 462; Montalbano 2019, 242–243; Quinlan 2014, 83–84; Egengren & Oscarsson 2002, 192. Epäiltyjen etnisen taustan vaikutuksesta: Jeffreys-Jones 2007, 6–8, 57–63, 77–78.

189 Suomenruotsalaisesta työväenliikkeestä: Kaihovirta 2022, 174; Sundelin & Wickström 2020, 112–113; Strandberg 2018. Esimerkki: Hmp 734, EK-Valpo, KA.

viisaan ja viekkaan naisen diplomatiaa, hän yrittää erinomaisella supliikillaan sekä pitkällä suurin silmin ja pyöreän poven näyttämisellä saada näistä herroista jonkinlaisia asiamiehiä omaisuutensa suojelemiseksi toisella puolen rajaa." Varallisuuden lähteeksi selvisi lopulta rullalaakereihin liittynyt liiketoiminta ja Neuvostoliitossa olleiden antiikkiesineiden salakuljetus ja myynti, mutta valtiollinen poliisi piti liiketoimintaa silmänlumeena naisen seurapiirien perusteella. Varmempaa näyttöä bolševikkien laskuun toimimisesta turvallisuuspoliisi ei kuitenkaan saanut. Täysin tuulesta temmattuja naisen hämäräperäisyyteen liittyneet epäilyt eivät kuitenkaan olleet, sillä Arvida sotkeentui Suomeen loikanneen kauppavaltuutetun kanssa petoksen yritykseen osallistuessaan vekselivääreennökseen. Epäiltynä olostaan huolimatta Arvida alkoi myös kiinnostavasti tehdä yksittäisiä tiedotuksia valtiolliselle poliisille. Tällainen kaksoisrooli tietolähteenä ja epäiltynä ei ole kansainvälisesti tarkasteltuna erityistä.[190]

Varallisuus oli yksi keskeinen tekijä, minkä vuoksi myös Neuvostoliitossa näyttelijän töitä tehnyt, Kansallisteatteriin näyttelemään pyrkinyt ja ulkoministeriön virkamiehen kanssa avioitunut Katherina (s. 1890) pysyi valtiollisen poliisin kiinnostuksen kohteena. Alun perin valtiollinen poliisi havainnoi naisen ulkoministeriön pyynnöstä vuonna 1930, koska ulkoministeriön palveluksessa ollutta "*hyvää miestä ei haluttu menettää*" avioliiton myötä venäläistaustaiselle naiselle. Koska kansainvälisetkään kartoitukset eivät paljastaneen naisesta epäedullista tietoa, varsinainen huomio naiseen kiinnittyi vasta eräiden Neuvostoliiton

190 Hmp 1494; A733 (VIII ilmoitus 564/9.2.1926, tied. 10), EK-Valpo, KA. Kansainvälisen vertailun osalta: Jordan 2016, 110. Rikostapausta ja oikeudenkäyntiä käsiteltiin laajasti lehdistössä, sillä Neuvostoliiton kauppavaltuutettu oli myös sekaantunut juttuun. Ks. esim. "Ersinkianin juttu selviää", *HS* 31.10.1930. Kimmo Rentola on juttuun sekaantuneen kauppavaltuutetun loikkausta tutkiessaan todennut, että venäläiset epäilivät Arvidaa vaaralliseksi vastaurkkijaksi. Arvidalla oli kosketus valtiolliseen poliisiin, mutta kyse ei ollut valtiollisen poliisin palveluksessa olemisesta. Rentola 2007, 13–14, 16–17. Rentola kuitenkin ajoittaa väärin Arvidan yhteydet valtiolliseen poliisiin, sillä hän ei ole hyödyntänyt naisen omaa henkilömappia.

lähetystön työntekijöitä, kirjailijoita ja taiteilijoita koonneiden teekutsujen jälkeen vuonna 1933. Valtiollisen poliisin etsivä kuvaa kertojansa havainnoineen naisen runsaan rahankäytön:

> [Katherinaa] monet epäilevät, vaikkei kukaan oikein pahaa tiedä, senvuoksi, että vanhempansa ovat edelleen Venäjällä ja hän käy siellä, liikuttelee jokseenkin paljon rahaa, on hyvä emäntä, pyrkii kovasti pinnalle, on m.m.pyrkinyt Kansallisteatterissa esiintymään, vaikkei osaa Suomea, jota sanoo pian oppivansa. Pelätään polsujen kiristävän häntä, vaikka hän itse olisi kuinka viaton tahansa. Rva K. on kelpo korea - kertojani mielestä - ja intelligentti […] Piti tuiki tarpeellisena, että rva K:n puuhia seurattaisiin.[191]

Varallisuuteen kytkeytyneet epäilyt eivät jääneet tähän, sillä myös ulkoministeri toivoi Katherinan kuulustelua tämän tuttavuuksien ja varallisuuslähteiden kartoittamiseksi. Lisäksi valtiollinen poliisi sai myöhemmin kuulla naisen varallisuuden herättämistä epäilyistä kerrottuja tarinoita. Valtiollinen poliisi ei kuitenkaan hakenut naista kuultavaksi, sillä se päätti naisen aviomiehen kautta kysyä Katherinea tiedottajakseen –"*laajalti liikkuneena, venäläisenä, maailmannaisena ja nokkelana ihmisenä [hän] voisi olla*" turvallisuuspoliisille avuksi. Puolisolta saadun tiedon mukaan Katherina oli valmis avustamaan valtiollista poliisia, mutta tiedossa ei ole, suostuiko hän lopulta avustamaan viranomaista tai miten aktiivista mahdollinen avustaminen oli. Ainakin valtiollinen poliisi jatkoi naista koskevien merkintöjen kirjaamista ja kuunteli sotavuosina tämän puhelinta.

Tällaiset kulttuurin kentällä eri tavoilla toimineet naiset eivät olleet suuresti edustettuna seurannan kohteiksi joutuneiden henkilöiden joukossa. Näissä epäilyissä korostui naisten yhteydet Neuvostoliiton lähetystöön tai heidän kuulumisensa lähetystön henkilökunnan tuttavapiiriin, mikä oli omiaan kohdistamaan epäilyjä. Vastaavasti italialaisen markiisittaren tittelin avioliiton kautta saanut laulaja, Elna (s. 1873), joutui tällä perusteella epäilyjen kohteeksi vuonna 1921. Kulttuuriväkeen kuulunut laulaja

191 Hmp A1879 (Ilmoitus 206/2.2.1933, tied. 6), EK-Valpo, KA.

oli lähetystön piiriin kuuluneiden tuttavuuksiensa, seurapiireissä liikkumisensa ja ulkomaanmatkojensa perusteella valtiolliselle poliisille potentiaalinen vakoilutoimija. Valtiollisen poliisin näkökulmasta naisen tekemisistä kannatti pitää kirjaa, mutta viranomainen ei oletettavasti saanut tietää mitään merkinnän arvoista.[192]

Valtiollinen poliisi kiinnitti yksittäisiä seurapiireissä liikkuneita kulttuuritoimijoita enemmän huomiota kulttuurivasemmistoon, jolla oli 1930-luvulla niin ikään yhteyksiä Neuvostoliiton lähetystöön. Tällainen vasemmistolaisten kulttuuritoimijoiden seuranta kuvaa turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten syvään juurtunutta pelkoa intellektuelleja ja taiteilijoita kohtaan. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa MI5 seurasi toisen maailmansodan ja kylmän sodan aikana perusteellisemmin kommunisteiksi luokittelemaansa älymystöä kuin työväenluokkaisia kommunisteja.[193]

Aikaisemman tutkimuksen ja oman lähdeaineistoni perusteella on tulkittavissa, että Suomessa vasemmistolaisista kulttuuritoimijoista ja heidän taustapiiristään teki vaarallisia heidän kommunistien käyttöön antamansa kulttuurinen pääoma. Heidän julkiset esiintymisensä näyttäytyivät yhteiskunnanvastaisen sanoman levittämisen tiloina. Vasemmistolaisesti motivoitunut yhteiskunnallinen vaikuttaminen, joka näkyi 1930-luvulla ihmisoikeuksien puolustamisessa sekä sodan ja fasismin vastustamisessa, oli omiaan lisäämään epäilyä kulttuurivasemmistoa kohtaan. Kulttuurivasemmiston yhteydet puoluevaikuttajiin ja Neuvostoliiton lähetystöön näyttäytyivät valtiolliselle poliisille kansanrintamataktiikan vaarallisena toteutuksena, vaikka kulttuuriliberaalien ja kommunistien yhteys ei aina ollut valtiolliselle poliisille selkeä.[194] Toki taustapiirissä avustajanroolissa olleista toimijoista valtiollinen poliisi sai myös suoria valtionvastaiseen

192 Hmp 1685, EK-Valpo, KA.

193 Green 2017, 323. Ks. myös Jordan 2016, 193; Jeffreys-Jones 2007, 130.

194 Hmp 83; 3649; A3454; A3707; A3739; A3772; A3979, EK-Valpo, KA; Koivisto 2012, 140–147, 166; Wahlberg 2012, 3–4, 57, 82; Koivisto 2011; Mäkinen 2001, 19–21, 83–84, 142, 158, 168–199, 226, 229.

toimintaan liittyneitä tietoja. Tällaiset tiedot vahvistivat osaltaan viranomaisen tulkintoja.

Valtiollisen poliisin seurannassa ja epäillyksi päätymisessä näkyivät hyvin perustellusti aatteen levittämisen tilat 1920-luvun alusta lähtien. Vappu, naistenpäivä, punaorpojuhla ja vastaavat mielenosoituksellisiksi tulkitut julkiset tapahtumat sekä kommunistiksi luokiteltujen järjestöjen tilaisuudet herättivät viranomaisen kiinnostuksen, kunnes kommunistilait loivat katkoksen valtiollisen poliisin julkisiin tilaisuuksiin kohdistamalle seurannalle 1930-luvun alussa. Tilaisuuksissa huomio ei kiinnittynyt vain luokkataistelua ja vallankumousta henkineisiin puheisiin ja ohjelmanumeroihin. Viranomaisen toimintaa ja laillista yhteiskuntajärjestystä halventaneet puheet ja kirjoitukset oli säädetty rangaistaviksi, joten etsivät kirjasivat raportteihinsa kaikenlaisia yhteiskuntaa kritisoineita näkemyksiä. Naisten kohdalla tämä tarkoitti lukuisia mainintoja työläisnaisten taakasta ja uskonnon alistavasta roolista.[195]

Valtiollinen poliisi tiedosti tällaisten tilaisuuksien johtavan harvoin syytteeseen. Tästä huolimatta turvallisuuspoliisin edustajat opettelivat uudelleen julkisten tilaisuuksien seurannan, kun kommunistit hakeutuivat kansanrintamataktiikan mukaisesti sosiaalidemokraattisiin järjestöihin 1930-luvun puolivälissä. Tilaisuuksien seurantaan suunnattuja resursseja kuvaa, että etsivien tuli raportoida ohjelmanumeroiden ja yleisön reaktioiden lisäksi punavärisistä vaatekappaleista, kommunistien rooleista ja tilaisuuden koristelusta. Tavoitteena oli kaikin puolin objektiivinen raportointi, sillä toisinaan etsivät lisäsivät ilmoituksiinsa omia näkemyksiään puheenpitäjistä ja puheiden sisällöstä.[196] Valtiollisen poliisin päälliköt olivat muistuttaneet etsiviä totuu-

195 Ks. esim. hmp 8; 35; 44; 222a; 247; 622; 662; 819; 820; 825; 834; 896; 1152; 1219; 1303; 1378; 1462; 1552; 1671; 1805; 1885; 1899; 1994; 3263; A67; A904; A1763; A1942; A2480; A2633; A3048; A3846; A4265; B4672, EK-Valpo, KA. Työväeniltamiin ja niiden yhteiskuntakriittiseen ohjelmaan kiinnitetystä huomiosta: Aatsinki 2020, 64–65. Puheiden ja kirjoitusten kriminalisoinnista: Björne 1977, 201–250.

196 ”Alustus keskustelukysymykselle ’Julkisten tilaisuuksien seuraamisesta’” 3.2.1938, amp 462, EK-Valpo, KA. Tällainen raportointi muistuttaa Ruot-

dessa pysymisestä ja objektiivisessa havainnoinnin tärkeydestä jo 1920-luvulla, mikä muistuttaa objektiivisen havainnoinnin haasteellisuudesta.[197]

Julkisten tilaisuuksien seurantaan vertautuu yksittäisten kommunistien hautajaiset, jotka edustivat valtiolliselle poliisille vaarallisia aatteen levittämisen ja rikollisen teon ylistämisen paikkoja erityisesti kommunistien julkisen toiminnan lakkauttamisen jälkeen. Hautajaisten seurannassa ei siis ollut kyse vain punaisten haudoilla järjestetyistä joukkoesiintymisistä, jotka sisäministeriö oli kieltänyt vuonna 1923, mutta joiden järjestämiseen paikallisviranomaiset suhtautuivat vaihtelevasti. Yksittäisten tovereiden hautajaisten oletetun mielenosoituksellisen luonteen vuoksi turvallisuuspoliisi lähetti etsiviään ja tiedustelijoitaan seuraamaan hautajaisia, teki merkintöjä puheiden pitäjistä, seppeleen laskijoista ja vallankumouksellisia lauluja laulaneista hautajaisvieraista sekä otti valokuvia osallistujista. Hautajaisiin kohdistetussa kontrollissa valtiollinen poliisi oli kuitenkin riippuvainen paikallispoliiseista, jotka myönsivät hautajaisten järjestämiseen tarvitut luvat ja seurasivat tilaisuuksia keskeyttämisvalmiudessa. Vaikka hautajaisiin liittynyt kontrolli oli ensisijaisesti paikallispoliisien vastuulla, valtiollinen poliisi saattoi kutsua hautajaisten järjestelyvastuussa olleen henkilön virastolle kuulemaan valtiollisen poliisin näkemyksiä hautajaisten viettämisestä. Esimerkiksi erästä vaimoa muistutettiin, että ruumis oli kuljetettava suorinta tietä hautaan, eikä puheita ja lauluja sallita. Punainen väri saisi näkyä vain kukissa.[198]

---

sin turvallisuusviranomaisten varhaisvaiheiden toimintaa. Langkjaer 2011, 65–89, 138–139, 160.

197 ”Etsivän Keskuspoliisin Kansliapäällikölle” 1921, amp 1432; ”Etsivän keskuspoliisin alaosastojen päällikköjen kokouksessa” 1926, amp 1433, EK-Valpo, KA.

198 Ks. esim. hmp 1249; 1274; 1671; 1805; 2239; 2471; 2687; 2694; 2919; 3465; 3675; 4241; 4286; A1649; A1753; A1775; A1962; A2238; A2262; A2531; A2614; A2784; A2927; A2979; A3064; A3091; A3138; A3219; A3276; A3307; A3348; A3529; A3575; A3674; A3702; A3852; A3979; A4196; A4237; B4654; 10 Turku; 189 Viipuri, EK-Valpo, KA. Sisäministeriön vuonna 1923 antamista ohjeista, siihen kohdistuneesta uhmaamisesta, pai-

Valtiollisen poliisin turhautuneisuutta paikallispoliisien leväperäisestä kontrollista kuvaa, että se yritti joissakin tapauksissa vedota sisäministeriön helmikuussa 1933 lähettämään kiertokirjeeseen tilaisuuksien estämiseksi. Kiertokirje määritteli kommunistien hautajaistilaisuudet mielenosoitustilaisuuksiksi ja siten estettäviksi, mutta paikallispoliisit jakoivat järjestyslupia ja suhtautuivat hyväksyvämmin tilaisuuksiin. Paikallispoliisit saattoivat ilmoittaa ennemmin keskeyttävänsä tilaisuuden laittomuuksien perusteella kuin estävänsä ne ennalta. Keskeyttämisperusteeksi ei kaikissa tapauksissa riittänyt kuitenkaan edes taistelulaulujen laulaminen, viiden sadan hengen saattoväki, valtiollisen poliisin näkökulmasta rääväsuiset ja ”taistelutoveria” ihannoineet puheet sekä punaisella väriaineella värjätyistä ja yhteen ommelluista jauhopusseista tehdyt kantoliinat. Puheet, laulut ja kantoliinat mahdollistivat valtiolliselle poliisille kuitenkin tilaisuuden jälkeisen kontrollin. Valtiollinen poliisi pidätti toisinaan hautajaisissa esiintyneitä henkilöitä ja saattoi heidät syytteeseen valtiopetokseen tähdänneen toiminnan edistämisestä. Hautajaisiin liitetyn kontrollin merkitystä kuvaa, että valtiollinen poliisi kävi joskus myös irrottamassa kukkaseppeleistä vallankumouksellista tekstiä sisältäneet nauhat.[199]

Punaiseksi värjätyistä jauhopusseista tehdyn kantoliinan havainnoiminen, ainoastaan punaisten väristen kukkien salliminen ja kukkaseppeleen nauhojen irrottaminen kertovat valtiollisen poliisin osallistumisesta yhteiskunnan symboleista käytyyn kamppailuun. Laajemmin valkoisen Suomen symboleihin liittynyt vastakkainasettelu näkyi punaisista lipuista käytynä kamp-

---

kallisviranomaisten vaihtelevista käytännöistä ja muistelukulttuurin muista rajoituksista: Saarela 1996, 181–183; Saarela 2008, 566–570.

199 Hmp A2614; A3575, EK-Valpo, KA. Yhtä naista ei pidätetty samassa tilaisuudessa esiintymisen vuoksi, mutta esiintymistiedot kaivettiin vahvistamaan myöhemmin SKP:n toimintaan liittynyttä syytettä. Hmp A3852, EK-Valpo, KA. Valtiollinen poliisi katsoi esimerkiksi erään miehen rikkoneen ehdonalaisuuden määräyksiä laskiessaan seppeleen kuolleen toverinsa haudalle, minkä vuoksi hän joutui kärsimään jäljellä olleen osan rangaistuksestaan. Hmp 1249, EK-Valpo, KA. Hautajaisiin liittyneistä pidätyksistä: ks. myös Aatsinki 2020, 78; Koivisto 2011, 173.

pailuna, kuten Tuomas Tepora on todennut. Punaliput edustivat sisällissodassa koettua väkivaltaa ja muistuttivat jatkuvasti punaisten läsnäolosta. Valtiovalta kielsi punaliput kokonaan vuonna 1933, mutta symbolien tasolle viety kamppailu ei päättynyt tähän. Valtiollinen poliisi teki kirjauksia punaisista lipuista ja otti kotietsinnöistä talteen punaisia lippuja ja kankaita. Lisäksi valtiollinen poliisi teki kirjauksia työväentalojen ikkunoilla olleista kynttilöistä ja otti kotietsinnöistä talteen valkoista ryhmäidentiteettiä uhanneita luokkataistelun välineitä. SKP:n toimintaan liittyneen aineiston, kielletyn kirjallisuuden, monistamiseen tarvitun välineistön sekä kommunistista ajatusmaailmaa ilmentäneiden vallankumousrunojen ja laulukirjojen lisäksi etsivien mukana lähti sirpillä ja vasaralla varustettuja esineitä, sanomalehdestä irrotettuja kommunistijohtajien kuvia, kommunistisia postikortteja, Leninin kipsisiä figuureja ja ainakin yksi Lenin-sormus.[200]

Valtiollinen poliisi kiinnitti seurannassaan 1930-luvulla enenevissä määrin huomiota kommunisteiksi luokiteltujen henkilöiden yhteiseen vapaa-ajanviettoon. Viranomaisen suomalaiskommunistien vapaa-aikaan kiinnittämässä huomiossa kyse oli valtiollisen poliisin pyrkimyksestä mukauttaa seurantansa kommunistilakien puristuksissa uusia toiminnan tiloja ja toimintamahdollisuuksia etsineiden kommunistien toimintaan. Valtiollinen poliisi tulkitsi suomalaisen kommunismin edustajien osallistumisen työväenliikkeen vasemman laidan järjestämiin saariretkiin, iltamiin, tanssiaisiin, naamiaisiin ja perhejuhliin sekä heidän itse järjestämänsä yksityiset ja puolijulkiset juhlatilaisuudet yritykseksi jatkaa kiellettyä toimintaa. Vapaa-ajan tilaisuuksille annettua vaarallisuuden leimaa kuvaa hyvin se, että EK-Valpon valvontatoimiston päällikkö Kaarlo Löfving pohti kan-

200 Punalipuista oli annettu ajallisesti ja paikallisesti vaihtelevia käyttörajoituksia jo vuodesta 1919 lähtien. Tepora 2011, 142–145, 154–158, 161, 176. Valtiollinen poliisi saattoi ärsyyntyä kommunistinuorten opintopäivien punaisista paidoista. Saarela 2008, 391–392. Kotietsintöihin liittyneet tiedot: ks. esim. hmp 667; 946; 1007; 3061; 3554; 4065; 4306; A899; A1781; A2238; A2846; A2748; A2955; A3028; A3211; A3276; A3437; A3454; A3501; A3515; A3533; A3621; A3702; A3774; A3875; A4228; 123 Kuopio, EK-Valpo, KA.

sanrintamataktiikan vuosina, voisiko kommunistilakeja soveltaa tällaisiin julkisiin tilaisuuksiin niiden ”julkeuden” ja yleisyyden perusteella.[201] Kaikkea kommunistien yhdessäoloa ei luonnollisesti leimannut valtionvastaisten juonten punominen, mutta valtiollisella poliisilla oli perusteet epäillä juhlatilaisuuksien roolia maanalaisten tehtävien hoitamisessa.

Valtiollinen poliisi sai tiedustelijoiltaan kuulla puoluejäsenten tavasta järjestää kokoontumisia nimi- ja syntymäpäivien, kihlajaisten ja jopa häiden peitteellä. Kodin yksityisyydessä järjestetyt juhlat oli yksinkertaista toteuttaa, mutta puolijulkiset kihla- ja häätilaisuudet vaativat järjestäjiltään erityistä vaivaa ja kekseliäisyyttä: tilaisuudet mahdollistivat ison joukon kokoontumisen, mutta juhlaa varten piti hankkia poliisilta lupa, valita näön vuoksi kihlattava tai naitettava pari, painaa kutsukortit ja tuoda paikalle joitakin lahjoja.[202]

Koska valtiollinen poliisi ei voinut tietää, miten paljon tällaisiin kokoontumisiin sisältyi valtiopetoksellista potentiaalia ja varojen keräämistä esimerkiksi valtiollisen vankien hyväksi, se ei voinut jättää niitä huomiotta. Toisaalta valtiollinen poliisi saattoi käyttää tällaisia harmittomilta vaikuttaneita tietoja osoittamaan epäillyn yhteyksiä, aatteellisuutta tai valehtelua kuulustelussa. Tästä näkökulmasta tulee ymmärrettäväksi, miksi henkilömappiin tehtyyn merkintään saattoi riittää yksistään kommunisteiksi tunnettuja henkilöitä yhteen koonneet rakennustalkoot, osuusliikkeen hiihtokilpailut, uuden vuoden vietto ja tiedustelijan epäpoliittisiksi luonnehtimat juhlat. Yhden naisen kohdalla valtiollinen poliisi

201 Hmp A2353, EK-Valpo, KA. Työväenliikkeen vasemman laidan tilaisuuksiin osallistumisesta tehdyistä merkinnöistä: ks. esim. hmp 1536; 1564; 2314; 2446; 3149; 3151; 3539; A1605; A1607; A1813; A2353; A2531; A2573; A2708; A2788; A2790; A2792; A3099; A3219; A3320; A3348; A3500; A3616; A4177, EK-Valpo, KA.

202 Ks. esim. hmp 478; 1552; 1849; 2120; 2239; 2438; 2694; 3149; 3151; 3469; 3491; 3849; 4086; A494; A1605; A2353; A2531; A2573; A2790; A2846; A3171; A3348; A3500; A3515; A3674; A4006; 8 Oulu; 189 Viipuri, EK-Valpo, KA; Katainen 1994, 22. Valtiollinen poliisi tulkitsi monet vastaavat tilaisuudet SNS:n lakkauttamisen jälkeen seuran salaiseksi jatkotoiminnaksi. Kinnunen 1998, 63.

kirjasi merkinnän hänen katutolppaan kiinnittämästään ammattiosaston puurojuhlan mainoksesta.[203]

Yksi erityisesti naisten kohdalla seurattu tekijä ja epäilysten herättäjä oli valtiollisten vankien avustaminen, johon naiset osallistuivat laajasti. Naisten henkilömapeissa on lukuisia merkintöjä 1920-luvun lopulta lähtien vankien hyväksi tehdystä työstä. Vaikka valtiollinen poliisi sai tiedustelijoiltaan kuulla julkisesti järjestäytyneen Valtiollisten Vankien Huoltoyhdistyksen toiminnan puolueohjauksesta, valtiollinen poliisi kiinnitti vankien hyväksi tehtyyn työhön selkeästi enemmän huomiota vasta yhdistyksen syksyllä 1930 tapahtuneen lakkauttamisen jälkeen. Vankien avustamisesta ja vankien kanssa pidetystä yhteydenpidosta teki tässä kohtaa entistä vaarallisempaa se, että kyseessä oli selkeämmin kommunistisen puolueen järjestäytynyt työmuoto: salaisesti puolueen hyväksi toiminut *Puna-Apu*. Lisäksi puolijulkisesti ja osittain puoluetoimijoiden toteuttamana avustustoiminnasta vastasi *Vankien Apu*, kunnes se lakkautettiin kommunistisena toimintana vuonna 1934. Valtiollista poliisia kiinnosti monipuolisesti vankien hyväksi tehty työ: tapahtui se sitten kirjeitse yhteyttä pitämällä, ruokatarvikkeita ja villavaatteita lähettämällä, vankeja tapaamalla, ompelukerhoissa käsitöitä tekemällä tai vappuviuhkoja, silkkirusetteja ja vankien avustamista symbolisoineita kuparineuloja myymällä. Yhtä epäilyttäviä olivat erilaiset retket, kahvikestit ja juhlat, joista saaduilla tuloilla naiset pyrkivät tukemaan valtiollisten vankien ja heidän omaistensa hyväksi tehtyä työtä.[204]

---

203 Ks. esim. hmp 306b; 3040; 3394, 3539; 3554; 4264; 4283; A2976; A3055; A3212; A3774; 189 Viipuri; 836 Viipuri; 973 Viipuri, EK-Valpo, KA.

204 Ks. esim. hmp 165; 478; 833; 875; 1071; 1122; 1274; 1291; 1467; 1536; 1552; 1833; 1959; 1963; 2039; 2050; 2120; 2919; 3040; 3151; 3201; 3539; 3573; 3689; 3795; 3873; 4076; 4086; 4303; 4328; A984; A1649; A1781; A1904; A2262; A2573; A2624; A2737; A2748; A2790; A2846; A2911; A2926; A2935; A3011; A3048; A3030; A3113; A3381; A3391; A3500; A3515; A3769; B4653; B4977, EK-Valpo, KA. Ks. myös 6 c Hilma Korkeala, Saimi Sikanen, Kansan Arkisto; Saarela 2008, 442–448. Seuraava kappale perustuu samoille lähteille.

Yksistään epäillyn laukussa nähdyt lankavyyhdet tai kotietsinnästä löydetyt askartelumateriaalit saattoivat merkitä valtiolliselle poliisille ja sen tiedustelijoille mahdollista vankien avustustoimintaa, mikä kuvaa naisten toiminnan tarkastelua naisiin liitetyn hoivakyvyn näkökulmasta. Maanalaiseen puoluetyöhön osallistunut Anna (s. 1897) muisteli 1970-luvulla, miten etsivä takavarikoi häneltä vappuviuhkojen valmistukseen tarvitun silkkipaperin. Ilmeistä on, että turvallisuuspoliisi takavarikoi paperit estääkseen poliittisten vankien avustamiseksi myytyjen viuhkojen valmistamisen. Kun vappuviuhkojen välitön hyödyntäminen ei ollut enää mahdollista, valtiollinen poliisi kutsui Annan noutamaan silkkipaperinsa takaisin.[205]

Vankien avustamiseen kiinnitetty huomio osoittaa, että valtiollinen poliisi ei tehnyt eroa vangeista huolehtimisen ja vallankumouksen edistämisen välille, sillä valtiollinen poliisi oli valmis näkemään kaiken vankien ja heidän perheidensä hyväksi tehdyn työn kommunistisen puolueen toteuttamaksi ja valtiopetosvankeja valtionvastaisuuteen rohkaisevaksi toiminnaksi. Tämän yhteyden osoittaakseen valtiollinen poliisi pyrki kuulusteluissa ja muussa tutkinnassaan selvittämään vangeille kirjoittamisen ja yhteydenpidon oma-aloitteisuutta sekä vankien ja heitä eri tavoilla muistaneiden henkilöiden tuttavuussuhteiden läheisyyttä. Valtiollisen poliisin näkökulmasta salaista avustustyötä tai vähintään puolueen salaista viestinvälitystä todisti se, että valtiollista vankia avustanut henkilö ja avun kohde eivät tunteneet toisiaan. Järjestäytyneeseen avustustyöhön keskeisesti liittyneet ompelukerhot näyttäytyivät vaarallisina kommunistisen agitoinnin paikkoina, koska toimintaan osallistui myös puolueeseen kuulumattomia henkilöitä.

Turvallisuuspoliisi oli erityisesti 1930-luvulla kiinnostunut saamaan tietoja myös vapautuneiden vankien kunniaksi yksityiskodeissa järjestetyistä juhlista ja niihin osallistuneista henkilöistä, koska se näki tällaiset tilaisuudet vastaavalla tavalla salaisen kokoontumisen muotona. Tilaisuuksien oletettua vaarallisuutta

205 6 c Anna Pellikainen, Kansan Arkisto. Lankavyyhdestä: hmp A2790, EK-Valpo, KA.

valtiolliselle poliisille korosti lisäksi tulkinta, jonka mukaan tällaiset juhlat olivat luonteensa ja osallistujiensa perusteella katsottava rikollisen teon ylistämiseksi. Valtiollinen poliisi ei pyrkinyt keräämään tietoja tällaisista juhlista ainoastaan passiivisesti tiedustelijoiden avulla, vaan teki tilaisuuksiin myös ratsioita ja kirjasi osallistujien nimet raportteihin. Jos juhlilla oli liian kommunistisena pidetty sävy puheiden, esitettyjen laulujen ja vankilaoloista käytyjen keskustelujen perusteella tai kommunistisen puolueen oletettiin olevan tilaisuuden järjestelyjen takana, valtiollinen poliisi oli valmis keskeyttämään tilaisuuden. Tilaisuuden voitiin kuitenkin antaa jatkua, jos se sujui rauhallisesti. Tällaisessa tilanteessa valtiollisen poliisin avustaja saattoi kuitenkin jäädä seuraamaan talon ulkopuolelle tapahtumia ja tekemään merkintöjä poislähtijöistä.[206]

Valtiollisen poliisin seurannan ymmärtämiseksi on tärkeää myös huomata, miten paljon se muiden turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten tavoin havainnoi epäiltyjen parisuhteita ja intiimejä asioita. Osa tällaista havainnointia oli Suomessa ja muualla naisepäiltyjen lasten isäehdokkaiden arvuuttelu sekä sosiaalisten normien ylittämisen ja oletetun moraalittomuuden kommentointi. Irene Anderssonin huomio, jonka mukaan Ruotsin turvallisuuspoliisi oli kiinnostuneempi erään naisepäillyn suhteen tarkkailusta ja aviosäädyn pohdinnasta kuin naisen saamasta puoluekoulutuksesta, ei vaikuta kovin kaukaa haetulta joidenkin valtiollisen poliisin seuraamien naisten kohdalla.[207] Esimerkiksi piiriorganisaattorina tuomitun Elsan (s. 1912) kohdalla hänen puoluetoiminnastaan on valtiopetostuomion jälkeen raportoitu vain yksittäinen maininta SKNL:n riveissä toimimisesta. Arkistoaineiston lukija saa selkeämmän kuvan naisen avioliitosta ja sen

206 Valtiollinen poliisi teki ensimmäiset merkinnät vapautuneiden kunniaksi järjestetyistä juhlista 1920-luvun lopulla, mutta vuosikymmenen vaihteen jälkeen kiinnostus lisääntyi. Ks. esim. hmp 35; 45; 306 b; 642; 1122; 1452; 1667; 1849; 1897; 2074; 3040; 3873; 4151; 4296; A1605; A1775; A1962; A2926; A2927; A3186; A3474; A3575; A3616; A3674, EK-Valpo, KA.

207 Andersson 2016, 173–174; Gustavsson 2011, 158, 167 viite 9; Hewitt 2010, 60.

herättämistä reaktioista: eräät SKP:n miehet surkuttelivat avioitumista sen johdosta, että *”Elsa sai juopon miehen, joka ei olisi ansainnut vaimokseen Elsan tapaista tyttöä”*.[208]

Valtiollisen poliisin kirjaukset epäiltyjen vapaammista parisuhdekäsityksistä (aviottomasta yhdyselämästä ja ilmoituksena solmitusta ”neuvostoavioliitosta”), kolmiodraamoista, kevytkenkäisyydestä, syrjähypyistä, mustasukkaisuuksista, epäsiveellisyyksistä, aviottomista lapsista, oletetuista sukupuolitaudeista ja alkoholin käyttämisestä kertovat, miten valtiollinen poliisi odotti naisilta moraalisesti ryhdikästä käytöstä. Naisten moraalittomuutta kommentoimalla valtiollinen poliisi korosti kommunismin yhteiskunnalla luomaa uhkaa, sillä uhkasihan yleisestä moraalinormista irrottautuminen ja vapaampi seksuaalimoraali yhteiskunnan järjestystä. Arvottavimmillaan tällainen kommentointi oli, kun valtiollinen poliisi määritteli yksittäisiä naisepäiltyjä palvelukset luonnossa maksaviksi naisiksi ja huoran näköisiksi.[209]

Tällaiset epäiltyihin liitetyt käsitykset toistivat 1900-luvun alun kaksinaismoralistista naisten jakamista neitsyt–huora-akselilla. Ensimmäiseen luokkaan kuuluivat säätyläisnaiset ja jälkimmäiseen syntymästään asti siveettöminä pidetyt työläisnaiset, piikatytöt sekä vallankumouksiin osallistuneet naiset. Sisällissodan valkoisessa todellisuudessa siveettömyys, moraalittomuus ja räi-

208 Hmp 2438 (EK KD 80/135-1936, tied. 43), EK-Valpo, KA.

209 Ks. esim. hmp 8; 35; 97; 107; 452; 665; 734; 737; 836; 1159; 1247; 1389; 1429; 1458; 1896; 1939; 2247; 2909; 2994; 3125; 3641; 3721; 3733; 3958; 4102; 4130; 5446; A94; A608; A753; A904; A981; A1125; A1649; A1942; A2243; A2559; A2573; A2808; A2842; A2976; A3267; A3348; A3454; A3524; A3578; A3952; 836 Viipuri, EK-Valpo, KA; Katainen 1998, 107, Katainen 2005, 131; Lähteenmäki 2022, 124. Alkoholin käyttöön liittynyt kommentointi oli harvinaisempaa, mutta ei täysin poikkeuksellista. Ks. esim. hmp 80; 374; 452; 642; 836; 1314; 1389; 2764; 3968; 4239; A3347; A3612; A3772; 807 Viipuri, EK-Valpo, KA. Aleksi Mainio on tuonut esiin, että valtiollisen poliisin aineisto sisältää raportteja kieltolainrikkojista, narkomaaneista ja “sukupuolielostelijoista”, jolla usein viitattiin homoseksuaalisuuteen. Mainio 2015, 28. Valtiollisella poliisilla oli esimerkiksi yksityiskohtainen tiedustelijan antama kuvaus vuosina 1934–1935 Lenin-koulussa opiskelleiden suhteista. Krekola 2006, 362 viite 250.

keys olivat korostuneet punaisista naisista luoduissa käsityksissä, koska naiset olivat loukanneet yhteiskunnan perusarvoja osallistuessaan miehiseen sotaan ja hylätessään paikkansa kansakunnan perusyksikössä, kodissa.[210]

Kommunistien ja vanhan työväenliikkeen esittämät vapaan rakkauden käsitykset, sukupuolten tasa-arvoa ja yhteistoimijuutta korostaneet painotukset sekä ensimmäisen maailmansodan jälkeen uuden, seksuaalisesti ja taloudellisesti itsenäisen naisen (*”uuden naisen”*) representaatiot osoittivat vallassa olleille vastapuolen moraalittomuutta. Näistä käsityksistä tuli uhka naisten äitiyttä sekä kodinhoitajan ja kasvattajan rooliin kytkeytynyttä naiseutta korostaneille määrittelyille. Sillä ei ollut merkitystä, että suomalaisten työväenliikkeen naistoimijoiden enemmistö ei koskaan jakanut sukupuolten samankaltaisuutta, yhteistoimijuutta ja vapaata seksuaalimoraalia painottaneita näkemyksiä. Sukupuolten työnjakoa perheessä, yhteiskunnassa ja valtiossa korostaneet käsitykset ja ajatus äitiydestä naiskansalaisuuden ytimenä omaksuttiin myös kommunistinaisten enemmistön keskuudessa 1920-luvun kuluessa.[211]

Moraalittomuuteen ja siveettömyyteen liittyneen kommentoinnin taustalla oli kyse yhteiskuntaluokkaan sidotusta eron tekemisestä ja toiseudesta, jolla yhteiskuntaluokat rakentavat ja ylläpitävät kunniallisuuden ja kansalaisuuden rajoja.[212] Valtiollisen poliisin toiseutta rakentanut kommentointi oli sanavalinnoiltaan ja epäiltyihin suhtautumisen osalta korostuneen halventavaa, joten se voidaan nähdä Elina Kataisen tulkitsemana häpäisyn retoriikkana. Häpäisyn retoriikka koski epäiltyjen vapaampien seurustelusuhteiden, seksuaalisuuden ja moraalittomuuden lisäksi

210 Lähteenmäki 2022, 118; Lintunen 2015, 78–79; Lähteenmäki 1995, 122–123; Sulkunen 1989, 40–41.

211 Kemppainen 2020, 146–147, 184–187, 366–367; Uusitalo 2014, 33, 377–383; Katainen 2013, 37, 144–146, 216, 417–427; Katainen 2005, 128; Katainen 1998, 102–106; Lähteenmäki 1995, 123, 160, 180–183, 215–217, 228–230.

212 Moraalisten järjestelmien arviointi on aina kytköksissä yhteiskuntaluokkaan, sillä luokka on kulttuurisesti rakentunut. Skeggs 2014, 32–34, 69–70, 85–90.

esiintymisten räikeyttä sekä toimijoiden kiukkuisuutta ja ulkonäköä. Valtiollinen poliisi saattoi käyttää epäillyn rumuutta henkilön attribuuttina – ”*näin ruman Impin Unioninkadulla*” – ja arvioida henkilöä hänen ulkoisen olemuksensa perusteella.[213] Valtiollisen poliisin käsityksissä naiset olivat usein miehiä räikeämpiä toimijoita, mikä muistuttaa punaisiin naisiin liitettyjä käsityksiä:

> Heidän [naisten] keskusteluistaan voi päättää, että kun työssä käypiä miehiä työnantajat eroittelevat ja boikoteeraavat, niin on naisten astuttava toimintaan mukaan ja sikäli kun voivat, koetettava tukea epäileviä ja harkintakykyä vailla olevia miehiä ja on naisten pyrittävä olemaan iskevämpiä ja ”railakkaampia” edesottamuksissaan. Kaiken tämän helposti ymmärtääkin, jos on yhdessäkään naisten kokouksessa läsnä. Siellä ei puutu kohinaa, pihinää ja rätinää ja varmaa on, ettei kokouksissa, joissa miehet ovat johtavassa asemassa sitä sanavuolautta ja -räikeyttä kuule, kuin millä naisten kokouksissa tai juhlissa läsnäolijat ruokitaan.[214]

Häpäisyn retoriikalla oli sukupuolittuneita piirteitä, koska se vaikuttaa korostetusti koskeneen naisepäiltyjä. Mieskommunistitkaan eivät säästyneet retoriikalta, mikä kuvaa yhteiskuntaluokkaan sidottua eron tekemistä. Valtiollisen poliisin epäilemien miesten kohdalla retoriikassa oli kyse ulkonäön ja älykkyyden arvioinnista – ja vähäisemmässä määrin vapaamielisen seksuaalisuuden kommentoinnista.[215]

---

213 Katainen 1998, 106–107; Krekola 2006, 325 viite 240; hmp A2790 (Havaintopäiväkirja, tied. 86), EK-Valpo, KA. Yleisestä naisten räikeyteen, kiukkuisuuteen ja rääväsuisuuteen liittyneestä kommentoinnista: ks. esim. hmp 1122; 1667; 1671; 1761; 1885; 2556; 3528; 4306; A67; A1858; A2790; A2955; A3048; A3099; A3198; A3267; A3652; A3807; A4207, EK-Valpo, KA; Katainen 1998, 106–107; Katainen 1994, 25–26; Kinnunen 1998, 42–43. Joni Krekola on tulkinnut, että puolueen naistoimijat pyrkivät sotaisella sanastolla todistamaan kelvollisuuttaan puoluetehtäviin. Krekola 2006, 157.

214 Hmp 1761 (EK KD 117/1017-1930, tied. 53), EK-Valpo, KA.

215 Krekola 2006, 325 viite 240. Miesten henkilömapeista löytyy jonkun verran vapaampiin seurustelusuhteisiin liittynyttä kommentointia, mutta se vaikuttaa naisiin verrattuna vähäisemmältä. Aihetta käsitellään Tiedustelijoiden kavaltamat -alaluvussa.

Häpäisyn retoriikka oli kuitenkin merkintöjen perusteella vain viraston sisällä tapahtunutta kommentointia, eikä valvojan ja valvotun moraalikäsitysten välinen ristiriita vaikuttanut epäiltyjen kohtaamaan kontrolliin. Vaikka valtiollinen poliisi käytti resurssejaan epäiltyjen parisuhteiden seuraamiseen ja moraalin kommentointiin, epäiltyjen käyttäytymistä pyrittiin ohjaamaan normien mukaiseksi vain valtiorikoksellisuuden näkökulmasta. Toisin sanoen kontrollilla ei pyritty ylläpitämään moraalista järjestystä. Valtiollinen poliisi ei hakenut epäiltyjä kuultavaksi moraalittomaksi tulkitun käyttäytymisen perusteella tai osallistunut suojeluskuntien tavoin moraalisen järjestyksen hallintaan liittyneiden rikosten – kuten kieltolakirikosten ja salakuljetuksen – paljastamiseen.[216] Vain yhdessä tapauksessa valtiollisen poliisin kirjauksista selviää, että kuulustelussa naiselta oli kysytty myös ”*perheen äidille sopimattomista orgioista*”.[217] Naisten oletettu kevytkenkäisyys saattoi kuitenkin herättää valtiollisen poliisin epäilyn vakoilusta, kuten seuraavassa alaluvussa tuon esille.

Parisuhteiden ja aviottomien lasten isäehdokkaiden selvittämisellä oli kuitenkin myös kontrollipoliittinen ulottuvuus. Valtiollinen poliisi sai parisuhteita ja niiden muutoksia seuraamalla tietää epäiltyjen läheiset henkilöt, joita seuraamalla se voisi päästä epäillyn jäljille tai jonka kautta se voisi vaikuttaa epäiltyyn. Lisäksi perhesuhteisiin, ”*aviollisiin erehdyksiin*” ja epäiltyjen välisiin riitoihin liittyneet tiedot edustivat valtiolliselle poliisille sitä tietomäärää, jota hyödyntämällä se kykeni hankkimaan tiedustelijoita – valtiollisen poliisin tulkinnoissa miespuoluetoimijoiden vaimoista sai innokkaita tiedustelijoita, kun kertoi aviomiehen ottaneen Neuvostoliitossa uuden vaimon.[218]

---

216 Suojeluskunnista: Tikka 2006, 219. Esimerkiksi linnoitustyömailla työntekijöiden vapaa-aikaan liittyneellä kontrollilla oli selkeät moraaliset ja valistukselliset tavoitteet. Launonen 2019, 176, 179. Esimerkiksi Hollannissa ulkomaalaispoliisi kiinnostui vuosien 1918–1940 välillä saksalaisista naispalvelijoista usein siinä vaiheessa, kun käytös voitiin tulkita epämoraaliseksi, mikä toisinaan johti maasta karkotukseen. Lucassen 2004, 228, 230–236.

217 Hmp A2559, EK-Valpo, KA.

218 ”Tiedustelijain hankkiminen”, amp 461, EK-Valpo, KA.

Naisepäiltyjen oletetun moraalittomuuden seuranta saattoi valtiollisen poliisin käsityksissä yhdistyä myös valtionvastaisen toiminnan potentiaaliin, mikä perusteli siihen liittynyttä havainnointia. Valtiollinen poliisi antoi merkinnöissään tilaa esimerkiksi erään tiedustelijan arviolle, jonka mukaan yksi naisepäilty oli lähinnä nuorista pojista pitänyt ikääntynyt ”*kyttyräselkä*”. Arvion mukaan kaikki ajatuksensa riettauksiin keskittäneen naisen kyky saada nuoret innostumaan kaikenlaisista ”*tuhmuuksista*” teki hänestä erittäin vaarallisen.[219]

***

Yhteenvetona totean, että valtiollisen poliisin seurannan perusteet liittyivät kommunistisen puolueen, kommunistisen liikkeen julkisen ja neuvostotiedustelun toiminnan selvittämiseen ja ennaltaehkäisemiseen. Tätä toimintaa ja siihen osallistuneita henkilöitä valtiollinen poliisi pyrki jäljittämään seuraamalla moninaisesti kommunisteiksi epäiltyjen henkilöiden julkista, puolijulkista ja yksityistä vapaa-aikaa, matkustelua, varallisuudessa ilmenneitä muutoksia, julkisia esiintymisiä, valtiollisten vankien avustamista sekä yksilöiden välisiä yhteyksiä. Yhteiskuntaluokka oli osaltaan epäilyjen suuntaamista ohjannut tekijä, sillä työväenluokan edustajan matkat herättivät helpommin valtiollisen poliisin epäilyt, eikä seurattujen listalla ollut lopulta montaa ylempien yhteiskuntaluokkien edustajaa – ainakaan naisten kohdalla.

Seurannan perusteet eivät yleisellä tasolla olleet sukupuolittuneet, mutta esimerkiksi valtiollisten vankien avustustyön naisvaltaisuus teki tietystä osasta seurantaa sukupuolen mukaan jakautunutta. Avustustyö myös heijasteli naisiin liitettyä hoivakykyä, joten naisten epäily valtiollisten vankien avustamisesta yksistään käsilaukussa nähtyjen lankakerien tai kotietsinnästä löydetyn silkkipaperin perusteella ilmentää naisten toimintaan liitettyjä aikalaiskäsityksiä.

Naisten kevytkenkäisyyteen ja aviottomien lasten isäehdokkaiden arvuutteluun liittynyt kommentointi osoittaa selkeästi, miten

219 Hmp 35, EK-Valpo, KA. Ks. myös hmp 1896, EK-Valpo, KA.

valtiollinen poliisi tarkasteli naisepäiltyjä suhteessa sukupuolesta ja yhteiskuntaluokasta luotuihin aikalaiskäsityksiin. Seuraavassa alaluvussa nostan esille lisää valvonnan sukupuolittuneita piirteitä, kun tarkastelen vakoilusta epäiltyjä naisia.

Kommunistisen puolueen toimintaan osallistuneiden naisten muistiedon perusteella ei ole selvää, miten paljon salaiseen toimintaan osallistuneet naiset ja miehet käyttivät tietoisesti hyväkseen aikakauden sukupuoleen ja yhteiskuntaluokkaan liittyneitä käsityksiä pyrkiessään välttämään huomion. Edellä mainittu esimerkki naisen valitsemisesta salaisten asioiden suorittamista vaatineille matkoille hänen sukupuolensa perusteella kuvaa tietoista seurannan välttelyä, mutta muuten muistelmat paljastavat vain vähän tällaisesta toiminnasta. Valtiollisen poliisin huomion välttämiseksi nuoret naiset kuljettivat postia ja olivat usein kommunistisen puolueen keskuudessa ne henkilöt, jotka lähestyivät sotilaita puolustusvoimien sisällä tehtävän vaikutustyön toteuttamiseksi. Maanalaiseen toimintaan osallistunut Irja (s. 1913) kuvaa muistelmissaan, miten tyttöjen yhteydet sotilaiden kanssa oli selitettävissä normaalina seurusteluna toisin kuin miestoimijoiden kontaktit. Irja tai muut kertojat eivät muistele, käyttivätkö he esimerkiksi keskiluokkaista vaatetusta viranomaisen epäilyjen hälventämiseksi. Esimerkiksi palvelijattaret saattoivat käyttää keskiluokkaista esiintymistä hyväkseen peittääkseen oman aatteellisuutensa ja salaisen toimintansa työnantajaltaan, mutta miten paljon tällaista hyödynnettiin suhteessa valtiolliseen poliisiin jää ilman vastausta.[220]

220 6 c Hilma Mantere, Irja Niemi; 5 Lydia Arppe, Kansan Arkisto. Kommunistien toimintaan osallistuneet saattoivat tilata sisällissodan muistojuhlaa varten tarvitsemansa punaiset ruusut palvelijattaren matkoilla olleen työnantajan nimissä, koska he tiesivät työväenluokkaan kuuluneen henkilön tilauksen herättävän epäilyt. 5 Lydia Arppe, Kansan Arkisto.

Epäilty vai naisepäilty? – sukupuoli epäilyjen määrittäjänä

> [Kuolemantuomio] onkin aivan paikallaan, sillä Saga on ollut alusta alkaen kiinteästi mukana kaikissa Ahdin konnantöissä. Eikä se mikään puolustus ole, että hän on nainen. Sitä pirullisempi vain on.[221]

Tampereen osastopäällikkö Allan Rydmanin antama kommentti sabotaasitoimintaan osallistuneelle naiselle soveltuneesta tuomiosta on tässä irrotettu sota-ajan kontekstistaan. Kommentti on kuitenkin melko osuva luonnehdinta kuvaamaan EK-Valpon suhtautumista epäilemiinsä naisiin. Käsitykset pirullisista ja vaarallisista naistoimijoista heijastivat sisällissodan aikaisia käsityksiä, mutta naisepäiltyihin liitettyjen käsitysten kirjo oli tätä kirjavampi.[222] Naisten poliittista osallisuutta myönteisesti arvioineet ja vähätelleet näkemykset elivät rinnakkain.

Naisepäiltyjen sukupuoli ei näkynyt valtiollisen poliisin valvonnassa vain ristiriitaisena suhtautumisena naisten toimintaan. Vaikka naiset päätyivät lähtökohtaisesti valtiollisen poliisin seuraamiksi vallitsevaa mielipidettä ja järjestelmää vastaan kohdistuneen toimintansa vuoksi, sukupuoli ja siihen liitetyt käsitykset vaikuttivat tietyissä tilanteissa myös epäillyksi päätymiseen. Erityisesti naisten harjoittama valtiollisten vankien avustaminen vaikutti siihen, minkälaisesta toiminnasta valtiollinen poliisi naisia epäili. Selkeämmin sukupuoli korostui vakoiluepäilyjen kohdalla. Naisten päätyminen vakoilusta epäillyksi oli sukupuoleen liitettyjen olettamusten värittämää. Tässä alaluvussa tarkastelen naisepäiltyjen sukupuolen merkitystä epäillyksi päätymisessä ja epäiltyihin suhtautumisessa.

---

221 Hmp A4229 (”Tampereella 11.8.1943”, tied. 60), EK-Valpo, KA. Irjan (s. 1907) jatkosodan aikainen toiminta aiheutti valtiollisen poliisin sisällä ”*Tapettava akka olisi*” -kommentin. Hmp 4086 (VP KD 401/838-1941, tied. 30); Rislakki 1985, 17.

222 Vaaralliseksi määrittelystä: hmp 35; 1202; 4126; 4328; A1125; A1813; A2002; A3806; A4062; A4196; A4270, EK-Valpo, KA.

Suomalaiseen kommunismiin liittyvässä historiantutkimuksessa on esitetty tulkintoja, joiden mukaan sukupuoli saattoi suojata naisia valtiollisen poliisin epäilyiltä tai ainakin vakavimpien epäilyjen kohteeksi joutumiselta. Käsitysten mukaan naisia ei nähty miesten veroisina poliittisina toimijoina, eikä naisten vastuullista tai johtavaa asemaa salaisissa puoluetehtävissä pidetty uskottavana – ainakaan ennen jatkosotaa.[223] Tulkintoja sukupuolen ja epäillyksi päätymisen yhteydestä on esitetty myös laajemmin kotimaisessa ja kansainvälisessä tutkimuksessa varhaismodernin vakoiluhistoriasta lähtien. Sukupuoleen liitetyt aikalaiskäsitykset ovat antaneet eri aikoina naisille miehiä suuremman mahdollisuuden toimia huomiota herättämättä, sillä naisia ei ole nähty miesten tavoin poliittiseen toimintaan ja vastarintaan osallistuvina henkilöinä. Tällaisia käsityksiä on myös käytetty hyväksi.[224]

Sukupuolen voi olettaa suojanneen naisia valtiollisen poliisin epäilyiltä joissakin tilanteissa ja tarjonneen naisille erilaisia toiminnan mahdollisuuksia kontrollin alla. Sukupuoli ei kuitenkaan yleisellä tasolla tehnyt naisista näkymättömiä ja automaattisesti vähemmälle huomiolle jätettäviä seurannan kohteita, vaikka miehet muodostivat seurattujen henkilöiden enemmistön. Valtiollisen poliisin käsityksissä eri yhteiskuntaluokkiin kuuluneet naiset eivät saaneet jäädä huomiotta, kuten edellä jo esitin.

Jenny Langkjaer on tuonut esille, että Ruotsin turvallisuusviranomaiset valvoivat naisia ja miehiä samoin perustein ensimmäisen maailmansodan seurauksena. Tulkinnan mukaan naisten asemassa tapahtuneet muutokset eivät selitä naisten lisääntynyttä seurantaa, vaan muutos ilmensi valvonnan yleistä ekspansii-

223 Lintunen & Rentola 2021, 164; Aatsinki 2007, 126, 141–142; Rentola 1994, 264.

224 1600-luvun vakoilun osalta: Akkerman 2018, 2, 4, 26–27, 224–225. 1900-luvun osalta: ks. esim. 6 c Mimmi Karvinen, Irja Niemi; 5 Lydia Arppe, Kansan Arkisto; Hänninen 2023, 51; Virtanen 2021, 21, 31, 34, 47; Macintyre 2021; Green 2017, 161, 252; Pattinson 2011, 26, 136–140; Proctor 2006; Werner 1991; Rislakki 1985, 27, 29.

visuutta.[225] Vastaavasti Suomessa viranomaiset seurasivat naisia miesten tavoin heti sisällissodan jälkeen. Paikallispoliisit seurasivat työväenliikkeen vasemman laidan naisten julkisia kokoontumisia, eikä valtiollinen poliisi keskittynyt seuraamaan vain miehiä.[226] Lisäksi valtiollinen poliisi näki naisten vastuullisen roolin kommunistisessa toiminnassa mahdollisena paljon ennen jatkosotaa. Naisten osallisuus vastuullisiin vakoilutehtäviin tuli myös laajasti tunnetuksi niin kutsutun suuren vakoilujutun kotimaisen ja kansainvälisen tutkinnan yhteydessä 1930-luvun alussa. Kotimainen ja kansainvälinen media kiinnittivät paljon huomiota jutussa paljastuneisiin naisiin.[227]

Valtiollinen poliisi aloitti joidenkin naisten jatkosodan aikaisen kuulustelupöytäkirjan huomiolla siitä, että vakoilun ja kommunistisen puolueen tehtävät ja johtoasemat jäivät sotavuosina enemmän naisten vastuulle miesten ollessa rintamalla, piileskelemässä, turvasäilössä tai vankilassa valtio- ja maanpetosrikoksista tuomittuina. Kuulustelupöytäkirjojen kirjaukset heijastelevat kuitenkin lähinnä naisten osallistumisen volyymin muutosta, ei ymmärrystä vastuullisten tehtävien avautumisesta naisille vasta sodan myötä.[228] Valtiollinen poliisi epäili yksittäisiä naisia kommunistisen puolueen vastuullisten tehtävien hoitamisesta viimeistään 1930-luvun taitteesta lähtien. Kyse ei ollut vain epäilyistä, sillä joidenkin naisten kohdalla valtiollinen poliisi katsoi saaneensa riittävästi näyttöä vastuullista roolia koskevan syytteen tueksi. Tällaisena vastuullisena tehtävänä voidaan erityisesti näh-

225 Langkjaer 2011, 120–122, 128–129. Vrt. Ranskassa naiset lisättiin omana kategorianaan kriisitilanteessa suojelupidätettävien listalle 1920-luvun alussa. Donald N. Baker selittää muutosta naisten järjestäytymisen, vallankumouksellisen toiminnan ja tehdasteollisuudessa työskennelleiden osuuden kasvulla. Baker 1978, 492–493.

226 Paikallispoliisien seuraamista naisten kokouksista: Lintunen 2015, 197.

227 Kansainvälisen median osalta: Stern 2019, 430. Kotimaista tutkintaa käsiteltiin laajasti lehdistössä: Mäkinen 2001, 198; ”Vakoilujutun langat johtivat Suomesta Pariisiin”, *HS* 28.12.1933; ”Suuresta vakoilujutusta uusia tietoja Parisista”, *HS* 30.12.1933; ”Suurivakoilujuttu käsitellään suljetuin ovin”, *TS* 13.2.1934; ”Spionchefen Schul-Martin”, *Hbl* 24.4.1934.

228 Ks. esim. hmp 3169; A4238, EK-Valpo, KA.

dä puolueen ja erityisesti sen nuorisotoiminnan piiriorganisaattorina, piirikomitean vastuuhenkilönä tai maata kiertävänä organisaattorina toimiminen.[229]

Puoluekoulutuksen saaneet piiriorganisaattorit ja heitä avustaneet apulaisorganisaattorit muodostivat puolueorganisaation keskeisen osan, joka huolehti puolueen maanalaisen toimijaverkoston rakentamisesta sekä toimi Suomessa olleen puoluejohdon ja paikallistason välillä. Puoluehierarkian seuraavalla tasolla olleet piirikomiteat ja niiden organisaattorit vastasivat käytännössä koko piiritason toiminnasta, varsinaisen käytännön työn edistämisen jäädessä paikallisjärjestöille sekä työpaikoilta ja kaupunki- ja maaseutualueilta kootuille soluille.[230]

Vaikka valtiollinen poliisi on voinut joissakin tapauksissa tulkita seuranta-aineiston viitanneen todellisuutta merkittävämpään rooliin, valtiollisen poliisin kirjausten perusteella naiset osallistuivat tunnettua enemmän toiminnan joka tasolle. Vastuullisissa rooleissa ja johtavassa asemassa toimineet naiset olivat vähemmistönä, mutta eivät ainakaan 1930-luvulla epätavallisia. Vuosina 1923–1928 Suomen Kommunistisessa Puolueessa oli vain yksi naispiiriorganisaattori, mutta 1930-luvun alkupuolella valtiollinen poliisi arvioi koko maanalaisen toiminnan olleen Viipurin alueella pitkälti naisten vastuulla ja naisten saaneen huomattavan jalansijan puolueen paikallisjohdossa.[231]

Kommunistisen puolueen ja liikkeen johtopaikat olivat Suomessa monen muun maan tavoin lähinnä miehille varattuja, koska toiminta rakentui enemmän miesten ehdoilla ja maskuliinisuutta korostaen kaikesta yhteistoimijuuteen liittyneestä puheesta huolimatta. Vanhat patriarkaaliset asenteet ja naisten puoluetyöskentelyyn liittyneet ennakkoluulot vaikuttivat naisten poliittiseen toimijuuteen ja heidän tehtäväkenttäänsä suhtautumiseen. Naiset nähtiin helposti passiivisina ja lörpöttelevinä toimijoina,

229 Ks. esim. hmp 306b; 1202; 1234; 1597; 1750; 1805; 1896; 1959; 2397; 2438; 2471; 3641; A494; A608; A1781; A1904; A1962; A2002; A2238; A2559; A2625; A2751; A3011; A3211; A3466; A3686, EK-Valpo, KA.

230 Aatsinki 2007b, 125, 127–129; Saarela 2008, 92–95.

231 Hmp 306b; 1462; 1554; 3469; A1942; A3652, EK-Valpo, KA.

mikä ei sopinut yhteen poliittisen toiminnan vaatimusten kanssa. Naisia houkuteltiin toimintaan mukaan konservatiivisilla painotuksilla. Naisten enemmistö toimi avustavissa rooleissa ja heidän tehtävänsä rajautuivat naisten parissa työskentelyyn, mutta yksittäisille naisille mahdollistettiin näkyvä rooli ja tasavertainen osallistuminen päätöksentekoon.[232]

Puoluetoimijoiden majoittaminen, yhteydenpito, postinkuljetus, julkaisujen monistaminen ja levittäminen sekä erityisesti naisten parissa tehty työ, kuten valtiollisten vankien avustaminen, on korostunut myös naisten muistelmissa. Vaikka naiset olisivat maininneet toimineensa organisaattorin tehtävässä, ovat he olleet vaitonaisia näistä rooleista. Muistelmissa on annettu enemmän tilaa lentolehtisten jakamiselle ja julkaisujen monistamiselle. Kertomuksista piirtyy kuitenkin kuva rohkeasti ja määrätietoisesti kontrollin alla toimineista naisista. Samanlaiset tehtävät ja muistamisen tapa korostuvat sortovuosien vastarintaa harjoittaneiden (*naiskagaali*) sekä jääkäriliikkeen toimintaa tukeneiden naisten kohdalla. Elina Virtasen mukaan naiset eivät esittäneet itseään vain perinteisen avustajan roolissa, mutta suurin valokeila oli varattu miehille. Tällä tavalla kotikeskeisen naiskuvan hallitsevuus ja aikakauden hyveet naisen vaatimattomuudesta vaikuttivat muistelmissa kerrottuihin asioihin.[233] Kotikeskeisen naiskuvan ja poliittisen aktiivisuuden ristiveto on saanut naiset tulkitsemaan muistojaan suhteessa avustajan rooliin.

232 Lähteenmäki 2022, 267, 304, 344–345; Lintunen & Rentola 2021, 153, 164; Katainen 2013, 124–128; Sewell 2012, 271–280, 304–305; Saarela 2008, 93–94, 104, 819–820; Rafeek 2008, 226–227, 233; Aatsinki 2007, 67–74, 114, 118, 125–126, 138–141, 350 viite 122; Katainen 2005, 128–129; Aatsinki 2003, 71; Clements 1997, 11–12, 19, 56–57, 65–66, 100, passim; Saarela 1996, 330–334, 500–501; Weitz 1996, 311–317, 328–329, 333; Rentola 1994, 79–80, 215–217; Katainen 1994, 20–25, 40; Peltonen 1989, 9–10. Lörpöttelyyn liittyvistä käsityksistä: ks. myös 5 Alina Kinnunen, Kansan Arkisto. Miesdominanssi näkyi myös vasemmistoälymystön piirissä. Koivisto 2011, 165–173. Samat asenteet näkyivät myös sodan jälkeen. Katainen 1994, 61–62, 70–74, 79–80.

233 Virtanen 2021, 8–10, 22, 34–37, 182–183, 227–238; Virtanen 2018, 66–68, 93. Puoluetoimintaa koskevasta vaitonaisuudesta: ks. myös Andersson 2016, 176.

Valtiollisen poliisin ymmärrys naisen vastuullisesta roolista ei ollut aina sidoksissa nimettyyn tehtävään. Valtiollinen poliisi ja sen tietolähteet laskivat monen naisen maanalaisen puolueen tai julkisen kommunistisen liikkeen johtavaksi tai tärkeimmäksi toimijaksi 1920-luvun alusta lähtien. Valtiollinen poliisi arvioi sosialistisen työväenpuolueen perustamiseen osallistuneen Ellenin (s. 1870) vuonna 1921 uuden kapinan johtohenkilöksi, joka piti kaikkia maanalaisen toiminnan lankoja käsissään. Myöhemmin merkittävistä naistoimijoista tuli ”*tekijämiehiä*”, mikä kuvaa mies- ja naistoimijoiden samaistamista.[234]

Naisten varhainen sijoittaminen johtavaan rooliin ei ole täysin yllättävää, sillä jo työväenliikkeen historia ja sisällissota olivat osoittaneet naisten aktiivisen toiminnan. Samalla tällainen naisten sijoittaminen johtavaan asemaan vahvistaa tulkintaani, jonka mukaan valtiollinen poliisi ei sulkenut naisia tai ainakaan heistä kyvykkäimpiä vakavimpien epäilystensä ulkopuolelle.

Vaikka valtiollinen poliisi näki jo varhain naisten johtavan roolin kommunistien keskuudessa mahdollisena ja selvitti esimerkiksi suuren vakoilujutun merkittävät toimijat ulkomaalaisiksi naisiksi, se ei suhtautunut naisten toimintaan ristiriidattomasti. Valtiollisen poliisin käsityksissä naisten oli mahdollista nousta johtavaan rooliin, mutta samanaikaisesti he saattoivat olla miehiä epäpätevämpiä vastaamaan tehtävän vaatimuksiin. Naisten poliittista pätevyyttä vähätelleitä sävyjä esiintyi myös sotavuosina. Esimerkiksi valtiollisen poliisin Kotkan osasto uskoi maanalaisen toiminnan jälleen vilkastuvan, kun naisten johdossa ollut puoluetoiminta oli palautumassa miesjäsenille. Valtiollinen poliisi arvioi osan naistoimijoista avio- tai sukulaismiesten vaikutuksen alaisiksi, mutta esitti yhtäläisesti käsityksiä naisten miehiä suuremmasta toimintarohkeudesta, kyvystä puoluetoimintaan

234 Ks. esim. hmp 464; 622; 637; 662; 759; 914; 1122; 1123; 1187; 1202; 1219 (Ellen); 1303; 1378; 1400; 1552; 1564; 1666; 1667; 1671; 1861; 1885; 1940; 1963; 2074; 2397; 2471; 2871; 3641; 3689; 4208; A387; A494; A981; A984; A1125; A1605; A1607; A1713; A1781; A1813; A1858; A2238; A2243; A2353; A2493; A2632; A2893; A2955; A2992; A3352; A3337; A3409; A3463; A3493; A3515; A3578; A3627; A3652; A4008; A4196, EK-Valpo, KA.

tai toiminnan nojaamisesta osittain tai yksistään naisen ansioihin. Nämä näkökulmat saattoivat myös yhdistyä, jos valtiollinen poliisi arvioi naisen merkittävyyden yhtenä keskeisenä toimijana perustuneen sukulaismiehen vaikutukselle.[235] Kaksijakoinen kuva naisten poliittisesta pätevyydestä näkyi myös esimerkiksi Ruotsin turvallisuuspoliisin toiminnassa. Sama naistoimija saattoi olla yhtä aikaa hyvin vaarallinen kommunistiagentti ja merkityksetön puoluetoimija.[236]

Aikakauden naiskuva on voinut olla naisepäillyille jossain määrin hyödyllinen seurannan välttämisessä, mutta enemmän kyse oli valtiollisen poliisin tietolähteistä ja omasta valvontatyöstä. Naisten puoluetyön aloittamista koskevan muistitiedon vertailu turvallisuuspoliisin ensimmäisiin merkintöihin naisten SKP-osallisuudesta tai aktiivisen seurannan aloittamisesta paljastaa kiinnijäämisen satunnaisuuden.[237]

Tutkimusjoukkoon mahtuu naisia, jotka päätyivät turvallisuuspoliisin epäilyjen kohteeksi heti samana vuonna, jolloin he aloittivat puoluetoiminnan. Vastakkaisesti joidenkin naisten puoluetyöskentelystä valtiollinen poliisi sai tietoja vasta vuosien – jopa kymmenen vuoden – kuluttua. Turvallisuuspoliisi onnistui saamaan suoraan puoluetyöskentelyyn viittaavaa tietoa joka toisesta naisesta näiden kolmen ensimmäisen puoluetyöskentelyvuoden aikana. Tätä voi pitää melko nopeana epäilyksi joutumisena, sillä muistelmista välittyy kuva oman maanalaisen työs-

235 Ristiriitaisista käsityksistä: ks. esim. hmp 665; 957; 1152; 1202; 2871; 3061; 3641; 3698; 3815 (Kotkan esimerkki); 3877; 4117; A67; A494; A608; A1942; A2776; A2992; A3466; A3609; A3885, EK-Valpo, KA.

236 Andersson 2016, 171–172.

237 Kaikkien naisten muistitietoaineistossa ei ole ajoitusta SKP:een liittymisestä tai maanalaisten tehtävien suorittamisen aloittamisesta. Tutkimusaineistossani on 83 naista, joiden osalta on mahdollista vertailla muistitietoa turvallisuuspoliisin henkilömappiaineiston kanssa. Erään englantilaisen aikalaisarvion mukaan kommunistisen puolueen toimijat valitsivat erään naisen hoitamaan ulkomaille suuntautunutta tehtävää, koska henkilö ei ollut aikaisemmin osallistunut kommunistien toimintaan ja oli siten turvallisuusviranomaisille tuntematon. Sukupuolta ei mainittu arviossa. Quinlan 2014, 96–97.

kentelyn alkuvaiheen satunnaisuudesta ja pienimuotoisuudesta. Usein maanalaisen puolueen hyväksi toiminen alkoi lentolehtisten levityksellä, postin välityksellä ja erinäisten pienten asioiden hoitamisella. Alkuun ei aina edes puhuttu suoraan puoluetehtävistä, minkä vuoksi tehtäviä suorittaneet henkilöt ymmärsivät puoluekytköksen vasta myöhemmin.[238]

Sukupuolen ja valtiollisen poliisin epäilyjen kytkös näkyy kaikkein selkeimmin vakoilua koskeneissa epäilyissä ja naisvakoojista luoduissa käsityksissä. Valtiollinen poliisi seurasi puolustusvoimien lähellä tapahtunutta liikehtimistä, koska se tiesi, että erityisesti nuoria naisia pidettiin sopivina kielletyn kirjallisuuden levittämiseen puolustusvoimien keskuuteen, maanalaiseen yhteydenpitoon asevelvollisten kanssa ja miesten valmentamiseen sotilastyöhön.[239] Suurempi puolustusvoimiin kytkeytynyt uhka liittyi kuitenkin vakoiluun. Upseerien seuraan hakeutuminen ja ajan viettäminen puolustusvoimien henkilöstöön kuuluneiden miesten kanssa olivat tekijöitä, jotka herättivät valtiollisen poliisin, sen tiedustelijoiden ja ilmiantoja tehneiden kansalaisten epäilyt naisten vakoilutehtävistä. Toki puolustusvoimien lähellä liikkuneet miehetkään eivät välttyneet epäilyiltä, sillä valtiollisen poliisin tiedustelijoiden tuli kiinnittää erityistä huomiota kaikkiin sotilashenkilöiden kanssa innokkaasti seurustelleisiin henkilöihin.[240]

---

238 Ks. esim. 1 b Lydia Arppe, Katri Grönlund, Elina Hämäläinen, Kaisa Junttila, Impi Järvinen, Lempi Keihäs, Viivi Komulainen, Elsa Marklund, Aune Laurikainen, Irja Niemi, Ida Reijonen, Aili Tiainen, Onerva Tainio; 3 e Vieno Kukkola; 6 c Helmi Kosunen, Siiri Kärkäs, Aino Partanen, Lydia Salminen, Maija Virtanen; 5 Elina Hämäläinen, Kansan Arkisto.

239 Hmp 914; 1940; 478; 1007; 1564; A1125; A1781; A1942; A1955; A2072; A2353; A2632; A2707; A2744; A2808; A3026; A3262; A3280; A3348; A3409; A3411; A3515; A3669; A3720; A3774, EK-Valpo, KA; Panschin 2018, 42–43, 51. SKP:n sotilaslinjasta: ks. Tigerstedt 1943, 77, 83–85, 166; Aatsinki 2008, 244, 248; Björne 1977, 59–60.

240 Ks. esim. VP KD 1403/1440-1940, amp 526; ”Tiedoittajaohjeet”, amp 461, EK-Valpo, KA. Talvisodan aikana päämajan valvontaosasto pidätti erään saksalaisen miehen puolustusvoimien lähellä liikkumisen perusteella. Tutkinta osoitti miehen toiminnan liittyneen vakoilun sijaan homoseksuaalisuuteen. Turun osaston sota-ajan kokemukset, amp 553, EK-Valpo, KA.

Naisten kohdalla tämä silmälläpito yhdistyi erityisesti pelkoon seksuaalisuuden hyödyntämisestä vakoilutarkoituksessa, joten naiset edustivat valtiolliselle poliisille erityistä turvallisuusuhkaa. Epäilyyn saattoi riittää yksistään sotilaiden kanssa tansseissa käyminen. Tällaiset naisten korkeaa turvallisuusuhkaa uhkaa edustaneet käsitykset eivät ole yllättäviä, sillä käsityksillä on ollut jatkuvuutta vuosikymmeniä myöhemmin. Mari Luukkonen on kylmän sodan aikaista suojelupoliisia käsittelevässä väitöskirjassaan tulkinnut, että virkakuntaan kuuluneiden naisten herättämiin vakoiluepäilyihin suhtauduttiin miehiä vakavammin. Erityisesti virkakuntaan kuuluneet naimattomat, eronneet tai varttuneemmat miesseuraa etsineet naiset nähtiin alttiina ulkomaalaisten tiedustelupalveluiden hyväksikäytölle. Vaikka seksuaalisuuden hyväksikäyttö miesten värväämisessä oli yhtäläisesti arkipäivää tiedustelumaailmassa, miehiä ei nähty naisten tavoin alttiina lankeamaan näihin vaaroihin. Miesten kohdalla seksuaalisuus nousi turvallisuusuhaksi vain homoseksuaalien kohdalla.[241]

Naisten seksuaalisuuden ja vakoilun yhdistäneissä käsityksissään valtiollinen poliisi muistutti 1900-luvun alkupuolen muita turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisia, joiden tulkinnoissa upseereita lähellä ollut nainen, kurtisaani ja naisvakooja kehittyivät toistensa synonyymeiksi. Pohjaa tälle seksuaalisuuttaan tiedonhankinnassa hyväksikäyttäneiden naisten representaatiolle loi erityisesti 1900-luvun taitteen fiktiokirjallisuus, vaikka naisten harjoittama tiedustelu on kantanut seksuaalisuuden ja moraalittomuuden leimaa ainakin 1600-luvulta lähtien. Fiktiokirjallisuudessa luotu myytti vaarallisen viettelevistä ja miehiä puoleensavetävistä *femme fatale* -naisista konkretisoitui ensimmäisen maailmansodan aikana Margaretha Zelle MacLeodissa. Hänen vuosisadan alussa luomansa eksoottisen tanssijan – Mata Harin – rooli yhdistettynä naisen seksuaalisuuteen ja ulkomaalaisuuteen sopivat täydellisesti aiemmin luodun naisvakoojan stereotypiaan. Tämä kuva miehen ja kansakunnan symbolisesti tuhoavasta

241 Suojelupoliisin sisällä naistoimenhaltijoiden palkkauksen korottamista perusteltiin sisäisellä turvallisuudella. Matalapalkkaisten miesetsivien palkankorotuksia ei perusteltu vastaavalla tavalla. Luukkonen 2022, 346–349.

naisvakoojasta on ollut niin vetovoimainen, että Mata Hari on edustanut teloituksensa jälkeen tiedusteluyhteisölle, lehdistölle ja populaarikulttuurille seksualisoidun naisvakoojan kuvaa, johon kiinnijääneitä naisvakoojia on perusteettomasti yritetty sovittaa vielä kylmän sodan aikana. Huomio on ollut naisten seksuaalisuudessa ja ulkonäössä, ei vakoilutehtävissä ja toiminnan merkityksessä. Vaihtoehtoisesti paljastuneet naisvakoojat on esitetty miehiä vihanneina vanhapiikoina tai miehiään dominoineina vaimoina.[242]

Näiden erityisesti Isossa-Britanniassa ja Ranskassa tehtyjen tulkintojen mukaan upseerien seurassa nähdyt naiset, näyttelijät ja laulajat asettivat sukupuolisiveytensä kyseenalaiseksi. Näistä käsityksistä oli lyhyt matka seksuaalisuuden hyväksikäyttöön vakoilutietojen keräämiseksi. Tätä naisvakoojista luotua kuvaa toistettiin myös Suomessa. Periaatteessa jokainen taustaltaan tuntematon, kaunis ja upseerien seuraan hakeutunut nainen saattoi olla vakoilija. Erityisesti ulkonäöllään ja käytöksellään vetovoimaisen naisen uskottiin olleen vieraan vallan palveluksessa – ”*Ihme olisi, ellei tuo flicka, joka muuten on erinomaisen hauskan näköinen (kauniimpaa tyttöä en ole vielä nähnytkään) olisi bolshevikkien palveluksessa*.”[243]

242 Wheelwright 2019, 599–612; Jordan 2016, 2, 193–194, 287–288; Olmsted 2004; Proctor 2003; Wheelwright 1992, 4–6. 1600-luvun käsityksistä: Akkerman 2018, 66; Weil 2014, 179–182. Huomionarvoista on, että naisvakoojien seksualisointi liittyi ainoastaan vastapuolen naisvakoojiin. Esimerkiksi ensimmäisen maailmansodan aikana Britannian Secret Service Bureau (MI5:n edeltäjä) palkkasi naisia tiedustelutehtäviin. Tehtäviensä seurauksena teloitetut naiset on nostettu esiin korostamalla heidän äidillistä huolehtivaisuuttansa kansakunnasta, naisellisuutta, moraalista lujuutta tai heistä on tehty moderneja Jeanne d'Arc -sotilaita, mikä poikkeaa vastapuolen naisvakoojille luodusta kuvastosta. Proctor 2003.

243 Hmp 55 (”Johtaja Esko Riekki”, tied. 17), EK-Valpo, KA. Valtiollisen poliisin sisällä naisen mahdollista toimimista neuvostotiedustelun hyväksi voitiin pohtia lähinnä ulkonäön näkökulmasta: ”*Mutta mitä hän G.P.U:ta [sotilastiedustelua] hyödyttäisi? Onko edes kaunis*?” Hmp 3754 (EK KD 76/852-1936, tied. 54), EK-Valpo, KA. Ks. myös hmp 18; 2909; 4168; 5441; A3427; A3688; 256 Turku; ilmoitus 11.4.1940, 419/11.9.1940, amp 526, EK-Valpo, KA. Aineistosta löytyi neljä tapausta, jossa vakoilusta epäil-

Kari Selén on Minna Chraucheria koskevassa tutkimuksessaan tuonut esiin, miten Suomen puolustusvoimien päällikkö varoitti upseereita kauniiden naisten virittämistä ansoista jo keväällä 1921. Luotettavalta taholta saadun tiedon mukaan bolševikit lähettivät ympäri Eurooppaa kauniita ja ylellistä elämää viettäneitä naisia seurustelemaan upseerien kanssa hankkiakseen sotilassalaisuuksia.[244]

Nämä teerenpelin ja naisvakoojan yhdistäneet käsitykset oli helppo kytkeä Neuvostoliiton hyväksi toimineisiin naisiin, koska kommunistinaisten kuva toisti samaa vaarallisuutta, itsevarmuutta ja moraalittomuutta. Laajemmin käsitykset heijastivat pelkoja, jotka liittyivät sukupuolijärjestyksen muutokseen ja kommunismin sosiaaliselle järjestykselle aiheuttamaan uhkaan. Tällaisia sukupuolittuneita pelkoja toistettiin myös kylmän sodan aikana antikommunistisessa retoriikassa.[245] Tällaisten käsitysten vaikutusta Suomeen kuvaa, että valtiollinen poliisi teki vakoilusta epäiltyjen naisten ja Mata Harin välille rinnastuksia vielä 1930–1940-luvulla. Esimerkiksi Imatralla toimineelle valtiollisen poliisin edustajalle venäläistaustaisessa Inassa (s. 1910) mataharimaisuutta edustivat lyhyt ura tanssijana, venäläinen tausta ja upseerituttavuudet:

> ”Mata-Harimme” Ina muutti, kuten mainittua, täältä yht’äkkisesti Helsinkiin. Täällä oli hän aikonut antautua klassillisen esikuvansa viralliseen ammattiin, tanssijattareksi, olipa jo esiintynyt ravintola Bar’issa (?), mutta lienee taiteen tie osottautunut liian ohdakkeiseksi, koskapa Ina jälleen kuuluu olevan tarjoilijana, tällä kertaa Turun Seurahuoneella.[246]

lyt naiset kuvattiin eri tavoilla rumiksi: hmp 421; 1749; A4288; ilmoitus 3143/22.11.1939, amp 526, EK-Valpo, KA.

244 Selén 2010, 119–120.

245 Lynn 2016, 32–36, 54, 59; Delegard 2012, 19–22, 28–31, 52, 209; Olmsted 2004.

246 Hmp 156 Turku (”Lisäys ilmoitukseen 554/23.8.1939”, digitoimaton hmp), EK-Valpo, KA. Ks. myös hmp 3733; 4130; 4163, EK-Valpo, KA.

Valtiollisen poliisin Turun osasto valvoi Inaa tarkasti syksyllä 1939, mutta valvonta ei kirjoitetun aineiston perusteella tuottanut tuloksia. Tapaus kuitenkin ilmentää, miten helposti tällaiset vakoiluepäilyt yhdistettiin tanssijattariin ja venäläistaustaisiin naisiin. Koska naisten kansalaisuus muuttui avioliiton myötä, epäluulot oli yksinkertaista kohdistaa naisten uutta kotimaataan kohtaan tuntemaan lojaalisuuteen.[247] Huomioitavaa kuitenkin on, että vain osa valtiollisen poliisin upseeriseuran ja vakoilun kytkeneistä epäilyistä koski lopulta venäläissyntyisiä tai Neuvostoliitosta Suomeen takaisin muuttaneita naisia. Kyse ei siis ollut yksistään etnisyyden tai läheisen neuvostosuhteen värittämistä epäilyistä.

Nämä sukupuoleen liitetyt naisvakoojakäsitykset tulevat hyvin esille kabareelaulajana toimineen ja alle viikko ennen jatkosodan alkua pidätetyn Orvokin (s. 1912) kohdalla. Orvokki ei ollut herättänyt huomiota sukupuoleensa liitettyjen epäilyjen perusteella, vaan päämajan valvontaosasto oli onnistunut saamaan talvisodan jälkeen Suomeen palautetun ja neuvostovakoiluun värvätyn sotavangin kaksoisagentikseen. Kaksoisagentin avulla valvontaosasto oli voinut seurata Viron sosialistisessa neuvostotasavallassa koulutuksensa saanutta Orvokkia koko kevään 1941 ajan ja tiesi naisen roolista vakoiluverkoston päätoimijana, hänen radiolaitteistostaan sekä Neuvostoliiton lähetystöön kuuluneen asiamiehen tapaamisista.[248]

Kuulusteluissa Orvokki myönsi suostuneensa vakoilutehtäviin, mutta vetosi kokemaansa vaihtoehdottomuuteen painostuksen alla. Valvontaosaston näkökulmasta Orvokin ammatti ravintoloissa ja yksityisjuhlissa esiintyneenä kabareelaulajana asetti

247 Proctor 2003, 45, 66. Tanssijattariin liittyneistä epäilyistä: ilmoitus 3556/19.9.1941, 3547/18.9.1941, 2817/22.7.1941, amp 527; ilmoitus 3143/22.11.1939, amp 526, EK-Valpo, KA

248 Valtiollinen poliisi sai kuulla Orvokin tapauksesta päämajan valvontaosastolta. Tapaus on otettu mukaan tutkimukseen, koska se on erittäin kuvaava. Korkeimman oikeuden salaisiksi jääneet asiakirjat tulivat julkisiksi omasta anomuksestani. Ilmoitus 1142/22.3.1941, amp 527; Liite KD 1578/1665-1941, amp 528, EK-Valpo, KA; KKO VD 830/345-1941, KA. Seuraava kappale perustuu samoille lähteille.

kyseenalaiseksi hänen väitteensä siitä, että hänen tehtävänään oli tietojen hankkimisen sijaan vain välittää muilta saatuja vakoilutietoja. Valvontaviranomainen tarkasteli ”*miehiin meneväksi*” tanssitaiteilijaksi luokittelemaansa naista eräänlaisena mataharina, joka ”*ammattinsa avulla helposti joutuisi tekemisiin ravintoloissa käyvien sotilaallisia tietoja omaavien henkilöiden kanssa*.” Tämän ammattiinsa liitetyn yleisen stereotypian Orvokki pyrki kohdallaan kieltämään korkeimmalle oikeudelle tekemässään valituksessa. Lisäksi todistajana oikeuskäsittelyssä ollut vänrikki vakuutti, ettei Orvokki ollut koskaan tiedustellut häneltä sotilasasioita, eikä todennäköisesti edes tiennyt hänen olleen aikaisemmin linnoitustyömaan huoltopäällikkönä.

Päämajan vastavakoilussa sotavuosina toiminut ja Orvokkia kuulustellut Otto Kumenius jatkoi muistelmateoksessaan *Viiden rintaman vastavakoilija* (1969) tällaisen sukupuolittuneesti väritetyn kuvan ylläpitämistä. Kuvauksessa Orvokki oli juhlittu tanssijatar, joka parhaillaan hurmasi helsinkiläisiä, ulkomaalaisia lähetystöavustajia, suomalaisia upseereita ja rikkaita liikemiehiä hotelli Grandin lavalla. Kuulustelupöytäkirjan mukaan hotelli Grandin esityksistä oli kuitenkin muutamia vuosia aikaa. Sotavuosina Orvokki esiintyi ravintolassa, yksityisjuhlissa, harrastelijateatterissa ja kerran Yleisradiossa. Tanssijattaren rooliin liittyneet vihjailut saattavat olla kaikin puolin vahvasti väritettyjä, sillä tapahtumakulkujen osalta Otto Kumeniuksen kerronta haki virikkeitä agenttitarinoista. Kerronnasta välittyvä suhtautuminen naisvakoojaan on kaikin puolin ristiriitainen: Juhlittu tanssijatar oli vastavakoilun upseerille arvokas, taitava sekä rohkeaan toimintaan kyennyt neuvostoagentti. Samaan aikaan nainen oli tunnonvaivoista kärsinyt ”*pikku Orvokki*”, jonka vakoiluun suostumisen vaihtoehdottomuuteen hänen kuulustelijansa uskoi.[249]

249 Kerronnan värityksestä kertoo kohta, jossa viitataan päämajan vastavakoilun pidättäneen naisen kuulokkeet korvissa kesken radiolähetyksen. Muun aineiston mukaan radiolähetin oli pidätyksen aikaan matkalaukussa. Kumeniuksen mukaan Orvokki ei koskaan olisi aikaisemmin käynyt Helsingissä, mikä vaati vakoilijoille tyypillistä maan tapoihin tutustumista. Kuulustelupöytäkirjan mukaan Orvokki oli käynyt usein Suomessa. Epävarmaa on, oliko Kumeniuksen maininnat päämajan sieppaamista radioviesteistä

Eksoottisilla ja itämaisilla tansseillaan 1930-luvulla kuuluisuutta saanut tanssitaiteilija, Leena (s. 1921), joutui isänsä, upseerien kanssa seurustelun ja kiertelevän elämänsä vuoksi epäilyjen kohteeksi välirauhan ja jatkosodan aikana. On ilmeistä, että Suomeen Kaukoidästä adoptoidun naisen tausta sekä yleisömenestystä herättäneet ja orientalistista toiseutta edustaneet tanssiesitykset yhdistyivät Mata Harista luotuihin myytteihin sotavuosien aikana. Erään lehtiarvion mukaan Leenan ”*itämaisten tanssiensa maagillinen tenho saattoi aivan lumota katsojan*”. Kiinnostavaa kuitenkin on, että valtiollisen poliisin varsinainen epäily kohdistui tytärtä enemmän jääkärivärvärinä toimineeseen isään, joka oli havaittu erään tunnetun naiskommunistin seurassa. Valtiollinen poliisi arvioi Leenan kiinnostuksen upseereihin poliittisen sijaan eroottiseksi, ja tytär oli valtiolliselle poliisille korkeintaan isänsä toiminnan mahdollistajana. Valtiollisen poliisin saamat ilmiannot kuitenkin kuvaavat, että myös ilmiantoja tehneet kansalaiset näkivät kaksikossa vakoojavaaran. Eräällä paikkakunnalla Leenaa syytettiin jopa kaupunkiin osuneesta pommi-iskusta. Mitään konkreettista näyttöä turvallisuuspoliisi ei epäilyjensä tueksi saanut, mutta se eväsi varmuuden vuoksi kaksikolta pääsyn miehitetyn Karjalan viihdytystoimistoon.[250]

Mata Hari -rinnastuksissa ja epäilyjen suuntaamisessa upseerien seurassa nähtyihin naisiin oli kyse tiedustelumaailman sisäisen yhteistyön kautta omaksutusta ajattelumallista sekä lehdistön ja populaarikulttuurin uusintamista kuvista kauneuttaan, älykkyyttään ja sukupuolensa vetovoimaa vakoilutarkoituksessa

niin ikään väritettyjä. Koko kuulustelupöytäkirjassa ei ole viittauksia siihen, että Orvokki olisi saanut edes lähetettyä radioviestejä. Muussa aineistossakin keskitytään enemmän pohtimaan, oliko hänen radiollaan teknisesti mahdollista edes lähettää viestejä sen saaman vian vuoksi. Kumenius 1969, 21–24; ibid. Esiintymisistä: KKO VD 830/345-1941, KA; ”Laulua hawaijikitaran ja […]”, *HS* 13.4.1941; ”Näytelmäseura Oras”, *Sosdem* 16.5.1941 ja 17.5.1941. Matti Arjanne on toistanut sanasta sanaan osan Otto Kumeliuksen tarinasta, mutta lisännyt kerrontaan myös omia kerroksiaan. Varjo 1980, 219–221.

250 Hmp A4009, EK-Valpo, KA. Sitaatti: ”[…] eilinen tanssinäytäntö”, *TS* 7.2.1939.

hyödyntäneistä naisista.[251] Kuva *femme fatale* -naisvakoojista oli niin vallitseva, että *Suomen Kuvalehti* kritisoi syksyllä 1939 ironiseen sävyyn yksipuolista kuvaa, jonka maailmansodan jälkeinen vakoilukirjallisuus – mukaan lukien ulkomaalaisten tiedusteluyhteisöjen jäsenten kirjoittamat muistelmat – oli luonut. Kirjoitushetkeä edeltäneiden kansainvälisten käänteiden yllätyksellisyys sai kolumnin kirjoittajan kysymään, missä olivat Mata Harit ja muut entisaikojen lumoavat viettelijättäret, jotka hurmasivat yleisesikuntien päälliköt ja diplomaatit ja veivät mukanaan valtionsalaisuudet:

> Jos uskoisi kaikkea tätä, mitä maailmansodan jälkeen on kirjoitettu vakoilijoista, vakoilijoista ja vastavakoilusta, niin silloin oli jokaisessa ministeriössä vähintään yksi juoppo valtiomies, joka paljasti salaisuuksia lumoojattarelle, jokaisessa yleisesikunnassa pari kavaltajaa, joille punnat merkitsivät enemmän kuin kunnia.[252]

EK-Valpossa tiedostettiin myös oman työn perusteella, että upseereiden ja vaikutusvaltaisilla paikoilla olleiden miesten seuraan hakeutumista ja mahdollista teerenpeliä pyrittiin tosiasiallisesti käyttämään hyväksi valtionvastaisessa toiminnassa. Esimerkiksi edellä mainittu kabareelaulaja Orvokki kuvasi kuulustelussaan, miten vakoilukoulutuksessa tietoja oli käsketty hankkimaan sopivilla tavoilla tansseissa ja ravintoloissa sotilaiden kanssa tuttavuutta tekemällä. Tällainen tietojen hankkiminen oli tosin hänen oman kertomansa mukaan päätetty jättää pois hänen tehtävis-

---

251 Kansalliskirjaston sanomalehtihaku antaa yli 1 400 tulosta sanahaulle ”Mata Hari” vuosien 1917–1945 välillä. Kyse oli mielikuvituksellisista ja toisinaan ristiriitaisista versioista Mata Harin tarinasta, hänestä kertoneista ulkomaisista elokuvista ja paljastuneiden vakoojien vertaamisesta ”esikuvaansa”. Rinnastukseen riitti yksistään kiinnijääminen tai epäillyn kauneus, mikä kuvaa myytin symbolisoineen vakoilua melko yleisellä tasolla. Kotimaisista elokuvista: ks. esim. Elonet.finna.fi, *Kaiken voitto* (1929), *Ryhmy ja Romppainen* (1941), *Kuollut mies rakastuu* (1942), *Hiipivä vaara* (1944). Ylipäätään Neuvostoliiton harjoittama sotilasvakoilu oli suosittu teema fiktiokirjallisuudessa: Immonen 1987, 215–216.

252 ”Missä ovat kaikki hyvät vakoilijat”, *Suomen Kuvalehti* 9.9.1939.

tään. Tätä taustaa vasten on huomionarvoista, että useimmat Suomessa paljastuneet naisvakoojat olivat tähän kuvastoon melko sopimattomia. Paljastuneet vakoilutapaukset olivat käsityksiä arkipäiväisempiä, kuten on todettu myös Ison-Britannian ja ensimmäisen maailmansodan osalta.[253] Kun tarkastellaan lähemmin yhtätoista selkeintä tutkimusaineistostani esiin nousevaa vakoilutapausta, eivät epäilyt ja todellisuus täysin kohdanneet. Useita naisia päätyi epäillyksi naisvakoojiin liitettyjen käsitysten perusteella, mutta paljastuneet vakoilutapaukset eivät kantaneet viitteitä naisvakoojan myytistä.

Orvokin kohdalla kyse oli ammattiin liitetyistä tulkinnoista. Valvontaviranomaiset eivät esittäneet oletuksia vahvempaa näyttöä seksuaalisuuden hyväksikäytöstä tietojen hankkimisessa. Aikalaisten silmissä yksi naisista oli neuvostotiedustelun houkutuslintu, mutta valtiolliselle poliisille hän oli lähinnä ”*haureellista elämää viettänyt*” nainen. Naisen rooli oli enemmän vakoiluavustajien hankkimisessa ja tietojen välittämisessä. Hovioikeuden päätöksen mukaan mitään näyttöä tiedon hankkimisesta ei ollut. Vaikka joidenkin naisten tehtäviin kuului tietojen hankkiminen, tapaukset eivät juuri kantaneet viitteitä naisvakoojien myytistä: naisista vain yhden tiedettiin käyneen edes tansseissa, kun taas yksi naisista luokiteltiin ”*yleiseksi naiseksi*”. Myytti sen sijaan eli esimerkiksi erään kontrollipolitiikan vuonna 1920 välttäneen naisen kohdalla ja näkyi epäilyjen yleisessä suuntaamisessa. Kontrollin välttänyt nainen oli tietojen mukaan ulkoministerin rakastajatar, mutta valtiojohto kielsi epäilyjen lähemmän tutkinnan asian arkaluonteisuuden vuoksi. Valtiollisen poliisin arvioissa naisen mahdollinen merkitys vakoilutoimijana oli kuitenkin vähäinen.[254]

253 Proctor 2003, 60.

254 Tässä ei ole tarkasteltu vakoilutehtävissä pienimuotoisesti avustaneita tai vakoilusta epäiltyjä, joita valtiollinen poliisi ei puhutellut/kuulustellut. Hmp 731; 3926; 3967; 4055; 4100; A3252; A3612; A3885; A3957; A4024; A4154; 267 Joensuu, EK-Valpo. Muutamien osalta lisätietoja katsottu: KKO VD 161/69-1941, VD 168/64-1942, 493/210-1942; Dbb:244, Turun HO. Orvokki: s. 143 viite 248. Örnulf Tigerstedt on propagandatarkoituksiin luodussa ja valtiolliselle poliisille omistamassa *Vastavakoilu iskee*

Mielenkiintoisesti kirjailija Mika Waltari pyrki propagandatarkoituksiin jatkosodan aikana kirjoittamassaan *Neuvostovakoilun varjossa* -teoksessa (1942) vakuuttamaan, että Suomessa ei ollut romantisoituja *femme fatale* -naisvakoojia. Vallinneisiin käsityksiin ja epäiltyjen yleisyyteen hän ei ottanut kantaa. Lumoavaa kauneuttaan ja salaperäistä viehätysvoimaansa hyödyntäneillä naisvakoojilla oli suuri osuus romantisoiduissa vakoilijakertomuksissa, mutta Mika Waltari oli vakuuttunut, että neuvostotiedustelu ei antanut tietoja ja harkintaa edellyttäneitä tehtäviä naisille. Naiset toimivat korkeintaan tietojen välittäjinä ja mielialojen kerääjinä. Väitettä todentaakseen hän esitteli viranomaisaineistoon tukeutuen salanimellä Orvokin ja kahden muun vakoilusta kiinni jääneen naisen tarinan. Koska kirjailijan tavoitteena oli esittää naisvakoojat myyttiin sopimattomiksi, hän lähestyi Orvokin tapausta päinvastaisesta näkökulmasta kuin vastavakoilun toimijat.[255]

Argumentoinnin tavoitteena oli osoittaa naiset kelvottomiksi vakoilutehtäviin, mikä muistuttaa 1900-luvun alkupuoliskolla Ranskan ja Ison-Britannian turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten sekä neuvostotiedustelun esittämiä käsityksiä naisten kelvottomuudesta miehisiksi katsottuihin vakoilutehtäviin. Naisten oletettu epäpätevyys johtui teknisten tietojen puutteesta, luontaisesta tunteellisuudesta, helposta rakastumisalttiudesta vakoilukohteeseensa ja kyvyttömyydestä erottaa tunteet seksistä – ainoastaan prostituoidut kykenivät tähän, mutta heidän epäluotettavuutensa teki heistä epäsopivia vakoiluun. Neuvostotiedustelussa samat ennakkoluulot ohjasivat naisten värväämistä

-kirjassaan kuvannut vuonna 1935 vakoilusta kiinni jääneen naisen neuvostotiedustelun houkutuslintuna. Tigerstedt 1943, 113–115. Myös sanomalehdissä luotiin kuvaa kyseisestä naisvakoojasta iloista elämää viettäneenä naisena, joka yritti päästä suhteisiin upseerien kanssa. Ks. esim. ”Sotilasvakoilu näyttää olleen Viipurissa paljastetun järjestön päätehtävä”, *Ilkka* 30.4.1935. Matti Lackman on myöhemmin toistanut Tigerstedtin käsityksen tutkimuksessaan. Lackman 1994, 73.

255 Kaikki tapaukset ovat selkeästi tunnistettavissa valtiollisen poliisin aineiston perusteella. Waltari 1942, 178–191. Jukka Rislakki on toistanut Orvokin tarinan populaarissa tutkimuksessaan samalla peitenimellä, mutta ei mainitse nimen olleen keksitty. Rislakki 1982, 95.

lähinnä avustaviin tai alemman tason tehtäviin. Toki yksittäisiä merkittäviä poikkeuksia mahtui vuosien varrelle.[256]

Suhtautuminen naisvakoojiin ei kuitenkaan ollut yksiselitteistä, sillä naisia saatettiin esimerkiksi kotimaisessa lehtikirjoittelussa pitää vakoilutoimintaan epäpätevinä sekä valtavaa tuhoa aiheuttaneina vaarallisina vakoilijoina. Valtiollisen poliisin vakavuudeltaan vaihdelleiden vakoiluepäilyjen tutkimiseen käyttämät resurssit luovat kuvan vakavasta suhtautumisesta tiedustelun parissa toimineisiin naisiin. Turvallisuuspoliisi tutki usein matalalla kynnyksellä eri kautta saatuja ilmoituksia, jos niissä oli pieninkin viite vakoiluun (tai kommunistisessa puolueessa työskentelyyn) naisen upseerien seurassa oleilun, sotilaiden kanssa ”*rilluttelun*”, rahojen käytön, ravintoloissa käymisen tai matkojen perusteella. Tutkintaherkkyyttä osoittaa, että yksi valtiollisen poliisin etsivä selvitti erään sotilaan taustat kuultuaan jäätelökaupassa asiakkaiden keskustelleen erään avioliitossa olleen naisen käyvän sotilaan kanssa ahkerasti tansseissa. Tätä ennen valtiollisella poliisilla oli naisesta vain muutama rutiininomainen jäsenyystieto kommunistiseksi luokitellusta julkisesta toiminnasta, joten hän ei ollut aiemmin erityinen seurannan kohde.[257] Tällaisen seurannan tarpeen taustalla on voinut vaikuttaa se, että vakoilu oli yksinkertaisin nimittäjä upseerien seuraan hakeutumiselle,

256 Jordan 2016, 4; Jordan 2016, 4 J. Berhard Hutton (1971) *Women in Espionage* mukaan; Wheelwright, 1992, 6. Ks. myös Proctor 2003. Näitä tiedusteluyhteisöjen käsityksiä esiteltiin toisinaan myös kotimaisessa lehdistössä. Ks. esim. ”Naispuolisia vakoojia maailmansodassa”, *Rauman lehti* 16.5.1928; ”Mestarivakoilijoita”, *Karjala* 30. 7.1933. Kiinnostavasti neuvostotiedustelu pyrki ainakin lähettämään Suomeen pätevimpiä naisvakoojiaan. Neuvostoliiton sotilastiedustelun palkittu eversti ja tärkeimmäksi arvioitu naisvakooja, Ursula Kuczynski/Beurton (s. 1907), kuvaa muistelmissaan, miten hän sai kesällä 1938 valita kohdemaansa Suomen ja Sveitsin väliltä. Hän valitsi jälkimmäisen kielen ja kontaktien luomisen perusteella. Werner 1991, 187. Ursula Kuczynski/Beurtonista: Macintyre 2021; Wheelwright 2019; Green 2017.

257 Hmp A3524, EK-Valpo, KA.

matkustelulle, yleiselle hämäräperäisyydelle ja siihen liitetylle varallisuudelle.[258]

Valtiollinen poliisi totesi hyvin usein naisten upseerituttavuuksien ja sotilaiden kanssa tansseissa käymisen perusteella heränneet epäilyt, jotka toisinaan yhdistyivät rahankäyttöön ja matkusteluun, perusteettomiksi tai vahvistamattomiksi. Perättömiksi osoittautuneissa epäilyissä oli turvallisuuspoliisin tulkinnan mukaan vakoilun sijaan usein kyse huvittelusta, seikkailunhalusta, ”*kevytkenkäisyydestä*” ja ”*miehen kipeydestä*”.[259] Upseerien seurassa nähtyjen ja vakoilusta epäillyksi päätyneiden naisten seksuaalisuudella oli toisin sanoen kaksi vaihtoehtoa. Turvallisuuspoliisin ymmärryksessä upseerien seurassa tavattujen naisten vakoilutehtävien vastakohtana oli kevytkenkäinen, yleinen tai huonoa elämää viettänyt nainen tai seikkailijatar, minkä voi tulkita korostavan löyhää moraalia erotuksena harkitusta seksuaalisuuden käytöstä tietojen hankkimiseksi. Vastaava tulkinta näkyi myös muutaman maanalaisesta työskentelystä epäillyn naisen kohdalla. Vaikka valtiollinen poliisi arvioi monet naisepäillyistä siveettömiksi, se ei uskonut naisen olevan kyvykäs salatoiminnassa, jos hän oli turvallisuuspoliisin käsitysten mukaan vajonnut siveellisesti erityisen alas.[260] Näin naisten siveettömyyden ja poliittisen kyvykkyyden välillä oli valtiollisen poliisin määrittämä yhteys.

---

258 Pikkurikollisuudella, juonittelulla ja totuuden venyttämisellä maalaistytön elämän yläluokkaisuuteen ja seurapiireihin vaihtaneen Minna Chraucherin yleinen hämäräperäisyys herätti tällä perusteella kansalaisissa ja viranomaisissa epäilyjä 1920-luvulla. Selén 2010, 120–123.

259 Ks. esim. hmp 55; 256; 355; 635; 839; 1424; 1494; 1591; 1749; 2273; 2994; 3959; 4168; A2604; A3688; A4288; 256 Turku; 105 Joensuu; 264 Joensuu; 157 Turku; VP KD 487/744-1940, amp 526, EK-Valpo, KA. Upseerituttavuuksien ja tarjoilijan palkkatasoon nähden liian korkeaksi arvioidun elintason tason vuoksi epäillyksi päätyneen Sylvin (s. 1908) kohdalla vakoiluepäilyä puoltavana tekijänä oli se, ettei naista tunnettu paikkakunnalla ”*kevytkenkäiseksi*”, eikä luona käyneet miehet näyttäneet liikkuvan ”*rakkausasioissa*”. Hmp 3701, EK-Valpo, KA. Jenny Langkjaer on tuonut esiin esimerkin, jossa miessuhteiden ja poliittisten mielipiteiden perusteella bolševikkien asiamieheksi epäilty nainen paljastui ”*haureuden harjoittajaksi*”. Langkjaer 2011, 190.

260 Hmp 836; 1489; 4251, EK-Valpo, KA.

Valtiolliselle poliisille tuotti kuitenkin usein vaikeuksia erottaa naisten oletettu huvittelun halu ja seksityö vakoilutehtävistä. Tämä kaksijakoisuus heijastui erittäin hyvin EK-Valpon toiminnassa, sillä käsitys kevytkenkäisyydestä ei lopulta poissulkenut kaikkia vakoiluepäilyjä – ”*Hannalla on vissi heikkous miehiin nähden, ja tätä seikkaa käyttää hän hyväkseen hankkiessaan tietoja edustajistoon.*”[261] Valtiollinen poliisi tulkitsi siis naisepäillyn moraaliin liitettyä kevytkenkäisyyttä hyvin tapauskohtaisesti. Nainen saattoi olla vakooja, jos häntä ei tunnettu kevytkenkäiseksi, tai kevytkenkäisyydestään huolimatta.

Valtiollisen poliisin tekemät tulkinnat saattoivat mennä hyvinkin pitkälle, kuten eräs Viipurin osaston ylietsivän kuvaama tapaus. Nainen joutui miehensä kanssa vakoilusta epäillyksi välirauhan aikana, koska he vastaanottivat paljon vieraita ja käyttivät runsaasti rahaa. Naisen kohdalla epäilyä vahvisti hänen liikkumisensa upseerien seurassa:

> Se, että Linnea mielellään solmi suhteita upseerien kanssa, mikäli kuin sai siihen tilaisuutta, voi olla lopuksi kaikkea muuta kuin vakoilua, vaikka sitäkään mahdollisuutta ei ole jätettävä huomiotta, sillä naimisissa ollessaan ei Linnea tavallisissa oloissa ollut erikoisemman halukas ”flirttailuun”, vaikka nuorempana, hauskannäköisenä neitosena lieneekin ollut hieman ”kevyehkö” tavoiltaan. Vaikka mitään konkreettista, selvästi vakoiluun viittaavaa ei koskaan puhutusta joukkokunnasta ole näytettykään, kannattanee heitä edelleenkin valvoa, sillä jotain salaperäistä heissä jokatapauksessa on, varsinkin kun ottaa huomioon heidän rahankäyttelynsä, joka jo sinänsä on asia, johon kannattaa kiinnittää huomiota.[262]

---

261 Ks. esim. hmp 421 (Ilmoitus 758/1925, tied. 11); 3959; 4168; 4239; 5441; A733; A3280; A3688; A3954; 157 Turku; 256 Turku; 105 Joensuu; 948 Viipuri; ilmoitus 2584/23.10.1939, 3143/22.11.1939, VP KD 277/872-1938, 645/1059-1938, amp 526, EK-Valpo, KA. Kaksijakoisuus ilmenee hyvin myös siitä, miten eräs eversti arvioi naisen joko parittajaksi tai vakoojaksi. Hmp A3954, EK-Valpo, KA.

262 VP KD 120/974-1940, amp 526, EK-Valpo, KA. Lähteessä ei ole ilmoitettu epäillyn syntymävuotta. Maria Lähteenmäki on mielenkiintoisesti tuonut

Havainnollinen esimerkki on myös Hilda (s. 1912), joka päätyi valtiollisen poliisin Joensuun osaston havainnoimaksi *”punikiksi”* määritellyn valokuvaajan avustajana. Naisen vakoilutehtävistä kertoneeksi viitteeksi valtiollinen poliisi arvioi tansseissa käymisen, sotilaiden kanssa seurustelun, herrasmiesten seuraan hakeutumisen, kauppamatkustajana esiintyneen miehen kanssa matkustelun ja vihkimättömänä pariskuntana hotelleissa majoittautumisen. Valtiollisen poliisin näkökulmasta tätä ”*hauskannäköistä*” naista, jolla oli taloudelliseen asemaan nähden liian arvokkaan näköiset korut, oli seurattava. Samalla valtiollinen poliisi kuitenkin samaisti Hildan käytöksen ”*yleisen naisen*” toimintaan, sillä se tiesi hänen joutuneen Oulussa siveyspoliisin pidättämäksi ja esiintyvän eri nimillä. Koska erästä naisen miesseuralaista oli aiemmin epäilty vakoilutehtävistä, ei valtiollisen poliisin Oulun osastopäällikkö Eino Pallarin näkökulmasta vaikuttanut lainkaan mahdottomalta, että Hilda voisi ”*kevytkenkäisyydestään huolimatta*” toimia Neuvostoliiton hyväksi. Vaikka valtiollinen poliisi laittoi paljon resursseja Hildan tapauksen selvittämiseen, vakoilutehtäviä varmistavaa tietoa se ei koskaan arkistoaineiston perusteella saanut. Yleisesikunnan valvontatoimisto piti naista ”*hurjastelevana tyttölapsena*”.[263]

Kuopiossa, Viipurissa ja Helsingissä vakoiluepäilyjen perusteella tarkkaillun Taimin (s. 1917) kohdalla valtiollinen poliisi totesi useampia kertoja 1930-luvun puolivälissä, että kyse oli lopulta maailmannaista näyttelevästä ”*tytönheitukasta*”, ”*pikkupetkuttajattaresta*” ja ”*yleisestä naisesta*”, jonka epäilyttävyys kytkeytyi pitkälti hänen huomiota herättävään esiintymiseensä ja tätinsä varakkuuteen. Tästä huolimatta vakoiluepäily palautui aina uudelleen, koska turvallisuuspoliisi sai kuulla yhä uudelleen epäilyjä

---

esiin yhden vuonna 1920 valtiolliselle poliisille tehdyn ilmiannon sotilaiden keskuudessa kommunistista agitaatiota harjoittaneesta naisesta. Valtiollisen poliisin selvittäessä asiaa haastatellut kuntalaiset kuvasivat naisen ja tämän sisaren yleisiksi naisiksi, joita sotilaat käyttivät hyväkseen. Tästä huolimatta valtiollinen poliisi pyrki vielä varmentamaan asian vierailemalla naisten luona peiteroolin turvin. Lähteenmäki 2009, 182.

263 Hmp 3921 (VP KD 48/507-1938, tied. 10), EK-Valpo, KA.

naisen rahojen käytöstä, matkoista, miesseuraan hakeutumisesta ja miehensä maanmittausmatkoihin osallistumisesta. Vuonna 1938 valtiollisen poliisin valvontatoimiston päällikkö Kaarlo Löfving arvioi, että Taimia ”*on joskus epäilty vakoilupuuhista, mutta lopultakin älytty, että hän on kevytkenkäinen seikkailijatar, narkotisti ja leuhkija*”. Tämäkään arvio ei estänyt epäilyjen nousemista vielä kerran pinnalle sota-aikana, mikä kuvaa hämäräperäisiksi tulkittuihin naisiin liitettyjen vakoiluepäilyjen sitkeyttä. Naisen suhteen oli oltava varuillaan, mutta mitään konkreettista epäilyä tukevaa näyttöä turvallisuuspoliisi tai päämajan valvontaosasto eivät onnistuneet saamaan jatkosodan aikaisesta kuulustelusta huolimatta.[264]

Naisvakoojien, seksuaalisesti aktiivisten tai yleisesti hämäräperäisten naisten erottamista hankaloitti myös eri syistä *”seikkailijattariksi*” määritellyt naiset. Vakoilusta epäilty Taimi oli valtiolliselle poliisille samaan aikaan yleinen nainen ja seikkailijatar, joka näytteli maailmannaista. Aikalaiskäsitysten mukaan seikkailijattaret olivat väärillä nimillä ja maailmannaisina esiintyneitä naisia, jotka keksivät romanttisia tarinoita taustastaan, vaikuttivat elintavoiltaan ”*kevytkenkäisiltä*” ja/tai muiden hyväuskoisuutta hyväksikäyttäen hankkivat itselleen etuja – ruokaa, yösijan tai rahaa. Määrittelyn hankaluutta kuvaa, että väärän nimen turvin esiintyminen ja oman taustan värittäminen tekivät seikkailijattarista naisvakoojien kaltaisia. Seikkailijatar ei siis aina eronnut naisvakoojasta, sillä seikkailijatar saattoi houkutella hyväuskoiset kohteensa paljastamaan myös valtiosalaisuuksia. Valtiollisen poliisin näkökulmasta seikkailijatar oli kuitenkin useimmiten henkilö, jolla ei ollut mitään osaa politiikkaan.[265]

---

264 Hmp A3688; 854/25.4.1938 (sitaatti), amp 526, EK-Valpo, KA.

265 Hmp 80; 298; 3958 (VP KD 95/1095-1938, tied. 16); A2604; A3688; A4024; etsivätehtävä 450/1941, ilmoitus 3547/18.9.1941, amp 527, EK-Valpo, KA; ”Suomalainen seikkailijatar”, *IL* 3.1.1922; ”Pidätetty seikkailijatar”, *Ilkka* 17.4.1925; ”Seikkailijattaria omasta halustaan, joskus pakostakin”, *Satakunnan kansa* 20.11.1927; ”Seikkailijatar Vale-Anastasiana”, *AL* 30.11.1930; ”Seikkailijatar suuren maailman malliin”, *Savo* 15.3.1932; ”Pääkaupungin poliittinen murha”, *Kansan voima* 15.3.1932; ”Kun sipoolaistyttö matkusteli kuningattarena”, *IS* 27.3.1933. Yleisesikunnan valvontatoimiston luon-

Seikkailijattariksi määritellyt naiset kuvaavat kiinnostavasti sitä laajuutta, millä naisten yleistä hämäräperäisyyttä ja normeista poikkeavaa käytöstä tulkittiin suhteessa vakoiluun. Voisi kuvitella, että esimerkiksi Irjan (s. 1906) hämmentävät tarinat itsestään saksalaisen kenraalin tyttärenä sekä huomiota herättävä esiintyminen eivät olisi sopineet yhteen todellisten vakoilutehtävien kanssa vuonna 1925. Vakoiluepäilyjä kuitenkin herätti naisen Suomenlinnan linnoitusta kohtaan osoittama kiinnostus. Suomenlinnan viranomaiset olivat jopa hylänneet naisen maalaustarkoituksessa tekemän oleskelulupa-anomuksen, koska he arvioivat Irjan keskittyneen taiteen tekemisen sijaan sotilaiden kanssa seurusteluun. Muutaman kuukauden jälkeen Irja kuitenkin paljastui rikospoliisin etsivän osaston tutkimuksissa erinäisiä petkutuksia väärien identiteettien turvin tehneeksi naiseksi, seikkailijattareksi.[266]

Käsitysten kaksijakoisuutta tarkastellessa on muistettava, että naisten seksuaalisuuteen liittynyt tarkkailu ei 1920–1940-luvulla näkynyt vain naisvakoojiin ja epäiltyjen seksuaalimoraaliin liitetyissä pohdinnoissa. Siveys/huoltopoliisi kontrolloi epäsiveellisyydestä ja paheellisuudesta epäiltyjä henkilöitä ja saattoi pidättää naisen jopa punaisten hyväksi myydyistä kukista epäiltynä. Lääketieteeseen liittyneessä sosiaalisessa kontrollissa naisten epäsiveelliseksi ja moraalittomaksi tulkittu käytös vaikutti usein mielisairaaksi luokitteluun. Sotavuosina suurissa pesuloissa ja varuskorjaamoissa työskennelleet naiset joutuivat usein työväenluokkaisen taustansa perusteella ”*huoran varjoon*”. Lisäksi löyhämoraalisiksi arvioituja ja pahennusta herättäneitä naisia lähetettiin erikoistyöleireille, vaikka he eivät olleet rikkoneet työvelvollisuutta. Jatkosodan aikana saksalaisten kanssa seurustelleet naiset erotisoitiin, leimattiin löyhämoraalisiksi ja tulkittiin kotirintaman siveellistä ryhtiä, kansan mainetta ja kansakunnan lu-

nehdinnan mukaan Minna Chraucher oli seikkailijatar ja vakoilijatar. Selén 2010, 124.

266 Hmp 298, EK-Valpo, KA; ”Lya von Elden pidätetty”, *Sosialisti* 18.9.1925; ”’Lya von Elden’ pidätetty”, *Uusi Suomi* 20.9.1925; ”Salaperäisen seikkailijattaren edesottamukset”, *Sosdem* 13.11.1925.

juutta uhanneeksi joukoksi, mikä näkyi myöhemmin saksalaisten mukana lähteneiden ja Suomeen palanneiden naisten kohtelussa. Sodan jälkeen värinsä punaiseksi vaihtaneelle valtiolliselle poliisille nämä naiset olivat siveellisesti kyseenalaista ja moraalitonta pohjasakkaa. Saksalaisten hyväksi toimineet tai miehitetyssä Karjalassa villiintyneet miehet eivät saaneet osakseen samaa kohtelua, mikä korostaa naisten vastuuta koko kansakunnan kunniasta ja moraalisesta puhtaudesta. Tällaiset nationalistisia ja sukupuolimoraalisia argumentteja yhdistelevät käsitykset toistuivat monissa eurooppalaisissa valtioissa.[267]

***

Yhteenvetona voin todeta, että nainen ja vastuullinen poliittinen tehtävä ei ollut uusi yhdistelmä turvallisuuspoliisille sotavuosiin tultaessa. Sukupuolelle sopiviksi katsotut tehtävät ja naisten poliittiseen toimijuuteen liitetyt käsitykset vaihtelivat esittäjän ja tilanteen mukaan. Vaikka naiset toimivat suureksi osaksi avustavissa tehtävissä, aikakauden käsitykset eivät sulkeneet kaikkia naisia pois vastuullisista rooleista tai estäneet naisia toimimasta miehiseksi katsotulla vakoilun alalla – myös turvallisuuspoliisissa tiedostettiin tämä selkeästi. Tämä ja valtiollisen poliisin moninaiset käsitykset naisten poliittisesta toimijuudesta kertovat aikakauden sukupuolikäsitysten suhteellisuudesta ja liukuvuudesta. Ne haastavat kuvaa aikakauden melko staattiseksi tulkitusta sukupuolisopimuksesta, jolla on pyritty hahmottamaan miesten ja naisten tehtäviä, paikkoja ja ominaisuuksia.

Jan Löfströmin hyödyntämiä käsitepareja lainaten voin todeta, että sukupuolittaminen ei 1920–1940-luvulla toteutunut vahvuudeltaan ja kattavuudeltaan yksioikoisesti, kaikkialla samanlaisesti. Sukupuolten erillään pitämisen periaate ei hallinnut kaikkia

267 Hmp 80; 635; 3921; A660, EK-Valpo, KA; Niiranen 2022, 265–266, 588–589; Heiskanen 2018, 9–10, 207–208, 238; Kinnunen 2014, 131–134; Heikkinen 2012, 9, 18, 206–210, 333–334; Ahlbeck-Rehn 2006; Junila 2000, 146–165. Yhtäläisesti jääkäriä majoittaneen naisen siveellisyys saatettiin joissakin tilanteissa asettaa kyseenalaiseksi. Virtanen 2021, 47.

arkielämän tilanteita yhtä voimakkaasti.[268] Valtiollisen poliisin käsityksissä nainen saattoi tietyissä tapauksissa olla miestä pätevämpi salaisen tehtävän vaatimuksiin.

Käsitysten liukuvuudesta kertoo yhtäläisesti se, että esimerkiksi tietyt naisvakoojiin liitetyt käsitykset ja läheiset kommunistikytkökset eivät estäneet valtiollista poliisia pitämästä laulajana esiintynyttä Ainoa (s. 1896) omassa palveluksessaan vuosien ajan. Ilmeisesti valtiollinen poliisi salli naiselle jopa päivittäiset lauluharjoitukset työaikana pienempää palkkaa vastaan. Valtiollisella poliisilla oli tiedossa useita tekijöitä, joiden perusteella se saattoi suhtautua Ainoon epäillen. Valtiollisen poliisin kortittajana työskennellyt Aino asui yhdessä sisällissodassa tuomitun henkilön kanssa, ja hänen suvussaan oli kommunisteja. Lisäksi Ainosta oli tehty hämäräperäisyyteen viitannut ilmianto, hän osoitti leväperäisyyttä papereiden käsittelyssä ja osoittautui välillä puheissaan epäluotettavaksi. Epäluotettavuuteen liittyneistä tekijöistä huolimatta Aino sai säilyttää työpaikkansa joitakin vuosia ennen irtisanomistaan. Irtisanomisen jälkeen valtiollinen poliisi teki muutaman merkinnän naisen esiintymisestä eräässä kabareessa, mikä kuvaa viranomaisen tuntemaa epävarmuutta sen henkilöstöön kuulunutta naista kohtaan.[269] On erikoista, miten pitkään valtiollinen poliisi ohitti Ainoa kohtaan tuntemansa epäluulot. Moni joutui vastaavien havaintojen perusteella epäiltyjen pitkälle listalle.

---

268 Jan Löfström on hyödyntänyt kahden antropologin, Ann-Marie Thurénin ja Kerstin Sundmanin, teoriaa. Teorian mukaan kaikilla alueilla ei välttämättä esiinny erottelua maskuliiniseen ja feminiiniseen, minkä lisäksi sukupuolten hierarkisoinnin määrä voi vaihdella sen mukaan, miten paljon painotetaan, että mies on ”miehekäs” ja nainen ”naisellinen” (vahvuus), ja mitkä asiat ja työtehtävät jaotellaan sukupuolikategorioiden mukaan (kattavuus). Löfström 1999, 122–124.

269 Hmp H13039, EK-Valpo, KA. Päämajan valvontaosasto käytti sodan aikana ruotsalaisen teatterin hurmaavaksi luonnehdittua, aatelistaustaista ja elokuvissa kohtalokasta vakoojatarta näytellyttä Dolly von Alfthania kontaktien luomiseen, tarkkailtujen henkilöiden silmälläpitämiseen ja tiedustelutiedon keräämiseen. Uola 2013, 223.

Valtiollinen poliisi keräsi paljon tietoa SKP:n ”tekijänaiseksi” määritellystä Ineksestä (s. 1905) tiedustelijoiden avulla. Kuva: Hmp 38 Oulu, EK-Valpo, KA.

Kontrollipolitiikka seurantana

Etsivien seuraamat – reaktiivisesti lain rajaviivoilla toiminut poliisiviranomainen

> [V]altiollisen poliisin etsivän menestyksellisen toiminnan yhtenä edellytyksenä on suhteiden ylläpitäminen eri henkilöiden kanssa, johon suhteiden ylläpitämiseen etsivä joutuu säännöllisesti käyttämään osan palkastaan […] Pysyäkseen poliittisen ja valtiollisen tilanteen tasalla, tulisi etsivän seurata tarkoin päivän sanomalehtiä ja poliittisia julkaisuja. Tämä sanomalehtien ja poliittisten julkaisujen seuraaminen tahtoo nykyään kuitenkin olla etsivälle hyvin vaikea tehtävä, sillä palkallaan ei etsivä kykene tilaamaan kuin korkeintaan yhden päivälehden, puhumattakaan muiden poliittisten julkaisujen tilaamisesta […][270]

Ainakin vielä vuonna 1933 valtiollisen poliisin etsivän tulokselliseen työ vaati tekijöiltään rahallista panosta. Valtiollisessa poliisissa etsivät saivat suhteiden ylläpitämisestä aiheutuneet kulut takaisin vain viranomaista hyödyttäneissä tapauksissa. Arvoitukseksi jää, miten paljon pienipalkkaiset etsivät panostivat työhönsä rahallisesti, mitkä suhteet arvioitiin valtiollista poliisia hyödyttäneiksi ja muuttuiko käytäntö vuosien varrella. Tutkimuksellisesti selkeämpi kuva on piirrettävissä turvallisuuspoliisin etsivien käyttämistä työmenetelmistä ja etsivän työn luonteesta. Tässä alaluvussa käsiteltävä etsivien toiminta täydentää seuraavissa alaluvuissa tarkasteltavan tiedustelijatoiminnan, kansalaisten tekemien ilmiantojen ja kirjekontrollin kanssa kuvaa epäillyksi pää-

270 ”Eräitä näkökohtia valtiollisen etsivän toiminnasta”, amp 463, EK-Valpo, KA.

tymisestä. Samalla tarkastelu luo käsityksen valtiollisen poliisin seurannasta ja monipuolistaa käsitystä toiminnan rajoista. Käsittely nostaa myös esille, miten naisepäiltyjen sukupuoli vaikutti valvontaan ja siinä käytettyihin menetelmiin.

Turvallisuus- ja tiedustelupalveluviranomaisten sisäiset ja ulkoiset tiedustelumenetelmät kehittyivät 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun aikana. Menetelmien käyttöönotto ja painotukset vaihtelivat valtioiden välillä ja eri kohderyhmiin suunnatun valvonnan osalta, mutta käytännössä valvonnan arjen perusteet muistuttivat toinen toisinaan: kyse oli avointen lähteiden, kuten edellä mainittujen lehtien ja painotuotteiden, lukemisesta ja viraston sisällä tehdyistä tiedotuksista (sisäinen tiedustelu) sekä epäiltyjen varjostamisesta, mielenosoitusten ja julkisten tilaisuuksien seurannasta, tiedottaja/tiedustelijatoiminnasta, puhelin- ja postikontrollista ja kollegaorganisaatioiden kanssa vaihdetuista tiedoista (ulkoinen tiedustelu).[271]

Historiantutkimus on osoittanut, että pienikokoisilla turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisilla oli vain vähäiset edellytykset suorittaa runsaasti työvoimaa vaatinutta epäiltyjen seurantaa. Moni tunnetuimmista turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisista on ollut hyvin riippuvainen viraston ulkopuolelta saamastaan avusta: virastot ovat toimineet pitkälti salaiseen toimintaan solutettujen tai toimijoiden keskuudesta värvättyjen tiedustelijoiden, epäilyttävistä asioista ilmoittaneiden tiedottajien ja kansalaisten tekemien ilmiantojen varassa. Tämä riippuvuus, joka on kytkeytynyt vahvasti virastojen pieneen kokoon ja niiltä vaaditun byrokratian määrään, on tehnyt virastojen omasta henkilökunnasta reaktiivisia toimijoita. Kun etsiville ei ole jäänyt paljon aikaa oma-aloitteiselle seurannalle, he ovat toimineet suurelta osin muista lähteistä saamiensa tietojen perusteella.[272]

---

271 Ks. esim. Quinlan 2014, 7–8; Langkjaer 2011, 30, 158; Callaghan & Phythian 2004, 20–21; Berlière 1978, 40–41. Menetelmien luokittelu: SOU 2002:87, 243–255.

272 Costabile-Heming et al 2021; Gellately 1996, 937–942; Mallman & Paul 1994, 277–278; Marx 1988, 26, 31; West 1982, 38, 167. Ks. myös Quinlan 2014, 106–107; Callaghan & Phythian 2013, 135–136.Ulkomaalaispoliisin

EK-Valpo oli työmenetelmien ja viraston ulkopuolelta saadun avun näkökulmasta hyvin tyypillinen turvallisuuspoliisi 1920-luvun puolivälistä eteenpäin. Tiedustelijatoiminnan kehittyminen muutti suurelta osin avointen lähteiden lukemiseen, julkisten tilaisuuksien valvontaan, valtiollisen poliisin haltuun päätyneiden julkisten järjestöjen jäsenrekistereiden tutkintaan, kirjeiden lukemiseen, etsivien selvityksiin ja epäiltyjen kuulusteluun keskittyneen toiminnan luonteen.[273] Aikaisemmat tiedonhankintatavat eivät kadonneet, mutta tiedustelutoiminnan kehittymisen myötä valtiollinen poliisi keräsi valtaosan tiedoistaan melko passiivisesti tiedustelijoiden avulla. Näin sen omaksi tehtäväksi jäi selvittää ilmoituksissa esiintyneiden epäiltyjen henkilöllisyys, varmistaa saatujen tietojen luotettavuus sekä hankkia syytteeseen riittänyt näyttö epäiltyjä varjostamalla, kotietsintöjä tekemällä, kuulustelemalla ja epäillyn tunnistaneita kansalaisia puhuttamalla. Yksi keskeisimmistä rooleista liittyi kontrollipoliittisten toimien ajoittamisesta päättämiseen.

Tämä valtiollisen poliisin toiminnan luonne tiedustelijatietojen perusteella toimineena viranomaisena hahmottuu selkeästi esimerkiksi kiellettyyn puoluetoimintaan osallistuneen Hilman (s. 1887) 230-sivuisesta henkilömapista. Valtiollisella poliisilla oli Hilman lähipiirissä 1930-luvulla yhteensä jopa neljä tiedustelijaa, mikä teki naisen seuraamisesta helppoa. Henkilömappiin arkistoitujen lukuisten tiedustelijailmoitusten ja niiden perusteella oikein ajoitettujen varjostustehtävien yhteys on kuitenkin hämärretty varjostusraporteissa, sillä jälkimmäiset alkoivat pääsääntöisesti viittauksella *”saatuun tietoon”*.[274]

---

toimintaa Hollannissa 1900-luvun alkupuolella on kutsuttu reaktiiviseksi, koska se oli harvassa jutussa itse aloitteellinen. Lucassen 2004, 240.

273 Tiedustelutoiminnan kehittymisestä tarkemmin seuraavassa luvussa. 1920-luvun ensimmäisten vuosien tietolähdeperustasta: ks. esim. hmp 34; 35; 44; 45; 97; 165; 222 a; 302; 452; 464; 662; 665; 759; 793; 819; 820; 825; 833; 834; 875; 896; 914; 1007; 1046; 1047; 1071; 1235; 1303; 1554; 1725; 1934; 2085; 2247; A67, EK-Valpo, KA.

274 Hmp A3500, EK-Valpo, KA.

Tietolähteiden kirjoittamatta jättäminen tai hämärtäminen kuvaa valtiollisen poliisin, mutta myös yleisemmin turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten, toimintaa. Ilmiantajilta, tiedustelijoilta, yhteistyötahoilta tai kollegaorganisaatioilta saadut tiedot tai etsivän omat havainnot on toisinaan piilotettu epäselvien ja ylimalkaisten, mutta samanlaisina toistuvien ilmausten taakse: ”*saadun tiedon mukaan*”, ”*on todettu*”, ”*tutkimusten perusteella*”, ”*erittäin luotettavan tiedon mukaan*”.[275] Moni henkilömappi kuitenkin sisältää Hilman henkilömapin tavoin tiedustelijoiden peitenimille kirjattuja ilmoituksia. Näiden merkintöjen perusteella voidaan esittää, että valtiollinen poliisi pääsi SKP:n toimintaan osallistuneiden naisten maanalaisen toiminnan jäljille tiedustelun kautta saatujen tietojen perusteella vähintään joka kolmannessa (34 %) tapauksessa. Kun huomioidaan valtiollisen poliisin tietolähteiden hämärtämiseen ja kirjoittamatta jättämiseen liittyneet toimintakäytännöt, puhutaan jo huomattavasti useammasta tapauksesta. Kaikkia niitä tapauksia, joissa tietolähdettä ei ole merkitty (19 %), ei kuitenkaan voi suoraan laittaa tiedustelijoiden nimiin. Mukana on varmasti myös kansalaisten tekemiä ilmiantoja, muuta kautta saatuja tietoja ja valtiollisen poliisin tekemiä tulkintoja.

Esimerkiksi valtiollisen poliisin SKP:n aktiiviseksi jäseneksi määrittelemän Hilman (s. 1885) kohdalla on epäselvää, millä perusteella turvallisuuspoliisi arvioi hänet puoluetoimijaksi. Hilman seuranta-aineiston perusteella voi tulkita, että valtiollinen poliisi määritteli naisen puoluetoimijaksi hänen julkiseen toimintaan osallistumisensa ja erään tunnetun puoluetoimijan luokse tehtyjen vierailujen perusteella. Tunnetun puoluetoimijan henkilömappi kuitenkin paljastaa hänen asuintoverinsa toimineen valtiollisen poliisin tiedustelijana. On siis hyvin oletettavaa, että Hilman puolueosallisuuden määrittelyssä oli kyse asuintoverin välittämistä tiedoista tai tulkinnoista.[276]

Lähdemerkintöjen perusteella muiden epäiltyjen kuulustelut olivat valtiolliselle poliisille toiseksi tärkein keino päästä naisten

275 Langkjaer 2011, 192; Rentola 2009a, 311; Callaghan & Phythian 2004, 21, 23; Gellately 1996, 935.

276 Hmp 924; 1168, EK-Valpo, KA.

puoluetoiminnan jäljille (28 %). Ei kuitenkaan ole poissuljettua, että valtiollinen poliisi olisi saanut kuulusteluun johtaneet tiedot joissakin tapauksissa tiedustelun kautta, sillä tiedustelijoiden osuuden varjelemiseksi ja syytteeseen riittäneen näytön hankkimiseksi valtiolliselle poliisille oli tärkeää saada monet tiedustelun kautta saadut tiedot vahvistetuiksi tovereiden kuulustelukertomuksissa. Huomattavasti vähäisempi merkitys oli valtiollisen poliisin muulla omalla toiminnalla ja muilla tietolähteillä.

Esimerkiksi terveystoimiston veneeristen tautien osasto ilmoitti valtiolliselle poliisille keväällä 1931 pidättämästään naisesta, joka kieltäytyi kertomasta nimeään. Tapahtumien kulku oli käynnistynyt ilmeisesti kansalaisen tekemästä ilmiannosta, jossa oli vihjattu talon asukasluetteloon ilmoittamattomista *”yleisistä naisista”*. Terveystoimiston työntekijät eivät kuitenkaan löytäneet asunnosta seksityötä tehneitä naisia, vaan kommunistisia julkaisuja kirjoittavan naisen. Julkaisujen kirjoittaja ja salaisen kirjoitustyön asunnossa mahdollistanut aviopari olivat valtiolliselle poliisille uusia tuttavuuksia.[277] Tapaus muistuttaa naisten epäilyttävän liikehtimisen kaksinaisuudesta. Seksityö ja kommunistien hyväksi tehty työ olivat lähellä toisiaan, kun kansalaiset ja viranomaiset tulkitsivat naisten hämäräperäistä liikkumista.

Tiedustelijoiden korostuminen naisten puoluetoimintaan viitanneiden tietojen lähteinä ei ole yllättävää, sillä tiedustelijat toimivat valtiollisen poliisin silminä ja korvina epäiltyjen piirissä. Yllättävämpää valtiollisen poliisin etsivien toimintakulttuuria hahmotettaessa on, miten vähän etsivät osallistuivat itse valtiorikoksellisen toiminnan seurantaan. Vaikka esimerkiksi varjostaminen oli valtiolliselle poliisille hyödyllinen keino varmistaa tiedustelun kautta saatuja tietoja, muodostaa käsitys salaiseen toimintaan osallistuneista henkilöistä ja pitää silmällä epäiltyjä, varjostuksen merkitys näyttää olleen valtiolliselle poliisille melko vähäinen.[278]

277 Hmp 2377; 2378, EK-Valpo, KA.

278 Lähes kolmasosaan (32 %) henkilömapeista on arkistoitu yksi tai useampi varjostukseen viitannut dokumentti. Osa naisista esiintyi vain sivuhenkilöinä muihin epäiltyihin kohdistetuissa varjostustehtävissä. Ks. esim.

Kyse ei ollut vain naisten varjostamiseen käytetyistä vähäisistä resursseista tai siitä, että naiset muodostivat miehiä pienemmän osan kaikista rekisteröidyistä ja seuratuista epäillyistä. Tätä ilmentää hyvin erään pääosaston etsivän toukokuussa 1927 laatima kuvaus omasta työskentelystään kahden viikon ajalta: Hän oli ainoastaan kahtena aamupäivänä tarkkaillut rautatieasemaa varjostaakseen Helsinkiin saapuvaksi odotettua naisepäiltyä. Lisäksi hän oli kahtena päivänä tarkkaillut ”asemapäivystäjänä” epäilyttävää liikehdintää rautatieasemalla. Muuten etsivän työaika oli kulunut virastolla päivystämiseen, epäiltyjä koskeneiden tiedustelujen tekemiseen, kuuden raportin kirjoittamiseen ja tilannekatsauksen laatimiseen.[279]

Valtiollisen poliisin varjostustoimintaan voi hyvin soveltaa MI5:sta tehtyjä tulkintoja. Valtiollisen poliisin varjostuksista kirjoittamat raportit olivat erityisesti 1930-luvulla hyvin kattavia ja yksityiskohtaisia kuvauksia epäillyn liikkeistä, vaatetuksesta, kellonajoista ja tapaamisista. Varjostajat olivat kuitenkin harvoin niin lähellä, että he olisivat voineet kuulla epäillyn keskusteluja.[280] Varjostajat saattoivat todentaa epäillyn liikkeitä ja yhteyksiä, mutta heillä ei luonnollisesti useinkaan ollut tietoa eri paikoissa käynnin tarkoituksesta ja ihmisten välisten yhteyksien merkityksestä.[281]

Varjostajien oli mahdotonta erottaa epäiltyjen arkipäivään liittynyttä asiointia ja tuttavien kanssa seurustelumielessä vietettyä aikaa valtionvastaisesta toiminnasta, minkä vuoksi varjostusraportit vaikuttavat monen naisen kohdalla työläisnaisen arkipäivän kuvauksilta. Lähes sata vuotta myöhemmin aineistoa lukevan tutkijan näkökulmasta ei voi olla pohtimatta varjostusraporttien

---

hmp 694; 722; 731; 957; 1606; 1886; 2764; 3467; 3620; 3791; A984; A1565; A1605; A1813; A2531; A2604; A2784; A3064; A3138; A3219; A3249; A3276; A3320; A3340; A3411; A3501; A3730; A3774; A3875; A3960; A4096; A4327, EK-Valpo, KA.

279 Hmp 924 (Viikkoilmoitus N:o 10, tied. 30–31), EK-Valpo, KA.

280 Green 2017, 328; Callaghan & Phythian 2013, 140; Callaghan & Phythian 2004, 21, 31.

281 Ks. myös Rentola 1994, 13.

kirjoittamiseen kulunutta aikaa. Valtiollinen poliisi seurasi esimerkiksi tiedustelijatietojen perusteella maanalaiseen toimintaan osalliseksi tiedettyä Tyyneä (s. 1908) kirjakauppoihin, kahvilaan ja kellosepänliikkeeseen sekä kirjasi triviaaleja havaintoja varjostuksen ajalta:

> [Tyyne ja eräs tuntematon mies] menivät suoraan Arkadiankadun varrella olevaan vanhojen kirjojen myymälään. Sen jälkeen he kävivät kahvilla Annan- ja Eerikinkadun kulmassa olevassa Elannon ravintolassa ja kiersivät melko kaikki kaupungin vanhojen kirjojen myymälät. Erottaja 1-3 sijaitsevasta myymälästä he sitten löysivät haluamansa kirjan, joka oli, sikäli kun eräässä kaupassa kysyivät, Schmidt'in "Kansantalous". Magasinin- ja Kasarminkadun kulmassa olevasta vanhojen kirjojen kaupasta he näkyivät ostavan vielä toisen kirjan. Tämän jälkeen he menivät Mikonkatu 5.edustalle, johon mies jäi seisomaan ja Tyyne kävi siinä olevasta kellosepänliikkeestä noutamassa rannekellon tai -renkaan.[282]

Vaikka monet tällaiset arkipäiväiset merkinnät tuntuvat epäolennaisilta valtiopetoksellisen toiminnan todentamisen näkökulmasta, varjostusraporttien yksityiskohtaisella kerronnalla oli selkeä kontrolliin liittynyt tavoite. Koska varjostajat eivät voineet tietää, mikä tieto kytkisi epäillyn rikolliseksi luokiteltuun toimintaan, valtiollinen poliisi muistutti varjostuksia suorittaneita etsiviä ja muita avustajia 1930-luvulla kaikkien havaintojen ilmoittamisen tärkeydestä. Tarkasti kadunnimet, kellonlyönnit ja epäillyn jokaisen liikkeen kirjanneet raportit olivat valtiolliselle poliisille keino osoittaa kuulusteltavalle henkilölle ja hovioikeudelle seurannan kattavuus – *"ohrana tietää kaikki"*. Kyse oli myös tiedustelijoiden henkilöllisyyden paljastumisen välttämisestä kuulustelutilanteessa, sillä valtiollisen poliisin oli pyrittävä vakuuttavasti esittämään hankkineensa tiedustelusta saamansa tiedot omalla työllään. Naisten kohdalla tarkka havainnointi tarkoitti torikassien ja maitoastioiden huomioimista, sillä niissä

282 Hmp A3730 (Ilmoitus 827/21.4.1938, tied. 35), EK-Valpo, KA.

oli mahdollista kuljettaa kiellettyä aineistoa.[283] Näin ollen naisepäiltyjen sukupuoli ja ajatus naisista erityisesti kielletyn aineiston kuljettajina vaikutti siihen, mitä varjostajien tuli naisten osalta tarkkailla.

Kaupassakäynti ja kotitalouteen liittyneiden asioiden hoito myös antoi naisille luontevan syyn liikkua salaisilla tehtävillä, koska se heijasteli aikalaiskäsityksissä naisten ja miesten välistä työnjakoa. Kommunistisen puolueen toimintaan osallistuneet naiset ovat muistelmissaan maininneet, miten he kuljettivat salaisia papereita ja julkaisuja pyykkikorissa, maitoastioissa ja mattokäärössä.[284] Naiset siis käyttivät ainakin jossain määrin hyväksi tällaisia arkipäiväisiä sukupuolen esittämisen tapoja salatakseen matkojensa todellisen tarkoituksen. Toisen maailmansodan aikana Ranskaan vastarintatoimintaan lähetettyjen brittiläisnaisten kohdalla on todettu, että he turvautuivat tällaiseen toimintaan hyvin tietoisesti.[285]

Vaikka valtiollinen poliisi kiinnitti valvontatyössään huomiota naisten torikassien ja maitoastioiden kuljettamiseen ja epäillyksi päätymisen syyt liittyivät tietyissä tilanteissa vahvasti sukupuoleen, valvojan ja valvotun välinen sukupuoliero näkyi yleisellä tasolla vaihtelevasti etsivien seurantatyössä. Epäiltyjen tuttavapiiriin pyrkiminen ei luonnollisesti rajoittunut vain naisiin, mutta sukupuoliero vaikutti valtiollisen poliisin miesten tapaan lähestyä naisepäiltyjä. Esimerkiksi Anna-Liisa (s. 1904) joutui 1930-luvun alkupuolella valtiollisen poliisin vakoilusta epäilemäksi yhteyksiensä, vastaanottamansa kirjeen, upseerien seuraan hakeutumi-

283 ”Kalvin suojelu” 5.10.1932, ”Jalmari Sinivaaran pitämä luento rikospoliisipäällystökursseilla 19.2.1937”, ”Fredrik Kekäläisen rikospoliisipäällystökursseilla 22.2.1937 pitämä luento”, amp 461; ”Postauksesta”, amp 462; EK KD 1339/170-1928, amp 1433, EK-Valpo, KA. Jenny Langkjaerin mukaan yksityiskohtaiset raportit voi tulkita yhdeksi osoitukseksi valvonnan ekspansiivisuudesta, byrokratisoitumisesta ja selkeiden ohjeiden puuttumisesta. Langkjaer 2011, 85, 103–107, 142–144, 210–212. Voidaan ajatella, että syytettyjen vastuulle jäi osoittaa, että esimerkiksi yksittäisellä tapaamisella ei ollut laitonta luonnetta. Quinlan 2014, 3, 47–48.

284 6 c Saimi Sikanen, Kansan Arkisto.

285 Pattinson 2011, 140.

sen ja ilmiantojen perusteella. Seurannan tuloksena Anna-Liisan epäilyttävyydestä kertonut kuva vahvistui, mutta ei varmistunut. Pyrkiessään todentamaan vakoiluviitteiden todenperäisyyttä, valtiollinen poliisi järjesti kuulustelijansa epäillyn kanssa samoille kutsuille. Kutsut järjestettiin valtiolliselle poliisille joitakin ilmoituksia tehneen rouvan luona:

> Nti Anna-Liisa oli aluksi hyvin hiljainen, mutta lämpeni vähitellen. Hän m.m. soitatti gramofonilla ”Kansainvälistä” ja sanoi, että ”tämä on meidän kaikkien työläisten yhteinen marssi” ja hyräili itsekin ”työn orjista” ja ”sorron yöstä”[...] Saatoin nti Anna-Liisan kotiin ja pyysi hän minut sisälle katsomaan ”boksiaan”, jossa hän asuu yhdessä nti Haaksen kanssa.[286]

Lähdeaineiston perusteella valtiollisen poliisin kuulustelija tapasi Anna-Liisan vielä toisen kerran. Ilmeisesti kuulustelija ei kuitenkaan onnistunut luomaan pidempiaikaista ja valtiollista poliisia hyödyttänyttä tuttavuussuhdetta Anna-Liisan kanssa. Muutaman vuoden kuluttua vastaavat vakoilusta vihjanneet ilmoitukset saivat valtiollisen poliisin yrittämään uudelleen vastaavaa lähestymistapaa. Valtiolliselle poliisille ilmoituksia tehneen suomalaisen suurlähettilään vaimo pyrki järjestämään etsivän ja epäillyn välille suunnittelemattomalta vaikuttaneen tapaamisen tuttavansa vaateliikkeeseen – ”*josta tuttavuutta ja ehkä seurustelua sitten sopii jatkaa*”. Suunnitelma kuitenkin epäonnistui, koska Anna-Liisa ei saapunut paikalle. Myöhemmistä yrityksistä ei ole tietoa.

Yhtäläisesti valtiollinen poliisi ainakin harkitsi vuonna 1929 Ainon (s. 1892) tuttavuuteen pyrkimistä havaittuaan naisen istuneen usein Katajanokan ”*ulkolais- ja kapakkapaikassa*”. Valtiollinen poliisi tiesi Ainon puoluetoimijoiden tuttavapiiriin kuuluneeksi naiseksi, joka oli vähintään tietoinen salaisesta toiminnasta. Nämä tiedot yhdistettynä ravintolassa istuskeluun olivat omiaan herättämään vakoiluepäilyt ja tarpeen asian selvittämi-

286 Hmp 1429 (Via ilmoitus 46/13.5.1931, tied. 29; ”28/4-36 kävi Leopold […]”, tied. 35), EK-Valpo, KA.

seksi. Valvontatoimiston päällikkö Kaarlo Löfvingin ehdotuksen mukaan: ”*Ehkä syytä jonkun ohranan käydä silloin tällöin Bellevueessa ja - jos näyttää sopivalta - hieroutua rva A:n tuttavuuteen; ehkä saisi siepatuksi ”kuulemia*” *rva A:n puheista ystäviensä kanssa.*” Tiedossa ei kuitenkaan ole, tuottiko tuttavuuteen pyrkiminen tulosta, sillä henkilömappi koostuu vain muista tietolähteistä kerätyistä tiedonmuruista.[287]

Tällaisessa tuttavuuteen pyrkimisessä oma roolinsa saattoi olla myös alkoholilla. Välirauhan aikaan ajoittuvassa esimerkissä valtiollinen poliisi pyrki alkoholinhuuruisilla lähestymisyrityksillään näkemään vakoilusta epäillyn naisen muistiinpanot. Nainen oli päätynyt valtiollisen poliisin huomioon sotilaiden kanssa seurustelun, varallisuuden, Neuvostoliiton lähetystössä käynnin ja ravintoloiden sivupöydissä istumisen vuoksi – tulkinnan mukaan naisen ravintolassa tekemät muistiinpanot saattoivat sisältää kuultuja sotilastietoja ja kansalaisten mielialojen raportointia. Valtiollisen poliisin yritykset muistiinpanojen näkemiseksi ja niiden vakoiluarvon todistamiseksi kuitenkin epäonnistuivat: *”Olen järjestänyt avustajien avulla pari ryyppäystilaisuutta (Sirkka on jossain määrin ryyppyihin menevä) jotta päästäisiin tutkimaan muistiinpanoja, muttei asiassa ole vielä onnistuttu saamaan tuloksia”*.[288]

Tällaiset pyrkimykset tuttavuuden solmimiseksi liittyivät suurelta osin vakoiluepäilyihin. On oletettavaa, että epäillyn yhteiskuntaluokalla oli vaikutusta menetelmän käyttöön, sillä jokainen näistä tapauksista edusti vähintään alempaa keskiluokkaa. Työväenluokkaisten naisten kohdalla etsivät saattoivat kehottaa tiedustelijoitaan hakeutumaan epäillyn tuttavuuteen.[289] Yksi pääosaston etsivistä oli kuitenkin valmis jopa palkkaamaan naisen omaksi kotiapulaisekseen saadakseen selvyyden valtionvastaisesta toiminnasta. Etsivä pyrki tällä tavalla pääsemään naisen tuttavuuteen ja saamaan tietoja tämän sulhasen olinpaikasta ja

287 Hmp 1494 (Käsinkirjoitettu muistiinpano, tied. 11), EK-Valpo, KA.

288 VP KD 314/1453-1941, amp 527, EK-Valpo, KA.

289 Edellä mainittujen esimerkkien lisäksi: hmp 242; 421; 635; 5441; A733; 156 Turku; VP KD 314/1453-1941, amp 527, EK-Valpo, KA. Tiedustelijaa koskeva esimerkki: hmp 2446, EK-Valpo, KA.

osallisuudesta vakoiluun. Valtiollinen poliisi ei kuitenkaan merkintöjen perusteella onnistunut selvittämään sulhasen toimia naisen kautta, sillä suunnitelma epäonnistui. Etsivän näkemyksen mukaan suuressa vakoilujutussa vuonna 1933 yhden kirjeen kuljettamisesta syytteessä ollut – mutta vapautettu – Ellen (s. 1913) aavisti jotain, sillä hän ei suostunut ottamaan tarjottua työtä vastaan: "'*Vokotuksesta*' *ei tullut mitään kun ei E. pyynnöstäni huolimatta suostunut edes istahtamaan*."[290] Vokottamista ei kuitenkaan pidä ymmärtää teerenpeliin liittyneeksi kielenkäytöksi, sillä yhtäläisesti sanaa voitiin käyttää esimerkiksi miesepäillyn tiedustelijaksi värväämisen yhteydessä.[291]

Naisepäiltyjen sukupuoli ei vaikuttanut valtiollisen poliisin tapaan hyödyntää muita peiterooleja. Valtiollinen poliisi esitti 1930-luvun loppupuolella, että etsivien esiintyminen naamioituina kuului vain salapoliisikirjallisuuteen. Se kuitenkin harjoitti tällaista poliittisten poliisien varhaisvaiheista tuttua tekeytymistä koko toimikautensa ajan mies- ja naisepäiltyjä jäljittäessään, heitä tavatessaan ja heihin yhteyttä eri tavoilla ottaessaan. Etsivä saattoi esiintyä rajan takaa tulleena metsätyömiehenä, työskennellä hetken tehtaassa, toimia vankilassa väliaikaisena vanginvartijana tai tekeytyä maanalaisen puolueen toimijaksi, julkisen liikkeen jäseneksi, epäillyn tuttavaksi, asunnon vuokraajaksi, tietyksi ammatinharjoittajaksi tai toiseksi viranomaiseksi. Maanalaisen puolueen toimijan peiteroolin uskottavuutta lisäsivät – mahdollisesti 1930-luvun alusta lähtien – valtiollisen poliisin pidätysten ja kotietsintöjen yhteydessä haltuunsa saamat salaiset tunnukset, joiden avulla toisilleen tuntemattomat puoluetoimijat varmistuivat toistensa puoluetoimijuudesta. Valtiollinen poliisi saattoi vierailla sille entuudestaan tuntemattoman naisepäillyn luona salaisen tunnuksen luotettavuuden turvin heti naisen päästyä kotiin syn-

290 Hmp A3194 ("N.s. 'suuren vakoilujutun' aikana […]", tied. 20), EK-Valpo, KA.

291 Hmp A3885, EK-Valpo, KA.

nytyssairaalasta, mikä kuvaa tällaisten peiteroolien hyödyntämisen aktiivisuutta.[292]

Valtiollisen poliisin näkökulmasta peiteroolien käytön aktiivisuutta perusteli mahdollisuus saada lisätietoa valtionvastaisesta toiminnasta ja sen toteuttajista, sillä etsivän peiterooliin hyväuskoisesti luottaneet henkilöt paljastivat toisinaan oman toimintansa ja nimesivät puolueverkostonsa jäseniä. Osa etsivän peiterooliin uskoneista ”*tekijänaisista*”, neuvostotiedusteluun tavalla tai toisella osallistuneista ja vähäisemmässä roolissa maanalaista toimintaa avustaneista naisista saattoi kuvata etsivälle kiinnijäämiseen liittyneitä pelkojaan, sopia etsivän kanssa maanalaisen toiminnan paikallisista järjestelyistä tai varautua etsivältä saamiensa ohjeiden mukaisesti ”*ohranan*” varalta. Kun esimerkiksi eräältä kiinnijääneeltä SKP:n puoluetoimijalta löytyi salainen tunnus maanalaista postia hoitaneen Marian (s. 1863) luokse, valtiollinen poliisi kävi heti testaamassa tunnusta vuonna 1933. Valtiolliselle poliisille tuntematon Maria luotti ”*Terveisiä pohjolasta ja Oulusta*” -tunnuksella asuntoonsa saapuneen etsivän peiterooliin ja vastasi tunnuksen oikealla loppuosalla: ”*Kiitos paljon vaan,*

292 Salapoliisikirjallisuuden ja todellisuuden ristiriidasta: ”Jalmari Sinivaaran pitämä luento rikospoliisipäällystökursseilla 19.2.1937”, amp 461, EK-Valpo, KA. Yleisesti peiterooleista: Murphy 2019; Langkjaer 2011, 25–26, 28; Marx 1988, 18–19, 32–33. Erilaisista peiterooleista: hmp 242; 1122; 1521; 1854; 3327; 3394; 3926; 3968; 4086; 4161; A608; A2276; A2625; A2632; A2725; A2790; A2976; A3267; A3616; A3666; A3688; A4086; B4887; 217 Joensuu; Raportti 12.12.1919, yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n aineistot, kansio 2; ”Etsivän Keskuspoliisin K. Herra Päällikölle” 28.1.1920, yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n aineistot, kansio 6; Ilmoitus n:o 54, kansio 24, Sortavalan alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA; Lähteenmäki 2009, 172; Henttonen 1999, 78–79; Alava 1973, 248–250. Tunnuksia hyödyntäneistä peiterooleista: ks. esim. hmp 127; 222b; 637; 896; 946; 1619; 1759; 2280; 3110; 3154; 3388; 3465; 3641; 3698; 3689; 4055; 4100; A67; A2744; A2992; A3082; A3186; A3280; A3352; A3543; A3671; 15 Oulu; 30 Oulu; 32 Oulu; 123 Kuopio (synnytyssairaalan jälkeinen tunnuksella käynti); liite KD 31/685-1936, amp 473; Savonlinnan osaston tilannekatsaus 5.11.1940, amp 527, EK-Valpo, KA; 6 c Elisa Karlsson, Irja Niemi, Saima Väre, 5 Lydia Arppe, Kansan Arkisto; Lackman 2007, 292–293; Lackman 1994, 67; Lackman 1987, 215; Alava 1973, 218–219, 221.

käykää tänne sisälle istumaan." Salaisen toiminnan periaatteiden vastaisesti Maria tuli etsivän kanssa keskustellessaan paljastaneeksi maanalaiseen postinkuljetukseen osallistuneiden naisten nimiä, postin saapumisaikoja sekä asunnostaan löytyneen salaisen aineiston piilopaikan. Kun Maria pohti aineiston hävittämistä paljastumisensa pelossa, peiteroolissa ollut etsivä neuvoi materiaalille aikaisempaa turvallisemman piilopaikan. Tämän jälkeen valtiollisella poliisilla oli helppo tehtävä käydä Marian luona hakemassa piilotettu aineisto ja vierailla Marian paljastamien naisten luona yrittämässä samaa harhautusta.[293]

Naisten juoruiluun ja lörpöttelyyn liittyneet stereotypiat saattoivat jopa ohjata valtiollista poliisia kokeilemaan tällaisia peiterooleja Marian tavoin avustavassa roolissa toimineita naisia kohtaan. Ainakin erään muistelijan esittämän tulkinnan mukaan vähäisessä puoluerooleissa toiminut nainen oli erityisen innokas esittämään puoluetoimijaksi uskomalleen etsivälle tietojaan.[294] Valtiollisen poliisin peiterooleja hyödyntänyt toimintatapa johti joissakin tapauksissa myös vakoilutoiminnan paljastumiseen, vaikka harhautuksen kohde ei olisi tehnyt erityisiä paljastuksia viranomaiselle.

Valtiollinen poliisi epäili erään hedelmäkauppiaan työntekijää vakoilusta, joten viranomaiselle oli tärkeää selvittää, kuka oli tiedustellut miestä puhelimitse tämän työpaikalta hänen katoamisensa jälkeen. Puhelun soittajaksi paljastui erään everstin palvelijattarena työskennellyt Jenny (s. 1912), jolle valtiollisen poliisin etsivä soitti kadonneen miehen roolissa. Sovitussa tapaamisessa etsivä esitti paikkakunnalta kadonneen miehen tilalle tullutta uutta yhteyshenkilöä. Vaikka epäilevältä vaikuttanut Jenny ei tapaamisessa paljastanut mitään, puhelinsoiton selvittämisestä ja

293 Hmp 127; 222b; 946; 1168; 3154, EK-Valpo, KA. Vastaavia tapauksia: ks. esim. hmp 637; 1759; 3689; 3698; 4055; A2744; A3082; A3352; A3543; A3965; 30 Oulu; Ilmoitus n:o 54, kansio 24, Sortavalan alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA.

294 6 c Elisa Karlsson, Kansan Arkisto. Esimerkiksi yhdessä tapauksessa valtiollinen poliisi oletti naisen valokuvan perusteella, ettei hän pysty pitämään mitään salaisuuksia. Hmp 302, EK-Valpo, KA.

etsivän tekeytymisestä alkanut tapahtumaketju johti pidätykseen. Pidätystä seurasi tuomio maanpetoksesta, sillä Jenny tunnusti kuulusteluissa tulleensa värvätyksi vakoiluun. Samalla hän paljasti osallisuutensa Lapuan patruunatehtaan everstin kuolemaan johtaneeseen myrkyttämiseen. Everstin palvelijattarena toimineen Jennyn oli myrkyn avulla ollut tarkoitus saada mies huonovointiseksi tämän papereiden tutkimisen ajaksi, mutta yritys oli epäonnistunut kohtalokkain seurauksin.[295]

Poliisikeinojen yleisen hyväksyttävyyden näkökulmasta on mielenkiintoista, että peiteroolien hyödyntämistä valtio- ja maanpetosrikosten tutkinnassa ei peitelty 1920–1940-luvun kontekstissa. Kommunistien kiinnijäämistä ja heidän oikeudenkäyntejään käsitellyt lehdistö toi ainakin joissakin tapauksissa esille valtiollisen poliisin peiteroolien hyväksikäytön. Esimerkiksi edellä mainitun Marian hyväuskoisuus etsivän esittämän tunnuksen vastaanottamisessa ja toimintatovereiden paljastamisessa on kuvattu oikeudenkäyntiä referoineessa uutisoinnissa – *Uuden Suomen* mukaan kyseessä oli valtiollisen poliisin miesten lystikäs kepponen. Vastaavasti vakoilusta kiinni jääneen Jennyn huiputtamisesta lehdistö kertoi ja väritti erilaisia versioita.[296] Tässä yhteydessä merkityksellistä ei ole se, oliko joku Jennystä kerrotuista versioista todellisuuden vastainen, vaan se, mistä kirjoitukset kertoivat. Kirjoitusten toisinaan humoristinen sävy rikollisen höynäyttämisen kuvaamisessa vahvistaa käsitystä toimintatavan yleisestä hyväksyttävyydestä.

Valtiollisen poliisin harjoittaman valvontatyön näkökulmasta on myös tärkeää havaita, että naiset osallistuivat tunnettua enemmän valtionvastaisen toiminnan seurantaan. Seuraavassa alaluvussa tuon esille viranomaisen hyväksi työskennelleitä naistie-

295 Hmp A3252; VP KD 640/1842–1939, amp 1438, EK-Valpo, KA. Ks. myös Lackman 1994, 73; Tigerstedt 1942, 197–226.

296 ”Terveisiä Pohjolasta ja Oulusta”, *US* 10.11.1933; ”Väärä puhelinsoitto – varomatonta puhetta”, *IS* 27.11.1933; ”Vaasan vakoilijain”, *HS* 19.12.1933; ”Puolustusministeri Oksala vahvistanut tiedot”, *Ilkka* 29.12.1933; ”Vanha tunnussana saattoi ansaan”, *HS* 9.1.1934; ”’Minä olen kärähtänyt vanhalla tunnuksella’”, *TS* 9.1.1934.

dustelijoita, mutta valtiollinen poliisi hyväksyi myös yksittäisten naisten virallisen ja epävirallisen osallistumisen kommunisminvastaiseen taisteluun sen omissa riveissä. Joissakin tapauksissa muutama valtiollisen poliisin etsivän tai päällystöön kuuluneen miehen vaimo osallistui ilmeisesti palkkiotta varjostustehtäviin tai epäilyjen selvittämiseen.[297] Nämä naiset eivät vaikuta kuuluneen valtiollisen poliisin henkilökuntaan, mikä muistuttaa joidenkin turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten agenttien vaimojen roolia salaisten tehtävien edesauttamisessa.[298] Esimerkiksi Sortavalan osaston päällikkö kertoi pääosaston edustajalle ottaneensa vaimonsa palkkiotta mukaan virkamatkoilleen ”nopeuttaakseen” valtionvastaisen toiminnan selvittämistä syksyllä 1919.[299]

Valtiollisen poliisin henkilökuntaan palkatut naiset työskentelivät naisille soveliaiksi katsotuissa rooleissa, mutta yksittäiset kirjureiksi, konekirjoittajaksi, kortittajiksi ja kanslia-apulaisiksi nimetyt naiset toimivat kirjoituskoneen taakse sidottuja tehtäviä moninaisemmassa roolissa.[300] Esimerkiksi valtiollisen poliisin kortittajaksi nimetty Sylvi (s. 1907) hoiti itsenäisesti ja yhdessä miesetsivien kanssa varjostustehtäviä, tapasi yksin tiedustelijaa ja laati omia tiedusteluraportteja 1930-luvun alussa. Turussa konekirjoittajana ja kanslia-apulaisena työskennellyt Kaisa (s. 1892) lähetettiin komennukselle Helsinkiin 1920-luvun puolivälissä raportoimaan Neuvostoliiton lähetystön piiriin kuuluneiden naisten keskuuteen – tai ainakin hän pyrki pääsemään tuttavuuksiensa avulla lähetystössä työskennelleen epäillyn lähettyville. Lisäksi

297 Hmp 2438; 2465; A3427; A3612, EK-Valpo, KA.

298 Hubbard-Hall & O’Sullivan 2020.

299 Jäljennös 25.9.1919, yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n aineistot, kansio 7, EK-Valpo, KA.

300 Valtiollisen poliisin vuonna 1938 tekemistä henkilökunnan nimityksissä näkee, että naisia palkattiin vain edellä mainittuihin tehtäviin. JOVP KD 134/197-1938; JOVP KD 136/197-1938, kansio 72, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo.

hän hoiti Porin maaseutuedustajan tehtäviä edustajan loman aikana, mikä ei kuulosta kanslia-apulaisen tehtävältä.[301]

Täysin poikkeuksellista tällainen naisten osallistuminen valtionvastaisen toiminnan selvittämiseen ei kuitenkaan maailmansotien välillä ollut. Ison-Britannian sisäisestä turvallisuudesta vastanneessa MI5:ssä työskenteli ainakin kaksi naista vastuullisessa asemassa. Naiset olivat neuvostotiedustelun ja kommunismin vastaisen työn asiantuntijoita ja osallistuivat tutkintaan. Niin ikään muutama nainen toimi agentin roolissa, mutta sukupuoleen liitetyt konservatiiviset käsitykset naisten roolista vaikuttivat enemmistön tehtävien luonteeseen. Enemmistö MI5:n palveluksessa olleista naisista toimi toimistotehtävissä, sillä tiedustelutyöhön liitetyt maskuliinisuuden attribuutit olivat sitkeitä. Samat epäluulot naisten päätöksenteon kyvyistä, analyysitaitojen puutteesta, tunteiden hallitsemattomuudesta ja seksuaalisten halujen ohjaavuudesta, jotka näkyivät naisvakoojiin liitetyissä tulkinnoissa, vaikuttivat myös viranomaisen omaan palkkaukseen: naisten kiinnostus oli kodissa ja perheessä, ja he toimivat rakkaudesta ja lojaalisuudesta miestään ja perhettään kohtaan – eivät isänmaallisuudesta.[302]

Tällaiset tulkinnat naisten lojaalisuuksista vaikuttivat mahdollisesti maailmansotien välillä myös Sylvin ja Kaisan asemaan. Oletettavasti naisten aviosuhteet valtiollisen poliisin miehiin tekivät heistä soveliaita näihin tehtäviin, sillä lojaalisuus valtiollisessa poliisissa työskennellyttä aviopuolisoa kohtaan osoitti lojaalisuutta myös viranomaisen tavoitteille. Samat valtiollisen poliisin miehet, jotka hyväksyivät esimerkiksi Sylvin tehtävät, saattoivat

301 Hmp 568; 694; 2903; 3008; 3151; A2748; A2790; A3112; A3612; H13930; H13969, EK-Valpo, KA. Epäiltyjen seurantaan osallistuneista naisista: ks. myös hmp 3921; H13764, EK-Valpo, KA.

302 Naisten palkkauksen kohdalla koulutus ja yhteiskuntaluokka vaikuttivat valintoihin tavoilla, jotka eivät näkyneet miestyöntekijöiden kohdalla. Macintyre, 2021, 301–312; Toy & Smith 2017; Andrew 2009, 59–61, 122, 127, 131, 220, 263–267; Burke 2008, 103; Proctor 2005, 452–461. Ks. myös Pattinson 2011, 25–26, passim. SIS/MI6:lla oli yksittäisiä naistiedustelijoita, mutta ensimmäiset naisvirkailijat vasta toisen maailmansodan jälkeen. Jeffery 2011, 194.

kuitenkin 1930-luvulla yleisellä tasolla vastustaa avioituneiden naisten palkkaamista.[303] Vaikka valtiollinen poliisi mahdollisti joillekin naisille roolin valtionvastaisen toiminnan seurannassa, viranomaisen sisällä säilyi melko jyrkkä jako miesten ja naisten välillä. Valtiollisessa poliisissa työskennelleille naisille voitiin huomauttaa viraston asioihin sekaantumisesta ja suorista yhteyksistä valtiollisen poliisin miestoimijoihin. Samalla valtiollisen poliisin miesten tuli säilyttää tietty varovaisuus henkilökuntaan kuuluneiden naisten suhteen. Naistyöntekijän läheiset suhteet valtiollisen poliisin miehiin herättivät epäilyjä, mikä muistuttaa naisiin liitetyistä vakoilupeloista.[304]

Sortavalan osastopäällikkö esitti jo tammikuussa 1920 valtiollisen poliisin päällikölle erään naisen hyväksymistä etsiväkuntaan, mikä tuntuu poikkeukselliselta. Paikkakunnalla tuntemattoman sairaanhoitajan palkkaaminen etsivän tehtävään edusti osastopäällikölle mahdollisuutta soluttautua kommunistien toimintaan: ”*[J]opa olen vakuutettu siitä, että hänet naisena, jos hänellä on kykyä etsivä toimeen, mitä ennakolta on vaik[e]a arvostella, on helpompi saavuttaa kommunistien luottamus siitäkin syystä, että täällä ei ennen naisetsiviä ole ollut.*” Sukupuoleen liitetyt käsitykset näkyivät kuitenkin osastopäällikön vakuutteluissa, että naisetsivä ei tulisi seurustelemaan miesetsivien kanssa.[305] Valtiollisen poliisin päällikön vastaus ei ole tiedossa, mutta etsivän nimikkeellä osastopäällikkö tuskin sai naista palkata. Palkkausehdotuksen poikkeuksellisuutta kuitenkin alleviivaa se, että suojelupoliisia väitöskirjassaan tutkineen Mari Luukkosen mukaan suojeluspo-

303 Hmp H13764, EK-Valpo, KA.

304 Hmp H13930; H13764, EK-Valpo, KA.

305 ”Etsivän Keskuspoliisin K. Herra Päällikölle” 28.1.1920, yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n aineistot, kansio 6, EK-Valpo, KA. Lisäksi valtiollinen poliisi kirjoitti jo syksyllä 1919 yksittäisille sen ”palveluksessa” olleille naisille oleskelu- ja matkustuslupia kaikille Suomen rajojen sisällä tapahtuville matkoille. Konekirjoituskirjoitus- tai kortitustehtävät eivät vaatineet laajoja matkustusoikeuksia, eivätkä tiedustelijat olleet valtiollisen poliisin ”palveluksessa”. Matkatodistus 1.9.1919, matkatodistus 3.9.1919, yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n aineistot, kansio 1, EK-Valpo, KA.

liisin operatiivisissa kenttätehtävissä palveli yksi naisetsivä kylmän sodan viimeisellä vuosikymmenellä.[306]

Naisten hyväksyminen epävirallisesti ja virallisesti mukaan valtiollisten rikosten selvittämiseen kuvaa mielenkiintoisella tavalla aikakauden ristiriitaisia käsityksiä sukupuolesta: yksittäiset naiset saattoivat myös Suomessa toimia miehiseksi katsotussa turvallisuuspoliisi- ja tiedustelumaailmassa kirjoituskoneen taakse sidottuja tehtäviä monipuolisemmassa roolissa tai olla vapaaehtoisesti mukana valtionvastaisen toiminnan jäljittämisessä. Naisten osallisuuden jäljittäminen on kuitenkin hankalaa, sillä he toimivat nimellisesti naisille perinteisesti soveliaiksi katsottujen nimikkeiden varjossa tai palkatta harrastusmielessä.[307] Jäljittäminen on hyvin satunnaista. Naisen rooli ei miesten tavoin paljastu yleisessä seuranta-aineistosta muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta.

***

Valtiollisen poliisin valvonnassa korostui 1920-luvun puolivälin jälkeen tiedustelijoilta saatujen tietojen vahvistaminen, lisänäyttöjen kerääminen ja kontrollin ajankohdasta päättäminen. Valtiollinen poliisi keräsi tietoja erityisesti tiedustelijaverkostojensa avulla ja toimi itse tarpeen vaatiessa. Pienikokoisen viraston edustajilla ei ollut mahdollisuutta osallistua työvoimaa vaatineeseen seurantaan täysipäiväisesti, sillä heidän menestyksellinen työnsä edellytti paljon kirjallista työtä. Valtiollisen poliisin etsivät osoittivat kuitenkin erityistä aktiivisuutta erilaisten peiteroolien hyödyntämisessä. Peiteroolien hyödyntäminen ei ollut riippuvainen epäillyn puolueasemasta tai sukupuolesta, sillä valtiollinen

306 Luukkonen 2022, 15. Ks. myös Hewitt 2010, 17. Punaisessa Valpossa ainakin yksi nainen oli nimetty ylimääräisen etsivän tehtävään. Hmp H14156, EK-Valpo, KA.

307 Kiinnostava vertailukohta löytyy 1600-luvulta, kun naisten rooli epänaisellisiksi katsotuissa vakoilutehtävissä pyrittiin peittämään miesaliasten tai naisille sopiviksi katsottujen tehtävänimikkeiden taakse. Akkerman 2018, 87, 224.

poliisi lähestyi peiteroolissa myös puoluetoimintaa eri tavoilla avustaneita naisia.

Toimintatapa oli valtiolliselle poliisille tutkinnallinen työtapa, mutta se oli hyvin lähellä provokatiivista toimintaa. Valtiollisen poliisin peiterooleissa toimineet etsivät keräsivät huijaamalla tietoa epäillyn ja hänen toimijaverkkonsa osallistumisesta salaiseen toimintaan, pyysivät salaista kirjallisuutta itselleen ja tekivät yhdessä suunnitelmia maanalaisen puolueen tehtävien suorittamisesta. Etsivien provokaatioksi laskettava aloitteellisuus rikosten tekemiseksi on lähdeaineiston perusteella kuitenkin hankalasti määriteltävissä.[308]

Valvojan ja valvotun välinen sukupuoliero tuli esille tilanteissa, joissa epäiltyjä varjostaneiden henkilöiden tuli kiinnittää erityistä huomiota naisten torikasseihin ja maitoastioihin. Näin sukupuolesta luodut aikalaiskäsitykset vaikuttivat valtiollisen poliisin edustajien tapaan havainnoida naisten oletettua maanalaista toimintaa. Seuraajat eivät kuitenkaan voineet tietää ilman tiedustelijalta saatua vahvistusta ja epäillyn pidättämistä, milloin naiset tosiasiallisesti kantoivat kantamustensa mukana salaisia julkaisuja tai muuta valtionvastaiseksi luokiteltua aineistoa. Sukupuoliero vaikutti myös siihen, miten valtiollisen poliisin miesedustajat pyrkivät pääsemään naisten tuttavuuteen epäilyjen selvittämiseksi. Tässä yhteydessä on kuitenkin muistettava, että sukupuolierossa oli myös yksittäisiä poikkeuksia. Valtiollinen poliisi lähetti myös yksittäisiä naistyöntekijöitään ottamaan selvää valtionvastaisesta toiminnasta ja pyrkimään epäiltyjen tuttavuuteen. Yksittäiset naiset osallistuivat myös varjostustehtäviin.

308 Vladimir Panschin laskee peiteroolien hyödyntämisen provokatiiviseksi toiminnaksi. Yhdessä sotilasvakoilua koskevassa esimerkissä kyse oli nimenomaan sotilastiedustelussa toimineen miehen yrityksestä saada henkilö toimimaan rikollisesti. Panschin 2018, 220, 225.

Tiedustelijoiden kavaltamat – tiedustelijaverkostojen suuri merkitys valvonnassa

> Ollessani käymässä Allin luona, poistui Alli pihamaalle veden noutoon. Käytin tällöin tilaisuutta hyväkseni ja pengoin pöydällä olevia papereita. Aivan alimmaisena paperien joukossa oli lappu, jossa oli seuraava osoite: Vaasankatu 4.A.17 (Aidi ja Hellä asuvat tässä). Saadakseni tarkemman selvyyden osoitteen laadusta jätin paperin aivan päällimmäiseksi ja Allin palattua pihamaalta, kysyin häneltä, että mikä osoite tämä on. Alli vastasi tällöin, että ”arvaathan sen, mutta kuinka se on jäänytkin tuohon”. Moitin Allia siitä, että hän pitää tällaisia tärkeitä osoitteita näkyvissä.[309]

Paperien penkoja, ”Juho Keränen”, toimi Allin (s. 1902) tietämättä valtiollisen poliisin tiedustelijana, joten kuvaus Allin luona vierailusta päätyi viranomaisen tietoon. Juho Keräsen kaltaiset salaiset asiamiehet ja -naiset eivät olleet turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten virallista henkilökuntaa, vaan säännöllistä yhteistyötä tehneitä kansalaisia. Tällaiset tiedustelijat olivat Juho Keräsen peitenimellä toimineen henkilön tavoin epäiltyjen piiristä värvättyjä toimijoita tai toimintaan solutettuja avustajia, joiden tehtävänä oli raportoida epäiltyjen liikkeistä ja puheista lähietäisyydeltä.[310]

Epäiltyjen kanssa läheisessä kontaktissa olleiden, samoissa maanalaisissa ryhmissä toimineiden tai heidän luonaan asuneiden tiedustelijoiden (agenttien, kalvien, vasikoiden) kautta EK-Valpo pääsi epäiltyjen lähelle kodin yksityiseen piiriin ja maanalaiseen toimintaan. Tällä tavalla tiedustelijoista tuli turvallisuuspoliisille merkittävä keino ylittää henkilökuntansa resurssit ja maantieteelliset rajoitteet. Tässä alaluvussa keskityn tarkaste-

309 Hmp A3267 (Vi ilmoitus 669/20.11.1936, tied. 27), EK-Valpo, KA.

310 Määrittelystä: ks. esim. Fitzpatrick & Gellately 1996, 747, 749. Vrt. Kaikki tutkijat eivät tee selkeää eroa kansalaisten yksittäisten ilmiantojen ja säännöllisen tiedustelutoiminnan välille. Ks. esim. Weil 2014; Hewitt 2010, 19–20, 40–45, 105, passim. Eron tekeminen ei kaikissa tapauksissa ole edes mahdollista. Suodenjoki 2019; Suodenjoki 2016, 453–454.

lemaan tiedustelijatoiminnan kaksinaista merkitystä valtiollisen poliisin toiminnalle: Valtiollisen poliisin toiminnan menestys rakentui tiedustelijaverkostojen varaan. Samalla tiedustelijat tuottivat paljon tietoa, joka ei suoraan kytkeytynyt valtio- ja maanpetosrikoksellisuuteen. Tämä näkyi erityisesti joidenkin naisepäiltyjen kohdalla.

Sosiaalisen kontrollin tutkimuksessa erotetaan toisinaan epävirallisen ja virallisen kontrollin väliin jäävä puolivirallinen taso. Puolivirallista kontrollia harjoittavat sellaiset viralliset tahot, joiden päätehtävänä ei ole kontrolli, mutta joiden toiminnalla on yksilöä tai yhteisöä kontrolloiva vaikutus.[311] Tulkitsen turvallisuuspoliisin tiedustelijat – ja seuraavassa alaluvussa käsiteltävät ilmiantajat – myös tällaisiksi puolivirallisiksi kontrollinharjoittajiksi, vaikka kyse on yksityishenkilöistä. Tiedustelijat toimivat virallisen kontrolliorganisaation kanssa tehdyn sopimuksen, palkkion ja saamansa tehtävän perusteella, mutta ilman virallista asemaa kontrolliorganisaatiossa. Tämä yhteistyö virallisen kontrollipolitiikan toteuttajan kanssa antoi tiedustelijoille kuitenkin merkittävän roolin valtiollisen kontrollin toteuttamisessa, mikä erottaa tiedustelijoiden toiminnan yhteisön epävirallisista kontrollimuodoista. Tiedustelijoiksi en laske kuulusteluissa tunnustuksen tehneitä tai puolueesta erottamisen jälkeen tietojaan viranomaiselle kertoneita henkilöitä, koska näissä tapauksissa viranomaisyhteistyöstä puuttuu toimijoiden keskuudesta raportoimisen ulottuvuus.[312]

Hallitsijoiden ja valtaryhmien hyväksi tehdyllä tiedustelulla on vuosisatoja pitkät juuret. Tiedustelijoiden järjestelmällinen hyödyntäminen rikollisten ja kumouksellisten seurannassa kuitenkin ajoittuu modernien turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten aikaan. Esimerkiksi Venäjällä salaisen poliisin 1880-luvulta lähtien kehittämä tiedustelijatoiminta muodostui merkittävimmäksi toimintatavaksi vallankumouksellisia ryhmittymiä vastaan, vaikka verkosto ei ollut suuri. Laajemmalla kansainvälisellä tasolla

311 Vejbrink 1982, 185–190.

312 Tiedustelijoiksi laskettavista henkilöistä: ks. vastaavasti Klehr & Haynes 2022.

työmenetelmää alettiin soveltaa entistä systemaattisemmin ensimmäisen maailmansodan jälkeen, kun turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten tehtävissä korostui sisäisestä turvallisuudesta vastaaminen.[313] Demokraattisiksi luokitelluissa valtioissa tiedustelijatoiminnan kohteeksi joutuivat henkilöt, jotka tosiasiallisesti tai kuvitellusti uhkasivat valtiota. Totalitarismin kontekstissa kyse oli enemmän tai vähemmän koko väestöön kohdistetusta tarkkailusta.[314]

Tiedustelijatyö oli alusta lähtien osa valtiollisen poliisin toimintaa. Aikaisemman tutkimuksen perusteella valtiollisen poliisin tiedetään omaksuneen tiedustelijoiden käytön Venäjän santarmilaitokselta, sen tehtävät perineeltä yleisesikunnan III-osastolta sekä suojeluskunnilta, mutta toiminta oli hyvin riippuvainen etsivien pätevyydestä ja viraston taloustilanteesta. Valtiollinen poliisi alkoi kehittää tiedustelijatoimintaa määrätietoisesti 1920-luvun puolivälissä, vaikka Esko Riekki oli heti viraston päälliköksi noustuaan vuonna 1923 kehottanut alaisiaan hankkimaan sopivia tiedustelijoita. Kehittämistyötä motivoivat aikaisemman tutkimuksen perusteella selkeät taustatekijät: Valtiollisessa poliisissa ymmärrettiin järjestelmällisesti hyödynnetyn tiedustelutoiminnan toteuttavan entistä paremmin sen ennaltaehkäisevää tehtävää ja tuottavan käyttökelpoisempaa tietoa kuin epäiltyjen valheelliset ja oikeudessa helposti kiistetyt kuulustelukertomukset. Toiseksi valtiollisen poliisin virkakuntaa koskeneet leikkaukset pakottivat viranomaisen kehittämään toimintaansa vähemmän riippuvaiseksi sen omasta henkilökunnasta. Tiedustelijoiden käyttö oli kuitenkin vielä vuosia riippuvainen viraston taloustilanteesta, sillä ainakin vuonna 1928 valtiollisen poliisin etsivät joutuivat varojen vähyyden vuoksi vapauttamaan vähemmän tuottoisat tiedustelijat tehtävistään.[315]

313 Langkjaer 2011, 167–171, 197, 200; Hewitt 2010, 39–40, 46–49, 99; Daly 1999, 219–223; Marx 1988, 17–26; West 1982, 44, 64, 76, 167.

314 Hewitt 2010, 5–7, 149.

315 ”Etsivän Keskuspoliisin Pääosaston Toimistoja hoitaville Kanslisteille”, EK KD 1762/3821-1923, amp 1462; ”Etsivän Keskuspoliisin Sortavalan osaston päällikölle” 12.1.1920, ”Etsivän Keskuspoliisin K. Herra Päälliköl-

Tiedustelijatoiminnan järjestelmällinen kehittäminen kannatti viraston sisällä esitetystä kritiikistä huolimatta, sillä 1930-luvulla EK-Valpon sisällä toistettiin narratiivia tiedustelun välttämättömyydestä valtiollisen poliisin toiminnan menestykselle. Käsitysten mukaan valtiollisen poliisin ennaltaehkäisevä toiminta supistuisi ilman tiedustelijoita ”*tuloksiltaan melkein mitättömiin*”.[316] Näyttävimmät tulokset tiedustelijatyöstä valtiollinen poliisi sai aikaisemmassa tutkimuksessa mainituissa suurpidätyksissä, jotka mahdollistuivat tiedustelutietojen perusteella.[317] Näiden näyttävien ”*kommunistijuttujen*” takana tiedustelijoiden toiminta oli kuitenkin hyvin arkipäiväistä. Vaikka tiedustelijatoimintaa saattoi verhota tietty salamyhkäisyys, se oli valvonnan arjen näkökulmasta melko rutiininomaista työtä. Esimerkiksi pääosaston tiedonantotoimiston suomalaisiin kommunisteihin ja venäläisemi-

le” 28.1.1920, ”Raportti” 4.8.1920, yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n aineistot, kansio 6; ”Lyhennysote” 2482, amp 458; EK KD 644/79-1928, amp 143, EK-Valpo, KA; Tikka 2020, 29; Kittelä 2020, 16–17, 21–22, 65–71, 91–92, passim; Mainio 2015, 46, 49–50, 309; Lackman 2009, 219–220; Lackman 2007, 175–179; Pankakoski 2005, 16–18; Lähteenmäki 2009, 203–204; Henttonen 1999, 80–82; Lackman 1994, 35–36, 48–54; Hietaniemi 1992, 109–110; Lackman 1987, 206–213. Venäläissantarmien tiedottajaverkostojen kehittymisestä: Suodenjoki 2016, 454–455; Suodenjoki 2014, 151. Yleisesikunnan ja valtiollisen poliisin edeltäjien osalta: Elfvengren & Laidinen 2012, 15–53, passim.

316 Ks. esim. ”Tiedoittajista ja avustajista”, ”Tiedustelutyön käytännöllisestä järjestämisestä”, amp 461; ”Tiedustelijain hankkiminen”, amp 1435, ”Valtiollisen poliisin harjoittamasta tiedustelusta”, amp 463, EK-Valpo, KA.

317 Pidätyksensä jälkeen pari vuotta turvallisuuspoliisin tiedustelijana toiminut Tauno Taivainen on noussut tutkimuksessa usein toistetuksi esimerkiksi. Urmas Uimosen nimellä tiedotuksia tehneen Taivaisen tiedoilla valtiollinen poliisi onnistui pidättämään vuosien 1938–1939 aikana monia johtavassa asemassa olleita puoluetoimijoita, jotka olivat opiskelleet Leninkoulussa. Joni Krekola on osoittanut, että valtiollinen poliisi kokosi Taivaisen yli 300-sivuiseen kuulustelupöytäkirjaan myös vuodesta 1932 lähtien tiedustelijana toimineen Väinö Kälviäisen, ”Adi Käräjämiehen”, antamat tiedot, mikä peitti Kälviäisen merkittävän roolin tietojen vuotajana. Krekola 2006, 274–275; Krekola 2003, 44–50. Ks. myös Kittelä 2020; Lackman 2007, 203–206; 308–309, 348; Henttonen 1999, 97–98; Rentola 1994, 114, 564–565 viite 49; Lackman 1994, 69–71; Lackman 1987, 216.

grantteihin keskittämä tiedustelu (”toimisto VIII”), jonka muun muassa Aleksi Mainio on nostanut esiin, ei tarkoittanut vain kalliita ja osittain kyseenalaisia työtapoja, kaksoisagentteja, tiedustelijoiden ala-agentteja sekä yhteyksiä ulkomaisiin tiedustelupalveluihin, äärioikeistoon ja liikemaailman vaikuttajiin. Naisten seuranta-aineisto paljastaa, että tiedonantotoimiston tiedustelijat liikkuivat vakoilusta epäiltyjen piirissä ja hakeutuivat heidän tuttavuuteensa, mutta raportoivat yhtäläisesti kommunistien julkisen liikkeen kokouksista ja selvittivät valtiollisen poliisin muiden edustajien pyynnöstä kaikenlaisten epäiltyjen taustoja ja edesottamuksia.[318]

Valvonnan arjen tasolla tiedustelun merkitys näkyi siinä, että valtiollisella poliisilla oli vähintään yksi tiedusteluun liittynyt merkintä useamman kuin joka toisen naisepäillyn kohdalla (59 %). Kun muistetaan edellä esitetty lähdemerkintöjen hämärtämiseen liittynyt työtapa, todellisuudessa valtiollisella poliisilla on voinut olla informaatioarvoltaan hyvin vaihtelevia tiedustelutietoja useamman epäillyn kohdalla. Huomionarvoista kuitenkin on, että MI5:n tavoin valtiollisen poliisin kyky värvätä tuloksellisia tiedustelijoita neuvostotiedustelun piiristä tai soluttaa tiedustelijoita heidän joukkoonsa oli huomattavasti kommunistista puoluetta

318 Aleksi Mainion ja Johanna Pankakosken mukaan pääosaston yhteyteen perustettiin erillinen, organisaatiokaaviosta ja kirjanpidosta poisjätetty tiedustelutoimisto, ”VIII”. Mainio 2015, 51–53, 51 viite 179; Pankakoski 2005, 17–19. Vrt. Lackman 1994, 90 viite 129. Tutkijat viittaavat valtiollisen poliisin tiedonantotoimistoon. Tiedonantotoimistoa ei mainittu valtiollisen poliisin ensimmäisessä ohjesäännössä, mutta toimistoa johtaneen Jalmari Sinivaaran henkilömapissa hänen tehtäväkseen on kirjattu vuonna 1924 tiedonantotoimiston päällikkönä toimiminen. Vuoden 1927 ohjesäännössä tiedonantotoimisto jo mainitaan. Valtiollisen poliisin toimistojen väliset rajat olivat epäselviä, sillä ”toimisto VIII” suoritti myös joitakin kuulusteluja. ”Salainen lyhennysote” 1919, ”Salainen lyhennysote” 1927, amp 458; hmp H13930; H14258, EK-Valpo, KA. Ks. myös Kittelä 2020, 56–61. Naisten henkilömapeissa on VIII-ilmoituksia ainakin vuoteen 1936 asti. Hmp 107; 242; 452; 462; 568; 635; 637; 642; 772; 839; 1122; 1256; 1303; 1429; 1856; 2074; 2909; 3733; A387; A733; A2573; A2604; A2674, EK-Valpo, KA. Tiedonantotoimisto oli olemassa myös tämän jälkeen, mutta tiedonantotoimistoa johti toinen henkilö. Amp 458; ”Päiväkäsky n:o 1” 1938, Joensuun alaosaston arkisto, kansio 72, EK-Valpo, KA. Vrt. Kittelä 2020, 57.

haasteellisempaa. Kabareelaulaja Orvokki jäi kiinni kaksoisagentiksi värvätyn miehen tietojen perusteella, mutta useimpien eri tavoilla vakoiluun osallistuneiden naisten kohdalla valtiollinen poliisi sai tiedot muista tietolähteistä – jos arkistoaineistoon on luottamista. Joidenkin vakoilusta epäiltyjen naisten piirissä toimi tiedustelijoita, jotka puheillaan onnistuivat kiinnittämään valtiollisen poliisin huomion epäilyttävään naiseen. Tiedustelijoilla ei kuitenkaan vaikuta olleen roolia epäilyjen varmentamisessa.[319]

Valtiollisen poliisin tiedustelijoiden sukupuolijakauma oli Kimmo Rentolan tutkimuksen perusteella hyvin miehinen.[320] Tiedustelijajoukon miehisyys ei ole mitenkään erikoista kommunistisen puolueen ja neuvostotiedustelun sukupuolijakauman sekä tiedustelumaailmaan liitettyjen sukupuolittuneiden käsitysten perusteella. Naiset eivät kuitenkaan olleet näkymättömiä turvallisuuspoliisi- ja tiedustelumaailmassa maailmansotien välisenä aikana Suomessa tai kansainvälisesti, vaikka naiset saatettiin nähdä yleisesti epäsopivina tällaisiin tehtäviin. Esimerkiksi tutkimuksessa on nostettu esiin yksittäisiä MI5:n palkkaamia naistiedustelijoita, joiden älyä, isänmaallisuutta ja luotettavuutta ainakin osa esimiehistä arvosti. Käsitykset heijastelivat kuitenkin sukupuoleen liitettyjä aikalaiskäsityksiä, sillä naisten kyvykkyys perustui erityisesti heidän naisellisiksi tulkittuihin ominaisuuksiinsa, kuten sosiaaliseen älykkyyteen ja kykyyn rakentaa toverisuhteita. Osa näistä MI5:n palkkaamista naistiedustelijoista vaikutti merkittävästi neuvostovakoilun ja oikeistoryhmien paljastumiseen, ja heistä kehittyi pitkäaikaisia ammattilaisia – siinä missä osa tiedustelijoista raportoi lähinnä cocktailtilaisuuksien juoruja.[321] Kiinnostavasti tällaiset käsitykset eivät kuitenkaan

319 Ks. esim. hmp 731; 3926; 3967; 4055; 4100; 4130; A3612; A3829; A3957; A4024; A4154, EK-Valpo, KA; Hietaniemi 1989, 80. Orvokista: ks. s. 143–144. MI5:sta: Andrew 2009, 273.

320 Kimmo Rentolan 40 tunnistaman tiedustelijan nimilistassa on viisi naista (13 %). Rentola 1994, 674–675.

321 Quinlan 2014, 86, 88–105, 219 viite 25, 115; Andrew 2009, 179–182, 220–221, 224–225; Burke 2008, 86–94; West 1982, 66–71, 123–126, 278. Kylmän sodan osalta: Miller 1999, 19–20; Hewitt 2010, 59.

mahdollistaneet kuin yksittäisille poikkeusyksilöille kuulumisen MI5:n varsinaiseen tutkintahenkilökuntaan.

Vaikka valtiollinen poliisi olisi jossain määrin jakanut naisten harjoittaman tiedustelun epäpätevyyttä korostaneet käsitykset, se ei estänyt valtiollista poliisia hyödyntämästä naistiedustelijoita perustamisestaan lähtien. Valtiollinen poliisi myös arvosti erityisesti joidenkin naistiedustelijoiden toimintaa arvioimalla sen erittäin tulokselliseksi ja luotettavaksi. Käsitykset olivat kuitenkin ristiriitaisia. Valtiollinen poliisi lähetti naistiedustelijan jo marraskuussa 1919 rajan yli Pietariin keräämään tietoa postia ja kirjallisuutta Suomeen toimittaneista bolševikkiagenteista, mutta samalla naistiedustelijan palkkaamista saatettiin pitää vaarallisena vielä vuoden 1933 etsiväpäivillä. Vaarallisuus ei kytkeytynyt naisten mahdolliseen epäpätevyyteen, vaan etsivien ja naistiedustelijoiden välisten suhteiden riskeihin. Etsiväpäivillä valtiollisen poliisin päällikkö varoittikin miesetsiviä naistiedustelijoiden kanssa flirttailusta ja seurustelusta, mikä kuvaa valtiollisen poliisin tapaa tarkastella naistiedustelijoita – ainakin yleisellä tasolla – heidän seksuaalisuutensa näkökulmasta.[322] Naistiedustelijoille tehtävän vaarallisuus liittyi luonnollisesti paljastumiseen. Esimerkiksi Pietariin lähetetty naistiedustelija ei saapunut sovittuna päivänä takaisin, mikä jättää hänen kohtalonsa epäselväksi.

Tiedustelijaverkoston varaan rakentunut turvallisuuspoliisitoiminta teki valtiollisesta poliisista aktiivisen tiedustelijoiden värväysyrityksissä. Yhteistyöhön houkuttelu edellytti taustaselvitystä värväyskohteen luonteesta, inhimillisistä heikkouksista, taloudellisesta tilanteesta ja muista tekijöistä, jotta etsivä osasi vetää oikeista naruista. Keinoina toimivat muun muassa lupaukset syyttämättä jättämisestä ja työpaikan saannissa avustamisesta sekä painostus ja kiristys. Kuulusteluissa tehtyjen yhteistyötarjousten lisäksi valtiollinen poliisi pyrki värväämään poliisiyhteistyöhön

322 ”Raportti”, yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n aineistot, kansio 2; Etsiväpäivien pöytäkirja 6.11.1933, amp 464; hmp 2048, EK-Valpo, KA. Matti Lackmanin mukaan *Pohjan Kansa* -lehdessä valtiollista poliisia syytettiin tammikuussa 1920 sisällissotaan punaisten puolella osallistuneiden naisten houkuttelemisesta sen palvelukseen. Lackman 2007, 137.

aktiivisia puoluetoimijoita/kommunisteja ja toiminnasta paljon tienneiksi arvioituja henkilöitä kuulusteluhuoneen ulkopuolella. Joidenkin kohdalla värväysyritys oli naamioitu kuulusteluun kutsumiseksi. Valtiollisen poliisin ymmärrys tiedustelijoiksi kelvollisista toimijoista – ja tiedustelijoiden kaltaisista tietolähteistä – ei kuitenkaan rajoittunut vain niihin henkilöihin, joilla se arvioi olevan erityiset yhteydet salaiseen toimintaan. Valtiollinen poliisi lähestyi yhtäläisesti aatteessaan epävarmoja, kommunisteihin etäisyyttä ottaneita ja toimintaan kyllästyneitä henkilöitä, koska oletti heidän suhtautuvan myönteisesti viranomaisyhteistyölle. Enimmät värväysresurssit tuli kuitenkin ainakin teoriassa kohdistaa kommunistisen puolueen ja neuvostovakoilun toimijoihin: ”*Pikkutekijä, joka ei ehkä koskaan, perusteellisesti ohjattunakaan, voi hankkia arvokkaita tietoja, ei ansaitse ylen suuria ponnistuksia, mutta sitä vastoin todella tärkeän tekijän poliisin palvelukseen saamiseksi ei ole kartettava vaivoja eikä varoja.*” Onnistuneen värväyksen jälkeen tiedustelutoiminnan toimivuus edellytti tiedustelijan ja hänen kanssaan työskennelleen etsivän luottamuksellista suhdetta.[323]

Käytännössä valtiollinen poliisi suuntasi resurssejaan myös tiedonsaannin näkökulmasta vähäisiin toimijoihin. Naisten seksuaaliseen vapaamielisyyteen liitetyt ristiriitaiset tulkinnat eivät estäneet valtiollista poliisia tavoittelemasta joitakin ”*kevytkenkäisiksi*” olettamiaan puolueen rivijäseniä tietolähteikseen. Valtiollinen poliisi sai esimerkiksi erään tiedustelijansa kautta kuulla kommunistien salaiseen puoluetyöhön osallistuneen Naimin (s. 1906) jättäneen puolisonsa ja alkaneen seurustella muiden miesten kanssa. Koska Naimin veljen halventavan näkemyksen mu-

323 Hmp 8; 1122; 1169; 1885; 2074; 2228; 3125; 3539; 3810; A753; A2262; A3280; 187 Turku; ”Fredrik Kekäläisen rikospoliisipäällystökursseilla 22.2.1937 pitämä luento” (lainaus), ”Jalmari Sinivaaran pitämä luento rikospoliisipäällystökursseilla 19.2.1937”, ”Tiedoittajista ja avustajista”, amp 461; ”Tiedustelijat”, amp 1435, EK-Valpo, KA; Mainio 2015, 51–52; Krekola 2003, 53. Vastaavasti kylmän sodanaikainen suojelupoliisi käytti esimerkiksi alkoholia, rahaa, puolueen sisäisiä erimielisyyksiä ja Stalinin terrorin paljastumisen jälkeisiä aatteellisia kriisejä värväystarkoituksessa. Rentola 1999, 121, 125, 127–128.

kaan hänen sisarensa oli jo ”*portto*”, valtiollisen poliisin pääosaston etsivä tulkitsi tämän aatteesta luopumisena ja kutsui naisen virastolle värväystarkoituksessa vuonna 1936. Etsivä oletti, että nainen ei enää elämäntapojensa vuoksi osallistuisi salaiseen toimintaan ja olisi tästä syystä halukas avustamaan valtiollista poliisia. Reilun tunnin kestänyt värväysyritys ei raportin mukaan kuitenkaan tuottanut tulosta, sillä Naimi kertoi katkaisseensa kaikki vasemmistolaiset tuttavuussuhteensa aatteellisten erimielisyyksien vuoksi. Raportin reunaan kirjoitetun kommentin mukaan värväystä oli kuitenkin yritettävä vielä uudelleen, mikä todentaa valtiollisen poliisin osoittaneen sitkeyttä poliisiyhteistyöyrityksissään myös vähäisempien toimijoiden kohdalla.[324] Tällaista vastaavaa ristiriitaa kuvaavat niin ikään ne tapaukset, joissa käyttäytymisensä tai ulkonäkönsä puolesta ”*kevytkenkäisiksi*” tulkitut naiset olivat samaan aikaan valtiollisen poliisin epäilyjen kohteina ja jonkinlaisina tietolähteinä.[325]

Aikakauden sosiaalista kontrollia ilmentää hyvin se, että suomalaiset osoittivat myös oma-aloitteisuutta toistensa tarkkailuun tarjoutumalla avustamaan valtiollista poliisia – toki joku varmasti yritti päästä tiedustelijan tehtävään saadakseen tietoja kontrolliorganisaatiosta itsestään.[326] Esimerkiksi valtiopetoksen valmistelusta tuomitun Evan (s. 1908) sulhanen lähestyi kirjeellä valtiollista poliisia ja tarjosi itseään myyräntyöhön ja solutettavaksi kommunistisen puolueen toimintaan vaimonsa takaamana vuonna 1934:

---

324 Hmp 3125, EK-Valpo, KA. Aineiston perusteella yksi maanalaiseen toimintaan osallistunut nainen haettiin samalla logiikalla kuulusteltavaksi aikaisemmasta toiminnastaan, kun hänen todettiin vajonneen viettämään ”*huonoa elämää*”. Hmp 836 Viipuri, EK-Valpo, KA.

325 Hmp 2909; A3612, EK-Valpo, KA.

326 Ks. esim. hmp 1290; 1856; 2074; 4104; 4289; A2625; A2784; A3514, EK-Valpo, KA. Valtiollinen poliisi epäili, että eräs nainen pyrki avustamaan valtiollista poliisia onkiakseen tietoja valtiollisen poliisin vakoilurinkiä koskeneista tiedoista. Vaikka valtiollisella poliisilla oli epäilyjä, että nainen osallistui myös itse vakoiluun, kirjasi se naisen tiedotukset ylös. Hmp 4130; 4289, EK-Valpo, KA.

> [Eva] tietää kykyni ja tuntee minut siis, voisi taata minut. Siksi ajattelin, että minulle annettaisiin E.K:n taholta tilaisuus yrittää, ehkäpä onnistuisin selvittää verhoa mainitun järjestön ympäriltä.[327]

Samalla sulhanen esitti tekevänsä voitavansa irrottaakseen morsiamensa kommunistien juonitteluista ja valoi valtiolliseen poliisiin uskoa oman onnistumisensa suhteen. Puoluetoimintaan läheisesti osaa ottaneen morsiamen ansiosta Evan tuleva aviomies näyttäytyikin turvallisuuspoliisille hyödyllisenä tietolähteenä, joten pääosasto kehotti Kemin osastoa ottamaan yhteyttä mieheen mahdollista rekrytointia silmällä pitäen. Ilmeisesti Kemin osasto sopikin miehen kanssa tiedustelusta, sillä yksi ilmoitus antaa olettaa, että tiedot ovat häneltä peräisin: tiedustelijan mukaan pariskunnan matkustaessa junalla Kemiin Eva hävitti etsivien tarkastuksen pelossa osan aineistosta junan vessassa ja antoi loput miehensä kuljetettavaksi.

Ilman Evan aviomiestä koskevaa henkilöhistoriallista tutkimusta on mahdotonta päätellä, mikä motivoi häntä tiedustelijaksi tarjoutumisessa. Usein tiedustelijoiden motiiveja on tulkittu tuomion välttämisen, rahallisen korvauksen, seikkailun, ideologian, pelon, painostuksen, lojaalisuuksien vaihtumisen ja erinäisten henkilökohtaisten vaikuttimien näkökulmasta.[328] Sosiaalisen kontrollin ja tiedustelijoiden motiivien näkökulmasta on mielenkiintoista, että myös kahdessa muussa Kemin alueelle sijoittuvassa esimerkissä naisen puoliso toimi arkistolähteiden perusteella valtiollisen poliisin tiedustelijana. Toisessa tapauksessa valtiollinen poliisi oli saanut kuulla ”varmalta” tiedustelijalta talvella 1933 Hiljan (s. 1900) palaavan Suomeen Neuvostoliitossa saamansa puoluekoulutuksen jälkeen. Etsivän raportin mukaan valtiollinen poliisi pidätti naisen huomiota herättäneen käytök-

327 Hmp 2618 (”E.K:n päällikkö, Herra E. Riekki”, tied. 27–29), EK-Valpo, KA.

328 Eri motiiveista: Klehr & Haynes 2022, kohdassa ”Conclusions”; Laamanen 2020, 334–335; Lewis 2017, 30–49; Quinlan 2014, 75–76; Callaghan & Phythian 2013, 137; Kosonen 2001, 115, 122; Miller 1999, 41–50; Daly 1999, 222.

sen vuoksi Turun linja-autoasemalla ja epäili naista salaiseksi piiriorganisaattoriksi käsilaukusta löytyneen aineiston perusteella. On epävarmaa, oliko Hiljan puolisolla rooli linja-autoasemalle oikein ajoitetun pidätyksen taustalla. Mies oli kuulustelussaan vajaata vuotta aikaisemmin suostunut viranomaisyhteistyöhön välttääkseen tuomion ja paljastanut vaimonsa lähteneen puoluekouluun. Lähdeaineistossa ei ole toisen esimerkin tavoin selkeää mainintaa vaimonsa pidätykseen johtaneiden tietojen antamisesta. Hiljan aviomies oli kuitenkin edelleen tiedustelijan roolissa syksyllä 1942 anoessaan vaimonsa vapauttamista turvasäilöstä:

> Yrjö on ollut ja on edelleenkin tiedoittajasuhteessa virastoomme ja tiettävästi avun tarpeessa talouden hoidossaan. Aviosuhde on kuitenkin aina ollut kovin riitaisa, ja Hilja on vannoutunut aatteellinen kommunisti, jonka mielipidettä miehensäkään ei varmasti pysty muuttamaan.[329]

Kiinnostavasti valtiollinen poliisi tarkasteli naisen vapauttamista hänen puolisonsa kotitaloustaitoja vasten. Naisen aatteellisuus ja pariskunnan riitaisuus menivät tässä tapauksessa kuitenkin edelle.

Vaikka valtiollinen poliisi kehitti monipuoliset ja laajat tiedustelijaverkostot, ei kyseessä ollut yhtämittainen menestystarina. Kimmo Rentola on esimerkiksi osoittanut, että valtiollisella poliisilla ei ollut yhtään tiedustelijaa SKP:n välirauhanaikaisessa johtoelimessä.[330] Valtiollisen poliisin tekemän arvion mukaan

329 Myös toisessa tapauksessa puolison tiedustelijarooli tulee ilmi turvasäilöstä vapautumista anoneista dokumenteista. Hmp A2559; A3011 (Hilja) (VP KD 535/82-1942, tied. 79); A3363 (Hiljan puoliso), EK-Valpo, KA. Muistelmissaan Hilja syytti paljastumisestaan puoluekoulussa ollutta tiedustelijaa. Joni Krekolan mukaan Lenin-koulussa ei ollut tiedustelijaa ennen vuotta 1934. Hiljan henkilömapissa olevan ja tammikuussa 1934 lähetetyn valtiollisen poliisin kiertokirjeen mukaan Vaasan osasto oli saanut yhdeltä kurssilaiselta täydellisen selostuksen. Tällä viitattiin mitä ilmeisimmin pidätyksen yhteydessä kerrottuihin tietoihin. Hilja oli pidätetty joulukuussa 1933, joten tiedot olivat mahdollisesti puolisolta. 3 e Hilja Laitila, Kansan Arkisto; hmp A3011; Krekola 2006, 274–276. Ks. myös Lackman 2007, 308.

330 Rentola 1994, 215–217.

sillä oli erityisiä vaikeuksia saada tiedustelijoita toivomiltaan paikoilta 1930-luvun puolivälissä. Käsityksen mukaan kommunistisen puolueen heikentynyt asema vaikutti siihen, että monet puoluejäsenet jäivät irrallisiksi toimijoiksi ilman asemapaikkoja ja vaativia tehtäviä. Tällä oli negatiivinen vaikutus tiedonkeruun mahdollisuuksiin ja kerätyn tiedon laatuun. Valtiollinen poliisi pyrki tässä kohtaa saamaan tietoa puolueen salaisesta toiminnasta kohdentamalla värväysyrityksiään erityisesti majoittajiin ja yhteydenvälittäjin.[331] Koska etupäässä naiset vastasivat kommunistisessa puolueessa majoittamiseen ja yhteydenpitoon liittyvistä tehtävistä, voidaan valtiollisen poliisin tulkita kiinnittäneen tässä kohtaa erityistä huomiota naisiin tiedontuottajina.

Koska samat naiset toimivat paljon valtiollisten vankien hyväksi, valtiollinen poliisi onnistui vuosikymmenen puolivälissä keräämään suhteellisen hyvin tiedustelutietoa naisten harjoittamasta Puna-Avun toiminnasta ja sen ompelukerhoista.[332] Vankien avustamiseksi harjoitettu rahankeruu ja ompelukerhojen kokoukset eivät edustaneet valtion turvallisuuden näkökulmasta kaikkein vaarallisimpia salahankkeita, mutta pääasiassa naistiedustelijoiden raportoiman naisten toiminnan perusteella valtiollisella poliisilla oli hyvä mahdollisuus saada tietoa kommunistien ajankohtaisesta toiminnasta. Valtiollisella poliisilla oli erityistä hyötyä myös aikaisemmin Selman (s. 1889) kaltaisista naistiedustelijoista, sillä ilman heitä viranomaisella olisi ollut vaikeuksia päästä mukaan (pitkälti) sukupuolijakoa noudattaneeseen toimintaan. Valtiollinen poliisi keräsi salaiseen toimintaan solutetun Selman ilmoituksilla arvokkaaksi ja luotettavaksi arvioitua tietoa puolueen naissolusta ja kommunistien julkisen liikkeen naistoiminnasta 1930-luvun taitteessa. Näiden tietojen perusteella valtiollinen poliisi sai hyvin vähäisellä panostuksella pidä-

331 ”Tiedustelutyöstä SKP:n yhteis- (ja kansan-) rintaman yritysten kohdalla”, amp 461, EK-Valpo, KA. Tiedustelijoiden määrä ei aina ole suoraan verrattavissa puolueen asemaan, vaan se kertoo viranomaisen toiminnasta. Klehr & Haynes 2022.

332 Ks. erityisesti hmp 2120; A2573; A2790; A3500, A3515; A3530; A3769; 973 Viipuri, EK-Valpo, KA.

tettyä muun muassa neljä viranomaiselle aiemmin tuntematonta naissolun jäsentä ja tehtyä päätelmiä naisten julkisen liikkeen vaarallisuudesta. Syytteiden nostaminen solujäseniä vastaan oli helppoa, koska osa naisista tunnusti avomielisesti toimintansa. Selmaa ei tässä yhteydessä pidätetty parin muun toimijan tavoin. Kyse ei kuitenkaan ollut vain Selman tiedustelijan rooliin kohdistuneiden epäilyjen hälventämisestä, sillä hänet oli hetkeä aikaisemmin pidätetty kommunistien julkisen vaalityön yhtenä tekijänä. Selman säästyminen ehdottomalta vankeusrangaistukselta oli kuitenkin omiaan herättämään puoluetovereiden epäilyt Selman roolista.[333] Näihin epäilyihin päättyi Selman mahdollisuus toimia viranomaisen tiedustelijana.

Valtiollisen poliisin harjoittama seuranta oli usein intensiivistä sen aikaa, kun sillä oli tiedustelija epäillyn lähipiirissä.[334] Tältä osin havainnollistavaa on, että esimerkiksi tiedustelijoiden avulla seuratusta, kahdesti tuomitusta ja ”*tekijänä*” pidetystä Ainosta (s. 1894) ei kertynyt seuranta-aineistoa hänen toisen tuomionsa jälkeen. Henkilömapissa on ainoastaan merkintä Kaisaniemen poronäyttelyssä käymisestä ja yksittäinen havainto erään toisen naisen varjostuksen yhteydessä. Kysymys ei varmasti ollut siitä, etteikö turvallisuuspoliisi olisi pitänyt naista edelleen valtionvastaiseen toimintaan osallistuvana ja siten seurattavana, sillä se tiesi naisen aiemmin ilmoittaneen pitävänsä kiinni aatteestaan. Kyse oli varmasti enemmän siitä, ettei turvallisuuspoliisilla ollut Ainon lähettyvillä tiedustelijoita eivätkä toverit paljastaneet häntä kuulusteluissa. Toki jäljelle jää aina mahdollisuus naisen taivut-

333 Hmp 1999; 2048; 2050; 2052; 2053; A1649; A2051, EK-Valpo, KA. Kimmo Rentolan naistiedustelijaksi osoittama ”Toivo Kallio” oli henkilömappiaineiston perusteella valtiollisten vankien maanalaisen ja puolijulkisen avustustyön merkittävä tiedustelija 1930-luvun alussa. Rentola 1994, 674; hmp 1267; 1274; 1467; 1964; 3539; A1781; A2573; A2671; A2737; A2748; B4977, EK-Valpo, KA. Mainінta luotettavasta naistiedustelijasta: Kosonen 2001, 121–122. Ks. myös Hewitt 2010, 17.

334 Ks. esim. hmp 924; 1389; 1606; 2053; 2694; 3151; 3554; 3620; A494; A660; A1962; A2784; A2976; A3055; A3219; A3267; A3319; A3340; A3411; A3462; A3500; A3730; A3769; A3774; A3804; A3960; 14 Turku, EK-Valpo, KA.

tamisesta valtiollisen poliisin tietolähteeksi, sillä tällaista turvallisuuspoliisissa ainakin harkittiin ennen Ainon jälkimmäistä oikeudenkäyntiä.[335] Useamman epäillyn kohdalla tällainen tietojen katkeaminen ei kuitenkaan ole mahdollista avustajaksi ryhtymisen seurauksena, vaan kyse on tiedustelijayhteyksien päättymisestä.

Valtiollisen poliisin tiedustelun kautta saaman tiedon luonne vaihteli sen mukaan, referoiko tiedustelija muilta kuulemiaan asioita tai huhuja, asuiko hän epäillyn kanssa samassa asunnossa tai toimiko hän epäillyn kanssa samoissa verkostoissa. Jos tiedustelija oli epäillyn kanssa läheisessä yhteydessä, saattoi hän edellä mainitun Juho Keräsen tavoin kaivella epäillyn papereita ja taskuja todistusaineiston löytämiseksi tai kuljettaa seurannankohteen hellaan repimiä paperinpalasia viranomaiselle. Samalla tällainen tiedustelija kykeni kertomaan salaisen materiaalin säilytyspaikan kotietsintää varten ja kuvaamaan epäillyn arkipäiväisiä puheita, parisuhdeasioita, kiinnijäämiseen liittyneitä pelkoja, eteisessä kuiskaten käytyjä keskusteluja ja kuulustelussa kerrottuja valheita. Epäiltyjen arkipäiväisestä ja henkilökohtaisesta elämästä kertoneiden tietojen rinnalla valtiollinen poliisi tuli tietoiseksi epäiltyjen keskinäisistä riidoista ja poliisiyhteistyöepäilyistä. Valtiollinen poliisi myös ohjeisti tiedustelijoitaan toimittamaan kaikenlaisia kommunistien toimintaan suoraan liittymättömiä pikkutietoja, sillä mitättömiltä tuntuneiden tietojen yhdistelemisellä saattoi lopulta olla ratkaiseva merkitys valtiopetoksellisen toiminnan todentamisessa.[336]

Informaatioarvoltaan vaihdelleita tietoja toimittamalla tiedustelijat auttoivat valtiollista poliisia jäljittämään valtionvastaista toimintaa, mutta samalla tiedustelijat osallistuivat toiminnallaan uhkakuviin perustuneen ilmapiirin ylläpitoon. Tiedustelijoiden

335 Hmp 694, EK-Valpo, KA.

336 Ks. esim. hmp 924; 992; 1389; 1579; 1856; 1886; 1897; 1934; 1999; 2201; 2694; 3149; 3151; 3554; 4151; 4216; A31; A984; A2051; A2398; A2531; A2707; A2762; A2784; A2788; A2904; A3340; A3372; A3463; A3875; ”Kuulustelija Rusko Sihvosen alustus osastopäälliköiden kokouksessa 22.3.1937”, amp 529, EK-Valpo, KA.

omista ennakkoluuloista kummunneet tulkinnat sekä heidän viranomaiselle kertomansa huhut ja erinäiset pikkutiedot tuottivat epäilyä, kuten kansainvälisessä tutkimuksessa on nostettu esiin. Kun valtiollinen poliisi tarkasteli kaikkea tiedustelijoiden välittämää tietoa ja subjektiivisia tulkintoja potentiaalisen valtiorikoksellisuuden näkökulmasta, vahvistivat ne uhkakuvia. Valtiollinen poliisi merkitsi muistiin esimerkiksi erään tiedustelijan ja hänen tuttaviensa jakaman käsityksen, jonka mukaan kadulla tervehtimättä vastaan kävellyt nainen suoritti todennäköisesti salaisia tehtäviä. Tiedustelija meni arviossaan niin pitkälle, että arvioi naisen kantaneen vaatteidensa alla salaisia papereita, vaikka samalla kyseinen tiedusteli myönsi epävarmuutensa naisen SKP-osallisuuden suhteen.[337] Näiden tulkintojen perusteella kohtaaminen kuitenkin edusti valtiorikoksellisuuden potentiaalia valtiolliselle poliisille.

Barbara Miller on Stasin kylmän sodan aikaisia tiedustelijoita käsittelevässä tutkimuksessaan tuonut esiin, että tiedustelijoille oli tyypillistä raportoida epäiltyjen arkipäivää ja perhe-elämää koskeneita tietoja. Moni entinen Stasin tiedustelija on myös halunnut myöhemmin korostaa toimittaneensa turvallisuusviranomaiselle ainoastaan triviaalia tietoa peittääkseen ystävien luona harjoittamansa nuuskinnan ja vähätelläkseen rooliaan epäiltyjen kohtaamassa kontrollissa.[338] Vaikka EK-Valpo saattoi käyttää tiedustelijoiltaan saamiaan arkipäiväisiä tiedonmuruja osoittamaan kuulustellun epärehellisyyttä, auttamaan valtio- ja maanpetoksellisen toiminnan jäljittämisessä sekä keräämään tiedustelijan värväykseen soveltuneita tietoja, merkintöjen määrä ja tulkinnallisuus ovat silmiinpistäviä:

337 Hewitt 2010, 7–8; Nevalainen 2002, 200; Schrecker 1998, 231; hmp A2566, EK-Valpo, KA. Ks. lisäksi esim. hmp 1267; 2039; 3149; A3280; 836 Viipuri, EK-Valpo, KA.

338 Miller 1999, 5, 54–59. Ruotsin turvallisuuspoliisi sai kylmän sodan aikana tiedustelijoiden kautta paljon tietoja seurattujen rakkaussuhteista, alkoholinkäytöstä ja muista henkilökohtaisista ja intiimeistä asioista. SOU 2002:87, 246.

[Saima] omasi kuitenkin joitakin omiakin mielipiteitä, kunnes joutui Väinön vaikutuksen alaiseksi. On sen jälkeen uskollisesti noudattanut Väinön ohjeita. Saimalla on ollut myös Antin poissa ollessa pieniä rakkausjuttuja vakuutustarkastaja Oivan kanssa. Ne loppuivat kuitenkin v. 1923 kun Oivan akka oli kerran antanut Oivalleen selkään ja repinyt korvat irti. Seurustelua jatkui sittenkin mutta salaisemmin, loppuen vasta kun Antti pääsi vankilasta.[339]

Kommunistien napamiehet vähän yksi ja toinen friiastelivat Lyylin kanssa. Mikään aatteellinen kommunisti kuten Toini ei Lyyli ollut, mutta olihan mukana kun oli hauskaa ja Lyylillä oli aina hauskaa. Tosin toiset tytöt olivat Lyylille vähän mustasukkaisia, kuten esim. Betty, kun Lyyli vihdoin voitti Pojan rakkauden ja on sitten mennyt vihdoin naimisiin. […] Väinön kaartia ja uskollinen kaikessa. Jos Poika horjuu, niin tietysti Lyylikin.[340]

Tänä syksynä Annin palattua Venäjän matkaltaan olivat Alli ja Anni riitaantuneet jostain ikkunaverhojen pitimestä, jota molemmat olivat väittäneet omakseen. Alli oli lyönyt Annia tällä päähän ja uhannut ilmiantaa ”koko koplan” ohranalle. Anni oli taas vuorostaan kolhaissut Allia vaateharjalla ja sanonut, että ”jos sinä sen teet, niin kyllä minä toimitan sinut hengiltä”. Lopuksi oli Alli ajanut Annin ulos. Alli on Annin pidätyksen jälkeen ollut hyvin hermostunut ja pelkää, että kommunistit luulevat nyt hänen ilmiantaneen Annin ja tappavat hänet.[341]

Erityisesti tällaiset merkinnät haastavat Matti Lackmanin tutkimuksessaan esittämän arvion valtiollisen poliisin tiedustelutoiminnan korkeatasoisuudesta. Vaikka valtiollinen poliisi menestyi kommunisminvastaisessa taistelussa pitkälti tiedustelijoilta saatujen tietojen ansiosta, ei valtiollisen poliisin tiedustelun kautta hankkimaa tietoa voi näkemykseni mukaan arvioida kaikilta osin korkeatasoiseksi. Kaiken tiedustelun avulla kerätyn tiedon taus-

339 Hmp 665, (”Tiedustelija ”Heikka””, tied. 58), EK-Valpo, KA.

340 Hmp 107 (”Tiedoittaja Heikan tiedoituksia”, tied. 21), EK-Valpo, KA.

341 Hmp 1389 (”Tiedoittaja L. kertoo”, tied. 8); A1125 (Tunnukseton dokumentti, tied. 36), EK-Valpo, KA.

talla ei voi nähdä tavoitetta valtio- ja maanpetoksellisen toiminnan osoittamisesta, kuten Matti Lackman on esittänyt.[342]

Sukupuolinäkökulmasta on kiinnostavaa huomioida, että valtiollinen poliisi toisti tällaisia edellä esitettyjä käsityksiä vain vaihtelevasti sitaateissa esiintyneiden miesten henkilömapeissa. Valtiollisen poliisin kirjauksissa miehet saattoivat naisten tavoin olla iloista elämää viettäneitä ja seurustelutavoiltaan vapaamielisiä henkilöitä, mutta merkinnät vaikuttavat korostuneen naisten kohdalla. Siinä missä tiedustelija ruoti tarkkaan Lyylin aatteellisuutta ja seurustelusuhteita, Poika oli tiedustelijan kommunisteista laatimassa kuvauksessa vain ”*hurjaa nuorenmiehen elämää*” aikoinaan viettänyt mies.[343] Tällaiset merkinnät nostavat esille, että naisepäiltyjä tarkasteltiin miehiä enemmän arveluttavan moraalin näkökulmasta.

Valtiollisen poliisin tiedustelijatoiminnan heikkoutena oli merkittävän tiedon seulominen mielikuvituksellisista, liioitelluista ja virheellisistä ilmoituksista. Muiden turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten tavoin valtiollinen poliisi joutui jatkuvasti arvioimaan tiedustelijoidensa luotettavuutta, sillä eri syistä viranomaista avustaneet henkilöt tuottivat tietoisesti tai tahattomasti harhaanjohtavia tietoja. Vaikka tiedustelijoiksi tarjoutui ja tehtävissä paljastui pelureita, seikkailijoita, tietokaupustelijoita, kaksoisagentteja ja henkilökohtaisilla motiiveilla toimineita henkilöitä, kyseenalaiset motiivit eivät automaattisesti tehneet henkilöstä kelvotonta tietolähdettä. Arveluttavaksi määritelty tiedustelija saattoi kertoa myös arvokkaita ja luotettavia tietoja, mikä teki hänestä kiinnostavan avustajan viranomaiselle.[344]

342 Lackman 1986, 46–49; Lackman 1985, 16.

343 Hmp 292; A704a; A1059a, EK-Valpo, KA.

344 Hmp 8; 772; 1123; 1579; 1856; 3650; 4086; A3186; ”Jalmari Sinivaaran pitämä luento rikospoliisipäällystökursseilla 19.2.1937”, ”Koskee ’Veinil’-asiaa”, amp 461; ilmoitus 3547/18.9.1941, amp 527; EK-Valpo, KA; Agrell 2016, 27; Kotakallio 2014, 193; Weil 2014, 139, 141; Elfvengren & Laidinen 2012, 110; Jeffery 2011, 190–191, 194; Rentola 2009c, 21; Kosonen 2001, 44, 116; Miller 1999, 14–18; Rentola 1994, 186; Mallman & Paul 1994, 282; West 1982, 167.

Ilmoitusten luotettavuuden arviointi ei kuitenkaan ollut yksiselitteistä. Esimerkiksi eräs tiedustelija kiinnitti vuonna 1924 huomiota venäläistaustaisena ja bolševikkien palveluksessa olleen miehen puolisona esiintyneeseen naiseen ja pyrki naisen tuttavuuteen epäilyjen varmentamiseksi. Seuranta paljasti naisen yhteydet Neuvostoliiton lähetystöön, mutta kyseessä oli suomalainen Esteri (s. 1900), joka vuokranantajan mukaan esiintyi heiloilleen ”*lystin*” vuoksi väärillä nimillä. Valtiollisen poliisin päällikkönä toiminut Esko Riekki piti tiedustelijan ja tämän käsityksiin sokeasti uskoneen etsivän aiheuttamaa työtä turhana, sillä hän oli jo aikaisemmin tämän tapauksen yhteydessä pyrkinyt teroittamaan alaisilleen todeen ja mielikuvituksen erottamisen tärkeyttä. Valtiollisen poliisin päällikön turhautuminen oli kuitenkin ennenaikaista, sillä myöhemmin saatujen tietojen perusteella naisen epäiltiin toimineen SKP:n sotilaslinjan avustajana.[345]

Tapaus muistuttaa osaltaan, miten paljon valtiolliselta poliisilta kului resursseja tiedustelijoiden tuottaman tiedon tarkastamiseen. Valtiollinen poliisi pyrki varmentamaan tiedustelijoiden kertomien tietojen luotettavuuden oman valvontansa avulla, mutta myös käyttämällä muiden turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten tavoin samoissa ryhmissä useampia toisistaan tietämättömiä tiedustelijoita.[346] Toisinaan valtiollinen poliisi ei päässyt varmuuteen tiedustelijoiden epävarmoista ja subjektiivisista kertomuksista, vaikka käytti paljon aikaa tietojen todenperäisyyden toteamiseksi.

Esimerkiksi Pietarsaaren tiedustelija oli tunnistavinaan paikkakunnalla käyneen salaisen naisorganisaattorin puoluekoulutuksen saaneeksi Aidiksi (s. 1900), mutta eräät toiset tiedustelijat yhdistivät tuntomerkit puoluekomennusta Suomeen odottaneeseen Inekseen (s. 1905). Pakkaa sekoitti Turun tiedustelijan ilmoitus paikkakunnalla hetkeä aikaisemmin vierailleesta salaisesta naisorganisaattorista, jota hän epäili valtiollisen poliisin valokuvakokoelmaa tarkastellessaan Elsaksi (s. 1903). Päätelmien

345 Hmp 242, EK-Valpo, KA.

346 ”Tiedustelijat”, amp 1435, EK-Valpo, KA; Daly 1999, 222–223; Miller 1999, 20–21.

varmentamiseksi valtiollinen poliisi vertaili naisista olleita tietoja ja tuntomerkkejä, selvitti Aidin ehdonalaisvalvojalta ja työpaikalta naisen liikkeitä sekä matkusti Pietarsaareen naisen henkilöllisyyden selvittämiseksi. Naisorganisaattorin henkilöllisyys ei kuitenkaan koskaan paljastunut viranomaiselle, koska tuntomerkit eivät lopulta sopineet Inekseen tai Elsaan, eikä Aidi ollut poistunut paikkakunnalta. Valtiollisen poliisin riippuvuutta tiedustelijoiden tuottamasta tiedosta kuvaa, että näissä tulkinnoissa valtiollinen poliisi nojasi osittain tiedustelijoiden kertomuksiin. Tiedustelijoiden välittämien tietojen perusteella valtiollinen poliisi esimerkiksi oletti, että kaunis ja ryhdikkäästi kävellyt naisorganisaattori ei voinut olla ontuva ja kasvoiltaan ”*oikeaksi mongolityypiksi*” määritelty Elsa. Oletetusti Elsa oli Neuvosto-Karjalassa, sillä tiedustelijan hermostuneeksi määrittelemän Elsan puoluekomennus Suomeen vaikutti epätodennäköiseltä.[347]

Joissakin tapauksissa valtiollisen poliisin edustajat eivät malttaneet käyttää vaadittua aikaa lähdekriittisyyteen ja tietojen tarkistamiseen ennen kontrollipoliittisiin pakkokeinoihin turvautumista. Tästä johtuen valtiollisen poliisin henkilökuntaa muistutettiin vielä vuonna 1938 tiedustelijalta saatujen tietojen tarkistamisen tärkeydestä:

> [O]sastopäällikön [on] ennen pidätykseen ryhtymistä varmistauduttava tiedustelijailmoitusten paikkansapitävyydestä, jotta ei sattuisi, kuten joskus on tapahtunut, että vasta kuulusteluissa huomataan tiedustelijatiedot joko vahvasti liioitelluiksi tai jopa osittain vääriksikin.[348]

Sitaatti muistuttaa, miten suuri vaikutus yksittäisen tiedustelijan kertomuksilla saattoi olla epäillyn kohtaamaan kontrolliin. Epäiltyjen kohtaamalla kontrollilla ja tiedustelulla oli erityinen yhteys myös tilanteissa, joissa valtiollinen poliisi pyrki suojelemaan tiedustelijoidensa henkilöllisyyttä. Koska valtiollisella

347 Hmp 1137; 1886; A3466, EK-Valpo, KA.

348 Kiertokirje n:o 37, VP KD 539/46-1938, kansio 35, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA.

poliisilla ei ollut tulevien tiedustelijarekrytointien vuoksi varaa antaa kuvaa tiedustelijoiden suojelemisen epäonnistumisesta, se teki kontrollin soveltamisessa valintoja. Jos valtiollisella poliisilla ei ollut muuta kautta varmistettua näyttöä tiedustelijalta saatujen tietojen tueksi, se saattoi jättää epäillyn kontrollitoimien ulkopuolelle. Kun valtiollinen poliisi jätti kiellettyyn toimintaan osallistuneen henkilön pidättämättä tiedustelijan varjelemisen vuoksi, osallistui viranomainen valinnoillaan myös kielletyn toiminnan jatkuvuuden turvaamiseen.[349]

***

Valtiollisen poliisin käsityksissä tiedustelijatoiminta oli viranomaisen merkityksellisin työmuoto, jolla oli *"hajoittava merkitys kommunistien keskuudessa"*.[350] Tiedustelijat olivat näin ollen valtiolliselle poliisille – kansainvälistä tutkimusta mukaillen – välineitä vaaralliseksi luokitellun ryhmän neutralisoimiseksi.[351] Tiedustelijatoiminnalle annettu merkitys heijastui tiedustelijoiden suojeluun liittyneisiin toimintakäytäntöihin ja siihen, miten varmentamaton tiedustelijatieto saattoi johtaa epäillyn pidätykseen. Samalla se näkyi tiedustelijoiksi soveltuneiden henkilöiden laaja-alaisuudessa. Vaikka valtiollinen poliisi olisi nähnyt tiedustelun ensisijaisesti miesten tehtäväkenttänä, se mahdollisti saman roolin monille naisille. Kyse ei ollut vain puoluetoiminnan kyvykkäimmiksi arvioiduista naisista, vaan yhtäläisesti pienimmistä puoluetoimijoista ja esimerkiksi seksuaalisuuden vapaamielisyyden perusteella kevytkenkäisiksi arvioiduista naisista. Majoittajina ja yhteydenpitäjinä toimineet naiset olivat valtiolliselle poliisille oivallinen tietolähde puolueen tekijämiesten osalta, mutta valtiollinen poliisi ei jättänyt tiedustelun ulkopuolelle myöskään naisten toimintaa naisten parissa. Naisten harjoittamaan tiedus-

349 "Fredrik Kekäläisen rikospoliisipäällystökursseilla 22.2.1937 pitämä luento", amp 461, EK-Valpo, KA; Hewitt 2010, 25; West 1982, 278; Berlière 1978, 42.

350 Etsiväpäivien pöytäkirja 6.11.1933, amp 464, EK-Valpo, KA.

351 Klehr & Haynes, 2022; Costabile-Heming et al 2021; Miller 1999, 59.

teluun liittyi kuitenkin viranomaisen näkökulmasta omat riskinsä, sillä miesetsiviä muistutettiin vielä 1930-luvulla naistiedustelijoihin rakastumisen vaaroista. Tällainen varoitus kuvaa, miten valtiollinen poliisi tarkasteli ainakin osaa naistiedustelijoita heidän seksuaalisuutensa kautta.

Nais- ja miestiedustelijat osallistuivat kommunistien salaisten tehtävien suorittamiseen, mutta heidän roolinsa rikolliseen toimintaan yllyttävinä *agent provocateur* -toimijoina on hankalammin arvioitavissa. Raja provokatiiviseksi tulkitun toiminnan kohdalla oli häilyvä, mistä syystä valtiollinen poliisi konsultoi asiassa erimielisiä oikeusoppineita. Valtiollisen poliisin siteeraamien oikeusoppineiden mukaan provokaatioksi oli laskettava tiedustelijoiden rikolliseen järjestöön tekemät jäsenvärväykset. Jos tiedustelija sitä vastoin suoritti hänelle rikollisessa järjestössä annetun tehtävän – kuten lehtolehtisten jaon ja salaisen aineiston monistamisen yhdessä tovereiden kanssa – rikollisten paljastamiseksi, toiminta ei ollut provokaatiota. Yksin suoritettuna toiminta oli mahdollista tulkita jäsenvärväykseen verratuksi yllyttämiseksi ja rikolliseen tekoon viettelemiseksi.[352]

Määrittely ei kuitenkaan ollut selkeä, sillä tiedustelijoiden vierailu epäillyn luona salaisten tunnusten turvin ja toimintaohjeiden antaminen puoluetovereille ei määrittelyissä ollut provokaatiota. Tällaiset teot olivat puolustettavissa rikollisen toiminnan jäljille pääsemisen näkökulmasta. Koska provokaatioksi määritellyn toiminnan alue oli epäselvä ja kommunistit helposti syyttivät valtiollista poliisia provokatiivisista menetelmistä, valtiollinen poliisi pyrki ainakin puheidensa tasolla pitämään tiedustelijat tiukassa ohjauksessaan liian omapäisen toiminnan ehkäisemiseksi.

Saadakseen ryhmän luottamuksen tiedustelija saattoi kuitenkin käytännössä suorittaa yksin hänelle annettua tehtävää ja toimia hyvinkin provokatiivisesti. Vastaavasti turvallisuuspoliisi

352 ”Tiedustelutyöstä SKP:n yhteis- (ja kansan-) rintaman yritysten kohdalla”, ”Jalmari Sinivaaran pitämä luento rikospoliisipäällystökursseilla 19.2.1937”, ”Fredrik Kekäläisen rikospoliisipäällystökursseilla 22.2.1937 pitämä luento”, ”Provokaatiosta”, amp 461, EK-Valpo, KA. Seuraava kappale perustuu samoille lähteille.

saattoi painostaa arkaa tiedustelijaa tehtävänsä suorittamiseen sekä työntää tiedustelijan avulla tapahtumakulkua tiettyyn suuntaan oman toimintansa edistämiseksi ja olemassaolonsa oikeuttamiseksi.[353]

Valtiollinen poliisi oli valvontatyössään riippuvainen viraston henkilökuntaan kuulumattomista henkilöistä myös muilla tavoin. Valtiollinen poliisi saattoi esimerkiksi lähettää ”*Sotahuutoa kauppaavan slummisiskon*” tai kerjäläispojan varmistamaan, että epäilty oli kotona ennen kotietsinnän suorittamista. Viranomainen hyötyi myös oma-aloitteisesti epäilyttäviä henkilöitä ilmiantaneista kansalaisista sekä hetkellisesti epäiltyjen tarkkailuun värvätyistä henkilöistä. Lisäksi hotellien henkilökunnan jäseniä, lehtimiehiä, talonmiehiä, kahvilanpitäjiä ja seurapiireissä vaikuttaneita henkilöitä raportoi valtiolliselle poliisille eräänlaisina tiedottajina kaikenlaisista hämäräperäisyyteen viitanneista epäilyistä.[354] Valtiollisen poliisin näkökulmasta tällaisessa tarkkailussa ei ollut kyse vain viranomaisen työtä edistäneestä tiedonkeruusta. Tällainen työ edusti viranomaiselle myös yleisen mielipiteen muokkausta sen omalle työlle suosiollisemmaksi.[355]

353 Hmp 2201; A3276; 836 Viipuri, EK-Valpo, KA; Berlière 1978, 46–47.

354 Tiedottajista: ”Jalmari Sinivaaran pitämä luento rikospoliisipäällystökursseilla 19.2.1937”, amp 461, EK-Valpo, KA; Mainio 2015, 46; Lackman 2009, 220; Silvennoinen 2008,19. Muista tarkkailuun värvätyistä tai satunnaisesti hyödynnetyistä henkilöistä: ks. esim. hmp 1429; 2239; 2465; 3263; 3573; 3733; 4104; A3135; A3171; A3375; A67; A1879; A2976; A3168; A3612; A4234; A4316; ilmoitus 13.9.1940, amp 526; EK KD 1/10-29.1.1920, yleisesikunnan arkistosta poistetut EK:n aineistot, kansio 6; ”Viikkoilmoitus ajalta 10.1.–23.1.1925”, kansio 120, Terijoen alaosaston arkisto; ”Pidätyksen toimittamisesta” 1926, amp 463, EK-Valpo, KA; Lintunen & Rentola 2021, 170. Samasta henkilöstä saatettiin valtiollisessa poliisissa käyttää sekä tiedottaja- että tiedustelijanimitystä. Ks. esim. hmp 83; A2790, EK-Valpo, KA. Nimitykset ovat vaihdelleet myös tutkimuksissa.

355 ”Kiertokirje” 1.11.1924, amp 1432, EK-Valpo, KA.

Ilmiannetut – paikallisyhteisö virallisen kontrollipolitiikan tukijana

> Pyytäisin jos olisitte niin hyvä ja ottaisitte vähäsen kuulusteltavaksi Turun verkatehtaan kommunisteja. [S]iellä on Liisi. [K]oko keskus hyppää ja juoksee kuin ympäri tehdasta kommunistisissa asioissa. [H]än on ollut jo julkisessa toiminnassa viimeiseen asti sellainen hosuja. Kyllikkiä kans epäilen ja Maijasta en niin tiedä kun hän on toisessa osastossa. Älkää sanoko tästä mitään se arvaa heti kun tietää että vihaan kommunisteja.[356]

Nimimerkillä ”Tuntematon” valtiolliselle poliisille vuonna 1935 kirjoittanut verkatehtaan työntekijä toivoi selkeästi työtovereidensa joutuvan viranomaisen tutkinnan kohteeksi heidän kommunistisuutensa perusteella. Kun pidätyksiä ei tapahtunut kirjoittajan toivomassa ajassa, hän lähestyi viranomaista uudella kirjeellä. Tällä kertaa kirjoittaja vaihtoi ensimmäisen kirjeen pyyntönsä viranomaista neuvoneeksi pidätyskehotukseksi. Nimettömänä pysytellyt kirjoittaja oli kuitenkin valmis paljastamaan työpisteensä sijainnin lisätietojen antamiseksi, sillä hän halusi myötävaikuttaa työtovereidensa pidätykseen. Ilmiantonsa tärkeyden osoittamiseksi kirjoittaja myös tarkensi ilmiannossa mainitun ja valtiolliselle poliisille tutun Maijan (s. 1904) epäilyttävyydestä antamaansa kuvaa: ”*[S]e juoksee niissä hommissa kaiket illat ja sitten vehkoo niiden julistusten ja ammatti[m]aksujen kanssa.*” Ilmiantajan harmiksi valtiollinen poliisi ei kuitenkaan suhtautunut hänen ilmoitukseensa niin vakavasti, että olisi pidättänyt mainitut naiset. Epävarmaa on, kävikö valtiollinen poliisi edes esittämässä tarkentavia kysymyksiä ilmiannon tekijälle. Tässä alaluvussa tarkastelen, minkälainen merkitys tällaisilla ilmiannoilla oli valtiollisen poliisin kontrollipolitiikalle, ja sitä, vaikuttiko ilmiannettujen henkilöiden sukupuoli ilmiannoissa esitettyihin syytöksiin.

356 Hmp 36 Turku (käsinkirjoitetut ilmiannot, digitoimaton hmp), EK-Valpo, KA.

Ilmiannossa nimetyn Maijan henkilömapissa olevat käsinkirjoitetut alkuperäiset ilmiantokirjeet kuvaavat hyvin kansalaisten oma-aloitteisia yhteydenottoja valtiolliseen poliisiin. Ilmiantaminen ei tiedustelemisen tavoin ollut sopimuksellista, säännöllistä ja (usein) palkattujen ilmoitusten tekemistä määrätyistä tarkkailukohteista. Ilmiantamisessa oli kyse kansalaisten vapaaehtoisesti ja itsenäisesti tekemistä tiedotuksista, joilla he halusivat kirjeitse, puhelimitse tai henkilökohtaisesti tiedottaa viranomaista muiden epäilyttävyydestä.[357] Tällä perusteella rajaan ilmiannon määritelmän ulkopuolelle tovereiden kuulusteluissa tekemät tunnustukset sekä sellaiset paljastukset, joita naapurit, työtoverit ja perheenjäsenet tekivät EK-Valpon tutkimusten ohessa. Vaikka kuulustellut ja tutkimusten ohessa haastatellut henkilöt saattoivat olla hyvin oma-aloitteisia tietojen antamisessa, kuulusteluissa ja tutkimusten ohessa kerrotut asiat olivat valtiollisen poliisin työn tulosta.[358] Näissä tilanteissa ilmiantaminen ei lähtökohtaisesti heijastanut kertojan omaa tiedotustarvetta ja aktiivisuutta viranomaisen suuntaan.

Sosiaaliseen kontrolliin liittyvä tutkimus on osoittanut, että virallinen ja epävirallinen sosiaalinen kontrolli ovat vuorovaikutuksessa toisiinsa. Paikallistasolla tehdyt tulkinnat poikkeavuudesta vaikuttavat yhteisön tapaan harjoittaa epävirallista kontrollia ja tehdä ilmiantoja virallisen kontrollin edustajille. Jos paikallisyhteisö suhtautuu hyväksyvästi poikkeavuuteen ja normien vastaiseen käyttäytymiseen, se voi suojella eri tavoilla poikkeaviksi luokiteltuja henkilöitä ja katsoa heidän toimiaan sormien läpi. Esimerkiksi kylmän sodan aikaisessa Suomessa useat rajaseudun asukkaat hyväksyivät hiljaisesti rajan läheisyydessä suoritetun pintavakoilun, koska useista keskinäisistä epäilyistä huolimatta

357 Määrittelystä: Bergemann 2019, 6–8, 174; Bergemann 2017, 386, 402–403 viite 4; Fitzpatrick & Gellately 1996, 747–749, 763; Fitzpatrick 1996a, 831, 837, 837 viite 17. Kaikki tutkijat eivät tee selkeää eroa kansalaisten yksittäisten ilmiantojen ja säännöllisen tiedustelutoiminnan välille. Ks. s. 177 viite 310.

358 Vrt. Bergemann 2019, 8; Fitzpatrick & Gellately 1996, 748; Fitzpatrick 1996a, 834 viite 8.

viranomaiselle ei tehty ilmiantoja. Ilmoitusten tekemättä jättämisessä kyse voi olla myös omien etujen varmistamisesta: osa Suomen rajaseudun asukkaista saattoi 1920-luvun alussa epäillä ja kyräillä toisiaan kommunistisesta toiminnasta epäiltynä mutta jättää ilmiannot tekemättä saadakseen Neuvostoliitossa käyneiden puoluetoimijoiden kautta tietoa maahan paenneista sukulaisistaan. Tällä tavalla paikallisyhteisön toiminta saattoi estää kontrollia harjoittaneita viranomaisia löytämästä toisinajattelijoita ja normien vastaisesti käyttäytyneitä henkilöitä.[359] Virallisen kontrollin näkökulmasta paikallistasolla tehdyt tulkinnat ovat näin ollen oleellisia. Valtion virallinen kontrollipolitiikka tarvitsee toimiakseen jonkinasteista kansalaisosallisuutta.

Yhteiskuntien tapa tulkita yksityisen käyttäytymisen rajoja ja toteuttaa virallista sosiaalista kontrollia ovat vaikuttaneet siihen, mistä, miksi ja miten laajasti kansalaiset ovat tiedottaneet viranomaisia ja vallassa olleita. Vaikka mikään modernin ajan yhteiskunta ei ole toiminut ilman kansalaisten osallistumista sen toimintaan ilmiantojen tekijöinä ja muina informantteina, ilmiannot liitetään usein totalitaristisiksi luokiteltuihin hallintojärjestelmiin. Ilmiantoja on myös tutkittu pitkälti Neuvostoliiton ja natsi-Saksan kontekstissa, koska totalitaaristen järjestelmien pyrkimys säädellä sosiaalista, kulttuurista ja kodin yksityiseen piiriin sijoittunutta elämää on luonut erityisen ilmiantamisen ilmapiirin. Kun tavalliset kansalaiset ilmoittivat aktiivisesti viranomaisille poliittisen, kulttuurisen ja uskonnollisen yksimielisyyden kanssa ristiriidassa olleista havainnoistaan ja muusta poikkeavuudesta, he osallistuivat itse kontrollin toteuttamiseen ja vaikuttivat sen satunnaiseen logiikkaan. Valtiokontrollista tuli ilmiantamisen kautta osittain myös henkilökohtaisten riitojen ja erimielisyyksien ratkaisemisen väline. Nämä tulkinnat ilmiantojen merkityksestä ovat osaltaan kyseenalaistaneet käsitykset ylhäältä alaspäin terroria harjoittaneista totalitaristisista valtioista ja niiden kaikkialle ulottuneista poliisivoimista.[360]

359 Ks. s. 26–27. Esimerkit: Lähteenmäki 2009, 183; Pohjonen 2002, 137–140.

360 Bergemann 2019, 2–6, 8–9, 161–162, 164–168, 182. passim; Bergemann 2017, 384–385, 388, 401–403; McDonough 2016, 18, 71, 152, 184; Gold-

Sami Suodenjoen tutkimukset suomalaisesta ilmiantokulttuurista Venäjän hallinnon aikana ovat osoittaneet, että ilmiantamisen henkilökohtaiset ja kyseenalaiset motiivit eivät olleet suomalaisillekaan vieraita. Näillä tulkinnoillaan Sami Suodenjoki on haastanut historiakuvan, jossa suomalaiset ilmiantajat on nähty kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin vakoilujärjestelmän houkuttelemina ja yllyttäminä kansalaisina. Suomalaisilla oli aktiivinen rooli toistensa ilmiantamisessa. Venäläinen virkavalta oli vastaanottavainen suomalaisten oma-aloitteisesti tekemille ilmiannoille, koska ne todensivat tiettyihin henkilöihin kohdistuneita epäilyjä ja vahvistivat hallinnon kuvitelmia suomalaisten separatismista.[361]

Itsenäisen Suomen kontekstissa näillä venäläisviranomaisille tehdyillä ilmiannoilla oli äärimmäisen negatiivinen merkityssisältö, joten valtiolliselle poliisille tehtyjä ilmiantoja pitää tarkastella tätä taustaa vasten. Aikalaiskäsitysten mukaan Venäjän ajan ilmiantokulttuuri oli häpeällistä ja tuomittavaa perustuslaillisen taistelun kavaltamista sekä periviholliseen yhteistyökumppanuutta, mikä erotti sen jyrkästi suomalaisille viranomaisille ilmiantamisesta. Vaikka kansalaisvelvollisuuteen ja rikoksen ilmoitusvelvollisuuteen samaistetun ilmiantamisen tärkeys kytkeytyi 1920–1940-luvulla erityisesti yhteiskuntaa turmeleviksi nähtyihin kieltolaki- ja säännöstelyrikoksiin, sanomalehdissä muistutettiin lukijoita myös valtio- ja maanpetosrikosten ilmoittamisen tärkeydestä.[362]

---

man 2011, 4–11, 16, 135–139, 298–302, 305–306; Joshi 2002, 419–420, 432; Fitzpatrick 1999, 207–209; Gellately 1996, 933–942, 966; Fitzpatrick 1996a, 832–834, 834 viite 8, 859; Fitzpatrick & Gellately 1996, 751–752, 756, 760; Fitzpatrick 1996b, 85–86; Mallman & Paul 1994, 262–272, 279, 281–282, 286–287, 291–292; Gellately 1990, 7–8, 75, 129–136, 162; Åkerström 1990, 21; Gross 1982, 370–376.

361 Suodenjoki 2019; Suodenjoki 2016; Suodenjoki 2014. Ilmiannoista ks. myös esim. Hänninen 2023, 108–112.

362 Ks. esim. ”Miten on oikeudelliselta ja siveelliseltä kannalta arvosteltava ilmiantoa?”, *Ilkka* 27.7.1921; ”Kieltolaki ja ilmiannot”, *Ilkka* 16.8.1922; ”Vaikka on puutetta yhdestä ja toisesta”, *Hämeen Sanomat* 29.10.1940; ”Yhteiskuntamme loiseläjiä vastaan”, *Etelä-Suomen Sanomat* 1.8.1925.

Valtiollinen poliisi sai tavallisilta kansalaisilta ilmiantoja tuttujen ja tuntemattomien henkilöiden hämäräperäisestä toiminnasta ja kommunistisiksi katsotuista mielipiteistä. Osa näistä ilmiannoista kulkeutui valtiolliselle poliisille muiden viranomaisten kautta, sillä kansalaiset eivät aina tienneet, mille viranomaiselle osoittaa kommunismiin ja vakoiluun kytkeytyneet ilmoituksensa. Valtaosa valtiollisen poliisin eri tavoilla vastaanottamista ilmiannoista oli tehty nimettöminä tai nimimerkin takaa, ja ne olivat tiedotusluonteisia: ilmiantajat halusivat saattaa epäilyttäväksi havaitsemansa henkilön viranomaisen tietoon. Maijan ilmiantajan tavoin osa ilmiantajista esitti suoraan henkilön vangitsemista tai tarkkailuun ottamista koskevan pyynnön tai kehotuksen. Tällaisissa ilmoituksissa kontrollitoimenpiteen tarve oli toisinaan kytketty yleisen edun puolustamiseen esimerkiksi tähän tyyliin: *”Karoliinan vangitsemista pitää tämän kirjeen kirjoittaja erittäin suotavana, sillä niin kauan kun hän elää tulee hän harjoittamaan salaista myyräntyötä, sillä hän on mitä pirullisin kommunisti”.*[363] Ilmiantajat esittivät kontrollitoimenpiteisiin liittyneitä vaatimuksia myös epäsuorasti ihmettelemällä epäillyn vapaana oloa.[364]

Tutkimusaineistoni perusteella ei voida täysin kattavasti sanoa, mikä oli ilmiantojen kokonaismerkitys turvallisuuspoliisin toiminnalle. Kaiken kaikkiaan vain noin 16 prosentissa henkilömapeista on yksi tai useampi puoliviralliseen sosiaaliseen kontrolliin viittaava ilmianto. Ilmiantoja ja vakoilua käsittelevät asiamapit täydentävät tätä kuvaa, mutta nämä hajanaiset arkistokokonaisuudet muodostavat merkintöjen perusteella vain pienen osan valtiollisen poliisin vastaanottamista ilmiannoista. Ilmiantokulttuurista piirtyvän kuvan perusteella ilmianto on ollut esitettyä useammin ratkaisevana tekijänä, kun turvallisuuspoliisi on päättänyt pyrkiä saamaan henkilön toiminnasta tarkempaa selvitystä tiedustelijayhteyksiä hyödyntäen tai omilla tutkimuksillaan. On kuitenkin epäuskottavaa, että ilmiannoilla olisi ollut suuri ko-

363 Hmp 1861 (Ilmoitus 41/1929, tied. 68), EK-Valpo, KA. Ks. lisäksi esim. hmp 1886; 3125; A3247; A3730; A3960; amp 2841, EK-Valpo, KA.

364 Ks. esim. hmp 1861; amp 2841, EK-Valpo, KA; ”Oikeus- ja poliisiasioita”, *HS* 21.6.1919.

konaismerkitys. Selvää on, että valtiollisen poliisin kontrollipolitiikka rakentui ilmiantoja vahvemmin tiedustelijaverkostojen varaan. Yhtäläisesti laajasta ilmiantokulttuurista tunnetussa natsi-Saksassa tärkein väline kommunisteja vastaan oli tiedustelijat.[365]

Ilmiantojen absoluuttista lukumäärää tai suhteellista osuutta mielenkiintoisempaa on tarkastella ilmiannoissa esitettyjä syytöksiä ja sitä, miten ne vaikuttivat valtiollisen poliisin toimintaan. Ilmiannoissa esitetyt syytökset luovat kuvan kansalaisten toisiinsa kohdistamasta tarkkailusta ja piirtävät kuvan valtiorikokselliseksi tulkitusta kommunistista. Turvallisuuspoliisin vastaanottamissa ilmoituksissa huomio oli usein kiinnittynyt henkilön epäilyttävään käyttäytymiseen, arveluttavaan liikkumiseen, hämäräperäisiltä näyttäneiden pakettien kuljettamiseen, vieraskäynteihin ja seinän läpi kuuluneisiin kirjoituskoneen ääniin. Epäilyt vahvistuivat, jos havainnot tapahtuivat yöaikaan. Ilmoitukset koskivat usein myös yhteydenpitoa kommunisteiksi tiedettyjen henkilöiden kanssa, kommunistisiksi tulkittuja puheita, neuvostosympatioita ja kommunistien kokouksiksi oletettuja tilaisuuksia.[366] Kuvat kiellettyyn toimintaan osallistuneista naisista ja miehistä muistuttivat toisiaan, sillä ilmiannot eivät tällaisten havaintojen osalta eronneet ilmiannetun henkilön sukupuolen perusteella. Ilmiantajien käsityksissä naiset ja miehet toimivat ja puhuivat yhtäläisesti aatteen puolesta.

> [Ilmiantaja] [s]anoi, että huoneustossa (s) tapahtuu jotain poliittisesti epäilyttävää. Siellä on kuukauden ajan liikuttu ”omituisella tavalla”, kuljetettu paketteja, vieraita käy jne. Kun yhä kyselin,

365 McDonough 2016, 58, 118, 126; Mallman & Paul 1994, 281–282; Gellately 1990, 61–64, 163–164.

366 Ks. esim. hmp 44; 45; 633; 834; 1314; 1402; 1467; 1494; 1603; 1725; 1805; 1861; 1885; 1886; 3125; 3202; 3573; 3701; 3737; 3709; 3926; 3877; 4086; 4173; 4190; 4286; A494; A608; A1879; A1962; A2262; A2278; A2531; A2926; A2748; A2893; A3055; A3112; A3168; A3304; A3674; A3829; A3875; A4277; 53 Oulu; 973 Viipuri, EK-Valpo, KA; Lähteenmäki 2009, 184. Tuntemattomien kulkijoiden ja poikkeavien asioiden ilmoittamisesta: Aatsinki 2020, 64. Vastaavasti suojeluskunnat seurasivat matkustelua ja vierailuja. Tikka 2006, 40.

> kuka ilmoittaja itse on voidaksemme luottamuksellisesti keskustella mahdoll. valvonnan jatkamiseksi, ei suostunut sanomaan muuta kuin vihdoin sen, että voidaan käydä kysymässä ko. talon talonmiehellä. Kukaties näin ollen oli soittaja talonmiehen vaimo.[367]

Tämä puhelimitse tehty ja kotietsintään johtanut ilmianto valtiollisen poliisin rekisteröimästä pariskunnasta osoittaa hyvin, minkälaisista havainnoista ja tulkinnoista ilmiantajat olettivat valtiollisen poliisin olevan kiinnostunut. Samalla esimerkki osoittaa, miten ympäripyöreät vihjeet salaisesta toiminnasta riittivät toisinaan – tässä tapauksessa sotavuosina – valtiollisen poliisin väliintuloon. Ilmiantajan mielikuvissa naapurustossa paketteja kuljettaneet ja vieraita vastaanottaneet henkilöt olivat potentiaalisia epäiltyjä, vaikka ilmoittaja ei mitä ilmeisimmin ollut kuullut kommunistisia mielenilmauksia syytösten kohteilta. Jos puheita oli kuultu, kyse oli ilmoittajan omasta tulkinnasta, missä määrin näkemykset olivat kommunistisia erotuksena maltillisemmasta vasemmistolaisretoriikasta tai yleisestä yhteiskuntakritiikistä. Ilmiannot eivät kuitenkaan aina rakentuneet tällaisten henkilön epäilyttävyydestä kertoneiden piirteiden varaan. Ilmiantajat saattoivat tyytyä vain leimaamaan ilmiannon kohteen (”*mitä pirullisimmaksi*”) kommunistiksi, vaaralliseksi henkilöksi tai mahdolliseksi vakoilutoimijaksi.[368]

Kommunisteja koskeneen ilmiantamisen tiettyä universaaliutta 1920–1940-luvuilla kuvaa, että kiinnostavasti myös natsi-Saksassa kommunisteista ja kommunisteiksi oletetuista henkilöistä tehtiin vastaavia ilmiantoja. Useissa ilmiannoissa vain vihjailtiin kommunistiseen käyttäytymiseen, kommunistisiin mielipiteisiin ja esimerkiksi punaisiin pöytäliinoihin.[369] Valtiollisen poliisin vastaanottamissa ilmiannoissa ei kuitenkaan aina ollut kyse vain sanallisista ilmoituksista, jotka eri tavoilla viittasivat henkilön

367 Hmp 4190 (Ilmoitus 2409/5.12.1942, tied. 14), EK-Valpo, KA.

368 Ks. esim. hmp 1861; 3125; 3377; 3657; 3968; 4086; A2762; A3347; A3954; A4316; amp 2841, EK-Valpo, KA.

369 McDonough 2016, 121–122, 126.

epäilyttävyyteen. Yksittäiset ilmiantajat toimittivat valtiolliselle poliisille työpaikaltaan, epäillyn kotoa, kerrostalon kellarista ja muualta löytämäänsä SKP:n aineistoa, kommunistista aatemaailmaa symboloineita esineitä ja esimerkiksi valtiollisten vankien hyväksi myytyjä merkkejä.[370]

Esimerkiksi eräs mies toi Irjan (s. 1913) käsilaukun valtiolliselle poliisille vuonna 1932, koska hän oli juhlissa tapahtuneen sattumuksen seurauksena nähnyt laukussa olleen kommunistisen lentolehtisen ja neuvostotähdellä varustetun rannerenkaan. Koska kuulustelussa turvallisuuspoliisille tuntematon Irja myönsi olevansa vakaumuksellinen kommunisti ja tunnusti ainakin osittain vasta aloittamansa maanalaisen työskentelyn, johti tapaus reilun vuoden valtiopetostuomioon.[371] Näin konkreettisen aineiston esittäminen ilmiannon tueksi oli kuitenkin harvinaista.

Kaikki kansalaiset eivät kavahtaneet suoraa kansalaistoimintaa, jos he olettivat näkevänsä valtiorikoksellista toimintaa. Kansalaiset saattoivat ottaa tai pyrkiä ottamaan kiinni esimerkiksi lentolehtisiä jakaneen tai epäilyttävältä vaikuttaneen henkilön tuodakseen hänet valtiollisen poliisin kuulusteltavaksi. Kun esimerkiksi erään pariskunnan poika joutui pidätetyksi valtionvastaisesta toiminnasta epäiltynä, hänen vanhempansa vakuuttuivat toistamiseen heidän ovensa takana käyneen tytön osallisuudesta samaan maanalaiseen toimintaan. Koska tyttö ei suostunut kertomaan nimeään ja kantoi arveluttavaksi tulkittua pakettia, vanhemmat toivat Ailin (s. 1910) viranomaisen luo. Paketista paljastuneet SKNL:n julistukset varmistivat, että turvallisuuspoliisille aiemmin tuntematon Aili sai kahden vuoden tuomion valtiopetoksen valmistelusta vuonna 1932.[372] Tällainen suora kansalaistoiminta vaikuttaa lähteiden valossa melko poikkeukselliselta,

370 Ks. esim. hmp 836; 2195; 3169; 3335; 3573; A660; A2573; A3028, EK-Valpo, KA.

371 Hmp A2744, EK-Valpo, KA; 6 c Irja Niemi, Kansan Arkisto.

372 Hmp A2788 (Aili); A2942; A3686; amp 2841, EK-Valpo, KA. Tällaista kansalaistoimintaa kuvaa niin ikään esimerkiksi rintamamiesten valtiolliselle poliisille tarjoama kansalaisapu. He tarjoutuivat häiritsemään SNS:n tilaisuuksia isänmaallisia lauluja laulamalla. Hietaniemi 1992, 215–216.

sillä kiinniottamisista ja sellaisten yrityksistä kertovat esimerkit ovat yksittäisiä.

Vaikka ilmiannettujen henkilöiden sukupuoli ei erityisellä tavalla vaikuttanut ilmoitusten sisältöön ja ilmiantajien toimintaan, oli joissakin ilmiannoissa sukupuolittuneita piirteitä. Tällaiset ilmiannot toistivat käsityksiä puolustusvoimien henkilökunnan tai herrasmiesten seurassa nähtyjen naisten potentiaalisesta vaarallisuudesta. Erityisesti naisten upseeripiireissä liikkumisen ja valtionvastaisen toiminnan välillä oli yleisesti oletettu yhteys, jota vasten naisten epäilyttävyyttä tulkittiin. Kuva salaiseen toimintaan osallistuneista naisista oli tältä osin yhteiskunnassa jaettu, sillä valtiollisen poliisin etsivät, tiedustelijat, ilmiantoja tehneet kansalaiset ja lehdistö havainnoivat näitä samoja epäilyjä herättäneitä tekijöitä.[373]

Naisten tarkkailussa korostuivat myös selittämättömän varallisuuden ja matkustelun perusteella tehdyt havainnot, jotka toisinaan yhdistyivät naisten herrasmies- ja upseerituttavuuksiin liittyneisiin epäilyihin. Esimerkiksi lehtikirjoitukset edellä esitetyn Jennyn (s. 1912) vakoilu- ja myrkyttämistapauksesta vahvistivat kuvaa naisen epäilyttävyydestä tuomalla esiin hänen palvelijattaren palkkaansa nähden liian kallisarvoisen turkin, huomiota herättäneen pukeutumistyylin, ulkopaikkakuntalaisen miehen kanssa seurustelun sekä upseeripiireissä näyttäytymisen. Varallisuuteen kohdistetut huomiot eivät kuitenkaan rajautuneet sukupuolen perusteella, sillä juttuun sekaantunut mies esitettiin palkkaansa nähden ylellistä elämää viettäneenä toimijana.[374]

Voidaan kuitenkin tulkita, että erityisesti varallisuuteen liittynyt havainnointi liittyi sukupuoleen yhteiskuntaluokan kaut-

373 Ks. esim. hmp 4104; 5441; A2604; A3198; A4288; ilmoitus 629/30.3.1942; 4084/18.11.1941, amp 527, EK-Valpo, KA.

374 ”Pidätetty tunnustanut harjoittaneensa vakoilua”, *Ilkka* 24.11.1933; ”Vaasalainen vakoilujuttu”, *HS* 24.11.1933; ”Vaasan vakoilijoita”, *IS* 24.11.1933; ”Vakoilujuttu”, *Ilkka* 25.11.1933; ”[H]arjoitti vakoilua jo Lapualla”, *HS* 26.11.1933. Varallisuuteen ja matkusteluun liittyneistä ilmiannoista: ks. esim. hmp 1467; 1489; 1494; 1885; 2465; 3125; 3996; A2604; A3168; A3198; A3247; A3960; A4288; ilmoitus 629/30.3.1942; 4084/18.11.1941, amp 527; amp 2841, EK-Valpo, KA.

ta. Epäillyn omaan ammattikuntaan nähden ylelliseksi arvioitu elämäntapa tai vaatekappale kuvaavat, miten ilmiantajat ja muut aikalaiset arvioivat henkilön tapaa tuottaa tietynlaista feminiinisyyttä tai maskuliinisuutta. Havainnointi kytkeytyi henkilön yhteiskuntaluokkaan, sillä kyse oli esimerkiksi palvelijattaren kyvystä olla erottautumasta muista palvelijattarista pukeutumalla ja käyttäytymällä asemaansa nähden sovinnaiseksi katsotulla tavalla. Pukeutumalla palvelijattaren palkkatasoon nähden kallisarvoiseksi arvioituun turkkiin Jenny vahvisti häneen kohdistuneita epäluuloja, sillä hän näyttäytyi todellisuutta keskiluokkaisempana.

Tällaista kuvaa hyvin myös Hildasta (s. 1905) kertova esimerkki. Valtiollisen poliisin Viipurin osasto alkoi seurata virolaistaustaista Hildaa, kun hänen puolisonsa ilmoitti tämän jatkuvasta matkustelusta ja huomiota herättävästä varallisuudesta. Tämän ja muiden selittämättömään varallisuuteen ja silmää tekevien miesten kanssa seurusteluun liittyneiden ilmoitusten perusteella valtiollinen poliisi epäili naista neuvostotiedustelun edustajaksi. Erityisesti kampaajan palkkatasoon nähden kalliit vaatteet sekä useiden kielten osaaminen ja kaunis ulkonäkö viittasivat ilmiantajien ja erään tiedustelijan käsityksissä vakoiluun, mikä kuvaa aikalaisten tapaa arvioida naisten osallisuutta vakoiluun. Vaikka valtiollinen poliisi seurasi Hildaa ja sai hänestä yksittäisiä ilmiantoja kuuden vuoden ajan, lopullista selvyyttä vakoiluepäilyihin se ei koskaan saanut vahvoista viitteistä huolimatta.[375]

Vakoojapelot yhdistyivät erityisesti sodanläheisyyteen ja sotaan, mikä näkyi valtiollisen poliisin vastaanottamien ja vakoilusta eri tavalla kertoneiden ilmiantojen runsautena 1930-luvun lopulta lähtien. Tällainen vakoojapsykoosi ei luonnollisesti ollut mikään suomalainen ilmiö vaan ilmeni laajasti esimerkiksi molemmissa maailmansodissa.[376] Sotavuosina kansalaisten harjoit-

375 Hmp A3427, EK-Valpo, KA.

376 Ensimmäisen maailmansodan aikaisessa Isossa-Britanniassa vakoojista kertoneella fiktiokirjallisuudella oli merkittävä rooli vakoojista tehtyjen ilmiantojen ja pelkojen ruokkijana. Andrew 2018, 472–476, 504–505; Donalson 2012; Proctor 2003; Fitzpatrick & Gellately 1996, 762; Wheelw-

tama sosiaalinen kontrolli oli Suomessa kaiken kaikkiaan rauhan aikaa tiukempaa, kun sitä tarkastelee ilmiantojen näkökulmasta. Sodan konteksti tuotti valtiolliselle poliisille vakoilusta kertovien ilmiantojen rinnalla lukuisia ilmoituksia venäläissympatioista, Neuvostoliiton ihailusta, puolustusvoimia loukanneista puheista sekä Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran lakkauttamisen jälkeen seuran salaiseksi jatkotoiminnaksi epäillyistä kokouksista.[377]

Muille viranomaisille tehtyjen ilmiantojen kohteiksi joutuivat esimerkiksi työtä vieroksuneet, joutilaat ja paheksuttua elämää viettäneet henkilöt sekä säännöstelyrikoksista epäillyt ihmiset, mikä kuvaa sota-ajan normivaatimuksia. Lisäksi lähes kymmenen tuhatta suomalaista, joista monet olivat naisia, osallistui talvisodan aikana Akateemisen Karjala-Seuran johtaman ja puolivirallisen Maan Turva -järjestön riveissä mielipidetiedusteluun. He raportoivat kansalaisten mielialoista yhteenkuuluvuuden lujittamiseksi, puolustustahdon säilyttämiseksi ja kommunismin vastustamiseksi.[378]

Suomessa kansalaisten toisiinsa kohdistamat epäilyt saivat sotavuosina kimmokkeen, kun oppaissa, sanomalehdissä, radiossa ja mainoksissa kansalaisia opastettiin tunnistamaan vakoilijoita, vedottiin havaintojen ilmoittamisen tärkeyteen sekä muistutettiin mielikuvituksen kurissa pitämisestä. Yhteisöä vastaan koh-

---

right 1992, 603; West 1982, 121–123, 129–133. Ensimmäisen maailmansodan aikaisista ilmiannoista Suomessa: Suodenjoki 2019.

377 Ks. esim. hmp 662; 1122; 1939; 2054; 2446; 3791; 3926; 3968; 3996; 4104; 4111; 4130; 4133; 4148; 4239; 4258; 4306; 4329; A494; A3168; A3198; A3219; A3501; A3515; A3525; A3688; A3875; A3954; A4026; A4186; A4238; 276 Joensuu; 156 Turku; ilmoitus 1719/14.8.1940, 406/30.12.1939, 28.4.1939, 1978/7.9.1939, 1.3.1939, VP KD 501/1293-1940, 102/1165-1939, 40/837-1938, pöytäkirja 47/1937, tunnukseton dokumentti joka alkaa ”20/11-1937 puhelimitse”, amp 526; 21.3.1942, 967/195.1943, “Klo 11, 45 soitti”, ilmoitus 4084/18.11.1941, amp 527; ilmoitus 2977/5.8.1941, ilmoitus 2812/22.7.1941, amp 553, EK-Valpo, KA.

378 Niiranen 2022, 419–421; Tepora 2015, 36–46, 86–87, passim; Saari 2013, 80–85, 94. Välirauhan aikana salainen mielialatiedustelu siirtyi Suomen Aseveljien Työjärjestölle ja jatkosodan aikana työtä jatkoi Vapaus Isänmaa Aseveljeys -niminen organisaatio. Tepora 2015, 42.

distuneen uhan kokemuksen voimakas lisääntyminen, ilmiantoihin kannustanut ilmapiiri ja puolustukselle haitallisina nähtyjen puheiden kriminalisointi saivat aikaan runsaasti perättömiä ilmiantoja. Eräskin rouva kävi talvisodan aikana valtiollisen poliisin virastossa nimeämässä yhden naisen poliittisesti epäluotettavaksi henkilöksi ja vakoilijaksi. Rouvalla ei kuitenkaan ollut esittää varsinaisia perusteita käsitykselleen. Ainoat vakoiluun vihjanneet tekijät olivat syytteiden kohteen kiinnostus ajankohtaista tilannetta kohtaan ja useiden puheluiden soittaminen, mikä sai valtiollisen poliisin arvioimaan ilmoituksen osittain luulojen ja mielikuvituksen tuotteeksi. Valtiollinen poliisi kuitenkin tarkasti tämän ja monet vastaavat kuvitelluista vakoilijoista – sekä epäilyttävistä ulkomaalaisista ja erinäisistä valoilmiöistä – tehdyt ilmiannot, vaikka lähteistä on luettavissa valituksia työvoimaresurssien vähyydestä.[379] Valtiollisen poliisin Tampereen osaston päällikkö Allan Rydman arvioi välirauhan aikana hyvin kriittisesti talvisodan aikaista ilmiantokulttuuria:

> Myös havaittiin joittenkin kansalaisten aivan epäpätevin perustein ei vain epäilevän, vaan suorastaan väittävän henkilöitä, jotka entuudesta olivat tunnettuja kommunistisuudestaan tai esim. olivat heille jostain syystä vastenmielisiä. Lisäksi on mainittava ne tapaukset, jotka johtuivat kyselemisistä. Jos esim. asemilla kyseli junien kulkuaikoja, kaduilla jonkin määrätyn viraston osoitetta t.m.s. olivat epäilykset heti valmiina. […] Miten paljon kaikkia

379 Ilmoitus 406/30.12.1939, amp 526 (esimerkki); amp 526; amp 527; amp 528; Tampereen, Turun, Terijoen, Joensuun, Vaasan ja Kuopion osastojen sota-ajan kokemukset, amp 553, EK-Valpo, KA; Asetus kiellosta antaa eräänlaisia tietoja ja levittää huhuja, asetus 479/22.6.1941, Suomen asetuskokoelma, KK; Tepora 2015, 197–199, 205–211; Lackman 2009, 233–234; Hietaniemi 1992, 210; Hietaniemi 1989, 71, 73. Valitus työvoimaresursseista: hmp 4130; 4286; ilmoitus 384/7.3.1944, amp 528, EK-Valpo, KA. Erityisesti työvoimaresurssien niukkuutta arvosteltiin sodan jälkeen Valpon osastojen talvisodan aikaisia kokemuksia käsittelevissä arvioissa. Amp 553, EK-Valpo, KA. Monet paikalliset poliisiviranomaiset olivat Turun ja Joensuun osastojen mukaan talvisodan aikana herkkiä leimaamaan suunsoittajat vakoilijoiksi jättääkseen asiat valtiollisen poliisin tutkittaviksi. Turun ja Joensuun osastojen sota-ajan kokemukset, amp 553, EK-Valpo, KA.

> tuollaisia ilmoituksia yleisön taholta osastolle tehtiin, on nyttemmin enää mahdoton edes osapuilleen arvioida. Asiallisia ilmoituksia niitten joukossa löytyi tuskin 1 %.[380]

Tällaiset perättömät, mielikuvitukselliset ja keskinäisestä vastenmielisyydestä tehdyt ilmiannot kyseenalaistavat kansalliseen historiakuvaan juurtuneita käsityksiä sota-ajan yksimielisyydestä, kuten aikaisemmassa tutkimuksessa on tuotu esiin.[381] Samalla tällaiset ilmiannot vahvistavat ilmiantoihin keskittyneen kansainvälisen tutkimuksen tulkintaa, jonka mukaan ideologia ja siihen kytkeytyvä lojaalisuus valtiovallalle eivät ole laajasti ilmiantoja selittäviä tekijöitä, vaikka ilmiannot olisi pyritty kirjoittamaan lojaalisuutta korostaen. Perättömät, valheelliset ja henkilökohtaisista syistä tehdyt ilmiannot osoittavat, että ilmiantaminen on ollut yksilölle viranomaisen mahdollistama keino ajaa omia henkilökohtaisia tavoitteita. Ilmiantaminen ei siis ole palvellut vain viranomaisten ja vallassa olleiden tavoitteita, vaan ilmiannot ovat olleet monimutkainen sekoitus lojaalisuutta, ideologiaa, sosiaalisen identiteetin rakentamista, kostonhalua, jokapäiväisiä konfliktitilanteita, omien etujen ajamista tai pelosta kummunnutta toimintaa. Ilmiantojen instrumentaalisista tavoitteista huolimatta viranomaiset ovat useimmiten kuitenkin ottaneet ne selvitettäviksi, mikä on väistämättä vienyt resursseja viranomaisen kyvystä taistella valtiota uhanneita toimijoita vastaan.[382]

Perättömät ilmiannot eivät Suomessa rajoittuneet itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä vain sota-aikaan tai olleet historiallinen jäänne venäläishallinnon ajalta. Valheelliset ilmi-

380 Tampereen osaston sota-ajan kokemukset, amp 553, EK-Valpo, KA. Ks. myös samassa kansiossa olevat muiden alaosastojen vastaavat raportit.

381 Tepora 2015; Hietaniemi 1989, 71, 73. Ks. myös Silvennoinen 2008, 136.

382 Bergemann 2019, 16–17; Suodenjoki 2019; Suodenjoki 2016, 444–445; McDonough 2016, 121, 161, 184; Weil 2014, 139–142, 149–157; Suodenjoki 2014, 148–149, 154; Donalson 2012, 3–6, 165–169, 176–177; Goldman 2011, 78–80, 91–93, 137; Joshi 2002, 419–432; Fitzpatrick 1999, 135, 208; Fitzpatrick & Gellately 1996, 751–752, 756, 762; Gellately 1996, 944–947; Fitzpatrick 1996a, 834–839, 853–856, 862–863, 866; Mallman & Paul 1994, 282; Gellately 1990, 8, 139–143, 146–147, 153–158, 166–169.

annot ja ilmiantajien henkilökohtaiset motiivit olivat valtiollisen poliisin arkipäivää paljon ennen sotavuosia. Valtiollisen poliisin merkintöjen mukaan sen työtä kuormittivat 1920-luvulta lähtien perättömät ilmiannot, joita kansalaiset tekivät viranomaisen arvioiden mukaan ilkeämielisyydestä, kostonhalusta, muista henkilökohtaisista syistä tai vilkkaasta mielikuvituksesta.[383] Erityisesti 1930-luvun alku, johon ajoittuivat Lapuan liikkeen toiminta, taloudellisen loman tuoma epävarmuus, suuren vakoilujutun selvittäminen, Minna Chraucherin murhan kaltaiset veriteot ja åkerblomilaisista kerrotut uutiset, oli valtiollisen poliisin näkökulmasta erittäin hermostunutta ja kaikenlaisia ilmiantoja tuottanutta aikaa.[384]

> Jonkinlaista levotonta mielialaa kansalaisissa kuvastaa kai sekin, että olemme ruvenneet viime aikoina saamaan niin paljon kaikenlaisia nimettömiä ilmiantoja. […] Pentikäisjutun[385] jälkeenhän ihmiset näkevät kaikkia pöpöjä ja vakoilijoita kaikkialla. Siten porvarit kyllä, kuka muka salaperäisiä huomioitaan meille kovasti tärkeäksi tekeytyen luottamuksellisesti uskomalla, kuka viisaampi taas vain vaatimattomasti käsityksistään kertoen, käyvät henkilökohtaisesti puhumassa asioista. Nimettömien kirjeitten lähettäjissä saattaa tietysti olla joku joka syrjässä pysyäkseen turvautuu hyvääkin tarkoittaen sellaiseen menettelytapaan, mutta useimmiten olemme kuitenkin joutuneet päättelemään näiden ilmiantojen aiheutuvan puhtaasti yksityisistä riidoista ja kostonhalusta.[386]

383 Ks. esim. hmp 1585, 1861; 3663; A3565; ”Miten on suhtauduttava sellaisiin henkilöihin […]”, amp 462, EK-Valpo, KA. Ilmiantoja sisältävä asiamappi sisältää runsaasti ilmiantoja, jotka valtiollinen poliisi tulkitsi henkilökohtaisista syistä tehdyiksi tai mielikuvituksen tuotteiksi. Amp 2841, EK-Valpo, KA. Maria Lähteenmäki on tuonut esiin tapauksen, jossa ilmiantajaa motivoi hänen halunsa vaikuttaa oman kansalaisuushakemuksensa puoltamiseen. Lähteenmäki 2009, 184.

384 EK KD 132/765-1931, Etsivätehtävä 3.8.1932, amp 2841, EK-Valpo, KA.

385 Pentikäisjutulla viitataan niin kutsuttuun suureen vakoilujuttuun vuodelta 1933. Ks. s. 83 viite 125.

386 EK:n Kajaanin osaston päällikkö Risto Linna yksityiskirjeessään Esko Riekille 17.9.1935, amp 2841, EK-Valpo, KA.

Valtiollisen poliisin Kajaanin osastopäällikkö Risto Linnan näkemys vuodelta 1935 osoittaa, miten paljon suomalaiset tekivät ilmiantoja toisistaan henkilökohtaisista syistä. Perusteettomien ilmiantojen määrä oli toisinaan yhteydessä vakoilujuttujen tai kommunistioikeudenkäyntien julkiseen käsittelyyn, mikä kuvaa kiinnostavalla tavalla yksilön ja yhteiskunnan välistä suhdetta. Yksilöiden väliset jännitteet saattoivat purkautua perättöminä ilmiantoina silloin, kun kommunisteihin kohdistettu kontrollipolitiikka oli näkyvämmillään. Samalla kuitenkin pitää muistaa paikallistasolla tehtyjen normivaatimusten yhteys ilmiantamiseen, mikä aiheutti ilmiantamisessa tiettyjä alueellisia eroja. Ainakin Kuopion osaston vuonna 1933 tekemän kirjauksen mukaan omaaloitteisesti ilmiantoja tehneitä kansalaisia oli yleisen käsityksen vastaisesti melko vähän. Tulkinnan mukaan alueen asukkaat eivät halunneet olla poliisien kanssa tekemisissä, minkä vuoksi ilmiantajille oli annettava erityistä arvoa – jos ilmoitus oli tehty ”*oikeista motiiveista*”.[387]

Henkilökohtaisten etupyyteiden sekoittuminen ilmiantoihin oli yleisesti tiedossa, sillä asiasta saatettiin varoittaa myös lehdistössä.[388] Kaikki perusteettomiksi osoittautuneet ja valtiollisen poliisin resursseja kuormittaneet ilmiannot eivät kuitenkin johtuneet vain puhtaasta ilkeämielisyydestä ja omien etujen ajamisesta. Ilmiantojen joukossa oli myös vainoharhaisuudesta kärsiviksi, mielenterveydeltään epätasapainoisiksi ja sairaalloisen mielikuvituksen omaaviksi määriteltyjen henkilöiden ilmoituksia. Esimerkiksi eräs nuori opiskelija lähetti valtiolliselle poliisille ”Järjestyksen ystävän” nimimerkin takaa ja myöhemmin omalla nimellään lukuisia mielikuvituksellisia ilmoituksia, joissa hän tarjosi harhaluuloisia päätelmiä kommunistien, teosofien ja åkerblomilaisten hämäräperäisestä toiminnasta, epäiltyjen kaksoisolennoista ja näiden aikeista. Valtiollinen poliisi yritti taivutella opiskelijaa lopettamaan ”*salapoliisikirjeiden*” lähettämisen, mutta

387 ”Miten on suhtauduttava sellaisiin henkilöihin [...]”, amp 462, EK-Valpo, KA.

388 ”Pakinkylän kommunistipidätykset – valituksia vääristä ilmiannoista”, *HS* 18.10.1932; ”Ilmiannoista”, *Uusi Aura* 27.9.1932.

kirjeiden lähetys loppui vasta vainoharhaisuudesta kärsineen ja syyntakeettomaksi määritellyn opiskelijanuorukaisen ammuttua vainoajaksi kuvittelemansa naisen.[389]

Valtiollinen poliisi oli kuitenkin useimmiten enemmän kiinnostunut valtionvastaisten toimijoiden löytämisestä kuin ilmoittajien vaikuttimista. Valtiollinen poliisi tarkasti usein sellaisetkin ilmiannot, joiden tekijöiden motiiveja se saattoi epäillä alusta lähtien. Tässä yhteydessä on huomioitava, että valtiollinen poliisi teki merkintöjä myös erinäisten mielikuvitustaan hallitsemattomiksi luokiteltujen tietolähteiden kertomista asioista.[390] Tietolähteen luotettavuuden arviointia tärkeämpää oli kerätä kaikenlaisia tiedonmuruja valtionvastaisesta toiminnasta.

Esimerkiksi virolaistaustainen Elise (s. 1894) joutui Viipurin osaston huomion kohteeksi vuonna 1938, kun hänen taloudenhoitajansa epäili häntä vakoilusta epäilyttäväksi arvioimansa kirjeenvaihdon perusteella. Vahvoista epäilyistä huolimatta jokin naisen tarinassa sai valtiollisen poliisin työntekijän päättelemään, että ilmianto ilmensi perheen sisäisiä riitaisuuksia. Viipurin osasto ei kuitenkaan jättänyt epäilyjen tutkimista tähän, sillä myös aviomies esitti vakoiluun vihjanneita syytöksiä vaimon matkustelun ja lukuisten poissaolojen perusteella. Perheriitoihin liittynyt tulkinta jäi aluksi taka-alalle, kun valtiollinen poliisi pyrki jäljittämään naisen osallistumista vakoiluun. Koska aviomies valitti

389 Ks. esim. hmp 1585; A3427; matkakertomus 19.11.1920; ilmoitus 1051/26.4.1939, 2328/7.12.1938, 582/16.3.1938, 1985/29.7.1936, 55/229-1936, 1524/23.7.1934, 167/26.10.1934, 374/14.11.1934, 1985/29.7.1936, EK KD 1373/1700-1937, 57/93-1935, 1258/1699-1934, ilmoitus 2435/28.9.1940, amp 2841; pöytäkirja 40/1937, 1088/23.4.1937, amp 526; EK KD 1266/159-1928, amp 1433, EK-Valpo, KA. Järjestyksen ystävän kirjoittamia ilmiantoja on ilman tunnuksia valtiollisen poliisin ilmiantoja käsittelevässä asiamapissa. Amp 2841, EK-Valpo, KA. Veriteosta: ”Verinäytelmä Iisalmen asemalla”, *HS* 5.8.1930; ”Kaamea verityö Iisalmessa”, *Savon Sanomat* 5.8.1930.

390 EK KD 1337/169-1928, EK KD 196/624-1929, amp 2841; ”Miten on suhtauduttava sellaisiin henkilöihin […]”, amp 462; amp 2841; amp 2916, EK-Valpo, KA. Valtiollinen poliisi myös kirjasi ylös myös esimerkiksi Minna Chraucherin kertomia asioita, vaikka piti naista mielikuvitustaan hallitsemattomana. Hmp 839; A733; 157 Turku, EK-Valpo, KA.

aktiivisesti kohtaloaan turvallisuuspoliisille ja teki vaimostaan ilmiantoja myös muille viranomaisille, valtiollinen poliisi todennäköisesti tulkitsi ilmiannot onnettoman avioliiton sävyttämäksi toiminnaksi. Viipurin osaston etsivä olikin valmis arvioimaan naisen olleen vain rikkaisiin miehiin mieltynyt huijari, teatteripelaaja ja seikkailijatar. Täysin huomiotta naista ei kuitenkaan voinut jättää hänen hämäräperäisiksi tulkittujen yhteyksien perusteella – ”*Olisikohan tässä sittenkin kyseessä ”jotain*”.”[391]

Eräs nimettömänä valtiolliselle poliisille soittanut nainen kertoi, että häntä oli pyydetty matkustamaan rautateitse toiselle paikkakunnalle kommunistien asioissa erään miehen kanssa. Nainen kertoi miehen nimen, tuntomerkit, osoitteen ja suunnitellun matkan ajankohdan. Vaikka valtiollinen poliisi arvioi soittajan mahdollisesti miehen hylkäämäksi morsiameksi, se ei jättänyt ilmoitusta huomiotta. Päätökseen vaikutti tieto, että mies asui kommunisteiksi tiedettyjen henkilöiden kanssa samassa asunnossa. Ilmoituksen sivuuttamisen sijaan valtiollisen poliisin pääosasto lähetti ”postaajapojat” miehen luokse keksityn tekosyyn varjolla ottamaan selvää tämän tuntomerkeistä. Nimettömänä annetun ilmiannon selvittämiseen käytettyjen resurssien määrää kuvaa, että Vaasan osaston etsivät jatkoivat miehen seuraamista junamatkan jälkeen. Tällä kertaa nimetön ilmianto osoittautui kuitenkin jotenkin osuvaksi, sillä Vaasassa mies tapasi erään vakoilusta epäillyn naisen.[392]

Vertailukohtaa turvallisuuspoliisin taipumukselle tutkia informaatioarvoltaan vaihdelleita ilmoituksia voi hakea esimerkiksi Ruotsin turvallisuusviranomaisten varhaisvaiheista, natsi-Saksasta ja Suomen sotien jälkeisestä historiasta. Merkityksettömiltä vaikuttaneet ilmiannot ovat voineet johtaa hyvin kevyin perustein

391 Hmp 3958, EK-Valpo, KA. EK-Valpon arvioita mahdollisen mustasukkaisuuden sävyttämistä ilmiannoista, ilmoittajan itse vihjaamista mustasukkaisuuden vaikutuksista ja aviopuolisoiden vakoilua koskeneista ilmannoista: ks. hmp 3737; 4289; A3427; ilmoitus 582/16.3.1938, amp 2841; VP KD 100/797-1941, VP KD 414/1144-1940, amp 2843; VP KD 97/413-1940, amp 526; Matkakertomus n:o 51, kansio 24, Sortavalan alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA.

392 Hmp A2790, EK-Valpo, KA.

viranomaisen vakavaan suhtautumiseen, epäiltyjen valvontaan ja kontrollitoimiin. Tässä yhteydessä esimerkiksi natsi-Saksan ja Suomen yhteiskuntajärjestelmien ja kontrollin erilaisuudella ei ollut merkitystä.[393]

Perättömiksi ja henkilökohtaisten konfliktien värittämiksi arvioitujen ilmiantojen vuoksi on haasteellista arvioida, miten suuri osa 1920–1940-luvun ilmiannoista lopulta kytkeytyi todelliseksi koettuun kommunismin pelkoon. Osa ilmiantajista vetosi ilmoituksissaan kommunisteihin liitettyyn vastenmielisyyteen ja heidän salaiseen toimintaansa kytkeytyneisiin uhkakuviin. Sotavuosina kyse oli isänmaan pettäjien paljastamisesta.[394] Tällainen punavärin käyttäminen ja julkisista diskursseista omaksutun kommunisminvastaisen retoriikan – niin kutsutun julkisen käsikirjoituksen – toistaminen saattoi kuitenkin olla ilmiantajan valitsema taktiikka ilmiannon vastaanottajan vakuuttamiseksi ja omien kyseenalaisten motiivien peittämiseksi.[395] Tähän viittaa niin ikään perättömien ilmiantojen ajoittaminen suurten oikeudenkäyntien ja tapausten julkisen käsittelyn ajankohtaan.

Esimerkiksi eräs ilmiantaja kertoi olevansa huolissaan siitä, että hänen työpaikkansa oli antanut ilmiannon kohteelle liian hyväksi arvioidun työtodistuksen. Koska ilmoittajan tiedossa oli, että kommunistisesta perheestään tunnettu ilmiannon kohde oli hakemassa konekirjoitustyötä puolustusvoimilta, hän koki kertomansa mukaan ilmiannon tekemisen sekä valtiolliselle poliisille

393 McDounough 2016, 71; Uola 2013, 25, 83–84, 174–175; Langkjaer 2011, 112–113.

394 Hmp 1314; 1805; 1861; 3968; 4086; A3347; A3960; A3241; A3249; A3947; A3960; 36 Turku; VP KD 1501/1652-1941, amp 2843, EK-Valpo, KA.

395 James C. Scott käsitteellistää valtaa ja vastarintaa julkisen ja kätketyn käsikirjoituksen avulla. Kyse on valtasuhteiden vaikutuksesta diskursseihin. Julkinen käsikirjoitus on vallassaolijoiden ideologisen hegemonian tuote. Vallassaolijat ja vallanalaiset käyttävät julkisen käsikirjoituksen retoriikkaa kohdatessaan toisensa, mutta molemmilla on myös omat kätketyt käsikirjoituksensa, mikä vallanalaisille voi heijastaa kritiikkiä vallassaolijoita kohtaan. Vallanalaiset voivat käyttää julkisen käsikirjoituksen retoriikkaa taktiikkana, jotta saisivat vallassaolijoilta apua, suojelua ja myönnytyksiä. Scott 1990. Ks. myös Suodenjoki 2019.

että yleisesikunnan valvontatoimistolle velvollisuudekseen. Ilmiannon kohteen epäilyttävyyttä kirjoittaja vahvisti kuvaamalla, miten epäilty oli neulonut konttorissa punaisia lapasia oletettavasti valtiollisille vangeille tai puna-armeijalle muiden neuloessa sukkia puolustusvoimille – ”*näkeehän sen väristäkin*”, mihin niitä lähetetään.[396] Ilman ilmoittajan henkilöhistoriaan tutustumista ei kuitenkaan voida varmuudella sanoa, johtuiko ilmoitustarve halusta rajata kommunistiksi luokitellun henkilön toimintamahdollisuuksia vai esimerkiksi samaan työpaikkaan liittyneestä kilpailusta.

Lukuisat nimettöminä ja nimimerkin takaa annetut ilmiannot estävät myös päättelemästä, ketkä lopulta osallistuivat tähän puolivirallisen sosiaalisen kontrollin harjoittamiseen. Gestapolle ilmiantaneiden joukossa työväenluokka ja alempi keskiluokka olivat yliedustettuina, mutta valtiollisen poliisin osalta ei voida suoraan esittää tällaisia tulkintoja ilman nimellä ilmoittaneiden henkilöiden taustojen tutkimista.[397] Naiset ja miehet vaikuttavat osallistuneen melko yhtäläisesti ilmiantamiseen.

> Ilmoittajamme voi, esimerkin mainitakseni, tärkeänä kertoa jostain Pekka Pulliaisesta, että se on suuri kommunisti ja rautoihin pantava mies, mutta synniksi hän lopulta voi esittää vain sen, että tämä Pulliainen puhuu räikeästi porvareista. Tämä on hyvin yleinen ilmiantomuoto. Tai ilmoitetaan, että siellä ja siellä käy tuntemattomia miehiä, se ja se ei tee työtä mutta kuitenkin elää, varmasti se saa ryssältä rahaa, j.n.e. Kaikkiahan näitä on kuitenkin kuultava, mutta osattava antaa kullekin ilmoitukselle oikea arvonsa.[398]

Valtiollisen poliisin Kuopion osaston edustajan sitaatti vuodelta 1933 kuvaa hyvin viranomaisen suhtautumista ilmiantoihin: valtiollisen poliisin ilmiannot johtivat usein jonkinlaiseen selvi-

396 Hmp A3454 (ilmoitus 2875/6.11.1939, tied. 33), EK-Valpo, KA.

397 McDonough 2016, 152–153.

398 ”Miten on suhtauduttava sellaisiin henkilöihin […]”, amp 462, EK-Valpo, KA.

tykseen ja ilmoittajan puhuttamiseen, jos ilmiantajan henkilöllisyys oli tiedossa. Sitä vastoin ilmiannetun joutuminen näkyvän kontrollipolitiikan kohteeksi oli selvitystyötä harvinaisempaa, mutta ei tavatonta. Syytöksen vakavuudesta, ajankohdasta ja henkilön taustasta riippuen valtiollinen poliisi saattoi ilmiannon perusteella suorittaa nopeasti kotietsinnän ja/tai hakea epäillyn kuultavaksi, kuten osa alaluvussa esitetyistä esimerkeistä on jo osoittanut. Kontrollin soveltamisen vaihtoehtona oli toisinaan tiedottajasuhteen luominen ilmiantajaan seurannan jatkamiseksi.[399]

Valtiollinen poliisi kiinnitti esimerkiksi tarkemmin huomiota sisällissodan seurauksena Neuvosto-Venäjälle paenneeseen ja vuonna 1923 Suomeen palanneeseen Hilduriin (s. 1890) vasta vuosikymmenen loppupuolella, kun naisen työtoveri kuvasi häntä fanaattiseksi kommunistiksi, joka syytti muita työntekijöitä ”lahtareiden” roskalehtien lukijoiksi. Valtiollinen poliisi sai ilmiannosta näytön naisen aatteellisuudesta, mutta perusteet näkyvälle kontrollille jäivät toistaiseksi puuttumaan. Myöhemmin sotavuosina valtiollinen poliisi sai ilmiantoja naisen neuvostosympatioista, työtovereille esittämistä kehotuksista liittyä Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuraan sekä Mannerheimin kuvalla varustetun lehden heittämisestä nurkkaan. Vaikka valtiollinen poliisi piti joitakin kerrottuja asioita epäuskottavina, se otti naisen tarkan varjostuksen kohteeksi ja kuulusteli häntä kahdesti. Sodan konteksti ja Hildurin tausta vuonna 1937 valtiopetoksen valmistelusta tuomittuna naisena vaikutti ilmiantojen vakavasti ottamiseen. Kuulustelua ja varoitusta vakavampaa kontrollia Hildur ei kuitenkaan kohdannut.[400]

---

399 Ks. esim. hmp 836; 1861; 1939; 2054; 2195; 2446; 3169; 3335; 3791; 3968; 4086; 4133; 4190; 4239; 4306; A660; A2744; A2762; A2788; A2960; A3247; A3952; A4235; A4238; 256 Turku, EK-Valpo, KA. Muutaman kohdalla ilmiannossa mainittua henkilöä yritettiin hakea kuultavaksi, mutta henkilöä ei tavattu. Hmp A3249; A3960, EK-Valpo, KA. Ilmiantajiin luoduista avustajasuhteista: ks. esim. hmp 1467; 4104; 4130; 4133; 4148; 4306; 4329; 5441; A1962; A2625; A2632; A2784; A2926; A2977; ilmoitus 428/9.2.1937, amp 2841, EK-Valpo, KA.

400 Hmp 3791, EK-Valpo, KA.

Informaatioarvoltaan kevyt ilmianto saattoi joissakin tapauksissa käynnistää prosessin, jolla oli merkittävät kontrollipoliittiset seuraukset syytöksen kohteelle. Valtiollinen poliisi pohti esimerkiksi valtiopetoksen valmistelusta tuomitun Elsan (s. 1898) kohdalla, että ilmiannossa mainitut käynnit tietyssä asunnossa saattoivat liittyä arkipäiväisiin askareisiin. Koska varmuutta asiassa ei ollut, se jätti jäljelle mahdollisuuden salaisesta puoluetyöskentelystä. Jatkosota oli juuri käynnistynyt, joten valtiollisen poliisin näkökulmasta ilmiantoa ei ollut varaa jättää tarkastamatta ja Elsaa kuulustelematta. Valtiollinen poliisi arvioi Elsan aikaisempaa toimintaa koskeneet tiedot riittämättömiksi turvasäilöön sulkemiselle, eikä naisen toiminnasta ollut ajankohtaista tietoa. Ilmiannon voi kuitenkin osaltaan sanoa johtaneen Elsan kohdalla turvasäilöpäätökseen, koska ilman ilmiantoa Elsa ei olisi joutunut kuulusteltavaksi ja esittänyt siellä mielipiteenään pitävänsä Neuvostoliiton järjestelmää hyvänä ja epäilevänsä Suomen olevan matkalla fasismiin. Muita perusteita turvasäilöön sulkemiselle valtiollinen poliisi ei enää tarvinnut.[401]

***

Sosiologi Patrik Bergemannin ilmiantokulttuureja mallintavaa ajattelua lainaten voidaan todeta, että EK-Valpoon kytkeytynyt ilmiantokulttuuri perustui 1920–1940-luvulla kansalaisten vapaaehtoisuuteen, viranomaisen ilmiantojen tutkintaan liittyneeseen aktiivisuuteen ja yhteisesti jaettuun ajatukseen yhteisöä vastaan koetun uhan poistamisesta. Koska vallassaolijat saattoivat luottaa kansalaisten laajaan tukeen politiikalleen, ilmiantokulttuuria ei tarvinnut vahvistaa erityisellä lainsäädännöllä, rangaistuksen uhalla tai positiivisille palkitsemisella. Ilmiantaminen oli tehty kansalaisille helpoksi, mutta muuten viranomaisen tehtäväksi jäi vain reagoida saamiinsa ilmiantoihin ja valita sopivaksi katsomansa kontrollitoimenpiteet. Koska ilmoittajille välittyi kuva ilmoitusten vakavasta vastaanottamisesta, riitti se kannustukseksi

401 Hmp A3247, EK-Valpo, KA.

ilmiantojen tekemiseen ja joissakin tapauksissa oman edun tavoitteluun.[402]

Ilmiannot vaikuttivat valtiollisen poliisin kontrollipolitiikkaan, vaikka yleisesti ilmiantojen volyymi ja kokonaisvaikutus turvallisuuspoliisin toiminnalle vaikuttavat vähäisiltä. Naiset ja miehet joutuivat pääpiirteissään samanlaisten ilmiantojen kohteiksi, joissa huomio oli heidän kommunistiseksi tulkitussa toiminnassaan ja käyttäytymisessään. Ilmiannetun naisen sukupuoli nousi selkeämmin esiin tilanteissa, joissa huomioitiin yhteiskuntaluokkaan kytkeytyvä varallisuus ja miesseurassa liikkuminen. Näillä havainnoilla oli yhteys vakoiluepäilyihin.

Kansalaisten tarve esiintyä suureksi osaksi nimettöminä valtiolliselle poliisille tekemissään ilmiannoissa kertoo ilmiantamiseen liitetyistä negatiivisista käsityksistä. Yleisellä tasolla kommunistit oli marginalisoitu kansallisen kokonaisuuden ulkopuoliseksi ryhmäksi, mutta osalla ilmiantajista oli siitä huolimatta voimakas paljastumiseen liittynyt pelko. Vaikka ilmiantamisen konteksti oli itsenäisessä Suomessa toinen kuin Venäjän suuriruhtinaskunnassa, ilmiantamisen kielteiset konnotaatiot säilyivät muistissa ja toistuivat sanomalehtien sivuilla.

Paljastumiseen liittyneet pelot voivat myös kieliä siitä, että ilmiantajat kuuluivat ilmiannetun henkilön lähipiiriin. Kaikki ei-

402 Teorian mukaan valtiot, joissa viranomaiset luottavat politiikkansa ja valtansa laajaan ideologiseen tukeen, toteuttavat ilmiantojen suhteen kansalaisten vapaaehtoisuutta korostavaa mallia. Mallissa viranomaiset tekevät ilmiantamisen helpoksi kansalaisille mutta ovat muuten lähinnä reaktiivisia. Jos näissä olosuhteissa viranomaiset rankaisevat ilmiantojen perusteella poikkeavuudesta suurella todennäköisyydellä, osa kansalaisista hyödyntää ilmiantamista henkilökohtaisten riitojensa ratkaisemiseksi ja oman edun tavoittelemiseksi. Ilmiantokulttuuri voi perustua myös viranomaisten aktiivisuudelle, jos vallassaolijoilla ei ole vahvaa legitimiteettiä. Tässä mallissa kansalaisia ohjataan tekemään ilmiantoja negatiivisin pakottein tai positiivisin kannustimin (lainsäädäntö, pelotevaikutukset, palkkiot). Kansalaisten ilmiantaminen perustuu näiden viranomaispakotteiden ja kannustimien voimakkuuteen. Kolmannessa mallissa ilmiantajaa motivoi yhteisöä vastaan koetun uhan poistaminen, ei niinkään oman edun tavoittelu. Bergemann 2019; Bergemann 2017. Ilmiantojen ja viranomaisen reagoinnin suhteesta: ks. myös Fitzpatrick 1999, 165.

vät kuitenkaan tehneet edes nimettömiä ilmiantoja, vaikka poliittinen tuki hallituslinjalle ja kommunisteja marginalisoineelle politiikalle oli yleisesti hyväksyttyä. Moni ilmiannon tekemättä jättänyt henkilö saattoi kuitenkin osallistua muulla tavoin yhteisössä ylläpidettyyn sosiaaliseen kontrolliin. Paikkakuntalaisten puheet, juorut, muut epämuodolliset rangaistukset, suojeluskuntalaisten kontrolloiva läsnäolo ja työnantajien mustat listat korostivat yhteisön sisäisiä jakolinjoja. Lapuan liikkeen kyyditykset 1930-luvun alussa ilmensivät epävirallisen kontrollin radikaaleimpia muotoja.[403]

Kirjekontrollin paljastamat – kirjeiden lukeminen seurantakeinona

> Mutta Helmin kirjoittama kirje aivan selvästi osoittaa, ettei siinä mainittu ”asia” ole mikään viatonta laatua oleva kirjan lainausjuttu, vaan on siinä ehdottomasti kysymys jostain salaiseen toimintaan kuuluvasta asiasta, jonka Helmi on pääsiäisenä Helsingissä käydessään toimittanut […][404]

Valtiollinen poliisi pyrki saamaan tietoa epäilemistään henkilöistä, maanalaisesta toiminnasta ja vakoilusta myös kirjeitä lukemalla. Osa valtiollisen poliisin lukemista yksityisistä kirjeistä päätyi sen käsiin pidätysten yhteydessä ja kotietsinnöistä, kuten SKP:n paikalliseksi organisaattoriksi epäillyn Helmin (s. 1906) kirje. Kirjeen sanoja ja rivien välejä tulkitsemalla valtiollinen poliisi pyrki saamaan lisänäyttöjä naisen osallisuudesta valtionvastaiseen toimintaan. Usein tällaiset kirjeet päätyivät valtiollisen

403 1 b Hilkka Viitanen, Lyyli Heinonen, Sanni Huovinen, Elina Hämäläinen, Kaisa Junttila, Anna Kinnunen, Betty Peltonen, Elsa Rautee, Olga Terho; 6 c Lempi Salonen, Siiri Kärkäs, Lyyli Kivelä, Anna Pellikainen, Maija Virtanen; 3 e Hilja Laitila, Kansan Arkisto; hmp 1439; 1725; 1856; 1885; 2054; 3008; 4130; 4168; 4258, EK-Valpo, KA; Aatsinki 2020, 76, 83; Hentilä et al 2018, 260; Aatsinki 2008, 276, 281; Tikka 2006; Henttonen 1999, 91; Katainen 1998, 137; Siltala 1985.

404 Hmp 2314 (kuulustelupöytäkirja, tied. 15–16), EK-Valpo, KA.

poliisin mukaan sattumalta tehtyinä löytöinä, mutta joissakin tapauksissa valtiollinen poliisi saattoi tietoisesti pyrkiä löytämään kotietsinnästä tiedustelijan mainitseman kirjeen epäillyn syyllisyyden osoittamiseksi.[405] Varsinainen valtiollisen poliisin kirjekontrolli tapahtui kuitenkin yhteistyössä postilaitoksen ja vankien kirjeenvaihtoa tarkastaneiden vankilaviranomaisten kanssa. Postitoimistojen *"mustat kabinetit"* avasivat ja lukivat tuhansia kansalaisten kirjeitä sekä lähettivät epäilyttävinä pitämänsä kirjeet turvallisuuspoliisin tarkastettaviksi. Tässä alaluvussa käsittelen, minkälaisen merkityksen kirjekontrolli sai valtiollisen poliisin valvonnan arjessa.

Laajassa mittakaavassa "*mustien kabinettien*" ja poliittisten vastustajien kirjeiden systemaattisen lukemisen historia ulottuu aikaan ennen varsinaisia turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisia – Euroopan osalta ainakin varhaismoderniin asti. Kiinnostavasti tässä vakoiluun yhdistyneessä toiminnassa yksittäisillä naisilla oli 1600-luvulla merkittävä rooli, sillä tulkintojen mukaan sukupuoleen kytkeytyneet aikalaiskäsitykset suojasivat heitä kirjeiden avaamiseen ja lukemiseen liitetyiltä epäilyiltä.[406]

Suomessa perusta kirjekontrollille luotiin viimeistään Venäjän ajan santarmihallinnon käytännöissä ja sisällissodan loppuselvittelyjen yhteydessä, kun valkoiset pyrkivät löytämään maan turvallisuudelle vaaralliseksi katsottua aineistoa postilähetysten joukosta. Tuija Hietaniemen mukaan väliaikaiseksi tarkoitettu tarkastustoiminta kuitenkin jatkui sisäministeriön salaisen määräyksen perusteella, vaikka tarkastustoiminta oli ristiriidassa uuden hallitusmuodon kansalaisille takaaman kirje-, lennätin- ja puhelinsalaisuuden loukkaamattomuuden kanssa.[407]

---

405 Hmp A1713, EK-Valpo, KA.

406 Mustilla kabineteille (*cabinet noir*) viitataan erityisesti Ranskassa 1600-luvulta lähtien postitoimistojen yhteydessä hallinnon keräämään tiedustelutietoon kirjeitä avaamalla ja kopioimalla. Andrew 2018, 210; Akkerman 2018, 1–3; Porch 1995, 5–9, 17–20, 26–27.

407 Seuraava kappale perustuu samaan lähteeseen: Hietaniemi 1995, 192–196, 204–208. Sisäministeriön luvasta: ks. myös Lackman 1987, 203; "Jäljennös", kansio 73, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA. Kirjekontrollista yleisesti: Lackman 2009, 219; Lackman 1994, 17, 31; Lackman 1987, 203;

Tämä ristiriita tulee hyvin ilmi siitä, miten esimerkiksi Valtimossa suojeluskuntalaisen vaimo ja tämän palvelijattaret lukivat asuntoon jaettavaksi tuotua postia joulukuussa 1919 ”*markkinalystiksi*”. Vaikka naisten kirjeistä löytämät kommunistiset kirjaset edesauttoivat valtiollista poliisia selvittämään kommunistisen kirjallisuuden paikallista levitystä, asianmukaisena kirjeiden lukemista omaksi huviksi ei voi pitää.[408]

Tuija Hietaniemi on tutkimuksessaan lisäksi kuvannut, miten kesällä 1922 valtiollinen poliisi sai luvan Neuvostoliitosta saapuneen postin tarkastamiseen. Vuosien varrella ristiriita kirjesalaisuuden loukkaamattomuuden ja kontrollin välillä sai valtioneuvoston kumoamaan salaisen määräyksen, mutta asiaa koskeneen lainsäädännön valmistelu ei edennyt hallituksen esitykseksi asti. Sen sijaan valtioneuvosto vahvisti 1930-luvun alun kuohunnan aikana uudella salaisella päätöksellä kirjeiden tarkastusoikeuden Neuvostoliiton ja Suomen välillä kulkeneen postin osalta. Tämä ei kuitenkaan riittänyt valtiolliselle poliisille, koska sillä ei ollut yleistä oikeutta valtiorikoksista epäiltyjen henkilöiden kotimaisen postin tarkastamiseen. Käytännössä valtiollinen poliisi kuitenkin harjoitti kotimaan postikontrollia kaikessa hiljaisuudessa nojaamalla yksittäisten sisäministereiden suostumukseen, postinhoitajien yhteistyöhaluun ja kotietsintäsäädökseen, mikä mahdollisti rikollisiksi arvioitujen lähetysten pysäyttämisen.

Valtiollinen poliisi toimi siis ainakin jossain määrin harmaalla alueella ja lainsäädännön rajoilla harjoittaessaan kirjekontrollia. Kansainvälisesti vertailtuna kirjekontrollin määrittelemättömyys ja turvallisuusviranomaisen oma-aloitteisuus ilman poliittista valtuutusta eivät ole poikkeuksellisia.[409] Valtiollisen poliisin kir-

---

Lackman 1986, 48. Jukka Rislakki on esittänyt käsityksen, ettei työvoima riittänyt kotimaan postin avaamiseen rauhan aikana. Rislakki 1982, 72–73.

408 ”Joensuun Etsivän Keskuspoliisin osaston Herra Päällikölle”, yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n asiakirjat, kansio 6, EK-Valpo, KA.

409 Isossa-Britanniassa kirjeiden avaaminen vaati sisäministeriön luvan 1900-luvun alkupuolelta lähtien, mutta Ruotsissa ja USA:ssa viranomaiset avasivat kirjeitä ilman laillista lupaa toiseen maailmansotaan asti. Quinlan 2014, 2–5; Langkjaer 2011, 107–108; Jeffreys-Jones 2007, 124–125; Hiley

jekontrollin hahmottamiseksi on kiinnostavaa tutkia, miten viranomainen määritti kirjeiden lukemiseen liittynyttä ajatusta kirjeen sisällön valtiopetoksellisesta luonteesta. Toisin sanoen miten valtiollinen poliisi tulkitsi kirjeen lähettäjän tai vastaanottajan valtiopetoksellisia aikeita?

Vaikka keskityn tarkastelemaan varsinaista kirjekontrollia erotuksena muilla tavoin valtiollisen poliisin haltuun päätyneistä kirjeistä, se ei tarkoita, etteikö tällaisilla kirjeillä voinut olla merkitystä valtiopetoksellisen toiminnan todentamisessa. Esimerkiksi eräällä puoluekuriirin Neuvostoliitosta tuomalla kirjeellä oli Ellenille (s. 1901) kontrollipoliittiset seuraukset. Vaikka kyseessä oli Neuvostoliitossa asuneen puoluetoimijan vaimolleen numerosalakirjoituksella laatima yksityiskirje, se oli valtiolliselle poliisille peruste kutsua Ellen kuulusteluun ja tulkita kirje ensimmäiseksi osoitukseksi naisen keskeisestä puolueroolista. Näin siitä huolimatta, että kirjeen sisältö koski ainakin päällisin puolin vain miehen luokse kiirehtimistä, sukkien ja kahvimyllyn tuomista sekä passin anomista.[410] Kaikissa tapauksissa ei ole mahdollista erottaa, miten kirjeet olivat päätyneet valtiollisen poliisin haltuun. Kyse on osittain tutkijana tekemistäni tulkinnoista.

Vaikka valtiollisen poliisin kirjekontrolli perustui salaisiin määräyksiin ja valtiollisen poliisin omavaltaiseen menettelyyn, kirjeiden avaaminen ei ollut salainen käytäntö sen kohteille. Valtiollinen poliisi sai toisinaan kirjeistä lukea kirjekontrollia kommentoineita näkemyksiä – varsinkin, jos tietty kirje oli jäänyt saapumatta perille.[411] Kirjekontrollin laajuus ja tiettyjä kirjeitä koskeneet kuulustelut vaikuttivat osaltaan toimintakäytännön tunnettavuuteen.[412]

2006, 47–48; Flyghed, 1992, 293–297; West 1982, 38, 99, 101. Kanadassa turvallisuuspoliisi teki turvallisuusseulontoja oma-aloitteisesti ilman poliittista valtuutusta. Hannant 1993, II–III, 12, 274–275.

410 Hmp A3276, EK-Valpo, KA.

411 Hmp 1996; A929; A2904, EK-Valpo, KA. Ks. myös Quinlan 2014, 25; Savolainen 2000, 88–89.

412 Kirjettä koskeneet kuulustelut: ks. esim. hmp 665; 759; 914; 1774; 3033; 3659; A899; A2748; A3375, EK-Valpo, KA.

Valtiollinen poliisi kirjasi kirjekontrolliksi tulkitsemiani merkintöjä lähes joka toisen naisen kohdalla (47 %), vaikka kaikista avatuista kirjeistä ei ole jäänyt jälkiä aineistoon. Henkilömapeissa on yksinkertaisia merkintöjä kirjeiden lähettäjistä ja vastaanottajista sekä kokonaan tai osittain jäljennettyjä kirjeitä. Joissakin tapauksissa seuranta-aineisto sisältää jopa alkuperäisiä kirjeitä, minkä lisäksi valtiollinen poliisi teki muistiinpanoja kirjeissä mainittujen nimimerkkien ja henkilöllisyyksien selvityksistä sekä käsialanäytteistä. Koska suomalaisen kommunismin edustajat käyttivät kirjeissään paljon kiertoilmaisuja voidakseen keskustella asioista vapaammin, aineisto sisältää myös valtiollisen poliisin tekemiä tulkintoja kirjeiden sisällöstä.

Henkilömappien kirjekontrollia koskevien merkintöjen perustella kirjeitä tarkastettiin pääsääntöisesti silloin, jos kirjeenvaihdon toinen osapuoli oli kuritushuoneessa tai Neuvostoliitossa, kirjeen lähettäjä tai vastaanottaja oli kommunistien toimintaan osallistuneeksi epäilty tai kirjeitä lähetettiin vakoiluosoitteiksi epäiltyihin osoitteisiin Neuvostoliittoon. Vankilaan lähetetyssä kirjeessä ei välttämättä ollut mitään erikoista, mutta kirjoittajan tausta tuomittuna – ja näin epäsopivaksi arvioituna kirjeenvaihtotoverina – sai viranomaisen joissakin tapauksissa pysäyttämään kirjeen. Tietyissä tapauksissa valtiollinen poliisi saattoi pyytää henkilön kaiken kirjeenvaihdon itselleen tarkastettavaksi, jos se uskoi kirjeiden avulla pääsevänsä selvyyteen epäillyn valtionvastaisesta toiminnasta. Ilmeistä on, että jo syksyllä 1919 valtiollisella poliisilla oli listoja miehistä ja naisista, joiden (kotimaan) postia piti tarkkailla.[413]

Epäselvää on, miten pitkään kirjekontrolli toimi myöhempinä vuosina tällaisten listojen perusteella. Listojen varhainen laatiminen kuvaa yhdessä kirjekontrollin laajuuden kanssa, että valtiol-

413 Ks. esim. ”Luettelo”, yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n aineistot, kansio 6; hmp 217; 714; 3709; A31; A67; A94; A387; A2976; A3028; A3627; A3885; A4008; VP KD 742/1859-1938, ilmoitus 243/1.2.1938, ”Valtiollisen poliisin Kuopion osastolle”, amp 527, EK-Valpo, KA; Savolainen 2000, 88. Listojen mukaan toimittiin niin ikään ainakin Isossa-Britanniassa, jossa yksilön kirjeiden lukeminen vaati sisäministeriön hyväksynnän. Quinlan 2014, 2–5, 73.

linen poliisi näki kirjeiden lukemisen tärkeänä keinona kielletyn toiminnan jäljittämisessä. Tältä osin valtiollisen poliisin toiminta muistuttaa Ison-Britannian turvallisuusviranomaisten työskentelyä.[414]

Esimerkiksi kommunistien julkiseen toimintaan osallistumisesta tuomitun ja myöhemmin puoluetoimintaan osallistuneeksi tiedetyn Lainan (s. 1900) kohdalla vuosien kirjekontrolli perustui laajoihin näyttöihin naisen ja tämän puolison valtiopetoksellisesta toiminnasta. Erityisesti muutamat Lainalle kotimaassa lähetetyt ja hämäräperäisiltä vaikuttaneet kirjeet päätyivät mielenkiinnon kohteeksi, koska valtiollinen poliisi oli vakuuttunut, että kirjeiden lähettäjä oli Lainan puoliso, joka piileskeli viranomaista. Kirjeet johtivat myös kuulusteluun, sillä epäilyä naisen valtiopetoksellisesta toiminnasta vahvisti hänen matkustelunsa ja tiedustelun kautta saatu vihje mahdollisesti osallisuudesta maanalaisten julkaisujen painamiseen. Kuulustelussa valtiollinen poliisi kysyi Lainalta myös erään puoluetoimijaksi epäillyn naisen lähettämistä kirjeistä, koska niissä oli hyvin kriittisesti arvosteltu valtiollisen poliisin toimintaa. Kirjekontrolli ei näin ollen kiinnittänyt huomiota vain kirjeenvaihdon osapuolten valtiopetoksellisiin aikeisiin, vaan viranomaista loukanneisiin sisältöihin. Vuosien kuluessa valtiollinen poliisi sai varmistuksen Lainan puoluetoiminnasta, mikä korosti kirjekontrollin jatkamisen tärkeyttä.[415]

Valtiollinen poliisi vaikuttaa määrittäneen laajasti kotimaassa lähetettyjen kirjeiden oletettua valtiopetoksellista sisältöä, sillä kirjeen vastaanottajan tai lähettäjän ei tarvinnut Lainan tavoin edustaa erityistä valtiollista vaarallisuutta. Henkilömappien merkintöjen perusteella kirjepostia tarkastettiin melko laajalla otannalla. Esimerkiksi Vaasassa avattiin ja pidätettiin elokuussa 1926 Pohjanmaalla asuneen Ainon (s. 1906) lähettämä kirje yksistään julkiseen toimintaan liittyneiden epäilyjen perusteella. Vaikka

414 Quinlan 2014, 120; Hiley 1986, 647.

415 Hmp A899; A1942, EK-Valpo, KA. Esimerkiksi eräs nainen joutui valtiollisen poliisin kuulusteltavaksi eräälle vangille lähettämänsä kirjeen vuoksi jo vuonna 1922, koska valtiollinen poliisi arvio sen sisällön itseään loukkaavaksi. Hmp 665, EK-Valpo, KA.

valtiollinen poliisi piti kommunistien julkista liikettä valtiolle vaarallisena toimintana, valtiollisella poliisilla ei vaikuta olleen kirjeen lähettäjästä ja vastaanottajasta erityisiä tietoja. Kirjeen vastaanottanut mies oli jopa kuukausia aikaisemmin vapautettu sosialistisen nuorisoliiton tutkinnan yhteydessä. Kirjeenvaihdon osapuolet olivat kuitenkin selkeästi laskettavissa kommunistien viiteryhmään, sillä Aino oli sanomalehtitietojen perusteella lähettänyt joulutervehdyksen kommunistiseksi luokitellun *Työn Äänen* sivuilla ja mies tuomittu vappupuheesta käräjäoikeudessa. Kirjekontrollin laajuuden näkökulmasta kiinnostavaa on myös kirjeen arkipäiväinen sisältö: kirjeessä Aino pyysi ystäväänsä kääntymään maaherran puoleen ja kysymään, miksi nimismies ei ollut luovuttanut työväentaloa vihkiäisiään varten.[416] Nämä tiedot riittivät Ainon kohdalla jopa henkilömapin perustamiseen.

Valtiollisen poliisin kontrollipolitiikkaa koskeneet tulkinnat palaavat kirjekontrollin osalta valvonnan kaikenkattavuuteen: lähes kenen tahansa kommunistien viiteryhmään kuuluneeksi luetun miehen tai naisen kirje saattoi päätyä avatuksi. Tässä mielessä esimerkiksi julkiseen toimintaan osallistuneiden ja työväenlehtiin tervehdyksiä lähettäneiden naisten kirjeet edustivat yhtäläistä valtiopetosrikollisuuden potentiaalia kuin merkittävät puoluetoimijat. Neuvostoliiton kirjepostin osalta tarkastettiin varmasti kaikki, joihin resurssit vain riittivät.

Esimerkiksi Anna (s. 1904) päätyi valtiollisen poliisin havaitsemaksi saatuaan Neuvostoliitosta ”Mihailin” kirjoittamia kirjeitä. Valtiollinen poliisi päätteli sille tuntemattoman kirjeen lähettäjän Annan rakastajaksi ja arveli urheilutietojen välittämisen viitanneen vakoilutietoihin. Valtiollisen poliisin käsitys vakoilutarkoituksessa käydystä kirjeenvaihdosta vahvistui, kun se selvitti Annan työskentelevän kommunistiksi tunnetun entisen kansanedustajan omistamassa parturiliikkeessä ja tanssivan ahkerasti upseerien kanssa. Anna oli vuosia samojen neuvostotiedusteluun liittyneiden epäilyjen kohteena, joten valtiollinen poliisi pyrki

416 Hmp 153, EK-Valpo, KA; ”Rattoisaa joulua”, *Työn Ääni* 22.12.1922; ”Kommunistipidätykset”, *HS* 7.11.1925; ”Lausuntovapaus Suomessa”, *Työn Ääni* 19.3.1926.

varmasti seuraamaan tarkasti hänen kirjeenvaihtoaan myös myöhemmin.[417] Tällaisesta ei kuitenkaan ole jäänyt merkintöjä hänen seuranta-aineistoonsa, mikä muistuttaa arkistoaineiston tietynlaisesta satunnaisuudesta.

Vastaavasti esimerkiksi erään naisen lähettämä kirje päätyi vuonna 1926 avatuksi sen Pietarissa asuneen vastaanottajan perusteella, koska valtiollinen poliisi ei ollut aiemmin kohdistanut seurantaansa kirjeen lähettäjään. Kirjeessään nainen kuvasi kirjeen vastaanottajalle tuttavansa hieronta-asiakkaan tapausta. Valtiollinen poliisi jäljensi tätä tapausta koskeneet rivit muistiin ja epäili kirjeen perusteella Olga-nimisen hierojan (s. 1886) osallistuneen kommunistien salaiseen toimintaan:

> Olga arvasi heti sen [asiakkaan] ohranaksi, mies kysyi, oliko Olga hieroja no hän myönsi tietysti olevansa ja laittoi petin valmiiksi, mutta mies kuhnaili ja koetti saada puhetta politiikasta, viimein kun Olga sai hänet kynsiinsä niin hän hieroi ohranaa 1 ½ tuntia, äijä oli voivotellut aika tavalla ja pyytänyt lopettamaan. Olga hieroi oikein äkäpäissään.[418]

Valtiollisella poliisilla oli Olgasta muutama rutiininomainen kirjaus kommunistien julkiseen toimintaan osallistumisesta, joten etsivä oli mitä ilmeisemmin tullut hierontaan selvittämään lähemmin naisen roolia tässä toiminnassa. Olgan ystävän lähettämä kirje vahvisti nämä epäilyt, vaikka kyse oli vain naisen suhtautumisesta asiakkaaseensa. Kirjeen perusteella valtiollinen poliisi alkoi kiinnittää molempiin naisiin huomiota. Ehti kuitenkin kulua muutama vuosi ennen kuin naiset paljastuivat muiden tietolähteiden avulla SKP:n toimijoiksi. Tästä yksittäisestä kirjeestä tehdyt merkinnät kuvaavat erinomaisesti valtiollisen poliisin tapaa tulkita kirjeenvaihdon valtiopetoksellisuutta: kirjeen sisällön ei tarvinnut ilmentää suoraan valtiota vastaan kohdistunutta salahanketta, vaan tässä yhteydessä riittävää oli kirjeen pe-

417 Hmp 1429, EK-Valpo, KA.

418 Hmp 1290 (”Postiraportti n:o 23”, tied. 5); 1378 (tied. 4), EK-Valpo, KA.

rusteella tehdyt tulkinnat mahdollisesta osallisuudesta salaiseen toimintaan.

Neuvostoliittoon lähetetyt ja sieltä saapuneet kirjeet olivat valtiollisen poliisin erityisen seurannan ja mielenkiinnon kohteina, koska kirjeet olivat keino pyrkiä saamaan tietoa oletetuista salahankkeista ja Neuvostoliitossa asuneiden suomalaiskommunistien vaiheista: ”*Muutenkin nuo rajan takaa tulevat ja sinne menevät kirjeet ovat meille mielenkiintoisia, sieltä päin kun emme koskaan saa liiaksi tietoja.*”[419] Vaikka valtiollinen poliisi sai tietoa Neuvostoliitossa asuneista suomalaiskommunisteista myös maasta palanneiden tai siellä käyneiden henkilöiden kuulusteluista, kirjeillä oli oma erityinen roolinsa tässä tiedonkeruussa.

Samalla tiedonkeruu osoittaa, miten valtiollinen poliisi ei rajoittanut seurantaansa vain Suomen rajojen sisäpuolelle. Koska Neuvostoliitto näyttäytyi valtiolliselle poliisille Suomeen kohdistuneiden salahankkeiden kasvualustana, piti turvallisuuspoliisin resursseja suunnata kirjekontrolliin. Aktiivinen kirjekontrolli Neuvostoliiton ja Suomen välillä saattoi valtiollisen poliisin näkökulmasta osoittautua hyödylliseksi myös matkustusliikenteeseen liittyneen kontrollin soveltamisen näkökulmasta. Valtiollisella poliisilla oli tarvittaessa mahdollisuus kaivaa useita vuosia vanhoja merkintöjä esimerkiksi Neuvostoliiton kansalaisuuden ottaneen suomalaisnaisen kirjeistä. Koska valtiolliselle poliisille tuntematon nainen oli kirjoittanut Neuvosto-Karjalan oloista ihailevaan sävyyn, valtiollinen poliisi kykeni näiden tietojen perusteella ehdottamaan ulkoministeriölle, että naiselle ei myönnetä matkustusoikeutta Suomeen.[420]

Neuvostoliitosta salanimillä lähetetyt kirjeet tuottivat valtiolliselle poliisille jatkuvaa päänvaivaa. Välillä valtiollinen poliisi joutui käyttämään paljon voimavaroja nimimerkin taakse kätkeytyneen henkilöllisyyden selvittämiseksi.[421] Valtiollinen poliisi pyrki lähes kahden vuoden ajan selvittämään esimerkiksi kommunis-

419 Hmp 1994 (”Tammisaari”, tied. 25), EK-Valpo, KA.

420 Hmp 87 Oulu, EK-Valpo, KA.

421 Ks. esim. hmp 896; 1554; 1994 (sitaatti); A2162; A2278; A2566; A2632; A3462; A4062, EK-Valpo, KA.

tisen puolueen ”*tekijämiehenä*” pidetyn Esterin (s. 1895) kanssa aktiivisessa kirjeenvaihdossa olleen ”Riikka Aron” henkilöllisyyttä tutkimalla kirjeiden sisältöä ja vertailemalla kirjeessä käytettyä käsialaa valtiollisen poliisin käsialakokoelmaan. ”*Erotiikkaa ja politiikkaa*” yhdistäneitä kirjeitä lukeneet etsivät eivät kuitenkaan osanneet tulkita kirjeenvaihdon toisen osapuolen henkilöllisyyttä ja sitä, sisälsivätkö tyhjänpäiväisiltä vaikuttaneet kirjeet peitetyssä muodossa salaisia asioita. Tapausta tutkineet valtiollisen poliisin etsivät harkitsivat jopa kotietsinnän järjestämistä naisen luokse kirjeenvaihdon selvittämiseksi, mutta epäilivät jäävänsä ilman kotietsintälupaa näin olemattoman syyn perusteella. Kun kirjeenvaihto yhtäkkiä päättyi, valtiollinen poliisi päätteli Esterin lähteneen Neuvostoliittoon ja pyrki selvittämään asiaa poliisin osoitetoimiston ja naisen puoluetovereiden avulla. Asia varmistui, kun Neuvostoliitosta saapui Esterin vanhemmilleen lähettämä kirje. Riikka Aron henkilöllisyys jäi kuitenkin edelleen varmentamatta, vaikka kirjeen allekirjoittajana oli myös yksi Esterin aiemmaksi sulhaseksi tiedetty ja pseudonyymin taakse kätkeytyneeksi epäilty puoluetoimija.[422]

Koska kommunisteiksi luokiteltujen, valtio- ja maanpetosrikoksista epäiltyjen ja Neuvostoliitossa asuneiden henkilöiden lähettämillä kirjeillä oli valtiopetoksellinen potentiaali, avatuiksi päätyi luonnollisesti paljon arkipäiväisiä ja ”*hölynpölyä*” sisältäneitä kirjeitä – ilman, että sisältö olisi edes vaikuttanut salatoimintaa peittelevältä sanankäytöltä. Esimerkiksi puolisoiden välisiä kirjeitä lukiessaan valtiollinen poliisi tuli tallentaneeksi paljon tietoa ja otteita etäisyyden vaikutuksista parisuhteisiin.[423]

Kirjeistä välittyy ikävä, odotus ja toisaalta elämän jatkuminen eri maissa asumisen tai tuomion seurauksena. Samalla valtiollinen poliisi arvioi mies- ja naiskirjeenvaihtajien välisten suhteiden tilaa kirjeenvaihdon perusteella. Valtiollinen poliisi saattoi muistiinpanoissaan kommentoida ”*vanhan suolan janottamista*”, kyl-

422 Hmp A2353, EK-Valpo, KA. Ks. myös esim. hmp A2278; 1994, EK-Valpo, KA.

423 Ks. esim. hmp A94; A2707, EK-Valpo, KA.

miksi muuttuneita välejä ja syrjähyppyjä.[424] Yhdessä tapauksessa valtiollinen poliisi arveli tietävänsä kahden maan välillä kirjeitä lähettäneen pariskunnan suhteen tilasta enemmän kuin asianomaiset itse: ”*Hän ei taida ollenkaan tietää, että hänen entinen ’miehensä’ on Leningradissa ottanut toisen vaimon.*”[425]

Koska valtiollinen poliisi teki tällaisista kirjeistä merkintöjä henkilömappeihin, valtiollinen poliisi ei käyttänyt kirjeiden lukemista yksistään valtiopetoksellisen toiminnan todentamiseen. Toki parisuhteiden seuraamisella voidaan nähdä kontrollipoliittinen ulottuvuus, kuten edellä on jo esitetty. Tällaista parisuhdespekulointia ja intiimien tunteiden kirjaamista on kuitenkin vaikea nähdä täysin perusteltuna valtion turvallisuuden takaamisen näkökulmasta. Kirjeenvaihdon seurannassa vaikuttaa myös yleisemmin olleen tärkeää kaikenlaisten henkilöiden välisten yhteyksien selvittäminen. Toimijoiden väliset kontaktit olivat yleisen tiedonkeruun rinnalla usein kirjeiden varsinaista sisältöä tärkeämpiä tietoja.

Tämä korostui erityisesti naisten poliittisille vangeille lähettämien kirjeiden kohdalla. Valtiollinen poliisi tarkasti poliittisten vankien kanssa käytyä kirjeenvaihtoa erityisen tarkasti, koska sillä oli yhteys Puna-Avun toimintaan ja puolueasioiden hoitamiseen. Epäily vankilaan lähetettyjen kirjeiden salaisesta tarkoituksesta vahvistui, jos kirjoittaja ei vaikuttanut kirjeen vastaanottajan tuttavalta tai sukulaiselta. Tuntematon kirjeenvaihtotoveri oli valtiolliselle poliisille usein osoitus Puna-Avun ”*hoidokkisuhteesta*” tai yrityksestä ohittaa kirjekontrolli.[426] Erityisesti sotavuosina tällainen kirjeenvaihto ei-tuttaviksi laskettujen tuomittujen kans-

424 Ks. esim. hmp 896; 1159; 1247; 1439; 1672; 1750; 1996; 3590; 3641; 3711; 4076; 4131; A899; A1125; A2721 (vanhan suolan janottaminen); A3135; A3267; A3276; A3730; A3952, EK-Valpo, KA. Ks. myös kotietsinnästä löydetty kirje. Hmp A3276, EK-Valpo, KA.

425 Hmp 462 (P.S.-tiedoitus 1192/27.4.1935, tied. 63); A2278 (tied. 36), EK-Valpo, KA.

426 Ks. esim. hmp 4126; A1125; A1904; A2708; A2790; A2926; A3500; A3530; A3846; A4120; A4234; 187 Turku, EK-Valpo, KA. Esimerkiksi erään naisen kohdalla valtiollisen poliisin etsivän tehtävänä oli vuonna 1937 selvittää, kumman aloitteesta kirjeenvaihto oli alkanut. Hmp A3280, EK-Valpo, KA.

sa johti joidenkin naisten kuulusteluun, sillä kirjeenvaihto saattoi paljastaa salaisen työn tekijöiden verkostoja.[427]

Luonnollisesti myös miesten vangeille lähettämät kirjeet päätyivät erityiseen tarkkailuun, mutta naisten kohdalla epäily kytkeytyi vahvasti Puna-Avun toimintaan. On kiinnostavaa, miten paljon aikaa valtiollinen poliisi käytti yhteistyössä vankilaviranomaisten kanssa vankilakirjeenvaihdon tarkastamiseen. Kirjeiden tarkastamiseen laitettuja voimavaroja havainnollistaa hyvin eräs ”hyvä sisko” -tervehdyksellä alkanut kirje, joka lähetettiin jatkosodan aikana maanpetoksesta tuomitulle Elmalle (s. 1905). Valtiollisen poliisin arvioissa kirje vaikutti poliittisesti ”*huonohenkiseltä*”, koska se viittasi köyhien sortamiseen. Kirjeen epäilyttävyyttä todisti kirjeen allekirjoituksena olleen veljen nimi, joka vaikutti tekaistulta. Vaikka kyse oli vain aatteellisesta kirjeestä, valtiollinen poliisi selvitti kirjeen lähettäjän. Selvitystyö paljasti kirjeen lähettäjäksi velipuolen, joten valtiollinen poliisi oli sortunut ylitulkintaan kirjettä arvioidessaan.[428] Vankilakirjeenvaihdon seurannan tarkkuutta osoittaa niin ikään se, että ainakin vuonna 1934 yksi valtiollisen poliisin etsivä kävi kerran kuukaudessa Hämeenlinnan naisvankilassa jäljentämässä epäilyttävinä pidettyjä kirjeitä ja tekemässä muistiinpanoja tuomittujen puoluetoimijoiden kirjeenvaihtotovereista.[429]

Kirjekontrolliin liittyneiden tulkintojen ja laajemmin koko valtiollisen poliisin valvonnan kohdalla on muistettava viraston koostuneen yksilöistä. Viranomaisen edustajat esittivät vaihtelevia tulkintoja epäilyt herättäneistä tekijöistä ja suhtautuivat eri tavoilla kontrollin tarpeeseen. Siinä missä osa valtiollisen poliisin edustajista oli taipuvainen näkemään pienimmätkin asiat valtionvastaisena toimintana, osa varoi tekemästä ylitulkintoja. Esimerkiksi Vaasan osaston edustaja totesi erään naisen täyttäneen vakoilijalta vaaditut ominaisuudet. Raporttia kommentoinut henkilö kuitenkin varusti luetellut ominaisuudet ja erään toisen

427 Ks. esim. hmp 4076; 4126; 4303; A1962; A3249; A4179; A4218; A4234; 187 Turku, EK-Valpo, KA.

428 Hmp A3028, EK-Valpo, KA.

429 Hmp 1303, EK-Valpo, KA.

kirjeessä esitetyn yleistyksen sulkein sekä huuto- ja kysymysmerkein. Tapauksessa vakoiluviitteitä nähnyt etsivä oli vakuuttunut, että ilmailukoulun kapteenin perheen naispalvelija oli yrittänyt tammikuussa 1939 Petroskoihin lähettämällään kirjeellä viestiä neuvostotiedustelun asiamiehille, että työskenteli vakoilun näkökulmasta kiinnostavassa työpaikassa. Etsivä myönsi tulkinnan vähäisen todistusvoiman, mutta maalaili samalla kuvaa naisen yhteistyöstä erään aikaisemmin Neuvostoliitosta muuttaneen henkilön kanssa. Näin siitäkin huolimatta, ettei hän ollut saanut edes vahvistusta kyseisen henkilön olinpaikasta.[430] Tässä tapauksessa erilaisilla käsityksillä oli merkitystä lähinnä viraston sisällä. Seuraavassa luvussa käsiteltävät esimerkit tuovat esiin, miten erilaiset käsitykset saattoivat vaikuttaa kontrollin soveltamisen tapauskohtaisuuteen.

Lähdemerkintöjen perusteella vain pieni osa naisista (5 %) päätyi valtiollisen poliisin epäiltyjen kirjoihin vastaanotetun tai lähetetyn kirjeen seurauksena.[431] Merkittävimmät tulokset kirjekontrollista valtiollinen poliisi sai yksittäisistä vakoilutapauksista, kun kirjeiden lukeminen auttoi viranomaista pääsemään vakoilutoiminnan jäljille. Kirjekontrolli kiinnitti esimerkiksi Turussa huomiota ”Mirja Postille” Neuvostoliittoon lähetettyihin kirjeisiin syyskuussa 1933. Huomiota ei kiinnittänyt yksistään pseudonyymiltä vaikuttanut vastaanottaja ja kirjeiden turhanpäiväinen sisältö, vaan kirjeiden jättäminen leimattavaksi suoraan postivaunuun. Kun valtiollinen poliisi sai jodihöyrytyksen avulla yhdestä kirjeestä esiin salakirjoituksen osia, se ryhtyi tarkkailemaan postivaunuun kirjeitä tuoneita henkilöitä ja sopi yhteistyöstä postivaunun posteljoonin kanssa. Parin kuukauden kuluttua yhteistyö

430 VP KD 140/853-1939, ”Valtiollisen poliisin Viipurin ja Vaasan osastoille” 26.1.1938, amp 526, EK-Valpo, KA. Esimerkki valtiollisen poliisin edustajien erilaisista tulkinnoista: ks. myös Lackman 1985, 250–251.

431 Ks. esim. hmp 769; 1290; 1378; 1429; 1467; 1672; 1676; 1755; 2629; 3250; 3491; 3711; 3880; 4126; 5441; A929; A2904; A3402; A3493; A3280; A3638; A4062; A4120; A4210; A4234: A4254; A4275; B4641; B4975; B5026; 87 Oulu, EK-Valpo, KA. Vakoilutapausten ja kirjepostin yhteydestä: ks. myös Panschin 2018, 50; JOEK KD 950/151-1937, kansio 72, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA.

tuotti tulosta, sillä valtiollinen poliisi onnistui pidättämään postivaunuun kirjeen jättäneen Helvin (s. 1907). Vaikka kuulusteluissa Helvi tekeytyi osittain muistamattomaksi, myönsi hän kirjeissä olleen vakoilutarkoituksessa hankittua sisältöä, muun muassa hänen matruusien puheista kuulemiaan asioita. Muistelmissaan Helvi kertoi SKP:n solutoiminnasta, mutta kuvasi itsensä syyttömäksi vakoiluun.[432]

Vakoiluviitteiden löytäminen kirjeistä vaati toisinaan pitkäjänteisyyttä. Joissakin tapauksissa valtiollinen poliisi ei koskaan löytänyt epäilyttävänä pidetystä kirjeenvaihdosta salakirjoitusta tai peiteltyjä viestejä, mutta onnistui muulla tavoin paljastamaan kirjeiden kirjoittajan yhteyden neuvostotiedusteluun. Valtiollisen poliisin Terijoen osasto kiinnitti esimerkiksi huomiota keväällä 1938 Neuvostoliitosta Suomeen palanneen Kertun (s. 1920) kirjeenvaihtoon, koska kirjeet vaikuttivat sovituilta ilmoituksilta. Valtiollinen poliisi jatkoi kirjeiden seuraamista, vaikka kirjeistä ei varsinaisesti ”*keksitty mitään vakoiluasiaa*”. Koska Terijoen osasto halusi asiaan selvyyden paljastamatta kirjekontrollia, viraston etsivä puhutteli Kerttua pääosaston luvalla epävirallisesti autossa. Kerttu tunnusti neuvostotiedustelun värvänneen hänet vakoilutehtäviin, mutta kielsi lähettäneensä kirjeitse tiedotuksia asiamiehilleen. Kontrollipolitiikan soveltamisen sijaan valtiollinen poliisi taivutti naisesta eräänlaisen avustajan itselleen. Yhteistyöhön suostuessaan Kerttu lupasi ilmoittaa valtiolliselle poliisille vakoilutoimijoiden yhteydenotoista, mutta hän jäi jatkosodan alla kiinni viranomaisen vedättämisestä. Kerttu ei nimittäin tehnyt ilmoitusta etsivän vakoilijan peiteroolissa suorittamasta lähestymisyrityksestä. Sodan kontekstissa epärehellisyys ja erään vakoilijan päämajan valvontaosastolle kertomat yhteydenottosuunnitelmat riittivät kuulusteluperusteeksi, vaikka varsinaisia näyttöjä vakoilutehtävien täyttämisestä viranomaisella ei ollut. Sopimus vieraan vallan edustajan kanssa kuitenkin riitti tuomioon valtiosalaisuuksien ilmaisemisesta.[433]

---

432 Hmp A3258, EK-Valpo, KA; 6 c Helvi Karp, Kansan Arkisto.

433 Hmp A3957, EK-Valpo, KA.

Valtiollinen poliisi kiinnitti huomiota Neuvostoliitossa asuneen Sigridin (s. 1898) ja hänen SKP:n toimijaksi tiedetyn siskonsa kirjeenvaihtoon vuodesta 1934 lähtien. Viranomainen sai varmistuksen Sigridin osoitteen käytöstä neuvostotiedustelun postiosoitteena, kun eräs vakoilutehtävissä Suomeen lähetetty mies tuli ilmiantamaan itsensä. Tämän tiedon saatuaan valtiollinen poliisi otti kirjeenvaihdon erityiseen seurantaan. Yhdestä Sigridin lähettämästä kirjeestä valtiollinen poliisi sai tietää naisen suunnitellusta Suomeen tulosta, joten se oli hyvin valmistautunut Sigridin seurantaan elokuussa 1938. Muutaman kuukauden tarkkailun jälkeen valtiollisen poliisin pääosasto otti vakoilusta epäillyn naisen kuulusteltavaksi, mutta jätti syytetoimet väliin avustajasopimuksen perusteella. Vaikka yhteistyöhön lupautunut Sigrid vaikutti valtiollisen poliisin näkökulmasta epärehelliseltä, hän ei koskaan joutunut rikosvastuuseen Kertun tavoin.[434] Näin nämä esimerkit eivät kuvaa vain kirjekontrollin tuloksellisuutta, vaan kontrollipolitiikan tapauskohtaisuutta.

Kirjekontrolli oli valtiolliselle poliisille myös keino pyrkiä estämään aatteen levitys. Se tulkitsi tätä itselle määrittelemäänsä tehtävää laajasti. Turvallisuuspoliisi pysäytti esimerkiksi vuonna 1933 yhden naispuoluetoimijalle Neuvostoliitosta lähetetyn kirjeen, koska se sisälsi erään kommunistin elämää ja hautajaisia käsitelleitä sanomalehtileikkeitä. Valtiollinen poliisi arvioi, että kirjeen vastaanottaja sai niin paljon kirjepostia, ettei yhden kirjeen puuttuminen suistaisi häntä raiteiltaan.[435] Naisen runsaaseen kirjepostiin vetoaminen antaa kuvan, että kirje ei lopulta ollut kovin vaarallinen.

Eräässä toisessa tapauksessa kirjeiden pidättäminen liittyi enemmän kirjekontrollin paljastumisen ehkäisemiseen. Valtiollinen poliisi pidätti eräästä kirjeestä yhden sivun, mutta aineisto ei kuvaa pidätetyn kirjesivun sisältöä. Selväksi kuitenkin käy, että kirjeen kirjoittaja aavisti kirjesivun puuttumisen saamansa vastauksen perusteella. Koska seuraavassa kirjeessä nainen varoitti

434 Hmp 3926, EK-Valpo, KA.

435 Hmp 1149, EK-Valpo, KA.

vastaanottajaa heidän kirjeenvaihtonsa tarkkailusta, valtiollinen poliisi pidätti kirjeen luottaen, että yhden kirjeen puuttumista ei huomattaisi.[436]

Kirjeissä kirjoitetuilla asioilla saattoi olla myös kauaskantoiset kontrollipoliittiset seuraukset, vaikka henkilöä ei olisi kuulusteltu kirjeeseen liittyen. Valtiollinen poliisi päätteli Hiljan (s. 1891) Neuvosto-Karjalassa olleen kirjeenvaihtotoverin maanalaiseen toimintaan osallistuneeksi mieheksi. Turvallisuuspoliisin silmissä kirjeet vaikuttivat rakkauskirjeiltä, mutta naisen aiemmin saama tuomio SKP:n toiminnasta sai kirjeitä lukeneen etsivän epäilemään kirjeenvaihdon tarkoitusta. Erityisesti Hiljan yhdessä kirjeessä sosialismin rakennustyöhön lupaama kuorma-auton lahjoittaminen herätti epäluulot valtionvastaisesta toiminnasta, minkä perusteella valtiollinen poliisi otti naisen ja hänen turkisliikkeensä tarkkailun alle. Vaikka viranomainen ei saanut tietoa kuorma-auton lahjoittamisen toteutumisesta, asia päätyi neljän vuoden kuluttua ”*aikonut lahjoittaa*” -muodossa perustelemaan Hiljan sulkemista jatkosodan aikaiseen turvasäilöön.[437] Näin ollen pelkkä vuosia vanha kirjeessä mainittu aie oli riittävä todiste naisen aatteellisuudesta ja yhteiskunnallisesta vaarallisuudesta sotavuosina.

***

Valtiollisen poliisin kirjekontrollista tekemät kirjaukset kertovat, miten viranomainen käytti kirjeiden avaamista ja lukemista valtio- ja maanpetoksellisen toiminnan jäljittämisessä. Valtiollinen poliisi ei rajoittanut kirjekontrollia ainoastaan valtiorikollisuuden näkökulmasta johtaviin ja tärkeisiin toimijoihin. Viranomainen tarkasti ja teki merkintöjä hyvin monella tasolla kommunistien toimintaan osallistuneiden naisten ja miesten kotimaassa lähettämistä kirjeistä. Neuvostoliitosta lähetetyt ja sinne

436 Hmp A2278, EK-Valpo, KA.

437 Hmp A2278, EK-Valpo, KA.

suunnatut kirjeet olivat erityisen tarkkailun alla, koska valtiollisella poliisilla oli melko rajalliset keinot saada tietoa Neuvostoliitossa asuneista suomalaisista. Neuvostoliitosta saapuneiden kirjeiden aktiivista kontrollia kuvaa, miten tarkkoja tietoja valtiollisella poliisilla oli kaivaa arkistoistaan vuosia vanhoista ja epäilyttäviltä vaikuttaneista kirjeistä.

Vaikka kirjekontrolli oli laajaa, sen kokonaismerkitys valtiollisen poliisin kontrollipolitiikalle on vaikeasti arvioitavissa. Kirjeistä valtiollinen poliisi sai tiedonmuruja kommunisteiksi luokiteltujen henkilöiden arkisesta elämästä, aatteellisuudesta ja edesottamuksista. Kirjeiden perusteella valtiollinen poliisi teki myös tulkintoja valtionvastaiseen toimintaan osallistuvista henkilöistä, joten tuttavuusverkostojen kartoittamisella oli kirjekontrollissa erityinen merkitys. Tämä korostui naisten vankien kanssa käymän kirjeenvaihdon kohdalla, koska vankien avustamisen salaiset tarkoitusperät samaistettiin erityisesti naisten toiminnaksi.

Kirjekontrollin merkitys vaikuttaa kuitenkin varsinaisten salahankkeiden jäljille pääsemisen osalta vähäiseltä – ainakin naisten kohdalla. Kirjekontrollin tietyllä tavalla vähäisestä merkityksestä on puhunut myös Ruotsin turvallisuusviranomaisia toisen maailmansodan aikana käsitellyt Janne Flyghed. Hänen tutkimuksensa perusteella vain minimaalinen osa kontrolloiduista postilähetyksistä johti pidätykseen. Jos ei huomioida propagandististen painotuotteiden takavarikointia, postikontrolliin perustuneella pakkokeinolla ei Ruotsissa ollut käytännössä mitään merkitystä valtion turvallisuuden näkökulmasta.[438]

Kirjekontrolli vei viranomaisen voimavaroja, kun valtiollinen poliisi tutki lähettäjien taustoja, ratkoi peitenimien taakse kätkeytyneitä henkilöllisyyksiä, arveli neuvostotiedustelun postiosoitteita ja tulkitsi kirjeissä käytettyä kieltä ja rivien välejä. Toisinaan valtiollinen poliisi pyrki höyrystämällä löytämään merkkejä salamusteella kirjoitetuista viesteistä. Valtiollinen poliisi ei kuitenkaan yksin kantanut kirjekontrollin koko työmäärää, sillä kirjekontrollissa oma roolinsa oli postitoimistojen ja vankiloiden

438 Flyghed 1992, 306–308. Talvisodan aikana kotimaisen siviilipostin sensuuri ei paljastanut ilmeisesti yhtään vakoilutapausta. Panschin 2018, 172.

kirjeitä selanneella henkilökunnalla. Kontrollipolitiikan toteutumisen näkökulmasta olisi kiinnostavaa tutkia, kohtasiko kirjekontrolli postitoimistoissa tai vankiloissa vastarintaa. Tutkimusaineistossani on yksi tapaus, jossa postinhoitaja rajoitti kielteisellä näkemyksellään valtiollisen poliisin kirjekontrollia. Postinhoitaja ilmoitti, että hän ei suostuisi ilmoittamaan paikkakunnalla Ison-Britannian hyväksi vakoilusta epäillyn venäläisemigrantin kirjeenvaihdosta tarkkoja tietoja.[439] Oman tutkimusaineistoni näkökulmasta epäselväksi jää myös naisten rooli postikontrollin toteuttamisessa.

439 Hmp 4163, EK-Valpo, KA.

Valtiollinen poliisi toivoi, että hovioikeus valittaisi suuressa vakoilujutussa vuonna 1933 rangaistun Olgan (s. 1882) tuomiosta ”muodon vuoksi”. Kuva: Hmp 127, EK-Valpo, KA.

Kontrollipolitiikka määrittelyvaltana

Ilman ulkomaanpassia jätetyt – potentiaalinen kumouksellisuus passin saamisen esteenä

> Passiasioista puhuttaessa mainittakoon […] Etsivän Keskuspoliisin kannalta on vahingollista se, että joku menee esim. Moskovan kongressiin. Tällaisiin henkilöihin nähden pidetään tietysti mittapuuna sitä, meneekö henkilö Venäjälle oppimaan kommunismia, samoin kuin hänen henkilökohtaisia edellytyksiänsä. Jos hän on toimelias ja tunnettu kommunisti, tai jos on syytä olettaa, että hän tällä matkalla tulee levittämään omasta maastaan epäedullisia, vahingollisia tietoja, silloin koetamme vastustaa [ulkomaanpassin saantia], jos meillä on varmoja tietoja siitä, että hän todella on vaikuttava kommunisti.[440]

Valtiollisella poliisilla oli mahdollisuus kontrolloida sen valtiolle vaaralliseksi luokittelemien henkilöiden matkustusmahdollisuuksia ulkomaanpassien myöntämiseen liittyneen lausuntooikeutensa avulla. Valtiollisen poliisin osastopäälliköiden kokouksessa joulukuussa 1926 ulkomaanpassin saantimahdollisuuksien rajoittaminen nähtiin yhtenä keinona estää kommunismin leviäminen. Matkustusoikeuden rajoittamiseen liittynyt kontrolli kuvaa, että kaikki valtiollisen poliisin kontrollimekanismit eivät ilmentäneet perinteiseen rikostutkinnalliseen tai rikoksia estäneeseen prosessiin liittynyttä kontrollipolitiikkaa kotietsintöjen, pidätysten, kuulustelujen, syytteeseen saattamisen ja turvasäilöön sulkemisen tavoin. Viranomaisen hakijan yhteiskunnalli-

440 ”Joulukuun 10–11 päivinä 1926 Helsingissä pidetyssä alaosastojen päällikköjen kokouksessa”, amp 1433, EK-Valpo, KA.

sesta vaarallisuudesta ja matkustuskelvollisuudesta tuottamilla käsityksillä oli kuitenkin merkittävä kontrollivaikutus. Tarkastelemalla yksilön laillisen matkustamisen mahdollisuuksien rajoittamista käy ilmi, minkälaista määrittelyvaltaa viranomainen käytti kontrollin soveltamisessa. Kyse ei ollut vain toimeliaiden ja tunnettujen kommunistien sekä Suomesta oletettavasti epäedullisia tietoja levittävien henkilöiden ulkomaanpassien estämisestä.

Passikontrollin voidaan katsoa antaneen turvallisuuspoliisille välineen ulottaa sen kontrollipolitiikka pidemmälle, mikä sille oli mahdollista valtio- ja maanpetosrikoksia ehkäisevänä ja tutkivana viranomaisena. Toki pohjimmiltaan passikontrollin tavoitteena oli estää matkojen oletetut valtionvastaiset tavoitteet, kuten kommunismin oppimiseen, levittämiseen ja valtiolle epäedullisten tietojen kertomiseen liittyneet sananmuodot osoittavat. Kontrollin harjoittamisessa ratkaisevaa oli henkilön poliittisesta luotettavuudesta tehdyt arviot, joten tässä mielessä passikontrolli muistuttaa asevelvollisiin, puolustusvoimien henkilökuntaan ja kansalaisoikeuksia hakeneisiin henkilöihin kohdistettua kontrollia maailmansotien välillä.[441]

Yleisemmällä tasolla passikontrollin tausta löytyy kansallisvaltioiden ja valtion valvonnan kehityksestä. Valtioiden hallinnollinen tarve erottaa kansalaisoikeuksia nauttineet kansalaiset muista, estää köyhien tai poliittisesti epäilyttäneiden ulkomaalaisten maahantulo sekä seurata kansalaisten ja ulkomaalaisten liikkeitä valtion sisällä loivat 1800-luvulla tarpeen passijärjestelmän kehittämiselle. Tässä vaiheessa passit tarkoittivat lähinnä erilaisia suositus- ja saatekirjeitä muistuttaneita matkustusasiakirjoja ja liikkumistodistuksia, jotka olivat sidottuja henkilön yhteiskuntaluokkaan ja koskivat suurelta osin maan sisäistä liikkumista. Suomessa lähinnä alemmilta säädyiltä vaadittujen dokumenttien tarkoituksena oli osoittaa, että asiakirjan haltija ei ollut irtolainen, ulkomaalainen, vapaaksi laskettu vanki tai muu epäilyttävä hen-

441 Muusta poliittiseen luotettavuuteen liittyneestä kontrollista: Panschin 2018, 55–56; Heinänen 2003, 72–73, 78–84, 89, 101–103, 107; Egengren & Oscarsson 2002, 55–59, 62, 200, passim; Hannant 1993, II, 39–43, 71, 81–85, 267–270.

kilö. Erityisen kimmokkeen valtioiden omia kansalaisia ja ulkomaalaisia koskeneen passikontrollin kehittämiseen antoi ensimmäinen maailmansota, kun valtiot pyrkivät estämään potentiaalisten vakoilijoiden ja epätoivotuiksi luokiteltujen ulkomaalaisten maahantulon sekä kehittämään ulkomaalaisten valvontaa.[442]

Ulkomaanpassien myöntämiseen liittynyt valtiollinen säätely alkoi Suomessa asetustasolla 1860-luvulla. Matkustamiseen liittyneiden asiakirjojen myöntäminen keskitettiin lääninhallituksille ja passien saamisen ehdoksi kirjattiin kotipaikkakunnan poliisiviranomaiselta saatava esteettömyystodistus, joka todisti henkilön oikeuden passin saamiseen. Nämä säädökset heijastuivat myöhemmin itsenäisen Suomen passiasetuksiin ja maaherrojen tapaan kääntyä valtiollisen poliisin puoleen passinhakijan poliittiseen luotettavuuteen kytkeytyneen esteettömyyden osalta.[443]

Paula Haara ja Asko Lehmuskallio esittävät Suomen passien historiaa käsittelevässä tutkimuksessaan, että sisällissodan jälkeen esteettömyystodistukset olivat poliisiviranomaiselle keino kontrolloida hävinneen osapuolen liikkumista. Vastaavasti yksittäisissä muissa tutkimuksissa on mainittu passien epäämisen poliittiset perusteet. Tutkijat eivät kuitenkaan ole tarkastelleet lausuntojen perusteita lähemmin. Kielteisten lausuntojen kirjoittaminen on tutkijoiden tulkinnoissa liittynyt viranomaisten huoleen vieraan maan lukuun vakoilleiden henkilöiden päästämisestä ulkomaille tai pyrkimykseen estää kommunisteiksi luokiteltujen kansalaisten mahdollisuus saada kotimaan rajaseudulle edellytettyä rajaseutupassia tai ulkomaanpassia Neuvostoliittoon matkustamiseksi.[444] Valtiollisen poliisin henkilö- ja asiamappiaineiston avulla on mahdollista tarkastella lähemmin, miten val-

442 Brandal et al 2021, 114–115; Haara & Lehmuskallio 2020, 11–19, 47; van der Meulen & Heynen 2019, 7–9; Quinlan 2014, 2; Lucassen 2004, 229–230, 239–240; Torpey 2001; Lucassen 2001.

443 Vuoteen 1922 asti passinhakija tarvitsi Suomessa todistuksen verojen maksamisestaan. Haara & Lehmuskallio 2020, 25, 28–31, 115.

444 Haara & Lehmuskallio 2020, 29, 31; Saarela 2008, 409–410; Aatsinki 2008, 278–279; Krekola 2003, 41; Nevalainen 2002, 270. Kaikissa tutkimuksissa ei mainita, että valtiollisella poliisilla oli rooli passikontrollissa. Esimerkiksi Ulla Aatsinki toteaa, että nimismies selvitti esteettömyystodistusta varten

tiollinen poliisi määritteli passin saantia edellyttänyttä poliittista luotettavuutta.

Valtiollisen poliisin rooli passikontrollissa sekä sen siinä soveltamat poliittiset perusteet eivät perustuneet suoraan ulkomaanpasseista annettuihin asetuksiin, vaan ilmensivät tietyssä yhteiskunnallisessa kontekstissa muotoutuneita käytäntöjä. Passinhakijalta edellytetty poliittinen luotettavuus perustui sisäministeriön vuonna 1923 poliittisen luotettavuuden arvioinnista maaherroille antamaan ohjeistukseen. Sisäministeriö kielsi maaherroja myöntämästä ulkomaanpassia henkilölle, jonka voitiin olettaa matkustavan valtiopetoksellisessa tai muuten valtiolle vahingollisessa tarkoituksessa. Ohjeistus kuitenkin vain vahvisti vanhan toimintakäytännön, sillä jo aikaisemmin maaherrat olivat konsultoineet yleisesikunnan passiosastoa ja valtiollista poliisia passinhakijoiden poliittisesta luotettavuudesta. Vaikka useimmissa varhaisimmissa lausunnoissa valtion sisäisestä turvallisuudesta vastanneet viranomaiset eivät perustelleet arvioitaan passinhakijan epäluotettavuudesta, sisällissodan jakolinjat, niiden jatkuvuus ja kommunistien varhainen toiminta heijastuivat luonnollisesti ulkomaille matkustuskelpoisten kansalaisten määrittelyssä. Sisällissotaan osallistumisen taloudelliset taustatekijät eivät kuitenkaan kaikissa tapauksissa estäneet ulkomaan passin myöntämistä. Virallisesti poliittinen luotettavuus ulkomaanpassin saamisen ehtona kirjattiin ulkomaanpasseista annettuun asetukseen vasta vuonna 1938, mutta valtiollista poliisia ei koskaan mainittu asetustasolla.[445]

---

hakijan taustoja poliisin ja mahdollisesti valtiollisen poliisin tietojen perusteella. Aatsinki 2020, 58.

445 Sisäministeriön ohjeistuksesta: hmp 1406, EK-Valpo, KA. Varhaisimmista ulkomaanpassien lausunnoista: hmp 83; 1673; A31; A733; yleisesikunnan passiosaston arkistosta poistetut EK:n asiakirjat, kansio 3, 4, 5, EK-Valpo, KA. Vuonna 1919 ulkomaanpasseista annettuun asetukseen tehtiin tarkennuksia vuonna 1923, 1927 ja 1938. Ennen vuoden 1938 asetusta ulkomaanpassiasetukset olivat vaihtelevasti maininneet esteettömyystodistuksen saantia vastustaneina tekijöinä verojen maksamattomuuden, virkavapauden puuttumisen, ulosottolain mukaisen matkustuskiellon, ehdonalaisuuden, syytteessä olemisen, kärsimättä olevan rangaistuksen ja miehillä

Vaikka valtiollisen poliisin rooli passikontrollissa ei perustunut yleisiin asetuksiin, sen rooli lausuntojen antajana oli passia anoneiden kansalaisten tiedossa – viranomainen saattoi kuulustelussa esittää ulkomaanpassin saamisen ehdoksi valtiorikosepäilyn selvittämisen. Ulkomaanpassia anoneiden tietoisuus valtiollisen poliisin roolista passien myöntämisen taustalla tulee ilmeiseksi esimerkiksi työväen lehtien kirjoittelusta ja valtiollisen poliisin lukemista kirjeistä. Lisäksi muutama tutkimukseni naisista valitti turvallisuuspoliisille viranomaisen kiusanteosta jäätyään ilman ulkomaanpassia, kysyi perusteluja passin epäämiselle tai lupasi kertoa joitakin tietoja passin saamisen vastineeksi.[446]

Vähintään 14 prosenttia (119) tutkimukseni naisista joutui kerran tai useammin passikontrollin kohteeksi. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta nämä passihakemuksia koskeneet kielteiset ja myönteiset lausunnot käsittelivät Neuvostoliittoon matkustamista. Nämä valtaosin kielteiset lausunnot kuvaavat, miten Neuvostoliittoon kohdistunut passikontrolli ei pyrkinyt yksistään vakoilun estämiseen, vaan kyse oli arkipäiväisemmästä kommunismin vastustamisesta. Kielteisten lausuntojen lähtökohtana oli olettamuksiin liittynyt pelko kommunistien viiteryhmään määriteltyjen henkilöiden matkojen suuntautumisesta valtiollisen vastarinnan ja salaisten kommunististen tarkoitusperien edistämiseen. Valtiollinen poliisi käytti kielteisten lausuntojen perusteena myös maata halventaneiden ja maan oloja vääristelleiden tietojen levittämisen, kuten alaluvun alussa ollut sitaatti osoitti.[447]

Valtiollisen poliisin käytännöissä Suomea halventaneet ja vääristelleet tiedot viittasivat kommunistihenkiseen agitaatioon. Tällaisten perusteiden käytössä valtiollinen poliisi otti esimerkkiä ulkomailla harjoitetusta passikontrollista. Esimerkiksi valtiollisen poliisin päällikkönä vuonna 1920 toiminut Ossian

---

suorittamattoman asevelvollisuuden. Asetus Suomen kansalaisten ulkomaanpasseista 95/1919, 264/1923, 329/ 1927, 239/1938, Suomen asetuskokoelma, KK.

446 Hmp 1219; 1406; 1833; A3276; B5468, EK-Valpo, KA; 6 c Ellen Enne, Kansan Arkisto.

447 Ks. lisäksi hmp 97; 107; 1959; A31; A899, EK-Valpo, KA.

Holmström kuvasi hakeneensa Hella Wuolijoen (s. 1886) passianomuksen negatiiviseen lausuntoon mallia muissa valtioissa käytetyistä perusteluista. Valtiollisen poliisin päällikkö kirjoitti Uudenmaan läänin maaherralle, että passin myöntämistä tulisi vastustaa valtionvastaisen agitaation estämiseksi. Valtiollisen poliisin päällikön mukaan vasemmistososialistiksi luokiteltu nainen, joka piti diplomaatteja ja toisinajattelijoita yhteen koonnutta poliittista salonkia, tulisi eri valtioissa matkustaessaan:

> kaikella tarmolla käyttämään koko tunnustetun naisellisen kekseliäisyytensä ja vakuuttavan puhetaitonsa häikäilemättömään taisteluun Suomen eduskuntaa, nykyistä hallitusta ja maamme yhteiskuntajärjestystä vastaan.[448]

Kaikkein selkeintä ulkomaanpasseihin liittynyt kontrolli oli silloin, jos henkilön tiedettiin osallistuvan kommunistisen puolueen toimintaan tai hän oli valtiorikoksesta tuomittu tai parhaillaan rikosoikeudellisessa prosessissa: joko syytteessä valtiorikoksesta, kärsimässä ehdonalaista rangaistusta tai ilman kansalaisluottamusta tuomion seurauksena.[449] Valtiollinen poliisi sovelsi passikontrollia kuitenkin tätä laajemmin, kuten edellä olevat kommunistisen agitaation pelkoon liittyneet perusteet osoittavat. Valtiollisen poliisin virkailijat saattoivat kirjoittaa passihakemukseen negatiivisen lausunnon yksistään kommunistiseksi luokitellun julkisen toiminnan perusteella. Koska valtiollinen poliisi epäili usein kommunistien julkisessa toiminnassa mukana olleita henkilöitä maanalaisen puolueen hyväksi toimimisesta, kommunistiseksi tulkittuun järjestötoimintaan osallistuminen voidaan nähdä valtiollisen poliisin näkökulmasta perusteltuna syynä suhtautua kielteisesti passin myöntämiselle.

448 Hmp A31 (”Uudenmaan läänin maaherralle”, tied. 10–11), EK-Valpo, KA. Ks. myös Tuomioja 2006, 135.

449 Tuomion, ehdonalaisen tai syytteessä olemisen osalta: ks. esim. Koskimies 1931, 398–400.

> Vaikkakaan Etsivä Keskuspoliisi ei ole saanut tietoonsa, että hakija [Elsa] muussa, kuin ilmoittamassaan tarkoituksessa aikoo matkustaa Neuvosto-Venäjälle, ei Etsivä Keskuspoliisi, ottaen huomioon hakijan tähänastisen kommunistisen toiminnan, katso löytyvän takeita siitä, etteikö hakija Neuvosto-Venäjällä osallistuisi suomalaisten kommunistien Suomea vastaan tähdättyyn valtiopetokselliseen toimintaan, minkä vuoksi Etsivä Keskuspoliisi lausuntonaan kunnioittaen ilmoittaa ettei se puolestaan katso voivansa puoltaa passin antamista hakijalle.[450]

Valtiollinen poliisi ei useimmiten pitänyt passihakemuksissa esitettyjä sukulaisvierailuihin, työnhakuun ja yleiseen matkustamiseen liittyneitä perusteita uskottavina, jos hakijalla oli valtiollisen poliisin näkökulmasta kommunistiseen toimintaan viitannutta taustaa. Esimerkiksi Elsan (s. 1903) kohdalla hänen yhteiskunnallista vaarallisuuttaan perusteli osallistuminen työläisnuorten opintoyhdistystoimintaan, minkä valtiollinen poliisi arvioi passinhakuhetkellä vuonna 1927 aiemmin lakkautetun sosialistisen nuorisoliiton jatkotoiminnaksi. Toiminnan oletettua vaarallisuutta kuvasi valtiollisen poliisin tietoisuus SKNL:n vaikutuksesta julkisen nuorisotoiminnan sisällä, mutta turvallisuuspoliisilla ei ollut tietoa Elsan salaisesta puoluetyöstä.[451] Passikontrollin näkökulmasta opintoyhdistystoiminnan laillisella statuksella ei ollut merkitystä. Kommunistilainsäädäntö tekisi toimintaan osallistumisesta laitonta vasta kolmen vuoden kuluttua. Kontrollia perusteli valtiollisen poliisin omat käsitykset toiminnan luonteesta.

Kommunistien julkiseen toimintaan osallistuneen epäillyn tekemä passihakemus saattoi myös ajankohtaistaa valtiollisen poliisin kontrollipolitiikan. Esimerkiksi valtiollinen poliisi sai tiedon kommunistinuorten julkiseen toimintaan osallistuneen Lempin (s. 1903) matkustusaikeista naisen passihakemuksen perusteella. Julkisen toiminnan perusteella valtiollinen poliisi arveli naisen

450 Hmp 1137, EK-Valpo, KA.

451 Sosialistisista nuorisojärjestöistä: ks. esim. Aatsinki 2007, 162–176; Krekola 2003, 43–44.

olevan salaisen puolueen vaikutuksen alainen, joten se viittasi kielteisessä passilausunnossaan tulevaan syytteeseen joutumiseen. Valtiollinen poliisi ei kuitenkaan tyytynyt kirjoittamaan vain kielteistä lausuntoa vuonna 1929, vaan järjesti kotietsinnän ja haki naisen kuulusteltavaksi epäilyjensä todentamiseksi. Kotietsinnän perusteella valtiollinen poliisi oli valmis tulkitsemaan Lempin vähintään piiriorganisaattoria vastanneessa asemassa toimineeksi puoluetoimijaksi tai arkistonhoitajaksi, mutta hovioikeus arvioi näytön riittäneen ainoastaan osoittamaan Lempin tehneen yhteistyötä maanalaisen puolueen toimihenkilöiden kanssa.[452] Ilman passihakemusta Lempi ei olisi vielä tässä kohtaa joutunut syytteeseen, eikä tullut tuomituksi valtiopetoksen valmistelusta.

> Hakija, joka on mielipiteiltään kiihkeä kommunisti, on passihakemuksessaan ilmoittanut aikovansa mennä Venäjälle sukulaiskäynnille. Etsivän keskuspoliisin tietojen mukaan hakijalla on Pietarissa sisar, leskirouva Lyyli, joka on tunnettu kommunistinen toimihenkilö ja leppymätön nyky-Suomen vihollinen (v. 1925 kuolleen kommunistijohtaja Juhon leski). Koska ei ole takeita siitä, ettei sisarusten tapaamisilla olisi Suomea vastaan kohdistettua tarkoitusperää huomioon ottaen että piakkoin Venäjällä pidetään kommunistisen internationalen pleenumi, jossa harkitaan keinoja lamaantuneen kansainvälisen kommunistikiihoituksen voimistuttamiseksi ja ohjeiden toimittamiseksi ulkomaille nopeasti luotettujen henkilöiden kautta, ei etsivä keskuspoliisi puolla ulkomaanpassin antamista hakijalle.[453]

Pääosastossa laadittu lausunto Hildurin (s. 1890) passihakemukseen vuonna 1930 osoittaa, miten kommunistiseksi tulkitut mielipiteet ja sukulaisuussuhde kommunistiin tai valtiorikoksesta tuomittuun henkilöön riittivät joissakin tapauksissa kielteisen lausunnon kirjoittamiseen. Suhtautuessaan kielteisesti passiano-

452 Hmp A1781, EK-Valpo, KA; ”Yhdeksän kommunistin juttu”, *TS* 24.1.1930. Ks. myös 5 Kaisa Junttila, Kansan Arkisto.

453 Hmp 3791 (”Uudenmaan läänin maaherralle”, tied. 11–12), EK-Valpo, KA.

mukseen sukulaisuus- ja tuttavuussuhteiden perusteella valtiollinen poliisi toisti samoja käsityksiä, jotka määrittivät sen ymmärrystä epäilyt herättäneistä tekijöistä. Näin valtiollisen poliisin omat oletukset – vaikkakin usein perustellut – olivat kontrollin soveltamisessa epäillyn omaa toimintaa keskeisimpiä. Huomionarvoista on, että virkailijan omien tulkintojen lisäksi merkitystä oli muiden kansalaisten hakijasta antamilla kuvauksilla. Valtiollisen poliisin kirjaukset passia anoneen Hildurin äkkijyrkistä vasemmistolaismielipiteistä perustuivat erääseen ilmiantoon, asiassa haastateltujen kansalaisten näkemyksiin, perheenjäsenten toimintaan sekä Hildurin pakoon Neuvosto-Venäjälle vuonna 1918. Vasta joitakin vuosia myöhemmin valtiollinen poliisi sai tietää naisen omasta maanalaisesta toiminnasta.

EK-Valpon taipumus kirjoittaa julkiseen toimintaan osallistuneille ja joissakin tapauksissa vain kommunisteiksi mielipiteiltään tai sukulaisuussuhteiltaan luokitelluille henkilöille kielteinen lausunto kertoo turvallisuuspoliisin tavasta samaistaa nämä henkilöt SKP:n maanalaiseen puoluetoimintaan ja neuvostovakoiluun osallistuneiden henkilöiden kanssa. Passikontrollin näkökulmasta edellä mainittujen ulkomaanmatkat olivat yhtä vaarallisia kuin jälkimmäisten, minkä takia he joutuivat saman kontrollin kohteeksi. Koska passin saantimahdollisuuksia rajoittaessaan valtiollisen poliisin ei tarvinnut erityisesti perustella oletuksiaan matkustamisen valtiopetoksellisista tai maalle vahingollisista päämääristä, käytännössä lähes kuka tahansa saattoi joutua kontrollin kohteeksi. Tämä mahdollisti valtiolliselle poliisille laajan tulkinta- ja määrittelyvallan, jonka turvin se saattoi mielivaltaisesti tehdä päätöksiä. Valtiollisella poliisilla ei myöskään ollut sisäistä ohjeistusta perusteiden yhdenmukaistamiseksi.

Tällainen osittain mielivaltainen kontrollin harjoittaminen muistuttaa suojeluskuntien toteuttamaa asevelvollisten luotettavuuden arviointia, kun ristiriitaisesti laaditut arviot tehtiin asevelvollisen sukulaissuhteiden, suojeluskuntalaisuuden, kommunistisen järjestöjen jäsenyyden tai yhteiskuntavastaisuuden perusteella.[454]

454 Heinänen 2003.

Kommunistiksi leimautumisen logiikka henkilön tunnettuihin kommunisteihin ja tuomittuihin valtiorikoksellisiin pitämien yhteyksien ja sukulaisuussuhteiden perusteella näkyi passikontrollissa myös silloin, kun valtiollisella poliisilla oli konkreettisia tietoja epäillyn omasta toiminnasta. Toisin sanoen valtiollisen poliisin kielteinen passilausunto hakijan anomukseen saattoi perustua yksistään tai vain osittain puolison, lapsen, sukulaisen tai jopa miespuolisen kirjeenvaihtotoverin taustaan kommunistina, tuomittuna valtiorikoksellisena, punaupseerina tai Neuvostoliitossa vaikuttaneena toimijana.[455]

Jos valtiollisella poliisilla oli tietoja hakijan omasta osallisuudesta kommunistien toimintaan, se pyrki tuttavuus- ja perhesuhteet nimeämällä tai yleisellä tasolla mainitsemalla vahvistamaan kuvaa passinhakijan poliittisesta epäluotettavuudesta. Vaikka valtiollisen poliisin Viipurin osasto arvioi 1920-luvun loppupuolella vuonna 1918 tuomitun Marian (s. 1883) keskeiseksi paikallistoimijaksi hänen julkisen toimintansa ja maanalaiseen toimintaan liittyneiden vanhojen epäilyjen perusteella, korosti se passilausunnoissaan kielteistä kantaansa tyttären puoluekouluopiskelun, sisällissodan jälkiselvittelyissä kuolleen puolison kohtalon herättämän aatteellisuuden ja tuomittuihin kommunisteihin pidettyjen yhteyksien perusteella. Samalla valtiollinen poliisi myönsi kuitenkin, että Maria ei ”*itse ole todistettavasti ollut samaan rikokseen syypää ja syytteeseen saatu*”.[456]

Valtiollinen poliisi oli toisinaan valmis harkitsemaan henkilön matkustusoikeuden rajoittamista hyvin matalalla kynnyksellä tuttavapiiriin liittyneiden olettamusten varassa. Valtiollisen poliisin Turun osasto suunnitteli esimerkiksi erään naisen ulkomaanpassihakemuksen estämistä mahdollisen neuvostotiedustelun värväysyrityksen perusteella. Neuvostotiedusteluun värväyksen puolesta puhui ainoastaan vakoiluepäilyjen kohteeksi joutunut tuttavapiiri ja epäselvyys ompelijan kyvystä hankkia riittävät

455 Hmp 97; 107; 687; 793, 992; 1183; 1247; 1273; 1406; 1431; 1504; 1673; 1959; 2315; 3641; 3709; 3791; 3856; 3907; 4086; A791; A899; A3276; A3280; A3308; A3493, A3652; A3739; B4664; B5468, EK-Valpo, KA.

456 Hmp 1963 (”Viipurin läänin maaherralle”, tied. 14), EK-Valpo, KA.

matkavarat, mikä muistuttaa henkilön varallisuuden ja kielletyn toiminnan yhteydestä tehdyistä päätelmistä. Epäily jäi tässä tapauksessa lopulta niin spekulatiiviseksi, että valtiollinen poliisi ei katsonut voivansa estää hakijan matkaa – ”*voinee olla mahdollistakin, että Lempin matkalla on aivan ”viaton” tarkoitus*”. Kielteisen lausunnon sijaan valtiollisen poliisin pääosasto ohjeisti rajaseudulla toimineita osastojaan kuitenkin pitämään naista silmällä, kun tämä matkustaa Neuvostoliittoon ja palaa matkaltaan.[457]

Perhesuhteisiin kytkeytyneisiin perusteisiin liittyi myös ajatus välillisestä vaikuttamisesta. Passikontrollista tuli näissä tapauksissa väline, jolla valtiollinen pyrki vaikuttamaan passia anoneen henkilön perheenjäsenen puoluetoimintaan. Vaasan osaston päällikkö Topias Torkkeli suhtautui kielteisesti esimerkiksi kommunistien toimintaan osallistuneen Irjan (s. 1907) passihakemukseen vuonna 1933, koska aviopuolison luokse suunnitellun matkan nähtiin poistavan Neuvostoliittoon paenneen miehen koti-ikävää. Valtiollisen poliisin käsityksissä Irjan matka lisäisi hänen miehensä viihtymistä uudessa kotimaassa ja näin välillisesti tukisi ”*maankavaltajan valtiopetoksellisia puuhia*”. Nämä käsitykset osastopäällikkö esitti myös maaherralle, joten kyse ei ollut vain viraston sisällä esitetyistä perusteluista.[458]

Välillisen vaikuttamisen periaatteella valtiollinen poliisi saattoi ulottaa kontrollinsa laajemmalle, mitä sen välitön epäiltyjen joukko edellytti. Valtiollinen poliisi saattoi suositella Suomessa asuneen henkilön passianomuksen hylkäämistä välillisen vaikuttamisen periaatteella myös sellaisen henkilön kohdalla, jonka kommunistisuudesta sillä ei ollut mitään tietoa.[459]

Erittäin kyseenalaiseksi välillisen vaikuttamisen periaate osoittautui tapauksissa, joissa valtiollinen poliisi pyrki alaikäisen lapsen passia vastustamalla vaikuttamaan lapsen Neuvostoliitossa asuneiden vanhempien toimintaan. Kun puoluetoiminnasta tuomittu Alli (s. 1904) oli yhdessä miehensä kanssa paennut Neuvos-

457 Hmp 3754 (EK KD 76/852-1936, tied. 53–54), EK-Valpo, KA.

458 Hmp 4086 (”Vaasan läänin Herra Maaherralle”, tied. 6), EK-Valpo, KA.

459 Hmp 107 (EK KD 398/291-1936, tied. 30–31), EK-Valpo, KA.

toliittoon, heidän lapsensa oli jäänyt Suomeen. Vanhempien yritykset saada lapsi laillista tietä rajan yli kilpistyivät kuitenkin Vaasan osaston kielteiseen lausuntoon vuonna 1933. Vaasan osasto ehdotti lapsen passihakemusta hylättäväksi, jotta lapsen vanhemmat unohtaisivat hetkeksi valtionvastaisen toimintansa ja kärsisivät koti-ikävästä. Lapsen laillisen matkustamisen estämisellä valtiollinen poliisi pyrki saamaan vanhemmat "*katumapäälle*" ja palaamaan Suomeen kärsimään heitä odottaneen rangaistuksen. Allin kirjeitä lukemalla valtiollinen poliisi tiedosti vanhempiin vaikuttamisen kuitenkin epäonnistuneen, sillä he olivat ryhtyneet matalamieliseksi arvioimansa kiusanteon vastatoimena järjestämään lapsen laitonta rajan ylitystä. Valtion rajan ylittäminen ilman vaadittuja matkustusasiakirjoja oli toki laitonta, mutta tuhansien rajan laittomasti ylittäneiden joukossa alaikäisen lapsen matkan seuraamiseen laitetut resurssit kuvaavat erikoisella tavalla valtiollisen poliisin käsitystä valtion turvallisuuden takaamisesta: Kun valtiollinen poliisi sai – lähteisiin merkitsemätöntä kautta – tiedon lapsen saapumisesta tiettynä päivänä Helsinkiin Neuvostoliittoon matkaamista varten, etsivä seurasi kuusivuotiasta lasta ja tämän saattajia rautatieasemalta eteenpäin. Etsivä jopa auttoi matkalaisia heidän laukkujensa kantamisessa nähdäkseen, mihin asuntoon lapsi saattajiensa kanssa oli kulkemassa.[460]

Eräässä toisessa tapauksessa valtiollinen poliisi yhtyi lastensuojelulautakunnan näkemyksiin, että aiemmin kommunistisessa hengessä kasvatetulle lapselle ei tulisi antaa passia erittäin vaarallisena pidetyn ja SKP:n toiminnasta tuomitun kasvattiäitinsä luokse pääsemiseksi.[461] Valtiollinen poliisi oletti asiaa pohtiessaan väärää miestä lapsen isäksi ja meni hyvin pitkälle arvioidessaan kasvattiäidin motiiveja lapsen saamiseksi rajan yli:

460 Hmp 1833, EK-Valpo, KA. Eräässä tapauksessa valtiollinen poliisi ilmoitti, ettei sillä ollut aihetta puuttua asiaan, vaikka lastenkodissa kasvatettavana olleen lapsen äiti osallistui kiellettyyn toimintaan. Tilanne muuttuisi, jos lastenkoti saisi tiedon äidin järjestävän lapsen laitonta siirtymistä. Hmp A3387, EK-Valpo, KA.

461 Hmp A1125 (Ilmoitus 1315/26.11.1932, tied. 76), EK-Valpo, KA.

> [Kasvattiäiti] Annin kirjeenvaihdosta on rivien läpi käynyt selville, että hänellä on Villestä paljon suurempi hätä kuin tämän tyttärestä Mirjasta, jonka tahtoo saada itselleen vain sellaiseksi ankkuriksi, joka pitää hänet kiinni Villessä. Jos Mirja menee [Neuvostoliitossa asuneen biologisen äitinsä] Kertun luo, niin hänen luokseen menee myös Ville. Anni tuntee kai jo vanhenevansa ja tuskin uutta Villeä itselleen koskaan enää saaneekaan.[462]

Valtiollisen poliisin tapaukseen liittämät tulkinnat muistuttavat valtiollisen poliisin mielenkiintoa epäiltyjen parisuhteita ja aviottomien lasten isien arvuuttelua kohtaan. Samalla tällaiset kontrollia ohjanneet tulkinnat yhdessä välillisen vaikuttamisen periaatteen kanssa nostavat esille, miten valtiollisen poliisin toiminnassa oli toisinaan kyse yksittäisiin toimijoihin vaikuttamisesta ja vain epäsuorasti valtion turvallisuuden edistämisestä. Tilanne oli hyvin päinvastainen, jos valtiollinen poliisi luotti saavansa epäillyn matkasta tietoa tiedustelijayhteyksiensä avulla.[463] Valtiollisen poliisin näkökulmasta epäillyn laillisen matkustamisen mahdollisuutta ei ollut tällaisissa tilanteissa tarve rajoittaa, mikä muistuttaa valtiollisen poliisin tiedustelijoille antamasta roolista. Vaikka valtiollinen poliisi joutui jatkuvasti arvioimaan tiedustelijoidensa luotettavuutta, se antoi tiedustelijoiden vaikuttaa sen kontrollipoliittiseen määrittelyvaltaan. Passikontrollin epäyhdenmukaisuus herätti kuitenkin toisinaan ihmettelyä suomalaisen kommunismin edustajien keskuudessa. Toki kontrollin taustatekijöistä heillä ei ollut tietoa.[464]

Kontrollia ilmentävät hyvin myös muut passilausunnoissa käytetyt perusteet, jotka eivät suoraan liittyneet poliittiseen toimintaan. Esimerkiksi lama-ajan Suomessa valtiollisen poliisin perusteet yhdistyivät yksittäisissä tapauksissa työpaikkaan. Turun osasto suhtautui kielteisesti Saaran (s. 1910) työnhakuperusteita korostaneeseen passianomukseen vuonna 1930, koska hakija oli kuulunut kahteen lakkautettuun kommunistiseen järjestöön,

462 Hmp A1125 (P.S.-tiedoitus 364/20.12.1932, tied. 78), EK-Valpo, KA.

463 Hmp 772; A3524, EK-Valpo, KA.

464 Hmp A981, EK-Valpo, KA.

tunnettiin mielipiteiltään kommunistiksi ja arvioitiin erään miespuolisen kommunistiserkkunsa vaikutuksenalaiseksi. Passihakemuksen lausunnosta lopullisesti vastannut pääosasto ei kuitenkaan katsonut voivansa esittää kielteiselle lausunnolle kunnollisia perusteita, vaikka toisinaan yksistään kommunistisiksi tulkitut mielipiteet riittivät kielteiseen suhtautumiseen. Epäsuorasti pääosasto kuitenkin asettui kielteiselle kannalle mainitessaan, että sen mielestä Neuvostoliittoon suuntautunut työnhaku ei olisi välttämätöntä naisen Hamburger Börsissä olevan työpaikan perusteella.[465] Tällainen esimerkki tuo korostetusti myös esille, miten valtiollisella poliisilla ei ollut yhtenäistä kriteeristöä ulkomaanpassin myöntämisestä ja miten erilaiset käsitykset viraston edustajilla saattoi olla kielteisen lausunnon tarpeesta.[466]

Kiinnostavaksi kysymykseksi jää, miten valtiollinen poliisi tulkitsi yleisellä tasolla Neuvostoliittoon kohdistuneen siirtolaisaallon taustatekijöitä kommunisteiksi tai SKP:n toimijoiksi tiedettyjen henkilöiden kohdalla. Siirtolaisuutta käsittelevän tutkimuksen perusteella tiedetään, että valtiollinen poliisi arvioi 1930-luvun alun siirtolaisuuden olleen pitkälti työttömyydestä johtunut ilmiö. Neuvostoliiton vetovoima oli tavallisten siirtolaisten, ”*loikkareiden*”, kohdalla ennen muuta työttömyydestä ja taloudellisista tekijöistä johtunut ilmiö aatteellisten tekijöiden sijaan. Toki poliittisella vainolla, perhesyillä ja vangitsemisen uhalla oli oma osuutensa, mutta taloudelliset tekijät korostuivat.[467]

Yhdessä tutkimusaineistoni tapauksessa valtiollinen poliisi arvioi passia hakeneen naisen esittämät siirtolaisperusteet uskottaviksi ja kannatti hieman ironiseen sävyyn ”*toimivaksi nuorkommunistiksi*” määrittelemänsä naisen päästämistä osalliseksi neu-

465 Hmp 3641, EK-Valpo, KA.

466 Vastaavasti esimerkiksi Ison-Britannian viranomaisilla oli erilaisia näkemyksiä Hella Wuolijoelle myönnettävästä passista. Tuomioja 2006, 132–135.

467 Kostiainen 1988, 30–33, 35, 225–226; Lähteenmäki 2022, 83, 206, 212. Valtiollinen poliisi arvioi Ainon (s. 1908) mielipiteiltään kommunistiksi. Koska hän ei osallistunut järjestötoimintaan, ja hänen miehensä oli mennyt aiemmin salatein Neuvostoliittoon, valtiollinen poliisi arvioi hänet tavalliseksi siirtolaiseksi. Hmp 183 Kuopio, EK-Valpo, KA.

vostokansalaisen oikeuksista. Valtiollinen poliisi suositteli passin antamista kuitenkin vain lyhyelle ajanjaksolle, minkä voi nähdä olevan ristiriidassa siirtolaisuuden ajatuksen kanssa ja korostavan pelkoja siirtolaisajan käyttämisestä valtionvastaiseen juonitteluun.[468]

Viranomainen ei vaikuta käyttäneen myönteisiä passilausuntoja mahdollisuutena vähentää Suomessa seurattujen naisepäiltyjen määrää. Valtiollinen poliisi saattoi jopa eksplisiittisesti joissakin tapauksissa ilmaista maaherralle, että passikontrolliin ei vaikuttanut ajatus seurattujen karsimisesta:

> Vaikkakin olisi varsin suotavaa, että Alman tapaisesta henkilöstä päästäisiin eroon, ei alaosaston mielestä hänelle kuitenkaan pitäisi passia antaa, jossa hän aktiivisesti toimivana kommunistina saattaisi käyttää Venäjän-passiaan kommunistien toiminnan hyväksi.[469]

Toisin sanoen valtiollisen poliisin pelkokuvat kommunistien matkustelun valtionvastaisista tarkoitusperistä määrittivät sen passikontrollissa soveltamaa määrittelyvaltaa, vaikka mahdollisesti osa epäillyistä olisi jäänyt sille tielleen. Käytäntö oli toinen joidenkin loikkareiksi nimettyjen siirtolaisten perheenjäsenten kohdalla. Pekka Nevalaisen tutkimuksen mukaan valtiollinen poliisi puolsi tällaisten henkilöiden kohdalla passihakemusta kuntien vapauttamiseksi köyhäinhoidon huoltorasitteesta. Huoltorasitteesta vapautumisen houkuttelevuus sai osan kunnallisista viranomaisista jopa auttamaan varattomia kansalaisia passien hankkimisessa ilman lunastusmaksuja. Pitkään viranomaiset eivät kuitenkaan päässeet tukemaan kansalaisten laillista muuttoa, sillä Neuvostoliiton vähitellen kiristynyt maahantulopolitiikka vähensi viisumin saantimahdollisuuksia 1930-luvun alkupuolella. Samaa tahtia väheni myös lähtemään pyrkineiden määrä, sil-

468 Hmp A2784, EK-Valpo, KA.

469 Hmp 992 (EK KD 510/286-1930, tied. 23), EK-Valpo, KA.

lä taloudellisen laman hellittäminen ja neuvostotodellisuudesta viestineet tiedot vähensivät siirtolaisuuden houkutusta.[470]

Valtiolliselle poliisille oli luonteenomaista pitää sitkeästi kiinni arvioista, jotka liittivät epäillyn valtionvastaiseen toimintaan. Vaikka valtiollinen poliisi sai tietoa kommunismista luopuneista, se oli ilmeisen haluton soveltamaan tällaista vakaumuksen muutosmahdollisuutta ja toiminnasta jättäytymistä valtaosaan epäilemistään henkilöistä. Esimerkiksi puolueen sisältä rekrytoidut tiedustelijat osoittivat viranomaiselle jatkuvasti ideologisen häilyvyyden.[471] Käsitysten sitkeys näkyi myös valtiollisen poliisin passikontrollissa. Epäillyn edesottamuksiin liittynyt tietojen puute ei kaikissa tapauksissa saanut valtiollista poliisia muuttamaan aiempia käsityksiään, vaan se tulkitsi passinsaantimahdollisuutta epäillyn aikaisempaa toimintaa vasten.

Esimerkiksi valtiollisen poliisin Tampereen osaston arvion mukaan Hilma (s. 1891) ei vaikuttanut sekaantuneen neljään vuoteen mihinkään valtionvastaiseen toimintaan. Naisen tausta tuomittuna SKP:n piirikomitean toimeliaana jäsenenä määritti hänet kuitenkin passinhakuhetkellä edelleen ”*pahaksi kommunistiksi*” ja todennäköisesti puoluetarkoituksessa matkustavaksi naiseksi.[472] Näin ollen valtiollisen poliisin oletus kommunististen katsantokantojen muuttumattomuudesta oli kontrollia perustellut tekijä hakijan varsinaisen toiminnan sijaan. Yleisemmällä tasolla tällaiset käsitykset näkyivät erilaisissa epäillyistä ja heidän edesottamuksistaan tehdyissä arvioissa:

> Vankilasta vapautumisensa jälkeen ei Elsasta ole saatu tietoja, että osallistuisi komm. toimintaan, mutta kun aikoinaan ei tehnyt

470 Nevalainen 2002, 270.

471 Välttämättä edes julkinen irtisanoutuminen kommunismista ei vakuuttanut valtiollista poliisia, kuten Hilja Pärssistä koskeva tutkimus on osoittanut. Hentilä et al 2018, 240–242. Kiinnostavasti valtiollisen poliisin etsivä kiinnitti erityistä huomiota Hilja Pärssisen hankkimaan purjeveneeseen. Epäilyksiä herättävää oli se, mitä ”*naisihminen*” teki isolla purjeveneellä. ”Viikkoilmoitus ajalta 4.5.–15.5.1924”, kansio 120, Terijoen alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA.

472 Hmp 1017 (Puhelinsanoma n:o 383, tied. 71), EK-Valpo, KA.

tunnustusta, vaan valehteli ja kieroili, on uskottavaa, että hän on pinttynyt kommunisti ja ehkä yhä valmis komm. puuhiinkin.[473]

Löydetyt jäsenkirjat eivät yhtäjaksoista kuulumista ja intensiivistä osanottoa järjestötoimintaan todista, vaan vahvistavatkin kuulusteltavan kertomusta hänen niukasta osanotostaan. Mutta tämä ei saata olla kuin silmänlumetta, jotta yhteyspalvelus illegaalisessa työssä sitä huomaamattomammin voisi käydä päinsä.[474]

[E]i liene uskottava, ettei hänellä mitään osuutta olisi tuolla linjalla tapahtuvaan kuriirihommaan. Tuollainen homma on liian houkutteleva, jotta sitä yksikään Hilman kaltainen koulittu ja vannoutunut kommunisti jättäisi hyväkseen käyttämättä yhtä vähän kuin puoluekaan tilaisuutta laiminlöisi.[475]

Ovat sittemmin olleet ”vallan hiljaa”, mutta liittyivät [Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuraan] SNS:ään. Tuo hiljaisuus heidän ympärillään pakottaa pitämään mahdollisena, että heillä olisi sittenkin jonkinlaisia konspirat.[iivisia] kosketuksia salatoimintaan.[476]

Tällaiset oletukset muistuttavat kylmän sodan aikaisesta suojelupoliisista ja Ruotsin turvallisuuspoliisista tehtyjä tulkintoja: suojelupoliisin etsivät eivät aina uskoneet silmiään, jos he havainnoivat tavanomaista järjestötoimintaa. Etsivien ajatuksissa kommunistit kätkivät todelliset puuhansa niin kierosti, ettei sitä voitu havaita. Vastaavasti Ruotsin turvallisuusviranomaisen silmissä henkilö pystyi pyristelemään eroon kommunistin leimastaan lähinnä osallistuessaan antikommunistiseen toimintaan.[477] Tällainen toiminta kertoo osaltaan turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten uhkakuvien hitaasta muuttumisesta ja ennakkoluu-

473 Hmp A3249 (EK KD 59/1408-1936, tied. 60), EK-Valpo, KA.

474 Hmp 2039 (Kuulustelupöytäkirja 1930, tied. 15), EK-Valpo, KA.

475 Hmp A3347 (Ilmoitus 887/10.4.1935, tied. 16), EK-Valpo, KA.

476 Hmp A3304 (Tunnukseton ja otsikoton dokumentti, tied. 32), EK-Valpo, KA.

477 SOU 2002:87, 144–145; Rentola 1999, 126–127.

lojen varassa toimimisesta, mitä on käsitelty tutkimuksen ensimmäisessä luvussa.

Passikontrollin soveltamisessa valtiollinen poliisi kuitenkin pyrki eroon yksistään ennakkoluulojen varassa tehdyistä päätelmistä, sillä osastopäälliköiden kokouksessa vuonna 1926 korostettiin varmojen tietojen tärkeyttä. Vastaavasti kokouksessa korostui muille viranomaisille annettavien lausuntojen kohdalla lausuntojen antamisen varovaisuus, yhdenmukaisuus ja objektiivisuus, koska harkitsematon lausunto voisi pahimmillaan pilata sen kohteen tulevaisuuden ja ansiomahdollisuudet. Samalla valtiollinen poliisi hankkisi vain vihamiehiä.[478] Käytäntö oli kuitenkin usein päinvastainen.

Tutkimusaineistossani olevien passihakemuksiin kirjoitettujen lausuntojen vähäinen määrä ei anna mahdollisuutta tarkastella niiden ajallista muutosta ja riippuvuutta poliittisista suhdanteista. Tuija Hietaniemi on poliisin historiaa tarkastelevassa tutkimuksessaan maininnut, että sosiaalidemokraattien ollessa hallitusvastuussa vuonna 1927 sisäministeriö peruutti aiemmat määräykset, jotka vaativat esteettömyysmerkinnän tarkkaa harkintaa ja passin epäämistä kommunisteilta ja muilta, jotka matkustaisivat Suomea vahingoittavassa tarkoituksessa. Käytännössä uudistuksen merkitys jäi kuitenkin vähäiseksi ja periaatteelliseksi, koska esteettömyystodistuksiin liittynyt harkintavalta säilyi poliiseilla.[479]

Tätä vähäistä käytännön merkitystä osoittaa, että yhä edelleen passin saantia rajoitettiin tapauskohtaisesti myös yksittäisten julkista toimintaa koskeneiden tietojen sekä tuttavuus- ja sukulaisuussuhteiden perusteella. Käytännöt olivat vaihtelevia myös Neuvostoliittoon tehtyjen opintoretkien ja työläisretkikuntien kohdalla: Joidenkin ryhmien kohdalla maaherrat eivät edes pyytäneet valtiollisen poliisin lausuntoa, joten valtiollinen poliisi pyysi saada nähdäkseen vain matkustajaluettelon. Vastakkaisesti joissakin tapauksissa maaherrat konsultoivat valtiollista poliisia,

478 ”Joulukuun 10–11 päivinä 1926 Helsingissä pidetyssä alaosastojen päällikköjen kokouksessa”, amp 1433, EK-Valpo, KA.

479 Hietaniemi 1992, 112.

joka kirjoitti kielteisen lausunnon koko ryhmälle joidenkin jäsenten kommunismikytkösten perusteella.[480]

Passikontrollin kokonaiskuvaa arvioitaessa on lisäksi huomioitava, että lähteiden perusteella ei ole tarkkaan pääteltävissä, millä perusteilla maaherrat kääntyivät valtiollisen poliisin puoleen passiasioissa. On ymmärrettävää, että yleisesti paikallistasolla kommunisteiksi tunnettujen henkilöiden passihakemusten kohdalla maaherrat konsultoivat valtiollista poliisia passinhakijoiden poliittisesta luotettavuudesta. Mahdollisesti maaherrat konsultoivat valtiollista poliisia myös sellaisten henkilöiden kohdalla, jotka eivät olleet paikallisille poliisiviranomaisille tuttuja tai jotka elivät kommunisteiksi tiedettyjen henkilöiden lähipiirissä.

Valtiollinen poliisi oli esimerkiksi hetkeä ennen Anna-Liisan (s. 1904) ulkomaanpassiin liittynyttä lausuntopyyntöä kiinnittänyt huomiota erääseen hänelle Neuvostoliitosta lähetettyyn kirjeeseen, jonka epäiltiin liittyvän vakoiluun. Passilausuntoon vastaamiseksi valtiollinen poliisi selvitti, että Anna-Liisa oli työssä tunnetun kommunistin parturiliikkeessä, hänellä oli mielitiettyjä venäläisten urheilijoiden keskuudessa ja hän oli aktiivinen tanssija huvittelupaikoissa. Tällaiset tiedot eivät valtiollisen poliisin käsityksissä poissulkeneet vakoiluepäilyjä, mutta tässä tapauksessa ne eivät riittäneet perusteeksi passin myöntämisen vastustamiselle.[481] Lähteiden valossa on kuitenkin mahdotonta päätellä, millä perusteella maaherra oli kääntynyt valtiollisen poliisin puoleen Anna-Liisan passiasiassa.

Maaherrat eivät aina toimineet valtiollisen poliisin kirjoittamien lausuntojen mukaisesti, minkä Tauno Saarela on myös tuonut esiin suomalaista kommunismia tarkastelevassa tutkimuksessaan.[482] Tällaisissa tapauksissa valtiollisella poliisilla oli joskus vaikeuksia tyytyä vain lausunnonantajan rooliinsa, minkä seu-

480 Hmp 665; 675; 992; 1050; 1159; 1137; 1183; 1219; 1273; 1283; 1290; 1402; 1462; 1504; 1554; 4208; A904; A1196; A1781; A1813; A2162; A2238; A2749; A2979; A3064; A3307; A3466; A3543; A3749; A3829; A4006; 1177 Viipuri, EK-Valpo, KA.

481 Hmp 1429, EK-Valpo, KA.

482 Saarela 2008, 409.

rauksena se saattoi valittaa maaherran toiminnasta sisäministeriölle. Eräässä tapauksessa huhtikuussa 1928 valitukseen edennyt konfliktitilanne oli syntynyt, kun maaherra oli myöntänyt passin turvallisuuspoliisin kielteisestä lausunnosta huolimatta ja epäilty oli ehtinyt paeta Neuvostoliittoon. Valitukseen turvautuessaan valtiollinen poliisi oletti, että ylimmät vallanhaltijat puuttuisivat maaherran päätöksentekoon, vaikka se oli itse jättänyt kertomatta osan niistä tiedoistaan, jotka liittyivät pidätettäväksi suunnitellun epäillyn matkustamisen esteellisyyteen. Valtiollisen poliisin päällikkö Esko Riekki kirjoitti sisäministerille:

> Sofia oli yksi tärkeimpiä etsivän keskuspoliisin suunnitelmiin kuuluvia pidätettäviä, mutta erinäisistä taktillisista syistä lykättiin hänen pidättämisensä hiukan myöhäisemmäksi eikä etsivä keskuspoliisi tietenkään voinut mennä lausunnossaan maaherranvirastolle yksityiskohtaisesti selvittelemään Sofian osallisuutta salaiseen toimintaan, koska pieninkin varomattomuus saatujen tietojen käsittelyssä olisi vaarantanut koko jutun.[483]

Vaikka valtiollinen poliisi oli tässä tapauksessa erittäin tyytymätön maaherran toimintaan, se oli itse joissakin tapauksissa valmis muuttamaan kantaansa maaherran kysyttyä asiaa uudelleen. Yhdessä tapauksessa valtiollinen poliisi muutti kielteisen kantansa tuomalla esiin, että myönteinen päätös vapauttaisi Helsingin köyhäinhoitolautakunnan avustuksen maksamisesta. Korostaakseen myönteistä suhtautumistaan passihakemukseen valtiollinen poliisi vetosi lisäksi naisen ikään ja sairaalloisuuteen, mikä teki hänestä yhteiskunnalle vähemmän vaarallisen henkilön. Toisessa esimerkissä lausunnon kannan muutti entisen pääministerin, Väinö Tannerin (sd), puuttuminen asiaan. Väinö Tanner vahvisti auktoriteetillaan käsitystä, että naisen matkan tarkoituksena oli tavata sairastunut aviomies viimeisen kerran.[484] Tällainen joustavuus vahvistaa kuvaa, että passikontrolli oli valtiolliselle poliisille pitkälti keino rajoittaa yksittäisten kommunistien matkustus-

483 Hmp 464 (”Herra Sisäasianministerille”, tied. 12), EK-Valpo, KA.

484 Hmp 1431; 2377, EK-Valpo, KA.

mahdollisuuksia. Passikontrolli ei ollut vain keino estää valtionvastainen toiminta.

Valtiollisen poliisin tehtäviin kuului myös lausuntojen antaminen ulkomaalaisten Suomeen kohdistuneisiin matkustus-, oleskelulupa- ja kansalaisuusanomuksiin. Ulkomaalaiset on rajattu tutkimukseni ulkopuolelle, mutta käsittelen aihetta lyhyesti tutkimusaineistossani esiin nousseiden tapausten havainnollisuuden näkökulmasta. Vaikka valtiollisella poliisilla oli tietoa neuvostotodellisuuden nurjista puolista, Suomen valtio oli usein melko haluton ottamaan Neuvostoliiton kansalaisuuden saaneita suomalaisia tai kansalaisuudeltaan epäselviä henkilöitä maahan erityisesti 1930-luvulla. Haluttomuudessa ei ollut kyse vain vakoiluepäilyistä, vaan laajemmasta vastentahtoisuudesta, oman onnensa nojaan jättämisestä ja kommunismin vastustamisesta – *”jos kerran mennyt, niin pysyköön siellä, ja jos tulee takaisin, niin linnassa istuu”*.[485] Valtiollisen poliisin suhtautuminen muuttui, jos tapaukseen liittyi merkittävä propaganda-arvo tai hakijan puoliso toimi valtiollisen poliisin tietolähteenä. Valtio saattoi jopa osallistua matkakustannuksiin, jos valtiollinen poliisi arvioi saavansa tulijalta merkittävää tietoa Neuvostoliitossa olleista suomalaiskommunisteista.[486]

Valtiollinen poliisi osallistui oma-aloitteisesti ja yhdessä muiden viranomaisten kanssa myös valtionvastaisesta toiminnasta kiinni jääneiden neuvostomaan kansalaisuuden saaneiden suomalaisten ja venäläisten pakolaisten epävirallisiin palautuksiin. Esimerkiksi rajaseudulla huomiota syksyllä 1935 herättäneet Veera (s. 1908) ja Irja (s. 1910) tunnustivat ainakin osittain tulleensa Suomeen maailmanvallankumouksen asialla – joko puo-

485 5 Helmi Karvonen (lainaus), Kansan Arkisto; hmp 3684; 87 Oulu, EK-Valpo, KA; Lähteenmäki 2022, 208–209, 228; Nevalainen 2002, 288–289, passim. Maria Lähteenmäen mukaan Suomessa tiedettiin hyvin, mitä Neuvosto-Karjalassa ja Inkerissä tapahtui. Lähteenmäki 2022, 251, 296–297, 352–362.

486 Hmp 3482; 3754; 4102; A791, EK-Valpo, KA. Propaganda-arvon hyödyntäminen ei ole erityistä, sillä valtiollinen poliisi järjesti 1930-luvulla neuvostotodellisuudesta negatiiviseen sävyyn kertoneita ihmisiä lehdistön haastateltaviksi. Nevalainen 2002, 299–300; Kostiainen 1988, 49–50, 223.

lueen tai neuvostotiedustelun lähettäminä. Valtiolliselle poliisille naiset olivat *”takaisin toimitettavia naikkosia”*, jotka valtiollisen poliisin merkintöjen mukaan alkoivat vankeuden aikana toivoa Neuvostoliittoon pääsyä. Koska ulkoministeriö tiedosti Neuvostoliiton haluttomuuden tunnustaa salaisissa tehtävissä paljastuneet henkilöt kansalaisikseen eikä ulkoministeriö halunnut turvautua nootin lähettämiseen, se toivoi valtiollisen poliisin järjestävän naisten epävirallisen palautuksen rajan yli. Lopulta Terijoen osasto valitsi nimismiehen saattamaan naiset laittomalle rajanylityspaikalle vuonna 1938. Kiinnijäämisen riski oli korkea: ”*Mikäli saattajat saattoivat todeta, eivät kyseessäolevat henkilöt ainakaan rajan välittömässä läheisyydessä joutuneet kiinni eikä sieltä myöskään 2 tunnin ajalta kuulunut ampumista*”. Valtiollisen poliisin myöhemmin saamien tietojen mukaan toinen naisista oli kuitenkin jäänyt kiinni ja saanut syytteen Suomen hyväksi vakoilemisesta.[487] Tällä tavalla ulkoministeriön valtuuttamalla epävirallisella palautuksella saattoi olla yhtä kohtalokkaat seuraukset kuin valtiollisen poliisin oma-aloitteisesti jatkosodan aikana Gestapolle ja sotien jälkeen Neuvostoliitolle tekemillä ihmisluovutuksilla.[488]

***

Valtiollisen poliisin passikontrolli kuvaa hyvin aikakauden poliittista ilmapiiriä. Viranomaisen käsitykset hakijan poliittista järjestelmää kohtaan osoittamasta lojaalisuudesta vaikuttivat merkittävästi kommunistien piiriin lukeutuneiden henkilöiden laillisen matkustamisen mahdollisuuksiin. Koska passin saaminen oli kommunisteiksi luokitelluille useimmiten hankalaa, moni valitsi

487 Hmp 3618; 3631 (”Viipurin läänin Lääninhallitukselle”, tied. 100), EK-Valpo, KA. Venäläisten pakolaisten epävirallisista palautuksista: Lapinniemi 2019, 18, 25. Valtiollisessa poliisissa todettiin kahden vakoiluun värvätyn naisen syytteeseen saattamisen hankaluus vuonna 1938, joten katsottiin ”*paremmaksi palauttaa naiset puolivirallisesti takaisin rajan taa kotiseudulleen*.” ”17/8-38 saapui salatein […]”, amp 527, EK-Valpo, KA.

488 Luovutuksista: Uola 2013, 150–161; Silvennoinen 2008, 241–242; Sana 2003, 231–264, 285.

suoraan – tai passitta jäätyään – laittoman liikkumisen ilman passia. Osa salaiseen toimintaan osallistuneista matkusti väärän henkilöllisyyden turvin.[489] Naisten sukupuoli ei erityisesti noussut esiin passikontrollin soveltamisessa. Lausunnoissa naisen voitiin todeta olevan puolison vaikutuksen alainen, tai lausunto saattoi perustua vahvasti puolison toiminnalle, mutta valtiollinen poliisi rajoitti naisten passin saantia myös heidän omaan toimintaansa liittyneiden kevyiden tietojen perusteella. Tästä näkökulmasta eri tavoilla kommunistien viiteryhmään kuuluneiden naisten matkoilla oli helposti valtiopetoksellinen potentiaali, joka oikeutti tiukan kontrollin.

Vaikka valtiollinen poliisi epäili naisia vakoilusta kevyin perustein, se ei ollut valmis käyttämään tällaisia oletuksiin perustuneita tulkintoja passin saamista vastustaneena tekijänä – tai kuulusteluun kutsumisperusteena, kuten myöhemmin osoitetaan. Näin vahvasti tulkintojen varaan rakentunutta päättelyketjua olisi mahdollisesti ollut vaikeampi perustella kuin esimerkiksi kommunistien tuttavuus- ja sukulaisuussuhteiden perusteella tehtyjä tulkintoja.

Passikontrollin määrittelytyötä tehdessään valtiollinen poliisi ei toiminut ennakoitavan viranomaisen tavoin, koska se käsitteli lausuntoperusteita tulkintojen varassa ja jossain määrin tapauskohtaisesti esimerkiksi tiedusteluyhteyksien, välillisen vaikuttamisen periaatteen, puolison toiminnan ja henkilön aiemman toiminnan perusteella. Passikontrollissa sovelletun määrittelyvallan tapauskohtaisuus kertoo osaltaan myös yksittäisten virkailijoiden käsitysten eroista. Vastaavasti Ulla Aatsinki on yleisellä tasolla tuonut esiin kommunisteihin kohdistetun kontrollin tulkinnanvaraisuuden ja riippuvuuden sen harjoittajista.[490]

Kommunisteihin kohdistetun kontrollin perustuminen suurelta osin viranomaisen oletuksille ja yksittäisen virkailijan tulkinnoille, epäillyn maineelle, aikaisemmalle tuomiolle ja käsitykselle poliittisen vakaumuksen muuttumattomuudesta on tullut esiin

489 Passinsaannin vaikeudesta ja väärillä passeilla kulkemisesta: ks. esim. 6 c Aino Pesonen, Kansan Arkisto.

490 Aatsinki 2008, 276.

myös Gestapoon liittyvässä tutkimuksessa.[491] Tässä mielessä valtion turvallisuudesta vastanneiden viranomaisten toimintalogiikat muistuttivat toisiaan poliittisten järjestelmien erilaisuudesta ja Gestapon menetelmien kovaotteisuudesta huolimatta. Oletusten vahva asema määrittelyvallan soveltamisessa osoittaa, että yhteiskunnan tapa reagoida koettuun sisäiseen ja ulkoiseen uhkaan oli hyvin kontrollikeskeinen. Valtio pyrki vastaamaan sisäisiin ja ulkoisiin uhkatekijöihin kontrolloimalla myös poliittisen luotettavuuteen liitettyä matkustusoikeutta.

Tapauskohtaisesti pidätetyt ja syytetyt – kontrollin vähemmän systemaattinen luonne

> Pääosasto on kiinnittänyt huomiota siihen, että muutamat alaosastot ovat varsin hatarilla perusteilla, pelkän epäilyn tai yksityisen irrallisen ilmiannon nojalla, joko itse pidättäneet tai pyytäneet toista alaosastoa tahi viranomaista pidättämään henkilöitä, joita sitten kun oletettua syytä ei olekaan voitu toteennäyttää ovat jonkun mitättömän syyn – esim. jonkun vuosia sitten tehdyn tiedustelun – perusteella passittaneet pääosaston tietämättä, toiselle alaosastolle, josta pidätetty, kun sielläkään ei ole mitään häntä vastaan ilmaantunut, lopuksi on vapautettu, oltuaan pidätettynä ja kuljetusvankina pitkän ajan.[492]

Valtiollisen poliisin etsivät kiirehtivät toisinaan tekemään kotietsintöjä ja pidätyksiä umpimähkäisesti riittämättömillä tiedoilla ja valmistautumatta, mikä herätti kritiikkiä viraston sisällä. Pääosaston vuonna 1926 esittämän kritiikin tavoitteena oli välttää jatkossa perusteettomiin pidätyksiin liittyvät kantelut ja niistä aiheutuvat korvausmaksut. Suurelta osin kritiikissä oli kyse myös viranomaisen oman toimintatehokkuuden varmistamisesta. Hätiköidysti sovellettu kontrolli antoi rikoksesta epäillyille

491 Mallman & Paul 1994, 289–290.

492 EK KD 731/82-1926, kansio 35, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA.

etulyöntiaseman, sillä syytteeseen riittävät näytöt saattoivat jäädä puutteellisiksi ja toimintaverkostot paljastumatta. Poliittisten rikosten jäljille pääseminen vaati valtiolliselta poliisilta epäilyjen perusteella toimimista, mutta ainoastaan verekseltään tehtävän rikoksen estäminen ja epäillyn pakenemiseen liittynyt pelko antoivat teoriassa mahdollisuuden toimia kiireellisesti ja umpimähkäisesti.[493]

Tässä alaluvussa tarkastelun kohteena olevat pidätys- ja syytekäytännöt paljastavat, että valtiollinen poliisi tasapainoili maailmansotien välillä ja toisen maailmansodan vuosina hyvin vaihtelevasti pakkokeinojen ajoittamisen ja kontrollipolitiikan soveltamiseen riittäneiden näyttöjen kanssa. Samalla tarkastelu nostaa esiin valtiollisen poliisin käyttämästä määrittelyvallasta jotain hyvin olennaista: kontrolli näkyi eri tavalla salaiseen toimintaan osallistuneiksi tiedetyille ja siitä epäillyille henkilöille. Kyse ei ollut vain hätiköidysti riittämättömien näyttöjen perusteella tehdyistä pidätyksistä, vaan esimerkiksi tiedustelijan suojelusta, seurannan jatkamisen tarpeesta ja tietynlaisesta satunnaisuudesta.

Epäiltyjen näkökulmasta turvallisuuspoliisi käytti merkittävää määrittelyvaltaa valitessaan toisia nopeasti, kevyillä perusteilla tai ilman erityistä näyttöä kontrollin kohteeksi ja jättäessään toiset vuosiksi tai kokonaan kontrolli- ja rangaistustoimenpiteiden ulkopuolelle.[494] Tiedustelijatoiminnan kehittymisen myötä kontrollipolitiikan ajoittamista sääteli erittäin keskeisesti tiedustelijoiden henkilöllisyyden paljastumisen estäminen sekä pyrkimys säilyttää tiedustelijan ja hänen seuraamansa epäillyn kautta yh-

493 ”Etsivän toiminnasta”, ”Pidätyksen toimittamisesta” 1926, amp 463; EK KD 731/82-1926, kansio 35, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA. Kontrollin ajoittamiseen liittyvät pohdinnat voidaan nähdä turvallisuusviranomaisten klassisena ongelmana. Flyghed 1992, 267. Ks. myös Quinlan 2014, 69.

494 Vrt. keskenään esim. hmp 35; 111; 222a; 759; 893; 979; 1017; 1071; 1911; 1267; 1600; 1606; 1805; 1886; 1897; 1934; 2158; 2195; 2023; 2201; 2435; 2446; 2538; 2802; 2836; 3061; 3149; 3201; 3573; 3789; 3815; 3873; 4264; 5426; A984; A1565; A1607; A1785; A1904; A1937; A1962; A2633; A2790; A2904; A3219; A3337; A3372; A3387; A3530; A3609; A3671; A3804; A4186; 54 Kuopio; 123 Kuopio; 21 Turku; 189 Viipuri, EK-Valpo, KA.

teys maanalaiseen toimintaan. Vaikka epäiltyjä valikoitui edellä olevan sitaatin mukaisesti kuulusteluihin vähäisten tiedustelijatietojen perusteella, osa epäillyistä vältti pitkään kontrollitoimet tiedustelijan henkilöllisyyden varjelun perusteella. Tiedustelijan suojelua vaatineissa tutkinnoissa valtiollinen poliisi pyrki saamaan jonkinlaisen vahvistuksen tiedustelijan kertomille tiedoille varjostuksen, tovereiden kuulustelun, silminnäkijähavaintojen tai muun seurannan avulla ennen kontrollipolitiikan soveltamista. Jos valtiollinen poliisi ei omalla valvonnallaan saanut vahvistusta epäillyn syyllisyydelle, saattoi epäilty välttyä kokonaan kontrollitoimenpiteiltä ja rangaistusvastuulta. Erityisen tärkeäksi tiedustelijoiden huomioiminen nousi 1930-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, kun maanalaisen puolueen riveissä työskenteli aikaisempaa vähemmän puoluetyöntekijöitä. Tilanne oli kuitenkin ristiriitainen, sillä tietolähteen päättelemisen estämisen rinnalla kuulustelijan oli parhaansa mukaan yritettävä hankkia riittävä näyttö valtio- tai maanpetossyytteen edistämiseksi.[495] Valtiollisen poliisin kuulustelupöytäkirjoissa näkyykin useita mainintoja anonyymeilta tiedustelijoilta saaduista tiedoista, joten monissa kuulustelutilanteissa tiedustelijatietoja ei pyritty tai kyetty välttämään.[496]

Tiedustelijoiden paljastumisen estämiseksi valtiollinen poliisi oli valmis turvautumaan myös erityisiin varotoimenpiteisiin,

495 ”Kalvin suojelu”, ”Jalmari Sinivaaran pitämä luento rikospoliisipäällystökursseilla 19.2.1937”, ”Tiedustelutyöstä SKP:n yhteis- (ja kansan-) rintaman yritysten kohdalla”, amp 461; ”Sortavalan alaosaston ylietsivän J. Jormakan alustus etsiväpäivillä lokakuulla 1933”, amp 462; EK KD 219/1835-1932, amp 1435; hmp 1535; 1885; 1886; 1896; 2471; 3469; 3757; 3815; A1942; A2573; A2893; A3026; A3055; A3145; A3267; A3411; A3466; A3578; A3804, EK-Valpo, KA. Matti Lackman on tuonut esiin, miten tiedustelijoilta saatuja tietoja ei saanut aina käyttää kuulusteluissa tiedustelijoiden varjelemiseksi, mutta hän ei ole laajemmin käsitellyt tiedustelijoiden henkilöllisyyden varjelun vaikutuksia valtiollisen poliisin kontrollitoimenpiteisiin. Lackman, 2007, 308.

496 Ks. esim. hmp 1619; 2078; 2802; 3469; 3528; 3641; 4086; A2238; A2398; A2625; A2720; A2846; A2893; A3026; A3054; A3086; A3099; A3134; A3252; A3262; A3304; A3411; A3530; A3666; A3908; A3960; A4277; B4653; B5063; 82 Kuopio; 21 Turku, EK-Valpo, KA.

mikä saattoi niin ikään heijastua epäiltyjen kohtaamaan kontrolliin. Valtiollinen poliisi saattoi järjestää esimerkiksi sivullisten havainnoiman tiedustelijan varjostuksen tai ottaa hänet näytösmäisesti pakkokeinon kohteeksi. Vaikka rikoslain voimaanpanosta annettu asetus mahdollisti valtiollisen poliisin käsityksissä kotietsinnän vain sellaisten henkilöiden kohdalla, joiden syyllisyyttä oikeus pitäisi todennäköisenä, valtiollinen poliisi saattoi järjestää tarpeettoman kotietsinnän toimintaan osallistuneiden henkilöiden luona epäilyjen väärin suuntaamiseksi. Valtiollinen poliisi saattoi myös pidättää tutkintaan osattomia kommunisteja, sillä se tiesi erityisesti nopean kuulustelusta vapauttamisen herättävän puoluetoimijoissa epäilyn vapauden ostamisesta yhteistyöstä sopimalla. Keinovalikoimassa oli lisäksi mahdollisuus jättää tiedustelijoiden kuulustelupöytäkirjat kirjaamatta rekistereihin tai jättää pidätetyn henkilön tiedustelijasta kertomat asiat kuulustelupöytäkirjan ulkopuolelle. Tiedustelijaan kohdistuneiden epäilyjen hälventämiseksi valtiollinen poliisi saattoi pyrkiä vaikuttamaan tiedustelijan työpaikasta irtisanomiseen aatteellisiin syihin vetoamalla, mikä korostaa tiedustelijoiden välinearvoa viranomaiselle.[497]

Valtiollisen poliisin kiinnostus tiedustelijan avustamiseen kuitenkin päättyi, jos hän omalla toiminnallaan – esimerkiksi juopottelemalla – aiheutti paljastumisensa. Tällaisessa tilanteessa valtiollinen poliisi saattoi lavastaa toiselta tiedustelijalta saadut tiedot tiedustelijatyössään paljastuneen henkilön ilmoituksiksi.[498] Esimerkit kuvaavat hyvin viranomaisen tapaa tulkita toimivaltuuksiaan hyvin laajasti. Samalla ne nostavat esille, että epäiltyjen tai tiedustelijoiden sukupuolella ei ollut merkitystä tällaisten keinojen soveltamisessa.

497 ”Fredrik Kekäläisen rikospoliisipäällystökursseilla 22.2.1937 pitämä luento”, ”Tiedustelutyöstä SKP:n yhteis- (ja kansan-) rintaman yritysten kohdalla”, amp 461; ”Kotietsinnän oikeudellinen perusta”, amp 1435; hmp 1202; 1761; A3145; A3340; A3666, EK-Valpo, KA. Kotietsinnän perusteista: ks. myös Hietaniemi 1995, 208. Esimerkki tiedustelijana toimineen virolaismiehen kuulustelusta kirjoitettiin muodollinen kuulustelupöytäkirja, ”*josta ei ilmennyt mitään*”. Rentola 1994, 230–235.

498 Hmp A2238, EK-Valpo, KA.

Vaihdelleet pidätyskäytännöt ja tiedustelijan suojelulle annettu merkitys toteuttivat käytännössä niitä valtiollisen poliisin tiedustelutoiminnan kehittämisestä 1920-luvulla esitettyjä ajatuksia, joita aiempi tutkimus on nostanut esiin. Valtiollisen poliisin näkemysten mukaan tiedustelijoiksi käännytetyistä kommunisteista olisi enemmän hyötyä poliisiyhteistyön tekijöinä kuin vankilassa aatettaan vahvistaneina puoluetoimijoina. Valtiollisen poliisin tehtävää ei saanut ymmärtää liian kapeasti pidätyksiin ja hovioikeuskäsittelyihin tähdänneenä poliisiviranomaisena, minkä voi nähdä korostaneen ennaltaehkäisevän työn ja tiedustelutoiminnan merkitystä. Valtakunnan turvallisuuden valvominen epäonnistuisi, jos valtiollinen poliisi hävitti mahdollisuutensa suuriin paljastuksiin liian aikaisella toiminnalla ja hätäisillä pidätyksillä. Ulkopuolelta tuleva arvostelu viraston kyvyttömyydestä saada kommunisteja rangaistukseen olisi mahdollista torjua viemällä vähäpätöisiä tapauksia hovioikeuteen. Näkemykset herättivät viraston sisällä kritiikkiä, mutta käytännössä ne muuttuivat toiminnan lähtökohdaksi.[499] Esimerkiksi avustavissa tehtävissä toimineilla, lähinnä lehtolehtisiä jakaneilla ja valtiollisen vaarallisuuden näkökulmasta vähäisemmillä naisilla oli toisinaan merkittäviä naistoimijoita suurempi todennäköisyys joutua nopeasti kontrollitoimien kohteeksi. Pidätyskäytäntöjä ei kuitenkaan voi yleistää tällaisiksi, sillä pidätysten ajankohtaan vaikuttivat monet tekijät.

Esimerkiksi valtiollisen poliisin kommunistinuorten julkisen toiminnan jäseneksi tietämä Martta (s. 1908) joutui heti seurantansa alussa vuonna 1930 näkyvän kontrollin kohteeksi, kun hän osallistui kahdeksankymmenen henkilön kanssa valtiollisten vankien avustamiseksi järjestettyihin pikkujouluihin. Ensimmäiseen kuulusteluunsa joutunut Martta ei ollut tässä vaiheessa erityinen epäilty, mutta osallistuminen valtiollisen poliisin uteliaisuuden herättäneeseen tilaisuuteen toi hänet viranomaisen kuulusteltavaksi. Parin seuraavan vuoden aikana valtiollinen poliisi ei saanut

499 Silvennoinen 2008, 49; Lackman 2007, 176–179, 203, 289; Lackman 1994, 48–54, 69; Lackman 1987, 212–214. Ks. myös Kittelä 2020, 26–29, 42–44, 92–93, 96.

naisesta yksittäisiä vankilavierailuja raskauttavampia tietoja. Sen jälkeen Martta palasi sattumalta näkyvästi valtiollisen poliisin huomioon, kun hän saapui erään pidätetyn asuntoon siellä järjestetyn ”jälkivalvonnan” aikana. Jälkivalvonnan yllätyksellisyys oli turvallisuuspoliisille etu, sillä pidätetyn lähipiiri ei ehtinyt varoittaa salaisia asiapapereita kuljettanutta Marttaa ja muita verkoston jäseniä asunnossa odottavista etsivistä. Verekseltään kiinni jäänyt Martta sai tuomionsa suorittamisen jälkeen toimia vapaasti puoluetoimijoiden välisten yhteyksien hoitajana ja SKNL:n yhtenä johtohenkilönä viiden vuoden ajan, sillä valtiollisella poliisilla oli hänen lähipiirissään hyvät tiedustelijayhteydet. Valtiollinen poliisi turvautui seuraavan kerran kontrollitoimiin vasta keväällä 1939, koska silloin se sai vahvistettua osan tiedustelijatiedoista tiedustelijan kuulustelukertomuksina ja muiden tovereiden paljastuksina.[500]

Valtiollisella poliisilla ei kuitenkaan ollut yhtä tapaa toimia merkittävissä puolueasemissa toimineiden naisten kohdalla, vaan se sovelsi kontrolliin turvautumista vaihtelevasti tilanteen mukaan. Pidätyskäytäntöjen kirjoa ja tapauskohtaisuutta havainnollistaa karkeasti Neuvostoliiton puoluekouluissa – Lenin-koulussa ja/tai Lännen vähemmistökansallisuuksien yliopistossa (LVKY) – opiskelleiden ja Suomeen puoluetyöskentelyyn 1930-luvulla lähetetyn 28 naisen kontrollin vertailu, vaikka otetaan huomioon puoluekoululaisten ajallisesti vaihdelleet opiskeluajat ja Suomeen palaamiset. Jos nainen onnistui ylittämään rajan ilman rajavartioiden havainnointia, nopeaan pidätyspäätökseen saattoi vaikuttaa tiedustelijalta saatu tieto kommunismia suvaitsemattoman puolison uhkauksesta ilmiantaa kaikki toimijat tai sotavuosina tehty ilmianto hämäräperäisen naisen ilmestymisestä paikkakunnalle. Valtiollisen poliisin kyvyttömyys yhdistää seuratun epäil-

500 Hmp A2976, EK-Valpo, KA. Jälkivalvonnat toivat valtiollisen poliisin verkkoon sille ennestään tuntemattomia puoluetoimijoita, mutta jälkivalvonnat koituivat usein myös tunnettujen puoluetoimijoiden kohtaloksi. Ks. esim. hmp 4151; 4190; 4302; 4306; A494; A1785; A1962; A2412; A2808; A2904; A3055; A3091; A3095; A3168; A3172; A3249; A3276; A3501; A3533; A3648; A4092; A4150; A4182; A4316, EK-Valpo, KA.

lyn tuntomerkit valtiolliselle poliisille tuttuun puoluetoimijaan, todistusaineiston riittämättömyys, samalla vuosikurssilla ollut tiedustelija, tiedonsaannin näkökulmasta hyvän tiedustelijayhteyden puuttuminen ja tähän liittynyt epävarmuus puoluetehtävien täyttämisestä Suomeen paluun jälkeen saattoivat kuitenkin johtaa yhtäläisesti nopeaan pidätykseen tai seurannan jatkamiseen.[501]

Valtiollisen poliisin osastojen välillä esiintyi myös erimielisyyksiä pidätysajankohdista, jos osaston suunnittelema pidätys vaati pääosaston hyväksynnän osana laajempaa pidätyssuunnitelmaa. Esimerkiksi Vaasan osasto sai varmistuksen loppuvuodesta 1935 Neuvostoliitosta Suomeen palanneen Astridin (s. 1909) puoluekoulutukselle, kun samalla vuosikurssilla opiskellut tiedustelija tunnisti naisen valokuvan perusteella. Pidätyssuunnitelmaa hidasti kuitenkin tiedon puute Astridin paluunsa jälkeen aloittamasta puoluetyöstä. Lopullisesti Astridin ja monen muun Lenin-koululaisen pidätyssuunnitelmia siirsi samalla vuosikurssilla opiskelleen ja tutkimuksessa usein mainitun Tauno Taivaisen (s. 1908) värväyminen tiedustelijaksi keväällä 1936.[502]

Vaasan osasto oli kuitenkin kärsimätön. Se toivoi saavansa pääosastolta pidätysluvan jopa vuosia vanhan kommunististen julistusten levittämiseen liittyneen tiedon perusteella, jotta se voisi löytää kotietsinnästä puoluekoulutuksen todistanutta aineistoa – *”Ottaisin niin mielelläni tuon Astridin ennenkun hänen rikoksensa pääsee vanhenemaan*.” Vaasan osaston pidätysintoa kuvaa, että se oli valmis vierittämään tiedustelijatiedot erään pidätetyn henkilön niskaan. Pääosasto kuitenkin vaati Vaasan osastoa keskittymään tarkkailuun kesäkuuhun 1937 asti, jolloin se itse tarvitsi näyttöjä erään toisen samalla vuosikurssilla

501 Nopeasti pidätetyksi joutuneet: hmp A94; A494; A1962; A2238; A3011; A3064; A3099; A3117; A3533; A3578; A3952; A3960, EK-Valpo, KA. Pidemmän seurannan jälkeen pidätetyt: hmp 3641; 3810; A1813; A1942; A2002; A2703; A2751; A2992; A3463; A3466; A3666; A3720; A4026, EK-Valpo, KA. Rajalla pidätetyt: hmp A3082; A3723; A3806, EK-Valpo, KA.

502 Hmp A3666 (”Tuomari Aarne Rinne”, tied. 22), EK-Valpo, KA. Tauno Taivaisen värväämisajankohdasta: ks. esim. Krekola 2006, 275. Seuraava kappale perustuu samoille lähteille.

opiskelleen henkilön syyllisyyden osoittamiseksi. Tässä kohtaa Vaasan osasto yritti saada tietoa naisen paluun jälkeisistä puoluetehtävistä lähettämällä kirjeen erään puoluetoverin nimissä. Astrid ei koskaan saapunut kirjeessä ehdotettuun tapaamiseen, koska valtiollinen poliisi oli erehdyksekseen käyttänyt kirjeen allekirjoituksessa aiemmin vangitun puoluetoverin nimeä. Epäonnistuneesta kirjeyrityksestä huolimatta valtiollinen poliisi pidätti Astridin, mutta joutui vapauttamaan hänet näyttöjen puutteen vuoksi. Uusi pidätys tapahtui vasta puolentoista vuoden kuluttua osana laajaa puoluekoululaisten tutkintaa, kun Astridin ja monen muun puoluekouluopiskelu oli mahdollista todistaa tiedustelijana toimineen Tauno Taivaisen kuulustelukertomuksilla. Astridin paluun jälkeiset puoluetehtävät jäivät valtiolliselle poliisille kuitenkin edelleen epäselviksi.

Hildan (s. 1888) esimerkki muistuttaa, miten epäillyn omalla toiminnalla oli vaikutusta kontrollin soveltamiseen. Valtiollisen poliisin Viipurin osasto ei päällikkönsä mukaan olisi pidättänyt laajasti kommunistien julkiseen toimintaan osallistunutta sekä ”*rivona*” puhujana ja kiivashenkisenä aloitteiden tekijänä pitämäänsä Hildaa kesällä 1931, ellei hän olisi pitänyt törkeäsanaiseksi luokiteltua puhetta. Viipurin osastopäällikkö ei pidätykseen liittyneestä vastahakoisuudestaan huolimatta voinut jättää kommunistisen puolueen agitaatiotilaisuudeksi arvioiduissa hautajaisissa pidettyä puhetta ilman seurauksia: ”*Emme olisi tätä rääväsuista akkaa omaksi ja hovioikeuden kiusaksi näin kesällä pidättäneet, ellei olisi mennyt pöytäkirjassa mainittuun hautajaistilaisuuteen suutaan soittamaan*.” Kuulustelussa Hilda kielsi tietävänsä mitään puoluetoiminnasta ja puhuneensa lakien tai hyvin tapojen vastaisesti, mutta syytetoimet mahdollistuivat hänen julkisen toimintansa perusteella. Esimerkki kuvaa myös yksittäisten viranomaisten käsitysten eroja ja niiden vaikutusta epäiltyjen kohtaamaan kontrolliin: esimerkkitapauksessa syytetoimet olivat pääosaston kuulustelijaksi siirtyneen paikallisen nimismiehen näkökulmasta täysin tarpeettomia.[503]

503 Hmp 1671 (EKViA KD 232/206-1931, tied. 56), EK-Valpo, KA. Kontrollin välttämiseen liittynyttä omaa toimintaa käsitellään viimeisessä luvussa.

Kontrollin tiettyä sattumanvaraisuutta kuvaavat erittäin hyvin sellaiset tapaukset, joissa kontrollin ajankohtaistuminen ei suoranaisesti liittynyt valtiorikoksellisen toiminnan ennaltaehkäisemiseen tai tehdyn rikoksen selvittämiseen. Kyse saattoi olla sattumanvaraisesta nimen esille nousemisesta tai havainnosta, että henkilön olisi pitänyt istua valtiopetoksen valmistelusta jo useita vuosia vankilassa.[504] Valtiollisen poliisin pääosasto havaitsi esimerkiksi maanalaiseen työhön osallistuneen Ellenin (s. 1903) kohdalla henkilömapittamisen yhteydessä, ettei naista ollut ”*vaivattu*” edes kuulustelulla. Pääosasto kehotti paikallisosaston etsivää päivittämään sotilasvakoilusta epäillyn miehen puolison ja itsekin salaisten toimijoiden majoittamisesta epäillyn naisen kahdeksan vuotta vanhat henkilömappitiedot sekä yllättämään tämän kotietsinnällä. Aineiston perusteella paikallisosasto tyytyi kuitenkin vain kysymään naisen edesottamuksista paikalliselta asemapäälliköltä ja jätti näkyvät kontrollitoimet väliin, mikä muistuttaa jälleen kontrollin soveltamiseen liittyneistä ristiriitaisista käsityksistä.[505] Kuulustelematta jättäminen on aina voinut yksittäistapauksissa perustua myös yhteistyöstä sopimiselle, mutta kaikkea kontrollipolitiikan vaihtelevuutta ja tapauskohtaisuutta sillä ei voi selittää.

Valtiollinen poliisi tarkasteli pidättämismahdollisuutta toisinaan myös suhteessa nais- ja miesepäiltyjen oletettuun kuulustelukäyttäytymiseen. Pelkona oli, että epäilty ei tunnustaisi kuulusteluissa mitään tai hän muuttaisi kuulustelun jälkeen toimintaansa vaikeammin seurattavaksi saatuaan konkreettisen todisteen tarkkailusta. Tällaiset pelot yhdistettynä syytteeseen riittäneen näytön vähäisyyteen sai valtiollisen poliisin harkitsemaan kuulustelujen toteuttamismahdollisuutta.[506] Kun esimerkiksi valtiollisen poliisin Turun osasto havaitsi puoluekoulutetun Saaran (s. 1910) palanneen Suomeen alkuvuodesta 1936, se suunnitteli

504 Ks. esim. hmp A1858; A3533, EK-Valpo, KA.

505 Hmp 1546, EK-Valpo, KA.

506 Hmp 1462; 3469; 3641; A4062, EK-Valpo, KA. Epäiltyä miestä ei kannata kuulustella tämän oletetun asenteen perusteella: hmp A2976; A4229, EK-Valpo, KA.

naisen melko nopeaa pidättämistä kansanrintamataktiikan mukaisen työn estämiseksi. Valtiollisen poliisin pääosasto kuitenkin esti pidätyssuunnitelman, sillä se alkoi saada tiedustelijoiden välityksellä merkittäviä tietoja naisen salaisesta puoluetyöstään SKNL:n organisaattorina ja piirikomitean jäsenenä. Runsaan vuoden kuluttua Turun osasto suhtautui puolestaan epäillen pääosaston pidätyssuunnitelmiin näyttöjen vähyyden perusteella. Samalla turkulaiset vetosivat naisen oletettuun kuulustelukäyttäytymiseen:

> Kun pääosaston edellä kerrottuja tiedustelutietoja ja Turun osastonkaan viimeksi mainittua [tiedustelu]tietoa ei voida kuulustelussa esittää ja kun Saaralle kuitenkin olisi saatava jonkinlainen, mieluimmin tietysti ansioittensa mukainen, tuomio, niin jää hänen pidättämisensä pohja hyvin heikoksi. Voimatta esittää tosiasioihin perustuvia seikkoja Saaran salatoiminnasta, ennenkaikkea Lenin-koulun käymistään, on vaikeata tehdä pöytäkirjassa uskottavaksi, että se julkinen toiminta, jota hän on sos.dem. järjestöjen sisällä suorittanut, on pohjautunut SKP:lta saatuihin ohjeisiin. Väittää sitä hänelle tietysti voitaisiin, mutta vain niin ylimalkaisesti, ettei hän itsekään ottaisi sitä vakavasti. Ollen luonteeltaan tiukka ja itsetietoinen ei hän vähästä pelästykään. Lopputulos voisi johtaa vapaalle jalalle laskemiseen tai parhaimmassa tapauksessa tuomioon vain [valtiopetoksen valmistelun] ”edistämisestä”. Yrittämästä ei kuitenkaan olisi luovuttava.[507]

Lähdeaineiston perusteella ei ole varmuutta, millä perusteella pääosasto lopulta luopui pidätyssuunnitelmasta. Ehti kulua puolitoista vuotta ennen kuin pidättäminen tuli ajankohtaiseksi osana laajempaa Lenin-koululaisten pidätystä. Valtiollisen poliisin Turun osaston pelot siitä, että puoluekouluun osallistumista olisi vaikea todistaa, osoittautuivat vääriksi tiedustelijana toimineen Tauno Taivaisen kuulustelukertomusten perusteella. Naisen kuulustelukäyttäytymiseen liittyneiden pelkojen esiin nostaminen

507 Valtiollinen poliisi pidätti Saaran kerran aikaisemmin vuonna 1938, mutta tapaus koski erästä kirjatakavarikointia. Hmp 3641 (EK KD 100/858-1937, tied. 67–69), EK-Valpo, KA.

muistuttaa, että sukupuoli ei tehnyt naisista aina helpompia kontrollin kohteita miehisen poliisiorganisaation käsityksissä ja kokemuksessa. Osa naisepäillyistä oli valtiollisen poliisin käsityksissä erityistä vaivaa, murhetta ja vastusta antaneita toimijoita, mikä heijastui Saaran kohdalla pelkoihin vastarinnan murtamisen vaikeudesta.[508] Pääosasto ei Saaralta tunnustusta myöskään saanut, mutta tiedustelijan kuulustelukertomukset riittivät kuitenkin valtiopetoksen valmistelusta annetun tuomion näytöiksi.

Valvonnan sukupuolittuneisuutta käsittelevän tutkimuksen mukaan naisten pidättämisen välttäminen tai siirtäminen saattoi liittyä aikakauden naiskuvan ja sosiaalisen järjestyksen ylläpitoon.[509] Valtiollisen poliisin pidätyskäytännöistä on nähtävissä, että naisiin liitetyt käsitykset vaikuttivat tietyissä tilanteissa kontrollin soveltamiseen. Viipurin alueella naisepäiltyjen sukupuoli vaikutti jopa heidän kuulustelemisensa välttelemiseen 1930-luvun alussa. Viipurin osastopäällikkö Urho Hagelberg tiedosti, että osaston pyrkimys karttaa ”*vaikeasti käsiteltävien naisten pidättämistä*” oli johtanut alueella naisten johtavaan rooliin maanalaisessa toiminnassa. Sortavalan osaston ylietsivä nimesi itkevät ja kiroilevat naiset pahimpien kuulusteltavien joukkoon, mutta yhtä suoraa yhteyttä käsitysten ja pidätyskäytäntöjen välillä hän ei nosta esiin.[510]

Pidätysvalintojen sukupuolittuneisuus ei kuitenkaan kaikissa tapauksissa edustanut valtiollisen poliisin valintaa. Kimmo Rentola on tuonut esille, miten valtiollinen poliisi keskusteli loppuvuodesta 1938 kommunistista puoluetta vastaan suunnitelluista pidätyksistä sisäministeri Urho Kekkosen kanssa. Sisäministeri ei hyväksynyt valtiollisen poliisin listaa, jolla 14 ensimmäiseksi Helsingissä pidätettäväksi nimetyn joukossa oli yhdeksän naista.

508 Vaivaa, murhetta ja vastusta aiheuttaneista naisista: ks. esim. hmp 1155; 1402; 1412; 1896; 2496; A1942; A3099; A3117; A3198; A3347; A3666, EK-Valpo, KA.

509 Naisten pidättämättä jättämisen ja sosiaalisen järjestyksen säilyttämisen välisestä yhteydestä: Ballinger 2008.

510 Hmp 3469 (EK KD 154/1257-1933, tied. 7–8); ”Sortavalan alaosaston ylietsivän [N:n] alustus etsiväpäivillä lokakuulla 1933”, amp 462, EK-Valpo, KA.

Sisäministeri arvioi tällaisen näyttävän huonolta ulospäin ja toivoi ”*napaa, Venäjän-illegalistia tai Tukholman kuriiria, jonka ympärille juttu voitaisiin julkisuudessa punoa*”.[511] Naiset eivät lopulta edes jääneet täysin pidätysten ulkopuolelle. Syytteessä olleista 18 henkilöstä seitsemän oli naisia, joista lähes kaikki olivat puoluekoulutettuja. Lisäksi samaan juttuun kytkeytyneessä toisessa oikeuskäsittelyssä kahdeksasta pidätetystä kolme oli naisia, joista kaksi määriteltiin johtaviksi toimijoiksi.[512]

Vetoamalla negatiiviseen julkisuuteen Urho Kekkonen halusi mahdollisesti ylläpitää kuvaa, että naiset eivät osallistuneet merkittävästi maanalaiseen toimintaan tai ainakaan he eivät olleet valtiollisen vaarallisuuden näkökulmasta kaikkein pahimpia toimijoita. Negatiivinen julkisuus saattoi myös liittyä naisten tekemän rikollisuuden herättämään huomioon. Maailmansotien välisessä todellisuudessa naisten tekemä rikollisuus kantoi Ranskassa – mutta hyvin todennäköisesti myös laajemmassa eurooppalaisessa viitekehyksessä – sukupuolittuneita merkityksiä ja myi paljon sanomalehtiä. Erään vuonna 1931 toimineen pariisilaisen poliisimiehen mukaan naiset tekivät rikoksia tunteiden mukaan, mikä teki heistä miehiä kyvyttömämpiä suorittamaan kriminaalirikoksia onnistuneesti. Nämä sukupuolittuneet käsitykset heijastuivat yleisellä tasolla naisten miehiä lievempään kohteluun oikeusjärjestelmässä. Naisten osallisuus vakoiluun herätti sitä

511 Koko maassa tutkinnan alle joutui yhteensä 129 henkilöä. Rentola 1994, 564 viite 49. Atso Haapanen on sota-ajan kenttäoikeuksien vakoilutapauksia ja muita maanpetostuomioita käsittelevässä tutkimuksessaan todennut, että monet oikeuden jäsenet suhtautuivat naisten tuomitsemiseen miehiä lempeämmin antaessaan naisille vähemmän kuolemantuomioita. Haapanen 2012, 14–15. Joni Krekola on tulkinnut, että osaa Lenin-koulun käyneistä naisista kohdeltiin sota-aikana miehiä inhimillisemmin, kun kaikki samalla vuosikurssilla opiskelleet naiset eivät joutuneet turvasäilöön. Krekola 2006, 369–370, 370 viite 83. Vastaavasti esimerkiksi Venäjällä naisia pidätettiin harvemmin keisarin ajalla, ja heidän saamansa tuomiot olivat usein lievempiä. Clements 1997, 91, 95. Edellä mainituissa tutkimuksissa ei kuitenkaan ole pohdittu lempeämmän tai inhimillisemmän kohtelun taustoja.

512 ”Etappitie Venäjälle kulkenut Ruotsin kautta”, *HS* 21.2.1939; ”Jälleen uusi kommunistijuttu”, *IS* 20.4.1939.

vastoin voimakkaat stereotypiat vaarallisesti juonittelevista naisvakoojista ja punaisista viettelijättäristä, jotka manipuloivat miehiä. Kyse ei ollut samalla tavalla epärationaalisesti suoritetuista intohimorikoksista, minkä seurauksena naisten roolia saatettiin värittää todellisuutta raskauttavammaksi. Vaikka rikollisen naisen kuva oli erilainen kriminaalirikosten ja maanpetosrikosten kohdalla, naisten tekemät rikokset herättivät yhtäläisesti huomiota mediassa.[513]

Myös Suomessa lehdistö saattoi rakentaa uutisen naistoimijan ympärille. Suomalaisen kommunismin ja valtiollisen poliisin historiakuvaan liittyy suurena kertomuksena puolueen johdossa toimineita miehiä, piiriorganisaattoreita ja piiritason miesvaikuttajia vastaan syksyllä 1928 käyty oikeuskäsittely (*”leikkaus”*) puolueen yleisorganisaattorina työskennelleen Jalmari Rasin tunnustusten perusteella.[514] Ennen tätä oikeudenkäyntiä ja siihen johtaneita pidätyksiä Jalmari Rasi joutui itse syytteeseen muutaman muun nais- ja miestoimijan kanssa. Lehdistössä juttu jopa nimettiin syytettynä olleen naispiiriorganisaattorin mukaan, mikä korosti naisen poliittista toimijuutta ja valtiollista vaarallisuutta.[515]

Sukupuolinäkökulmasta kiinnostavaa on, että valtiollinen poliisi jätti Jalmari Rasin tunnustusten perusteella tehdyissä laajoissa pidätyksissä naiset lähes kokonaan kontrollin ulkopuolelle. Vaikka valtiollisella poliisilla oli Jalmari Rasin tunnustusten perusteella todistuskelpoista näyttöä muutamasta miesten kanssa samaan keskeiseen paikalliselimeen kuuluneesta naistoimijasta, vain yksi naisista joutui rikosvastuuseen. Pidätetyksi joutuneen Elmiinan (s. 1881) syytteessä mainittiin myös kuuluminen puolueen korkeimpien johtoelinten alaisiin naisjaostoihin, mutta samoihin osastoihin kuuluneista naisista kukaan muu ei joutunut

513 Jordan 2016, 192–194.

514 Lackman 2007, 203–208; Saarela 2008, 152; Krekola 2003, 41, 52; Lackman 1994, 69–72.

515 Hmp 306b; 1149; A1125, EK-Valpo, KA; ”Eeva Korhosen y.m. kommunistien juttu”, *HS* 8.3.1928. Esimerkiksi eräässä Viipurin osaston jutussa vuonna 1934, jutun päämieheksi oli nimetty yksi naispuoluetoimijoista. Hmp 3469 (EK KD 305/1275-1934, tied. 14), EK-Valpo, KA.

vuosiin kontrollin kohteeksi. Valinnan kiinnostavuutta korostaa se, että 46 rikosvastuuseen joutuneen puoluetoimijan joukossa oli lisäksi vain yksi merkittävä tamperelainen naistoimija, eräs puoluekoulutettu sekä muutama jutun pääsyytettyihin kytkeytynyt, mutta puoluetoimintaa vain avustajassa roolissa edistänyt nainen.[516]

Valintojen erikoisuutta kuvaa lisäksi se, että oikeuteen joutuneen Elmiinan osalta oikeuskäsittelyä raportoineessa lehdistössä esiin nousi samaan puolue- tai naisjaostotoimintaan osallistuneiden naistovereiden nimiä. Kaksi lehdistössä mainituista naisista oli ehtinyt paeta ulkomaille ennen pidätystään, mutta kaksi nimetyistä naisista oli yhä Suomessa. Valtiollinen poliisi oli kuulustelut naisia pääepäiltyihin liittyneissä kysymyksissä, mutta vapauttanut heidät ilman omaa puoluetoimintaa koskeneita rangaistusvaatimuksia. Kuulustelupöytäkirjojen perusteella vaikuttaa, että valtiollinen poliisi ei edes esittänyt naisille heidän omaa puoluetoimintaansa koskeneita kysymyksiä.[517]

Kun yksi pidätysten ulkopuolelle kokonaan jätetyistä naisista joutui vasta viiden vuoden kuluttua kontrollin kohteeksi, hänen oikeudenkäyntiavustajansa pyrki kyseenalaistamaan valtiollisen poliisin toiminnan tällaisen kontrollipoliittisen valikoinnin perusteella. Sofian (s. 1892) oikeudenkäyntiavustaja huomautti, että valtiollisella poliisilla oli aikanaan kaikki tarvittavat tiedot naisen kuulumisesta puolueen keskuskomitean naisjaostoon. Kiinnostavasti Sofia ei myöskään joutunut kovin suunnitelmallisesti kontrollin kohteeksi. Valtiollinen poliisi pidätti hänet, kun se löysi erään sattumalta pidätetyn naisen käsilaukusta hänen osoitteensa.[518]

Kaikkien näiden yksittäisten esimerkkien perusteella voidaan tulkita, että joissakin tapauksissa valtiollinen poliisi toisti naisten poliittisten tehtävien hoitamiseen liittyneitä ennakkoluuloja ja yl-

516 Hmp 35; 247; 464; 622; 694; 759; 1234; 1249; 1267; 1274; 1458; 1481; 1486, EK-Valpo, KA.

517 ”Ohrana kehoittanut Ennettä […]”, *TT* 24.7.1928.

518 Hmp 1267, EK-Valpo, KA; ”Naiskommunistit eivät jää valehtelemisen liukkaudessa miestovereitaan huonommiksi”, *TS* 18.10.1933.

läpiti kuvaa poliittisesta toiminnasta miehisenä toiminnan kenttänä jättämällä naiset pääosin pidätysten ulkopuolelle tai pidättämällä naisia lähinnä miestoimijoihin kytkeytyneissä tapauksissa. Näissä tilanteissa valtiollinen poliisi ei nähnyt naisten toiminnan rankaisemisella samaa valtion turvallisuuden takaamiseen liittynyttä roolia kuin miesten toiminnan estämisellä.

Käytännöt ja toimintaa ohjanneet periaatteet olivat kuitenkin vaihtelevia. Vaikka valtiollinen poliisi saattoi jättää naiset tietyissä tilanteissa pidätysten ulkopuolelle, naiset eivät olleet miehiä näkymättömämpiä kontrollin kohteita. Naisten rikosvastuuseen joutumisella ei kaikissa tilanteissa ollut mitään yhteyttä miesten toimintaan, eivätkä naistoimijat jääneet lopulta usein pidätysten ulkopuolelle. Joissakin tapauksissa valtiollinen poliisi käytti kuulustelua keinona saada naisepäillystä parempi valokuva, häiritä oletettua mielenosoitusta tai selvittää kommunististen julkaisujen alkuperä – toki kommunistien levittämät kirjoitukset, julkaisut ja mielenosoitukset oli mahdollista tulkita valtiorikokseen ”*viettelemiseksi*”.

Esimerkiksi uuden vuoden aattona 1933 valtiollinen poliisi pidätti Helsingissä usean yhdessä asuneen naisen ja heidän asuntoonsa jälkivalvonnan aikana saapuneet kommunistit. Kaikilla pidätyksillä ei kuitenkaan pyritty keräämään näyttöä valtiopetoksellisesta toiminnasta, vaan estämään oletettu isänmaanvastainen huutelu aattoiltana. Valvontatoimiston esittelijä Freedy Kekäläisen mukaan:

> [P]äätettiin pitää sellaisetkin henkilöt jatkuvasti pidätettyinä, joita vastaan ei ainakaan toistaiseksi ole havaittu mitään erikoisen raskauttavaa. Kaikki nämä henkilöthän sitäpaitsi ovat n.s. kommunistien ”kantajoukkoa”.[519]

Toisinaan turvallisuuspoliisi toimi hyvin määrätietoisesti tietyn naisen pidättämiseksi tai arvioi toimintaansa nimenomaan

519 Ks. esim. hmp 1761; A2262; A2573; A3055; A3212; A3340; A3524, EK-Valpo, KA. Mielenosoitukseen liittyvä esimerkki: Hmp 306b; 1849; 2039 (Ilmoitus 1/2.1.1933, tied. 31–33); 2496; A1785; A2904, EK-Valpo, KA.

naisten toiminnalle aiheuttamansa iskun näkökulmasta. Esimerkiksi valtiollisen poliisin Turun osastolle oli vuonna 1934 selvää, että kommunistisen puolueen postinvälitykseen luottamuksellisen tiedon mukaan osallistunut ja kaupungin kiukkuisimmaksi naiskommunistiksi määritelty Maria (s. 1904) pidätetään kotietsinnän tuloksesta huolimatta. Valtiollisen poliisin Turun osastolla ei ollut tietoa vahvistanutta näyttöä, mutta oman tarkkailunsa ja kuulusteluista hankkimiensa tietojen perusteella se saattoi epäillä naista valtiopetoksellisesta toiminnasta hänen yhteyksiensä perusteella. Kotietsinnästä löytyi Puna-Avun merkki ja puoluejäsenten myymiä kuvapostikortteja, jotka auttoivat valtiollista poliisia todentamaan Marian suhteet kommunistiseen puolueeseen. Marian valtiopetoksellisen toiminnan todistaminen ei kuitenkaan jäänyt yksin tällaisten pienten näyttöjen varaan, sillä hän tunnusti osittain kommunistisen puolueen hyväksi tekemänsä työn. Jälkeenpäin valtiollinen poliisi arvioi, että Marian poistaminen näyttämöltä oli ollut oivallinen isku paikallisia naiskommunisteja vastaan.[520]

Valtiollisen poliisin pidätyskäytäntöjä voidaan tarkastella vielä vakoilusta epäiltyjen naisten osalta. Vaikka naisten kohdalla upseerien ja sotilaiden kanssa seurustelu yhdistyi valtiollisen poliisin ja kansalaisten mielissä suoraviivaisesti vakoiluun, tällaiset epäilyt eivät vaikuta riittäneen kuulusteluperusteiksi kuin yksittäisissä tapauksissa. Yksittäisiä 1920-luvun alussa kevyin perustein tehtyjä pidätyksiä selittävät valtiollisen poliisin toimintatapojen vakiintumattomuus ja kommunistisen puolueen harjoittamaan sotilasvakoiluun liitettyjen pelkojen ajankohtaisuus. Esimerkiksi Kuopion poliisi pidätti upseerien kanssa ”*juopotelleen*” Selman (s. 1887) ”*selvenemään*” vuonna 1922, kun upseerit olivat työntäneet humalassa melunneen naisen kasarmirakennuksen ikkunasta ulos. Tutkinnan yhteydessä poliisi sai tietää naisen seurustelleen aktiivisesti muutaman kommunistin kanssa, minkä perusteella se epäili naista puolustusvoimien keskuudessa harjoittamasta urkinnasta ja kommunistisesta kiihotuksesta. Tutkintavastuun ottanut valtiollinen poliisi ymmärsi, että väärällä nimellä esiintynyt sekä

520 Hmp 3528, EK-Valpo, KA.

aiemmin irtolaisuudesta, näpistyksestä ja kieltolain rikkomisesta tuomittu nainen ei mitä ilmeisimmin ollut syyllinen esitettyihin epäilyihin. Selma lähetettiin huoltopoliisin huostaan. Vasta sotavuosien poikkeustila vaikuttaa seuraavan kerran vaikuttaneen joidenkin yksittäisten naisten kuulusteluun vain epämääräisten epäilysten perusteella. Useimmiten valtiollinen poliisi keskittyi tarkkailemaan vakoilusta epäiltyjä naisia, ellei sillä ollut varmoja näyttöjä epäilyjensä tueksi. Näytöt valtiollinen poliisi keräsi eri lähteistä, eivätkä tapaukset olleet herättäneet huomiota naisvakoojiin liitettyjen stereotypioiden perusteella.[521]

Vakoilusta epäiltyihin kohdistetun kontrollipolitiikan tietynasteisessa vähäisyydessä valtiollinen poliisi muistutti joitakin kansainvälisiä kollegojaan ja kylmän sodan aikaista suojelupoliisia. Vastavakoilun tavoitteena on usein ollut kontrollitoimien sijaan seurata epäiltyä hänen yhteyksiensä ja toimintatapojensa paljastamiseksi tai kestävän näytön keräämiseksi, yrittää eri keinoilla estää tai heikentää vieraan valtion vakoilutoiminta tai antaa kuva laajasta vastavakoilusta. Vakoilutoimijan paljastamisen ja rankaisemisen toissijaisuus on voinut liittyä myös valtion välisten suhteiden ylläpitoon, ulkopoliittiseen harkintaan ja julkisuuden välttelyyn.[522]

---

521 Selma: hmp 80, EK-Valpo, KA. 1920-luvun osalta: ks. myös hmp 256, EK-Valpo, KA. Sotavuosien osalta: hmp 4104; 4168; 4239; A3688; 256 Turku; VP KD 487/744-1944, amp 526, EK-Valpo, KA. Kaiken kaikkiaan kaikista 872 henkilömapitetusta naisesta 79 % joutui vähintään kerran kuulusteltavaksi, mutta vakoiluun osallistuneiksi tiedettyjen, siitä epäiltyjen ja siinä avustaneiksi luokittelemieni naisten (77) kohdalla kuulusteluprosentti oli hieman alle neljäkymmentä prosenttia. Ks. esim. hmp 4055; 4100; A3252; A3258; A3279; A3612; A3885; A4154, EK-Valpo, KA. Ks. myös Mäki 1995, 28–29, 32, 40–42, 52–53.

522 Luukkonen 2022, 22–24, 73–77, 133, 137, 267–268, 284, 290–293, 298, 334–335, 445–446; Jordan 2016, 107, 143, 183, 191; Quinlan 2014, 8, 49, 69–70; Jeffery 2011, 228–230, 267–271; Rentola 2009c, 128, 130–132; Jeffreys-Jones 2007, 105; Marx 1988, 63–64; West 1982, 52–60, 73–74; Dallin 1955, 34–40, 69–70. Venäjän keisarikunnan aikainen salainen poliisi pidätti usein vain näytön perusteella, jotta se ei loisi epäluottamusta hallintoon. Daly 1999, 223–224.

Maailmansotien välillä Suomen ja Neuvostoliiton välejä määrittelivät keskinäiset epäluulot, erilaiset yhteiskuntajärjestelmät, ulkopolitiikan ideologiset kytkökset ja turvallisuuspoliittiset uhkakuvat, mutta myös lokakuussa 1920 solmittu Tarton rauha, kauppasuhteiden kehittäminen ja 1930-luvun alussa allekirjoitettu hyökkäämättömyyssopimus. Aappo Kähösen tulkinnan mukaan molempien maiden ulkopolitiikka siirtyi 1920-luvun alun jälkeen ideologisesti perustellusta ekspansiosta ja aktiivisesta vaikuttamisesta toisen valtion asioihin kohti valtion etua ja diplomatiaa. Tässä yhteydessä maailmanvallankumous, heimokansapolitiikka ja Suomen rooli venäläisemigranttien terroritekojen tukemisessa jäivät taustalle.[523]

Valtiollisen poliisin päällikkö Ossian Holmström antoi alaisilleen kesällä 1922 käskyn välttää kaikessa toiminnassa selkkausta maiden välillä. Valtiollinen poliisi ei kuitenkaan ollut kovin valikoiva Neuvostoliiton lähetystöä, neuvostotiedustelua tai yleisemmin sotilasvakoilua sivunneiden vakoilutapausten julkisessa tutkinnassa.[524] Näissä tutkinnoissa ja oikeuskäsittelyissä miehet muodostivat toimijoiden ja syytettyjen enemmistön. Esimerkiksi sosialistisen nuorisoliiton jutun yhteydessä vuonna 1926 muutamia Neuvostoliiton kauppavaltuuskunnassa työskennelleitä ja asevelvollisuuttaan suorittaneita miehiä syytettiin sotilasvakoilusta. Niistä sosialistisen nuorisoliiton naisista, joita valtiollinen poliisi epäili vakoilusta, vain yksi joutui rikosvastuuseen. Hänen

523 Kähönen 2021, 19, 42–45, 93, 95, 98, 224–228, 283–284. 1930-luvulla puolueet korostivat Suomessa pyrkimystä korrekteihin idänsuhteisiin. Soikkanen 1984, 373.

524 ”Päällikön yksityinen kiertokirje n:o 5”, amp 1432, EK-Valpo, KA. Kiertokirjeestä: ks. myös Lapinniemi 2019, 18–19. Tapauksista: ks. esim. ”Neuvosto-Venäjän vakoilutoiminta pääkaupungin sotilasviranomaisten keskuudessa paljastumassa”, *TS* 29.5.1923; ”Sotilasvakoilu Suomessa Venäjän hyväksi”, *IL* 15.4.1924; ”Bolshevikien kansainvälinen vakoilutoiminta”, *AL* 17.1.1923; ”Äsken paljastettu kommunistinen vakoilujärjestö”, *Vaasa* 26.7.1922; ”Två kommunistspioner anhållna vid gränsen”, *Hbl* 12.5.1922; ”Useita työläisiä taas Viipurin hovioikeudessa”, *Pohjan Voima* 17.1.1926, ”Marraskuun leikkauksen uhrit Turun hovin tutkittavina”, *TT* 18.2.1926; ”Ryska konsulatet i Viborg har dolt en militärspion”, *Hbl* 30.10.1925.

kohdallaan tutkinnassa tai oikeuskäsittelyssä ei kuitenkaan viitattu mitenkään vakoiluepäilyihin, joten epävarmaksi jää näyttöjen riittävyyden ja sukupuolen merkitys valintojen taustalla. Valtiollisen poliisin valinnat ovat kuitenkin kiinnostavia sukupuolen näkökulmasta, sillä erään tiedustelijan raportin mukaan kuuden tärkeimmän vakoilutehtäviä suorittaneen nuorisoliittolaisen joukossa oli kaksi naista. Ylipäätään sosialistisen nuorisoliiton jutussa syytteeseen joutuneiden reilun kolmenkymmenen henkilön joukossa oli vain kaksi naista. Toinen naisista joutui kontrollin kohteeksi ilmeisesti vain sillä perusteella, että hän sattui olemaan erään miestoimijan luona polttamassa papereita pidätyksen aikana.[525]

Vaikka lähetystön suojissa harjoitettu vakoilu oli tietojen mukaan muuttunut aiempaa järjestelmällisemmäksi, valtiollinen poliisi ei pidättänyt samoissa tiedustelijaraporteissa mainittua puolalaistaustaista Irmaa (s. 1880). Tiedustelijat määrittelivät Irman erittäin vaaralliseksi ja runsaasti tietoja lähetystöön tuoneeksi naiseksi. Kuulusteluvalintoja ei kuitenkaan voi selittää yksipuolisesti sukupuolella ja siihen liitetyillä aikalaiskäsityksillä, sillä vuosia Neuvostoliiton lähetystössä työskennellyt Irma oli vuosikymmenen alussa pidätetty yksistään ilmiantoon liittyneen vakoiluepäilyn perusteella. Naisia oli myös syytetty sotilasvakoiluun osallistumisesta jo ennen valtiollisen poliisin perustamista. Lisäksi naiset olivat olleet näkyvästi syytettyinä ensimmäisissä ”*laillisen hallituksen kukistamisyrityksiä*” vastaan käydyissä oikeudenkäynneissä.[526] Irman syyttämättä jättäminen vuonna 1926

525 Osa henkilömapeista on luokiteltu puoluetyöntekijöiden joukkoon, koska henkilömapin tiedot viittaavat enemmän SKP:n/SKNL:n toimintaan. Hmp 34; 44; 45; 97; 242; 302; 405; 421; 462; 548; 635; 662; 918; 1579; 1600, EK-Valpo, KA; ”Kommunistijuttu Turun hovioikeudessa”, *HS* 16.2.1926; ”Turun hovioikeuden kanneviskaali vaatii sosialistisen nuorisoliiton lakkauttamista”, *TS* 16.1.1926; ”Marraskuun leikkauksen uhrit Turun hovin tutkittavina”, *TT* 18.2.1926.

526 Irmasta: hmp 568, EK-Valpo, KA; ”Järnvägsfunktionären som bolsjevikisk maskinskriverska”, *Hbl* 8.6.1922; ”Rautatiehallituksen virkailija bolshevikkien palveluksessa”, *HS* 8.6.1922; ”Vaarallinen naisvirkailija”, *IL* 8.6.1922; ”Rautatiehallituksen erotettu kirjanpitäjätär”, *Sosdem* 10.6.1922. Ennen

perustui varmasti siihen, että hänellä ei ollut osuutta sosialistisen nuorisoliiton toiminnassa. Valtiollinen poliisi ei kuitenkaan koskaan kuulustellut Irmaa vakoilusta. Taustalla vaikutti joko tietolähteiden suojeleminen, näyttöjen vähäisyys tai muut tekijät.

Kontrollin kohteeksi joutuminen saattoi joissakin tapauksissa kytkeytyä myös sisäpoliittisiin tekijöihin. Sisäpolitiikan vaikutus tulee selkeästi esiin esimerkiksi sosialistisen työväenpuolueen perustajia vastaan käydyssä oikeudenkäynnissä ja myöhemmässä puolueen lakkauttamisessa, sillä hallitus oli aluksi aloitteellinen asiassa luodakseen poliittisesti vakaan tilanteen.[527] Erään vakoilusta epäillyn naisen kohdalla sisäpoliittisilla asemilla oli kuitenkin kontrollin soveltamista hillitsevä vaikutus. Sisäministeriön alainen valtiollinen poliisi ei saanut ylemmiltään lupaa kuulustella juutalaista Ljubaa (s. 1896) asian arkaluonteisuuteen vedoten. Ranskan rajalla salakirjoitus hallussaan kiinni jääneen naisen tapauksesta teki arkaluonteisen huhut, joissa epäilty yhdistettiin ulkoministerin yksityissihteeriksi ja rakastajattareksi sekä korkeassa asemassa olleiden miesten suosiossa olemiseen. Vaikka tapaus painettiin ainakin osittain villaisella, naisen henkilömappiin kertyi seuraavan kahdenkymmenen vuoden aikana satunnaisia merkintöjä tarkkailusta. Mitään herraseurassa vietettyjä ravintolailtoja ja yleistä epäilyttävyyttä konkreettisempia tietoja valtiollinen poliisi ei kuitenkaan saanut tietää, eikä naista lähdeaineiston perusteella koskaan kuulusteltu epäilyistä.[528]

---

valtiollisen poliisin perustamista syytetyistä naisista: hmp 165; 833; 1187; 1554; 1824; 1885; 2670, EK-Valpo, KA; ”Punaisten maanalainen toiminta”, *HS* 14.2.1919; ”Oikeus- ja poliisiasioita”, *HS* 21.6.1919; ”Vakoilusta pidätetty nainen”, *Työn valta* 11.9.1919; ”Punaisten vakoilijoita liikkeellä”, *Länsi-Savo* 14.7.1919.

527 Myöhemmin valtiollinen poliisi valmisteli mielipidekenttää pidätyksille vuotamalla tietoja lehdistölle, mikä osaltaan sitoi hallituksen käsiä toimenpiteisiin. Mäkelä 1980, 123–124, 138–146, 156, 180, 253.

528 Hmp 731, EK-Valpo, KA. Eräässä toisessa tapauksessa valtiollisen poliisin sisällä kontrollitoimia pyrittiin vastustamaan ulkoministeriössä työskennelleen miehen maineen varjelemisella. Asian selvittäminen eteni kuitenkin mahdollisten mainehaittojen edelle. Kuulustelua pidemmälle tutkinta

***

Yhteenvetona totean, että turvallisuuspoliisin kontrollipolitiikka näkyi hyvin eri tavalla sen seuraamille henkilöille. Intensiivinen seuranta ei aina tarkoittanut näkyvää kontrollipolitiikkaa, kuten erityisesti vakoilutapaukset havainnollistavat, eikä vähäinen tai jopa olematon seuranta vaikuttanut pidättämiseltä ja kuulustelulta välttymiseen, kuten monen valtiollisen vaarallisuuden näkökulmasta vähäisen toimijan pidätykset osoittavat. Toisiaan vastaavilla rikoksilla saattoi olla hyvin erilaiset seuraukset, mihin vaikutti osaltaan tiedustelijoiden suojelu ja kontrollin edustajien erilaiset käsitykset kontrollin tarpeesta. Jaakko Mäkelä ja Tapio Huttula ovat vastaavasti tuoneet esiin kontrollin soveltamiseen liittyneen satunnaisuuden. Sosialistisen työväenpuolueen ja kommunistisiksi luokiteltujen työväenjärjestöjen lakkauttamisessa ja työväentalojen sulkemisissa valtiollisen poliisin paikallisosastot saattoivat noudattaa omaa pidätyspolitiikkaansa.[529]

Tällainen valvonnan satunnaisuus, kontrollin epäjohdonmukaisuus sekä kontrollin harjoittajan epäyhdenmukaiset käsitykset seurannan kohteen vaarallisuudesta ja kontrollin tarpeesta ovat olleet tyypillistä myös muille turvallisuus- ja tiedustelupalveluille: Seurannan laajuus ei kaikissa tapauksissa tarkoittanut näkyvää kontrollia, merkittävää näyttöä tai edes viranomaisen varmuutta epäillyn toimimisesta kommunistien tai neuvostotiedustelun hyväksi. Kontrollia ei sovellettu yhdenmukaisesti ja yksimielisesti epäiltyihin. Osa vakavien epäilyjen kohteiksi joutuneista henkilöistä voitiin hyvin käsittämättömistä syistä jättää kokonaan kuulustelematta. Viranomaiset ovat toisinaan käyttäneet paljon resursseja vähäpätöisten asioiden tutkimiseen ja olleet hitaita havaitsemaan tärkeitä toimijoita.[530]

---

ei kuitenkaan edennyt. Hmp 918, EK-Valpo, KA. Samaan kokonaisuuteen liittyen: ks. Kotakallio 2014, 190–193.

529 Huttula 2000, 193; Mäkelä 1980, 148–149, 164.

530 Laamanen 2020, 337–338, 343; Murphy 2019; Green 2017, 327–330; McDonough 2016, 122–123, 138, 140–142, 184; Callaghan & Phythian 2013, 141–142; Burke 2008, 13–15, 67, 95–96, 164. Luonnollisesti henkilön kyt-

Valtiollisen poliisin pidätyskäytäntöjen tapauskohtaisuutta ja tiettyä satunnaisuutta analysoitaessa voidaan tehdä vertailua myös Gestapoon. Klaus-Michael Mallmanin ja Gerhard Paulin natsi-Saksan salaisesta poliisista esittämä arvio on osittain toistettavissa valtiollisen poliisin kohdalla yhteiskuntajärjestelmän ja poliisikulttuurin eroista huolimatta, kun ei oteta huomioon valtiollisen poliisin suunnitelmallisesti toteuttamia suurpidätyksiä. Tutkijoiden esittämän tulkinnan mukaan Gestapolla ei ollut systemaattista tähtäystä vastarintaa vastaan, vaan paljon riippui yksittäisen viranomaisen ajatuksista ja saaduista ilmiannoista. Toimintaa suunnattiin niitä kohtaan, jotka sattuivat osumaan turvallisuuspoliisin näköpiiriin ja kenestä saatiin ilmiantoja.[531]

Valtiollisen poliisin kohdalla kyse ei vastaavalla tavalla ollut ilmiannoista, vaan vähemmän systemaattisesta tähtäyksestä kertovat kontrollin soveltamisen tapauskohtaisuus, laaja tiedonkeruu ja resurssien levittäminen laajalle. Valtiollinen poliisi ei aina tarkastellut epäilemiään naisia miesten tavoin pohtiessaan kontrollin harjoittamista. Naiset saattoivat joidenkin tutkintojen osalta vapautua lähes poikkeuksetta kontrollilta. On epävarmaa, miten paljon näissä valinnoissa oli kyse naisiin liitetyissä aikalaiskäsityksissä. Kyse ei kuitenkaan ollut vain naisten tarkastelusta heidän feminiinisiksi katsottujen ominaisuuksien, kuten kuulusteluissa esiin nousevan tunteellisuuden, näkökulmasta. Valtiollinen poliisi saattoi jättää naisia kuulustelematta myös heidän periksiantamattoman asenteensa perusteella. Viranomainen myös työskenteli määrätietoisesti estääkseen joidenkin naisten toiminnan.[532]

Koska valtiollinen poliisi käytti kontrollia toisinaan umpimähkäisesti ja hätäisesti, toiminta saattoi johtaa jopa oikeuskanslerin

keytyminen merkittävään tapaukseen madalsi pidätyksen kynnystä, vaikka tiedot olisivat olleet vähäiset. Ks. esim. ”Koskee desantti Vesterlundin juttua”, amp 529, EK-Valpo, KA.

531 Mallman & Paul 1994, 289.

532 Vrt. esimerkiksi Neuvostoliiton gulag-vankileirijärjestelmässä naisia rangaistiin kaikkein eniten miestensä todellisten tai kuviteltujen tekojen perusteella. Lähteenmäki 2022, 308–309; Clements 1997, 280–281.

antamaan virkavirhetuomioon. Tutkimusaineistossani vastaan tulleessa virkavirhetapauksessa tapahtumien kulku alkoi kesällä 1923 Sipoosta, jossa naapurit tekivät paikalliselle nimismiehelle ilmoituksen hämäräperäisestä naisesta ja epäilivät naista virheellisesti pidätetyksi määrätyksi sosialistisen työväenpuolueen kansanedustajaksi. Henkilösekaannuksen kohteeksi joutunut Selma (s. 1887) piti tätä ja aiempia pidätyksiään täysin perusteettomina ja teki valituksen oikeuskanslerille parin vuoden jälkeen. Valtiollinen poliisi oli kuulustellut Selmaa aiemmin upseerien kanssa juopottelun (edellä mainittu esimerkki vuodelta 1922), kommunistien kanssa seurustelun, väärien henkilötietojen antamisen ja yleisen epäilyttävyyden perusteella. Puolustuskannalle pakotettu valtiollinen poliisi yritti vedota Selman pidätyksen aikaiseen käyttäytymiseen ja aiempiin epäilyihin. Tapausta tutkinut kihlakunnanoikeus kuitenkin katsoi, että valtiollinen poliisi oli ylittänyt toimivaltuutensa ja tehnyt virkavirheen hätiköidyllä toiminnallaan.[533] Tapaus on tutkimusaineistossani yksittäinen. Kiinnostavasti viranomaisten kanssa siveys- ja irtolaisasioissa tekemisiin joutuneella naisella, jonka valtiollinen poliisi määritteli toden ja mielikuvat sekoittaneeksi *"yleiseksi naiseksi"* ja seikkailijattareksi, oli rooli turvallisuuspoliisin toimivaltuuksien kyseenalaistamisessa.

Virkavirhetuomio ja edellä mainittu paikallistoimijoiden omapäinen toiminta osoittavat, että valtiollisen poliisin laajalle kontrollipoliittiselle vallalle asetettiin joissakin tapauksissa rajat. Lisäksi ennen valtiollisen poliisin vakinaistamista käydyt poliittiset keskustelut viraston tarpeellisuudesta ja budjetista sekä esimerkiksi julkisuuteen vuotaneet tiedot Suomen turvallisuusviranomaisten osallistumisesta Venäjän vallankumouksen jälkeen maasta paenneiden emigranttien vastavallankumouksellisen toiminnan tukemiseen pakottivat valtiollisen poliisin jossain määrin rajoittamaan toimintatapojaan, kuten aikaisemman tut-

533 Valtiollisen poliisin Selman mielenterveyteen kohdistamat epäilyt osoittautuivat osittain toteen vuonna 1927, kun Selma jäi kiinni kolmen miehen puukotuksesta. Puukotuksen taustalla oli kiinnijääminen palveluspaikan irtaimiston panttaamisesta. Hmp 80, EK-Valpo, KA.

kimuksen perusteella on tiedettyä. Vaikka lain rajaviivoilla toiminen, sääntöjen ohittaminen ja kyseenalaisten keinojen käyttö olivat erottamaton osa valtiollisen poliisin historiaa monen muun turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisen tavoin, valtiollista poliisia ei voi pitää yksinomaan omaa toimikenttäänsä laajentaneena valtiona valtiossa. Aikaisemmassa tutkimuksessa esitettyjen määritelmien mukaisesti valtiollinen poliisi tulee määritellä löyhästi päättäjien valvonnassa olleeksi itsenäiseksi viranomaiseksi, joka eli omaa suljettua elämäänsä jossain määrin maaherrojen valvonnan ulottumattomissa ja salaliittojen ja uhkakuvien läheisyydessä sekä mukautui jossain määrin uusiin hallitusvallan käyttäjiin. Tämän ei kuitenkaan pidä peittää alleen sitä, että valtiollisessa poliisissa valkoisen Suomen perinnön varjeleminen oikeutti lain rajaviivalla kulkemisen ja satunnaisen ylittämisen. Esko Riekin mukaan ohranahenkeen kuului tahtoa ”*lainpyykkien*” ohittamiseen, minkä lisäksi poliittisen rikollisuuden vastustaminen samaistettiin valtiollisessa poliisissa sotaan. Tällaiset käsitykset oikeuttivat kiertämään lakia ja käymään rikollisten kanssa kauppaa – jos siitä oli maalle etua.[534]

534 Valtiollisen poliisin ja sen toimivaltuuksiin liittyneistä käsityksistä: Mainio 2015, 317–318; Lackman 1994, 29–30; Ahti 1990, 107–109; Siltala 1985, 342. Vrt. Björne 1977, 23. Esko Riekin kommentista: Lackman 2009, 220; Silvennoinen 2008, 59–60; Lackman 1994, 53; Lackman 2007, 175, 178. Ks. myös Aatsinki 2008, 283. Vertaukset sotaan: ”Jalmari Sinivaaran pitämä luento rikospoliisipäällystökursseilla 19.2.1937”, ”Fredrik Kekäläisen rikospoliisipäällystökursseilla 22.2.1937 pitämä luento”, amp 461, EK-Valpo, KA. Emigranttijärjestöjen avustamisesta: Mainio 2015, 14–15, 31, 50–53, passim. Muiden turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten lain rajaviivoilla toimimisesta, kyseenalaisista toimintatavoista ja lakien omavaltaisista ylityksistä: ks. esim. Schrecker 1998, 225–227; Gellately 1996, 960; Hannant 1993, 12, 274–275; Marx 1988, 31–34.

Syyllisyydeltään vahvistetut – hovioikeuteen vaikuttamisen merkitys

Kun valtiollinen poliisi teki itse valintoja syytetoimiin lähetettävistä ja ilman toimenpiteitä jätettävistä tapauksista, se rikkoi oikeusvaltioperiaatteiden määrittelemiä toimivaltojen rajoja.[535] Oikeudenkäytön näkökulmasta merkittävä osa valtiollisen poliisin kontrollipolitiikkaa olivat myös sen erilaiset vaikutusyritykset valtio- ja maanpetosrikoksia ensimmäisenä oikeusasteena käsitelleisiin hovioikeuksiin. Nämä vaikutusyritykset ilmenivät pöytäkirjoissa tietynlaisina kerronnan tapoina, epäiltyjen syyllisyyttä vahvistaneina kuvauksina ja hovioikeuksien ohjailuna. Koska tällaisella toiminnalla oli vaikutusta epäiltyjen saamiin rangaistuksiin, edustavat vaikutusyritykset valtiollisen poliisin kontrollin soveltamisessa hyödyntämää määrittelyvaltaa siinä missä pidättämiseen, syyttämiseen, turvasäilöön sulkemiseen ja ulkomaanpassien myöntämiseen liittyneet valinnatkin. Vaikutusyritysten käsittely täydentää aikaisemman tutkimuksen kuvaa niistä tavoista, joilla valtiollinen poliisi ylitti puolueettoman poliisiviranomaisen roolinsa. Samalla tarkentuu kuva siitä, miten valtiollinen poliisi suhtautui epäiltyjen oikeuksiin ja ymmärsi valtion turvallisuuden takaamiseen liittyneen tehtävänsä.

Valtiollisen poliisin tapa kirjoittaa kuulustelupöytäkirjat ja muistiot subjektiiviseen, omia tulkintoja korostaneeseen ja syyttäjän työskentelyä tukeneeseen sävyyn on sementoitu vallitsevaan historiakuvaan. Valtiollinen poliisi pyrki ylittämään rikoksia paljastaneen ja ehkäisseen turvallisuuspoliisin roolinsa pyrkiessään suullisesti ja kirjallisesti ohjailemaan syyttäjistöä vaatimalla rikoksentekijälle rangaistusta, selventämällä hovioikeudelle pöytäkirjaan kirjattua syyllisyyttä tai pyrkimällä vaikuttamaan juttua käsittelevän hovioikeuden valintaan. Yhtäläisesti turvallisuuspoliisi saattoi neuvoa hovioikeuden edustajia sopivan lainkohdan

535 Valtiollisen poliisin ”syyteharkinnan” ja oikeusvaltioperiaatteen ristiriidasta: Björne 1977, 343–344. Eräässä tapauksessa valtiollinen poliisi sanoi epäillylle, ettei tämä tarvitsisi asianajajaa, koska juttu oli valtiollisen poliisin näkökulmasta niin selkeä. Hmp 1535, EK-Valpo, KA.

soveltamisesta tai toimittaa heille oikeusprosessin aikana varmentamattomia tiedustelijatietoja. Syytetyt olivat näiden vaikutusyritysten myötä oikeudessa lähtökohtaisesti heikossa asemassa. Heidän oikeuksiensa puutteita korosti se, että kaikkea todistusaineistoa ei annettu heille nähtäväksi ja valtiollisen poliisin miehet esiintyivät heidän omasta aloitteestaan toimeenpannuissa oikeusjutuissa myös todistajina.[536] Tällaisten vaikutusyritysten tarkastelu valvonnan arjen tasolla auttaa ymmärtämään, mikä vaikutus näillä käytännöillä oli joissakin tapauksissa yksilöille.

Ensiksi on tärkeä huomioida, miten harvoista vaikutusyrityksistä on säilynyt lähdemerkintöjä. Vain harvoista suullisista vaikutusyrityksistä on tehty kirjallisia dokumentteja. Valtiollisen poliisin edustajat olivat usein todistajina hovioikeuden istuinnoissa, joten heille tarjoutui monia epävirallisia vaikutusmahdollisuuksia. Yksittäiset vaikutusyrityksistä kertovat esimerkit kuitenkin paljastavat, miten salaisen toiminnan eri tasoilla työskennelleet naiset eivät jääneet valtiollisen poliisin vaikutusyritysten ulkopuolelle.

Esimerkiksi valtiollisen poliisin Viipurin osastopäällikkö Urho Hagelberg selkeästi toivoi pääosaston viestivän kanneviskaalille, että se oli ollut kyvytön käyttämään kaikkea tiedusteluaineistoaan paikallisten johtomiesten yhteydenpitäjänä toiminutta ja rajaa ylittänyttä ”etappiliikennettä” organisoinutta Vilhelmiinaa (s. 1875) vastaan. Samalla Viipurin osasto korosti ”*päämieheksi*” määritellyn naisen rankaisemisen tärkeyttä paikallisen kommunisminvastaisen taistelun edistämiseksi: *”[J]os Vilhelmiina nyt tulee tuomituksi, niin täkäläisistä suurtekijöistä, jotka eivät vielä koskaan ole tulleet rangaistuksi, on jälellä yksi ainoa nim. Elsa, jonka syytteeseen joutumista alaosasto pitää tärkeänä ja työskentelee sen*

536 Hmp 1462; 1535 (pyrkimys vaikuttaa tietyn hovioikeuden valintaan); 1886 (sopivan lainkohdan neuvomisesta); 2074; 3469; A2788 (syytteen selventämisestä); A3252 (ehdotus vakoiluasian käsittelyn yhdistämisestä myrkytysasian kanssa); A3279 (sopivan lainkohdan neuvomisesta); A3319; A3525, EK-Valpo, KA; Wickström 2022, 94; Silvennoinen 2008, 60–61, 384 viite 127; Lackman 2007, 293; Kekkonen 1996, 234; Lackman 1994, 30, 75; Mäkelä 1989, 238–240; Lackman 1987, 203; Björne 1977, 23–24, 343–347; Mäkelä 1976, 304–305; Hiitonen 1953, 533–534.

hyväksi."[537] Esimerkki on havainnollinen myös edellä käsiteltyjen pidätys- ja syytekäytäntöjen näkökulmasta: valtiollinen poliisi toimi joissakin tilanteissa hyvin määrätietoisesti tietyn naisen saamiseksi rangaistusvastuuseen.

Kaikissa vaikutusyrityksissä ei kuitenkaan ollut kyse vain valtiollisen poliisin yksipuolisesta toiminnasta. Osa hovioikeuden edustajista suhtautui suopeasti valtiollisen poliisin toimintaan. Kun valtiollinen poliisi keskusteli yksittäisten hovioikeuksien edustajien kanssa kuulustelupöytäkirjoista ja valtiollisen poliisin niissä esittämistä tulkinnoista vuonna 1932, oikeusoppineet eivät pitäneet tiukasti kiinni esitutkintavallan rajoista. Sen sijaan oikeusoppineet esittivät toiveen kuulustelupöytäkirjan loppuosaan lisättävästä lausunnosta. Tällainen syytteeseen asetettavan henkilön "*tosiasiallista asemaa*" ja toiminnan merkitystä koskeva lausunto oli valtiollisen poliisin tulkinnan mukaan toivottua erityisesti sellaisissa tapauksissa, joissa syyllisyyden osoittaminen kuulustelupöytäkirjassa jäisi "*pakostakin epätäydelliseksi*". Kaikki hovioikeuden edustajat eivät pitäneet tulkintojen ja todistamatta jääneiden tutkimustietojen esittämistä oikeuden ohjaamisena vaan tuomioon riittäneenä näyttönä, mikä edusti valtiolliselle poliisille oikeuslaitoksen kehitystä.[538]

Keskustelut ilmentävät hyvin Suomen oikeuskulttuuria maailmansotien välillä. Aikaisemman tutkimuksen mukaan sisällissodan jälkeen Suomessa luotiin demokraattisen oikeusvaltion lainsäädännöllinen perusta, mutta oikeustodellisuus irtaantui oikeusvaltioihanteista. Oikeudenkäytön politisoituminen ja muuttuminen oikeusvaltion edellyttämästä sääntösidonnaisuudesta tarkoitushakuiseksi kommunismia ja yhteiskunnan vastaista toimintaa pois kitkeväksi järjestelmäksi loukkasi kansalaisten yhdenvertaisuutta lain edessä. Kysymys ei ollut vain täysin erilaisesta suhtautumisesta oikeiston tekemiin laittomuuksiin ja siitä, miten vasemmistolaisen poliittisen rikollisuuden korkeasuhdanteet tuomioistuimissa osuivat sisäpoliittisesti kuumiin vaiheisiin.

537 Hmp 3469 (EK KD 305/1275-1934, tied. 14–15), EK-Valpo, KA.

538 EK KD 179/48–1932, kansio 35, Joensuun alaosaston arkisto; "Kalvin suojelu", amp 461, EK-Valpo, KA.

Rikollisen toiminnan kriteereiksi riittivät usein todistamatta jääneet olettamukset, poliittiset arviot sekä ylimalkaiset käsitykset kommunistien toiminnasta, keinoista ja päämääristä. Tietoisesti tai tiedostamattaan tuomioistuimet ja muut viranomaiset taipuivat yhteiskunnallisen ilmapiirin paineessa.[539]

Vaikka valtio- ja maanpetosrikossyytteisiin riittivät tutkitusti ylimalkaiset käsitykset ja viittaukset, valtiollinen poliisi turvautui joissakin tapauksissa kerronnan värittämiseen, liioitteluun ja tapahtumien kulun vääristämiseen vaikuttaakseen hovioikeuden ratkaisuihin. Valtiollinen poliisi ohjeisti edustajiaan tekemään epäillyn asemaa ja toimintaa tulkinneet lausunnot liioittelematta, mutta käytäntö oli toisinaan päinvastainen. Samaan aikaan, kun valtiollisen poliisin johto varoitti vahvistamasta heikkoa esitutkintaa ”*mahtavilla sanoilla*”, se ohjeisti alaisiaan neuvottelemaan tosiasioihin perustumattomien sanojen käytöstä pääosaston kanssa.[540]

Tällä neuvotteluviittauksella valtiollisen poliisin johto epäsuorasti ilmaisi hyväksyntänsä tosiasioihin perustumattomien sananmuotojen hyödyntämiselle kuulustelupöytäkirjoissa. Käytännössä liioittelun välttäminen ja tosiasiassa pysyminen jäivät yksittäisiä sananmuotoja kaukaisemmaksi asiaksi, sillä valtiollinen poliisi saattoi tarkoitushakuisesti kirjoittaa koko pöytäkirjan ”*mustaan muotoon*” tuomion edistämiseksi. Tiedustelijan suojelua vaatineessa tapauksessa viranomainen saattoi jopa laittaa tiedot toisen henkilön nimiin. ”*Vetäköötasianosaiset sitten Tammisaaressa tukkanuottaa*” on tältä osin hyvin kuvaava ilmaus valtiollisen poliisin suhtautumisesta epäiltyjen oikeuksiin ja virheellisen tietolähteen nimeämisen seurauksiin.[541]

Oulun osastopäällikkö Eino Pallarin Helsinkiin kirjoittama kirje keväällä 1932 kiteyttää hyvin, miten valtiollisessa poliisis-

539 Kekkonen 2013, 139–140, 167; Kekkonen 1996, 234–236; Björne 1977, 106; Mäkelä 1976, 304–305, 313–315.

540 EK KD 179/48–1932, kansio 35, Joensuun alaosaston arkisto; ”Kalvin suojelu”, amp 461, EK-Valpo, KA.

541 ”Kalvin suojelu”, amp 461 (tukkanuotta); hmp 1885 (mustaan muotoon kirjoittaminen: ”Hagelbergille”, tied. 7), EK-Valpo, KA.

sa saatettiin suhtautua yksittäisiin epäiltyihin, heidän rikostensa vakavuuteen, pöytäkirjan kerronnan värittämiseen ja oikeutta ohjanneeseen tyyliin. Tyyli muistuttaa sisällissodan aikaisia käsityksiä ja korostaa viholliskuvan voimakkaan halventavia sävyjä:

> Enempää en minäkään [kuulustelussa] saanut viime kuulon jälkeen irti näistä täkäläisistä, vaikka toiveita on edelleenkin, vaikka lujille näyttää ottavan – mokomatkin alaikäisyyttä tangeeraavat sikiöt. En osaa antaa vielä ohjetta pöytäkirjasi johdannolle ja taivunkin antamaan siihen vapaat kädet. […] Äsken kaiken varalta kuulustelin tämän vasikan virallisesti, ja laadin pöytäkirjan siihen muotoon, että [tapaukseen sotkeutuneessa] V:ssä näkyvästi makaa vika ja suostui tämä tiedottaja, kun asia meni tälle mallille, lähtemään hoviin. […] Juttu asiallisesti ei minusta ole juuri mikään, mutta tuollainen häviten kieltäminen paisuttaa sen ties kuinka vaaralliseksi hovin silmissä, jota tietysti yritän höystää johdannossa ja välimerkinnöissä.[542]

Kerronnan värittäminen ilmentää hyvin valtiollisen poliisin tarkoitushakuista kirjoittamista. Tällaista kirjoittamista ilmensivät myös tiedustelijoilta saatujen tietojen, valtiollisen poliisin omien tulkintojen ja epävarmojen näyttöjen kirjaaminen pöytäkirjoihin epäillyn syyllisyyttä kommentoineiksi ”*merkinnöiksi*”, joilla valtiollinen poliisi pyrki tuomaan kuulustelijan oman näkemyksen vahvemmin osaksi tekstiä. Huomionarvoista on, että eräässä esimerkkitapauksessa valtiollinen poliisi esitteli anonyymina tiedustelijatietona kuulustelussa tunnustaneen naisen kertomuksen, jonka se arvioi osittain epätarkaksi. Valtiollinen poliisi oli luvannut naiselle estävänsä hänen nimensä ilmitulon, mutta kertomuksen epätarkkuudella ei ollut merkitystä valtiollisen poliisin pyrkiessä osoittamaan epäiltyjen syyllisyyden. Yhtäläisesti samaa tarkoitusta ajoivat pitkät ja teoreettisen pöytäkirjat, joista hovioikeuden edustajat saattoivat kritisoida valtiollista poliisia. Teoreettisissa pöytäkirjoissa epäiltyä koskeneet syytteet yhdistettiin samalle loogiselle jatkumolle kommunistista puoluetta kos-

542 Hmp 2438 (Toimistopäällikkö Löfving, tied. 16), EK-Valpo, KA.

keneiden yleisten väitteiden kanssa, mikä tarkoitti otteita SKP:n ja Kominternin ohjeista, määräyksistä ja toimintalinjoista sekä valtiollisen poliisin näihin kytkeytyneitä tulkintoja. Erään hovioikeuden kanneviskaalin mukaan teoreettisia otteita oli suositeltavaa käyttää lyhyinä otteina syytetyn toiminnan rikollisen luonteen vahvistamisessa, mutta syytteeseenpanon heikkoutta niillä ei tullut peittää.[543]

Valtiollinen poliisi pyrki vahvistamaan kuvaa epäiltyjen syyllisyydestä myös kuvaamalla epäillyn mahdollista toimintaa tai rakentamalla loogisen jatkumon esimerkiksi aikaisemman pidätykseltä välttymisen ja siihen liittyneiden tulkintojen varaan. Valtiollinen poliisi aloitti esimerkiksi erään naisen syyllisyyden rakentamisen samassa talossa asuneiden puoluetovereiden pidätyksen kuvauksella. Valtiollisen poliisin tulkinnan mukaan naisen poismuutto talosta tovereiden pidätyksen jälkeen osoitti hänen noudattaneen SKP:n ohjeita, mutta viranomaisella ei ollut mitään todistusaineistoa naisen osallisuudesta puoluetoimintaan. Vasta tämän kuvauksen jälkeen valtiollinen poliisi siirtyi kuulustelupöytäkirjassa varsinaiseen syytteeseen johtaneisiin tietoihin.[544]

Puoluekoulutuksen saaneen Olgan (s. 1898) tapauksessa valtiollinen poliisi pyrki vakuuttamaan kuulustelupöytäkirjan lukijan naisen puoluekoulukelpoisuudesta kuvaamalla tämän oletettua toimintaa. Kaikki valtiollisen poliisin kuulustelupöytäkirjassa tekemät valinnat eivät suorilta käsin menneet hovioikeudessa läpi, sillä hovioikeus pyysi selvennystä epätarkkoihin ja ristiriitaisilta vaikuttaneisiin tietoihin. Valtiollisen poliisin valvontatoimiston päällikkö Kaarlo Löfving myönsi ristiriitaisuuden johtuneen todistuskelpoisen näytön puuttumisesta: ”*[M]erkitsin asian ptk:aan selittämään, millä tavalla Olga on voinut täyttää Lenin-kouluun pääsemisen ehdon 2–4 vuoden puoluetoiminnasta.*” Viranomaisella oli Olgan paikalliskomitean toimintaan osallis-

543 Hmp 3469; A3138; EK KD 79/10-1931, kansio 35, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA; Koivisto 2012, 145–148; Björne 1977, 346. Teoreettisista pöytäkirjoista: ks. esim. hmp 1303; 2397; 4190; A2862; A3249; A3533; A3249; A3339, EK-Valpo, KA.

544 Hmp 1725, EK-Valpo, KA.

tumisesta vain varmentamaton tieto. Vastaus oli hovioikeudelle riittävä näyttö, sillä tuomiopäätöksessä viitattiin ympäripyöreästi Olgan puoluetehtävissä toimimiseen.[545]

Valtiollinen poliisi ei korostanut epäillyn syyllisyyttä ainoastaan tekstin tasolla, sillä se pyrki joissakin tapauksissa eri henkilöitä käsittäneitä rikostutkintoja yhdistämällä vahvistamaan omaa tulkintaansa epäillyn syyllisyydestä. Valtiollinen poliisi oli esimerkiksi kuulustellut Karoliinaa (s. 1879) viidesti vuosikymmenen aikana, mutta vain sosialistisen työväenpuolueen asiassa syyllisyys oli viety oikeuden ratkaistavaksi. Kun valtiollinen poliisi kesällä 1930 tutki Karoliinan osuutta työväenpuolueen työn jatkajaksi todetussa vaalikomiteassa ja SKP:n ohjaamaksi arvioiduissa naisten edustajaliikkeessä, se päätti yhdistää samaan pöytäkirjaan Karoliinan kahden aikaisemman asuintoverin kommunistisen nuorisoliiton (SKNL:n) toimintaa käsitelleen tutkinnan. Tapaukset yhdistämällä valtiollinen poliisi pyrki vakuuttamaan todeksi päätelmän, jonka mukaan Karoliinan puoluetoiminta ei rajoittunut yksistään kommunistisen puolueen ohjeiden mukaiseen toimintaan julkisissa järjestöissä, vaan hän oli osallinen julkaisujen levitykseen ja muuhunkin puoluetoimintaan. Päätelmä salaisella puoluelinjalla työskentelystä nojasi kuitenkin yksistään tietoon, joka oli saatu kommunistisen nuorisoliiton toimintaan osallistuneiden entisten asuintovereiden tutkinnan yhteydessä. Sen mukaan toinen naisista oli Karoliinan pidätyksen yhteydessä vaihtanut ruokakomerossa piilossa olleen aineiston kätköpaikkaa. Päätelmien ketju ei kuitenkaan vakuuttanut hovioikeutta, sillä se langetti Karoliinalle tuomion yksistään hänen julkisesta toiminnastaan.[546]

---

545 Hmp A3463 (Turun Hovioikeuden Herra Kanneviskaalille, tied. 78), EK-Valpo, KA. Eräässä tapauksessa hovioikeus kysyi tietolähdettä kuulustelupöytäkirjan ympäripyöreästi ilmaistuun tietoon: ”*kommunisti meni suoraan Miettisen asuntoon*”. Valtiollisen poliisin mukaan tietolähdettä ei kuitenkaan kannattanut ilmiantaa – ”*kävi Miettisen miten tahansa*”. Hmp 3467 (käsinkirjoitettu muistiinpano, tied. 43), EK-Valpo, KA.

546 Hmp 1861; 1996; 2026, EK-Valpo, KA.

Samanlainen lukijan tarkoituksenmukainen harhaanjohtaminen epäiltyjen tapauksia yhdistämällä näkyy myös esimerkiksi vuonna 1933 Vaasan hovioikeuteen lähetetyssä tapauksessa. Valtiolliselle poliisille tuntematon Laura (s. 1912) oli kiinnittänyt valtiollisen poliisin etsivän huomion liikuttuaan myöhäiseen aikaan rautatieasemalla painavan näköisen matkalaukun kanssa tunnetun kommunistin seurassa, ja jäänyt kiinni monistustarvikkeiden kuljettamisesta junamatkan jälkeisessä matkalaukun tarkistuksessa. Lauran kiinnijäämisen seurauksena valtiollinen poliisi päätti kohdistaa pidätykset myös hänen seurassaan rautatieasemalla nähtyyn naiseen ja tämän puolisoon. Vaikka pariskunnan luona pidetystä kotietsinnästä löytyi kommunistista kirjallisuutta, Oulun osaston päällikkö Eino Pallari ei ollut tyytyväinen: ”*Koetamme tehdä heistä apureita, sillä tympäisee lähteä Vaasan hoviin, kun siellä ei tahdo lähteä vuotta enempää kenellekään. Kiristysruuvina voimme sopivasti käyttää kotiin jäänyttä sairasta lasta.*” Lapsen käyttäminen kiristysruuvina viittaa värväysyritykseen, mutta apureista puhuminen liittää tapahtumat enemmän rikoskumppanuuteen ja tapahtumakulun vääristämiseen – värvätyt ja värvättävät olivat valtiollisen poliisin kielenkäytössä kalveja, vasikoita ja tiedustelijoita. Oikeuskäsittelyyn edettyään tapaus olikin kääntynyt päälaelleen: valtiollinen poliisi löysi ensin pariskunnan luota kirjallisuutta, ja tätä asiaa selvitettäessä ilmeni Lauran osuus aineiston kuljettamisessa.[547] Näin kolmikon syyllisyys rakentui vahvalle oletukselle, että Laura oli saanut kirjat pariskunnalta, vaikka sellaista ei pystytty todistamaan.

Pöytäkirjojen vääristämisen lisäksi todistusaineiston vääristäminen ei ollut sekään täysin vierasta valtiolliselle poliisille, kuten aikaisemmassa tutkimuksessa on osoitettu. Ville Okkonen ja Tiina Lintunen ovat niin kutsuttujen kuutosten sota-ajan oikeuskäsittelyä koskevassa tutkimuksessaan todenneet, että hovioikeus arvioi valtiollisen poliisin luotettavaksi vakuuttaman todistusaineiston väärennetyksi. Tutkijat ovat päätelleet, että käytetty dokumentti perustui mahdollisesti valtiollisen poliisin kuulustelijan

547 Hmp A3198 (Herra Löfvingille, tied. 40), EK-Valpo, KA; ”Kommunistijuttu Vaasan hovioikeudessa”, *HS* 20.12.1933.

näkemään alkuperäiseen raporttiin ja siihen tehtyihin lisäyksiin. Oikeuskäsittelyssä nimettömänä esitelty raportti oli todellisuudesta erään tiedustelijan kertomus.[548] Tässä mielessä niin kutsutut valkoinen ja punainen valtiollinen poliisi muistuttivat toisinaan, sillä Juha Pohjonen on osoittanut punaisen valtiollisen poliisin väärentäneen erään sotien jälkeisen maanpetostutkinnan kuulustelupöytäkirjat. Tavoitteena oli antaa hovioikeudelle kuva selvästä tapauksesta.[549]

Valtiollinen poliisi saattoi myös muilla keinoilla pyrkiä varmistamaan omasta näkökulmastaan riittävän rangaistuksen epäillylle. Keinovalikoimassa oli esimerkiksi toisen valtiorikokselliseen hyödyntäminen todistajana, jotta valtiollinen poliisi varmistaisi valitsemalleen henkilölle tuomion. Näillä valinnoilla turvallisuuspoliisi jätti osan valtiorikokselliseen toimintaan osallistuneista rangaistusten ulkopuolelle, mikä korostaa kontrollin tapauskohtaisuutta. Kun esimerkiksi puoluekomennukselle Suomeen palannut Lydia (s. 1903) erehtyi etsimään majoittajaansa väärästä asunnosta ja jäi Oulussa kiinni hämäräperäisestä naisesta tehdyn ilmoituksen seurauksena, valtiollinen poliisi ei kohdellut Lydian majoittamiseen osallistuneita naisia yhtäläisellä tavalla.[550] Vaikka majoittaminen ja majoituksen järjestäminen olivat valtiorikoksellisuuden näkökulmasta yhtä rangaistavaa toimintaa, valtiollinen poliisi jätti Lydian majoittaneen naisen syytetoimien ulkopuolelle:

> Irene oli Lydian todellinen majoittaja mutta katsottiin hänet sopivammaksi esittää todistajaksi, varsinkin kun Iida kieltää osuutensa tähän juttuun ja kun Ireneä ei täällä pidetä mitenkään ansioituneena kommunistina, vaan suuriperheisenä perheen äitinä.

548 Okkonen & Lintunen 2021, 133–135. Ks. myös Rentola 1994, 586–587 viite 57, 63. Eräässä henkilömapissa kirjoitetaan, miten eräs kirje saatiin valtiollisen poliisin haltuun "*Hermansonin taktiikalla*". Taktiikalla viitattiin etsivän tai tiedustelijan näkemään kirjeeseen, josta oli tämän näkemisen perusteella tehty jäljennös. Tiedossa ei ole, käytettiinkö kirjettä näyttönä kuulustelussa tai oikeudessa. Hmp 2871, EK-Valpo, KA.

549 Pohjonen 2002, 66.

550 Oikeusvaltioperiaatteista: ks. esim. Kekkonen 2013, 124–128.

Tähän järjestelyyn on myöskin pääosasto antanut suostumuksensa.[551]

Valtiollisen poliisin valikoiva ote perustui mitä ilmeisemmin naisten taustoille ja naisten kuulustelukäyttäytymiselle. Kuulustelussaan Irene (s. 1899) oli kieltämisen jälkeen myöntänyt Idan (s. 1882) järjestäneen majoituksen, minkä perusteella valtiollinen poliisi oli kyennyt liittämään tutkintaan sille aiemmin tutun naisen. Hovioikeus oli tuominnut majoituksen järjestäneen Idan kahdesti kommunistisen puolueen peiteorganisaatioiden riveissä toimimisesta, mutta hylännyt syytteen eräässä maanalaiseen puoluetoimintaan liittyneessä tapauksessa. On oletettavaa, että valinnoillaan valtiollinen poliisi halusi varmistaa, että niin ei kävisi toistamiseen. Näin valtiollinen poliisi antoi tekijästä muodostettujen mielipiteiden ja niihin liittyneiden omien intressiensä vaikuttaa valintoihin. Neljän lapsen vanhemmuuteen liittynyt äitiys oli lähinnä retorinen keino, koska myös Idalla oli kaksi lasta. Valtiollinen poliisi ei useinkaan jättänyt edes vastasyntyneiden tai pienten lasten äitejä tai raskaana olleita naisia kontrollin ulkopuolelle. Yhdessä tapauksessa valtiollinen poliisi kirjasi jättävänsä naisen syyttämisen väliin muutaman kuukauden ikäisen lapsen vuoksi: Nainen oli aktiivinen julkisessa toiminnassa, mutta valtiollinen poliisi ei ollut täysin varma naisen osuudesta työpaikalta löytyneisiin puoluelehtiin. Jos maanalainen toiminta olisi ollut todennettavissa, ei äitiys olisi tässä tapauksessa suojellut naista. Toisessa tapauksessa nainen vapautui raskauteen vedoten sodanaikaisesta turvasäilöstä vain muutaman viikon istumisen jälkeen, mitä voi pitää melko poikkeuksellisena.[552]

551 Hmp 1725; A494 (EK KD 170/1354-1934, tied. 68), EK-Valpo, KA.

552 Raskaana vangituista/tuomituista: ks. esim. hmp 820; 4152; A1649; A2942; A3262; A3411, EK-Valpo, KA; Savolainen 2000, 63. Heti, kun eräs nainen oli päässyt synnytyslaitokselta kotiin, valtiollinen poliisi kävi testaamassa tunnusta hänen luonaan. Hmp 123 Kuopio, EK-Valpo, KA. Äitiyden/raskauden perusteella vapautuneista: hmp A660, EK-Valpo, KA; Vuorinen 2020, 115–116.

Vaikka valtiollisen poliisin tarkoituksenmukaisten vaikutusyritysten määrä ja laatu jäävät tarkemmin avoimiksi kysymyksiksi, esiin nostamani yksittäiset esimerkit auttavat tarkentamaan kuvaa valtiollisen poliisin kyseenalaisista toimintamenetelmistä sekä oikeusistuimiin vaikuttamisesta. Samalla nämä vaikutusyritykset herättävät pohtimaan valtiollisen poliisin ymmärrystä valtion turvallisuuden takaamiseen liittyneen tehtävän luonteesta. Jaakko Mäkelän tulkinnan mukaan turvallisuuspoliisille oli rikoksen selvittämistä tärkeämpää leimata tietty poliittinen toiminta valtio- ja maanpetokselliseksi. Tiina Lintunen on pitänyt tällaista tulkintaa liian kärjekkäänä ja epäillyt näkemyksen yleistettävyyttä koko valtiollista poliisia koskevaksi.[553] Vähäisten näyttöjen perusteella syyteharkintaan lähetettyjen epäiltyjen, valtiollisen poliisin kuulustelupöytäkirjojen muokkauksen ja epäiltyjen oikeuksiin suhtautumisen näkökulmasta Jaakko Mäkelän arvio turvallisuuspoliisin toimintamotiiveista vaikuttaa kuitenkin yleisellä tasolla pätevältä.

Poliittisen toiminnan rikolliseksi leimaamisen ensisijaisuutta havainnollistaa hyvin valtiollisen poliisin Viipurin osaston suhtautuminen eräiden valtionvastaisesta toiminnasta epäiltyjen henkilöiden rankaisemiseen vuonna 1928. Viipurin osasto oli kuulustellut kahta naista ja yhtä miestä vuonna 1920 maanalaisesta toiminnasta epäiltyinä, mutta jättänyt kuulustelupöytäkirjat tekemättä ja naisten syytetoimet väliin tekojen vähäpätöisyyden perusteella. Valtiollisen poliisin törmättyä toiseen naiseen uudelleen vuosien kuluttua se alkoi tarkastella vanhaa tapausta syyttämismahdollisuuden näkökulmasta. Viranomainen arvioi, että se saattaisi jutun yhteydessä saada syytteeseen myös erään toisen miehen. Tässä vaiheessa syytetoimet edustivat kuitenkin valtiopetoksellisen toiminnan ennaltaehkäisemisen sijaan mahdollisuutta rangaista puoluetyöhön kykenemättömiksi arvioituja ”*hulttioita*” heidän aikaisempien tekojensa perusteella. Valtiol-

553 Mäkelä 1989, 238; Lintunen 2015, 215. Myös Ulla Aatsinki on esittänyt, että käytännössä valtiollinen poliisi keskitti kaikki voimansa ehkäistäkseen kommunistien ja vasemmistolaisten organisaatioiden toiminnan ja pidättääkseen niiden johtohenkilöt. Aatsinki 2020, 57.

lisen poliisin Viipurin osaston edustajaa kiinnosti tapauksessa enemmän tiettyjen henkilöiden rankaiseminen heidän aikaisemman vähäisen toimintansa perusteella kuin valtion turvallisuutta vastaan kohdistuneen akuutin uhan ennaltaehkäisy tai tapahtuneen rikoksen selvittäminen:

> [Epäillyt] eivät nykyisin ole kelvollisia S.K.P:n työhön, eivätkä liene olleetkaan sotilasjärjestön työssä muuten kuin tekijämiesten välikäsinä; eikä juttu liioin ole erittäin kiitollinen tutkittava, mutta siinä sentään voinee saattaa muutamia hulttioita rangaistukseen.[554]

Viipurin osaston edustajan käsityksistä epäillyt naiset olivat miesten tavoin hulttioita, vaikka hulttio-sanalla viitataan yleisesti kelvottomiksi arvioituihin miehiin. Tällaisista esimerkeistä huolimatta käsitys valtiollisesta poliisista lähinnä valtio- ja maanpetosrikostuomioihin tähdänneenä toimijana ei kestä koko turvallisuuspoliisitoimintaa kattavaa yleistystä. Viimeistään 1920-luvun lopulta lähtien valtion turvallisuuden takaaminen ei tarkoittanut valtiolliselle poliisille sitä, että sen olisi pitänyt tuomita mahdollisimman moni henkilö valtio- ja maanpetosrikoksista. Siinä missä vielä vuonna 1923 valtiollisen poliisin päällikkö lupasi etsiville rahallisen palkkion, jos he saisivat kiinni ja syytteeseen kommunististen lentolehtisten levittäjän, viimeistään vuosikymmenen jälkimmäisellä puoliskolla viranomainen oli entistä valikoivampi kontrollin soveltamisen suhteen.[555] Yhä useammin valtiollinen poliisi valitsi tarkkailun kontrollipoliittisen väliintulon sijaan ja painotti työn ennaltaehkäisevää luonnetta. Taustalla vaikutti tiedustelijatyön kehittyminen.

Valtiollisen poliisin syyttämisintoon vaikutti joissakin tapauksissa myös kontrollipoliittinen konteksti. Esimerkiksi kommunistisen puolueen toimijaksi tiedetyn Martan (s. 1907) yhtäkkinen ilmestyminen kotipaikkakunnalleen usean vuoden tauon jälkeen talvisodan aikana vahvisti epäilyjä naisen puoluekoulutuksesta.

554 Hmp 1314 (EK KD 19/1201-1928, tied. 9–11); 2670, EK-Valpo, KA.

555 Luvatusta palkkiosta: EK KD 1762/3821-1923, amp 1432, EK-Valpo, KA.

Huomion taustalla oli tiedustelijan kuulema huhu Neuvostoliitosta laittomasti saapuneesta naisesta ja puoluetoimijasta, mutta valtiollinen poliisi oli kyvytön todentamaan oletetun puoluekoulutuksen:

> Sen enempää kuin siitä ilmenee, emme pysty nyt saamaan kokoon, emme edes tiedä, mitä kouluja Martta on Venäjällä käynyt. Kaiken läpihän kyllä kuultaa, että jotakin luvatonta on siellä hommaillut.[556]

Valtiollinen poliisi jopa neuvotteli syyttämismahdollisuudesta kanneviskaalin ja kahden muun hovioikeuden edustajan kanssa, mutta joutui pettymään hovioikeuden kielteiseen kantaan. Sotavuodet kuitenkin mahdollistivat Martan sulkemisen turvasäilöön ilman täyttä varmuutta hänen puoluekoulutuksestaan ja -komennuksestaan. Sodan ympäristö ei automaattisesti tarkoittanut matalaa syyttämiskynnystä, mutta Martan tapauksessa se mitä ilmeisimmin vaikutti valtiollisen poliisin toimintaan.

Valtiollisen poliisin sisällä todettiin viimeistään lokakuussa 1926, että kommunismin vastustaminen ei missään tapauksessa tarkoittanut vain valtio- ja maanpetosrangaistuksia. Syyttämisen sijaan viranomaisen tuli keskittyä epäiltyjen tarkkailuun, jotta se oppisi vuosikausien tunnollisella työllä tuntemaan kommunismin ”*harhaopin*”.[557] Paineita tähän suuntaan tuli vuosikymmenen taitteessa myös sisäministerinä toimineelta Toivo Kivimäeltä ja eräältä hovioikeuden asessorilta. Edistyspuoluetaustaisen sisäministerin ja hovioikeuden edustajan näkemysten mukaan valtiollisen poliisin ei tulisi vastaisuudessa kaivaa vanhoja juttuja. Viranomaisen ei myöskään pitäisi kytkeä ”*tarkoituksenmukaisettomasti*” pikkutekijöitä tutkintoihin ja viedä vähäpätöisten avustajien tapauksia hovioikeuden ratkaistavaksi. Vaikka valtiollisen poliisin päällikkö Esko Riekki pyrki puolustamaan vanhojen tekojen perusteella syyttämistä, jos epäillyn ajankohtaisesta toiminnasta

556 Hmp A3099 (Osastopäällikkö Aarne Korpimaa, tied. 57), EK-Valpo, KA.

557 ”Mieskohtainen kiertokirje Etsivän keskuspoliisin alaosastojen päälliköille”, amp 1433, EK-Valpo, KA.

ei ollut riittävää tietoa, hän välitti näkemykset alaisilleen. Esko Riekki pohti kuitenkin valtiollisen poliisin tarvetta vähentää vähäpätöisten juttujen tekemistä, koska hovioikeuden edustajan näkemyksen mukaan kommunistijuttuja oli ollut jo liikaa. Valtiollisen poliisin päällikön laatiman kiertokirjeen mukaan viranomaisen olisi entistä tarkemmin varottava ”*heikon, todistamattoman ja yliampuvin perustein lastatun*” jutun päästämistä hovioikeuteen. Samalla olisi otettava huomioon, että ainakin Viipurin hovioikeudessa menestyivät vain sellaiset kommunistien julkista toimintaa koskevat käsittelyt, joissa kommunistisen puolueen osallisuutta ei saatu todistetuksi.[558] Yksistään julkisen toiminnan varaan juttuja ei kannattanut rakentaa.

Valtiollisen poliisin paineet vähäpätöisimpien tapausten syyttämättä jättämiseen eivät kuvaa, että valtiollinen poliisi olisi kohdistanut kontrollipolitiikkansa 1930-luvun alkupuolella vain isoimpiin tekijöihin muiden selvien tapausten jäädessä tutkimatta. Valtiollinen poliisi osoitti edelleen syyttämisintoa joitakin avustavissa rooleissa toimineita sekä yksittäisiä kommunististen julkaisujen levittäneitä ja säilyttäneitä naisia kohtaan ilman, että nämä tapaukset olisivat liittyneet isompiin tutkintoihin.[559]

Kaiken kaikkiaan henkilömapitetuista naisista reilu puolet (52 %) sai vähintään kerran ehdottoman tai ehdollisen vankeusrangaistuksen. Tämä joukko edustaa kymmenesosaa (10 %) kaiken kaikkiaan valtio- ja maanpetosrikoksista rangaistusvastuuseen vuosien 1919–1944 välillä joutuneista henkilöistä.[560]

Poliittisista rikoksista tuomittujen kokonaismäärä – noin 4 500 henkilöä – kuvaa ajan poliittista ilmapiiriä, mutta osuus on lopulta vain murto-osa kaikista henkilökortteihin rekisteröidyistä, silmällä pidetyistä, seuratuista ja henkilömapitetuista epäillyistä.

558 EK KD 1125/1982-1933, amp 1435; EK KD 171/25–1929, amp 1434, EK-Valpo, KA.

559 Ks. esim. hmp 1886; 1940; 1996; 2062; 2195; 2228; 2314; 3573; 3629; 5426; A2398; A3086; A3702; 836 Viipuri, EK-Valpo, KA. Vrt. Lackman 1994, 74.

560 Tuomittujen kokonaismäärästä: ks. s. 42 viite 57. Esimerkiksi Turun hovioikeudessa 1919–1939 tuomituista naisia oli 24,4 % (1930-luvulla 28,8 %). Björne 1977, 416.

Tämä korostaa sitä, että valtiollisen poliisin kontrollipoliittinen ymmärrys kytkeytyi pitkälti tarkkailuun ja ennaltaehkäisevään toimintaan. Rangaistuksiin tähdännyt toiminta ei ollut täysin toissijaista, mutta toiminnassa korostui ennen kaikkea laaja tiedonkeruu ja epäiltyjen tarkkailu. Tarkkailun ja tiedonkeruun korostuminen ei ole kansainvälisesti tarkasteltuna erikoista. Esimerkiksi kylmän sodan aikaisen FBI:n osalta on todettu, että rangaistuksiin tähdänneen toiminnan sijaan valvonnan ja tiedonkeruun tavoitteena oli osaltaan kategorisoida henkilöitä ja siten määritellä, ketkä tuli rajata tiettyjen etujen ja tilojen ulkopuolelle.[561]

Toisinaan tämä tarkkailijan rooli ja työn ennaltaehkäisevä luonne menivät niin pitkälle, että rikoksesta rankaiseminen jäi taustalle. Toisin sanoen epäiltyjen seurantaa jatkaessaan, tapauksia kypsytellessään ja raskauttavampia näyttöjä kerätessään epäillyn rangaistusvastuuseen saattaminen saattoi menettää merkityksensä. Esimerkiksi Oulun osasto harkitsi helmikuussa 1939 erään tiedustelijan kuulustelukertomusten perusteella pidätettäväksi valittavien joukkoa ja vertaili epäiltyjen seurantatietoja. Aune (s. 1915) nousi yhtenä nimenä esille, sillä muutamaa vuotta aikaisemmin hän oli valtiollisen poliisin käsityksen mukaan ollut kommunistisen nuorisoliiton toiminnan paikallinen ”*päämies*”. Keskeisestä roolista huolimatta valtiollinen poliisi jätti naisen pidättämättä, koska sillä ei ollut mitään näyttöä naisen salatoiminnasta viimeisten vuosien ajalta – ja olihan Aune jo kahdesti tuomittu valtionvastaisesta toiminnasta. Tämä kontrollin soveltamiseen liittynyt valinta herätti tovereiden epäilyt Aunen tiedustelijan roolista, sillä naisen osuus tuli oikeuskäsittelyä raportoineessa lehdistössäkin esille.[562]

Vaikka valtiollisen poliisin toiminnassa korostui epäiltyjen tarkkailu, se pyrki toisinaan ohjailemaan hovioikeutta myös tuomioista valitettaessa. Rangaistuspäätökseen riittäneen näytön ja tuomion arviointi kuului tuomiovallan piiriin, mutta valtiollinen

561 Montalbano 2019, 244.

562 Hmp 2871, EK-Valpo, KA; ”Yhteis- ja kansanrintaman luominen sekä solutustyö kommunistien pyrkimyksenä Suomessa”, *AL* 22.2.1939.

poliisi ei malttanut olla kommentoimatta epäoikeudenmukaisiksi kokemiaan päätöksiä. Valituspyynnön vakuudeksi valtiollisella poliisilla saattoi olla epäillystä saatuja uusia tietoja, mutta joissakin tapauksissa valituspyyntö perustui viranomaisen omille näkemyksille.[563] Valtiollisen poliisin omien näkemysten vaikutus tulee hyvin ilmeiseksi niin sanotun suuren vakoilujutun yhteydessä 1930-luvun alussa ja Hertta Kuusisen (s. 1904) tapauksessa. Valtiollinen poliisi myönsi suoraan kanneviskaalille epäonnistuneensa saamaan Hertan toiminnan laajuudesta todisteita. Salaisesta puoluetoiminnasta kertoivat ainoastaan laiton asuminen maassa, yhteys puolueen merkittävään johtohenkilöön, kaksi salakirjoitettua paperia, perusteellinen valehtelu kuulustelussa, tiedustelijalta saatu tieto puoluetoimijoiden kokouksesta sekä tapauksen herättämä kansainvälinen huomio. Näyttöjen vähyydestä huolimatta valtiollinen poliisi yritti saada kanneviskaalin valittamaan neljän ja puolen vuoden tuomiosta osoittaakseen, että Hertta oli saamaansa tuomiota merkittävämpi toimija. Näyttöjen vähyyden ja valittamisen ristiriitaa häivytti hovioikeuden kanneviskaalin esittämä – ja valtiollisen poliisin päällikkönä toimineen Esko Riekin toistama – ajatus, jonka mukaan toiminta ei olisi ”*illegaalista, jos siitä olisi täydet todistukset aina saatavissa*”.[564]

Esko Riekin johdolla valtiollinen poliisi kuvaili tyytyväisyyttään niin kutsutussa suuressa vakoilujutussa jaettuun 28 vankeusrangaistukseen syyttäjänä toimineelle notaarille helmikuussa 1934. Kun notaari kertoi valittavansa tuomioperusteiden ”periaatteellisesta puolesta”, valtiollisen poliisin päällikkö yhtyi valittamisen kannattamiseen: ”*että sittenkin vaikkapa vain muodon vuoksi valitettaisiin muutamien rangaistuksiin lisää. Sellaisiksi uhreiksi puolestamme ehdotimme seuraavat […]*”. Muodon vuoksi valittamiseen ja uhreiksi valitsemiseen liittyneet sanavalinnat kertovat omalta osaltaan paljon valtiollisen poliisin suhtautumisesta valittamiseen. Tuomiosta valittamiselle saattoi olla hyvin kevyet perusteet. Kaksi Neuvostoliiton lähetystössä sii-

563 Hmp A3501; A4229; ”Turun hovioikeuden Kanneviskaalille”, amp 529, EK-Valpo, KA.

564 Hmp A3339, EK-Valpo, KA; Uola 2013, 72–73; Lackman 2007, 293.

voojana työskennellyttä, vakoilu- ja puoluepostin hoitamiseen osallistunutta ja valtiosalaisuuksien ilmaisemisen avustamisesta tuomittua naista tuli nimetyksi tälle listalle ”*lähetystön kompromettoinnin*” vuoksi. On erikoista, että valtiollinen poliisi oli edes hovioikeudelle esitettyjen perusteluiden tasolla kiinnostunut Neuvostoliiton lähetystön saattamisesta huonoon valoon. Kolmen listalle joutuneen miehen perustelut kuvasivat valtiollisen poliisin tuntemaa vastenmielisyyttä vähäisiä tuomioita kohtaan. Valtiollinen poliisi halusi korkeimman oikeuden korottavan tuomioita vetoamalla miesten luonnetekijöihin (”*erinomainen jukurapää*”), vaitonaiseen kuulustelukäyttäytymiseen ja liian lyhyeksi arvioituun tuomioon. Yhden miehen kohdalla valtiollinen poliisi myönsi toiminnan olleen vähäistä, mikä tuntuu ristiriitaiselta valitustarpeen kanssa.[565]

***

Tiivistäen totean, että valtiollinen poliisi ylitti esitutkintaa hoitaneen poliisiviranomaisen toimirajat tehdessään valintoja syytteeseen lähetettävistä henkilöistä ja pyrkiessään vaikuttamaan hovioikeuden ratkaisuihin. Valtiollisen poliisin toiminta rikkoi epäiltyjen yhdenvertaisuutta lain edessä, kun valtiollinen poliisi pyrki joissakin tapauksissa vaikuttamaan oikeuslaitokseen erilaisilla kuulustelupöytäkirjojen kerronnan tavoilla, tapahtumakulkuja vääristelemällä ja vetoamalla rankaisemisen vaihteleviin näkökohtiin. Valtiollisen poliisin tavoitteena oli ohjata oikeuslaitoksessa esitutkinta-aineistoa lukeneiden henkilöiden päättelyä sellaisilla tavoilla, jotka vahvistivat kuvaa epäillyn syyllisyydestä tai peittivät heikkojen näyttöjen varaan rakennettua todistelua. Kielletyn toiminnan eri tasoilla toimineet naiset eivät välttyneet valtiollisen poliisin moninaisilta vaikutusyrityksiltä. Esimerkit kuvaavat, miten valtiollinen poliisi työskenteli aktiivisesti tiet-

565 Hmp 127; 3154 (”Jäljennös”, tied. 32), EK-Valpo, KA. Liian vähäisestä tuomiosta valittamisesta: ks. myös hmp 3689; A3339; A3493; A3501, EK-Valpo, KA.

tyjen naistoimijoiden tuomitsemiseksi tai heidän tuomioidensa korottamiseksi jopa ”*muodon vuoksi*”.

Toimivaltuuksien ylittämistä tarkasteltaessa on kuitenkin huomioitava, että rajojen hämärtymisessä ei ollut kyse yksistään turvallisuuspoliisin toiminnasta. Hovioikeudet olivat ainakin yleisellä tasolla suopeita valtiollisen poliisin vaikutusyrityksille, vaikka käyttivät myös omaa harkintavaltaansa. Yksittäisissä tapauksissa hovioikeuden edustajat kysyivät valtiolliselta poliisilta tarkennuksia kuulustelupöytäkirjojen ristiriitaisiin ja epätarkkoihin kohtiin, joten mikä tahansa ei mennyt oikeudessa läpi. Joissakin tilanteissa hovioikeuden edustajat kehottivat valtiollista poliisia luopumaan kokonaan syyttämistoiveesta vähäisen aineiston tai teon olemattomien rangaistusperusteiden vuoksi.[566] Tällä tavalla myös hovioikeudet asettivat omat rajansa valtiollisen poliisin toiminnalle. Pöytäkirjoihin kuulustelujen jälkeen tehtyjen muutosten määrää rajoitti mahdollisesti tieto, että hovioikeus saattoi verrata saamaansa pöytäkirjaversiota kuulustellun henkilön allekirjoittamaan pöytäkirjaan.[567]

Vaikka valtiollinen poliisi osoitti joidenkin epäiltyjen kohdalla erityistä syyttämisintoa, viranomaisen käsityksissä kommunisminvastainen taistelu ei perustunut yksistään syytetoimien varaan. Erityisesti tiedustelutoiminnan kehittymisen myötä valtiollisen poliisin toiminnassa korostui epäiltyjen tarkkailu kontrollin soveltamisen sijaan. Valtiollinen poliisi saattoi vielä 1920-luvun lopulla ajaa joidenkin vähäisessä roolissa kiellettyä toimintaa edistäneiden henkilöiden tuomitsemista useita vuosia vanhojen

566 Hmp 222a; A2930; A3099; A3616, EK-Valpo, KA. Vrt. Lars Björne kuvaa, ettei hänelle tullut vastaan yhtään tapausta, jossa kanneviskaalinvirasto olisi jättänyt syytteen nostamatta äärivasemmistolaista henkilöä vastaan valtiollisen poliisin toimittaman aineiston perusteella. Björne 1977, 343. Edes natsi-Saksassa oikeusistuimet eivät tuominneet yksilöitä täysin umpimähkäisesti ja käyttäneet tuomiovaltaansa yksistään hallinnon vastustajien lyömisen välineenä. Oikeusistuimet säilyttivät laillisuusprosessin ulkomuodon tekemällä itsenäisiä päätöksiä ja ottamalla epäiltyjen taustatekijöitä huomioon. Geerling et al 2016, 518–520, 538–541.

567 Hovioikeudessa tehty pöytäkirjojen vertailu: ks. esim. ”Kommunistien vakoilua Crichton-Vulcanilla”, *Uusi Aura* 14.2.1933.

tekojen perusteella, mutta tällainen toiminta väheni 1930-luvun aikana. Viranomainen ei kuitenkaan jättänyt syyttämismahdollisuutta täysin huomiotta edes joidenkin ”*pikkutekijöiden*” kohdalla. Teot saattoivat ajoittua muutamien vuosien päähän, mutta ne eivät enää olleet lähes vuosikymmenen vanhoja. Pikkutekijöiden ja vanhojen tekojen perusteella tuomitsemista vastaan puhuivat myös eräät hovioikeuden edustajat ja sisäministeri Toivo Kivimäki.

Turvasäilöön suljetut – vaaralliseksi määrittäminen sodan kontekstissa

Toisen maailmansodan konteksti muutti valtiollisen poliisin toimintaympäristön. Rauhan aikana valtion turvallisuudesta vastanneen viraston oli mukautettava toimintansa sodan vaatimuksiin. Uusiin vaatimuksiin vastatakseen valtiollinen poliisi sai käyttöönsä uuden pakkokeinon valtion turvallisuudelle vaarallisiksi luokiteltujen henkilöiden toimintamahdollisuuksien rajaamiseksi. Tasavallan suojelulain perusteella talvisodan syttymispäivänä annetun asetuksen nojalla valtiollisen poliisin päällikkö ja lääninhallitukset saivat oikeuden ehdottaa sisäministeriölle ilman syytettä turvasäilöön suljettavia tai liikkumisvapaudeltaan rajoitettavia (olinpaikkarajoitus) henkilöitä. Asetus mahdollisti pakkokeinon soveltamisen yksilöön, jonka voitiin perustellusti epäillä vahingoittavan maanpuolustusta tai Suomen suhteita muihin valtioihin.[568] Asetus oli väljä, eikä valtiollisella poliisilla ollut sisäistä linjaa tai selkeää ohjeistusta pakkokeinon soveltamisesta. Tässä alaluvussa tarkastelen, miten valtiollinen poliisi käytti uutta pakkokeinoa ja määritteli henkilöitä vaaralliseksi sodan ympäristössä.

568 Asetus henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta 444/1939, Suomen asetuskokoelma, KK; Nuorteva 1987, 64; Vuorinen 2020.

Yleisesti muotoillut normit ovat hyvin riippuvaisia niiden soveltamisesta päättävistä henkilöistä.[569] Tämä näkyi myös turvasäilöasetuksen soveltamisen kohdalla. Asetustekstin väljyys ja toimintaympäristön muutokset tekivät pakkokeinon soveltamisesta monitulkintaista. Pakkokeinon soveltamiseen liittyi epätietoisuus vaadittujen kontrollitoimien kohteista ja laajuudesta: kenen sulkeminen turvasäilöön lopulta edistäisi tavoitteita sodanaikaisen vastarinnan kitkemisestä? Kysymykseen vastatakseen valtiollisen poliisin oli kyettävä omaan harkintaansa ja tietolähteisiinsä tukeutuen arvioimaan, miten todellisen uhan kommunistit, ulkomaalaiset ja muut epäilyttäviltä vaikuttaneet henkilöt mahdollisesti kohdistivat maanpuolustukselle ja Suomen suhteille muihin valtioihin. Kysymykseen liittyneet epävarmuudet näkyivät valtiollisen poliisin sisäisinä keskusteluina ja erimielisyyksinä toimenpiteen tarpeellisuudesta ja pakkokeinon soveltamisen vaihteluissa. Valtiollisen poliisin kontrolliin liittynyt tapauskohtaisuus ja tietynlainen satunnaisuus tulevat kaikkein selkeimmin esiin turvasäilöasetuksen soveltamisessa.[570]

Ainakin retoriikan tasolla valtiollinen poliisi pelkäsi kommunistien muuttavan sodan kansalaissodaksi ja vallankumoukseksi, mikä perusteli pakkokeinon käyttöä. Talvisodan aikana ja seurauksena valtiollinen poliisi kuitenkin tiedosti kommunistisen puolueen organisaation olemattomuuden, valtionvastaisen toiminnan pienimuotoisuuden ja epäisänmaallisten näkemysten vähäisyyden, vaikka Terijoen hallitus edusti osalle vanhojen viholliskuvien pintaan nousua. Kommunistien toimintaan liittyneet pelot olivat vanhentuneita, kuten aikaisemman tutkimuksen perusteella on tiedettyä.[571]

569 Sulkunen 1998, 87.

570 Yksittäisten poliisivirkailijoiden näkemyserojen vaikutuksista kontrollin soveltamiseen: ks. myös Lucassen 2004, 232, 239, 241.

571 Vallankumoukseen ja kansalaissotaan liittyneet pelot mainitaan joidenkin kuulustelupöytäkirjojen johdannoissa: ks. esim. hmp 2397; A3249, EK-Valpo, KA. Ks. muuten Valtiollisen poliisin alaosastojen talvisodan kokemukset ja ”Tuomari Paavo Säipälle”, amp 553, EK-Valpo, KA; Hentilä 2018, 191–198, 207–208; Tepora 2015, 12–13, 58–59; 94–95; Lackman 2009, 233; Silvennoinen 2008, 38–39; Aatsinki 2007, 284, 286–289, 291–292, 297–300;

Kommunistisen puolueen organisaatio oli hajonnut, yhteydet katkenneet ja toiminta hiipunut neuvostoterrorin, valtiollisen poliisin suurten pidätysten ja julkisen kansanrintamatoiminnan epähoukuttelevuuden myötä. Monet yhteiskunnalliset uudistukset, sisällissodan osapuolet yhteiseen hallitusvastuuseen koonneet punamultavuodet, ”vapaussodan” muistelemisen maltillistuminen ja elintason nousu olivat luoneet pohjaa monien kommunistien maanpuolustustahdolle, mitä Neuvostoliiton ja Saksan allekirjoittaman hyökkäämättömyyssopimuksen aiheuttama ideologinen epävarmuus terästi. Välirauhan aikana tapahtunut sisäpolitiikan oikeistolaistuminen kuitenkin elvytti kommunistien toiminnan suureksi joukkoliikkeeksi kasvaneen Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran (SNS) muodossa sekä herätti vallassa olleiden pelot yhteiskuntajärjestyksen muuttamisesta ja maan liittämisestä Neuvostoliittoon Baltian maiden tavoin. Seuran lakkauttaminen ja sodanvastaisen toiminnan vähäisyys ei estänyt valtiollista poliisia kannattelemasta pelkokuvia kommunistien kohdistamasta turvallisuusuhasta.

Eurooppalaisten valtioiden turvallisuudesta vastanneet viranomaiset olivat valmistautuneet sotaan ja poikkeusoloihin eri tavoilla. Ranskassa ja Englannissa oli tehty poikkeusoloissa kiinniotettavista ja vähintään kuulusteltaviksi määritellyistä suojelupidätettävistä joitakin listoja jo vuosisadan alusta lähtien, kun taas esimerkiksi Ruotsissa turvallisuusviranomaiset eivät olleet analysoineet keräämiään tietoja vastaavalla tavalla. Ainoastaan ulkomaalaisista oli tehty yksittäisiä listoja. Vaikka Ranskassa nämä valtion turvallisuudelle, yleiselle järjestykselle ja puolustukselle vaarallisiksi määriteltyjen epäiltyjen ja erityisesti ulkomaalaisten nimiä sisältäneet listat olivat muokkaantuneet vuosien kuluessa,

Aatsinki 2003, 90; Rentola 1994, 9, 23–24, 64–65, 79–80, 87, 112–117, 154–155, 177–180, 189–190, 336; Hietaniemi 1989, 70; Nevakivi 1989, 14–16, 18; Nuorteva 1987, 80; Soikkanen 1984, 387–389. Seuraava kappale perustuu samoille lähteille.

ne osoittautuivat melko käyttökelvottomiksi kehittyneeseen kriisiin nähden.[572]

Sotaan valmistautumisessaan Suomen valtiollinen poliisi asettui listoja laatineiden valtioiden linjalle, sillä poliisin historiaa tutkineen Tuija Hietaniemen mukaan valtiollinen poliisi oli tehnyt suojelupidätettävistä henkilöistä listoja 1920-luvulta lähtien. Kriisitilanteisiin valmistautuminen oli kuitenkin jäänyt heikoksi. Vuosien varrella muokkaantuneet listat olivat epäyhtenäisiä ja ylimitoitettuja.[573]

Nämä heikosti säilyneet listat ohjasivat turvallisuuspoliisin suorittamia suojelupidätyksiä ja kuulusteluja talvisodan ja jatkosodan edellä, mutta ne eivät yksinomaan määritelleet turvasäilöön joutuvia henkilöitä. Valtiollinen poliisi ei toiminut yksistään vain valmiiden listojen perusteella vaan reagoi eri tavoilla sen näköpiiriin osuneisiin henkilöihin. Kyse oli sodan aikana ilmi tulleista valtio- ja maanpetosrikosepäilyistä ja maanpuolustusta vastustaneista puheista sekä suhtautumisesta poliittisesta vankeudesta vapautuneisiin henkilöihin. Kun tarkastellaan valtiollisen poliisin sotavuosina turvasäilöön sulkemia suomalaisia naisia, joita oli yhteensä 162, havaitaan turvasäilöön sulkemisen moninaisuus ja jatkosotapainotteisuus. Vain murto-osa naisista (12 %) joutui pakkotoimen kohteeksi talvisodan aikana (ks. liite 4).[574]

Turvasäilöön joutuneiden naisten kohdalla sodanaikainen valtio- ja maanpetosrikostutkinta tai maanpuolustuksen vastainen puhe oli lähes yhtä yleinen peruste pakkokeinon soveltamiselle kuin suojelupidätys. Selvästi pienemmän ryhmän muodostavat ne naiset, jotka joutuivat suoraan valtiorikoksesta annetun tuomion kärsimisen jälkeen turvasäilöön (12 %). Pakkotoimi koski

572 Black & Brunt 2000, 188; Quinlan 2014, 2–3; Langkjaer 2011, 191–192; Hiley 2006, 47, 58–59; Emsley 1997, 20; Flyghed 1992, 518–519; Baker 1978, 486–493, 498–499, 510–516.

573 Hietaniemi 1992, 207; Hietaniemi 1989, 65–68.

574 Kaikista valtiollisen poliisin turvasäilöön sulkemista naisista ei ole tehty henkilömappia, joten heidät olen jäljittänyt turvasäilöä käsittelevistä asiamapeista.

lisäksi kahta naista, joiden katsottiin puhuneen uskonnon varjolla maanpuolustuksen vastaisesti.[575]

Turvasäilöön joutumisen vaihtelevuus havainnollistuu hyvin vertailemalla vuonna 1938 ”*tekijämiesten*” listaan kirjattujen naistoimijoiden jatkosodan aikaista kohtelua. Kaikkien listalla mainittujen ja valtiollisen poliisin tietojen mukaan Suomessa olleiden naisten kohdalla turvasäilö ei tullut ajankohtaiseksi sodan kynnyksellä, vaan he joutuivat pakkotoimen kohteeksi myöhemmin käsiteltäessä sodanaikaista rikosta tai vapautuessaan ehdonalaiseen. Osa vältti kokonaan pakkotoimen mahdollisesti poliittisen passivoitumisen tai puoluetoiminnasta vetäytymisen seurauksena, mutta kaikkien kohdalla se ei voi olla selittävä tekijä.[576] Valtiollinen poliisi käytti sodanaikaista pakkokeinoa tapauskohtaisesti.

Naisten osuus kaikista vähän alle tuhannesta turvasäilöön sodan eri vaiheissa suljetusta henkilöstä oli vain 16 prosenttia, mikä on tutkimusaikavälillä tuomituksi joutuneiden naisten osuutta pienempi (24,4 %).[577] Numeroiden valossa vaikuttaa, että valtiollisen poliisin käsityksessä naiset muodostivat sotavuosina rauhan aikaa pienemmän turvallisuusriskin naisvakoojiin liitettyjen epäilyjen yleisyydestä huolimatta. Tätä ilmentää myös valtiollisen poliisin päällikkö Arno Anthonin alaisilleen hetki ennen jatkosodan alkua antama suojelupidätyskomennus. Naiset sai toistaiseksi jättää pidätysten ulkopuolelle.[578]

---

575 Vuorinen 2020, 109. Valtiollisen poliisin talvisodan aikana uskonnon varjolla harjoitettuun pasifistiseen sananlevitykseen kiinnittämästä huomiosta ja sotaoikeudessa uskonnollisen kiihotuksen perusteella annetuista tuomioista: Tepora 2012, 71–72.

576 VP KD 374/1808-1939, amp 1437, EK-Valpo, KA. Passivoituneista puoluekoulutetuista: Krekola 2006, 200–202.

577 Tuomittujen määrä on esitetty vuosien 1919–1939 välillä, ja naisten osuus on laskettu aikavälillä Turun hovioikeudessa tuomittujen henkilöiden määrästä. Björne 1977, 416. Luvun voi olettaa olevan suuntaa antava koko tutkimusaikavälillä ja edustavan kaikissa hovioikeuksissa tuomittujen naisten osuutta. Arvio vähän alle tuhannesta turvasäilöön suljetusta: Peltonen 1989, 8.

578 Valtiollisen poliisin päällikön komennuksesta: Sana 2003, 132.

Taustalla voi nähdä miehiseen toimintaan liittyneiden pelkojen korostumisen, sillä sota – ja siten myös sodan vastustaminen – tulkitaan Juliette Pattinsonin mukaan miehiseksi toiminnaksi. Esimerkiksi sabotaasitoiminta heijastelee miehiseksi tulkittua aktiivisuutta, joka vaatii tieteellistä tietoa ja hyökkäävyyttä. Vaikka vastarintatoimintaan osallistui myös naisia, naisten toimintaa tarkasteltiin feminiinisiksi tulkittujen ominaisuuksien näkökulmasta: myötätunto, hellyys, heikkous, avuttomuus, tunteellisuus ja passiivisuus. Sota laajensi naisten tehtäväkenttää ja mahdollisti joillekin yksilöille sukupuolinormeista vapautumisen, mutta laajemmassa ja pysyvämmässä mittakaavassa sukupuolinormit eivät horjuneet. Kriisitilanne korosti nationalismia ja jäykisti sukupuolijärjestystä.[579]

Arno Anthonin alaiset toimivat kuitenkin oman harkintansa mukaisesti, sillä turvasäilöön päätyi jatkosodan kynnyksellä myös naisia. Lisäksi yksittäisiä naisia oli suljettu turvasäilöön jo välirauhan aikana – viimeisimmät 10.6.1941, kun valtiollinen poliisi valmistautui sotaan saksalaisilta saamiensa päivämäärätietojen perusteella. Kaikissa näissä turvasäilöpäätöksissä korostui naisten ennen sotavuosia kommunistisen puolueen hyväksi tekemä työ ja välirauhanaikainen SNS-toiminta. Kaikki naiset eivät kuitenkaan edustaneet valtion turvallisuuden näkökulmasta vaarallisimpien naisten ryhmää, joten valtiollinen poliisi harkitsi pakkotoimen tarvetta vaihtelevasti. Eräänkin naisen kohdalla valtiollisen poliisin valvontatoimiston päällikkö Kaarlo Löfving totesi, että erityisiä näyttöjä pakkotoimen perustelemiselle ei tarvita. Näkemyksen mukaan epäiltyjä voitiin passittaa turvasäilöön ”*pienemmilläkin näytöksillä*”.[580] Sotavuosien aikana valtiollinen poliisi harkitsi ja teki turvasäilöpäätöksiä hyvin vaihtelevasti sen

579 Pattinson 2011, 11–12, 16, 125, 188–189. Ks. myös Heikkinen 2012, 341.

580 Sodan kynnyksellä turvasäilöön joutuneet: hmp 1886; 2190; 3122; 4126; 4195; A494; A899; A3168; A3339; A4186; amp 2970, EK-Valpo, KA. Saksalaisilta sodan alkamisajankohdasta saaduista tiedoista: Silvennoinen 2008, 179–180, 416 viite 485. Ennen tätä komennusta turvasäilöön välirauhan aikana joutuneet: ks. esim. hmp 1303; 1959; 4065; A1781; A1785 (lainaus); A1813; A2238; A2703; A2744; A3064; A3099; A3979; A4062; A4210; amp 2969; 2970, EK-Valpo, KA.

puoluetoimijoiksi tietämien tai niiden sodan kontekstissa tarkkailuun päätyneiden naisten kohdalla, jotka eivät ehtineet aloittaa piileskelyä tai joita ei tuomittu valtio- ja maanpetosrikoksesta.[581]

Valtiollisen poliisin turvasäilöön määräämien suomalaisnaisten tarkastelu vahvistaa aiemman tutkimuksen käsitystä siitä, että henkilöiden taustalla oli suuri merkitys turvasäilöön joutumisessa (ks. liite 4). Useimmat naisista olivat jo ennen sotavuosia joutuneet valtiollisen poliisin seuraamiksi kommunistisen puolueen toimintaan osallistumisen, siitä epäilyn tai kommunistien julkisen toiminnan perusteella (85 %). Valtaosa näistä naisista oli tuomittu valtiopetoksen valmistelusta. Vain kuudesosa naisista (15 %) oli valtiolliselle poliisille tuntemattomia ennen sotavuosia.[582]

Monen turvasäilöön joutuneen naisen kohdalla heidän taustansa ja valtiollisen poliisin heistä ennen sotavuosia keräämä aineisto muodostivat kokonaisuuden, jonka pohjalta valtiollinen poliisi arvioi heidän vaarallisuuttaan sota-ajan yhteiskunnalle. Tausta tuli useimpien (90 %) kohdalla merkitykselliseksi kuitenkin vasta jonkin sodanaikaisen näytön tai epäilyn jälkeen. Joidenkin naisten kohdalla kyse oli vain jälkivalvontaan liittyneestä sattumasta, vankeihin pidetyistä yhteyksistä, SNS:n rivijäsenyydestä tai esimerkiksi ilmiantoa seuranneesta kuulustelusta, jossa epäilty esitti hallituslinjaa vastustaneita puheita. Kaikkien turvasäilöön suljettujen naisten kohdalla valtiollinen poliisi ei tehnyt päätöstä yksistään epäillyn taustan tai sodanaikaisten edesottamusten valossa, vaan pyrki yksilöön kohdistetulla vapauden riistämisellä hillitsemään kommunistien paikallistason toimintaa tai estämään tai selvittämään puolison osallisuutta sodanvastaiseen toimintaan. Tällaiset taustavaikuttimet nostavat esiin ajatuksen

581 Vuorinen 2020. Erityisiä esimerkkejä turvasäilöön liittyneistä pohdinnoista ja pakkotoimen välttäneistä toimijoista: ks. esim. hmp 3620; 4111; A984; A1713; A1942; A2926; A3117; A3211; A3304; A3348; A3533; A4288, EK-Valpo, KA.

582 Vuorinen 2020, 99. Aikaisemmasta tutkimuksesta: Wickström 2022, 98; Tepora 2015, 203; Mäki 2002, 62–63; Rentola 1994, 184–186, 333.

sijaiskärsijyydestä, vaikka naiset eivät itsekään olleet täysin viattomia valtionvastaisen toiminnan suhteen.[583]

Tavoitteet rauhoittaa paikallistasoa pakkokeinon soveltamisella eivät ole yllättäviä, sillä Tuija Hietaniemen mukaan valtiollinen poliisi luokitteli ennen sotavuosia päivitetyissä suojelupidätettävien listoissa vaarallisimpien kommunistien luokkaan joukkoihin vaikuttaneet henkilöt ja toiminnan johtajat.[584] Tämä luokittelu heijastui myös laajemmin naisten turvasäilöpäätöksiin. Turvasäilöön suljettujen naisten joukossa oli myös useita kommunistien ja puolueen keskeisiksi tai huomattaviksi paikallistoimijoiksi määriteltyjä ja puoluekoulutettuja naisia.[585] Näiden naisten lisäksi monen naisen turvasäilöpäätös perustui yksistään tai osittain kommunistisen aatteiden tai sodankäyntiä vastustaneiden näkemysten levittämiseen liittyneille peloille.[586]

Voidaan tulkita, että turvasäilöpäätöksiä tehdessään valtiollinen poliisi arvioi naisten kohdalla valtionvastaisen propagandan levittämisen yhdeksi yhteiskunnan turvallisuudelle vahingollisimmista toiminnoista sota-aikana. Kiinnostava vertailukohta löytyy Isosta-Britanniasta, vaikka kommunistista puoluetta ei

583 Eri syistä turvasäilöön joutuneista: ks. Vuorinen 2020. Esimerkkejä puolison toiminnan vuoksi turvasäilöön joutuneista: Rentola 1994, 185; Mäki 2002, 68. Artikkelissa esitän kuuden naisen joutuneen talvisodan aikana turvasäilöön saman jälkivalvonnan seurauksena. Todellisuudessa viisi naista joutui jälkivalvonnan vuoksi turvasäilöön, mutta kuudes turvasäilöön tämän tapauksen yhteydessä suljetuista naisista ei saapunut asuntoon jälkivalvonnan aikana. Hmp A3267, EK-Valpo, KA.

584 Hietaniemi 1989, 67–68.

585 Hmp 1303; 1886; 3122; 3641; 4065; 4126; 4195; A494; A1813; A1904; A1962; A2002; A2238; A2703; A2744; A2751; A2784; A2976; A3030; A3099; A3011; A3064; A3226; A3267; A3339; A3463; A3466; A3578; A3666; A3723; A3960; A4123; A4196; amp 2968, EK-Valpo, KA.

586 Ks. esim. hmp 3657; 4130; 4153; 4241; 4296; 4306; 4329; A1753; A1785; A2326; A3027; A3048; A3168; A3219; A3319; A3674; A3686; A3875; A3929; A3979; A4006; A4008; A4210; A4277; A4337; amp 2968; 2969; 2970, EK-Valpo, KA. Tampereen osastopäällikkö mainitsi talvisodan jälkeen, että erityisesti ”*pahasuiset kommunistiakat*” olivat usein syyllistyneet väärien huhujen levittämiseen. Tampereen osaston sodan ajan kokemukset, amp 553, EK-Valpo, KA.

siellä koskaan kielletty. Sotavuosina kansallisen yksimielisyyden tavoite vaikutti siihen, että merkittäviä pakkotoimia ei kohdistettu kommunisteihin niin kauan kun he eivät vaikuttaneet laajasti yleiseen mielipiteeseen.[587]

Jatkosodan aikana sodanvastaisen vappujulistuksen laatimisesta tuomitun Elsan (s. 1879) tapaus havainnollistaa, miten levitettäväksi tarkoitetut julistukset ja epäillyn oletettu vaikutus muihin olivat sota-aikana rajoitettavaa toimintaa. Elsan saamassa tuomiossa oli kyse yksistään yhdestä julistuksesta, mutta valtiollinen poliisi epäili naista myös muiden julkaisujen monistamisesta. Tämän takia valtiollinen poliisi arvioi puolentoista vuoden tuomion riittämättömäksi rangaistukseksi ja siirsi Elsan turvasäilöön viimeisenä sotakeväänä. Valtiollinen poliisi käsitteli turvasäilöpäätöksiä kuitenkin hyvin tapauskohtaisesti. Saman sotapolitiikkaa arvostelleen vappujulistuksen ja muiden SKP:n lehtolehtisten kirjoittamisesta tuomittua Ainoa (s. 1896) ei suljettu turvasäilöön, vaikka ainakin valtiollisen poliisin paikallisosasto kannatti pakkotoimenpidettä vetoamalla muun muassa naisen luonteeseen. Naisten erilaista kohtelua selittää suurella todennäköisyydellä heidän taustansa ja vankilaviranomaisten heistä luomat käsitykset: Elsa oli 1930-luvun taitteessa kommunistisen puolueen piirikomiteatoimintaan osallistumisesta tuomittu nainen, joka sodanaikaisten vankilaviranomaisten käsityksissä oli edelleen ”*paha kommunisti*”. Valtiollisen poliisin kommunistien yhdeksi innokkaimmaksi paikallistoimijaksi määrittelemän Ainon käytös oli vankilassa ollut moitteetonta. Toki oma vaikutuksensa oli varmasti myös Elsan kuulustelussaan esiintuomalla hyväksyvällä asenteella neuvostojärjestelmää kohtaan.[588]

Naisten erilainen kohtelu – vaikkakin mahdollisesti perusteltu – ei ole yllättävää, sillä julkaisemassani artikkelissa *Vapaina vaa-*

587 Thurlow 1997, 6, 9, 18.

588 Hmp A1753; A4218, EK-Valpo, KA. Propagandaa levittäneille henkilöille oli mahdollista langettavaa sakko tai vankeustuomio huhujen levittämisestä kesällä 1941 annetun asetuksen perusteella. Ks. esim. hmp 4308; A3500; A3627; 188 Kuopio; amp 2969, EK-Valpo, KA; Asetus kiellosta antaa eräänlaisia tietoja ja levittää huhuja 479/1941, Suomen Asetuskokoelma, KK.

ralliset naiset – Valtiollinen poliisi ja sota-ajan turvasäilökysymys 1939–1944 (2020) osoitin turvasäilöön suljettuja ja toimenpiteeltä välttyneitä naisia vertailemalla, miten vaihtelevasti valtiollinen poliisi sovelsi turvasäilöasetusta. Toisiaan vastanneet näytöt valtionvastaisesta toiminnasta johtivat hyvin erilaiseen kontrollipoliittiseen kohteluun, kun valtiollinen poliisi tulkitsi vaihtelevasti turvasäilöön riittäneitä perusteita. On oletettavaa, että joidenkin ”*tekijänaisten*” seurantaa jatkamalla valtiollinen poliisi pyrki saamaan lisätietoja kommunistisen puolueen toimijoista, suunnitelmista ja toiminnasta.

Yksittäisissä tapauksissa kirjavat käytännöt voivat johtua esimerkiksi poliisiyhteistyöstä sopimisesta tai valtiollisen poliisin tavoitteesta leimata turvasäilön ulkopuolelle jätetty henkilö muiden silmissä poliisiyhteistyön tekijäksi. Esimerkiksi Kimmo Rentola ja Tiina Lintunen ovat Karkkilassa kommunistien toimintaan osallistunutta Lydia Virtasta käsittelevässä tutkimuksessaan tulleet johtopäätökseenpäätökseen, että valtiollinen poliisi ei uhkailuistaan huolimatta soveltanut turvasäilöasetusta naisen kohdalla paikkakuntalaisten keskinäisten poliisiyhteistyösyytösten herättämiseksi.[589] Kaikkien kohdalla tällaiset yritykset ja tavoitteet eivät kuitenkaan selitä kirjavia käytäntöjä.

Kontrollipolitiikan epäyhtenäisyyttä selittää osaltaan se, että valtiollisen poliisin sisällä ei ollut yhtenäistä käytäntöä turvasäilöpäätöksen kriteereistä. Valtiollisen poliisin sisällä ja osastojen välillä vallitsi eriäviä näkemyksiä turvasäilötoimenpiteiden tarpeellisuudesta. Yksittäiset virkailijat harkitsivat kevyillä perusteilla poikkeusoloihin luodun pakkokeinon hyödyntämistä, kun taas osa oli valmiimpi odottamaan lisänäyttöjä sodanaikaisesta toiminnasta ja harkitsemaan syyttämiskynnyksen ylittymistä.[590]

589 Rentola & Lintunen 2021, 153, 170–171; hmp A1713, EK-Valpo, KA.

590 Hmp 3657; 4029; 4117; 4186; 4239; A1785; A2762; A3186; A3304; A3501; A3669; A3806; A3957; A4062; A4237; A4270; B4904, EK-Valpo, KA. Tapio Huttula on tuonut esiin vastaavasti joidenkin valtiollisen poliisin edustajien innokkuuden työväentalojen sulkemisen kohdalla. Oma innokkuus saattoi mennä pääosaston antamien ohjeiden edelle. Huttula 2000, 187–188. Vladimir Panschinin mukaan päämajan valvontaosaston Helsingin edustuston päällikkö piti turvasäilöä vastenmielisenä, eikä esittänyt ketään

Esimerkiksi valtiollisen poliisin valvontatoimiston päällikkö Kaarlo Löfving esitti näkemyksen, jonka mukaan aikaisemmin puoluetoimijoiden majoitukseen, yhteyksien välittämiseen ja vankien avustamiseen osallistunut Selma (s. 1880) tuli sulkea turvasäilöön kevättalvella 1941. Selmaa ei kuitenkaan suljettu turvasäilöön, koska valtiollisen poliisin toinen edustaja kallistui odottamaan lisänäyttöjä ja pelkäsi iäkkääksi luokittelemansa Selman vastareaktiota:

> On epäilemättä puuhakas kommunistieukko, enemmänkin ryssä kuin suomalainen, mutta kovin iäkäs, yli 57 vuotta. Paha suunsoittaja, mutta eikö sittenkin ikänsä vuoksi jätetä odottamaan mahdollista SP:tä [suojelupidätyspäätöstä], varsinkaan kun toiminnastaan SNS:ssakaan ei kummempia tietoja? Ryhtyy varmaankin ikäänsä vedoten ministeriölle valittelemaan, jonkinlainen kynänkäyttäjä kun on. Jos jatkotoimintaa ilmaantuu, pantaisiin kiinni sitten.[591]

Käsityksen mukaan naisen ikä teki hänestä vähemmän vaarallisen toimijan, mutta toisaalta ikä ei ollut tehnyt hänestä kontrolliin mukautunutta henkilöä, mihin kynänkäyttöön liittyneet pelot viittaavat. Selma kuitenkin jätettiin sotavuosina kokonaan turvasäilön ulkopuolelle – arvioitiinhan hänen vaikuttaneen enää lähinnä pienen *”ämmä-seuran*” piirissä.

Valtiollisen poliisin sisäisiä erimielisyyksiä kuvaa niin ikään puoluetoimijoiden välisestä yhteydenpidosta tuomitun Vienon

---

kevyin perustein turvasäilöön suljettavaksi. Tällä Panschin viittaa joko päämajan valvontaosaston lääninhallitukselle tai valtiolliselle poliisille tekemiin esityksiin, sillä päämajalla ei turvasäilöasetuksen perusteella ollut oikeutta ehdottaa suoraan sisäministeriölle henkilöä turvasäilöön suljettavaksi. Panschin 2018, 156.

591 Hmp A2762 (Tunnukseton ja otsikoton dokumentti, tied. 65), EK-Valpo, KA. Pohdinta ajoittuu Valpon päällikön osastoille tammikuussa 1941 lähettämään kiertokirjeeseen, jossa hän määräsi osastot laatimaan uudet suojelupidätettävien listat SNS:n toimintaan osallistuneiden pohjalta. Taustalla vaikutti Mannerheimin edellytys kommunistien ”hoitamisesta” ennen uutta sotaa ja huhut Neuvostoliiton keskityksistä rajalla. Rentola 1994, 291; Kinnunen 1998, 55.

(s. 1912) esimerkki, jossa korostuu myös ajankohdan merkitys. Vienon työpaikallaan jatkosodan alkupuolella esittämät kommunistiset puheet saivat erään valtiollisen poliisin edustajan suosittelemaan pakkotoimen soveltamista. Käsityksen mukaan Vieno vaikutti henkilöltä, joka ei ottanut ”*ojentuakseen*”. Turvasäilöön liittynyt harkinta ajankohtaistui tosiasiallisesti vasta kymmenen kuukauden kuluttua, kun valtiollinen poliisi löysi Vienon hänen kansanhuoltolautakuntaan tekemänsä hakemuksen perusteella. Pakkotoimenpide jäi kuitenkin toteuttamatta, koska yksi pääosaston edustaja piti epäilyjä hatarina ilman konkreettista näyttöä ja Vieno allekirjoitti sitoumuksen yhteiskunnanvastaisen toiminnan lopettamisesta. Tässä tapauksessa valtiollisen poliisin edustaja antoi myös ulkopuolisen tahon vaikuttaa kontrollipoliittiseen harkintaansa, sillä hän perusteli kantaansa Vienon työnantajan toiveella saada ompelijattarensa takaisin työhön.[592]

EK-Valpo loi organisaationa toiminnan kehykset, mutta selkeiden, yhdenmukaisten toimintakäytäntöjen puuttuessa turvallisuuspoliisin edustajat tekivät itsenäisesti tulkintoja pakkokeinon soveltamisen tarpeesta. Valtiollisen poliisin osastojen välisten näkemyserojen taustalla vaikuttivat paikallisosastojen omat intressit päästä eroon joistakin seurattavistaan vapauttaakseen resurssejaan muuhun toimintaan. Esimerkiksi Turun osasto halusi sulkea sen valvonta-alueella asuneen Jennyn (s. 1907) turvasäilöön päämajan valvontaosaston ehdotettua asiaa valtiolliselle poliisille. Turun osastopäällikkö Aarne Korpimaa oli huolissaan pääosaston suunnitteleman olinpaikkarajoituksen riittävyydestä, minkä perusteella hän vetosi jopa naisen luonnetekijöihin vakuuttaakseen pääosaston turvasäilötoimenpiteen tarpeellisuudesta: ”*On syytä huomauttaa, että Jennyn vapaana olo voi olla jatkuvana vaarana ympäristön turvallisuudelle, sillä hän näyttää*

592 Hmp A3501, EK-Valpo, KA. On mahdollista, että ulkopuolisten tahojen toiveet vaikuttivat myös yksittäisissä muissa tapauksissa kontrollipolitiikan soveltamiseen. Ainakin turvasäilöstä vapautta anoneesta Gretasta (s. 1888) tehtyjen kirjausten mukaan paikallisen osuusliikkeen johto oli kiitellyt turvasäilöpäätöstä. Osuusliikkeen johto toivoi, että se saisi olla mahdollisimman pitkään erossa hallintoonsa kuuluneesta Gretasta. Hmp A4006, EK-Valpo, KA.

olevan salavehkeilyihin perin altis luonne." Turvasäilöpäätöksistä lopullisesti vastannut pääosasto valitsi kuitenkin poliittisten vankien ja metsäkaartilaisten avustamisesta epäillyn naisen kohdalla olinpaikkarajoituksen ja syytteeseen saattamisen. Vapaalle jalalle oikeuskäsittelyn ajaksi jätetty Jenny valitsi piileskelyn, joten lopulta mikään suunnitelluista kontrollitoimista ei toteutunut.[593]

Tällaiset osastojen väliset näkemyserot ja yhteisten ohjeiden puuttuminen näkyivät myös paikallisosastojen pääosastolle antamassa kritiikissä. Paikallistoimijat kokivat jääneensä toimimaan täysin oman ymmärryksensä varassa, sillä pääosasto ei osoittanut kiinnostusta osastojen toimintaa kohtaan tai antanut selkeitä toimintaohjeita.[594]

Yhteisen toimintalinjan puuttumista voi kuvata myös se, että valtiollinen poliisi suunnitteli muille viranomaisille ja puolustusvoimille kirjoitettujen luotettavuuslausuntojen yhdenmukaistamista vasta jatkosodan viimeisenä talvena. Luotettavuuslausuntojen yhdenmukaistamiseksi tehty määrittelytyö on havainnollinen, sillä se voidaan nähdä analogiana turvasäilöön sulkemiselle. Käytännössä lähes keneen tahansa kommunistisesta toiminnasta epäiltyyn tai aiemmin tuomittuun oli mahdollista lyödä poliittisesti epäluotettavan henkilön leima. Poliittisesti epäluotettaviksi tuli lähtökohtaisesti arvioida toiminnan johtajat ja aktiiviset toimihenkilöt, valtiollisista rikoksista tuomitut, maanalaiseen puoluetyöskentelyyn, "*kommunistien muuhun salatoimintaan*", vakoiluun ja julkiseen toimintaan (erityisesti SNS) johtavasti osallistuneet epäillyt. Luokittelu oli kuitenkin hyvin joustavaa. Sellaiset henkilöt, jotka osoittivat sodan kontekstissa yhteiskunnanvastaisuutta mutta joiden aikaisemmasta toiminnasta oli vain vähäisiä tietoja, olivat luokiteltavissa niin ikään epäluotettaviksi. Tietyillä kriteereillä epäluotettavimpien luokkaan saattoi päätyä myös yksistään kommunististen puheiden ja SNS:n rivijäsenyyden perusteella. Luotettavuuden arvioinnissa ratkaiseva merkitys oli annettava henkilön ajankohtaisesta toiminnasta saaduille tie-

593 Hmp A4237, (VP KD 925/1456-1943, tied. 31–32), EK-Valpo, KA.

594 Tampereen, Turun, Kuopion, Savonlinnan osaston sodanaikaiset kokemukset, amp 553, EK-Valpo, KA.

doille, koska valtiollinen poliisi oli tietoinen aatteessaan horjuneista ja siitä kokonaan luopuneista henkilöistä.[595]

Selkeiden toimintalinjojen puute ja asetuksen väljyys näkyi myös tietyissä valtiollisen poliisin turvasäilöasetuksen soveltamiseen liittyneissä pohdinnoissa. Valtiollisen poliisin edustajat saattoivat ainakin harkita pakkokeinon mahdollistamaa vapauden rajoittamista sellaisista näkökulmista, joihin asetusta ei ollut luotu. Esimerkiksi Kotkan osaston edustaja ilmaisi tuntevansa hieman sääliä turvasäilöön joutuneita kommunisteja kohtaan, minkä perusteella hän alisti paatuneeksi kommunistiksi määrittelemänsä Helmin (s. 1904) turvasäilöpäätöksen täysin pääosaston päätettäväksi. Valtiollisen poliisin tiedonantotoimiston päällikkö Yrjö Kares kirjoitti tässä tilanteessa pohtivansa turvasäilötoimenpidettä ”*pienenä straffina*” aikaisemman toiminnan perusteella, koska nainen oli aikaisemmin ollut toimelias SKP:n toiminnassa. Tarkkailun jatkamista suositellut kanta kuitenkin voitti, eikä Helmiä koskaan suljettu turvasäilöön.[596]

Lempin (s. 1904) kohdalla valtiollinen poliisi pyrki keräämään syytekelpoisen näytön hänen sodanaikaisista monistustehtävistään etsimällä hänen kotoaan tiedustelijan kuvaamaa monistenippua. Papereita ei kuitenkaan löytynyt, eikä nainen paljastanut mitään kuulustelussa. Koska turvallisuuspoliisi ei halunnut paljastaa tiedustelijaa syytetoimien varmistamiseksi, se harkitsi naisen sulkemista turvasäilöön. Valvontatoimiston vanhempi esittelijä Freedy Kekäläinen esitti perusteluna aikaisemmin rangaistuksetta jäänyttä toimintaa:

> Epäilemätöntä on, että Lempi tätänykyäkin toimii SKP:n hyväksi sekä myös, että hänellä on muitakin kosketuksia kuin alussa mainittu kosketus teknilliseen linjaan. Näin ollen - ja kun muiste-

595 Ainoastaan julkisen toiminnan rivijäsenten tai yksistään mielipiteidensä vuoksi kommunisteina pidettyjen ja yhteiskunnanvastaisuudessaan passiivisilta vaikuttaneiden henkilöiden poliittista luotettavuutta saattoi arvioida muita väljemmin perustein. ”Valpon osastoille N:olla 1274, 4.2.1944”, amp 553, EK-Valpo, KA.

596 Hmp 4029 (”B.”, tied. 33). Ks. myös amp 2970, EK-Valpo, KA; Vuorinen 2020, 115.

taan, ettei hän edes illegalisti Olgan majoituksestaan takavuosina saanut varoittavaa rangaistusta, mikä ilmeisesti myös kasvattanut hänessä nyt todettua taitavuutta ja ylimielisyyttäkin - on Lempi syytä lähitulevaisuudessa pidättää ainakin turvasäilöön saatettavaksi.[597]

Turvasäilösuunnitelmat kuitenkin vesittyivät, sillä kesällä 1944 kuulusteluista vapautettu nainen käytti tilaisuutensa hyväkseen ja aloitti piileskelyn. Lempin esimerkissä korostuu myös ajatus turvasäilöasetuksen hyödyntämisestä oikeusteitse annetun rangaistuksen korvaajana tilanteessa, joissa valtiollinen poliisi ei saanut sodanaikaista rikosta tutkiessaan kasaan syytekelpoista näyttöä. Koska turvasäilöön sulkemista oli mahdollista perustella syytetoimia epävarmemmilla näytöillä, tällainen ajattelu lienee vaikuttanut monen sellaisen tapauksen taustalla, jossa pakkotoimi ajankohtaistui sodanaikaisen valtiorikosepäilyn perusteella. Jos valtiollinen poliisi olisi kerännyt riittävän todistusaineiston tai sen ei olisi tarvinnut suojata tiedustelijoita, olisi tällaiset tapaukset viety hovi- ja kenttäoikeuksien ratkaistaviksi. Valtiollinen poliisi sovelsi turvasäilöasetusta myös muutaman kerran sellaisessa tilanteessa, jossa oikeus oli hylännyt epäiltyä koskevan syytteen. Yksittäiset naiset joutuivat turvasäilöön odottamaan oikeuden päätöstä.[598]

Valtiollisen poliisin osalta linja oli kuitenkin hyvin kirjavaa, eikä sillä ollut yhtenäistä käytäntöä sulkea esimerkiksi useimpia hovioikeuden syyttömiksi arvioimia epäiltyjä turvasäilöön. Toki tilatkin olivat rajalliset. Vaikka jo syyteharkinta todisti henkilön oletettua vaarallisuutta valtion turvallisuudelle, valtiollinen poliisi käytti kontrollipoliittista harkintavaltaansa hyvin vaihtelevasti. Kun valtiollinen poliisi esimerkiksi sai talvisodan alkupuolella

597 Hmp A4327 (Ilmoitus 1388/28.6.1944, tied. 21).

598 Hmp 3737; 4190; A1813; A1904; A2607; A2703; A2748; A3048; A3099; A3525; A4062; A4337; amp 2969; amp 2970, EK-Valpo, KA. Artikkelissani esitin, että valtiollinen poliisi ilmaisi eksplisiittisesti yhdeksän kohdalla hyödyntäneensä turvasäilöön sulkemista rangaistuksen korvaajana. Uusi tarkasteluni toi esiin 14 esimerkkiä. Vuorinen 2020, 112–113.

ilmiantoja sen aikaisemmin salaiseen puoluetyöskentelyyn osalliseksi epäilemän Annan (s. 1913) kommunistisista puheista, se sulki naisen turvasäilöön – tosin valtiollisen poliisin sisällä liian rohkeaksi tulkinnaksi arvioitu peruste ”*osallistunut SKP:n salatoimintaan*” vaihtui lopullisessa turvasäilöpäätöksessä lievempään muotoon, ”*tiettävästi osallistunut*”. Jatkosodan aikana valtiollinen poliisi arvioi Annan uutteraksi kommunistisen puolueen toimijaksi, käytti hänen seurantaansa valvontaresursseja ja vei naisen syyllisyyden oikeuden ratkaistavaksi. Viranomainen ei kuitenkaan tehnyt turvasäilöpäätöstä, kun kenttäoikeus hylkäsi syytteen vähäisten näyttöjen perusteella. Turvasäilöasetukseen turvautumisen sijaan valtiollinen poliisi valvoi naisen liikkeitä usean kuukauden ajan saadakseen lisänäyttöjä uutta syyteharkintaa varten, vaikka SNS:n toimintaan osallistuneita naisia suljettiin vähemmilläkin perusteilla turvasäilöön. Uusi pidätys ja syytetoimet ajankohtaistuivat lähes vuoden kuluttua, kun valtiollinen poliisi sai tietää Annan roolista puolueen johtohenkilöiden yhteyksien välittäjänä sekä dynamiitin ja ammusten toimittajana.[599]

Valtiollisen poliisin ei tarvinnut perustella turvasäilöpäätöksiään varmoilla tiedoilla. Kyse oli viranomaisen omasta harkintavallasta, sillä turvasäilöasetuksen sananmuodotkin viittasivat perusteltuun oletukseen. Sotien aikana pakkokeinon perusteena käytettyjen tietojen epävarmuus ja tulkinnallisuus näkyivät valtiollisen poliisin turvasäilöpäätöksissä käyttämissä sananmuodoissa ja perusteissa sekä päätöksiä kommentoineissa näkemyksissä. Varmentamattomien tietojen hyödyntäminen ilmeni turvasäilöpäätöksissä käytetyissä ilmaisuissa, kuten epäillään, lienee, tiettävästi ja tarkistamattoman tiedon mukaan. Valtiollinen poliisi hyödynsi pakkotoimen perusteena myös monia epäillyn kommunistisuudesta vihjanneita tekijöitä, jotka eivät suoraan kertoneet valtionvastaisesta toiminnasta: kanssakäyminen ja perhesuhde tunnettujen kommunistien kanssa, kirjeenvaihto poliittisten vankien kanssa ilman viittausta Puna-Apuun, marssilaulun sanoittaminen SNS:lle, kommunisteja suosinut työllistämistapa, työpaikasta irtisanominen poliittisista syistä, seppeleen lasku kommu-

599 Hmp A3875, EK-Valpo, KA. Ks. lisäksi esim. hmp 4088, EK-Valpo, KA.

nistin haudalle ja esimerkiksi naisten sodanaikaisen työpalvelun arvostelu. Vastaavasti välirauhan jälkeen anottu muuttolupa Neuvostoliitolle luovutetulle alueelle, vuosia vanha aikomus lahjoittaa kuorma-auto Neuvosto-Karjalaan, ammattiosaston tekemä retki Leningradiin ja Neuvostoliitossa vietettyjen vuosien arvostaminen elämänsä parhaimmiksi kelpasivat turvasäilöpäätöksen perusteiksi.[600]

Valtiollisen poliisin tapa pyrkiä osoittamaan henkilön kommunistisuus omilla tulkinnoillaan muistuttaa logiikaltaan samanlaista todistelua, jota tutkijat ovat nähneet esimerkiksi niin kutsuttujen kuutosten tapauksessa. Sosialidemokraattisessa puolueessa sotavuosina vasemmisto-opposition muodostaneen ja puolueesta erotetun kuuden hengen eduskuntaryhmän kohdalla valtiollinen poliisi pyrki tulkitsemaan heidän kaiken aikaisemman toimintansa kommunistiseksi, jotta oikeus tuomitsisi ryhmän valtiopetoksen valmistelusta. Viranomainen pyrki todistamaan kuutosten vaarallisuuden sota-ajan yhteiskunnalle yhdistämällä kaikki kuutosia koskeneet uudet ja vanhat tiedot kommunistisuuden osoituksiksi.[601]

Kontrollin perusteiden tulkinnallisuus näkyi muutenkin sota-ajan yhteiskunnassa. Kun työvoimaviranomaiset lähettivät esimerkiksi työtä karttaneita ja epäsäännöllistä elämää viettäneitä naisia työleireille, perustelut eivät aina pitäneet yhtä faktojen

600 Sananmuodoista ja sisäisistä keskusteluista: ks. esim. hmp 1489; 2397; 4338; A1785; A1962; A2703; A2955; A3030; A3219; A3276; A3723; A3772; A3954; A4123; A4196; A4274; amp 2669; 2970, EK-Valpo, KA. Ks. myös Vuorinen 2020, 112–113. Valtiollisen poliisin näkökulmasta epäillyn kommunistisuutta vahvistaneista perusteista: ks. esim. hmp 4126; 4133; 4151; 4208; A1904; A1962; A2051; A2278; A3048; A3219; A3249; A3276; A4265; A4316; A4337; amp 2970, EK-Valpo, KA; Vuorinen 2020, 114–115. Ulkomaalaisten kohdalla pelkkä etnisyys saattoi olla riittävä peruste turvasäilöpäätökselle. Sana 2003, 139. Sotien jälkeen kontrollin suunta oli eri, mutta turvasäilöperusteissa korostuivat epävarmat ja vähäiset näytöt sekä pakkotoimen hyödyntäminen syytetoimet korvanneena rangaistusmuotona. Uola 2013, 137–149, 164–188.

601 Kaihovirta 2022, 172–174, 192; Okkonen & Lintunen 2021, 122–123, 129–132; Lehtelä 2018, 27, 31–34, 42–45. Ks. myös Koivisto 2012, 165–167, passim.

kanssa. Viranomainen tulkitsi kevyesti työvelvollisuuden rikkomista, niskoittelua ja pahatapaisuuteen liittyneiden kriteerien täyttymistä. Kontrollissa kuulsi läpi viranomaisen innokkuus ja omavaltaisuus asetuksen ja lainsäädännön hyödyntämisessä.[602]

Vaikka valtiollinen poliisi pystyi käyttämään hyväkseen epävarmoja tietoja turvasäilöön sulkemisen perusteina, se hyödynsi niitä vähänlaisesti vakoilusta epäiltyjen naisten kohdalla. Kaksi vakoiluperustein turvasäilöön joutuneista naisista oli aikaisemmin vakoilusta tuomittuja, joten valtiollisella poliisilla oli jonkinlaiset syyt uskoa naisten jatkavan vapaudessa neuvostotiedustelun hyväksi työskentelyä – siitä huolimatta, että toinen naisista oli solminut jonkunlaisen avustajasuhteen valtiollisen poliisin kanssa. Toista valtiollinen poliisi ei pitänyt erityisenä vakoilutoimijana.[603]

Kahdeksan muun naisen kohdalla kyse oli epäilyistä, jotka linkittyivät joko Petsamossa sijainneeseen Neuvostoliiton konsulaattiin, neuvostoliittolaisiin työnantajiin tai epäselviin ja osittain epäluotettaviksi arvioituihin vakoiluviitteisiin. Yksi turvasäilöön joutunut venäläistaustainen nainen oli ollut vuosia vakoiluepäilyjen kohteena puolisonsa ja muiden tekemien ilmiantojen, hämäräperäisten yhteyksiensä ja upseereille antamiensa kielituntien perusteella. Valtiollinen poliisi sulki naisen turvasäilöön, vaikka intensiivinen seuranta ei ollut tuottanut varmuutta vakoiluepäilyihin. Tämän epävarmuuden viranomainen kirjasi myös turvasäilöperusteisiin. Ainoastaan valuuttakeinottelu oli osoitettavissa.[604]

Turvasäilöön joutumisen tapauskohtaisuutta ilmentää, että esimerkiksi useiden vakoiluun liittyneiden ilmiantojen kohteeksi joutunut Maria (s. 1896) välttyi pakkotoimenpiteeltä. Olinpaikka-

602 Niiranen 2022, 194–197, 202–204, 404–405, 585–586.

603 Hmp A3612; A3885, EK-Valpo, KA.

604 Hmp 4130; 4258; 4328; A494; A3954; A4183; amp 2969; 2970, EK-Valpo, KA; Vuorinen 2020, 105–107. Valtiollisen poliisin henkilömappien joukossa on myös yksi nainen, joka joutui muutamaksi kuukaudeksi lääninhallituksen suosittamana turvasäilöön, koska häntä epäiltiin paikallisten kertoman perusteella vakoilusta. Hmp 3996, EK-Valpo, KA.

rajoitukseen turvautuminen oli valtiollisen poliisin käytännöissä melko harvinaista, mutta Marian kohdalla viranomainen rajoitti naisen liikkumisvapautta talvisodan aikana. Taustalla vaikuttivat muutamaa vuotta aiemmin Neuvostoliitosta saapuneen naisen venäläismieliset puheet, hänestä tehdyt ilmiannot, silmiinpistävä varallisuus sekä yhteyksien perusteella heränneet vakoiluepäilyt. Viipurin osasto oli ennen sotavuosia yrittänyt saada varmistusta naisen värväytymisestä vakoilutehtäviin, mutta ”*epäsäännöllistä elämää*” erikoisempia tietoja se ei kuulustelusta huolimatta ollut onnistunut saamaan. Vaikka valtiollinen poliisi sai myös jatkosodan aikana kuulla naisen epäilyttävistä puheista ja puolustuslaitosta kohtaan osoittamasta kiinnostuksesta, valtiollinen poliisi valitsi tarkkailun ja varjostuksen vapautta rajoittaneiden pakkotoimien sijaan.[605]

Yhtäläisesti valtiollinen poliisi jätti turvasäilöön sulkematta esimerkiksi kolme vakoilutehtäviin lähetettyä naista, jotka paljastuivat vuonna 1938. Naiset olivat paljastuttuaan suostuneet valtiollisen poliisin avustajiksi, mutta osoittautuneet yhteistyössään epärehellisiksi tai vastahakoisiksi. Valtiollinen poliisi arvioi epävarmojen yhteistyösuhteiden hyödyt pakkotoimea paremmaksi vaihtoehdoksi, vaikka epävarmuus naisten lojaalisuudesta vaati heidän tarkkailuaan. Kysymys saattoi olla myös yrityksestä peitellä viranomaisen omaa vastavakoilua, sillä valtiollinen poliisi oli ainakin ennen talvisotaa pyrkinyt jatkamaan kahden naisen vakoiluyhteyksiä toimittamalla naisten toimeksiantajille itse väärentämiään raportteja.[606]

---

605 Hmp 3968, EK-Valpo, KA. Olinpaikkarajoituksesta: hmp 3689; 4239; A3739; A4237; A4254; amp 2970, EK-Valpo, KA; Uola 2013, 137.

606 Hmp 3926; 3967; A3957, EK-Valpo, KA. Seuraava kappale perustuu samoille lähteille. Vakoiluun osallisiksi paljastuneiden ulkomaalaisten osalta valtiollinen poliisi saattoi turvautua maasta karkottamiseen. Nopean kontrollipoliittisen väliintulon sijaan valtiollinen poliisi antoi esimerkiksi Suomi-Filmissä avustajan roolissa näytelleen virolaistaustaisen ”diivan” suorittaa (tai pyrkiä suorittamaan) oletettuja vakoilutehtäviään karkotuspäätökseen asti. Kuvaavasti valtiollinen poliisi katsoi, että karkotusmääräys ratkaisisi asian niin, ettei sen tarvitsisi varsinaisesti ratkaista asiaa. Lidian henkilömappi on arkistoitu ulkomaalaisten luokkaan. Hmp 11342, EK-

Kontrollitoimien kohteeksi joutui myöhemmin ainoastaan Kerttu (s. 1920), sillä loppukesästä 1941 päämajan valvontaosasto sai kuulla vakoilutehtävissä kiinni jääneeltä mieheltä tavoitteesta yrittää värvätä Kerttu toimimaan uudelleen neuvostotiedustelun hyväksi. Kertun lojaalisuuden kartoittamiseksi valtiollinen poliisi päätti vierailla hänen luonaan vakoojan peiteroolissa. Koska Kerttu ei yhteistyösuhteen mukaisesti tehnyt ilmoitusta yhteydenotosta, valtiollisessa poliisissa harkittiin naisen turvasäilöön sulkemista. Syystä tai toisesta valtiollinen poliisi päätyi kuitenkin viemään Kertun aikaisemmat edesottamukset oikeuden ratkaistavaksi, eikä siirtänyt Kerttua turvasäilöön edes kahden vuoden tuomion jälkeen.

Olinpaikkarajoitus tuli yleisemmin harkittavaksi vasta turvasäilöstä vapauttamista seuranneena kontrollitoimena. Toimenpide vertautuu näin ollen poliittisista rikoksista tuomittujen vapauspassikäytäntöön, jonka mukaan ehdonalaiseen vapautuneiden poliittisten vankien ja ehdonalaiseen tuomittujen henkilöiden oli käytävä kerran kuukaudessa leimauttamassa vapauspassinsa paikallisen poliisiviranomaisen luona sekä anottava matkustuslupa paikkakunnan rajat ylittäneille matkoille.[607]

Ennen kuin valtiollinen poliisi vapautti henkilön olinpaikkarajoituksella turvasäilöstä, se tarkasteli vapauttamismahdollisuutta vapauttamisanomusten ja kuulustelujen perusteella. Jos turvasäilöön suljettu henkilö tunnusti aikaisemman toimintansa tai osoitti ideologista muutosta, katumusta tai yhteistyöhalukkuutta sekä allekirjoitti valtionvastaisen toiminnan lopettamista koskevan sitoumuksen, valtiollinen poliisi suhtautui usein myönteises-

---

Valpo, KA; ilmoitus 286/25.1.1941, amp 553; ilmoitus 3576/12.12.1940, amp 526, EK-Valpo, KA. Aleksi Mäki on saksalaisten vakoilua ja valtiollista poliisia käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan todennut, että valtiollinen poliisi turvautui vakoiluepäilyjen kohdalla usein karkottamiseen. Mäki 1995, 37, 43–45.

607 Ks. esim. hmp 2764; A984; A1962; A2812; A3186; A3276; A3347; A4316, EK-Valpo, KA; 3 e Aili Sippola; 1 b Elina Hämäläinen; 6 c Hilja Palsa; 5 Alina Kinnunen, Kansan Arkisto.

ti henkilön vapaaksi laskemiseen.[608] Sitoumuksen allekirjoittaminen rikkoi kommunistisen puolueen normikoodistoa, minkä vuoksi osa turvasäilöön suljetuista naisista ei sitä tehnyt edes valheellisessa mielessä. Vaikka valheellisessa mielessä annetut sitoumukset olivat puolueelle keino jatkaa valtionvastaista toimintaa, puoluenormit korostivat vankilasankaruuden valitsemista.[609]

Kaikki naiset eivät kuitenkaan noudattaneet puoluenormia, vaan turvautuivat vilpillisessä mielessä allekirjoitettuun sitoumukseen. Vapauttamisanomusten arvioinnissa korostui näin ollen sama tulkinnallisuus kuin turvasäilöön sulkemiseen liittyneissä kuulusteluissa. Valtiollisen poliisin oli kyettävä arvioimaan, kenen sanoihin, aatteelliseen kääntymykseen tai lupaukseen valtionvastaisen toiminnan jättämisestä se katsoi voivansa luottaa. Osa viattomuuttaan vakuuttaneista naisista osallistui kuulustelusta tai turvasäilöstä vapauttamisen jälkeen valtionvastaiseen toimintaan ja rikkoi heille asetettuja rajoituksia, mutta valtiollisen poliisin luottamus heidän sanaansa vapautti naiset hetkeksi tai kokonaan kontrollitoimilta.[610] Päinvastaisesti tiettyjen naisten kohdalla edes avustajasopimus ja sitoumus yhteiskunnan vastaisesta toiminnasta erossa pysymisestä eivät todistaneet valtiolliselle poliisille riittävästi vapauttamiskelpoisuutta.[611]

Koska vapauttamisen edellytykset eivät useinkaan täyttyneet, valtiollinen poliisi vapautti pakkotoimen kohteeksi joutuneita naisia myös rangaistuksen riittävyyden periaatteella. Rangaistus oli riittävä, jos valtiollinen poliisi arvioi sen kelvolliseksi varoitukseksi ja pahimman valtionvastaisuuden hillitsijäksi. Vapauttamisperusteiden kirjo oli kuitenkin lähes yhtä laaja ja mielipiteitä

608 Ks. esim. hmp 1886; 3657; 4117; 4264; A1962; A2559; A2976; A3219; A3409; A3666; A3806; A4008; A4196, 187 Turku, EK-Valpo, KA; Vuorinen 2020, 115–116.

609 Leppänen 1994, 353–357.

610 Turvasäilöön sulkemisen osalta: vrt. esim. 1 b Martta Hauhio, Katri Grönlund, Lempi Honkanen, Viivi Komulainen, Kansan Arkisto; hmp 2471; A2531; A2812; A4270; A4337, EK-Valpo, KA. Ks. erityisesti hmp A2955, EK-Valpo, KA. Turvasäilöstä vapautuneiden osalta: Vuorinen 2020, 118. Ks. myös hmp 2496; 4130; A2607; A4006, EK-Valpo, KA.

611 Hmp A2559, EK-Valpo, KA.

jakanut kuin pakkotoimen käynnistäminen. Valtiollinen poliisi tarkasteli vapauttamismahdollisuutta vaihtelevasti suhteessa myös muihin turvasäilövankeihin tai puolison, tuttavakommunistien tai laajemmin paikkakunnan kommunistien toimintaan, oikeuden päätöksen odotteluun, sairastumiseen, perheen hoitamiseen, ikään, poliisiyhteistyösuunnitelmiin tai jopa viraston omaan maineeseen.[612] Oulun osaston kielteinen vastine Martan (s. 1907) vapautusanomukseen kuvaa hyvin vapauttamista vastustaneita näkökantoja:

> Anoja on aikaisemmin tuomittu valtiopetturi, joka kuritushuoneesta vapauduttuaan ei ottanut ojentuakseen sen vertaa, että olisi suorittanut ilmoittautumisvelvollisuutensa ehdonalaisessa vapaudessa. Päinvastoin pakeni hän Venäjälle, mistä epäilyttävissä olosuhteissa palasi takaisin maahamme. Anoja on osottautunut sitä lajia kommunistiksi, ettei hänelle hevin pärjää. Kansan keskuudessa hän nauttii kannatusta ja vaikutusvaltaa, joka on ollut kohdistettu yhteiskuntajärjestystämme vastaan. Jouduttuaan viranomaisten kanssa tekemisiin ei häneltä saa kunnon vastausta selvimpiinkään kysymyksiin, vaan ainoastaan hävytöntä sättimistä ja haukkumista. Halu lähteä auttamaan vanhaa äitiään maataloustöissä on pelkkä veruke, sillä perunat, jota viljelystä äitillään on, on jo otettu. Eikä anojalla aikaisemmin ole ollut harrastusta auttaa äitiään, vaan on voinut hyljätä m.m. ollessaan pitkällä Venäjän komennuksella. Talvisodan aikana anoja oli myöskin turvasäilössä, eikä osasto voi mitenkään suositella häntä laskettavaksi viranomaisten vastukseksi ja ympäristönsä myrkyttäjäksi ainakaan vielä toistaiseksi vapauteen.[613]

612 Ks. esim. hmp 3657; 4086; 4130; 4209; 4258; A1813; AA2607; A2720; A2784; A2790; A2955; A3030; A3048; A3055; A3219; A3226; A3249; A3276; A3319; A3466; A4006; A4008; A4077; A4123; A4186; A4196; A4207; A4210; A4270; A4277; A4316; B1504; B4629, EK-Valpo, KA; Vuorinen 2020, 115–118. Eri näkemyksistä vapauttamisen suhteen: ks. erityisesti hmp 4130; 4190; A2559; A3979; A4008; A4196, EK-Valpo, KA.

613 Hmp A3099 (VP KD 626/91/1941, tied. 78), EK-Valpo, KA.

Puoluekouluopiskeluun ja puoluekomennukseen liittyneen syytteen hylkäämisen jälkeen turvasäilöön siirrettyä Marttaa ei voinut suositella sota-aikana vapautettavaksi, sillä hänet voitiin arvioida kaikin tavoin ”*paatuneeksi*”, pahasisuiseksi ja parantumattomaksi kommunistiksi aatteellisuutensa ja kuulusteluissa osoittamansa käyttäytymisen perusteella. Verukkeellisiksi arvioidut perusteet vapaaksi pääsemiseksi olivat vain keino päästä jatkamaan valtionvastaista toimintaa. Oulun osasto vetosi vastauksessaan myös aikaisemman rangaistuksen ojentamistavoitteen epäonnistumiseen – samalla tavalla kuin valtiollinen poliisi oli pyrkinyt perustelemaan edellä esiteltyä Vienon turvasäilöpäätöstä. Rangaistavuus tai sen kesto riippui siitä, olivatko epäillyt valtiollisen poliisin näkökulmasta ”*ottaneet ojentuakseen*”.[614]

Turvasäilöön sulkemista ja sieltä vapauttamista käsitelleissä kuulusteluissa valtiollinen poliisi tuotti epäiltyihin liittyneitä käsityksiä ja tyypitteli epäiltyjä (esimerkiksi vaarallinen, ei-vaarallinen, riittävästi rangaistu, paatunut kommunisti), millä oli vaikutusta kontrollin soveltamiseen. Erityisen selkeästi tätä kuvaa erottelu riittävästi rangaistujen ja paatuneiden kommunistien välillä. Sillä, vastasivatko määrittely ja tehdyt tulkinnat kontrollin kohteen todellista luonnetta ja valtionvastaisen toiminnan potentiaalia, ei ollut merkitystä.[615]

Tähän tyypittelyyn vaikuttivat myös ojentamiseen, opiksi ottamiseen ja rangaistuksen parantavaan vaikutukseen liittyneet käsitykset. Valtiollinen poliisi saattoi puhua opiksi ottamisesta myös sellaisessa tapauksessa, jossa sillä ei ollut varmuutta vakoiluepäilyjen vuoksi turvasäilöön suljetun naisen mahdollisesta osallisuudesta vakoiluun mutta jonka käytöstä se oli pitänyt röyhkeänä ja väitteitä valheellisina.[616] Esimerkki muistuttaa hyvin siitä, miten turvasäilötoimenpiteen ei tarvinnut perustua tiettyyn todistettavaan tekoon.

614 Ks. esim. hmp 1489; 4130; 4241; A3247; A4270, EK-Valpo, KA.

615 Viranomaisen kuulusteluissa tuottamista käsityksistä: Pukero 2009, 14–16, 20, 41–43, 64–93.

616 Hmp 4130, EK-Valpo, KA.

Merkittäviä puoluetoimijoita lukuun ottamatta turvasäilöön sulkeminen vaikuttaa toimineen valtiolliselle poliisille ojentamiseen liittyneenä työkaluna. Ojentamiseen liittynyt rangaistusfilosofia tulee ilmeiseksi myös Oulun osastopäällikkö Eino Pallarin talvisodan jälkeen turvasäilöasetusta kommentoineessa näkemyksessä:

> Turvasäilöön sulkeminen oli valtion turvallisuudelle mahdollisimman sopiva ase, jota parempaa tuskin voisi ollakaan. Se pelotti ja sillä oli helppo ojentaa.[617]

Ojentamiseen liittyneet kommentit ja perusteet auttavat tulkitsemaan laajemminkin valtiollisen poliisin turvasäilöasetuksen käytössä soveltamaa määrittelyvaltaa. Kommentit toistavat aikakauden rangaistusteoriaa, jossa yksilön rangaistustarve ei vuosisadan alun tavoin perustunut yksistään tietyn teon sovittamiseen ja rangaistuksen pelotevaikutukseen. Rangaistusuhan ja rangaistuksen tarkoituksena oli vähentää rikoksentekijän taipumusta lainrikkomusten tekoon sekä kasvattaa rikoksentekijää.[618] Vaikka neuvostoterrorin konteksti oli aivan toinen, rankaisemiseen liittyi Neuvostoliitossakin sama ajatus ojentamisesta ja parantamisesta. Vankileirien saaristo toimi jättimäisenä opetus-, kasvatus- ja ojentamislaitoksena, joka tähtäsi leireille sijoitettujen ihmisten ohjaamiseen takaisin kommunismin tielle.[619] Valtiollisen poliisin kohdalla kyse oli niin ikään yhteiskuntakelpoisuuden tuottamisesta.

***

Valtiollinen poliisi toimi sota-aikana uudessa ympäristössä, jossa sen piti yhteensovittaa uhkakuvat ja pakkokeinot sodan todellisuuteen ilman aikaisempaa kokemusta vastaavasta. Turvasäilöön sulkeminen oli valtiolliselle poliisille konkreettinen väline

617 Oulun sodanaikaiset kokemukset, amp 553, EK-Valpo, KA.

618 Pihlajamäki 1992, 270–272, 275; Hannula 2004, 461–462.

619 Karlsson 2005, 208.

uhkakuvien hallitsemiseksi, kommunistien toimintamahdollisuuksien rajaamiseksi, sodanvastaisen äänten hiljentämiseksi ja valtionvastaiseen toimintaan osallistuneiden ojentamiseksi. Asetustekstin väljyys antoi valtiolliselle poliisille mahdollisuuden toimia epävarmojen näyttöjen varassa ja hyvin omavaltaisesti valitessaan pakkokeinon kohteita. Valtiollisen poliisin sisällä joistakin turvasäilöön suljetuista henkilöistä puhuttiin jopa joutavina suunsoittajina ja osa turvasäilöpäätöksistä arvioitiin täysin tarpeettomiksi.[620]

Viranomaisen tulkinnassa turvasäilöön sulkeminen ei tarvinnut kaikkien kohdalla erityisiä perusteita. Valtiollinen poliisi turvautui pakkokeinoon hyvin vaihtelevasti, mutta lopulta suhteellisen harvoin. Esimerkiksi työtä vieroksuneita henkilöitä suljettiin työleireille kaksinkertainen määrä turvasäilöön suljettuihin verrattuna, minkä lisäksi tuomio sodanaikaisen tanssikiellon rikkomisesta oli paljon yleisempi.[621]

Valtiollisen poliisin tapa soveltaa turvasäilöasetusta kuvaa, että turvasäilöllä uhkaamisessa ja sinne joutumisessa oli työleireihin liittyneen kontrollin tavoin pitkälti kyse psykologiasta ja yleisestä kontrollista. Siinä missä työleireille määrääminen poisti esimerkiksi pahatapaisiksi määritellyt naiset katukuvasta ja esti heitä rapauttamasta kotirintaman yhteishenkeä ja työmoraalia, turvasäilöön liittynyt pakkovalta auttoi mahdollisesti hillitsemään sodanvastaisia ääniä. Tietoisuus vangitsemisen uhasta pidätteli ihmisiä puhumasta ja toimimasta tavoilla, jotka olivat sota-ajan eetosta vastaan. Tästä näkökulmasta sosiologi Sari Näre on tulkinnut turvasäilökontrollin toisinajattelijoihin kohdistetuksi näytösluonteiseksi väkivallaksi.[622] Vastarinnan vähäisyyteen nähden turvasäilöön liittynyt pakkovalta tuskin vaikutti merkittävästi Suomessa sodankäynnin päämääriin. Perustellusti voidaan poh-

620 Joutavista suunsoittajista: hmp 4117, EK-Valpo, KA. Turhana pidetyistä turvasäilöpäätöksistä: Joensuun ja Kuopion osastojen sodanaikaiset kokemukset, amp 553, EK-Valpo, KA; Hietaniemi 1989, 69.

621 Tikka & Nevala 2020, 133–136; Niiranen 2022, 592.

622 Niiranen 2022, 338, 376, 593; Näre 2008, 303.

tia, miten paljon turvasäilöasetuksella tosiasiallisesti vaikutettiin valtion puolustamiseen kriisitilanteessa.[623]

Turvasäilöön suljettujen naisten kokonaismäärä kertoo, että kommunistiseen toimintaan osallistuneet ja siitä epäillyt naiset eivät edustaneet erityistä uhkaa valtion turvallisuudelle sotavuosina. Naisiin liitetyt vakoiluepäilyt olivat yleisiä sodan kontekstissa, mutta naisia suljettiin turvasäilöön suhteellisesti vähemmän kuin heitä rangaistiin rauhan aikana valtio- ja maanpetosrikoksista. Turvasäilöön suljettujen naisten joukko oli kuitenkin moninainen. Valtiollinen poliisi saattoi harkita joidenkin kohdalla pakkotoimea ainoastaan ”*pienenä straffina*” aikaisemmasta toiminnasta tai hyödyntää turvasäilöä ainoastaan henkilön ojentamiseen. Merkittävien puoluetoimijoiden rinnalla pakkotoimen kohteeksi joutui joukko vähemmän merkittäviä puoluetoimijoita, vakoilusta epäiltyjä ja sodanvastaisilla puheillaan viranomaisen sietokyvyn ylittäneitä naisia. Vakoilusta epäiltyjen vähäinen määrä ei kuitenkaan tarkoita, että valtiolliselta poliisilta tai päämajan valvontaosastolta olisi Ison-Britannian turvallisuusviranomaisten tavoin jäänyt monia vakoilijoita havaitsematta. Suomessa viranomaiset syyttivät sotavuosina useita henkilöitä Neuvostoliiton hyväksi työskentelemisestä, mutta Isossa-Britanniassa sotavuosien pelkoja hallinnut sabotaasi ja kumouksellisuus estivät havaitsemasta monia vakoilutoimijoita.[624]

623 Flyghed 1992, 502, 512–513. Voidaan ajatella, että kansallisen turvallisuuden ja demokratian takaamien oikeuksien ristiriitatilanteessa valtioiden tarvehierarkia korostaa valtioalueen ja valtion suvereniteetin puolustamista. Egengren & Oscarsson 2002, 16.

624 Suomessa sotavuosina käsitellyistä vakoilutapauksista: Haapanen 2012; Hietaniemi 1989, 81. Isosta-Britanniasta: Thurlow 1997, 19.

Valtiollinen poliisi houkutteli vuonna 1935 vakoilusta tuomitun Evan (s. 1903) avustajakseen, mutta sopimuksen kiinnipitämisestä ei ole tarkempaa tietoa. Kuva: Hmp A3612, EK-Valpo, KA.

Kontrollipolitiikka valvojan ja valvotun välisenä vuorovaikutteisuutena

Epäiltyjen keskinäiset ”ohranaepäilyt” virallisen kontrollin välineenä

Kommunistien salaiseen toimintaan osallistuneiden tietoisuus kontrollista, valtiollista poliisia avustaneista tiedustelijoista ja ilmiantajista sekä toiminnan mahdollisista seurauksista vaikuttivat monella tavalla toimijoiden arkeen. Valtiollisen poliisin valvonta ja kontrolli eivät tarkoittaneet kiellettyyn toimintaan osallistuneiden näkökulmasta yksistään seurannan välttämiseen tähdänneitä toimintatapoja, vaan mahdollisen kiinnijäämisen herättämiä pelkoja, jatkuvaa pidätykseen varautumista ja keskinäisiä epäilyjä poliisiyhteistyöstä (*”ohranaepäilyjä”*).

Vaikka kommunistinen puolue ja neuvostotiedustelu ohjeistivat toimijoitaan käyttäytymään kuulusteluhuoneessa ja sen ulkopuolella tietyllä tavalla, jokainen valitsi viime kädessä itse tapansa vastata kontrolliin ja sen uhkaan. Näillä kontrolliin vastaamiseen liittyneillä valinnoilla oli toisinaan vaikutuksia valtiollisen poliisin seurantaan, sen soveltamaan kontrolliin, toimijoiden välisiin suhteisiin ja jopa epäillyn talouteen, mikä teki kontrollista tietyllä tapaa vuorovaikutteista kontrollin harjoittajan ja sen kohteiden välillä. Tässä luvussa tarkastelen tilanteita, joissa kontrollipolitiikka ei toteutunut yksisuuntaisesti. Ensin käsiteltävänä olevat keskinäiset syytökset poliisiyhteistyöstä kuvaavat, miten salaisen toimintaan osallistuneiden piirissä harjoitetuista kontrollin muodoista saattoi joissakin tilanteissa tulla osa valtiollisen poliisin kontrollia.

Tauno Saarelan mukaan Suomen Kommunistisen Puolueen historiakäsitys toisti sankaritarinaa puolueen merkityksestä työväenluokan taistelun etujoukkona, vahvisti puolueteoriaan kuuluneita perusväitteitä sekä korosti puolueväen kärsimyksiä ja suuria uhrauksia. Historiakäsityksen vahva side ideologiaan murtui vasta Neuvostoliiton romahduksen jälkeen, kun suomalaisen kommunismin historia otettiin akateemisen tutkimuksen kohteeksi arkistoiden avauduttua. Samalla uuden sosiaalihistorian ja laajemmin kokemushistorian tavat tarkastella historiaa tavallisen ihmisen kokemuksen näkökulmasta ovat nostaneet esiin mainintoja puoluetoimijoiden henkisestä ja fyysisestä väsymyksestä, jännityksestä, epävarmuudesta sekä puolueen sisäisen luottamuksen rakoiluista. Poliittisen lojaalisuuden ja yksityiselämän yhteensovittaminen ei enää näyttäydy niin ristiriidattomana kokemuksena kuin puolueen ylläpitämässä sankaritarinassa.[625]

Kontrollin varjossa toimineet naiset ja miehet suhtautuivat yksilöllisellä tavalla esimerkiksi salaisen toiminnan aiheuttamaan jännitykseen: Joku kieltäytyi tehtävistä, joista jäi suurella todennäköisyydellä kiinni, eikä uskaltanut kantaa kiellettyä kirjallisuutta mukanaan, tuoda monistustarvikkeita asuntoonsa, järjestää kokouksia tai osallistua vankilasta vapautuneen toverin kunniaksi järjestettyihin juhliin. Toiselle ajatus työväenliikkeen vaatimista toimista auttoi ylittämään jännityksen, mutta kolmas menetti yönunensa tehtävän suorittamisen jälkeisestä kiinnijäämisen pelosta. Neljäs varautui jatkuvasti pidätykseen ja suunnitteli selitykset valmiiksi kontrollin varalta. Viides koki masennusta ja häpeää tasapainotellessaan jännityksen ja puolueen vaatimien toimien välillä, ja kuudes ainakin muisteli jännitystä vallanku-

625 Kommunistisen puolueen historiakäsityksistä: Saarela 1996, 9–10, 460–463. Akateemisesta tutkimuksesta esim.: Saarela 2008 ja 1996; Krekola 2006 ja 2003; Katainen 2000, 1998; Rentola 1994. Kokemushistoriasta ja uudesta sosiaalihistoriasta: ks. esim. Kivimäki, Ville (2019): Reittejä kokemushistoriaan – Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. Teoksessa: Annola, Johanna; Kivimäki, Ville & Malinen, Antti (toim.) *Eletty historia – Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino.

mousromantiikan sävyttämänä tunteena.[626] Kontrollin herättämän jännityksen moninaisuus muistuttaa, että salaisessa toiminnassa mukana oleminen ei ollut vain pelotonta aatteen puolesta taistelua ja luokkataisteluhengessä kärsittyjä tuomioita.

Kontrollin herättämä jännitys ja pelko vaikuttivat joidenkin kohdalla heidän tapaansa vastata kontrolliin, millä puolestaan saattoi olla vaikutusta valtiollisen poliisin kontrollin soveltamisessa tekemiin valintoihin. Tunteiden ja kontrollin välisen suhteen tarkastelu vaatisi kuitenkin henkilöhistoriallista lähestymistapaa. Kontrollin vuorovaikutteisuuden näkökulmasta lähdeaineistoni antaa sen sijaan hyvän lähtökohdan tarkastella salaiseen toimintaan osallistuneiden keskinäisiä poliisiyhteistyöepäilyjä ja sitä, miten valtiollinen poliisi hyödynsi näitä tietoja kontrollia harjoittaessaan.

Salaiseen toimintaan osallistuneiden näkökulmasta keskinäiset poliisiyhteistyösyytökset syntyivät turvallisuuspoliisin kanssa yhteistyötä tehneisiin tiedustelijoihin liitettyjen pelkojen myötä. Nämä pelot loivat toimijoiden keskuuteen epäilyn ilmapiirin ja vaikuttivat epäiltyjen keskinäiseen dynamiikkaan: *”Pahinta oli, että ohrana sai omasta joukostamme kyttiä.”*[627] Tiedustelijoiden merkitys poliisitoiminnalle oli näin ollen kahtalainen, kuten kansainvälisessä tutkimuksessa on todettu. Tiedustelijat eivät auttaneet viranomaista vain rikollisuuden kitkemisessä keräämällä tietoja seurannan kohteena olleesta ryhmästä, vaan tietoisuus tiedustelijoiden olemassaolosta loi ryhmän sisälle epäilyä, vainoharhaisuutta ja toimintaa rajoittanutta itsesensuuria.[628]

---

626 1 b Inkeri Lehtinen; 6 c Lilja Dahl, Helmi Karvonen, Hilma Korkeala, Hilja Palsa, Lydia Nisula, Lempi Salonen, Saimi Sikanen, Maija Virtanen; 3 e Elli Mänttäri, Kansan Arkisto; hmp 694; 924; 947; 1249; 1267; 1389; 1462; 1552; 1834; 1886; 2471; 2694; 2836; 3040; 3061; 3125; 3151; 3154; 3539; 3620; 3657; 3689; 4086; A494; A2326; A2573; A2671; A2762; A2927; A3171; A3276; A3500; A3533; A3609; A3720; B5104; 189 Viipuri; Ilmoitus n:o 54, kansio 24, Sortavalan alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA; Parkkari 1993, 61; Saarela 2008, 94.

627 6 c Anna Pellikainen, Kansan Arkisto. Maininta joka puolella nähdyistä tiedustelijoista: Lackman 1987, 217.

628 Klehr & Haynes 2022; Hewitt 2010, 6–8; Gellately 1996, 943.

Valtiollisen poliisin lähteisiin nämä keskinäiset epäluulot ja syyttelyt ovat päätyneet varsinaisten tiedustelijoiden kertomuksina. *”[M]issä kaksi ihmistä keskustelee, saattaa toinen aina olla ohrana”*, referoi eräskin tiedustelija erään epäillyn tuntemuksia.[629] Toisin sanoen valtiollinen poliisi oli tovereidensa luottamuksen säilyttäneiden tiedustelijoidensa avulla hyvin perillä aiheellisesti tai perusteettomasti keskinäisten poliisiyhteistyöepäilyjen kohteiksi joutuneista henkilöistä. Lähteistä saattaa jopa löytyä tiedustelijan valtiolliselle poliisille antama kuvaus hänen viattomuuteensa luottaneen puoluetoverin lohdutuksesta muiden esittämien syytösten jälkeen. Tiedustelijaa lohduttaneen naisen mukaan hänen ei tulisi ottaa liian raskaasti muiden syytöksiä valtiollisen poliisin avustamisesta.[630]

Suomalaiskommunistien salaiseen toimintaan osallistuneiden keskuudessa vallitsi jatkuva tarve tiedustelijoiden, kuulustelussaan jonkinasteisia tunnuksia tehneiden tovereiden ja toiminnan lopettamiseen liittyneitä sitoumuksia valtiolliselle poliisille antaneiden henkilöiden tunnistamiseksi. Tämä kuvaa, miten rikollisesti – tässä tapauksessa yhteiskunnan normien vastaisesti – toimivalla ryhmällä on aina tarve identifioida keskuudestaan ryhmää pettävät henkilöt. Toki turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisilla on niin ikään tarve löytää keskuudestaan myyräntyötä tekevät. Koska tiedustelijat moninkertaistivat kiinnijäämisen riskin ja siten estivät päämäärien saavuttamista, tiedustelijat olivat toiminnalle todellinen uhka. Tämän vuoksi salaiseen toimintaan osallistuneet rakensivat kuvan tovereita pettävien henkilöiden piirteistä, etsivät ryhmän jäsenistä tähän kuvaan liittyneitä merkkejä ja odottivat ryhmältä lojaalisuuden osoituksia tehdyille tulkinnoille. Joskus suomalaiskommunistit perustivat erityisiä *”ohranakomiteoita”* tarkkailemaan yhteistyöstä epäillyn henkilön liikkeitä tai havainnoimaan turvallisuuspoliisin tiloissa asioineita henkilöitä. Puoluetoimijat saattoivat myös testata viranomaisyhteistyöstä epäillyn luotettavuutta seuraamalla tämän suoriutu-

629 Ilmoitus 3279/27.8.1941, amp 162, EK-Valpo, KA.

630 Hmp 1552, EK-Valpo, KA.

mista annetusta koetehtävästä tai valvomalla valtiollisen poliisin toimia koetehtävän jälkeen.[631] Poliisiyhteistyöstä epäiltyjen henkilöiden paljastamiseen liittyneet keinot ja myyrien etsintä voidaan nähdä kiellettyyn toimintaan osallistuneiden viranomaiseen kohdistamana vastavalvontana.[632]

Kiellettyyn toimintaan osallistuneiden henkilöiden keskinäiset epäilyt poliisin avustamisesta aktivoituivat toden teolla, jos valtiollinen poliisi ei pidättänyt kaikkia samaan maanalaiseen verkostoon tai lähipiiriin kuuluneita henkilöitä, pidätetty vapautettiin nopeasti kuulusteluista tai hän kertoi kuulusteluistaan epäuskottavan tarinan. Vastaavasti tutkintovankilasta karkaaminen, tuomion välttäminen tai hyvin vähäinen tuomio hovioikeudessa sekä ennen suurpidätyksiä tapahtunut Neuvostoliittoon pakeneminen olivat omiaan vahvistamaan epäilyjä turvallisuuspoliisin kanssa sovitusta yhteistyöstä.[633] Poliisiyhteistyöhön liittyneissä epäilyissä korostui näin ollen vahvasti valtiollisen poliisin pakkokeinojen käyttöön liittyneet valinnat. Epäillyt eivät voineet tietää valtiollisen poliisin tekemiin pidätyksiin ja kuulusteluista vapauttamisiin liittyviä taustoja, mutta niitä tulkittiin helposti turvallisuuspoliisin avustamisen näkökulmasta.

Syytteestä vapauttaminen ei johtanut ainoastaan salaiseen toimintaan osallistuneiden keskinäisiin poliisiyhteistyöepäilyihin ja -syytöksiin, vaan yksittäistapauksissa se saattoi herättää arvostelua myös valtiollista poliisia kohtaan. Kun erään professorin tytär, Annikki (s. 1914), tuomittiin vuonna 1933 kommunistisen nuorisoliiton toimintaan osallistumisesta hänen värvääjänsä jäädessä ilman syytettä, professori otti yhteyttä valtiolliseen poliisiin, sisäministeriin ja asian oikeuskäsittelystä vastanneeseen Turun ho-

631 Rikollisten toiminnasta ryhmää pettävien henkilöiden tunnistamiseksi: Åkerström 1990, 110–117. Ks. esim. hmp 1886; 2764; A660; A2412; A2784; A2927; A3348; ilmoitus 3170/15.11.1940, 923/6.4.1937, amp 162, EK-Valpo, KA.

632 Sewell 2021, 100.

633 Hmp 993; 1071; 2050; 2351; 2764; 2871; 3008; 3151; 5446; A2625; A2935; A3091; A3209; A3340; B4977; 836 Viipuri; 973 Viipuri; EK KD 24/1224-1936, amp 162, ”Tiedustelijain hankkiminen”, amp 461, EK-Valpo, KA; 5 Kaisa Junttila, Kansan Arkisto.

vioikeuteen. Koska Turun hovioikeuteen ei ollut toimitettu edes värvääjäksi nimetyn naisen kuulustelupöytäkirjaa, professori kyseenalaisti valtiollisen poliisin toimintatavat. Kun vuonna 1937 asetettiin komitea tutkimaan valtiollisen poliisin toimintaan kansanrintamaa koskeneen muistion vuodettua julkisuuteen – kuten muun muassa Matti Lackman on tuonut esiin – poliisiylitarkastaja vaati valtiolliselta poliisilta selitystä myös Annikin tapauksesta. Valvontaosaston päällikkö Kaarlo Löfving kertoi värvääjän lupautuneen yhteistyöhön kuulusteluista vapautumisen hintana, mutta lopullista syyttämättä jättämistä puolustuskannalle pakotettu viranomainen perusteli naisen toiminnan vähäpätöisyydellä ja sairastumisella.[634]

Maanalaiseen toimintaan osallistuneet henkilöt etsivät merkkejä poliisiyhteistyöstä myös kiinnittämällä huomiota toistensa elintasossa tapahtuneisiin selittämättömiin muutoksiin, ohranoiksi luokiteltujen henkilöiden kanssa pidettyihin yhteyksiin ja valtiollisen poliisin edustajien kanssa kadulla vaihdettuihin sanoihin. Vastaavasti henkilön tehtävien suorittamisessa osoittama valikointi, hänen innokkuutensa tuttavuuksien hankintaan ja puoluekoneistossa etenemiseen tai hänen erityinen tiedonhalunsa herättivät puoluetovereiden epäilyt. Tapauskohtaisesti henkilö voitiin identifioida mahdolliseksi petturiksi myös vähäisemmillä perusteilla. Yksistään nimen kirjoittamatta jättäminen tiettyyn keräyslistaan saatettiin tulkita osoitukseksi mahdollisesta viranomaisyhteistyöstä, mikä kuvaa hyvin keskinäisten epäilyjen laajuutta ja loputtomuutta. Epäillyksi joutumisessa ei vaikuta olleen eroja nais- ja miestoimijoiden välillä, eikä epäiltyjen tunnistaminen ollut helppoa. Virhepäätelmien helppous ja viattomien leimaaminen tunnustettiin myös puoluetoimijoiden keskuudessa.

634 Hmp 2836; 2903, EK-Valpo, KA. Niin kutsutusta muistiojupakasta ja valtiollista poliisia tutkimaan asetetusta komiteasta: Lackman 2007, 333–337, 343–345; Lackman 1994, 74–75; Lackman 1985, 302–303. Ks. myös Karimäki 2016, 293–294; Rislakki 1982, 67–69; Björne 1977, 24 viite 28; Hiitonen 1953, 535–544.

Yhtäläisesti hiljaisesti tovereiden keskuudessa esiintynyt ja *”maleksinut”* henkilö saattoi paljastua petturiksi.[635]

Poliisiyhteistyöepäilyjen logiikassa oli samaa perhesuhteiden perusteella leimautumista, mikä näkyi valtiollisen poliisin epäillyksi päätymisessä. Jos puoluetoimijan puoliso joutui viranomaisyhteistyöepäilyjen kohteeksi tai esiintyi hovioikeudessa epäedulliseksi katsotulla tavalla, suhteen toinen osapuoli ei voinut välttyä seurauksilta. Epäily laajeni automaattisesti koskemaan myös hänen luotettavuuttaan. Luotettavuuden varmistamiseksi puoluetoverit saattoivat vaatia henkilöä katkaisemaan välit epäilyksenalaiseen puolisoon vetoamalla yhteiseen aatteeseen ja puoluekuriin. Erosta kieltäytyjää uhkasi osittainen tai täydellinen syrjäyttäminen puoluetoiminnasta – tai vähintään syrjäytyminen sosiaalisen eristämisen seurauksena.[636]

Logiikka ei kuitenkaan toiminut kaikissa tapauksissa mustavalkoisesti, kuten harvoin inhimillisessä toiminnassa. Esimerkiksi kommunistien maanalaisen ammattijärjestötoiminnan hyväksi toiminut Siiri (s. 1909) onnistui erään tiedustelijan mukaan saamaan yhteistyösyytösten kohteeksi joutuneelle aviomiehelleen sen verran luottoa puoluetovereiden keskuudessa, että mies mitä ilmeisimmin pääsi uudelleen mukaan puoluetoimintaan.[637]

Poliisiyhteistyöhön liittynyt leimaaminen ja viranomaisen avustamiseen kytkeytyneet epäilyt muistuttivat kansalaisten tekemiä ilmiantoja siinä, että toisinaan henkilökohtaisilla riitaisuuksilla, kaunoilla ja erimielisyyksillä oli oma roolinsa *”ohranaksi”* leimaamisessa. Keskinäiseen kilpailuun, erimielisyyteen ja merkityksettömiin tekijöihin perustuneet tiedustelijasyytökset on

635 Hmp 924; 1149; 1934; 2836; A2262; A2573; A2625; A3340; A3578; ilmoitus 1723/8.5.1941, 1173/5.5.1937, EK KD 219/1835-1932, amp 1435; ilmoitus 35/7.1.1935, 1720/21.9.1938; 279/5.2.1938, VP KD 121/618-1938, VIII ilmoitus 2595/23.2.1932, amp 162, EK-Valpo, KA.

636 Hmp 1606; 1885; A2559; A3011; A3211; A3621; A3852, EK-Valpo, KA; Klehr & Haynes 2022; Katainen 1998, 138–139.

637 Hmp 3149, EK-Valpo, KA.

mainittu myös USA:n kommunistista puoluetta ja FBI:tä käsittelevässä tutkimuksessa.[638]

Henkilökohtaisuuksien värittämien epäilyjen ja viattomien ihmisten leimaamisen välttämiseksi Suomen Kommunistisen Puolueen keskuudessa alettiin 1930-luvun alussa vaatia perusteluja poliisiyhteistyösyytösten tueksi. Puoluetovereiden ei tullut tarkkailla ainoastaan epäilyjen kohdetta, vaan myös syytösten esittäjää hänen vaikuttimiensa varmistamiseksi. Samalla pyrittiin varmistamaan, että kyseessä ei ollut valtiollisen poliisin tahallinen provokaatio.[639] Luonnollisesti puoluejäsenten keskinäiset erimielisyydet ja epäluottamus, jotka kumpusivat yksityiselämästä ja tehtävien hoitamiseen liittyneistä erilaisista käsityksistä, arvoista ja persoonallisuustekijöistä, vaikuttivat poliisiyhteistyöepäilyjä laajemmin epäiltyjen kykyyn toimia yhdessä kontrollin alla.[640] Joihinkin erimielisyyksiin kytkeytyi pelkoja ilmiantamisesta tai toiminnan paljastumisesta, toisinaan myös keskinäisiä sopimuksia kontrolliin varautumisesta. Näihin tilanteisiin ei kuitenkaan liittynyt suoraan epäilyjä poliisiyhteistyöstä.

Toisinaan keskinäiset kahnaukset ja poliisiyhteistyöepäilyt myös sekoittuivat. Esimerkiksi Kemissä toimi valtiollisen poliisin saamien tietojen mukaan samanaikaisesti kaksi keskenään riitaista piirikomiteaa vuonna 1937, kun siskosten seurustelusuhteet ja niihin liittyneet mustasukkaisuudet repivät toimijoita kahteen leiriin. Koska siskonsa kanssa samasta miehestä kilvoitelleen Katriinan (s. 1899) aviomiestä epäiltiin valtiollisen poliisin avustajaksi, pyrki puolueen salainen naisorganisaattori ratkaisemaan tilanteen syrjäyttämällä hänet piirikomiteasta ja vähentämällä muutenkin naisen suurta työmäärää. Siskosten asema ja piiriko-

638 Klehr & Haynes 2022.

639 EK KD 219/1835-1932, amp 1435; VIII ilmoitus 2595/23.2.1932, amp 162, EK-Valpo, KA.

640 Ks. esim. hmp 45; 165; 622; 637; 759; 1152; 1235; 1389; 2074; 2120; 2239; 2836; 2694; 3151; 3469; 3554; 3698; 3789; 3815; 4296; A494; A904; A984; A1125; A2573; A2614; A2624; A2893; A3340; A3348; A3409; A3411; A3474; A3512; A3529; A3578; A3704; A3852; 36 Turku; 836 Viipuri, EK-Valpo, KA.

mitean kokoonpano kuitenkin vaihtuivat Elsa-siskon (s. 1901) avioiduttua kilpailun kohteena olleen miehen kanssa. Elsa menetti mainitsemattomasta syystä puolueluottamuksensa, kun taas aiemmin syrjäytetty Katriina sai tässä kohtaa puolueluottamuksensa takaisin.[641] Tapaus muistuttaa tulkintojen liukuvuudesta ja tilannekohtaisuudesta. Tietyssä hetkessä tehdyt tulkinnat poliisiyhteistyöstä ja puoluetoimintaan liittyneestä kyvykkyydestä eivät välttämättä olleet samoja enää seuraavassa tilanteessa.

Poliisiyhteistyöepäilyjen kokonaisuudessa kyse ei ollut vain ryhmän sisäisestä sosiaalisesta kontrollista. Valtiollinen poliisi oli hyvin tietoinen, miten keskinäinen epäluottamus ja poliisiyhteistyöepäilyt heräsivät. Tätä tietoa turvallisuuspoliisi käytti hyväkseen luodakseen epäilyjä maanalaisen työn tekijöiden pariin. Toisinaan valtiollinen poliisi käytti kontrolliin liittyneitä valintoja tietoisesti hyväkseen luodakseen epäilyjä kommunistien piiriin ja leimatakseen tietyn henkilön *”ohranaksi”* tai pyrki tiedustelijoiden avulla herättämään perusteettomia epäilyjä – samoin kuin kollegaorganisaatiot toimivat totalitaarisessa ja demokraattisessa kontekstissa.[642]

Tällaisessa vaikuttamisessa kyse oli toimijoiden välisen dynamiikan ohjailemisesta, omien tiedustelijoiden suojaamisesta ja sopivien värväyskohteiden valitsemisesta. Toisin sanoen valtiollisen poliisin yritys lisätä ohranapelkoa ja vaikuttaa toimijoiden keskinäiseen dynamiikkaan merkitsi toisinaan tarkoituksellisesti väärin kohdistettuja tiedustelijasyytöksiä todellisten tiedustelijoiden suojelemiseksi. Näissä yrityksissä kohteiksi kelpasivat myös puolueen naistoimijat, mikä korostaa valtiollisen poliisin käsitelleen nais- ja miestoimijoita tässä mielessä yhtäläisesti. Vaikutusyritys tapahtui ohjailemalla varsinaisen tiedustelijan toimintaa:

> Monta kärpästä sitä saakin Sylvi-raukan kustannuksella. Tiedoittajat loistavat puoluetovereidensa silmissä kun opastan heitä miten on suhtauduttava ohranasta vapautuviin ja Sylvi itkee kiu-

641 Hmp 1202; A2559, EK-Valpo, KA.

642 ”Tiedustelijain hankkiminen”, amp 1435, EK-Valpo, KA; Lintunen & Rentola 2021, 170–171; Hewitt 2010, 9–10.

kusta, mikä taas on aiheuttanut huomautuksen ”kyllä se hyvin näyttelee, mutta ei meitä petetä”.[643]

Valtiollinen poliisi onnistui tavoitteessaan, sillä paikalliset puoluetoimijat pitivät esitettyjä syytöksiä uskottavina ja päättivät syrjäyttää Sylvin (s. 1910) puoluetoiminnasta viranomaisyhteistyöstä epäiltynä. Koska puoluetovereiden usko Sylvin tiedustelijana toimimiseen oli vahva, edes valtiollisen poliisin pidätys tai tuomio valtiopetoksen valmistelusta ei poistanut naiselta poliisiyhteistyön tekijän leimaa. Tällaisissa tapauksissa kontrolli saatettiin nähdä valtiollisen poliisin silmänkääntötemppuna.[644] Sylvin kohdalla ratkaisevaa oli kuitenkin myös se, että puoluetoverit pitivät hänen toimintaansa tuloksettomana verrattuna hänen liioitteleviin puheisiinsa. Epäselvää on, oliko tiedustelijoilla jonkinlainen rooli myös Sylvin puoluetoiminnassa osoittamasta laiskuudesta muodostetuissa käsityksissä. *”Ohranaksi”* ja laiskaksi puoluetyöntekijäksi leimattu Sylvi joutui sivuun puoluetoiminnasta, mutta valtiollisen poliisin mukaan hän oli kuitenkin miehensä jatkosodan aikaiseen kuolemaan asti yksi paikkakunnan kiivaimmista ja toimeliaimmista naiskommunisteista. Miehensä menettämisen jälkeen paikkakuntalaiset alkoivat pitää Sylviä *”yleisenä naisena”* ja ammattimaisena viinanmyyjänä, minkä vuoksi hänet poistettiin Viipurista. Kiinnostavasti tässä kohtaa valtiollinen poliisi halusi kuulustella Sylviä, koska se ajatteli naisen olevan halukas elämäntapojensa vuoksi kertomaan entisestä puoluetoiminnastaan.

Valtiollisen poliisin toiminnassa tiedustelijoiden värväämiseen liittyneet pohdinnat ja epäiltyjen keskinäiseen dynamiikkaan vaikuttaminen liittyivät läheisesti toisiinsa. Tätä kuvaa hyvin erään

643 Hmp 836 Viipuri (Vi ilmoitus 599/10.12.1935, digitoimaton henkilömappi), EK-Valpo, KA. Eräässä toisessa henkilömapissa asiaa ei tarkenneta, mutta siinä mainitaan, miten ohranasyytöksiin liittyneitä huhuja on käytetty ”*sopivasti hyväkseen taistelussa hiljaiseksi käyneitä kommunistejamme vastaan*”. Tämä viittaa oletetusti tiedustelijoiden levittämiin huhuihin. Hmp A3219, EK-Valpo, KA.

644 Epäilyistä puhdistautumisen vaikeudesta ja silmänkääntötempuista: hmp 127; 1155; 3689, EK-Valpo, KA.

kemiläisen etsivän valtiollisen poliisin etsiväpäivillä vuonna 1932 pitämä alustus. Kun valtiollinen poliisi pyrki peittämään tiedustelijan värväämisen kuulusteluissa, oli hyväksyttävää pidättää useampi epäilyjen hämärtämiseksi. Jos tiedustelijaksi suunniteltu henkilö ei suostuisi yhteistyöhön ja kertoisi värväysyrityksestä muille, joutuisivat muut saman epäilyn kohteeksi. Etsivän mukaan näille epäilyille olisi annettava valtiollisen poliisin suunnalta lisää yllykeitä:

> [K]äsitykseni on, että vastustamme kommunistien toimintaa enemmän sillä, että saamme ohranapelon paisutettua mahdollisimman suureksi kommunistien keskuuteen sekä enemmän hyviä tiedustelijoita kuin että saamaan mahdollisimman paljon tuomituksi ja Tammisaareen, jossa varsinkin nuorisoliittolaisista vasta kasvaa oikein sisukommunisteja.[645]

Etsivän esittämä käsitys vahvistaa tulkintaa siitä, että valtiollinen poliisi ei tähdännyt yksinomaan hovioikeustuomioihin ainakaan enää 1930-luvulla. Ennaltaehkäisevässä toiminnassa tuli turvautua tiedustelijoiden värväämisen ja pitkäaikaisen tarkkailun rinnalla poliisiyhteistyöepäilyjen lietsontaan. Yhteistyösyytösten vahvistamisesta tuli näin yksi valtiollisen poliisin ennaltaehkäisevän työn välineistä, jolla se pyrki takaamaan valtion turvallisuuden.

Yhteistyöstä epäillyn henkilön kohtalona oli usein toiminnasta syrjäyttäminen, yhteyksien katkaiseminen, vakava varoitus, jatkuva pilkka tai sosiaalinen eristäminen. Sosiaalinen eristäminen saattoi olla kaikin puolin ikävää perusteettomien epäilyjen kohteeksi joutuneelle puoluetoimijalle, jos toverit eivät esimerkiksi järjestäneet hänelle vankilasta vapautumista juhlistanutta kahvitilaisuutta. Väärin kohdistetut syytökset aiheuttivat katkeruutta ja vihamielisyyttä puoluetta kohtaan. Perusteettomasta syrjäyttämisestä ja epäoikeudenmukaisen kohtelun herättämistä tunteista oli joskus hyötyä turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisille, koska

645 ”Tiedustelijain hankkiminen”, amp 1435, EK-Valpo, KA.

toisinaan epäoikeudenmukaisesti kohdellut toverit päätyivät paljastamaan tietonsa viranomaiselle.[646]

Valtiollinen poliisi ainakin pyrki käyttämään tällaisia tietoja hyväkseen vaikuttaakseen syytösten kohteiden valintoihin. Kesken Toinin (s. 1909) aikaisempaan SKP-toimintaan liittyneitä kuulusteluja kesällä 1944 valtiollinen poliisi sai tiedustelijaltaan kuulla, että nainen oli joutunut hetkeä aiemmin poliisiyhteistyöepäilyjen kohteeksi puolisonsa toiminnan perusteella. Puoluetoimintaan useiden vuosien ajan osallistunut nainen pakotettiin tekemään valinta syytösten kohteeksi joutuneen miehensä ja puolueen väliltä. Koska Toini ei puolisoonsa kiintyneenä henkilönä ollut tehnyt puolueen toivomaa ratkaisua, hän oli valtiollisen poliisin saamien tietojen mukaan joutunut toiminnan ulkopuolelle. Näitä tiedustelijan kertomia tietoja ja niiden perusteella tehtyjä päätelmiä oli valvontatoimiston vanhemman esittelijän, Freedy Kekäläisen, mukaan käytettävä sopivalla tavalla kuulusteluissa *”taisteltaessa Toinin sielusta*”. Tiedossa ei ole, paljastiko Toini mitään valtiolliselle poliisille, mutta ainakin hän allekirjoitti sitoumuksen pysyä erossa valtionvastaisesta toiminnasta.[647]

Koska syytökset poliisiyhteistyöstä likasivat henkilön maineen ja tekivät puoluetyöskentelyn ainakin väliaikaisesti mahdottomaksi, osa syytösten kohteiksi joutuneista teki aktiivista työtä maineensa palauttamiseksi. Oman maineen puhdistustyö näkyi väitteiden kumoamisyrityksinä ja puoluetutkinaan liittyneinä vaatimuksina. Yksittäisissä kommunistien julkiseen toimintaan liittyneissä tapauksissa syytöksiä kohtaan puolustauduttiin myös sanomalehdissä.[648] Esimerkiksi Tyyne (s. 1908) pyrki eroon ammattiosastotovereidensa syytöksistä jättämällä parjauksen lopet-

646 Hmp 8; 1007; 1579; 1606; 2074; 2315; 2835; 3061; 3469; A1962; 836 Viipuri; 973 Viipuri; EK KD 24/1224-1936, VIII ilmoitus 2595/23.2.1932, amp 162, EK-Valpo, KA; Klehr & Haynes 2022; Costabile-Heming et al 2021, kohdassa ”'Sticky surveillance' and Stasi informers”.

647 Hmp A3211 (Ilmoitus 1589/21.7.1944, tied. 37), EK-Valpo, KA. Valtiollisen poliisin suunnitelmista yrittää värvätä ohranaksi leimattu puoluetoimija: ks. myös hmp 8; 1885, EK-Valpo, KA.

648 Hmp 924; 1071; 1999; A3929, EK-Valpo, KA; ”Valheellinen väite”, *Sosdem* 31.1.1939.

tamiseen kehottaneen ilmoituksen *Suomen Sosialidemokraattiin* helmikuussa 1939. Kirjoituksen motiivina vaikutti varmasti erään tiedustelijan antama tieto, jonka mukaan Tyynen ammattiosastossa vaikuttaneet toverit olivat eräänä yönä käyneet kovistelemassa naista poliisiyhteistyöepäilyjen perusteella. Lähteiden monitulkintaisuuden näkökulmasta mielenkiintoista on, että Tyyne oli itse asiassa aiemmin ollut yleisesikunnan ja valtiollisen poliisin avustaja. Lähteistä voi lukea, että Tyyne oli mitä ilmeisimmin päätynyt SKP:n toimintaan yleisesikunnan soluttamana ja kertonut epämääräisinä, arvottomina ja mielikuvituksellisena pidettyjä tiedotuksia molemmille tahoille. Arkistoaineistosta ei kuitenkaan selviä, toimiko hän tässä roolissa vielä 1930-luvun lopulla, mitä vasten ammattiosastolaisten syytöksiä voisi tarkastella. Ilman henkilöhistoriallista tutkimusta ei voida sanoa, pyrkikö Tyyne lehti-ilmoituksellaan hälventämään häneen aiheellisesti kohdistettuja epäilyjä vai taistelemaan perättömiä syytöksiä vastaan. On myös mahdollista, että syytöksissä oli osittain kyse Tyynen itse sepittämistä asioista, sillä myöhemmin lähinnä itse kertomiensa desanttiyhteyksien vuoksi vuodeksi turvasäilöön joutunutta Tyyneä ei pidetty valtiollisessa poliisissa täysin normaalina. Valtiollinen poliisi teki naisesta turvasäilöpäätöksen, koska ei voinut olla varma, oliko desanttiyhteyksissä kyse viranomaisen tietoisesta harhauttamisesta vai mielikuvituksen hallinnan puutteesta.[649]

Tovereiden jatkuva herjaaminen ja omat yritykset huhujen katkaisemiseksi saattoivat viedä poliisiyhteistyöstä syytetyltä henkilöltä ainakin hetkellisesti uskon koko aatteeseen ja toiminnan merkitykseen. Esimerkiksi eräs SKP:n toimintaan osallistunut nainen piti syytösten jälkeen menettämäänsä toveriluottamusta niin lannistavana kokemuksena, että hän alkoi tiedustelijan kertoman mukaan pitää koko maailmanvallankumousta *”paljaana paskana”*. Turhautuminen ei kuitenkaan saanut häntä jättämään toimintaa kokonaan. Hän joutui kuitenkin vuosien mittaan toistuvasti tekemään töitä poliisiyhteistyöhön liittyneiden huhujen

649 Hmp A3929, EK-Valpo, KA; ”Koska allekirjoittaneesta on puhuttu”, *Sosdem* 5.2.1939.

kumoamiseksi, sillä erityisesti kaksi naistoveria syytti häntä ja erästä toista naistoimijaa viranomaisen avustamisesta.[650]

Kaikilla ei kuitenkaan ollut mahdollisuutta työskennellä maineensa puolesta huhuja vastaan, sillä kaikkia viranomaisyhteistyöhön liittyneitä syytöksiä ei esitetty tai käsitelty julkisesti toimijoiden keskuudessa. Henkilön saatettiin esimerkiksi antaa jatkaa toiminnassa mukana olemista, mutta tärkeitä tietoja hänelle ei enää uskottu. Puoluetoverit saattoivat myös pyrkiä rajaamaan turvallisuuspoliisin avustamisesta epäillyn henkilön toimikenttää kommunistien julkiseen toimintaan.[651]

Poliisiyhteistyöepäilyt loivat myös jakolinjoja puoluetoimijoiden välille, kun epäiltyä puolustaneet ja syyttäneet hakivat näkemyksilleen tukea.[652] Esimerkiksi Helmiä (s. 1911) ja hänen miehensä siskoa Allia (s. 1904) välirauhan aikana viranomaisyhteistyöstä syyttäneiden ja puolustaneiden erimielisyys kärjistyi siihen, että syytöksiä perättöminä pitäneet puoluetoimijat vaativat huhuja levittäneiden tovereiden erottamista puolueesta ja yhteistä keskustelutilaisuutta. Valtiollisella poliisilla saattoi olla osuus epäilyjen suuntaamisessa, sillä Helmiä syyttäneet puoluetoverit vetosivat heille kuulustelussa näytettyyn kirjelmään. Lisäksi Kimmo Rentolan tutkimuksen perusteella tiedetään, että valtiollisella poliisilla oli tarve suojella erästä samoja puoluetoimijoita lähellä ollutta tiedustelijaansa. Tapauksen lopputulemana ketään ei kuitenkaan erotettu puolueesta tai syrjäytetty toiminnasta, koska naisia syyttäneet toverit eivät lopulta pystyneet osoittamaan riittävästi epäilyä tukeneita tietoja. Helmin kohdalla syytökset unohtuivat viimeistään jatkosodan alussa, kun hän joutui yhtenä pääkaupungin *”huomatuimpana naiskommunistina”* turvasäilöön. Vähäisemmässä määrin puoluetoimintaan osallis-

650 Hmp 924 (Ilmoitus 848/1928, tied. 65); 1071; 1149 (Ilmoitus 848/1928, tied. 25), EK-Valpo, KA.

651 Hmp 1071; 1169; 2190; 2836; 3154; A2559; B4977, EK-Valpo, KA. Ohranasyytöksistä voitiin kuulustella syytettyjä ja syyttäjiä tai niistä voitiin keskustella puolue- tai julkisen liikkeen toimijoiden keskuudessa: hmp 44; 3154; A2784; A2790, EK-Valpo, KA.

652 Hmp 1235; 1764; A1605; A2784; A2790; A2904, EK-Valpo, KA.

tuneen Allin osalta tulkinta ei ollut puoluetovereille yhtä selkeä: puoluetoverit katsoivat Allin omaksuneen mieheltään epäortodoksisia näkemyksiä sodan syistä ja suunnittelevansa toiminnasta jättäytymistä. Myöhemmin Allin miestä kuitenkin vaadittiin eroamaan puolisostaan vaimoon kohdistettujen poliisiyhteistyösyytösten perusteella.[653]

Allin puolisolle esitetyt eroamisvaatimukset ajoittuivat samaan aikaan, jolloin valtiollinen poliisi pelkäsi tiedustelijansa paljastuvan. Näin ollen kyse voi olla valtiollisen poliisin liikkeelle laskemien huhujen seurauksista ja epätoivoisesta yrityksestä kääntää huomio pois tiedustelijana toimineesta muurarista. Kimmo Rentolan tutkimuksen mukaan ”Lempi Korhosen” nimellä tiedotuksia tehnyt muurari ei paljastunut kommunistipiireissä. Paljastumisen pelossa valtiollinen poliisi oli kuitenkin pakotettu pidättämään tiedustelijan avulla muutaman vuoden ajan seurattu desantti ja hänen avustajaverkostonsa. Tiedustelija Lempi Korhosen esimerkki muistuttaa siitä, että kaikki oikeat tiedustelijat eivät koskaan paljastuneet Suomessa – tai kansainvälisesti. Syytökset saattoivat joskus osua oikeaan, mutta tiedustelija saattoi siitä huolimatta kyetä välttämään lopullisen paljastumisen.[654]

Poliisiyhteistyösyytöksiin kytkeytyi myös väkivallalla uhkailu ja väkivallan käyttö. Suomalaisen kommunismin historiantutkimuksessa on tuotu esiin, että väkivalta ja sen käyttöön liittyneet uhkaukset eivät olleet poikkeuksellisia keinoja puolueen ratkoessa oppositioerimielisyyksiä ja viranomaisyhteistyöepäilyjä. Vuoden 1918 väkivallasta syntyneen puolueen sisällä eli vahva ajatus pettureiden tuomitsemisen välttämättömyydestä. Puolueen säännötkin julistivat kuolemantuomiota pettureille. Puolueen hierarkkinen ja salainen luonne oli omiaan raaistamaan menettelytapoja, sillä puolue sai voimansa yhtenäisyydestä ja kurinalaisuudesta. Osaltaan tämä ihmisarvon halveksunnasta ja moraalin rappiosta kertova väkivallan käyttö vaikutti valtiollisen polii-

653 Hmp 1606; A2784; A2790, EK-Valpo, KA; Rentola 1994, 186, 430–433.

654 Klehr & Haynes 2022. Kimmo Rentolan tutkimuksesta: ks. edellinen viite.

sin tiedustelijoiden suojelemiseen tähdänneisiin valintoihin.[655] Avoimeksi jää, saattoiko valtiollisen poliisin väärin suuntaamilla yhteistyösyytöksillä olla joskus kohtalokkaat seuraukset.

***

Keskinäiset poliisiyhteistyöepäilyt kertovat, miten kommunistien maanalaiseen toimintaan osallistuneet henkilöt eivät joutuneet varautumaan yksistään turvallisuuspoliisin seurantaan. He taistelivat jatkuvasti sisäisiä epäilyjä vastaan, eivätkä koskaan voineet olla täysin varmoja tovereidensa luotettavuudesta ja valtiollisella poliisilla olleen tiedon määrästä. Omassa keskuudessa toimineiden *”ohranoiden”* arvuuttelu ja paljastaminen olivat iso osa toimijoiden arkea. Kuvaavaa on, miten puolueluottamuksen säilyttäminen ja viranomaisyhteistyöhön liittyneiden epäilyjen välttäminen kuulusteluista vapauttamisen jälkeen saattoivat olla yksittäiselle puoluetoimijalle myös itsekehuskelun aihe.[656]

Koska valtiollinen poliisi hyödynsi moninaisesti poliisiyhteistyöepäilyistä keräämiään tietoja hyväkseen ja osallistui epäilyjen suuntaamiseen, valtiollisen poliisin kontrollipolitiikka toteutui moninaisessa vuorovaikutuksessa kontrollin alla toimineiden epäiltyjen kanssa. Valtiollisessa poliisissa esitettiin jopa näkemyksiä, joiden mukaan poliisiyhteistyöhuhujen levittäminen oli tärkeä osa kommunisminvastaista taistelua. Poliisiyhteistyöepäilyt ja valtiollisen poliisin niihin liittämä toiminta oli valvojan ja valvotun näkökulmasta tasa-arvoista: poliisiyhteistyöepäilyjen kohteina, levittäjinä ja valtiollisen poliisin epäillyksi leimaamina henkilöinä esiintyi yhtäläisesti naisia ja miehiä.

Erään tiedustelijan raportin mukaan Hertta Kuusinen (s. 1904) arvioi kommunistisen puolueen toiminnan supistuneen vuonna 1939 vain *”ohranamanian”* levittämiseen ja yksityisasioista juo-

655 Krekola 2005, 137–141, 153–156; Krekola 2006, 376. Ks. myös Aatsinki 2008, 302–304; Rentola 1994, 49; Lackman 1987, 218–219; hmp 1389; 2048; 2158; 3110; A3337; A3474; A3578; A4234, EK-Valpo, KA.

656 Hmp 924, EK-Valpo, KA.

ruamiseen.[657] On kuitenkin mahdotonta arvioida, mikä rooli valtiollisella poliisilla lopulta oli lopulta pelkojen lietsomisessa, vaikka 1930-luvulla valtiollisessa poliisissa tiedostettiin poliisiyhteistyösyytösten levittämisen merkitys.

Selvää on, että kiinnijäämisen, tarkkailun ja tiedustelijoiden pelko vaikutti kuitenkin useampaan kiellettyyn toimintaan osallistuneeseen henkilöön kuin keneen seuranta todellisuudessa kohdistui.[658] Esimerkiksi kun valtiollisen poliisin etsivä vieraili peiteroolissa vakoilusta epäillyn Lydian (s. 1891) luona, nainen kertoi joutuneensa muuttamaan usein seurannan pelon vuoksi. Tarkkailtuna oleminen oli kuitenkin kuviteltua, koska valtiollinen poliisi oli saanut naisen jäljille johtaneet tiedot ja vierailussa hyödynnetyn salaisen tunnuksen vain paria päivää aikaisemmin. Valtiollisella poliisilla ei vaikuta olleen tiedustelijaa naisen lähipiirissä.[659] Kuviteltu seurannan pelko ja keskinäisten poliisiyhteistyösyytösten laajuus rampauttivat salaista toimintaa yleisellä ja yksityisellä tasolla, joten omalta osaltaan ne edesauttoivat valtiollisen poliisin ennaltaehkäisevää työtä valtiopetoksellisen toiminnan rajoittamiseksi.

”Konspiratiivisuuden” vastaisesti toimineet – epäillyn varomattomuus seurannan edistäjänä

Maanalaisen toiminnan peittely naapureilta, tuttavilta, valtiolliselta poliisilta ja siihen eri tavalla yhteyksissä olleilta kansalaisilta sääteli monella tavalla salaiseen toimintaan osallistuneiden arkea. Kielletyn toiminnan peittely tarkoitti salaisten tunnusten, salanimien, koodikielen, väärien passien, erilaisten yhteydenottotapojen ja välikäsien käyttämistä sekä toimintaa eri tavoilla piilottaneita käytäntöjä. Toiminnan salaamiseksi tarkoitetut konspiratiiviset

657 Osa paikalla olleista puolustautui syytöksiä vastaan ja näki syytökset virheellisinä. Hmp A3339; A3686, EK-Valpo, KA.

658 Miller 1999, 94–96.

659 Hmp 4055, EK-Valpo, KA.

käytännöt auttavat hahmottamaan kontrollin alla työskentelyä ja ylipäätään sitä ympäristöä, jossa suomalaisen kommunismin edustajat toimivat. Kontrollipolitiikan vuorovaikutteisuuden näkökulmasta konspiratiivisten käytäntöjen merkitys tulee ilmeiseksi konspiratiivisuuden laiminlyönneistä kertovissa tilanteissa, sillä ne auttoivat valtiollista poliisia sen taistelussa valtiolle vaaralliseksi luokiteltua toimintaa vastaan. Samalla ne tuovat esiin sosiaalisen kontrollin kolmannen tason: yhteiskunnan virallisen ja yhteisön epävirallisen kontrollin rinnalla on erotettavissa toimijan henkilökohtainen kontrolli.[660] Henkilökohtainen kontrolli tarkoittaa tässä yhteydessä toimijan kontrollia suhteessa kommunistisen puolueen ja neuvostotiedustelun vaatimiin normeihin ja käyttäytymiskoodistoon.

Kommunistisen puolueen ja neuvostotiedustelun konspiratiiviset toimintakäytännöt voidaan nähdä salaiseen toimintaan osallistuneiden vastatoimina valtion harjoittamalle valvonnalle. Maanalaisen työn edellyttämä konspiratiivisuus ei kuitenkaan ollut vain turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten toiminnan seuraus, eikä sillä ollut negatiivista merkitystä kommunistien keskuudessa. Maanalaisuuteen liittynyt konspiratiivisuus oli Suomen Kommunistisen Puolueen johdon päähänpinttymä, joka perustui Kominternin linjauksiin. Bolševikit olivat perineet konspiratiiviset toimintakäytännöt keisarin hallinnon vastaisesta toiminnasta, ja heidän käsissään ajatukset toiminnan peittelyyn pyrkineistä tavoista liittyivät vahvasti käsitykseen puolueen etujoukosta – puolueen etujoukko johtaisi massat kommunistiseen yhteiskuntaan. Kommunististen puolueiden mahdollisuus edistää tätä tehtävää riippui niiden kyvystä suojella puoluetoiminnan ydintä ulkopuolisilta. Salaisten menetelmien käyttö oli käytännössä osoitus henkilön poliittisesta ammattimaisuudesta. Tauno Saarelan mukaan Suomen Kommunistisen Puolueen johto kuitenkin sitoutui illegaalisuuden harhaan uskoessaan, että vallankumouksellisen työn tuli tapahtua lähinnä maan alla puhdasoppisten ammattivallankumouksellisten johdolla. Kaikki Suomessa toimineet suomalaisen kommunismin edustajat eivät myöskään antaneet

660 Sosiaalisen kontrollin tasoista: Koskivirta 2001, 12–13, 326, 331.

etusijaa salaiselle puoluetyölle – ja siten konspiratiivisille toimintamuodoille. Kun suomalainen kommunismi ei esittänyt mitään yhtenäistä ja yksiselitteistä vallankumousstrategiaa tavoitteiden, menetelmien ja organisoitumisen näkökulmasta, puolueen Moskovassa toimineen johdon puheet eriytyivät käytännön tason toiminnasta.[661]

Konspiratiivisuuden vaatimus salaisessa toiminnassa näkyi siinä, että kommunistisen puolueen jäsenehdokkaita ei heti otettu jäseniksi, eikä potentiaalisia neuvostotiedustelun toimijoita värvätty suoraan. Alkuun kommunistisen puolueen edustajat eivät aina edes puhuneet suoraan puoluetehtävistä mahdollisille toimijoille, minkä vuoksi osa pienimuotoisia puoluetehtäviä suorittaneista henkilöistä ymmärsi puoluekytköksensä vasta myöhemmin. Joillekin saatettiin antaa ensin koetehtävä, josta suoriutuminen vaikutti siihen, otettiinko heidät mukaan salaiseen toimintaan mukaan.[662] Laajimmillaan konspiratiivisuus tarkoitti peiteorganisaatioiden tai olemassa olleiden järjestöjen kautta toimimista, kuten Wilhelm Agrell on todennut.[663] Tässä alaluvussa olen kuitenkin enemmän kiinnostunut yksilötason konspiratiivisuudesta sekä sen rikkeistä ja niiden vaikutuksesta valtiollisen poliisin toimintaan.

Ainakin teoriassa maanalaista työtä tehneiden henkilöiden oli pyrittävä välttämään tunnettujen kommunistien julkisia tapaamisia ja kommunistien suosimiksi tiedettyjä paikkoja. Ennen salaisen tehtävän suorittamista oli varmistettava, oliko läsnä mahdollisia tarkkailijoita. Sukulaiset, tutut ja muut puolueen hyväksi toimineet oli tarvittaessa käännytettävä ovelta tai puo-

661 Rosenfeld 2015, 18; Saarela 2008, 21–22, 58, 62–69, 84, 92, 101, 107–108, 162–163; Nevalainen 2002, 201; Fitzpatrick 1999, 22–23, 38; Saarela 1996, 203–206, 359–362; McDermott & Agnew 1996, 17–18; Dallin 1955, 15–16. Ks. myös Erittäin salainen VP KD 25.6.1941, amp 162, EK-Valpo, KA. Paikallistason ja johtotason erilaisista toimintamotiiveista ja tavoitteista: ks. myös Aatsinki 2003, 91.

662 Agrell 2016, 38–39; Quinlan 2014, 101, 222 viite 85; 1 b Elina Hämäläinen, Kaisa Junttila, Elsa Marklund, Irja Niemi, Ida Reijonen, Aili Tiainen, Onerva Tainio; 5 Elli Stenberg, Kansan Arkisto.

663 Agrell 2016, 44–45.

luetehtävät jätettävä täyttämättä, jos sivullisten läsnäolo voisi asettaa toiminnan vaaraan. Kiinnijäämisen välttämisen yritykset tarkoittivat lisäksi muun muassa pukeutumistyylin vaihtelua, aineiston kuljettamista pienissä erissä vaatteiden alle piilotettuina tai arkipäiväisiksi kantamuksiksi naamioituina, julkisen liikkeen toimijoiden käyttämistä lähettitehtävissä sekä kokousten järjestämistä metsässä, joka tarjosi sisätiloja paremmat pakenemismahdollisuudet useammalle. Seurannan, pidätysuhan tai vankilasta vapautumisen perusteella *"kuumiksi"* arvioitujen puoluetoimijoiden ja heidän asuntojen käyttöä puoluetarkoituksiin oli harkittava erityisellä huolella. Tärkeimpiin kokouksiin pääsy oli järjestettävä riittävän monimutkaiseksi. Junamatkojen osalta seurannan välttäminen merkitsi muiden kuin keskusasemien käyttämistä ja aineiston jättämistä toiseen vaunuun epäilyjen häivyttämiseksi, kun taas konekirjoituksesta kantautuneiden äänten peittämiseksi seinille ja oviin ripustettiin kankaita. Vaikka yön turvin oli joissakin tapauksissa helpompi toimia, sitä rajoitti tietoisuus siitä, että naapurit kiinnittivät huomiota epäsäännölliseen päivärytmiin.[664]

Tällaiset kommunistisen puolueen salaiseen toimintaan liittyneet piirteet aiheuttivat jännitystä, mutta saattoivat tuottaa myös viehätystä.[665] Neuvostotiedustelu naamioi vakoilutehtäviä esimerkiksi konserttimatkojen ja erinäisten firmojen peitteen alle. Vakoilupostin ja palkkioiden välitystä ei hoidettu ainoastaan asiamiesten ja -naisten välityksellä tiettyä yhteydenottokoodistoa noudattaen, vaan myös "vakoilupostilaatikoiden" kautta, jotka vähensivät toimintaan osallistuneiden keskinäisiä kon-

664 6 c Kaija Oksanen, Anna Pellikainen, Alma Randen, Tyyne Reinikka, Maria Roth, Tilda Saarinen, Lempi Salonen, Saimi Sikanen, Fanni Virta; 5 Lydia Arppe, Kaisa Junttila; 1 b Maria Roth, Kansan Arkisto; Agrell 2016, 40, 128; hmp 694; 992; 1071; 1274; 1389; 1885; 1896; 2378; 2665; 2694; 2836; 3008; 3467; 3500; 3657; 3791; 5446; A904; A1904; A1962; A2243; A2531; A2550; A2573; A2708; A2784; A3276; A3319; A3411; A3462; A3463; A3493; A3533; A3578; A3616; A3960; A4150; A4234; A4275; ilmoitus 3279/27.8.1941, amp 162, EK-Valpo, KA; Parkkari 1970, 245, 247; Parkkari 1993, 85; Callaghan & Phythian 2013, 135–137, 152; Callaghan & Phythian 2004, 21; Krekola 2003, 41–42; Saarela 1996, 141.

665 Saarela 1996, 141.

takteja. Esimerkiksi tiettyjen teiden kilometripylväiden juurelle kaivettujen tai kivenkoloon asetettujen vakoilupostilaatikkojen löytämisessä oli usein omat haasteensa, mutta toimijoiden välinen yhteydenpito säilyi valtiolliselta poliisilta salassa esimerkiksi lähetystötyöntekijöihin kanssa pidettyjä kontakteja todennäköisemmin – ilman muuta kautta tapahtunutta paljastumista ja sen mahdollistamaa vakoilupostilaatikon seurantaa.[666]

Neuvostotiedustelu toimitti tiedotuksia sen toimijoille myös välikäsiä ja vakoilupostilaatikkoja mielikuvituksellisemmilla tavoilla. Päämajan valvontaosaston tietojen mukaan kabareelaulaja Orvokille lähetettiin tiedotuksia Tallinnan yleisradion välityksellä. Kun valvontaosastolla oli tiedossa tällainen yhteydenottopäivämäärä, se kuunteli radiota ja oli kuulevinaan tunnukseksi sovitun musiikkiesityksen taustalla hiljaisella äänellä annettuja numerokoodeja.[667]

Puoluetoimijat ja neuvostotiedustelun edustajat pyrkivät toisinaan vähentämään kiinnijäämisen riskiä toimimalla tehtävissä tietyn ammatin suoman peitteen turvin. Esimerkiksi naisilla junan makuuvaunusiivoojana toimiminen tai Itämerellä liikennöineellä laivalla työskentely antoivat mahdollisuuden hoitaa kuriiritehtäviä, jotka liittyivät kommunistisen puolueen aineiston ja monistustarvikkeiden kuljettamiseen sekä viestien välittämiseen.[668] Matkustajahotellissa työskentely tarjosi puoluekoulutuksen jälkeen Suomeen lähetetylle Olgalle (s. 1898) mahdollisuuden hoitaa salaista postinvälitystä työpaikkansa tiloissa ja sen asiakasliikenteen luomassa suojassa. Koska Olga pystyi helposti huoneiden siivouksen yhteydessä ottamaan yhteyden postintuojaan muiden huomaamatta, matkustajahotellista tuli Tukholmas-

666 Hmp 3926; 3967; 4055; 4100; A3885; ilmoitus 2672/21.12.1937, amp 529; 654/1061-1938, amp 162, EK-Valpo, KA. Konserttimatkojen peitteellä hoidetuista vakoilutehtävistä ja muista neuvostotiedustelun konspiratiivisista toimintakäytännöistä: ks. esim. Jordan 2016, 124, 128, 130, 134–136; Agrell 2016, 68–69; Quinlan 2014, 100–101; Dahlgren 2009, 236; Callaghan & Phythian 2004, 24; Dallin 1955, 9–10.

667 Ilmoitus 1142/22.3.1941, amp 527, EK-Valpo, KA; Panschin 2018, 219.

668 Hmp 1535; 3110; 63 Turku; ”Vaikkakin Kenkä-Järvisen liike […]”, amp 162, EK-Valpo, KA; Aatsinki 2003, 68.

ta saapuneen kuriiripostin vastaanottamispaikka 1930-luvun lopulla. Salaisena yhteydenottotapana oli kuriirin petaamattomalle sängylle jättämä matkalaukku, jonka päälle oli asetettu etukäteen nimetty kirja. Huoneita siivotessaan Olga huomaisi tämän ja ottaisi matkustajaan myöhemmin yhteyttä kysymällä, oliko kuriiri kadottanut lattialta ”*löydetyn*” mansetin.[669]

Arkipäivään liittyneiden varokeinojen lisäksi yleinen konspiratiivisuus ilmeni kommunistisen puolueen toimintakäytännöistä, joiden tavoitteena oli vähentää puolueen hyväksi eri tavoilla toimineiden henkilöiden mahdollisuutta paljastaa (”*polttaa*”) muita toimijoita mahdollisen kiinnijäämisen yhteydessä. Kun osa toiminnasta tapahtui salaisten tunnusten, yhteydenottotapojen ja puoluenimien avulla ilman oman henkilöllisyyden paljastamista, ei yksittäinen henkilö kyennyt kuulusteluun joutuessaan nimeämään muita. Toki tuntomerkkien antaminen ja valokuvasta tunnistaminen oli mahdollista ilman oikeaa nimeäkin. Henkilöiden välisiä kosketuksia ja pidätysten aiheuttamaa uhkaa puolueorganisaatiolle vähennettiin myös puolueen tehtävien jakamista koskeneilla ohjeilla sekä puoluetoimijoiden lyhyillä toimikausilla. Ohjeiden mukaan puolueen puolue-, sotilas- ja nuorisolinjalla tuli olla eri henkilöt monistus-, konekirjoitus- ja varastointitehtävissä. Eri linjoilla tuli siis olla omat ”*tekniset linjansa*”. Lisäksi kommunistisen puolueen sisäiset ohjeet kielsivät esimerkiksi majoittajia sekä kirjallisuuden, monistusvälineiden ja kirjoituskoneiden säilyttäjiä ottamasta osaa muuhun puoluetyöhön tai osallistumasta mielenosoituksiin ja katukokouksiin, joissa pidätyksen ja kotietsinnän uhka oli ilmeinen.[670]

Kommunistisen nuorisoliiton (SKNL) aktiivinen toimija ja puoluekoulutettu Nestori Parkkari (s. 1904) on tiivistänyt muistelmissaan konspiratiivisuuden merkinneen ehdotonta vaiteliaisuutta järjestön sisäisistä asioista, kurinalaista tehtävien suoritta-

669 Hmp A2904; A3463; B5521, EK-Valpo, KA.

670 Hmp 992; A2788; A3026, EK-Valpo, KA; 5 Kaisa Junttila, Kansan Arkisto; Krekola 2003, 42, 50. Salanimien merkitys keskinäisten kuulusteluilmiantojen estämiseksi: Krekola 2006, 353. Sotilassolujen keskinäisestä anonyymisyydestä: Agrell 2016, 23.

mista sekä salaisuuksien säilyttämistä toveripiirissä ja valtiollisen poliisin kuulusteluissa. Puoluetoimijan tuli asettaa työväenluokan asia kaiken edelle.[671] Konspiraatiokäytännöt, siitä annetut ohjeet ja Nestori Parkkarin tiivistelmä herättävät kuitenkin kysymään, miten hyvin toimijat noudattivat näitä periaatteita ja yksilöltä vaadittua kontrollia. Konspiratiivisuuteen liittyneen henkilökohtaisen kontrollin pettäminen mahdollisti valtiolliselle poliisille entistä tehokkaamman valvonnan, joten yksilöillä oli osaltaan vastuu salaisen toiminnan toimintamahdollisuuksien ylläpitämisestä.

Esimerkiksi Ludmila Stern on 1930-luvun alun suuren vakoilujutun ranskalaisia toimijoita käsittäneessä artikkelissaan arvioinut, että vieraan vallan hyväksi työskentely oli kaikesta konspiratiivisuudestaan huolimatta amatöörimäistä. Vakoilutehtäviin osallistuneet henkilöt eivät noudattaneet vaadittua kontaktien minimointia tai yleistä varovaisuutta, vaan vaihtoivat salaisia paketteja melko havaittavasti kahviloissa ja kaduilla. Varomattomuus teki toiminnasta helposti seurattavaa turvallisuusviranomaiselle.[672]

Suomessa puoluetoimijat eivät aina noudattaneet toiminnalle asetettuja konspiratiivisuuden vaatimuksia, mikä edesauttoi joissakin tapauksissa merkittävästi valtiollisen poliisin toimintaa. Kommunistisen puolueen toimijat noudattivat konspiratiivisuuden varovaisuussäännöstöä varomattomasti säilyttämällä itsellään muiden nimiä ja osoitteita, pitämällä vilkkaita yhteyksiä keskenään ja suorittamalla samanaikaisesti erinäisiä puoluetehtäviä esimerkiksi toimijoiden vähäisyyden, työn paljouden, eri tehtävistä maksettujen korvausten, toiminnan vaatimuksiin liittyneen ymmärtämättömyyden, välinpitämättömyyden tai yleisen varomattomuuden perusteella. Joku saattoi rikkoa konspiratiivisuuden sääntöjä hyväuskoisuuttaan ja ajattelemattomuuttaan, jos hän esimerkiksi paljasti luonaan salaisella tunnuksella vierailleelle etsivälle toimintaan osallistuneiden nimiä ja osoitteita.

671 Parkkari 1970, 146.

672 Stern 2019, 434–436. Huolimattomuudesta ja varomattomuudesta: ks. myös Quinlan 2014, 80; Pattinson 2011, 116.

Kommunistisen puolueen toimintaan osallistuneet naiset ovat muistelmissaan kuvanneet toimintansa alkuaikoihin liittyneitä vaikeuksia, kun teoria, vaikeaselkoiset sanat ja yleinen salaperäisyys hankaloittivat toiminnan ymmärtämistä.[673] Tämä ymmärtämättömyys on voinut osaltaan heijastua toiminnalle asetettujen vaatimusten täyttämiseen. Salaisen toiminnan vaarantamista tapahtui kuitenkin toiminnan joka tasolla. Toisin sanoen rikkeitä tekivät eri syistä yhtäläisesti puoluekoulutetut, tärkeässä asemassa olleet sekä toimintaa avustaneet miehet ja naiset. Esimerkiksi pidätysuhan näkökulmasta ilmeisten tehtävien hoitaminen ei estänyt naisia suorittamasta samanaikaisesti muita puoluetehtäviä. Vastuullisia puoluetehtäviä hoitaneet, tärkeitä puoluetoimijoita majoittaneet ja puolueaineistoa kotonaan säilyttäneet naiset saattoivat osallistua lentolehtisten jakamiseen, mielenosoituksiin, postin kuljettamiseen tai postilähetysten vastaanottamiseen. Kun esimerkiksi postipaikanhoitaja osallistui mielenosoitukseen tai monistusvälineiden säilyttäjä osallistui kirjallisuuden kuljettamiseen, asetti hän toiminnan laajasti vaaranalaiseksi mahdollisen kotietsinnän vuoksi. Yhtäläisesti asuntoaan useaan eri puoluetarkoitukseen käyttäneet henkilöt asettivat salaisen toiminnan laaja-alaisella paljastumiselle omat riskinsä.[674]

Esimerkiksi Lydia (s. 1903) piti asunnossaan postipaikkaa, teki monistustöitä, kuljetti salaista aineistoa, levitti lentolehtisiä, edusti puoluesoluaan aluekomitean kokouksessa ja kuului samalla paikalliseen naisjaostoon. Nainen kannatteli puoluetoimintaa monilla rooleillaan, mutta samalla hän myös vaaransi puoluetyön monella tasolla – olihan monipuolinen puoluetyö tehnyt naisen tutuksi eri puoluetyönmuotojen ja monen paikallisen toimijan kanssa. Lydia myönsi kuulustelussa valtiolliselle poliisille, että hän tiedosti toimineensa konspiratiivisuudesta annettujen ohjei-

673 1 b Inkeri Lehtinen, 3 e Elli Mänttäri; 5 Kaisa Junttila; 6 c Helvi Karp, Kansan Arkisto. Ks. myös hmp 759; A2792, EK-Valpo, KA.

674 Ks. esim. hmp 924; 946; 1303; 1534; 1886; 1896; 2120; 2189; 2190; 2438; 2471; 3151; 3528; A1942; A1962; A2531; A2752; A2799; A3030; A3086; A3099; A3119; A3171; A3307; A3564; A3578; A3774; 36 Turku; 973 Viipuri, EK-Valpo, KA; 5 Kaisa Junttila, Kansan Arkisto.

den vastaisesti ottaessaan monistustehtävät itselleen, vaikka samaan aikaan piti asunnossa postipaikkaa. Saman jutun tutkinnan yhteydessä Lydian asuin- ja puoluetoveri Elli (s. 1905) tunnusti myös osallistuneensa puoluetoimintaan monessa roolissa, minkä voi niin ikään nähdä rikkoneen salaiseen toimintaan liittynyttä varovaisuutta. Vaikka valtiollisella poliisilla oli paljon tietoa turkulaisista puoluetoimijoista ennen Lydian ja Ellin kuulusteluja, merkitsi naisten puoluetyön laaja-alaisuus ja siihen liittyneet tunnustukset valtiolliselle poliisille lisänäyttöjä monesta paikallistoimijasta.[675]

Kaikista konspiratiivisuudesta annetuista ohjeista huolimatta valtiollinen poliisi tulkitsi esimerkiksi kaikkien samalla teknisellä linjalla työskennelleiden henkilöiden olleen tuttuja keskenään.[676] Valtiollisen poliisin tulkinta toimijoiden välisistä tuttavuuksista ei pitänyt paikkaansa vain teknillisen linjan osalta. Samalla paikkakunnalla toimineet puoluetyöntekijät saattoivat olla laajemminkin tuttuja keskenään puoluetehtävistä ja linjoista välittämättä.[677] Näin ollen salaisesta toiminnasta annettujen varovaisuussäännösten noudattaminen ei välttämättä aina ollut edes mahdollista. Tämä ei ole yllättävää, sillä SKP:n puolueverkosto oli luonteeltaan melko suljettu.[678]

Esimerkiksi Ulla Aatsinki on tutkimuksessaan todennut, että kommunistisen puolueen rekrytointi perustui suosituksille, joita maanalaisessa toiminnassa jo mukana olleet antoivat. Puolueyhteydet rakentuivat erityisesti toiminnan alkuvuosina kommunistisen puolueen perustajajäsenten henkilökohtaisille suhteille, joita määrittivät toiminta vanhassa työväenliikkeessä ja sisällissodassa. Ensimmäisten vuosien jälkeen punakaartilaisten jäl-

675 Hmp A3026, EK-Valpo, KA.

676 Hmp A2788, EK-Valpo, KA.

677 Tämä tulee ilmeiseksi tarkasteltaessa useimpia SKP:n/SKNL:n toimintaan osallistuneiden henkilömappeja. Vrt. Joni Krekolan mukaan paikallistason puoluetoimijat eivät välttämättä tienneet toistensa olemassaolosta. Krekola 2003, 42.

678 Joni Krekola on artikkelissaan käsitellyt SKP:ta suljettuna ja ylhäältä johdettuna verkostona. Krekola 2003, 37, 50, 55.

keläiset ja nuorena työväenliikkeeseen sosiaalistuneet henkilöt, työpaikkasuhteet sekä sukulaisuus-, tuttavuus- ja ystävyyssuhteet auttoivat kokoamaan puolueverkostoa, jota erityisesti kriisiaikoina pyrittiin rakentamaan tiukoin kriteerein.[679]

Maanalaisen puolueen toimijoiden tiiviitä yhteyksiä ja piirin pienuutta havainnollistavat hyvin valtiollisen poliisin varjostusraportit, tiedustelijoiden välittämät tiedonannot ja kuulusteluissa tehdyt tunnustukset. Keskenään tutut puoluetoimijat pitivät keskenään arkeen ja puolueasioiden hoitamiseen liittyneitä yhteyksiä ja toisinaan asuivat keskenään. Toki valtiollinen poliisi ei useinkaan voinut tietää, mitkä puoluetoimijoiden ja salaisesta toiminnasta epäiltyjen yhteyksistä liittyivät valtionvastaiseen toimintaan. Tiiviiden yhteyksien ja kanssakäymisen vuoksi valtiollinen poliisi saattoi kuitenkin tehdä päätelmiä salaiseen toimintaan osallistuvista henkilöistä. Piirien pienuus näkyi myös siinä, että usein tietystä ryhmästä tai verkostosta raportoineella tiedustelijalla oli lähes kaikkien nimet tiedossa, vaikka esimerkiksi solukokouksissa jäsenet esittäytyivät toisilleen vain etunimillä. ”*Verkatehtaan tyttöinä*” ja muilla tunnistetiedoilla raportteihin nimettyjen puoluetoimijoiden henkilöllisyys paljastui usein melko nopeasti valtiolliselle poliisille.[680] Tunnistamista edesauttoi se, että esimerkiksi solukokoukset pidettiin solun jäsenten omissa asunnoissa. Maanalaiseen toimintaan osallistunut Helmi (s. 1911) kuvaa muistelmissaan, miten ovessa olleet nimikyltit paljastivat toimintaan osallistuneiden kokon nimen muille.[681]

Puoluekoulun käyneenä piiriorganisaattorina kommunistisen puolueen toimintaa edistäneen Lydian (s. 1903) mukaan salaisessa toiminnassa mukana olleet tiesivät vain omien tuttaviensa nimet.[682] Voidaan päätellä, että salaisiin tunnuksiin ja oman nimen kertomatta jättämiseen liittyneet konspiratiiviset toimintakäytännöt määrittivät ennen kaikkea puoluetyöskentelyyn

679 Aatsinki 2008, 261; Aatsinki 2003.

680 Ks. esim. hmp 2052; A2051; 14 Turku; 36 Turku; A3774, EK-Valpo, KA.

681 6 c Helmi Karvonen, Kansan Arkisto.

682 5 Lydia Arppe, Kansan Arkisto.

uusina osallistuneiden henkilöiden toimintaa ja paikkakuntien välisiä yhteyksiä, jolloin toimijat eivät olleet ennestään tuttuja keskenään. Vaikka ainakin teoriassa salaisen työn tekijöiden oli suositeltavaa välttää toistensa seuraa kiinnijäämisriskin minimoimiseksi, yhteydet olivat käytännössä moninaisia. Siksi onkin hyvin epävarmaa, miten kiellettyyn toimintaan osallistuneet henkilöt tiedostivat yhteyksiensä riskit. Yhteydenpito sisälsi aina riskin muiden vaarantamisesta, mutta yhteisöllisyys saattoi mennä monen kohdalla toiminnan riskeeraamisen edelle. Ristiriita näkyvien yhteyksien ja esimerkiksi näkyvän esiintymisen sekä salaisen toiminnan suojelun välillä herättää kuitenkin kysymyksen vastarinnan läsnäolosta: saattoivatko näkyvä esiintyminen ja näkyvästi ylläpidetyt yhteydet edustaa joillekin toimijoille myös vastarintaa?[683] Toisin sanoen oman asian edistäminen vaati aatteen esillä pitämistä ja samanmielisten yhteisöllisyyttä, vaikka se sisälsi riskinsä. Niin kauan kuin tällaisesta toiminnasta ei päätyisi valtiollisen poliisin tietoon mitään tarkempaa, sillä ei myöskään ollut mitään väliä yhteyksien todentamista lukuun ottamatta.

Esimerkiksi valtiolliselle poliisille aiemmin tuntematon Veera (s. 1912) joutui pidätetyksi kesällä 1933 saavuttuaan erään pidätetyn henkilön asuntoon siellä järjestetyn jälkivalvonnan aikana. Veeran luona pidetty kotietsintä paljasti hänen pitäneen asunnossaan monistamoa. Valtiollisen poliisin myöhemmin saamien tietojen mukaan epäilty olisi samanaikaisesti huolehtinut – konspiraatiosääntöjen vastaisesti – postin lähettämisestä ja jakamisesta. Viranomaisen tietolähteen mukaan työttömänä ollut nainen tarvitsi eri tehtävistä maksettuja korvauksia. Vaikka Veera varmasti tiedosti joutuvansa saamansa tuomion jälkeen erityiseen tarkkailuun, se ei estänyt häntä asumasta yhdessä tunnettujen kommunistin kanssa ja osallistumasta monen puoluetyöntekijän rinnalla samoihin valekihlajaisiin, joilla kommunistit pyrkivät ylittämään julkisen kokoontumisen esteet 1930-luvulla. Sotavuosina Veera innosti työtovereitaan muiden salaiseen toimintaan osallistuneiden naisten kanssa liittymään Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran toimintaan. Yhdessä naiset myös pitivät

683 Työpaikalla esiintymisestä vastarinnan muotona: Sewell 2021, 97.

työpaikalla räikeäsanaisiksi määriteltyjä puheita ja esiintyivät irtisanotun työntekijän puolesta. Pelottomalla esiintymisellään ja näkyvällä yhteydenpidollaan naiset ottivat riskin irtisanomisesta ja turvallisuusviranomaisen seurantaan joutumisesta. Molemmat riskit toteutuivat. Valtiollinen poliisi seurasi jopa naisten yhteisiä ravintolailtoja. Naiset joutuivat kuitenkin eri yhteyksissä viranomaisen näkyvän kontrollin kohteiksi. Veeran monipuolinen puoluetyö ja yhteydet takasivat valtiolliselle poliisille, että se sai monen puoluetoimijan kuulusteluista tietoja Veeran osallistumisesta vakoilupostin välittämiseen, sabotaasitoimijoiden avustamiseen, puoluetoimijoiden ja metsäkaartilaisten väliseen yhteydenpitoon sekä kommunististen lentolehtisten levittämiseen.[684]

Epäiltyjen puoluetyöhön liittyneestä varomattomuudesta sekä laajoista yhteyksistä tuli merkityksellistä toisinaan vasta pidätyksen kohdalla, kun löydetty aineisto tai kuulustelussa tehdyt paljastukset asettivat usean toimijan tai koko salaisen työn vaaraan. Tätä havainnollistaa hyvin erään SKP:n naissolun jäsenten pidätykset vuodenvaihteessa 1931.[685] Valtiollinen poliisi oli seurannut solun toimintaa ja sen jäseniä solussa toimineen naistiedustelijan avulla. Solun viiden naisjäsenen ja lähinnä vaimonsa johdettavaksi arvioidun miesjäsenen lisäksi pidätetyksi joutuivat jälkivalvonnan aikana solujäsenen asuntoon konekirjoitustyötä tekemään tullut nainen ja häneen yhteyttä pitänyt Lydia (s. 1889), joka on tämän esimerkin osalta keskeisessä roolissa. Muutamat naisista tekivät tunnustuksia toisistaan, mikä teki jutun tutkinnasta hyvin helppoa valtiolliselle poliisille. Piirien pienuutta ja kontaktien yleisyyttä osoittaa, että valtiollisen poliisin seurantaaineiston mukaan osa naissolun naisista tiesi toisensa naisten julkisen edustajaliikkeen kokouksista ja valtiollisten vankien avustustoiminnasta, jossa he kuuluivat samaan ompeluryhmään.

684 Hmp A94; A2531; A2632; A3171 (Veera); A3875, EK-Valpo, KA.

685 Seuraavat kappaleet perustuvat seuraaviin lähteisiin, ellei toisin mainita: hmp 1999; 2048; 2052; 2053; 2120 (Lydia); 2189; 2190; 2191; 2201; 2202; 2213; A1649; A2051; A2162, EK-Valpo, KA; ”Suuri kommunistijuttu Turun hovioikeudessa” *TS* 17.2.1931.

Valtiollinen poliisi sai naisten kuulusteluista tietoja myös Lydian roolista kielletyn kirjallisuuden kuljettajana, mitä hänen luonaan järjestetystä kotietsinnästä löytynyt aineisto vahvisti. Kotietsintä paljasti Lydian säilyttäneen konspiratiivisuudesta annettujen sääntöjen vastaisesti myös kirjoituskonetta. Valtiollisen poliisin tekemät löydöt eivät kuitenkaan olleet raskauttavia vain häntä itseään kohtaan. Lydia edisti valtiollisen poliisin toimintaa omalla huolimattomuudellaan, sillä hän oli säilyttänyt kaikkien varovaisuusohjeiden vastaisesti kotonaan puoluetoimijoiden osoitteita. Näiden tietojen perusteella valtiollinen poliisi onnistui saamaan eräänlaisen jättipotin, kun turvallisuuspoliisille aiemmin tuntemattomien sisarusten osoitteesta löytyi matkalaukuista, sohvan selkänojasta ja istuimista koko piirikomitean arkisto. Koska asunnosta löytyi paljon aineistoa erään piiriorganisaattorin käsialalla kirjoitettuna, valtiollinen poliisi päätteli asunnon toimineen samalla piiriorganisaattorin käynti- ja kohtauspaikkana, mikä ei arkiston säilyttämisen rinnalla kuulosta tarvitun varovaisuuden noudattamiselta. Samaa kuvaavat sisarusten yhteydet pidätettyihin solujäseniin ja moniin puoluetoimijoihin.

Naissolun jäsenten ja samaan juttuun kytkeytyneiden puoluetoimijoiden – yhteensä 29 henkilön – tapauksessa Lydian muistikirjasta löytyneet tiedot auttoivat valtiollista poliisia pääsemään joidenkin sille entuudestaan tuntemattomien puoluetoimijoiden jäljille. Sisarusten kotietsinnästä löydetty aineisto taas osoitti joidenkin epäiltyjen kuulustelukertomukset perättömiksi, ja esimerkiksi erään pidätetyn taskusta löytynyt paperikaupan kuitti johdatti viranomaisen juttuun kytkeytyneen puoluetoimijan jäljille. Isossa jutussa yksittäisten konspiratiivisuusrikkeiden vaikutukset kumuloituivat. Lydia heikensi omaa asemaansa vielä kirjoittamalla lääninvankilassa puoluetoverille tarkoitetun salakirjeen, joka päätyi viranomaisten käsiin. Valtiollinen poliisi ei jättänyt tilaisuutta käyttämättä, vaan toimitti Lydian omia kuulustelukertomuksia avomielisesti kuvanneen kirjeen oikeuskäsittelyn aikana syyttäjälle. Esimerkki havainnollistaa kokonaisuutena melko hyvin vaikutusta, joka osoitteiden ja puoluetovereiden nimien varomattomalla säilyttämisellä, taskuissa säilytetyillä kuiteilla,

yksittäisillä tunnustuksilla, epäiltyjen keskinäisillä yhteyksillä ja vankilassa keskenään vaihdetuilla salakirjeillä saattoi olla.

Salaiseen toimintaan osallistuneiden näkökulmasta konspiratiivisuudessa osoitettu huolimattomuus ja välinpitämättömyys voidaan käsittää ohrana- ja provokaatiosyytösten tapaan luottamuksen rikkeinä ryhmää vastaan. Vaikka huolimattomuus ja konspiratiivisuudessa tehdyt rikkeet edesauttoivat valtiollisen poliisin toimintaa, niissä ei ollut kuitenkaan valtiollisen poliisin kanssa tehdyn yhteistyön tavoin kyse tarkoituksellisesta petturuudesta. Mahdollisesti tämän takia suomalaisen kommunismin edustajien konspiratiivisuudessa osoittamat puutteet eivät johtaneet – ainakaan usein – puoluetoiminnasta syrjäyttämiseen. Vaikka kuri, yhtenäisyys ja puoluekuria rikkoneille annetut rangaistukset olivat keskeisiä kommunististen puolueiden puoluearvoissa ja Kominternin linjauksissa, konspiratiivisuudessa ja siten puoluevelvollisuuksissa epäonnistuminen johtivat ainakin Suomen Kommunistisen Puolueen piirissä lähinnä arvostelun kohteeksi joutumiseen.[686] Esimerkiksi edellä mainitun Lydian varomattomuus osoitteiden ja puoluetovereiden jäsenten nimien säilyttämisessä ei estänyt häntä jatkamasta puoluetyötä. Vaikka hänen varomattomuudellaan oli kohtalokkaat seuraukset, hänet otettiin neljän vuoden tuomion jälkeen mukaan puoluetoimintaan järjestelemään asuntoja illegaaleille puoluetoimijoille ja vaikuttamaan Puna-Avun neuvostossa.

Konspiratiivisuuden rikkeet kertovat inhimillisistä virhearvioinneista, mutta myös alkeellisista erehdyksistä. Esimerkiksi desanttina Suomeen maaliskuussa 1942 pudotettua Kerttu Nuortevaa (s. 1912) oli varoitettu pitämästä yhteyksiä suomalaisiin kommunisteihin kiinnijäämisriskin minimoimiseksi. Kieltojen vastaiset yhteydet eivät kuitenkaan tuoneet häntä valtiollisen po-

686 Matti Lackman on tuonut esiin, miten puolueen johtoon kuuluneet Hanna Malm ja Kullervo Manner joutuivat poliittisten vastustajiensa arvostelun kohteeksi, kun heidän papereitaan päätyi viranomaisten haltuun varomattomuuden ja puutteellisen konspiratiivisuuden vuoksi. Lackman 1994, 71–72. Yleisesti puoluekurista ja yhtenäisyydestä: Chase 2001, 11–12, 29–33, 44; Fitzpatrick 1999, 19–21; McDermott & Agnew 1996, 16–18, 27, 41–42.

liisin näköpiiriin Hella Wuolijoen (s. 1886) luokse tehtyä käyntiä lukuun ottamatta. Ohto Mannisen tutkimuksen perusteella Kerttu Nuorteva vältti mahdolliset seuraajansa lähes puolen vuoden ajan, vaikka Hella Wuolijoen luona asunut tiedottaja teki ilmoituksen hämäräperäisestä naisesta ja Vihdissä osattiin etsiä naisdesanttia. Valtiollinen poliisi ei mitä ilmeisimmin osannut yhdistää desantista ja vierailijasta saatuja tietoja kosmetologiharjoittelijana esiintyneeseen Kerttu Nuortevaan. Kerttu Nuorteva piti poliisiasemalle saamaansa kutsua valtiollisen poliisin ansana suomalaisilta kommunisteilta saamiensa tietojen perusteella, mikä vaikutti kiinnijäämisen pelkoon ja hätiköityyn päätökseen viedä matkalaukkuun pakattu radiolähetin säilöön pesula- ja silitysliikkeeseen. Tiedossa ei ole, liittyikö poliisilaitoksen kutsu todellisuudessa desanttiepäilyihin vai esimerkiksi työvelvollisuusasioihin, mutta pesulaliikkeeseen jätetystä matkalaukusta alkanut tapahtumaketju johti pidätykseen. Kiinnijäämiseen liittyneistä riskeistä huolimatta Kerttu Nuorteva päätti yrittää itse saada laukkunsa takaisin, mutta yritys katkesi kiinniottoon.[687]

***

Suomalaisen kommunismin seurantaa helpottivat erityisesti valtiollisen poliisin värväämät ja soluttamat tiedustelijat, joilta valtiollinen poliisi sai tietoja toimijoiden sisäpiiristä. Näiden tietojen perusteella valtiollinen poliisi osasi olla oikeassa paikassa oikeaan aikaan. Toisinaan valtiollisen poliisin työn tuloksellisuuteen vaikuttivat myös joidenkin puoluetoimijoiden osoittama varomattomuus tai välinpitämättömyys konspiratiivisuudesta annettuja ohjeita kohtaan. Samaan vaikutti yhtäläisesti toimijoiden suhteellisen pieni piiri, jossa monet toimijat tiesivät ja tunsivat toisensa ainakin paikallistasolla. Keskinäinen yhteydenpito auttoi valtiollista poliisia tekemään päätelmiä salaiseen toimintaan osallistuneista, mutta konspiratiivisuuden rikkeet realisoituivat usein vasta kuulusteluissa tehdyissä tunnustuksissa, peiteroolissa vierailleelle etsivälle tehdyissä paljastuksissa tai kotietsinnässä

687 Manninen 2006, 108–109, 147–154, 177; hmp A31; A4154, EK-Valpo, KA.

löydetyissä tunnuksissa, nimissä ja osoitteissa. Vaikka valtiollinen poliisi hyötyi tällaisista laiminlyönneistä ja varomattomuudesta, se ei vaikuta mitenkään palkinneen varomattomuudellaan tai huolimattomuudellaan sitä auttaneita toimijoita. Kyse oli lopulta epäiltyjen omista virheistä. Tilanne oli toinen joidenkin tietoisesti tunnustuksillaan ja tiedoillaan valtiollista poliisia avustaneiden henkilöiden kohdalla, kuten seuraavista alaluvuista käy ilmi.

Erittäin vaarallista maanalaiselle toiminnalle oli, jos monipuolisesti puoluetoimintaa edistänyt henkilö murtui kuulustelussa. Jotta yksittäinen puoluetyöntekijä ei kykenisi aiheuttamaan kuulustelussa laajaa tuhoa puolueorganisaatiolle, puolue pyrki muun muassa rajoittamaan päällekkäisten puoluetehtävien hoitamista. Käytännössä näin ei kuitenkaan aina ollut, sillä puoluetyöntekijöitä ei ollut merkittäviä määriä. Joidenkin henkilöiden kohdalla usean tehtävän vastaanottamiseen saattoi vaikuttaa tietyistä tehtävistä maksetut palkkiot. Tilanne oli ristiriitainen: Toisaalta puolue tarvitsi aktiivisia toimijoita, joiden työn varassa puolueen toimintaa oli mahdollista edistää. Samalla kuitenkin tällaiset puoluetyön moniottelijat saattoivat asettaa puoluetyön vaaraan usealla tasolla.

Vastarintaan asettuneet – kontrollin vastustamisen seuraukset

Valtiollisen poliisin harjoittaman valvonnan varjossa toimineet suomalaisen kommunismin edustajat reagoivat kontrolliin kritisoimalla yhteiskuntaa, uhmaamalla viranomaisten suosituksia sekä esittämällä erilaisia vastarinnan, kontrollista neuvottelun ja hyväksymisen muotoja kohdatessaan kontrollin edustajan. Kontrolliin vastaamisen tapojen ääripäissä olivat kontrollinharjoittajan vapaaehtoinen avustaminen ja virallisen kontrollin aktiivinen vastustaminen, kuten uhmaaminen, avoin kritiikki, harhauttaminen ja arvovallan horjuttaminen.[688] Vastarinnan ja neuvottelun

688 Ääripäistä väkivallan kontrollin kontekstissa: Rajala 2004, 340–365. Kritisoimisesta ja uhmaamisesta: Aatsinki 2008, 297, 304; Saarela 2008, passim.

näkökulmat tuovat esiin, että valtiollisen poliisin harjoittamaa kontrollia ei voi nähdä vain pakottavana ja repressiivisenä toimintana. Kontrollin alla toimineet suomalaisen kommunismin edustajat eivät passiivisesti alistuneet kontrollille, vaan vaikuttivat eri tavoilla kontrollin toteutumiseen. Erilaisilla vastarintaan ja kontrollista neuvottelemiseen liittyneillä valinnoillaan suomalaiskommunistit haastoivat kontrollin edustajan valta-aseman ja joissakin tapauksissa vapautuivat kontrollista kokonaan. Tässä alaluvussa tarkastelen näitä vastarinnan muotoja ja sitä, miten ne vaikuttivat valtiollisen poliisin harjoittamaan kontrolliin.

Kontrolliin liittyvissä tutkimuksissa on toisinaan käännetty katse näihin kontrolliin vastaamisen tapoihin, mutta ei siihen, miten nämä tavat vaikuttivat kontrollin soveltamiseen ja kontrollin ulkopuolisiin asioihin. Tämän suunnan tarkastelu valtiollisen poliisin kohdalla osoittaa selkeästi, että kontrolli ei kaikissa tilanteissa toteutunut suoraviivaisesti ylhäältä alas. Valvojan ja valvotun välinen valta-asetelma saattoi joustaa epäillyn hyväksi. Vallan ja vastarinnan kohtaamista on humanistisessa ja yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa käsitteellistetty eri tavoilla. Yksi tällaisista tavoista on arkipäivän vastarinnaksi kutsuttu ilmiö, jota ei aina edes ymmärretä vastarinnaksi. Kyse on keinoista, joilla vallanalaiset asettuvat poikkiteloin sääntöjen ja järjestelmän kanssa mutta joilla ei tyypillisesti haasteta hierarkioita ja vallassa olevia avoimella vastakkainasettelulla. Tällaisen vastarinnan tarkoitus on olla riskitöntä vastahankaa. Politiikantutkija James C. Scott on luetellut tällaisiksi arkipäivän vastarinnan muodoiksi hidastelun, tietämättömäksi heittäytymisen, puhumattomuuden, karkaamisen, valheellisen myöntyväisyyden, teeskennellyn välinpitämättömyyden, solvauksen ja piilotetun tottelemattomuuden.[689]

Suomalaisen kommunismin edustajat pyrkivät yhteiskunnalliseen muutokseen, joten vastarinta ei lähtökohtaisesti tapahtunut hiljaisuudessa ja julkisuudelta salassa. Yleisellä tasolla vastarinta oli osa avointa vallanpitäjien haastamista, mutta käytännössä yksilötasolla käytetyt keinot muistuttivat joitakin arkipäiväisen vastarinnan muotoja. Osa keinoista toimi kontrollin välttämi-

689 Scott 1985, xvi, 29–33. Ks. myös Lehtola & Autti 2019, 8–9, 14, 16.

sen välineinä ja yrityksinä turvata salaisen toiminnan jatkuvuus, mutta osa keinoista (erityisesti kuulusteluissa esitetty vastarinta) asetti niiden esittäjät avoimesti vastakkain kontrollin harjoittajan kanssa. Tällöin sillä saattoi olla seurauksia vastarinnan esittäjälle. Kaikilla vastarinnan muodoilla ei kuitenkaan ollut vaikutusta kontrollin soveltamiseen, vaan ne olivat esittäjänsä näkökulmasta riskittömiä.

Puoluekuri ja kuuliaisuus olivat tärkeä osa kommunistisia puolueita ja Kominternin lauselmia. Puoluekuri oli samanaikaisesti sosiaalinen normi ja sosialisaation väline, jolla vahvistettiin puoluetoimijoiden maailmankuvaa, arvoja ja normeja. Jokainen puoluetoimija tarkasteli sosiaalisia normeja kuitenkin omaa identiteettiään, pelkojaan, motivaatiotaan ja etuaan vasten, joten kaikki eivät aina toimineet puolueen edellyttämällä tavalla tai vastanneet kontrolliin samoilla keinoilla. Tavat valtiolliseen kontrolliin ja puoluekontrolliin vastaamiseen onkin nähtävä vaihtelevina ja monitahoisina.[690]

Puoluekurin ja puolueen antamien ohjeiden merkitys testattiin erityisesti kuulusteluissa, koska kuulustelussa murtuminen, tovereiden paljastaminen ja viranomaisen kanssa yhteistyöhön suostuminen vaaransivat kommunistisen puolueen päämäärien saavuttamisen. Seurannan alla työskennelleet puoluetoimijat tiedostivat valtiollisen poliisin tekevän johtopäätöksiä heidän lähimmistä tovereistaan heidän oman toimintansa perusteella, joten kuulusteluissa tehdyt myönnytykset, kertomukset ja valheet oli pyrittävä valitsemaan harkiten. Konspiratiivisuudesta annetuilla ohjeilla ei ollut merkitystä, jos rivit eivät pysyneet yhtenäisinä kuulusteluissa. Osa puolueen päämäärien hyväksi toimineista henkilöistä kuitenkin puhui välttääkseen tuomion tai lyhentääkseen sitä.[691]

690 Chase 2001, 11–12, 29–33, 44. Yleisellä tasolla valvonnan vastaamisen moninaisista yksilöllisistä tavoista: Marx 2003.

691 Annetuista ohjeista ja kurista: 1 b Kaisa Junttila; 3 e Elli Mänttäri; 5 Kaisa Junttila; 6 c Lempi Salonen, Anna Valtonen, Kansan Arkisto; hmp 2048; 4286; A1781; A3704; ”P.M.”, amp 162, EK-Valpo, KA; Levä 2008, 92; Lackman 1987, 206; Parkkari 1970, 146.

Kuulustelutilanteissa kävi ilmi, miten hyvin yksittäiset puoluetoimijat kykenivät noudattamaan puolueen edellyttämää itsekontrollia vaikenemisesta, toiminnan kieltämisestä ja tovereiden nimeämättä jättämisestä. Samalla punnittiin oman edun painoarvo. Kuulustelutilanteeseen liittyviä valintoja kuvataan hyvin Kaisan (s. 1907) muistelmissa, joissa hän kuvaa tuntemuksiaan jouduttuaan ensimmäistä kertaa valtiollisen poliisin kuulusteluun lentolehtisten levittämisestä epäiltynä keväällä 1930:

> Olen luvannut SKPn liittyessäni, että minuun voi luottaa, olen luvannut olla ilmiantamatta ainoatakaan toveria, olen luvannut, etten kerro omista toimistani enkä toistenkaan. Jos nyt olisin sellainen rehellinen mitä ohranat toivovat, niin olisinkin petturi. Ja niin niissä pohdiskeluissa päädyin, että on kahdenlaista rehellisyyttä: rehellisyys puolueelle ja työväenluokalle. Se on sitä rehellisyyttä, jota minun pitää noudattaa. Porvariston, ohranan rehellisyys merkitsee puolueen, tovereiden, oman asian pettämistä.[692]

Kaisan rehellisyyteen ja puolueen etusijalle asettamiseen liittyneet pohdinnat ilmenivät kuulustelussa kielteisenä asenteena ja vaikenemisena, mikä kuvaa hyvin puolueohjeiden noudattamista. Seuraavissa kuulusteluissa Kaisan asenne pysyi samoilla linjoilla.[693] Kaisan asennetta todennäköisesti vain terästi hänen ensimmäisen tuomionsa jälkeen saamansa puoluekoulutus, sillä aikaisemman tutkimuksen perusteella tiedetään puoluekoulutetun aseman edellyttäneen tiukkaa sitoutumista bolševikkien ihanteisiin ja ammattivallankumouksellisen elämäntapaan, jossa puolueen etu ja kurinalaisuus olivat ylimpiä arvoja. Oma kohtalo, henkilökohtainen elämä ja rangaistukset olivat alisteisia suurille päämäärille ja kommunistiselle liikkeelle. Puoluetoimijoiden velvollisuudet koskivat enemmän luokkaa ja puoluetta kuin perhettä, mikä muovasi toimijoiden identiteettiä ja elämäntapaa. Kontrollin puristuksissa toimiminen, yhteiskunnallinen syrjäytyminen ja epäoikeudenmukaisiksi koetut rangaistukset vahvistivat

692 5 Kaisa Junttila, Kansan Arkisto.

693 5 Kaisa Junttila, Kansan Arkisto; hmp A1962, EK-Valpo, KA.

entisestään vallankumouksellista identiteettiä. Vallankumouksellisen elämäntavan vaatimus korostui vielä pitkään sotien jälkeen, kun puolueesta erottamista voitiin perustella maanalaisen kauden toiminnalla, elämäntavoilla ja vääräoppisuudella.[694]

Valtiollisen poliisin kuulusteluun joutuneet epäillyt joutuivat valitsemaan kuulustelukäyttäytymisensä puolueen ohjeiden vaatiman kielteisen asenteen, valheellisten tarinoiden sepittämisen, oman tuomion välttämiseksi tehtävän täydellisen tai osittaisen tunnustuksen, tovereiden suojaamisen, valtiollisen poliisin yhteistyötarjousten ja omien pelkojensa välillä. Kuulustelussa tehtyihin valintoihin vaikuttivat myös valtiollisen poliisin hallussa olleiden näyttöjen määrä sekä esimerkiksi muiden toimijoiden kanssa tehdyt sopimukset ilmiantamatta jättämisen korvaamisesta.[695]

Kaikista ohjeista, vaatimuksista ja muiden kanssa tehdyistä sopimuksista huolimatta jokainen oli lopulta kuulustelussa yksin, eriasteisesti valmistautuneena ja tietämättä muiden kertomista asioista. Kuulustelut olivat kertaluonteisia tilanteita, joten kontrolliin vastaamisen tavat vaihtelevat. Sama henkilö saattoi eri kuulustelukerroilla esiintyä eri tavalla.[696] Esimerkiksi SKP:n toiminnasta kahdesti kuulustellun Vienon (s. 1910) kohdalla kokemusten vahvistama aatteellisuus vaikutti kuulustelukäyttäytymisen eroihin. Ensimmäisellä kerralla hän päätyi tunnustamaan kuulustelujen kuluessa yksittäisiä puoluetoiminnasta kertoneita tietoja ja sepittämään omien muistelmiensa mukaan ”*hölmöjä*” tarinoita. Muistelmissaan hän kuvaa kuulustelutilanteeseen liittynyttä yksinäisyyttä ja puolueen heikkoa valmistamista tilanteeseen:

694 Hmp A1962, EK-Valpo, KA; Aatsinki 2008, 297, 304–305, 390–392; Kotila 2006, 64–66; Krekola 2005, 149–151; Krekola 2003, 37–38, 54–56; Katainen 2000, 123–124; Katainen 1998, 116, 127; Katainen 1994, 59; Rentola 1992, 82–86.

695 Hmp A3529, EK-Valpo, KA.

696 Ks. esim. hmp 1896; 3698; 3815; A2051; A2531; A2625; A2744; A2992; A3028; A3533; A3669; B5475, EK-Valpo, KA.

> Tiesin kyllä, että voi käydä joskus niin, että joutuu vaikka vankilaan, ohranan pidättämäksi ja kuulusteluihin, mutta näin jälkeen päin ajatellen se oli minusta laihaa, laihat olivat eväät siihen nähden näinkin voi tapahtua. Ei sanottu, mitä sitten pitää tehdä, muistan että sanottiin ainoastaan, että jos saat tuomion, niin siitä ei valiteta.[697]

Vienon mukaan puolueen antamissa ohjeissa kehotettiin kieltämään kaikki kiellettävissä olevat asiat ja muuten kehittämään valheellisia tarinoita. Oman tulkintansa mukaan hän olisi paremmalla valmennuksella välttänyt tuomion. Kaksi vuotta tuomion kärsimisen jälkeen Vieno joutui uudelleen kuulusteluihin sodanaikaisesta puoluetoiminnasta epäiltynä. Kuulusteluolosuhteiden muutokset, aiemman kokemuksen antama varmuus sekä oletettavasti vankilavuosien terästämä aatteellisuus näkyivät siinä, että Vieno esitti tietämätöntä monen kysymyksen kohdalla, oli välinpitämätön asian hovioikeuteen etenemisen suhteen, eikä ollut tunnistavinaan hänen luonaan salaisella tunnuksella vieraillutta etsivää. Hän kieltäytyi vastaamasta juuri mihinkään hänelle esitettyyn kysymykseen ja vihjasi kuulustelijan kyllästyvän, jos tämä odottaisi häneltä vastauksia. Aikaisemmasta tuomiostaan huolimatta Vieno myös kielsi osallistuneensa koskaan kommunistisen puolueen toimintaan ja olevansa edes tietoinen puolueen tarkoitusperistä. Puolueohjeiden mukaisesti hän toi esiin kuulustelupöytäkirjojen puhtaaksikirjoittamiseen liittyneitä epäluuloja ja kieltäytyi vahvistamasta kuulustelupöytäkirjaa allekirjoituksellaan. Hän tekisi sen hovioikeudessa, jos pöytäkirja olisi edelleen samaan muotoon kirjoitettu.[698]

---

697 3 e Vieno Kukkola, Kansan Arkisto.

698 Hmp A3965, EK-Valpo, KA. Kuulustelupöytäkirjan allekirjoittamatta jättäminen (alle 10 %) ei vaikuta olleen naisten keskuudessa yleinen toimintatapa. Osa perusteli valintaansa periaatteellisuudella tai puhtaaksikirjoittamiseen liitetyillä epäluuloilla. Kaikki eivät perustelleet allekirjoittamatta jättämistä tai sitä ei kirjattu kuulustelupöytäkirjaan. Ks. esim. hmp 722; 3641; 4152; A1605; A1781; A1962; A2238; A2326; A2625; A2632; A2737; A2744; A2893; A3064; A3226; A3247; A3411; A3686; A3730; A3739; A3806; A3952; A3960; A4316, EK-Valpo, KA; 6 c Irja Niemi, Kansan Arkisto.

Tällainen hyvin kielteinen ja röyhkeä asenne kuvaa hyvin epäiltyjen kuulusteluissa käyttämiä vastarinnan muotoja. Kuulusteluissa tällaista jyrkkää linjaa edusti vähintään noin neljäsosa kuulustelluista naisista (24 % yhteensä 680 kuulustellusta). Vastaamatta jättämisen, tietämättömäksi heittäytymisen, puoluetoiminnan kieltämisen, rangaistuksen suhteen osoitetun välinpitämättömyyden ja kuulustelupöytäkirjan allekirjoittamatta jättämisen lisäksi jyrkkä asenne näkyi joidenkin kohdalla valtiolliselle poliisille esitettyinä vaatimuksina selvittää itse esittämänsä väitteet. Samaa röyhkeyttä edustivat myös valtiollisen poliisin todistusaineiston väärentämiseen kohdistetut syytökset ja turvallisuuspoliisin toiminnan kyseenalaistaminen. Asenteeltaan jyrkimmät naiset kertoivat olevansa tilivelvollisia toiminnastaan vain puolueelle tai esittivät aatteellisia näkökantojaan yhteiskunnan mädännäisyydestä ja kommunismin erinomaisuudesta. Osa naisista ilmaisi suoraan hyväksyvänsä aseellisen vallankumouksen, mikä ei jättänyt epäselvyyttä kuulusteltavan aatteellisuudesta. Joissakin kuulusteluvastauksissa kommunisti oli kuitenkin vastaajalle kuin toistaiseksi saavuttamaton kunnianimi.[699]

Valtiollisen poliisin paikallisena *”suurena tekijänä”* vuonna 1932 kuulustelema Elsa (s. 1894) pyrki kuulustelukäyttäytymisellään kyseenalaistamaan viranomaisen legitimiteetin. SKP:n toimintaan eri tasoilla monen seurantavuoden ajan osallistunut Elsa kertoi olevansa toiminnastaan vastuussa ainoastaan Suomen työväenluokalle, jonka puolesta taistelisi *”vaikka piru olisi”*. Tuleva tuomio olisi hänelle vain iloinen asia, koska se olisi hänen

699 Valtiollinen poliisi kuulusteli henkilömapitetuista naisista aineiston perusteella vähintään kerran 680 naista. Näistä 57:n kohdalla henkilömapissa ei ole yhtään kuulustelupöytäkirjaa. Valtiollinen poliisi kuulusteli joitakin naisia useita kertoja, mutta käsittelyyn olen valinnut jokaiselta naiselta yhden edustavimmaksi valitsemani kuulustelupöytäkirjan. Tämän vuoksi kuulustelukäyttäytymisen tilastollinen esittely on hyvin suuntaa antavaa. Hyvin kielteisestä ja röyhkeästä asenteesta: ks. esim. hmp 306b; 1267; 1303; 1886; 1940; 2314; 3641; 3698; A1196; A1781; A2051; A2326; A2744; A2790; A2926; A2955; A3011; A3082; A3157; A3616; A3627; A3674; A3686; A3730, EK-Valpo, KA. Kommunistin kunnianimeen viitanneista kuulusteluvastauksista: ks. esim. hmp 3169; A1781; A2707; A2842; A3226; A3411; A3530; A3947; A4316, EK-Valpo, KA.

taisteleman asian vuoksi annettu. Kuulustelussa Elsa esitti mielipiteenään, ettei hänen vastauksillaan olisi mitään merkitystä, sillä hänen tuomionsa ei riippuisi niistä. Elsa kieltäytyikin kertomasta mitään toiminnastaan ja antamasta selitystä kotietsinnästä löydetylle kahdenkymmenen kilon julkaisunipulle vastaten useimpiin esitettyihin kysymyksiin *”mitä se teille kuuluu”*. Lopulta hän kuitenkin suostui myöntämään joitakin julkista kommunistista liikettä koskevia tietoja. Lisäksi Elsa kielsi monen muun tavoin kuuluvansa kommunistiseen puolueeseen, mutta perusteli kuulustelukäyttäytymistään kirjausten mukaan hieman ristiriitaisesti SKP:n määräysten noudattamisella.[700]

Valtaosa kuulustelluista naisista luovi jyrkkää asennetta neutraalimman kieltämisen ja vastaamattomuuden välillä (47 %). Osittaisen tai täydellisen tunnustamisen valitsi vajaa kolmasosa kuulustelluista naisista (29 %). Jälkimmäisestä joukosta kuitenkin vain kolmasosa pyrki kuulustelupöytäkirjaan tehtyjen merkintöjen mukaan osoittamaan viattomuuttaan katumuksella, ymmärtämättömyydellä tai muilla lieventävillä asianhaaroilla.[701] On huomioitava, että jyrkkä kieltäminen ja muut kuulusteluissa osoitetut vastarinnan muodot eivät rajoittuneet vain puolueen merkittävimmillä paikoilla olleiden naisten strategiaksi. Kuulusteluvastarintaa ja itsepäistä kieltäytymistä esitettiin toiminnan eri tasoilla, vaikka avustavissa rooleissa toimineet naiset valitsivat useammin neutraalimman lähestymistavan. Toisaalta puoluekoulutuksen saanut nainen ei välttämättä esiintynyt koko kuulustelun ajan jyrkän kielteisesti. Vähäiset valtiolliselle poliisille tehdyt myönnytykset eivät tarkoittaneet, etteikö kuulusteltava olisi samalla voinut tuoda ideologiaansa vahvasti esiin. Tällainen käyttäytyminen kuvaa olosuhteiden pakosta valtiolliselle poliisille tehtyjä myönnytyksiä ja pienimuotoisia tunnustuksia.

Esimerkiksi puoluekoulutuksen saanut Kerttu (s. 1901) joutui sattumalta pidätetyksi vuodenvaihteessa 1931 oltuaan erään pi-

700 Hmp A3652, EK-Valpo, KA.

701 Katumusta tai ymmärtämättömyyttä korostaneesta asenteesta: ks. esim. hmp A1649; A2072; A2992; A2998; A3054; A3086; A3138; A3160; A3565; A4182; A4268, EK-Valpo, KA.

dätetyn puoluetoimijan asunnossa. Naisen kyvyttömyys selittää asunnossa oloaan viranomaista tyydyttäneellä tavalla vaikutti pidätyspäätökseen, sillä Kerttu oli pidätyksen tehneelle Tampereen osastolle melko tuntematon toimija – kotipaikkakunnallaan Kerttua pidettiin kiivaana, pahasuisena ja räikeänä kommunistina. Valtiollinen poliisi tulisi kuulemaan naisen saamasta puoluekoulutuksesta vasta joidenkin vuosien kuluttua. Kuulustelussa Kerttu tunnusti puoluejäsenyytensä ja joitakin vaikeasti kiellettäviä asioita. Hyvin tyypilliseen tapaan hän kertoi kuitenkin vain tuntemattomien antamista tehtävistä ja tunnuksista sekä vetosi huonoon muistiinsa, joten myönnytykset olivat hyvin minimaalisia ja monessa kohtaa valheellisia. Kerttu ei pienimuotoisesta tunnustuksestaan huolimatta jättänyt tilaisuutta käyttämättä, vaan toi selkeästi esille aatteellisuutensa:

> Olen periaatteellinen kommunisti ja hyväksyn aseellisen köyhälistövallankumouksen sekä kannatan köyhälistödiktatuuria ja Neuvosto-Suomen luomista.[702]

Koska kaikki naiset eivät Elsan ja Kertun tavoin pyrkineet kätkemään vastakkaista ideologiaansa ja yhteiskuntakritiikkiään kuulustelijoilta, kuulustelutilanteet voidaan nähdä vastarinnan esittämisen paikkoina. Valtiolliselle poliisille SKP:n ohjeiden mukainen kuulustelukäyttäytyminen tai kuulustelussa esitetty aatteellisuus vain vahvisti kuvaa epäillyn osallistumisesta salaiseen toimintaan. Tällaisilla kuulusteluissa tehdyillä valinnoilla oli vaikutuksia kontrollin soveltamiseen, joten vastahankaisuus ei ollut riskitöntä.

Tämä havainnollistuu erittäin hyvin kolmeen turvasäilöön joutuneen naisen kohdalla. Valtiollinen poliisi kiinnitti sotavuosina huomiota kolmeen puolitoimijaksi tietämäänsä naiseen joko SNS:n toiminnan tai ilmiannon perusteella. Kaikissa tapauksissa valtiollinen poliisi totesi, ettei sillä ollut varsinaisesti juuri mi-

702 Hmp 2556, EK-Valpo, KA. Ks. myös hmp 1007; 1534; 2228; 3618; 4148; A2744; A2847; A3028; A3307; A3702; A3885; A4234; B4615, EK-Valpo, KA.

tään tietoja naisen edellisten vuosien toiminnasta. Valtiollisessa poliisissa tiedot arvioitiin riittämättömiksi syytteeseen ja sodanaikaiselle pakkotoimenpiteelle, turvasäilölle. Naisista Elisabeth (s. 1912) ei juuri puhunut kuulustelussa rauhan ja ystävyyden seuran asioista, vaan esiintyi röyhkeästi: *”[T]urhan takia te kirjoitatte, älkää olko pikkumainen, vaan lähettäkää minut turvasäilöön, jonne kuitenkin lähetätte.”* Osittain epäluotettavaksi arvioidun ilmiannon perusteella kuulusteltu Elsa (s. 1898) kertoi pitävänsä neuvostojärjestelmää hyvänä, arvosteli Suomen olleen matkalla fasismiin ja kieltäytyi allekirjoittamasta kuulustelupöytäkirjaa, kun taas kahden kansalaisen oma-aloitteisesti lentolehtisten levittämisestä pidättämä Selma (s. 1916) kertoi hyväksyvänsä aseellisen vallankumouksen. Kaikkien naisten kohdalla heidän kuulusteluissaan esittämä käytös, jolla he osoittivat avointa konfliktia viranomaisen tai yhteiskunnassa hyväksyttyjen näkemysten kanssa, vaikutti myönteiseen turvasäilöpäätökseen.[703]

Kontrollin alla toimineet suomalaisen kommunismin edustajat eivät esittäneet vastarintaa ainoastaan kuulusteluissa. Useimmat vastarinnan keinot eivät olleet piilotettuja, vaan tulivat näkyviin erilaisissa kohtaamisissa kontrollin edustajan kanssa. Valtiollinen poliisi ei henkilökuntansa puolesta ollut iso organisaatio, joten suomalaisen kommunismin edustajat tunnistivat etsiviä katukuvassa, mielenosoituksissa, kommunistien julkisen liikkeen tapahtumissa ja työpaikkansa asiakkaina. Kun epäiltyjen piiriin kuuluneet naiset tunnistivat valtiollisen poliisin edustajia, heille saatettiin osoittaa tunnistaminen tervehtimällä, tuijottamalla, osoitteluilla, *”eikö kuvista tunne”* -tokaisulla ja muulla naljailulla. Osa valitsi etsivän perässä kulkemisen, niin että tämä huomasi seurannan, tai kieltäytyi ottamasta valtiollisen poliisin edustajaa asiakkaakseen.[704] Isossa-Britanniassa seuraajansa tunnistanut

703 Hmp A3247; A3669; A3686, EK-Valpo, KA.

704 3 e Elli Mänttäri; 5 Kaisa Junttila, Lydia Arppe; 6 c Salli Rissanen, Kansan Arkisto; hmp 45; 302; 665; 820; 992; 2919; 3539; A2708; A3168 (tokaisu: Havaintopäiväkirja, tied. 4); B4672; 8 Turku, EK-Valpo, KA. Esimerkki kokouksessa tehdystä sormella osoittamisesta: Lackman 1994, 27–28. Suojelupoliisin ja esimerkiksi Ruotsin turvallisuusviranomaisen varhaisvaihei-

epäilty saattoi jopa tarjoutua maksamaan etsivän julkisen liikenteen kulut ja tarjota savukkeita, mikä kuvaa edellä esitettyjen esimerkkien kanssa asetelman näkyväksi tekemistä.[705]

Tällaisten vastarinnan muotojen käyttäminen oli epäiltyjen näkökulmasta riskitöntä, sillä tunnistamiseen liittynyt osoittelu ei ollut riittävä peruste kontrollitoimille. Tällaisella arkipäivän vastarinnalla oli kuitenkin toisinaan vaikutuksia epäiltyjä seuranneiden etsivien toimintaan, sillä epäillyn tervehtimä etsivä saattoi jättää seurantansa kesken.[706] Seurannan kohteet eivät siis olleet täysin vallattomia suhteessa kontrollin edustajiin. Suomalaisen kommunismin edustajat eivät maailmansotien välillä kuitenkaan aina paljastaneet seuraajalleen havainneensa hänet, vaan osoittivat näkymättömästi vastarintaa kääntämällä valvojan ja valvotun asetelman ylösalaisin valtiollisen poliisin tietämättä.[707]

Etsivän havainneet epäillyt saattoivat esimerkiksi alkaa tarkoituksellisesti kuiskailla keskenään arkiaskareista luodakseen kuvan salaisista asioista neuvottelemisesta. Tarkoituksellinen katujen ja porraskäytävien kiertely kiusantekomielessä ei niin ikään ollut poissuljettua ajanvietettä ajatuksella *”katsotaan, kumpi jaksaa kävellä pidemmälle”*.[708] Etsivien turha kävelyttäminen ja hölynpölyä sisältäneillä puheilla hämääminen sitoivat valtiollisen poliisin ennestään niukkoja resursseja hyödyttömään seurantaan, mikä ei paljastaisi mitään valtionvastaisesta toiminnasta.

Vastarinnan muodot tulivat selkeämmin esiin pidätysten ja kotietsintöjen yhteydessä. Kaikki valtiollisen poliisin seuraamat naisepäillyt eivät hyväksyneet kontrollia ilman sanallista tai fyysistä vastustamista. Valtiollisen poliisin raporteista välittyy joidenkin naisten kohdalla kuva puoliväkisin tehdyistä pidätyksistä ja kotietsinnän vastustamisesta eri tavoin. Epäillyt häiritsivät kotietsintää suunsoitolla, käskyjen noudattamatta jättämisellä

---

den edustajat eivät ole jääneet osattomaksi osoittelusta ainakaan julkisissa tilaisuuksissa. Langkjaer 2011, 80–81; Rentola 1999, 121.

705 Callaghan & Phythian 2004, 20.

706 Hmp 302, EK-Valpo, KA.

707 Asetelman kääntämisestä vastarinnan muotona: Marx 2003, 84.

708 5 Kaisa Junttila, Kansan Arkisto. Ks. myös Parkkari 1970, 245.

ja käsilaukkujen piilotusyrityksillä. Mahdollisuuksien mukaan suomalaisen kommunismin naisedustajat pyrkivät viime hetkellä vielä hävittämään salaista aineistoa viemäriputkistoon huuhtomalla, hellassa polttamalla ja jopa suuhun laittamalla. Muutama naisista vastusti pidätystä käyttämällä fyysistä voimaa, yrittämällä lähteä karkuun, pyrkimällä lukitsemaan etsivät ullakkokomeroon kesken kotietsinnän tai kieltäytymällä seuraamasta pidättäjäänsä. Jollekin toiselle pidätystilanteen aikainen vastarinta tarkoitti putkamatkan aikana laulettuja vallankumouksellisia lauluja.[709] Tällainen vastarinta asetti suomalaiskommunistit avoimeen konfliktiin kontrollin edustajien kanssa. Pidätyksen tai kotietsinnän aikainen käyttäytyminen ei koventanut rangaistuksia, mutta se todisti valtiolliselle poliisille epäillyn osallistumista kiellettyyn toimintaan ja saattoi vaikuttaa viranomaisen halukkuuteen viedä epäillyn asia syyteharkintaan. Näin pidätys- ja kotietsintätilanteessa esitetty vastarinta ei ollut riskitöntä.

Yksi arkipäivän vastarinnan keino on hidastelu. Sitä maanalaisen puolueen naistoimijat käyttivät hyväkseen erityisesti kotietsintöjen yhteydessä, kun he jättivät oven yksinkertaisesti avaamatta. Hidastelun ansiosta asunnossa majailleiden toverien oli mahdollista karata, ja samalla epäillyt voittivat aikaa aineiston hävittämiseen. Silputtua aineistoa voitiin tarvittaessa heittää ikkunasta ulos.[710] Hidastelu vaati valtiolliselta poliisilta aikaa vievää selvittelyä, talonmiesten etsintää tai voimakeinojen käyttöä oven avaamiseksi.

Kun valtiollinen poliisi ei esimerkiksi joulukuussa 1941 päässyt sisään puoluetoimijoiden ja metsäkaartilaisten välisestä yh-

709 Hmp 306b; 694; 1017; 1149; 1274; 1896; 1940; 1959; 2314; 2496; 4131; 4148; 4173; A94; A494; A984; A1125; A1649; A2162; A2531; A2625; A2808; A2904; A2955; A2979; A3091; A3252; A3276; A3533; A3674; A3686; A3707; A3730; A3339; A3772; A3957; A4120, EK-Valpo, KA; 5 Elina Hämäläinen, Kaisa Junttila, Kansan Arkisto. Vain yhden naisen kohdalla on merkintä aseen käyttämisestä paon turvaamiseksi. Hmp A4092, EK-Valpo, KA; Rislakki 1985, 67, 77–78.

710 Ks. esim. hmp 694; 1274; 1779; 1959; 2039; 2496; 2694; 3554; A1785; A1894; A2051; A2278; A2632; A2942; A3209; A3249; A3501; A3515, EK-Valpo, KA; 5 Kaisa Junttila, Kansan Arkisto.

teydenpidosta epäillyn Annin (s. 1903) asuntoon, etsivät kävivät varmistamasta Annin työpaikalta, oliko hän saapunut työvuoroonsa. Työpaikalta saatu kielteinen vastaus viittasi oven aukaisematta jättämiseen, vaikka asunnossa ei ollut havaittu liikettä. Valtiollinen poliisi sai asialle varmistuksen, kun se uudelleen oven takana ollessaan tirkisteli postiluukusta ja havaitsi, että eteisen ovi oli eri asennossa kuin aikaisemmalla käynnillä. Etsivien äänekkäät huudot eivät vaikuttaneet oven avaamiseen, joten he ryhtyivät avaamaan sitä voimakeinoin. Kun etsivät olivat melkein saaneet oven auki, Anni tuli avaamaan oven peittelemättä siskonsa kanssa harjoittamaansa hidastelua: *”Aamulla sanoivat olleensa kotona, kun ovikelloa soitettiin, mutta että eivät avanneet, koska arvasivat soittajat Valtiollisen poliisin ’naisten rääkkääjiksi’.”* Tämä ei ollut ensimmäinen kerta, kun Anni pyrki puheissaan hyödyntämään sukupuolieroa. Lähes kymmenen vuotta aikaisemmin Anni oli sisarensa kanssa pyrkinyt häiritsemään kotietsintää syyttämällä etsiviä aikaisemman kotietsinnän aikana hävinneistä alusvaatteista.[711] Toisin sanoen naiset olivat vihjanneet etsivien vieneen asunnosta kommunistisen kirjallisuuden lisäksi heidän alusvaatteitaan, mikä kertoo kotietsinnän häiritsemisen lisäksi etsivien naurettavaksi tekemisestä.

Tällaiset sukupuolieron korostamista hyödyntäneet vastarinnan muodot vaikuttavat lähdemerkintöjen perusteella hyvin vähäisiltä. Kyse voi kuitenkin olla käytettyjä keinoja enemmän lähteisiin tehdyistä merkinnöistä eli siitä, mitkä merkinnät miesetsivät näkivät tarpeellisina kuvauksina. Yksi selkeä esimerkki lähteistä kuitenkin löytyy. Valtiollisen poliisin vuonna 1932 tekemien kirjausten perusteella paikallisen puoluetoiminnan johtohahmoksi epäilty Alma (s. 1905) raivosi, potki, puri ja repi pidättäjiään sekä yritti paperinpalasia syömällä hävittää hallussaan olleen salaisen aineiston. Alma korosti vastarintaansa riisuuntumalla täysin alastomaksi etsivien edessä vaihtaakseen vaatteensa etsivien esittämistä kielloista huolimatta. Alastomaksi riisuutumalla Alma pyrki varmasti häiritsemään etsivien suorittamaa kotietsintää, jotta etsivien keskittyminen ei riittäisi kaiken

711 Hmp A2790; A3320 (Ilmoitus 4243/8.12.1941, tied. 119), EK-Valpo, KA.

asunnossa olleen aineiston etsimiseen. Alman käyttäytyminen kuitenkin ylitti rajat, jotka määrittivät valtiollisen poliisin oikeutta käydä naisepäiltyihin kiinni ja laittaa poliittiselle vangille käsiraudat vain väkivalta- ja karkaustilanteissa. Alman tapauksessa käsirautojen laittaminen oli hyvin perusteltua valtiollisen poliisin näkökulmasta, mutta kommunisteille tapaus antoi mahdollisuuden hyödyntää tapausta propagandatarkoituksessa. *Vankien Toverit* -lehden esittämä näkemys Alman pidättämisestä naisen rääkkäyksenä vaikutti myös valtiollisen poliisin sisäiseen selvittelyyn. Pidätyksestä vastanneen Sortavalan osaston etsivän mukaan pidätystilanteessa ei ollut käytetty enempää väkivaltaa kuin käsirautojen ranteiden ympärille laittaminen oli vaatinut. Kuulustelussaan Alma jatkoi vastarintaa kertomalla, että oli toiminnastaan tilivelvollinen yksistään kommunistiselle puolueelle.[712] Hovioikeus antoi Almalle hämmentävän kovan kuuden vuoden tuomion yksistään julkisen toiminnan ja SKP:n kirjallisuuden levittämisen perusteella, joten todennäköisesti Alman peittelemättömällä vastarinnalla oli vaikutusta asiaan.

Sukupuolieron näkyväksi tekeminen oli näissä tilanteissa ennen kaikkea vastarinnan ja häirinnän väline, jolla oli mahdollista saattaa etsivät naurunalaisiksi. Näin ollen sukupuolta käytettiin hyväksi päinvastaisella tavalla kuin on tuotu esiin Suomen sisällissodan vankileirejä ja Neuvostoliiton vankileirijärjestelmää (gulag) koskevassa tutkimuksessa. Osa leireille joutuneista naisista käytti sukupuoltaan etujen hankkimisen, sorron vastustamisen ja pakenemisen välineenä. Näissä strategioissa seksi on toisinaan toiminut vaihdon välineenä, mikä on voinut olla kokijalle hyvin traumaattista.[713]

Siinä missä leiriolosuhteissa sukupuolen hyödyntäminen liittyi pitkälti selviytymisen mahdollistamiseen, edellä esitetyissä esimerkeissä sukupuolen käyttäminen oli tarkoitettu häiritse-

712 Valtiollisen poliisin ohjeiden mukaan naisiin ei lähtökohtaisesti saanut käydä käsiksi. Hmp 1940; EK KD 731/82-1926, kansio 35, Joensuun alaosaston arkisto, KA; ”Oulun alaosaston päällikön Eino Pallarin kirjoitus etsiväpäiville […]” 1932, ”Kotietsinnästä”, amp 462, EK-Valpo, KA.

713 Liski 2018; Massino 2008, 57, 67–68.

mään valtiollisen poliisin suorittamaa kotietsintää tai pidätystä ja estämään viranomaista löytämästä salaista aineistoa. Naisten toiminta ei auttanut vapautumaan kontrollista tai lieventämään kontrollin soveltamisen perusteista. Päinvastaisesti miesetsivien saattaminen naurunalaisiksi saattoi vaikuttaa rangaistusvaatimuksiin jopa koventavasti.

Turvallisuuspoliisin huomion kohteeksi joutuneet naiset pyrkivät toisinaan jatkamaan toimintaansa ja välttämään kontrollipolitiikan kohteeksi joutumisen myös piileskelemällä Suomessa tai pakenemalla Neuvostoliittoon. Karatessaan pidätystilanteessa naiset saattoivat hyötyä sukupuolestaan, sillä valtiollinen poliisi ei aina varautunut naisten pakenemiseen samoin kuin miesepäiltyjen kohdalla. Toisin sanoen valtiollisen poliisin edustajat saattoivat aliarvioida naisepäillyn karkaamispotentiaalin, mikä heijastaa valtiollisen poliisin ristiriitaisia käsityksiä naisepäillyistä.

Esimerkiksi vakoilutietojen kuljettamisesta ja puolueen asiamiesten avustamisesta epäilty Maria (s. 1886) päätti paeta liikkuvasta junasta, kun etsivä oli kuljettamassa häntä kuulusteltavaksi Viipuriin keväällä 1928. Etsivän raportin mukaan Maria oli ensin pyytänyt lupaa käydä junan vessassa, mutta äkkiarvaamatta avannut junan oven ja hypännyt ulos. Selittelykannalle pakotettu etsivä ei kertomansa mukaan ollut osannut varautua *”naishenkilön”* pakoon *”huimaa vauhtia”* edenneestä junasta. Maria ei merkintöjen mukaan loukkaantunut hypystään, mutta hänet pidätettiin jo neljän päivän kuluttua valtiollisen poliisin jäljitettyä hänen piilopaikkansa.[714]

Viipurissa tästä ei otettu täysin opiksi, sillä muutaman vuoden kuluttua etsivät antoivat luvan saunottajana toimineelle naisepäillylle käydä vartioimattomana vaihtamassa vaatteensa työpaikalla tehdyn pidätyksen aikana. Maanalaisen postin kuljettamisesta ja puoluetoimijoiden välisten yhteyksien hoitamisesta epäilty Maria (s. 1879) käytti tilaisuuden hyväkseen ja karkasi saunan ikkunas-

714 Hmp 1479, EK-Valpo, KA.

ta. Puolentoista kuukauden vapaus päättyi, kun valtiollinen poliisi sai selvitettyä hänen olinpaikkansa.[715]

Piileskelypäätösten suunnitelmallisuus ja vastarinnan näkyvyys vaihtelivat sen mukaan, liittyikö piileskely kuulustelujen jälkeiseen vapauttamiseen, yleiseen seurannan pelkoon vai pidätystilanteesta karkaamiseen. Yksittäiset naiset, jotka oli jätetty odottamaan oikeuden päätöstä vapaalta jalalta, hyödynsivät vapauttaan ja karkasivat kontrollin ulottumattomiin. Piileskely- ja pakomatkojen onnistuminen vaihteli muutaman tunnin tai parin päivän mittaisesta piileskelystä kuukausien tai vuosien pakoiluun. Eräs SKP:n toimijaksi epäilty nainen onnistui pakoilemaan pidättäjiään eri paikkakunnilla lähes viiden vuoden ajan toisen sukunimen turvin.[716]

Piileskely ja pakeneminen eivät olleet rangaistavia tai tuomiota koventaneita tekijöitä. Jos henkilö jäi piileskelystä kiinni tuomion julistamisen jälkeen, hän joutui suorittamaan tuomionsa ilman lisärangaistusta. Tilanne oli vastaava ehdonalaisuutensa eri tavoilla rikkoneiden yksilöiden kohdalla. Jos ehdonalaiseen laskettu henkilö jäi kiinni olinpaikkarajoituksen rikkomisesta tai rikkoi muuten vapauspassin näyttämiseen liittynyttä kontrollia, hän menetti ehdonalaisuutensa ilman lisärangaistusta.

Neuvostoliittoon pakeneminen ei ollut puoluetoimijoille yksiselitteinen valinta enää 1930-luvulla, sillä puolue edellytti jäseniltään lupahakemusta Neuvostoliittoon siirtymiseksi – toki Neuvostoliittokin halusi lähinnä työperäistä maahanmuuttoa. Kaikki puoluetoimijat eivät kuitenkaan hakeneet tai jaksaneet odottaa puolueen päätöstä, vaan he lähtivät omin päin matkaan. Tällainen omapäisyys asetti henkilön Neuvostoliitossa huonoon ase-

715 Hmp 3457, EK-Valpo, KA.

716 Ks. esim. 1 b Aili Mäkinen; 3 e Aino Kuosmanen; 5 Kaisa Junttila; 6 c Lydia Nisula, Anna Valtonen, Kansan Arkisto; Parkkari 1993, 38–41, 51; hmp 478; 979; 1378; 1552; 1752; 1761; 2442; 3000; 3457; 3626; 3721; 3849; 4122; 4258; 4338; A67; A1196; A1781; A1904; A1942; A2090; A2162; A2238; A2379; A2566; A2625; A2749; A2751; A2775; A2862; A3054; A3064; A3086; A3145; A3157; A3160; A3186; A3267; A3454; A3501; A3533; A3564; A3578; A3674; A3947; A3960; A4026; A4237; A4327; 30 Oulu, EK-Valpo, KA.

maan työpaikkoja, asuntoja ja asuinseutuja jaettaessa sekä saattoi johtaa puolueesta erottamiseen, sillä toiminta tulkittiin rintamakarkuruudeksi. Joidenkin kohdalla asiaa katsottiin kuitenkin sormien läpi.[717]

Onnistunut pakeneminen Neuvostoliittoon antoi monelle mahdollisuuden välttää valtiollisen poliisin kontrolli lopullisesti. Vähintään se tarjosi hengähdystauon ennen kotimaahan palaamista. Neuvostoterrori ja sen vaatimat uhrit muistuttavat kuitenkin jälkiviisaasti siitä, miten pakeneminen saattoi lopulta olla monelle paljon huonompi vaihtoehto. Uudessa kotimaassa koettu vaino oli monen kohdalla seurauksiltaan paljon kohtalokkaampi kuin Suomen kontrolli.

Ulkomaalaiset työläiset eivät enää 1930-luvun ilmapiirissä symboloineet Neuvostoliitossa sosialistista vallankumousta, vaan kansainvälisen tilanteen jännitteet, Neuvostoliiton sisäiset realiteetit, epäluulo ja ksenofobia asetti heidät helposti vakoilu- ja sabotaasiepäilyjen kohteeksi. Voimavarasta tuli uhka. Tulijoita ei otettu enää avosylin vastaan, vaan heitä odottivat tutkintavankeus, leirituomiot, tarkastusten alla eläminen ja vuosikymmenen mittaan kiihtynyt terrori. Yksilötasolla houkuttelevat tulevaisuuden näkymät sekä luja usko tasa-arvoon, oikeudenmukaisuuteen ja hyvään elämään muuttuivat alhaiseksi elintasoksi, kuolettavaksi epäluuloksi sekä pelon, ilkeämielisyyden ja etuoikeuksien puolustamisen perusteella tehdyiksi ilmiannoiksi. Terrorin läsnäolosta ja läpitunkevuudesta huolimatta osa näki ne tarpeellisina keinoina yhteisen vision toteuttamiseksi. Yksilöstä riippuen puoluekuri, kiihkeä usko vallankumoukseen, terrorin satunnaisuuteen liittyneet pelot ja ilmiantojen tekeminen tekivät heistä samanaikaisesti terrorin tukijoita, osallistujia, legitimoijia ja uh-

717 Lähteenmäki 2022, 84–85, 206–207; Nevalainen 2002, 268; hmp 165; 833; 979; 2442; A67; A2238; A3337; A3564; A3932, EK-Valpo, KA. Rajan toisella puolella SKP:n edustajat kävivät tunnistamassa rajan ylittäjiä. Jos vastaanottaja ei ilmestynyt tai tulijaa ei tunnistettu, seurauksena saattoi olla tutkintavankeus. Krekola 2003, 41.

reja – samanlainen roolien sekoittuminen näkyi myös esimerkiksi Kominternin kohdalla.[718]

Esimerkiksi SKP:n soluorganisaattorina toimimisesta ja puoluetoimijoiden välisten yhteyksien järjestämisestä neljän vuoden vankeuteen keväällä 1931 tuomittu Aili (s. 1910) onnistui pakenemaan Neuvostoliittoon oikeuskäsittelyn aikana vaaditun leikkaushoidon ja puoluejäsenten tarkkojen ennakkosuunnitelmien ansiosta. Kun Aili oli toipunut muutaman kuukauden sairaalassa, hänen piti elokuvamaisesti juosta sairaalan portista vartijan ohi kadulla odottaneeseen autoon kuultuaan auton äänimerkin. Koska valtiollinen poliisi sai tietää paosta vasta kolme päivää myöhemmin, ei Ailin maastalähtöä ja pakoyritystä voitu mitenkään estää. Tuomion julistamisen jälkeen toteutettu pako vapautti Ailin valtiollisen poliisin kontrollipolitiikalta ja sen uhalta, mutta neuvostoterrorilta Aili ei välttynyt. Terrorin kiristyessä vuosikymmenen kuluessa Aili vangittiin yhdessä miehensä kanssa. Valtiollisen poliisin saamien tietojen mukaan Aili kuitenkin vältti tuomion, mikä mahdollisti Suomeen palaamisen sotavuosien jälkeen.[719]

Maininnan arvoinen on myös kommunistien maanalaisesta toiminnasta epäillyn Kertun (s. 1899) onnistunut pako Neuvostoliittoon Viipurin osaston tutkintovankilasta jouluaatonaattona 1921. Erikoisen tapauksesta tekee se, että valtiollisen poliisin ylietsivä avusti Kertun ja hänen miespuolisen puoluetoverinsa pakoon ja oli itsekin lähdössä epäiltyjen matkassa Neuvostoliittoon. Kyse ei siis ollut lavastetusta karkaamisesta, jolla peiteltiin poliisiyhteistyöstä tehtyä sopimusta. Tiedossa ei ole, oliko ylietsivän tavoitteena tekeytyä kommunistien suosijaksi urkkiakseen Neuvostoliitossa tietoa suomalaiskommunisteista vai olivatko hänen sympatiansa todellisuudessa karkureiden puolella edustamastaan virastosta huolimatta. Tapaukseen saattoi liittyä myös onnistunut lahjonta tai viettely-yritys. Karkulaiset ja heidän paikallinen toveripiirinsä eivät ainakaan mitä ilmeisemmin luottaneet yliet-

718 Ks. esim. Lähteenmäki 2022, 212–214, 279, passim; Goldman 2011, 298–306; Chase 2001, 404–420. Ks. myös Karlsson 2005, 273–277.

719 Hmp A2162, EK-Valpo, KA.

sivän sanaan, sillä he turvautuivat henkirikokseen. Valtiollinen poliisi alkoi saada viitteitä ylietsivän epäselvästä kohtalosta vasta joidenkin vuosien jälkeen, kun se kuuli viipurilaisten naiskommunistien tietävän jotain tapahtumista. Valtiollinen poliisi ehti kuitenkin kahdesti kadottaa karkulaisten majoittamisesta epäillyn naisen ennen asian oikeuskäsittelyä. Karkulaisten majoittaminen sekä tietoisuus mahdollisesta henkirikoksesta ja ruumiin piilottamisesta johtivat valtiopetoksen valmistelun avustamisesta annettuun tuomioon. Karkulaisten tarkemmista vaiheista ja ylietsivän kohtalosta valtiollinen poliisi ei kuitenkaan saanut tietoja. Henkirikoksen uhriksi joutuneen ylietsivän mädäntynyt ruumis löydettiin sattuman kautta vasta seuraavan vuoden aikana Viipurin Tiiliruukilta.[720]

Kontrollin vuorovaikutteisuuden näkökulmasta on tärkeää havaita, että epäiltyjen kuulusteluissa ja kuulusteluhuoneen ulkopuolella tekemillä valinnoilla saattoi olla myös valtiollisen poliisin sanelemia taloudellisia seurauksia. Tämä tulee ilmeiseksi tarkasteltaessa valtiollisen poliisin ja työnantajien välistä yhteistyötä. Aikaisemmassa tutkimuksessa on tuotu esiin, miten valtiollinen poliisi vaihtoi joidenkin työnantajien kanssa tietoja työntekijöistä, tarkkaili työpaikkojen toimintaa omien tietolähteidensä avulla ja antoi työnantajille ohjeistuksia kommunistisen agitaation estämiseksi.[721]

Valtiollinen poliisi ei kuitenkaan vain odottanut työnantajien työntekijöistään tekemiä tiedusteluja, vaan osoitti oma-aloittei-

720 Hmp 2085; 3000, EK-Valpo, KA; ”Viipurin hovioikeudessa erästä työläisnaista syytetty Puumalaisen ”paon” avustamisessa”, *TT* 30.7.1925; ”Yllättävä ruumislöytö Viipurissa”, *HS* 28.8.1926. Valtiollisen poliisin merkintöjen perusteella yksi sotavuosina kuulusteltu nainen yritti lahjoa kuulustelijan. Hmp 2397, EK-Valpo, KA. Valtiollisen poliisin päällikön mukaan eräs naistiedustelija oli vietellyt valtiollisen poliisin etsivän ja mies ”*joutui naimisiin kommunistin kanssa*”. Etsiväpäivien pöytäkirja 6.11.1933, amp 464, EK-Valpo, KA.

721 Aatsinki 2020, 83; Aatsinki 2008, 281–282; Lackman 2007, 168–169, 179; Lackman 1994, 32; Lackman 1987, 203–204; Lackman 1986, 48. Ks. myös Rislakki 1982, 73–74. Suojelupoliisi ei vaikuta olleen yhtä tiiviissä yhteistyössä työnantajien kanssa. Rentola 1999, 119.

suutta työntekijöiden taustoista tiedottamisessa. Koska monet työnantajat jakoivat valtiollisen poliisin kanssa saman ajatusmaailman kontrollista, he irtisanoivat kommunisteiksi nimettyjä työntekijöitä näiden tiedotusten perusteella. Joissakin tapauksissa valtiollinen poliisi vetosi suoraan työnantajaan epäillyn irtisanomiseksi tai tämän työpaikan säilyttämiseksi. Näihin kehotuksiin vaikuttivat suomalaisen kommunismin edustajien tavat vastata kontrolliin. Valtiollinen poliisi saattoi kehottaa työnantajaa irtisanomaan yhteistyöstä kieltäytyneen epäillyn. Työpaikan säilyttämistä puoltaneet lausunnot taas liittyivät tilanteisiin, joissa valtiollinen poliisi arvioi epäillyn mahdollisuudet valtionvastaisen toiminnan jatkamiseen vähäisiksi oman tunnustuksen tai muun viranomaisyhteistyön perusteella. Tällaisessa tilanteessa työpaikka saattoi löytyä jopa valtiollisen poliisin konttorista.[722]

Kun valtiollinen poliisi sai vuonna 1933 selville, että matkustajahöyrylaiva S/S Arcturuksella työskennellyt Hellä (s. 1908) oli kuljettanut maahan monistustarvikkeita SKP:lle, se tiedotti asiasta naisen työnantajaa. Työnantajalle turvallisuuspoliisi esitti, että Hellää ei ollut syytä irtisanoa työpaikastaan entistä huonommille teille joutumisen pelossa. Todellinen motiivi kytkeytyi oletettavasti lähteissä mainittuun yritykseen värvätä Hellä turvallisuuspoliisin avustajaksi. Työpaikan säilyttämistä puoltanut näkemys kuitenkin muuttui, kun Hellä ei suostunut yhteistyötarjoukseen, jonka valtiollisen poliisin ylietsivä esitti hänelle kahvilassa oluen tarjoamisen lomassa. Hellän kielteistä asennetta korosti, että hän oli kaikin puolin haluton tekemään selkoa puolueen hyväk-

722 Hmp 1535; 1885; 1861; 2050; 3008; 3110; A3171; A3454; A3723 EK-Valpo, KA; Rislakki 1982, 72–73; Savolainen 2000, 95; 5 Alina Kinnunen, 3 e Marjatta Johteinen, Kansan Arkisto. Ainakin kaksi naista jätti kuulusteluissa työpaikkansa kertomatta, koska he pelkäsivät valtiollisen poliisin ilmoittavan asiasta työnantajalle. Hmp A1781; A3515, EK-Valpo, KA. Vuonna 1925 sosialistisen nuorisoliiton toiminnasta epäilty Inkeri (s. 1908) erotettiin Kallion yhteiskoulusta. Valtiollisen poliisin edustajan mukaan hän ei sanallakaan painostanut koulusta erottamiseen, mutta lupasi toimittaa tarvittaessa kirjallisen lausunnon Inkerin syyllisyydestä kouluhallituksen ratkaisua varten. Hmp A387, EK-Valpo, KA; 1 b Inkeri Lehtinen, Kansan Arkisto. Työnantajien kanssa vaihdetuista tiedoista: ks. esim. hmp 421; 2189; A3524; A3565, EK-Valpo, KA.

si tekemästään työstä valtiollisen poliisin syyttämättä jättämistä koskevista lupauksista huolimatta. Seuraavaksi valvontaosaston päällikkö Kaarlo Löfving ilmoitti laivan kapteenille irtisanomistoiveensa, johon kapteeni vastasi ”all right”.[723] Esimerkissä erityistä huomiota kiinnittää se, että valtiollinen poliisi turvautui irtisanomiskehotukseen alemmassa puoluehierarkiassa olevan naisen kohdalla ja voiteli alkoholilla muita pyrkimyksiään.[724]

Tällainen irtisanomiseen tähdännyt vaikutusyritys kuvaa viranomaisen laajaa ymmärrystä sen ennaltaehkäisevästä toiminnasta ja valtion turvallisuuden takaamisesta. Kommunistien työllistymismahdollisuuksiin vaikuttamalla viranomainen pyrki heikentämään aatteen houkuttelevuutta. Tällaista tulkintaa vahvistaa valtiollisen poliisin päällikkönä toimineen Esko Riekin esittämä näkemys. Kun hänen alaisensa pohti erään kuulusteluissa tunnuksia tehneen naisen avustamista takaisin työpaikkaansa vuonna 1930, päällikkö halusi tämän viivyttelevän asiassa pelotevaikutuksen voimistamiseksi.[725] Pelotevaikutus tarkoitti tässä yhteydessä kommunistisen toiminnan ja työllistymismahdollisuuksien yhteyden näkyväksi tekemistä. Valtiollisen poliisin vaikutusvalta työnantajiin ja sen seuraukset epäillyn arkeen herättivät kuitenkin myös vastareaktioita, joten kaikkien kohdalla pelotevaikutus ei toiminut – ja tuskin viranomainen sitä aatteellisimpien kommunistien kohdalla edes oletti.

Elsan (s. 1899) kohdalla valtiollinen poliisi epäili, että naisen työllistänyt Suomalainen Kerho ei ollut tietoinen naisen kommunistisuudesta, vaikka hänet oli aiemmin tuomittu kommunistien julkiseen toimintaan osallistumisesta. Kotkassa sijainnut Suomalainen Kerho oli valtiollisen poliisin näkökulmasta ”*herrojen yleinen politikoimispaikka*”, joten Elsan työpaikkaan liittyi omat ris-

723 Hmp 3008 (”27/3-1933 aamulla tuli Hellä […]”, tied. 12), EK-Valpo, KA.

724 Aleksi Mainio on kuvannut, miten valtiollisen poliisin pääosaston tiedusteluun keskittyneen toimiston, VIII:n, päällikön toimintatapoihin kuului kontaktiverkostonsa juottaminen salakapakoissa, ravintoloissa ja yksityisasunnossaan. Mainio 2015, 51–52. Alkoholinkäytön ja epäiltyjen suhde jää kuitenkin kysymysmerkiksi.

725 Hmp 1535, EK-Valpo, KA.

kinsä. Irtisanomisen jälkeen Elsa päätteli ravintolassa vierailleen Viipurin osastopäällikkö Urho Hagelbergin vaikuttaneen asiaan ja tuli valittamaan asiasta:

> Elsa arvasi erottamisensa syyn, sillä hän tunsi allekirjoittaneen, koska oli meillä pidätettynä. Tästä johtuen hän tuli meille rähisemään ja kävi maaherrallekin asti valittamassa.[726]

Tällainen vastareaktio nostaa muiden vastarintakeinojen tavoin esiin, että osa suomalaisen kommunismin naisedustajista ei pelännyt (tai ainakaan antanut pelon estää) asettumista vastakkain valtiollisen poliisin edustajien kanssa. He saattoivat jopa hakeutua vastakkain, jos kokivat oikeuksiaan loukatun.

Esimerkit, jotka kertovat valtiollisen poliisin aktiivisesta toiminnasta epäiltyjen irtisanomiseksi, ovat tutkimusaineistossani harvinaisia. Todennäköisesti tällainen toiminta ei kuitenkaan ollut valtiolliselle poliisille täysin tavatonta. Edellä esitetyt tapaukset edustavat valtiollisen poliisin eri osastojen toimintaa, mikä kuvaa toimintatavan yleisempää hyväksyttävyyttä viraston sisällä. Hellä kuljetti puolueen toiminnalle tärkeitä monistustarvikkeita, mutta ei asemansa vuoksi edustanut puolueen vaikutusvaltaisimpia henkilöitä. Elsan kohdalla valtiollisella poliisilla oli irtisanomiskehotuksen aikaan vain epäilyjä hänen osallisuudestaan SKP:n toimintaan. Toki hänen kohdallaan kyse oli myös naiskommunistille epäsopivaksi katsotusta työpaikasta. Se, että valtiollinen poliisi oli valmis turvautumaan irtisanomiskehotukseen näiden melko tavallisten kommunistinaisten kohdalla, saattaa viitata menetelmän aktiiviseen käyttöön.

***

Valtiollisen poliisin kontrollin kohteena olleet suomalaisen kommunismin mies- ja naisedustajat vastasivat vaihtelevilla tavoilla kontrolliin. Valtaosa ei mukautunut kontrolliin, vaan pyrki vastustamaan sitä kohdatessaan kontrollin edustajan eri tilanteissa.

726 Hmp 1885 (EK KD 1332/1951-1934, tied. 49), EK-Valpo, KA.

Osa pyrki kokonaan välttämään kohtaamisen piileskelemällä tai pakenemalla. Vastustamisessa oli kuitenkin eroja. Suomalaiskommunistien vastarinnan muodot muistuttivat monelta osin arkipäivän vastarintaan luokiteltuja keinoja, vaikka vastarinta ei ollut kaikilta osin piilotettua. Hidastelu, solvaaminen, osoittelu, puhumattomuus, tietämättömäksi heittäytyminen, teeskennelty välinpitämättömyys, kiusanteko, piileskely ja Neuvostoliittoon pakeneminen olivat osa tätä keinovalikoimaa jyrkän kielteisen kuulusteluasenteen rinnalla.

Kuitenkin lähinnä kuulustelussa ja pidätystilanteessa selkeästi esitetyllä vastarinnalla saattoi olla henkilön rankaisemiseen liittyvät seuraukset, kun ei oteta huomioon julkisiin puheisiin ja esiintymisiin liittynyttä avoimen kumouksellista toimintaa, joka joidenkin kohdalla johti suoraan tuomioon. Valtiollisen poliisin jyrkkä vastustaminen ja kuulusteltavien erilaiset aatteellisuuden ilmaisut olivat kontrollin soveltamistilanteissa tekijöitä, jotka todistivat viranomaiselle epäillyn osallistumista kiellettyyn toimintaan. Tietyissä tilanteissa tällaiset vastarinnan muodot lisäsivät viranomaisen halukkuutta epäillyn rankaisemiseen. Poliisiyhteistyöstä kieltäytyminen saattoi tarkoittaa jopa työpaikan menettämistä.

Suomalaisen kommunismin naisedustajien joukosta löytyi monia, jotka esittivät vaihtelevan jyrkkiä vastarinnan muotoja kohdatessaan kontrollin edustajan. Osa saattoi paeta Neuvostoliittoon vielä tuomion julistamisen hetkellä tai vaatia valtiollista poliisia tilille työpaikkansa menettämisestä. Vastarinnan valinneet naiset käyttivät lähdemerkintöjen perusteella kuitenkin vain harvoin sukupuoltaan hyväksi. Esimerkiksi seksuaalisuuteen liittyneestä vihjailusta tai alastomaksi riisuuntumisesta on vain yksittäiset esimerkit. Kuitenkin tietoisesti tai tiedostamattaan naiset saattoivat hyötyä sukupuolestaan esimerkiksi pidätystilanteessa, kun kaikki etsivät eivät nähneet naisepäiltyjen pakenemista mahdollisena.

Tällaiset tilanteet yhdessä monien naisten jyrkän kuulusteluasenteen kanssa vahvisti valtiolliselle poliisille kuvaa, että naiset eivät olleet viranomaiselle kevyitä vastuksia. Kommunistisen

puolueen toimintaan monipuolisesti osallistunut Alina (s. 1901) on muistelmissaan tuonut esille, että valtiollinen poliisi saattoi kuulustelussa pyrkiä murtamaan naisen jyrkän asenteen tekemällä eroa miehiin: ”*Ohrana muka ihmetteli kuinka minä naisena voin olla niin kova, etten tunnusta, kun miehetkin ovat uskaltaneet tunnustaa.*”[727]

Vastarintaa tarkasteltaessa on myös huomioitava, että valtiollinen poliisi ei kohdannut vastarintaa vain suomalaisilta kommunisteilta. Hollywoodissa esiintynyt ja valtiollisen poliisin *”filmikaunottareksi”* määrittelemä Elisabeth (s. 1902) joutui vakoiluepäilyjen kohteeksi, kun viranomainen sai hotelli Tornin johdolta kuulla hänen hakeutuneen japanilaisten sotilasasiamiesten seuraan ja pyytäneen tulla ohjatuksi ulkomaalaisten vieraiden tuttavuuteen. Vakoiluepäilyjä vahvistivat naisen epämääräiset toimeentulolähteet ja sotilashenkilöiden kanssa seurustelu. Vaikka valtiollisen poliisin haastattelemat henkilöt arvioivat Elisabethin vaarattomaksi *”päiväperhoksi”*, valtiollinen poliisi pyysi kollega-organisaatioitaan seuraamaan näyttelijän matkoja ulkomailla. Kun Elisabeth havaitsi Tukholmassa häntä kömpelösti seuranneet etsivät, tuli hän valittamaan asiasta valtiollisen poliisin päällikölle vuonna 1935. Esko Riekki yritti lyödä asian leikiksi ja esittää *”löysiä imarteluja”*, mutta piti naisen yli tunnin ajan esittämää vastarintaa lujana.[728]

Tunnustaneet ja yhteistyöhön suostuneet – kontrollista neuvottelun muodot

> Hei, hei. En voi muuttaa puheitani enään. Katsos minun täytyy saada ne uskomaan, että puhun totta. Siinä tapauksessa, jos ne uskovat, pääsee yksi ihminen vapaaksi. Ja minä olen muuttanut puheitani niin monta kertaa, ettei ne kohta enää ollenkaan usko.

727 5 Alina Kinnunen, Kansan Arkisto.

728 Hmp 2994, EK-Valpo, KA.

Pääasia on että sanot Pertistä mitä kirjoitin. Minä luulen että Niilo tulee todistamaan tänne. Hei.[729]

Puoluetoimijoiden välisen yhteydenpidon hoitamisesta syytetty Veera (s. 1914) pyrki tutkintavankeuden aikana puoluetoverilleen lähettämällään salakirjeellä ohjailemaan tämän puheita ja selittelemään omia valintojaan. Kuulustelupöytäkirjan mukaan Veera oli kuulusteluiden aikana pyytänyt eräältä puoluetoverilta anteeksi liikoja *”lörpöttelyjään”*, joten kaikki Veeran kuulustelukertomukset eivät olleet täysin sepitettyjä. Hänen kuulustelussaan tekemät tunnustukset kaduttivat häntä jossakin määrin, sillä oikeudenkäynnin jälkeen hän teki valtiollisen poliisin edustajalle selväksi pysyvänsä vastaisuudessa täysin vaitonaisena. Sanojensa mukaan hänestä kehittyisi tekijäkommunisti, joka ei toista kertaa vastaisi yhteenkään kysymykseen ja ryhtyisi tovereidensa ilmiantajaksi. Myöhemmin valtiollinen poliisi määrittelikin naisen fanaattiseksi kommunistiksi, minkä perusteella hänet oli sotavuosina suljettava turvasäilöön. Fanaattisuudesta huolimatta valtiollinen poliisi päätyi hieman ristiriitaisesti vapauttamaan Veeran turvasäilöstä, vaikka se ei uskonut naisen sitoumukseen pysyä erossa valtionvastaisesta toiminnasta. Valtiollisen poliisin tekemien kirjausten mukaan vapauttamisen tavoitteena oli katsoa, pitäisikö Veera sanoistaan kiinni.[730]

Veeran tarina nostaa esiin vangitun dilemman: pysyäkö hiljaa, suojellako muita vai paljastaako tietoja oman vapautumisen edistämiseksi. Hiljaa pysyminen ei tuota tulosta, elleivät kaikki samaan tutkintaan osalliset ole vaiti. Epäillyn ikä, uhanneen rangaistuksen kovuus, koulutus, yhteydet aatetovereihin ja yhteisöllisyyden tunne saattoivat vaikuttaa hänen yhteistyöhalukkuuteensa. Taustatekijöiden vaikutus ei kuitenkaan ollut välttämättä

729 Hmp A3168 (”Kirje tavattu 28/10-1933 […]”, tied. 61), EK-Valpo, KA.

730 Ks. myös ”Naiskommunisteilla tärkeitä tehtäviä julisteiden levittämisessä ja monistamisessa”, *HS* 18.10.1933; ”Vangittuina olevien kommunistien kuulustelut päättyneet”, *TS* 20.10.1933; ”Kommunistien salainen kirjeenvaihto tutkittavana”, *TS* 11.11.1933.

kovin suoraviivaista, kuten natsi-Saksaa koskevassa tutkimuksessa on todettu.[731]

Samalla Veeran tarina muistuttaa siitä, että epäillyt välttyivät kontrollipolitiikalta tai vapautuivat kontrollista hyvin vaihtelevasti oman yhteistyöhalukkuutensa perusteella. Veeran kohdalla kuulustelussa tehdyt paljastukset eivät estäneet häntä joutumasta syytteeseen, mutta epäuskottavana pidetty sitoumus vapautti hänet turvasäilöstä jo reilun vuoden istumisen jälkeen. Tässä alaluvussa käsittelen epäiltyjen tekemiä tunnustuksia, valtiolliselle poliisille annettuja lupauksia toiminnan jättämisestä tai viranomaisen avustamisesta. Erityinen huomio on siinä, miten tällaiset teot vaikuttivat valtiollisen poliisin soveltamaan kontrolliin.

Kommunistisen puolueen kuulusteluja varten antamista ohjeista ja pettureita koskeneista uhkauksista huolimatta osa kuulusteltavista valitsi osittaisen tunnustamisen, kaiken kertomisen tai avustajasuhteen solmimisen, kuten myös aikaisemmassa tutkimuksessa on todettu. Tunnustus saattoi tarkoittaa oman osuuden kaunistelua, muiden mustamaalaamista sekä valikoituja tai väritettyjä osatotuuksia, joten raja kuulusteluissa tehtyjen tunnustusten, valheiden ja valheellisen myöntyväisyyden välillä oli usein häilyvä ja vaikeasti arvioitavissa. Valtiollisen poliisin täydelliseksi tunnustukseksi arvioima kertomuskin saattoi kuulusteltavan näkökulmasta sisältää loputonta tasapainoilua epämääräisen, osin valheellisen ja todenmukaisen kerronnan välillä.

Näihin kuulustelussa tehtyihin valintoihin vaikuttivat epäillyn taustatekijöiden lisäksi tuomion aiheuttamat pelot, tarve suojata muita, aatteellisuuden kariseminen, valtiollisella poliisilla käytössä olleiden näyttöjen määrä, toimintansa tunnustaneiden puolisoiden vetoomukset ja kuulustelumenetelmät. Valtiollinen poliisi pyrki tietoisesti vaikuttamaan kuulusteltavien valintoihin lupaamalla tietoja vastaan syyttämättä jättämistä, lievempiä tuomiota ja tunnustusten kirjaamatta jättämistä kuulustelupöytäkirjaan. Vaihtoehtoisesti viranomainen saattoi vedota epäillyn tunteisiin, hyväksikäyttää hänen heikkouksiaan tai pyrkiä kaverillisella kuulusteluotteella saamaan hänet puhumaan. Jos tavanomainen po-

731 Geerling, Magee & Brooks 2015.

liisipsykologia ei tuottanut tulosta, valtiollinen poliisi saattoi antaa kuulusteltavalle ideologista kirjallisuutta luettavaksi tai tuoda tälle aatteessaan kääntyneen henkilön keskusteluseuraksi, kuten Kerttu Nuortevan tapauksessa.[732]

Valtiollisen poliisin kuulusteluissa käytettiin painostuskeinona jonkin verran myös väkivaltaa, vaikka valtiollisen poliisin päällikkö Ossian Holmström tuomitsi tällaiset ylilyönnit useamman kerran jo 1920-luvun taitteessa.[733] Väkivallan käyttö kuvaa erittäin raadollisella tavalla joidenkin valtiollisen poliisin edustajien käsityksiä siitä, mitkä keinot olivat sallittuja yleisen edun ajamiseksi. Kommunismin vastustaminen ja valtion turvallisuuden takaaminen oikeuttivat joidenkin työntekijöiden näkökulmasta kovat otteet. Väkivaltaa ei kuitenkaan mitä ilmeisimmin kohdistettu naisiin yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta. Kolme neljästä omakohtaisen väkivallan kokemuksesta kertovaa muistelmaa ajoittuu sotavuosiin, ja ne kertovat desantin tai metsäkaartilaisten avustamiseen liittyneistä tutkinnoista. Väkivaltaisen kohtelun kohteeksi joutuneen Meerin muistelmien mukaan hänen kuulustelijansa perusteli kohtelua sodan luomalla poikkeustilanteella: *”Kun on suuret asiat kysymyksessä, emme me tunne sääliä naista kohtaan ja minulle on annettu määrä saada suustanne kaikki ulos.”* Uhkailut ja henkiseen väsyttämiseen liittyneet kuulustelumenetelmät, kuten myöhäiseen aikaan kuulusteleminen ja kuulustelun

732 1 b Helvi Laine, Hilja Lehtoranta, Martta Roiha; 3 e Aili Sippola, Toini Vuorinen, Fanny Ylänne; 5 Kaisa Junttila; 6 c Kaija Oksanen, Anna Pellikainen, Hilja Peltomäki, Salli Rissanen, Meeri Tuominen, Kansan Arkisto; hmp 2903; 3110; A1955; A4182, EK-Valpo, KA; Lackman 1986, 48; Lackman 1994, 33–34, 54, 85–86 viite 72, 70–71, 97 viite 188; Lackman 2007, 180; Lackman 1987, 206, 214; Saarela 2008, 421, 508; Manninen 2006, 159–168; Hiitonen 1953, 530. Kuulustelupöytäkirjan ulkopuolella kerrotuista asioista: ks. esim. hmp 946; 1521; 2871; 3202; 3467; 5446; A2625; A2632; A2784; A2790; A4120, EK-Valpo, KA; 1 b Hilja Lehtoranta, Kansan Arkisto.

733 ”Päällikön yksityinen kiertokirje n:o 1”, amp 1432, EK-Valpo, KA; Lackman 2009, 215–216, 232; Silvennoinen 2008, 64–68; Levä 2008, 91, 103, 115–116; Lackman 2007, 165, 292; Lackman 1994, 33–34; Lackman 1987, 205–206; Rislakki 1982, 77–80; Björne 1977, 363–365; Hiitonen 1953, 529.

aikana seisottaminen, olivat naisten muistelmien mukaan väkivaltaa laajemmin käytössä – erityisesti sotavuosina.[734]

Sortavalan osaston ylietsivän mukaan täysi-ikäisten kuulusteluissa oli mahdollista kokeilla kaikkia keinoja tunnustuksen saamiseksi – ja arvatenkin poliisiyhteistyöhön houkuttelemiseksi. Vuoden 1933 etsiväpäivillä pitämässään alustuksessa ylietsivä kertoi itse vieneensä kuulusteluissa itsepintaisesti esiintyneitä epäiltyjä kahvilaan, saunaan ja luokseen istumaan iltaa, koska pyrki tällä tavalla muun keskustelun lomassa saamaan selville tapaukseen liittyviä tietoja. Kuulusteluissa oli kuitenkin varottava lupaamasta mitään, mikä ei myöhemmin olisi lunastettavissa. Ylietsivä nimesi itkevät ja kiroilevat naiset pahimpien kuulusteltavien joukkoon, mutta jätti mainitsematta, missä määrin hän sovelsi esittelemiään kuulustelutekniikoita naisiin.[735]

Täysin poissuljettuja tällaiset vaikutusyritykset eivät olleet. Edellä käsitellyssä Hellän (s. 1908) tapauksessa valtiollisen poliisin ylietsivä vei monistustarvikkeiden kuljettamisesta epäillyn naisen kahvilaan ja tarjosi hänelle alkoholia tunnustuksen saamiseksi ja värväysyrityksen voitelemiseksi. Muisteluaineistossa eräs vakoilijan majoittamisesta epäilty nainen kertoo, miten hänen kuulustelijansa vei hänet Helsingissä kahvilaan ja Kaivopuiston rantaan kävelylle. Kahvin juonnin ja leivosten syönnin yhteydessä etsivä näytti naiselle valokuvia henkilöistä, joista hän halusi saada lisätietoja.[736]

Valtiollinen poliisi ei ollut vaikutusyritysten suhteen täysin yksimielinen virasto, mikä heijastui epäiltyihin kontrollin soveltamiseen liittyneen erimielisyyden tavoin. Osa valtiollisen poliisin edustajista oli toisia innokkaampia käyttämään harmaalle alueel-

734 6 c Hilma Huhtakangas, Helvi Karp, Elisa Karlsson, Sirkka Kirves, Anna Nieminen, Anna Pellikainen, Hilja Peltomäki, Tyyne Reinikka, Salli Rissanen, Lempi Salonen, Irja Smolander, Olga Terho, Meeri Tuominen, Maija Virtanen; 3 e Ida Harjunpää, Marjatta Johteinen, Irja Ovaskainen, Aili Sippola; 1 b Alma Kock, Betty Peltonen; 5 Lydia Arppe, Kaisa Junttila, Alina Kinnunen, Liisa Lamminen, Elli Stenberg, Kansan Arkisto.

735 ”Sortavalan alaosaston ylietsivän [N:n] alustus etsiväpäivillä lokakuulla 1933”, amp 462, EK-Valpo, KA.

736 6 c Kaija Oksanen, Kansan Arkisto; hmp 3008, EK-Valpo, KA.

le sijoittuneita vaikutusyrityksiä, kun taas osa ei hyväksynyt valittuja menetelmiä kaikissa tilanteissa. Esimerkiksi valtiollisen poliisin edustajien keskinäisistä keskusteluista käy selville, että valtiollisen poliisin päällikkönä toiminut Esko Riekki ei hyväksynyt tunnustuksesta käytävää kaupankäyntiä puoluenimellä Hilkka esiintyneen Sofian (s. 1905) kohdalla, vaikka valvontatoimiston päällikkö Kaarlo Löfving oli Oulun osastoa ensin näin ohjeistanut vuodenvaihteessa 1929:

> Kerroin Riekille puhelimitse kertomaasi ja mainitsin siitä, että Hilkka mahdollisesti suostuisi kertomaan asioita, jos luvattaisiin jättää pois pöytäkirjasta ja siitä, että minä olin neuvonut vaikka edes siten houkuttelemaan häneltä tunnustuksia käytettäväksi kuulusteluissa muita vastaan. Riekki tähän huomautti, ettei pidä liikaa mennä ”kompromissoimaan” ja käski minun asiasta Sinulle kirjoittamaan. R. siis ei hyväksy minun neuvoani, joten minun täytyy se täten perua. R. korosti sitä seikkaa, että ”reilu peli on parasta”, mutta että harkinnan mukaan, jos Hilkka tekee täyden tunnustuksen, voidaan jotakin jättää pöytäkirjoihin merkitsemättäkin. […] Olisi se loistoasia jos Hilkka rupeaisi täydelliseen tunnustukseen. Koetappas pusertaa![737]

Valtiollinen poliisi pyrki joissakin tilanteissa lisäämään tunnustamisen houkuttelevuutta lupaamalla jättää kerrotut asiat kuulustelupöytäkirjan ulkopuolelle, sillä näin tunnustukset eivät päätyisi tovereiden tietoon. Kaikki valtiollisen poliisin edustajat eivät kuitenkaan hyväksyneet tällaista kaupankäyntiä tietyissä tilanteissa. Vaikka Oulun osasto olisi noudattanut Esko Riekin ohjeistusta, se sai Sofian tunnustamaan joitakin tietoja toimintatovereistaan ja omasta roolistaan kommunistisen nuorisoliiton piiriorganisaattorina. Sofian tunnustukset eivät kuitenkaan estäneet häntä joutumasta syytteeseen ja saamasta kahden vuoden valtiopetostuomiota. Muutaman vuoden kuluttua uudelleen valtiollisen poliisin kuulusteltavaksi joutunut Sofia ei vastannut juuri mihinkään kysymykseen. Hän esiintyi viranomaista koh-

737 Hmp 1896 (”Pallarille Ouluun”, tied. 32), EK-Valpo, KA.

taan nenäkkäästi, sillä piti valtiollista poliisia *”maailman kaikista kurjimpana oliona”*.[738] Kuulusteluolosuhteiden muutokset, kokemus ja vankeusvuosien voimistama aatteellisuus selittävät eroja varmasti tässäkin tapauksessa.

Puoluetoimijat, kommunistisen liikkeen edustajat ja neuvostotiedusteluun osallistuneet henkilöt eivät olleet kuulusteluissa vain valtiollisen poliisin vaikutusyritysten kohteita. Suomalaisen kommunismin naisedustajat toimivat joissakin tapauksissa omaaloitteisesti vankeuden välttämiseksi tai tuomion lieventämiseksi. Valtiollisen poliisin merkintöjen perusteella maanalaisen puolueen konekirjoittajaksi epäilty Irja (s. 1908) olisi heti jälkivalvontaan saavuttuaan ryhtynyt neuvottelemaan tunnustuksesta: *”Kyllähän minä voin sen kertoa, jos ette minua ilmaise, jolloin hänelle vastattiin että kyllähän se puoli aina voidaan järjestää, ettei teidän kertomuksenne ilmiantokertomuksena esiinny.”*[739] Irja oli valmis kertomaan oman osuutensa, mutta suostui tunnistamaan valokuvasta ainoastaan yhden samaan verkostoon kuuluneen puoluetoimijan. Tunnustus ei kuitenkaan vapauttanut häntä syytetoimilta, joten kuulusteluissa tunnustamiseen liittyi aina omat riskinsä. Koska kontrollista käytyjä neuvotteluja ei ole yksittäisiä tapauksia lukuun ottamatta kirjattu lähdeaineistoon, on vaikea arvioida, kuinka usein kuulustellut osoittivat oma-aloitteellisuutta ja missä määrin aloitteellisuus oli valtiollisen poliisin vaikutusyritysten tulosta.

Esimerkiksi kommunististen julistusten levittämisestä keväällä 1933 kuulusteltu Helvi (s. 1912) pyysi tutkintovankeuden aikana mahdollisuutta päästä keskustelemaan häntä kuulustelleen etsivän kanssa. Tuomion pelossa Helvi tunnusti aiemman toimintansa, tarjoutui avustamaan valtiollista poliisia sekä kysyi ohjeita

738 Hmp 1896, EK-Valpo, KA.

739 Hmp A1649 (Ilmoitus 1101/1930, tied. 24), EK-Valpo, KA. Kiinnostavasti eräässä kommunistien oikeustapauksessa todistajana ollut valtiollisen poliisin edustaja kertoi, miten epäilty oli pyytänyt erään kertomansa poisjättämistä pöytäkirjasta. Asia oli kirjoitettu kuulustelupöytäkirjan memoriaaliin, mutta jätetty pois lopullisesta kuulustelupöytäkirjasta. ”Kommunistien vakoilua Crichton-Vulcanilla”, *Uusi Aura* 14.2.1933.

siihen, miten hänen tulisi toimia vapaaksi päästyään. Lisäksi hän allekirjoitti epäröimättä sitoumuksen, jossa lupautui palvelemaan valtiollista poliisia *”tiedoittamalla sille kaikki tietooni tulevat salaista kommunistista toimintaan koskevat asiat”*. Valtiollisen poliisin lähteisiin kirjaama aloitteellisuus saattoi kuitenkin olla sen omien kuulustelukeinojen seurausta, sillä solmittu avustajasopimus oli valtiolliselle poliisille keino edistää sen omaa toimintaa. Viranomaisen näkemyksen mukaan sen toiminta oli paikkakunnalla laimeaa, joten Helvin kaltaiset avustajat olivat sille tarpeen.[740]

Kun valtiollisen poliisin pääosasto puhutteli kommunistisen nuorisoliiton toimintaan osallistunutta Tyyneä (s. 1914) kevättalvella 1939, Tyyne kertoi olevansa valmis selittämään kaiken toimintansa kommunistisen puolueen hyväksi. Vuosia aikaisemmin hän oli kuulustelussa kieltänyt kaiken toimintansa ja saanut tuomion valtiopetoksen valmistelusta. Tyynen ehtona oli, että häntä ei asetettaisi syytteeseen eikä hän joutuisi todistamaan tovereitaan vastaan. Valtiollinen poliisi saisi käyttää hänen kertomaansa muiden kuulusteluissa, kunhan hänen nimensä ei paljastuisi. Valtiollinen poliisi ratkaisi asian niin, että se merkitsi Tyynen antamat tiedot muiden kuulustelupöytäkirjoihin anonyymeina tiedustelutietoina. Sovitun mukaisesti valtiollinen poliisi ei kohdistanut Tyyneen kontrollitoimia, vaikka se ei ollut täysin vakuuttunut Tyynen epätarkoista ja valtiollisen poliisin tietojen kanssa ristiriidassa olleista kertomuksista. Ristiriitaisuuksien vuoksi uudistetussa puhuttelussa Tyyne tarkensi joitakin aiempia tietojaan ja vahvisti kertomustaan aatteellista katumusta osoittaneella kielenkäytöllä:

> Selittää kyllä aikaisemmin olleensa periaatteiltaan kommunisti ja ihailleensa mainittua aatetta, mutta tulleensa ajan mittaan huomaamaan, että aate on vain paperilla, josta eräät korkeimmille paikoille kivunneet ovat saaneet aineellistakin etuja samalla kun

740 Hmp A3086 (Ilmoitus N:o 22/5-1933, tied. 60–61), EK-Valpo, KA.

taas tavallisia rivimiehiä on odottanut vain työskentely ja vankila ilman mitään hyödyn toivoa.[741]

Kommunistiselle puolueelle 1960-luvulla kirjoittamassaan pienoiselämänkerrassa Tyyne kuvaa puhuttelussa tekemiään valintoja aiemmin tapahtuneen puolueesta syrjäyttämisen näkökulmasta. Hän muistelee tovereiden jättäneen hänet ulkopuoliseksi, kun he keskittyivät toimimaan hänen puolisonsa kanssa. Valtiollinen poliisi pyysi Tyyneltä sitoumusta valtionvastaisesta toiminnasta luopumisesta sen jälkeen, kun hänen puolisonsa oli tunnustanut toimintansa osana Lenin-koululaisten tutkintaa ja allekirjoittanut sitoumuksen toiminnan lopettamisesta. Tyyne arvioi voivansa hyvin tunnustaa oman toimintansa tässä tilanteessa, koska hänet oli aikaisemmin syrjäytetty toiminnasta.[742] Esimerkki muistuttaa hyvin siitä, miten valtiollisen poliisin epäilemät henkilöt eivät tehneet valintojaan vain suhteessa oman kohtalonsa lieventämiseen. Yhtäläisesti muilta puoluetovereilta saatu kohtelu ja keskinäiset ristiriitaisuudet saattoivat myötävaikuttaa tehtyihin valintoihin.

Tietämättä tunnustusten taustoista ja tunnustuksiin vaikuttaneista lupauksista ei voi päätellä, miksi tunnustuksen tehneitä odotti toisinaan hyvin vaihteleva kohtalo syyttämättä jättämisen ja syytteeseen saattamisen välillä. On selvää, että valtiollinen poliisi ei voinut vapauttaa kaikkia osittain tai avomielisesti tunnustaneita ja tutkimuksia edistäneitä henkilöitä syytetoimilta, koska muiden tuomitseminen oli riippuvainen näistä kuulustelukertomuksista. Samalla valtiollinen poliisi olisi huomattavasti alentanut omaa pelotevaikutustaan, jos osittaiset tunnustukset olisivat helposti johtaneet lieviin tai olemattomiin kontrollitoimiin.

Kontrolliin liittyneet ratkaisut saattoivat perustua myös mielivaltaisuudelle, henkilön persoonaan liittyneille tekijöille ja epäiltyjen valitsemille rooleille. Esimerkiksi Ludmila Stern on suuren vakoilujutun ranskalaista tutkimushaaraa koskevassa tutkimuksessaan tulkinnut, että oikeuslaitoksen vaihteleva kohtelu tun-

741 Hmp A3138 (Ilmoitus 667/14.3.1939, tied. 39–43), EK-Valpo, KA.

742 1 b Tyyne Lindholm, Kansan Arkisto.

nustuksen tehneitä ja katumusta osoittaneita henkilöitä kohtaan perustui mitä ilmeisimmin persoonallisuustekijöille. Tunnustaminen oli eri henkilöiden valitsema strategia, mutta oikeusoppineiden sympatiat ratkaisivat tuomiovallan kohteet. Tapauksessa turvallisuusviranomaisen, oikeuslaitoksen ja median sympaattiseksi arvioima mies vapautui vaimonsa kanssa syytteistä, mutta muille tunnustuksen tehneille määrättiin tuomio.[743]

Pamela Jordan on todennut erästä neuvostotiedustelun hyväksi toiminutta naista tutkittuaan, että naisen kohtalo Ranskan oikeuslaitoksessa vuonna 1938 riippui hänen valitsemastaan roolista. Venäläistaustainen Nadežda Plevitskaja, joka toimi Neuvostoliiton tiedustelun hyväksi edesauttaakseen henkilökohtaisia tavoitteitaan, valitsi oikeudessa yksinkertaisen venäläisen maalaisnaisen roolin. Tulkinnan mukaan syytetty olisi voinut saada lievemmän tuomion, jos hän olisi esittänyt toisenlaista feminiinisyyttä. Ranskalaiseen yhteiskuntaan integroituneen porvarisnaisen roolissa syytetty ei olisi ollut konkreettinen todiste ulkomaalaisten naisten vaarallisuudesta tilanteessa, jossa ulkomaalaisten pelko lisääntyi kansainvälisen tilanteen kiristyessä.[744]

Kansainvälisessä tutkimuksessa on nostettu esiin myös muita tilanteita ja kuulusteluja, joissa ratkaisevaa on ollut naisen kyky esiintyä sukupuolistereotypian mukaisella tavalla. Naiset ovat voineet tietämättömyyttä, tunteellisuutta, avuttomuutta ja arkuutta korostamalla saada liikkumatilaa salaisten tehtävien suorittamiseksi tai vapautua kokonaan rangaistukselta kaiken todistusaineiston vastaisesti.[745]

Tällaisten sukupuoleen liittyneiden roolivalintojen vaikutus on valtiollisen poliisin aineiston osalta vaikeasti todennettavissa, koska kuulustelupöytäkirjat ja valtiollisen poliisin merkinnät kuvaavat lähinnä rikoksen selvittämiseen liittyneitä asiasisältöjä. Valtiollisen poliisin sisällä valitettiin itkevien naisten kuulustelemisesta, mutta henkilömappien merkinnät eivät juuri kerro tun-

743 Stern 2019, 431, 438, 448–449.

744 Jordan 2016, 264–265.

745 Pattinson 2011, 160; Ballinger 2008.

teenpurkauksista tai esimerkiksi naiiviksi heittäytymisistä kuulusteluissa. Yksittäiset itkemiseen liittyvät esimerkit eivät kuvaa tietoisia roolivalintoja, vaan kuulusteluiden aiheuttamaa painetta. Itkemisestä huolimatta naiset pysyivät kuulustelussa kielteisellä kannalla.[746]

Jos valtiollinen poliisi ei voinut syystä tai toisesta estää tunnustuksen tehneen epäillyn joutumista rikosvastuuseen, se saattoi kuitenkin avustaa henkilöä tuomion jälkeisessä työllistymisessä tai armahduksen saamisessa. Joissakin tapauksissa turvallisuuspoliisi saattoi avustaa henkilöä myös maasta poistumisessa väärän henkilöllisyyden turvin. Kun valtiollinen poliisi hyvitti sen toimintaa edistäneille henkilöille saamansa tiedot, kontrollipolitiikasta tuli hyvin vuorovaikutteista. Esimerkiksi suuren vakoilujutun tutkinnan aikana valtiollinen poliisi oli kykenemätön estämään tärkeitä johtolankoja antaneen Veran (s. 1895) syytteeseen saattamista. Veran kertomuksilla oli erityistä arvoa kansainvälisen tutkimushaaran kannalta, sillä niiden perusteella tutkimukset oli ollut mahdollista suunnata kansainvälisessä vakoiluringissä vaikuttavassa asemassa toimineeseen Lydia Stahliin, joka oli jo 1920-luvulla herättänyt Ranskassa Deuxième Bureaun ja 1930-luvun taitteessa FBI:n epäilyt. Ikään kuin hyvittääkseen Veran syytteeseen joutumista valtiollinen poliisi pyrki ohjeistamaan puolustusta sopivasta rangaistusperusteesta – vakoilusta oli mahdollista saada valtiopetoksen valmistelua lievempi tuomio. Koska Vera kuitenkin sai tuomion avunannosta valtiosalaisuuksien ilmaisemiseen, valtiollisen poliisin edustaja kävi tekemässä Veralle ja vankilaviranomaisille selväksi olleensa annettua tuomiota vastaan. Valtiollisen poliisin edustaja esitti Veran naisena, joka oli ilman tietoista tahtoa, vain tuttavuuksiensa perusteella, vuokrannut ateljeensa vakoilijoiden käyttöön. Lisäksi se lahjoitti naiselle hedelmäkorin ja puolsi tämän armahdusta. Puoltamisesta ei kuitenkaan ollut apua tuomion lyhentämiseksi.[747]

746 Hmp 1149; A3101; A3463; A4150, EK-Valpo, KA.

747 Hmp A3279, EK-Valpo, KA. Koska Vera oli yksi vakoilujutun syytetyistä, avaintodistajan ja Lydia Stahlin jäljille johtaneen henkilön rooli on kansainvälisessä tutkimuksessa varattu Lydia Stahlin suomalaiselle ystävälle,

Erittäin kiinnostavaa tässä vuorovaikutteisuudessa on, että valtiollinen poliisi ei avustanut vain Veran kaltaisia vakoilun mahdollistajia, jotka edesauttoivat tiedoillaan merkittävän tutkinnan ratkaisua tai esimerkiksi Jalmari Rasin tavoin erittäin merkittäviä tunnustuksia tehneitä puoluetoimijoita tai Kerttu Nuortevan kaltaisia täydellisen tunnustuksen tehneitä epäiltyjä.[748] Samanlainen kohtelu oli mahdollinen myös paikallisille naistoimijoille, joiden toiminnalla ei ollut valtakunnallisesti vastaavaa merkitystä. Avustamispäätöksiin vaikuttivat merkittävästi valtiollisen poliisin tekemät arviot valtionvastaisen toiminnan jatkamisen mahdollisuuksista. Valtiollinen poliisi tiesi, että avomielisesti kuulustelussa esiintyneet puoluetoimijat joutuivat *”vihollisina”* syrjäytetyksi toiminnasta.

Vaasan osaston päällikön Topias Torkkelin näkökulmasta SKNL:n paikalliskomitean organisaattorina ja julistusten jakajana tuomitusta Lauhasta (s. 1910) teki yhteiskunnallisesti vaarattoman hänen avomielinen esiintymisensä kuulustelussa, minkä perusteella valtiollinen poliisi päätti avustaa häntä armahduksen saamisessa. Lauhan puoluetoiminnassa oli kuitenkin lähinnä kyse neljän seinäjokelaisen paikalliskomitean jäsenen harjoittamasta kirjallisuuden lukemisesta ja levittämisestä. Katuvana esiintyneen Lauhan avustamista puolsi tunnustuksen lisäksi jonkinlainen avustajasopimus – "*Lauha teki hyviä palveluksia edustukselle ja tulee edelleenkin olemaan suurena apuna, minkä vuoksi emme*

Ingrid Bomströmille. Ingridin todistuksilla oli vakoiluverkostoon kuuluneen amerikkalaispariskunnan kertomusten kanssa merkittävä rooli Ranskassa suoritetussa tutkinnassa Lydia Stahlin tuomitsemisessa, mutta todellisuudessa Ingrid oli vasta matkalla Yhdysvalloista Suomeen Veran jo suunnattua paljastuksillaan tutkinnan Lydiaan. Valtiollinen poliisi oli tehnyt päätöksen olla edistämästä Ingridin syytettä kansainvälisen vakoilujärjestön avustamisesta, koska hänen tekonsa eivät olleet kohdistuneet Suomea vastaan. Hmp 3377; A3279, EK-Valpo, KA; Tigerstedt 1943, 186–187. Vrt. Murphy 2019

748 Jalmari Rasista: ks. esim. Lackman 1994, 70–71. Kerttu Nuortevasta: Manninen 2006, 168.

voineet olla häntä auttamatta.”[749] Maanalaisesta toiminnasta syrjäytetyn Lauhan mahdollisuudet avustaa valtiollista poliisia eivät olleet kovin erityiset, sillä hänellä ei ollut mahdollisuutta päästä toimijoiden sisäpiiriin. Lauha saattoi kuitenkin kertoa valtiolliselle poliisille vanhoja tietojaan ja raportoida vankilan muurien sisältä.

Valtiollinen poliisi puolsi vastaavasti erästä toista armahduksen anojaa, vaikka tapauksessa oli kyse muutaman tuhannen asukkaan pikkukunnan kommunistisesta toiminnasta. Valtiolliselle poliisille tuntematon Ida (s. 1882) joutui rikospoliisin kuulusteluihin kavalluksista ja väärennöksistä epäiltynä. Koska Ida kertoi rikospoliisille myös paikallisten kommunistien edesottamuksista, hänet tuotiin valtiollisen poliisin kuultavaksi keväällä 1928. Valtiollinen poliisi ei pitänyt kaikkia Idan kertomia ja myöhemmin tutkintavankeudesta lähettämiä tietoja luotettavina, mutta se onnistui tietojen perusteella pidättämään kommunistien paikallisen sisärenkaan. Sortavalan alueella sijainneen pikkupaikkakunnan sisärengasta vastaan käydyssä oikeuskäsittelyssä todistajan roolissa ollut Ida kirjoitti myöhemmin valtiolliselle poliisille saaneensa paljon vihaa osakseen ja haluavansa valtiolliselta poliisilta todistuksen, ettei hän tehnyt tunnustuksia muita kohtaan tunteman vihan tai koston perusteella. Samassa kirjeessään Ida pyrki valtiollisen poliisin palvelukseen ja anoi korvausta antamistaan tiedoista. Koska Ida oli valtiollisen poliisin arvion perusteella polttanut oikeudessa esiintymisellään siltansa kommunisteihin, ei myöhempi avustajasuhde tullut kysymykseen. Tätä korvaamaan valtiollinen poliisi lähetti naiselle viidensadan markan palkkion ja puolsi hänen armonamustaan.[750]

Ajatus henkilön yhteiskunnallisesta vaarattomuudesta saattoi kytkeytyä myös puolison avomieliseen tunnustukseen, mikä muistuttaa puolison perusteella leimautumisesta. Koska tunnustukset kostautuivat tovereiden epäsuosioon joutumisena parisuh-

749 Hmp 2629 (EK KD 20/853-1932, tied. 9–10), EK-Valpo, KA; ”Valtiopetosjuttu hovioikeudessa”, *Vaasa* 1.6.1931. Ks. vastaavasti hmp 2050, EK-Valpo, KA.

750 Hmp 1603, EK-Valpo, KA.

teen molemmille osapuolille, valtiollinen poliisi saattoi arvioida molempien puolisoiden mahdollisuudet aktiiviseen valtiolliseen vastarintaan heikoiksi ja tehdä avustamispäätöksen sen perusteella.[751] Valtiollisen poliisin vastavuoroisuus ei kuitenkaan liittynyt vain tunnustuksen tehneiden, avustajasopimuksen solmineiden ja heidän puolisoidensa syyttämättä jättämisiin, armahdusanomusten kirjoittamiseen ja rahallisiin korvauksiin. Turvallisuuspoliisi ulotti toimintansa myös vankilan muurien sisälle.

Hämeenlinnan läänin- ja keskusvankilan johdon ja valtiollisen poliisin välillä käytyjen keskustelujen perusteella jälkimmäinen maksoi viidenkymmenen tai sadan markan korvauksen vankilaan joillekin *”luopioiksi”* määritellyille naisille. Luopiot olivat vankilassa katumusta osoittaneita ja muihin poliittisiin vankeihin etäisyyttä ottaneita vankeja, jotka joutuivat myöntyväisen käytöksensä perusteella vankien avustustoiminnan ja puoluekuriin nojanneiden poliittisten vankien ryhmän ulkopuolelle. Korvauksen maksamisen tavoitteena oli tukea aatteessaan epäröineiden henkilöiden vaikeaa asemaa vankilassa ja tehdä luopioiden ryhmä houkuttelevaksi myös muille aatteessaan epävarmoille naiskommunisteille. Lähteiden perusteella ei voi päätellä, kuinka yleistä tällaisten korvausten maksaminen oli, sillä korvauksista kertovat kuitit ovat yksittäisiä ja rajoittuvat vain 1930-luvun puoliväliin.[752]

Avustamiseen ja syyttämättä jättämiseen liittyneitä valintoja tehdessään valtiollinen poliisi toimi samanlaisessa epävarmuudessa kuin tunnustuksia tehneet epäillyt. Kuulusteluissa myönnytyksiä tehneet suomalaisen kommunismin edustajat eivät voineet olla varmoja valintojensa hyödyistä, elleivät he olleet saaneet valtiolliselta poliisilta suoraa lupausta. Valtiollinen poliisi ei vastaavasti voinut mitenkään tietää, pitäisivätkö toiminnan lopettamista luvanneet tai yhteistyöstä viranomaisen kanssa sopineet naiset sanoistaan kiinni vai oliko kyse taktisesti asetetuista sanoista. Katumukseen ja ideologiseen hairahtumiseen vetoaminen hämäysmielessä voidaan muun valheellisen esiintymisen tavoin

751 Hmp 1779, EK-Valpo, KA.

752 Hmp 1861; 2496; 2680; 3000; 3073, EK-Valpo, KA. Ks. myös Savolainen 2000, 92.

nähdä arkipäivän vastarintaan kuuluvana valheellisena myöntyväisyytenä, jonka avulla esittäjä pyrki saamaan viranomaiselta myönnytyksiä.[753] Tällaisissa tilanteissa naiset ovat voineet esiintyä tiettyjen sukupuolistereotypioiden mukaisesti, mutta lähteissä ei ole mainintoja tällaisesta.

Tällainen taktinen vetoaminen konkretisoitui selkeästi turvasäilöasetuksen soveltamisen kohdalla, kun osa vakuuttavasti esiintyneistä naisista jätettiin sulkematta turvasäilöön tai turvasäilöstä vapautuneet naiset jatkoivat lupauksistaan huolimatta toimintaansa. Esimerkiksi puoluekoulutettu Irja (s. 1912) vapautui kokonaan turvasäilön uhalta valheellisen myöntyväisyyden ansiosta. Kun valtiollinen poliisi pidätti Vaasassa vaikuttaneen ja tiedustelijoiden avulla seuratun Irjan vuonna 1940, hän tunnusti kuulustelussa osan toiminnastaan mutta kielsi jyrkästi puoluekoulutuksensa Lenin-koulussa. Hänen uskottava, mutta osin epärehellinen esiintymisensä katuvana ja aatteestaan luopuneena naisena sai valtiollisen poliisin Vaasan osastopäällikkö Topias Torkkelin vakuuttuneeksi, että naisen puoluekouluopiskelusta kertoneet tiedot eivät pitäneet paikkaansa. Joni Krekolan tutkimus Lenin-koulussa opiskelleista suomalaisista osoittaa Irjan valehdelleen. Irja lupasi kuulustelusta vapautuessaan ilmoittaa valtiolliselle poliisille, jos häneen otetaan puolueesta yhteyttä. Kontrollista vapautumiseen riitti Vaasan osaston päällikön uskomus, että Irjasta saattaisi *”herua”* joitakin tietoja kuulusteluhuoneen ulkopuolella puhutettuna tai hän saattaisi suostua tiedustelijaksi.[754]

Sitoumuksiin ja yhteistyölupauksiin liittyneen epävarmuuden vuoksi valtiollinen poliisi suhtautui joidenkin epäiltyjen sanoihin jo lähtökohtaisesti epäilevästi, mutta se ei silti estänyt valtiollista poliisia vapauttamasta epäiltyä kontrollitoimilta. Esimerkiksi valtiollisen poliisin Oulun osastolla ei ollut syytetoimiin riittänyttä näyttöä Gretan (s. 1888) pitkäaikaisesta osallistumisesta maanalaisen kirjallisuuden säilyttämiseen ja puoluetoimijoiden

753 Katumuksesta valittuna strategiana: Stern 2019, 449.

754 Hmp A2992, EK-Valpo, KA; Krekola 2006, 228 viite 57, 359, 429.

välisten yhteyksien hoitamiseen. Oululaisten naiskommunistien toiminnan hillitsemiseksi valtiollinen poliisi sulki Gretan välirauhan aikana turvasäilöön, mistä paikallinen osuusliikekin antoi kiitosta. Valtiolliselle poliisille Greta oli kahden vuoden turvasäilössä istumisen jälkeen edelleen vaikeasti käsiteltävä fanaattinen kommunisti, josta aate ei lähtisi *”kirveelläkään”*. Tästä huolimatta valtiollinen poliisi päätti vapauttaa Gretan turvasäilöstä, koska erään etsivän mukaan nainen voisi oikein puhuteltuna, sopivasti imarreltuna ja naiselliseen älyyn viittaamalla antaa mielenkiintoisia tietoja. Etsivä yritti luoda Gretaan jonkinlaista avustajasuhdetta, mutta mitään takuita naisen lupauksista viranomainen ei saanut. Valtiolliselle poliisille riitti mahdollinen hyöty:

> Koetin hänestä kalvia ja sellainen kanditaatti hän nyt onkin, mutta miten sopeutunee sillä en osaa arvailla. Jotain hyötyä hänestä uskalsin toivoa täällä. Aikapa näyttäneen. Luulen hänen kuitenkin muutoin kurissa pysyvän.[755]

Näin ollen valtiollinen poliisi vapautti Gretan turvasäilöstä jonkinlaisen vastavuoroisuuden periaatteella, vaikka riskinä oli valtionvastaisen toiminnan jatkaminen – olihan Greta arvioitu vain hetkeä aiemmin fanaattiseksi kommunistiksi.

Turvallisuuspoliisi teki joidenkin avustamisesta sopineiden kohdalla kirjauksia, miten henkilö oli hyvin vaitonainen tekemisistään tai teki olemattomia pikkuilmoituksia vailla konkretiaa. Joku tiedustelijaksi lupautunut henkilö saattoi tuoda vain yksittäisen lentolehden nähtäväksi tai raportoida julkisesti tiedettyjä asioita. Valtiollinen poliisi saattoi jonkun yhteistyöhön lupautuneen henkilön kohdalla todeta, että hän ei ollut kertaakaan toimittanut mitään tietoja viranomaiselle.[756]

Mitättömiä tietoja antamalla yhteistyösuhteesta sopinut henkilö pystyi luomaan kuvan sopimuksen noudattamisesta, mutta valtiollisen poliisin näkökulmasta tällaisten sopimusten arvo on

755 Hmp A4006 (”Oulu 31.12.1942”, tied. 71), EK-Valpo, KA.

756 Hmp 1050; 2836; 4195; 5441; A1955; A2559; A2992; A2998; A3402, EK-Valpo, KA.

vaikeammin nähtävissä – ellei se uskonut tällaisilla avustajasuhteesta sopimisilla olevan valtionvastaista toimintaa hillitsevää pelotevaikutusta. Ainakin kuulusteluhuoneessa tehtyjen lupausten rikkominen antoi valtiolliselle poliisille mahdollisuuden kovistella lupauksen rikkojaa tai ottaa hänet uudelleen kontrollin kohteeksi. Erään naisen kohdalla viranomaisen kovistelutarpeeseen vaikutti myös hänen puolisonsa antamat takuut *”eukkonsa”* kurissa pitämisestä.[757]

Epäiltyjen tekemien tunnustusten ja valtiollisen poliisin kanssa tehtyjen yhteistyösopimusten näkökulmasta mielenkiintoisen tarkastelukohteen tarjoavat kaksitoista neuvostotiedustelun hyväksi toiminutta naista, jotka ovat eri yhteyksissä olleet esillä jo tutkimuksen aikaisemmissa osioissa. Kaikki naiset tekivät kuulustelujen kuluessa jonkinasteisen tunnustuksen. Naiset kertoivat vaihtelevalla tarkkuudella värväyksestään, salakirjoituksesta, sovituista yhteydenottotavoista ja saamistaan tehtävistä, mutta pääsääntöisesti he kielsivät suorittaneensa heille annettuja tehtäviä. Kaikki naiset eivät perustelleet toimintaansa, mutta osa vetosi vaihtoehdottomuuteensa. Vain kaksi naisista kuvasi kommunistista maailmankatsomustaan, kun taas yksi naisista perusteli toimintaansa taloudellisilla tekijöillä. Kontrollin vuorovaikutteisuus korostui kolmen vuonna 1938 aikana Suomeen tulleen naisen kohdalla, sillä he vapautuivat kontrollista solmittuaan avustajasuhteen kuulustelun tai autossa tapahtuneen puhuttelun aikana. Valtiollisen poliisin näkökulmasta avustajasuhdetta perusteli naisten arvioitu epäpätevyys ja viranomaisen mahdollisuus syöttää Neuvostoliitolle vääriä tietoja. Kahden naisen kohdalla heidän arvioitu epäpätevyytensä liittyi ikään, sillä valtiollisen poliisin näkökulmasta naiset olivat *”ihan lapsia”*. Vaikka valtiollinen poliisi totesi yhteistyöhön lupautuneiden naisten toimineen epärehellisesti, naisista vain yksi joutui myöhemmin jatkosodan aikana syytteeseen. Taustalla vaikutti oletus naisen jatkuneesta osallisuudesta.[758] Näin ollen valtiollinen poliisi arvioi näissä ta-

757 Hmp 1999 (VIII ilmoitus 2633/8.4.1932, tied. 130), EK-Valpo, KA.

758 Hmp 3926; 3967; 4055; 4100; A3252; A3612; A3885; A3957; A4024; A4154; 267 Joensuu, EK-Valpo, KA; 830/345 V.D 1941, KKO, KA. Kiinnostavasti

pauksissa epärehellisetkin avustajasuhteet syytetoimia merkityksellisimmiksi.

Nämä vakoilutapaukset nostavat esiin myös sen, miten valtiollisen poliisin kontrollipoliittiseen harkintavaltaan vaikutti epärehellistä avustajasuhdetta ja tietojen vähäisyyttä vahvemmin kaikenlainen aatteellisuuden osoittaminen. Marraskuussa 1937 kiinni jäänyt Helvi (s. 1908) tunnusti syyllisyytensä vakoilutarkoituksessa toteutettuun kirjeenvaihtoon, mutta kieltäytyi selittämästä mitään tarkemmin – *”sanoen näkevänsä asiat siinä valossa, ettei halua joutua raukan kirjoihin tarkemmin selostamalla näitä asioita”*. Melko vaitonaisen tunnustuksen rinnalla Helvi kertoi hyväksyvänsä ehdottomasti kommunismin ja uskovansa hyvän päivän koittavan Neuvostoliitossa kaikesta näkemästään kurjuudesta huolimatta. Puolueelle sodan jälkeen kirjoittamassaan pienoiselämänkerrassa Helvi ei kuvaa lainkaan pidätykseen johtanutta toimintaansa. Hän kertoo ainoastaan menestyneensä kuulustelussa hyvin, mutta ammustehtaalla työskennellyttä veljeään suojellakseen hän kertoi olleensa syyllinen selittämättä asiaa sen enempää. Täysin syytön Helvi ei kuitenkaan ollut, sillä valtiollinen poliisi oli päässyt Helvin ja hänen puolisonsa vakoilutoiminnan jäljille Neuvostoliittoon lähetettyjen ja salakirjoitusta sisältäneiden kirjeiden perusteella. Helvi oli otettu kiinni, kun hän oli käynyt tarkastamassa kivenkoloon piilotettua ”vakoilupostilaatikkoa”. Valtiollinen poliisi myönsi pariskunnan toiminnasta kertoneet tiedot vähäisiksi, mutta sotatilanne vaikutti päätökseen siirtää Helvi turvasäilöön hänen kärsittyään tuomionsa. Viranomainen suhtautui kielteisesti Helvin anomuksiin vapautua turvasäilöstä, koska hän kielsi osallisuutensa vakoiluun, eikä suostunut antamaan mitään *”vakuutuksia tiestään”*.[759]

niin kutsutussa suuressa vakoilujutussa 1933–1934 useimmat neuvostotiedustelun palveluksessa olleet henkilöt ja vakoiluun kytköksissä olleet puoluetoimijat tekivät täydellisen tai osittaisen tunnustuksen. ”Liite ek:n tilannekatsaukseen N:o 10/33”, kansio 72, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA.

759 Hmp A3885, EK-Valpo, KA; 1 b Helvi Laine, Kansan Arkisto.

Samalla on kuitenkin muistettava, että valtiollisen poliisin kontrollin soveltaminen ja kontrollin vuorovaikutteisuus olivat tapauskohtaisia. Valtiollinen poliisi yritti värvätä neuvostotiedustelun hyväksi työskentelystä vuonna 1935 tuomittua ja kuulustelussa pienimuotoisen tunnustuksen tehnyttä Evaa (s. 1903) joitakin kertoja avustajaksi hänen suoritettuaan tuomionsa. Vastahakoisesti yhteistyötarjouksiin suhtautunut Eva lopulta myöntyi ehdotukseen, kun etsivä tarjosi hänelle viidensadan markan palkkiota. Eva valitti etsivälle syyttömänä saamaansa tuomiota ja valtiollisen poliisin virheellisesti tekemää arviota roolistaan. Tiedossa ei ole, avustiko Eva viranomaista millään tavalla, mutta yhteistyösopimus ei ainakaan estänyt naisen sulkemista turvasäilöön talvisodan aikana. Päätöksen taustalla vaikuttivat valtiollisen poliisin epäilyt, joiden mukaan Eva jatkoi vakoilusuhteitaan Neuvostoliittoon. Lähteistä käy ilmi, että Eva oli ainakin eräissä juhlissa tekemisissä erään kersantin kanssa, mutta tällaisia hämäräperäisiä suhteita tarkempia merkintöjä vakoiluepäilyjen suhteen valtiollinen poliisi ei henkilömappiin kirjannut. Naisen rooli ja häneen kohdistuneet epäilyt eivät avaudu lähteistä tämän enempää, mikä muistuttaa osaltaan turvallisuuspoliisin aineiston aukoista ja tulkinnallisuudesta. Samasta syystä on epäselvää, miksi valtiollinen poliisi ei kokenut naisen toiminnasta vastaavaa uhkaa jatkosodan aikana. Turvasäilö tai olinpaikkarajoitus ei tullut enää ajankohtaiseksi.[760]

Kymmenen neuvostovakoilusta tuomitun naisen kohdalla on myös mielenkiintoista todeta, että lähdeaineiston perusteella valtiollisella poliisilla ja sotavuosina päämajan valvontaosastolla ei ollut erityisiä tietoja naisten toiminnasta. Naisten tiedonhankintaverkostot eivät vaikuta yltäneen sotilaallisiin tai poliittisiin vaikuttajiin, joiden kautta he olisivat voineet saada erityisiä tietoa. Suomen turvallisuudesta vastanneilla viranomaisilla ei vaikuta

760 Hmp A3612, EK-Valpo, KA. Atso Haapanen on tuonut esiin tapauksen, jossa puna-armeijan radistina suomalaisten miehittämällä alueella jatkosodan aikana toiminut nainen ei vapautunut tuomiolta, vaikka suostui suomalaisten palvelukseen ja hänen viestittelyään asiamiestensä kanssa käytettiin tarkoituksellisesti hyväksi. Haapanen 2012, 260–263.

olleen tietoja naisten välittämistä tiedoista tai niiden merkityksestä valtion turvallisuudelle. Viranomaisilla oli lähinnä oman valvontansa tai tietolähteidensä kautta saatua tietoa kontaktihenkilön kanssa pidetyistä yhteyksistä tai ”vakoilupostilaatikolla” käynnistä tai naisten tunnustuksen perusteella todennettu tieto neuvostoasiamiesten kanssa tehdystä sopimuksesta tai vakoilutarkoituksessa käydystä kirjeenvaihdosta.[761]

Maailmansotien välisessä oikeustodellisuudessa ei ollut erityistä, että oikeuskäsittelyyn edenneissä vakoilutapauksissa ei ollut mainintaa epäillyn välittämistä tiedoista ja niiden arvosta. Ludmila Stern on Ranskan suurta vakoilutapausta koskevassa tutkimuksessaan todennut, että ranskalainen oikeuslaitos keskittyi suuren vakoilujutun tutkinnassa syytettyjen maanpetoksellisiin motiiveihin, aikeisiin sekä vieraan vallan asioitsijan kanssa pidettyihin yhteyksiin luovutettujen aineistojen ja niiden arvon sijaan.[762]

Salaiseen toimintaan osallistuneiden näkökulmasta poliisia avustaneet ja tunnustuksen tehneet henkilöt olivat ryhmänsä pettäneitä jäseniä, jotka aiheuttivat paljon vahinkoa. Tiedustelijat, kuulusteluissa tunnustaneet ja valtiollista poliisia eri tavoilla

761 Hmp 4055; 4100; A3252; A3612; A3885; A3957; A4024; A4154; 267 Joensuu, EK-Valpo, KA; 830/345 V.D 1941, KKO, KA. Ohto Mannisen mukaan Kerttu Nuortevan vakoilutulokset olivat tärkeitä osia Neuvostoliiton tiedustelukatsausten laatimisessa, mutta eivät erityisiä. Tiedot koskivat pääosin talouden ja yleisen mielipiteen tilaa sekä joitakin sotilaallisia yksityiskohtia. Manninen 2006, 177, 192. Valtiollisen poliisin joulukuussa 1937 antaman ohjeistuksen mukaan vakoilusta epäiltyjen kuulustelusta oli pyrittävä saamaan yksityiskohtainen selvyys, mihin kaikkeen toimeksiantaja on käskenyt kohdistamaan huomion, miten ja mitä kuulusteltava on ”*havainnut, kerännyt, yrittänyt ja ilmoittanut*”. Yksityiskohtaisia tietoja oli pyrittävä saamaan vakoilijoiden koulutuksesta, menettelytavoista, yhteyksistä ja suoritetun työn yksityiskohdista. JOEK 1146/177-1937, kansio 72, Joensuun alaosaston arkisto, EK-Valpo, KA.

762 Stern 2019, 431–433, 443. Juho Kotakallion tutkimuksen perusteella valtiollisen poliisin päälliköksi jatkosodan loppuvaiheessa noussut Paavo Kastari arvioi sodan jälkeen, että Ison-Britannian hyväksi vakoilusta tuomitut henkilöt olivat toimineet brittien hyväksi usein ajattelemattomuuttaan ja kertoneet vain mitättömiä tietoja. Kotakallio 2014, 298–299.

avustaneet henkilöt saattoivat monella tasolla kärsiä valintansa seurauksista. Itä-Euroopan kylmän sodan aikaisia tiedustelijoita tarkastelevassa artikkelissa on todettu, että valehtelu, itseen kohdistuneiden epäilyjen jatkuva hälventäminen ja jälkien peittely oli raskasta tiedustelijoille. Jos henkilö identifioi itsensä vahvemmin toisinajattelijoiden joukkoon, tasapainoilu tietojen kertomisen ja seuratun ryhmän suojelun välillä oli henkisesti raskasta.[763]

Suomessa hovioikeudelle toimintansa julkisesti tunnustanut henkilö saattoi ymmärtää valintansa raskaan merkityksen vasta siinä kohtaa, kun hänen toverinsa hylkäsivät hänet. Esimerkiksi puoluetoimintansa tunnustanut Elli (s. 1905) olisi halunnut peruuttaa tunnustuksensa sen jälkeen, kun muut naisvangit nimittivät häntä *”ohranain huoraksi”*. Luonnollisesti tunnustuksen peruuttaminen oli tässä kohtaa liian myöhäistä.[764] Valtiollista poliisia eri tavoilla avustaneet puoluetoimijat kantoivat valintojensa seurauksia pitkään, jos he halusivat sotavuosien jälkeen osallistua puoluetoimintaan. Sotien jälkeen kommunistisen puolue etsi keskuudestaan maanalaisen kauden pettureita ja selvitti tunnustusten motiiveja ja vaikutuksia.[765]

Valtiollisen poliisin kontrollipolitiikan vuorovaikutteisuudesta muistuttaa se, että tekemistään tunnustuksista kärsinyt nainen tai valtiollisen poliisin salaiseen toimintaan soluttama tiedustelija saattoi turvautua valtiollisen poliisin apuun myös arkielämäänsä liittyneissä kysymyksissä. Osa naisista oletti vastavuoroisuuden ylettyvän vuosia pidemmälle kuin valtiorikoksen selvittämisessä käyty kaupankäynti ja tiedustelijana toimiminen varsinaisesti edellyttivät. Esimerkiksi SKNL:n toiminnasta tehtyjä paljastuksia vastaan syytetoimilta 1930-luvun alussa vapautunut Iris (s. 1912)

763 Costabile-Heming et al 2021, kohdassa ”’Sticky surveillance’ and Stasi informers”.

764 Hmp 3040 (Kuulustelupöytäkirja 1933, tied. 37), EK-Valpo, KA. Ks. erityisesti myös hmp A4182, EK-Valpo, KA.

765 Lintunen & Rentola 2021, 170; Rentola 1999, 122, 155 viite 26; Leppänen 1994, 353–357; Peltola 1992, 46–59; 1 b Vieno Lahtinen, Emilia Lehtonen, Hilja Lehtoranta, Tyyne Lindholm, Martta Roiha, Lydia Virtanen; 3 e Fanny Ylänne, Kansan Arkisto.

tuli viiden vuoden kuluttua kertomaan valtiolliselle poliisille informaatioarvoltaan mitättömän tiedon pyytääkseen sen jälkeen apua itselleen. Tunnustustensa perusteella puoluetoiminnasta syrjäytetty Iris katsoi, että hänen kaikki vastoinkäymisensä olivat rangaistusta hänen kuulustelussa tekemästään tunnustuksesta. Entisten tovereiden nimittely ja osoittelu olivat pakottaneet hänet muuttamaan toiselle paikkakunnalle, minkä perusteella hän pyysi valtiolliselta poliisilta apua taloudelliseen ahdinkoonsa. Tapaamisen kirjannut valvontatoimiston päällikkö Kaarlo Löfving ei omien sanojensa mukaan *”hennonnut”* kieltäytyä heti avustamisesta, vaan ohjeisti Iristä vasta seuraavana päivänä kääntymään köyhäinhoidon puoleen.[766]

***

Epäiltyjen valtiollisen poliisin kontrollille tekemät myönnytykset ja siitä käydyt neuvottelut osoittavat, että kontrolli ei toteutunut vain yksisuuntaisesti. Joidenkin epäiltyjen tapa neuvotella kontrollista vapautumisesta muistuttaa kontrollin moninaisuudesta ja epäiltyjen omasta toimijuudesta. Epäiltyjen kuulusteluissa tekemillä valinnoilla ja kuulusteluhuoneen ulkopuolella antamilla lupauksilla oli joissakin tapauksissa vaikutusta heidän kohtaamaansa kontrolliin ja siihen, miten he joutuivat kantamaan rikosvastuutaan. Auktoriteettia edustaneen kontrollin harjoitta-jan ja kontrollin kohteiden valtasuhdetta määritteli kuitenkin molemminpuolinen epävarmuus. Epäillyt eivät kaikissa tapauksissa voineet tietää, millä tavalla ja miten pitkälle valtiollinen poliisi tekisi kontrolliin liittyviä myönnytyksiä tai antaisi avustuksia tunnustuksia ja yhteistyösopimuksia vastaan. Valtiollinen poliisi ei puolestaan voinut tietää virastolle annettujen sitoumusten ja lupausten kestävyyttä. Kontrollin alla toimineet henkilöt onnistuivatkin toisinaan valheellisilla ja osatotuuksia käsittäneillä tunnustuksillaan neuvottelemaan ja saamaan valtiolliselta poliisilta myönnytyksiä, mikä teki heistä hetkellisesti vallanhaltijoita. Keskinäinen

766 Hmp 2836, EK-Valpo, KA. Solutetun tiedustelijan avunpyynnöstä: hmp 2048, EK-Valpo, KA.

vuorovaikutteisuus ei jäänyt tähän, sillä tunnustuksia tehneet ja tiedustelijoina toimineet henkilöt saattoivat kääntyä valtiollisen poliisin puoleen myös arkielämään liittyneissä asioissa.

Valtiollisen poliisin sisällä itkevät naiset määriteltiin joissakin tilanteissa hankaliksi kuulusteltaviksi. Naisia koskevassa lähdeaineistossa ei kuitenkaan juuri mainita itkemistä. Valtiollisen poliisin asiakirja-aineiston ja naisten muistitiedon perusteella on vaikea tulkita, käyttivätkö valtiollisen poliisin kuulustelemat naiset itkemistä tai muulla tavoin feminiiniseksi tulkittua käyttäytymistä tarkoitushakuisesti hyväkseen kontrollista neuvottelemisen keinona. Yksittäinen esimerkki kertoo, miten valtiollisen poliisin kuulustelussa kielteisesti käyttäytynyt nainen saattoi ainakin hovioikeuden istunnossa valita tietyn roolin pyrkiessään vaikuttamaan tuomioonsa. Lentolehtisten jakamisesta ensimmäistä kertaa syytettynä ollut Kaisa (s. 1907) käyttäytyi kertomansa mukaan naiivisti, koska tuomari kohteli häntä lapsekkaana tyttönä. Todellisuudessa hän oli vuoteen 1930 mennessä työskennellyt kommunistisen puolueen hyväksi jo neljä vuotta ja tulisi tuomion jälkeen saamaan puoluekoulutetun aseman.[767]

Lähdeaineistoni osoittaa, että valtiollinen poliisi korvasi eri tasoilla toimineille naisille heiltä saamansa tiedot tai lupaukset toiminnan jättämisestä, jos viranomainen arvioi epäillyn valtionvastaisen toiminnan jatkomahdollisuudet heikoiksi. Samanlaiseen ratkaisuun vaikutti myös valtiollisen poliisin käsitys siitä, että nainen saattaisi jatkossa avustaa viranomaista. Tällä tavalla kontrolli ja siihen kytkeytynyt vastavuoroisuus toteutuivat vahvasti olettamusten varassa.

767 1 b ja 5 Kaisa Junttila, Kansan Arkisto; hmp A1962, EK-Valpo, KA.

Valtiollinen poliisi teki naisista kertovaan seuranta-aineistoon lukuisia merkintöjä valtiollisten vankien avustamiseen liittyen. Kuvan naiset toimivat Vankien Apu -nimisessä järjestössä. Kuva: KansA109903, Kansan Arkisto.

Tiedonkeruun, tarkkailun ja ristiriitaisten naiskäsitysten viranomainen

Sisällissodan jälkinäytöksissä perustettu valtiollinen poliisi (Etsivä Keskuspoliisi / Valtiollinen poliisi) toteutti valtion turvallisuuden takaamiseen liittynyttä tehtäväänsä kohdistamalla kontrollin lähes yksinomaan kommunisteihin ja kommunisteiksi epäiltyihin. Toista maailmansotaa seurannut poliittisten suhdanteiden muutos käänsi valvonnan suunnan ja teki entisistä valvotuista valvojia. Tutkimukseni tavoitteena on ollut tarkastella, minkälaista tämä poliittinen kontrolli oli valvonnan arjessa ja miten naisepäiltyjen sukupuoli vaikutti kontrollipolitiikassa ennen tätä muutosta – toisin sanoen vuosien 1919–1944 välillä.

Tutkimukseni on osoittanut, että vaikka naiset eivät lähtökohtaisesti päätyneet epäillyiksi sukupuolensa perusteella monia vakoilusta epäiltyjä naisia lukuun ottamatta, naisepäiltyjen sukupuoli näkyi ristiriitaisesti epäiltyjen tarkkailussa, kontrollin soveltamisessa ja epäiltyihin suhtautumisessa. Yleisellä tasolla valtiollisen poliisin valvonnan arkea määrittivät laaja tiedonkeruu, suuri riippuvuus viraston henkilökuntaan kuulumattomien kansalaisten roolista tiedon tuottajina, tulkinnallisuus ja tapauskohtaisuus. Toisinaan kontrollin kohteiksi joutuivat ne, jotka vain sattuivat osumaan valtiollisen poliisin näköpiiriin.

Tutkimuksessani olen käsitellyt valtiollisen poliisin valvonnan arkea epäillyksi päätymisen, epäiltyihin sovelletun kontrollin sekä valvojan ja valvotun välisen vuorovaikutteisuuden näkökulmasta hyödyntämällä kontrollipolitiikan (valtion sosiaalisen kontrollin) käsitettä. Kontrollipolitiikan käsite ja sosiaalista kontrollia käsittelevät tutkimukset auttoivat hahmottamaan valtiollisen kontrollin moniulotteisena kudelmana, jossa valtion virallisen kontrollin

toteutumista säätelevät kansalaisten rooli erilaisina tiedonantajina, muiden viranomaisten myötämielisyys ja kontrollin alla toimineiden henkilöiden tavat vastata kontrolliin. Kontrollipolitiikan teoreettisen viitekehyksen käyttö mahdollistaa sen, että tutkimustuloksiani voidaan tulkita yhtenä esimerkkinä valtion tavasta harjoittaa sosiaalista kontrollia. Näin tutkimus ei kerro kapeasti vain turvallisuusviranomaisen toiminnasta.

Valvonnan arjen hahmottamisessa tärkeää on ollut myös kansainvälinen tutkimus turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisista. Monen eurooppalaisen ja läntisen valtion turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisen toimintaa motivoi samojen kommunismiin ja Neuvostoliittoon liittyneiden uhkakuvien hallitseminen. Uhkakuvien jakamisen lisäksi viranomaisten työtavat vastavakoilussa ja kumouksellisen toiminnan seurannassa muistuttivat toisiaan pitkälle kylmään sotaan asti. Tällä perusteella olen pyrkinyt tulkitsemaan valtiollisen poliisin toimintaa osana laajempaa turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten yhteisöä aina, kun se on ollut mahdollista.

Miehet olivat valtiollisen poliisin epäilemien – ja tosiallisesti kielletyksi määriteltyyn toimintaan osallistuneiden – henkilöiden joukossa enemmistönä, mutta suomalaisen kommunismin naisedustajat päätyivät valtiollisen poliisin huomioon siinä missä miehetkin. Valtiollisessa poliisissa esitettyjen näkemysten mukaan eri yhteiskuntaluokkiin kuuluneita naisia ei tullut jättää epäilyjen ulkopuolelle. Naiset päätyivät epäillyiksi kommunistisen puolueen ja liikkeen hyväksi toimimisesta useimmiten valtionvastaiseksi tulkittuun toimintaan liittyneiden tietojen perusteella ilman, että heidän sukupuolellaan olisi ollut erityistä merkitystä. Toki valtiollisen poliisin edustajien pyrkimys tarkkailla erityisesti naisten torikassien ja maitoastioiden kantamista sekä valtiollisten vankien hyväksi tekemää työtä kuvaavat, miten sukupuoleen liitetyt koti- ja hoivakeskeiset aikalaiskäsitykset vaikuttivat valvonnan kohdentumiseen.

Vakoiluepäilyjen heräämisessä sukupuolen merkitys kuitenkin korostui, sillä naisen esiintyminen puolustusvoimien henkilökunnan seurassa tai yksistään tansseissa käyminen sotilaiden

kanssa herättivät hyvin matalalla kynnyksellä valtiollisen poliisin, sen tietolähteiden ja ilmiantoja tehneiden kansalaisten epäilyt. Naisten yhteiskuntaluokalla ei ollut vaikutusta tällaisten vakoiluepäilyjen heräämiseen. Vakoiluepäilyjen yleisyydestä huolimatta Suomessa paljastui kuitenkin melko vähän erilaisissa rooleissa vakoilutehtäviä hoitaneita naisia. Vielä vähemmän jäi kiinni naisia, jotka voitiin millään tavalla liittää kansainvälisestikin yleisesti toistettuihin stereotypioihin naisvakoojista teerenpelin avulla vakoilutietoja hankkivina viettelijättärinä.

Valtiollisen poliisin käsitykset sisällissodassa taistelleista punaisista naisista ja työväenliikkeen aktiivisista naistoimijoista sekä tiedustelumaailman miehinen sukupuolikuvasto vaikuttivat osaltaan eroihin, jotka näkyivät sukupuolen vaikutuksen ja epäilyjen kohdentumisen välillä. Sisällissota ja työväenliikkeen historia olivat osoittaneet, että osa naisista oli näkyvästi mukana poliittisessa toiminnassa ja taisteli uutterasti aatteensa puolesta. Vaikka valtiollisen poliisin sisällä esiintyi vielä sotavuosina naisten poliittista pätevyyttä aliarvioineita sävyjä, osa naisista arvioitiin salaisen toiminnan johtohahmoiksi 1920-luvun alusta lähtien. Valtiollinen poliisi määritteli osan puolueen naisista jopa *”tekijämiehiksi”*, mikä kertoo mies- ja naistoimijoiden samaistamisesta.

Tiedustelumaailman käsityksissä naisille oli varattu lähinnä seksuaalisuuttaan hyväksikäyttäneen viettelijättären ja avustajan roolit, minkä perusteella erityisesti upseerien seuraan hakeutuneet, kauniit ja tuntemattomat naiset joutuivat helposti tarkkailtaviksi. Tällaiset sukupuolen perusteella heränneet vakoiluepäilyt olivat yleisiä valtiollisessa poliisissa, vaikka tiedustelumaailmassa naisia pidettiin yleisellä tasolla miehiä heikompina toimijoina heidän oletetun epärationaalisuutensa ja tunteellisuutensa perusteella.

Sukupuoli ei siis lähtökohtaisesti suojannut naisia valtiollisen poliisin epäilyiltä. Valtiollisen poliisin arkistoaineisto ja SKP:n toimintaan osallistuneiden naisten muistitieto kuvaavat vain yksittäisiä esimerkkejä, joissa naiset pyrkivät tietoisesti käyttämään hyväkseen sukupuoleen ja yhteiskuntaluokkaan liittyneitä aika-

laiskäsityksiä välttääkseen viranomaisen huomion. Mainintojen vähäisyydestä ei kuitenkaan voida vetää johtopäätöstä, että aikalaiskäsityksiä ei olisi hyödynnetty. Tietoisesti tai tiedostamatta esimerkiksi naisvakoojista luodut käsitykset saattoivat suojata sellaisia naisia, jotka eivät liikkuneet puolustusvoimien edustajien parissa tai seurapiireissä. Tällaisissa vakoiluepäilyissä valtiollinen poliisi oli riippuvainen tietolähteistään, muiden kuulusteluista ja kirjekontrollista. Lähdeaineistoni perusteella tällaisten tietolähteiden avulla valtiollinen poliisi myös jäljitti vakoiluun tosiasiallisesti osallistuneet naiset.

Sukupuoleen liitetyt aikalaiskäsitykset ja tiedustelumaailman miehisyys näkyivät selkeästi siinä, että valtiollisessa poliisissa naiset työskentelivät muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta yksistään avustavassa roolissa ja naisille soveliaiksi katsotuissa tehtävissä. Käsitykset eivät kuitenkaan estäneet valtiollista poliisia turvautumasta etsivien ja päälliköiden vaimojen vapaaehtoiseen apuun ja käyttämästä useita naisia tiedustelijatehtävissä. Kuitenkin yhä 1930-luvun lopulla miesetsiviä varoiteltiin rakastumasta naistiedustelijoihin, mikä kuvaa naisten harjoittamaan tiedusteluun yhdistettyä seksuaalisuutta.

Vaikka esimerkiksi osa naisiin liitetyistä vakoiluepäilyistä todettiin valtiollisessa poliisissa tarkkailun jälkeen täysin perusteettomiksi, on ne arkistoitu epäillyn seuranta-aineiston koonneisiin henkilömappeihin. Erityisesti tällaisten sekä muiden valtiollisen vaarallisuuden näkökulmasta vähäisten ja poliittisesti luotettaviksi arvioitujen naisten tietojen tallentaminen arkistoon osoittaa, miten valtiollisen poliisin valvonta perustui monen turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisen tavoin laajaan tiedonkeruuseen. Valtiollinen poliisi pyrki vastaamaan valtion itsenäisyyttä, turvallisuutta ja laillista yhteiskuntajärjestystä uhanneisiin vaaroihin keräämällä tietoa laajasti, henkilökeskeisesti ja mekaanisesti kommunisteiksi ja neuvostovakoojiksi epäillyistä henkilöistä. Tiedonkeruun kattavuus ei kuitenkaan näkynyt epäiltyjen sosiaalisessa kirjossa. Valtaosa epäillyksi päätyneistä naisista edusti työväenluokkaa tai alempaa keskiluokkaa.

Tiedonkeruun ja samalla valvonnan kaikenkattavuudesta kertoo, miten vähäisten tietojen ja epävarmojen oletusten perusteella henkilöt päätyivät valtiollisen poliisin rekisteröimiksi ja seurannan kohteiksi. Valtiollinen poliisi ei kerännyt yksinomaan tietoa kommunistien maanalaisesta ja julkisesta toiminnasta, joka suoraan viittasi henkilön valtio- ja maanpetosrikoksellisuuteen. Viranomainen havainnoi tiettyjä epäilyjä herättäviä tekijöitä, kuten kommunisteiksi tiedettyjen perhe- ja tuttavuussuhteita, epäilyttävältä vaikuttanutta varallisuutta ja matkustelua. Kuva valtiollisesti epäilyttävistä henkilöistä oli maailmansotien välisessä ja toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa jaettu, sillä yhtäläisesti valtiollista poliisia eri tavoilla avustaneet henkilöt ja lehdistö yhdistivät tällaiset epäilyt herättäneet tekijät sekä esimerkiksi naisten seurustelun upseerien kanssa valtionvastaiseen toimintaan.

Tällaiset tiedonkeruussa hyödynnetyt periaatteet näkyivät myös valtiollisen poliisin määrittelyvallassa, kun esimerkiksi tuttavuuksiin ja perhesuhteisiin liittyneet tiedot saattoivat osaltaan määrittää henkilön ulkomaanpassin saamista tai turvasäilöön sulkemista. Perhesuhteiden vaikutus näkyi myös siinä, miten joissakin tapauksissa kontrolli perustui epäillyn omaa toimintaa selkeämmin puolison toiminnan estämiseen tai selvittämiseen.

Valtiollisen poliisin seuranta-aineisto paljastaa viranomaisen olleen laajasti kiinnostunut myös sellaisista tiedoista, jotka eivät millään tavalla osoittaneet epäillyn valtionvastaista toimijuutta. Henkilömapeissa on useita merkintöjä epäiltyjen parisuhteista, moraalista, arjesta ja keskinäisistä erimielisyyksistä, joista valtiollinen poliisi sai tietoa tiedustelijoiltaan ja epäiltyjen kirjeitä lukemalla. Käsitykset moraalittomista, räikeistä, pirullisista ja siveettömistä naisista toistivat sisällissodan aikaista kuvastoa punaisten puolella toimineista naisista, jotka olivat loukanneet naisille varattua kodinhoitajan ja kasvattajan roolia. Naisepäiltyjen oletettuun moraalittomuuteen ja seksuaaliseen vapaamielisyyteen liittyneet merkinnät todistivat valtiolliselle poliisille kommunistien horjuttavan yhteiskunnan arvojärjestelmää. Oletetusti vain harvoin tällaisilla merkinnöillä oli kontrollipoliittista merkitystä valtiorikoksellisen toiminnan jäljittämisessä, tiedustelijan

värväämisessä tai kuulustellun henkilön epärehellisyyden osoittamisessa.

Valtiollisella poliisilla oli hyvin kirjava kuva naisten seksuaalisuudesta ja siihen kytkeytyneestä valtiollisesta vaarallisuudesta. Valtiollinen poliisi toisti käsityksiä seksuaalisuuttaan tiedonhankinnassa hyödyntäneistä naisvakoojista, mutta liialliseksi tulkittu *”kevytkenkäisyys”* teki epäilyistä usein epäuskottavia. Ristiriitaisista käsityksistä viestii, että valtiollisen poliisin tulkinnoissa nainen saattoi joissakin tapauksissa toimia kommunistien tai vieraan vallan hyväksi *”kevytkenkäisyydestään”* huolimatta. Vaikka valtiollisessa poliisissa varoiteltiin naistiedustelijoihin rakastumisen vaaroista, seksuaalisesti vapaamieliseksi tulkittu käyttäytyminen ei välttämättä tehnyt naisesta kelvotonta tietolähdettä valtiolliselle poliisille: turvallisuuspoliisin edustaja saattoi hakea naisen kuulusteltavaksi ja yrittää värvätä hänestä jonkunlainen avustaja, jos se ei uskonut naisen enää elämäntapojensa perusteella osallistuvan salaiseen puoluetyöhön. Toisin sanoen naisen oletettu moraalittomuus ei estänyt viranomaista käyttämästä häntä tietolähteenä. Tiedonkeruun ja kontrollin harjoittamisen näkökulmasta on yleisestikin huomionarvoista, että valtiollinen poliisi teki merkintöjä mielikuvitukseltaan vilkkaiksi arvioitujen henkilöiden antamista tiedoista ja toimi toisinaan ristiriitaisiksi tai epätarkoiksi arvioitujen tietojen perusteella.

Informaatioarvoltaan vaihdelleiden tietojen kerääminen hyvin eri tavoilla valtionvastaiseen toimintaan osallistuneista ja siitä epäillyistä naisista kuvaa, miten valtiollinen poliisi hajautti valvontaresurssinsa hyvin laajalle pyrkiessään takaamaan valtion turvallisuuden. Tällaista laaja-alaista voimavarojen kohdistamista havainnollistaa hyvin Neuvostoliitosta lähetettyjen kirjeiden, nimettömien ilmiantojen ja epämääräisten vakoiluepäilyjen selvittämiseen käytetty aika. Koska osa ilmiannoista oli tehty muista kuin kommunisminvastaisen taistelun edistämiseen liittyneistä syistä, ilmiannot kuluttivat valtiollisen poliisin voimavaroja toisinaan täysin turhaan tutkintaan.

Seurantaan laitetuilla panoksilla ei aina ollut tekemistä naisen poliittisen merkittävyyden tai epäilyn vakavuuden kanssa.

Esimerkiksi vakoilusta vihjanneet ilmiannot saattoivat näkyä tehokkaana seurantana, vaikka valtiollinen poliisi olisi saanut epäilyt kyseenalaistaneita tietoja alusta lähtien. Tällainen toiminta ilmentää, miten valtiollinen poliisi näki usein pienimmänkin viitteen valtio- ja maanpetoksellisesta toiminnasta selvittämisen arvoisena. Valtiollisen poliisin sisällä tietojen kerryttäminen herätti kuitenkin myös kritiikkiä, kun osa etsivistä vaikutti keräävän tietoa ilman analysointi- ja tutkintatarkoitusta. Kritiikki vahvistaa kuvaa valtiollisesta poliisista tiedonkeruuseen keskittyneenä virastona sekä kansainvälisessä tutkimuksessa esitettyä ajatusta valvonnan ekspansiivisesta luonteesta.

Valtiollinen poliisi hyödynsi suomalaisen kommunismin eri tasoilla toimineisiin naisepäiltyihin samoja tutkintamenetelmiä kuin miehiin. Esimerkiksi raskaudella ja pienten lasten äitiydellä ei ollut vaikutusta tutkintaan. Valtiollinen poliisi suhtautui kuitenkin ristiriitaisesti kontrollin soveltamiseen naisepäiltyjen kohdalla. *”Vaikeasti käsiteltäviksi”* määritellyt naiset saatettiin jättää kokonaan kuulustelujen ulkopuolelle itkemisen, kiroilun ja peräänantamattoman kuulustelukäyttäytymisen perusteella. Aina naisten jättäminen näkyvän kontrollin ulkopuolelle ei edustanut valtiollisen poliisin tai sen kaikkien edustajien näkökantaa, mikä muistuttaa kontrollin soveltamiseen liittyneistä näkemyseroista. Tällaisissa tilanteissa kyse oli joko naisten rikollisuuden herättämästä mediakiinnostuksesta, naisten miehiä alhaisemmasta turvallisuusuhasta tai sukupuolijärjestyksen ylläpitämisestä, joka on mainittu kansainvälisessä tutkimuksessa. Kuitenkin esimerkiksi epämääräisten vakoiluepäilyjen selvittämiseen käytetyt resurssit kuvaavat, miten naisepäillyt saattoivat joissakin tilanteissa edustaa merkittävää turvallisuusuhkaa. Vastaavasti valtiollinen poliisi työskenteli toisinaan päämäärätietoisesti tietyn naisen rikosvastuuseen saamiseksi ja näyttämöltä poistamiseksi. Käytännöt olivat vaihtelevia.

Tapauskohtaisuus on valtiollisen poliisin kontrollin soveltamista luonnehtiva tekijä, sillä kontrolli näkyi seuratuille naisille eri tavoin. Tapauskohtaisuus teki valtiollisen poliisin taistelusta toisinajattelijoita ja vieraan vallan hyväksi toimineita henkilöitä

vastaan vähemmän systemaattista, kun ei huomioida yksittäisiä vuosien varrelle ajoittuneita suurpidätyksiä. Kontrollin kohteiksi joutuivat toisinaan ne, jotka sattuivat osumaan viranomaisen näköpiiriin eri lähteistä saatujen tietojen, valtiollisen poliisin oman toiminnan tai esimerkiksi arkistoinnin yhteydessä havaitun kontrollilta välttymisen perusteella. Tiedustelijoiden merkitys valtiollisen poliisin harjoittamalle kontrollille heijastui myös epäiltyihin ja näkyi pakkokeinojen soveltamisen vaihteluna, kun toisinaan tiedustelijoiden henkilöllisyyden suojelu ajoi kontrollin soveltamisen edelle. Päinvastaisesti osa epäillyistä joutui pidätetyksi yksistään tiedustelijoiden epävarmojen tietojen perusteella.

Kontrollin tapauskohtaisuudessa ja siihen liittyneessä mielivaltaisuudessa kyse oli myös yksittäisten virkailijoiden erilaisista näkemyksistä ja epäiltyjen kontrolliin vastaamisen tavoista. Valtiollisen poliisin edustajilla oli erilaisia näkemyksiä kontrollin soveltamisen tarpeellisuudesta ja ajankohdasta, mikä perustui henkilöiden erilaisiin tulkintoihin epäillyn valtiollisesta vaarallisuudesta. Toisinaan erilaisiin käsityksiin vaikutti ristiriita valtakunnallisen pidätyssuunnitelman ja yksittäisen paikallisvirkailijan omien intressien välillä. Kaikkein selkeimmin nämä erilaiset käsitykset ja kontrollin tapauskohtaisuus ilmenivät sotavuosina turvasäilöasetuksen soveltamisessa.

Epäiltyjen kuulusteluissa tekemillä valinnoilla, kuulusteluhuoneen ulkopuolella antamilla lupauksilla ja kontrollista käymillä neuvotteluilla oli joissakin tapauksissa vaikutusta heidän kohtaamaansa kontrolliin. Kaikista kommunistisen puolueen ja neuvostotiedustelun antamista ohjeista huolimatta jokainen kontrollin alla toiminut henkilö valitsi lopulta itse oman tapansa vastata kontrolliin. Toisinaan valtiollisen poliisin epäilemät henkilöt onnistuivat vapauttamaan itsensä kontrollitoimilta tunnustuksen, avustajasuhteesta sopimisen, valheellisen myöntyväisyyden tai kontrollin välttelyyn liittyneiden tekojen ansiosta. Epäillyn kielteinen asenne kuulusteluun ja aatteellisuuden ilmaisut johtivat suuremmalla todennäköisyydellä syytteeseen kuin osittaiset tunnustukset ja epärehelliseksi todetut avustajasuhteet. Jos valtiollinen poliisi tulkitsi epäillyn heikentäneen mahdollisuuksiaan

jatkaa salaisessa toiminnassa viranomaiselle tehtyjen myönnytysten perusteella, se saattoi avustaa esimerkiksi armahduksen anomisessa.

Epäillyn valinnoilla oli joissakin tapauksissa myös muita kuin rikosoikeudelliseen prosessiin liittyneitä seurauksia. Valtiollinen poliisi saattoi ottaa yhteyttä yhteistyöhön suostumattoman henkilön työnantajaan ja kehottaa tätä irtisanomaan työntekijänsä, jolloin epäilty menetti työpaikkansa. Valtiollista poliisia avustaneelle henkilölle saattoi löytyä työpaikka jopa turvallisuuspoliisin konttorista. Erityisesti tällaiset vaikutusyritykset kuvaavat, miten valtiollinen poliisi osallistui sosiaalisen kontrollin toteuttamiseen rikosten ennaltaehkäisyä laajemmasta näkökulmasta – vaikka se varmasti pyrkikin tällaisilla valinnoilla vähentämään rikollisen toiminnan houkuttelevuutta. Kiinnostavasti tällaisissa vaikutusyrityksissä ja kontrollin vuorovaikutteisuudessa henkilön poliittisella asemalla tai sukupuolella ei ollut merkitystä. Irtisanomiskehotus saattoi tulla kyseeseen, jos monistustarvikkeita kuljettanut nainen ei ollut suostunut yhteistyötarjoukseen tai pelkona oli maanalaisesta toiminnasta epäillyn tarjoilijattaren liian läheinen työskentely politikoivien miesten läheisyydessä.

Kontrollin vuorovaikutteisuus näkyi myös muulla tavoin epäiltyjen ja valtiollisen poliisin arjessa. Kontrollista tuli tietyllä tapaa vuorovaikutteista, kun suomalaisen kommunismin edustajat osoittivat joissakin tilanteissa varomattomuutta ja huolimattomuutta salaisen toiminnan konspiratiivisia toimintakäytäntöjä kohtaan. Vastaavasti kommunistisen puolueen, liikkeen ja neuvostotiedustelun toimijoiden tietoisuus seurannasta, ryhmään solutetuista tiedustelijoista ja kirjeiden avaamisesta loivat todellista ja kuviteltua pelkoa seurannasta sekä keskinäisiä epäilyjä yhteistyöstä poliisin kanssa. Valtiollinen poliisi käytti hyväkseen tällaisia tietoja epäiltyjen ryhmädynamiikasta luodakseen heidän piiriinsä epäilyjä ja suojellakseen omia tiedustelijoitaan. Yhtäläisesti suomalaiskommunistit kykenivät vaikuttamaan valtiollisen poliisin toimintaan väärillä tiedonannoilla sekä osoittamalla tiedostavansa seurannan ja huijaamalla heitä tarkkailleita etsiviä.

Oleellinen osa valtiollisen poliisin kontrollia oli vahva tulkinnallisuus, mihin liittyy myös epävarmojen tietojen varassa toiminen. Tulkinnallisuus näkyi monien epäilyjen suuntaamisessa, mutta tulkinnallisuus ja siihen kytkeytyneet ennakkoluulot näkyivät myös kontrollin soveltamisessa. Valtiollinen poliisi piti usein kiinni epäilyistään, vaikka se ei olisi saanut muutamaan vuoteen mitään näyttöä henkilön osallistumisesta valtionvastaiseen toimintaan. Epäilty saattoi tällä perusteella esimerkiksi jäädä ilman ulkomaanpassia. Tulkinnallisuuden ja kontrollin välinen yhteys ilmenee selkeästi epävarmojen ja liioiteltujen tiedustelijatietojen perusteella toimimisessa, sotavuosien turvasäilökysymyksessä, kuulustelupöytäkirjojen erilaisissa epäillyn syyllisyyttä vahvistaneissa kerronnan tavoissa ja syyttämisprosessiin liittyneissä valinnoissa.

Esimerkiksi sodanaikainen kontrollitoimi ei valtiollisen poliisin käsityksissä tarvinnut aina erityisiä perusteluita, vaan valtiollisen poliisin tulkitsema potentiaalinen vaarallisuus oli riittävää. Pakkokeinoa voitiin valtiollisen poliisin näkökulmasta käyttää esimerkiksi *”joutavia suunsoittajia”* ja aiemmin rangaistuksilta välttyneitä henkilöitä kohtaan sekä vetoamalla epäillyn luonnetekijöihin ja ojentamisen tarpeeseen. Kaikenlaiset epäillyn kommunistisuutta ilmentäneet tiedot oikeuttivat kontrollin, kun taas esimerkiksi viranomaisen käsitykset rangaistuksen riittävyydestä vapauttivat turvasäilöön suljetun naisen kontrollista.

Valtiollisen poliisin henkilömappeihin arkistoimien tapausten moninaisuus, valvonnan kaikenkattavuus sekä kontrollin tietynlainen tulkinnallisuus kuvaavat osaltaan toiminnan yhteiskunnallista kontekstia ja virallisen kontrollikoneiston rakentumisen hitautta. Sisällissodan varjo, Neuvostoliiton läheisyys ja kansainvälisen politiikan jännitteet pitivät uhkakuvat tiukasti yhdessä suunnassa ja kontrollin laaja-alaisena. Kahdenkymmenen vuoden aikajänne oli liian lyhyt muuttamaan valvonnan suuntaa, mutta valvonnan muodoissa tapahtui muutos 1920–1930-lukujen vaihteessa. Muiden itsenäisen Suomen instituutioiden tavoin valtiolliselle poliisille luotiin 1920-luvun kuluessa perustukset,

joita kehitettiin vähitellen muualta saadun opin, kokemuksen ja yhteiskunnallisen ilmapiirin muutosten perusteella.

Erityisesti tiedustelijatoiminnan kehittyminen vaikutti siihen, että valtiollisen poliisin kontrollia ei määrittänyt mahdollisimman monen tapauksen nopea hovioikeuteen saaminen. Nopean rangaistusvastuuseen saamisen sijaan valtiollisen poliisin työssä korostui epäiltyjen tarkkailu ja tietojen kerääminen – toki edelleen kommunisteja päätyi syytteeseen nopeasti ja kevyiden näyttöjen perusteella. Valtion turvallisuuden takaamiseen liittyneen tehtävänsä täyttämiseksi valtiollisella poliisilla oli ainakin naisten kohdalla usein suurempi tarve seurata merkittäviä puoluetoimijoita ja neuvostotiedustelun hyväksi toimineita henkilöitä tietojensa kartuttamiseksi ja viedä vähäpätöisempiä tapauksia nopeasti syyteharkintaan. Tietoja kerätessään ja juttuja kypsytellessään joidenkin epäiltyjen rangaistusvastuuseen saamiselta saattoi kuitenkin pudota pohja, mikä jätti todistettavasti valtionvastaiseen toimintaan näkyvästi osallistuneita henkilöitä kokonaan kontrollin ulkopuolelle.

Tiedustelijatoiminnan kehittyminen kerrytti valtiolliselle poliisille aiempaa enemmän epäiltyjä koskenutta tietoa, mikä asetti uudenlaiset vaatimukset valtiollisen poliisin arkistoinnille ja tiedon löydettävyydelle yhdessä lapualaisvuosien tiukentaman kontrollin kanssa. Tiedustelijaverkoston varaan rakentunut tiedonkeruu teki valtiollisen poliisin toiminnasta monen ulkomaisen kollegaorganisaation tavoin reaktiivista, kun sen omaksi tehtäväksi jäi pitkälti tiedustelun kautta saatujen tietojen varmistaminen, syytteeseen riittävän näytön hankkiminen ja kontrollin ajankohdasta päättäminen.

Epäiltyjä koskeneiden seurantatietojen arkistoiminen henkilömappeihin käynnistyi kunnolla vasta tässä vaiheessa. Samalla raporttien kattavuus ja säilytetyn aineiston moninaisuus lisääntyivät. Näin ollen voidaan sanoa, että valtiollisen poliisin kommunisteihin ja sellaiseksi epäiltyihin kohdistama valvonta kehittyi ja laajeni monen turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisen tavoin 1930-luvun alkupuolella. Kommunistilakien jälkeisessä tilanteessa valtiollinen poliisi myös jäljitti maanalaista toimintaa monis-

ta uusista paikoista, koska julkisen toiminnan lakkauttaminen pakotti suomalaisen kommunismin edustajat toimimaan enemmän yksityisessä elämänpiirissä. Valtiollisen poliisin tulkinnoissa kommunistien kaikenlainen yhdessäolo sisälsi valtiopetoksellisen toiminnan potentiaalin.

Ilman tiedustelijoilta saatuja tietoja valtiollinen poliisi oli kuitenkin usein kyvytön todentamaan yhteyksien kumouksellisen luonteen. Yhteyksistä tehdyt kirjaukset olivat keino jäljittää salaiseen toimintaan osallistuneita toimijoita ja heidän verkostojaan. Lisäksi merkinnät auttoivat valtiollista poliisia luomaan kuulustelluille ja hovioikeuden edustajille kuvan, että valtiollinen poliisi tiesi todellisuutta enemmän epäillyn edesottamuksista. Naisten kohdalla valvonnassa ja tiedonkeruussa 1930-luvun taitteessa tapahtuneet muutokset ilmenivät erityisesti valtiollisten vankien avustamiseen kiinnitetyssä huomiossa. Vangeille lähetetyt kirjeet, vankilaan tehdyt vierailut, vankien hyväksi kerätyt varat, vapautuneiden vankien kunniaksi järjestetyt juhlat ja toimintaan oleellisesti liittyneet ompelukerhot sisälsivät valtiopetoksellisen ulottuvuuden.

Kiinnostavasti valtiollinen poliisi jatkoi näiden valtiollisten vankien avustamiseen ja kommunistien väliseen yhdessäoloon liittyneiden merkintöjen tekemistä ja seurantatietojen kattavaa henkilömapittamista koko 1930-luvun, vaikka valtiollisessa poliisissa esitettiin käsityksiä kommunistien aiheuttaman uhan vähenemistä. Ristiriita kommunismin uhan vähenemisestä esitettyjen käsitysten ja kontrollin harjoittajan toiminnan välillä kuvaa kansainvälisessä tutkimuksessa mainittua uhkakuvien hidasta muuttumista. Uhkakuvan merkitys ei vähentynyt, mutta valtiollisen poliisin näkökulmasta se tuntui entistä hallitummalta.

Valtiollinen poliisi tiedosti joissakin tilanteissa toimivansa harmaalla alueella, sillä se esimerkiksi konsultoi oikeusoppineita provokaation määrittelystä. Valtiollisen poliisin käsityksissä yleisen edun ajaminen ajoi toisinaan epäiltyjen oikeuksien kunnioittamisen edelle – olihan toiminta verrattavissa ainakin 1930-luvun jälkimmäisellä puoliskolla sodankäyntiin, jossa kaikki keinot olivat sallittuja. Valtiollisella poliisilla ei ollut ongelmia ylittää

toimivaltansa rajat pyrkiessään vaikuttamaan oikeusistuimiin syyllisyyden vahvistamiseksi tai rangaistuksen koventamiseksi. Joissakin tapauksissa valtiollinen poliisi saattoi vedota tuomitun luonnetekijöihin tai muodon vuoksi valittamiseen, kun se pyrki perustelemaan tuomion koventamisen tärkeyttä.

Lisäksi viranomainen katsoi joissakin tapauksissa sormien läpi tilanteita, joissa etsivä suoritti omapäisesti kotietsinnän ilman vaadittua päällikön päätöstä. Omavaltaisuuden hyväksyminen oli mahdollista, jos etsintä oli tuottanut valtiollisen poliisin näkökulmasta hyvän tuloksen. Valtiollisen poliisin käsityksissä tiedustelijoiden suojelu oikeutti sen laittamaan tietoja vääriin nimiin, ottamaan kontrollin kohteiksi viattomia henkilöitä ja levittämään vääriä huhuja poliisiyhteistyön tekijöistä.

Kommunisminvaaraa valvomaan, määrittelemään ja rajoittamaan pyrkineen EK-Valpon kontrollipolitiikkaa ei voi pelkistää rikollisuutta ennaltaehkäisseeksi ja selvittäneeksi viranomaistoiminnaksi. Valtiollinen poliisi osallistui normien noudattamisesta ja poikkeavuuden kontrollista 1920–1940-luvulla käytyyn kamppailuun tehtäväkuvaansa laajemmin. Sen lisäksi, että se pyrki vaikuttamaan joidenkin kommunisteiksi luokiteltujen työllistymismahdollisuuksiin, se hyödynsi kontrollissaan perusteita, jotka liittyivät vain epäsuorasti valtionvastaisen toiminnan estämiseen. Esimerkiksi ulkomaanpassien saannin rajoittaminen henkilön poliittisen luotettavuuden perusteella ei suoraan liittynyt valtionvastaisen teon estämiseen. Koska valtiollinen poliisi oletti, että useimmilla kommunistien viiteryhmään luettujen henkilöiden matkoilla oli valtionvastaisia tavoitteita, se kirjoitti useimmiten passin saannin epäämistä suosittaneita lausuntoja maaherroille.

Passikontrollissa ja turvasäilöön sulkemisessa käytetyt perusteet, kirjekontrollin perusteella pysäytetyt kirjeet ja esimerkiksi pidätysperusteena käytetty mielenosoituksen estäminen kuvaavat, miten kontrollin harjoittamisessa oli toisinaan kyse yhteiskuntakritiikin vaimentamisesta ja kommunisteiksi luokiteltujen henkilöiden oikeuksien rajaamisesta – ei valtionvastaisen teon estämisestä. Erittäin kyseenalaiseksi tällaisten perusteiden käyttö tuli sellaisten henkilöiden kohdalla, joiden kontrollilla valtiol-

linen poliisi pyrki välillisesti vaikuttamaan toiseen henkilöön. Viranomainen saattoi estää henkilöä saamasta ulkomaanpassia Neuvostoliittoon, jotta hänen siellä asuva sukulaisensa tuntisi koti-ikävää tai katumusta.

Valtiollisen poliisin kontrollipolitiikka perustui epäilyttäviksi määriteltyjen henkilöiden valvontaan, näkyviin kontrollitoimiin sekä valtio- ja maanpetosrikostuomioon liittyneeseen pelotevaikutukseen. Valtiollisen poliisin tarkkailulla ja tiedonkeruulla oli vallassaolijoiden – ja valkoisen järjestyksen – näkökulmasta kahdenlaisia vaikutuksia sosiaalisen kontrollin lisäksi. Kerätyt tiedot auttoivat hallitsemaan sisäisiä ja ulkoisia uhkakuvia, kun suomalaisen kommunismin edustajia oli mahdollista tuomita valtio- ja maanpetosrikosten perusteella vankeuteen. Lisäksi tiedustelijoiden avulla valtiollinen poliisi sai tietoa suomalaiskommunistien todellisista suunnitelmista. Samalla valtava tiedonkeruu, joka kattoi myös epäiltyjen henkilökohtaisen ja politiikan ulkopuolisen elämän, loi epäilyjä, vahvisti ennakkoluuloja ja ylläpiti uhkakuvia. Kommunisminvastainen taistelu legitimoi laajan tiedonkeruun ja henkilökontrollin, mutta samalla kontrollista tuli osittain ylimitoitettua uhan todellisuuteen nähden. Epäiltyjen kontrollista käymät neuvottelut ja valtiolliselta poliisilta saamat myönnytykset kuitenkin osoittavat, että valtiollisen poliisin valvonnassa ei ollut kyse yksinomaan ylhäältä alaspäin harjoitetusta repressiivisestä kontrollista ja vastarintaan asettuneista suomalaisen kommunismin edustajista.

Tutkimukseni on osoittanut, että valtiollisesta valvonnasta ja kontrollista on vaikea muodostaa kokonaiskuvaa ilman kontrollin ymmärtämistä laaja-alaisesti valvojan harjoittamaksi toiminnaksi, johon valvotuilla, epä- ja puolivirallisilla kontrollimuodoilla ja eri toimijoilla on oma vaikutuksensa. Jopa virallisen kontrollin monilla edustajilla voi olla oma vaikutuksensa kontrollin harjoittamiseen. Valtiollisen poliisin organisaatio muodosti kontrollille yhteiset raamit, mutta raamien sisällä viranomaisen edustajat esittivät erilaisia näkemyksiä kontrollista. Valvonnan arjen tasolle viety tarkastelu on myös havainnollistanut, miten konspiratiivisen tiedustelumaailman takana turvallisuusviranomaisen valvon-

tatyö poliittista liikettä kohtaan oli suurelta osin laajaa tiedonkeruuta ja epäyhtenäistä kontrollin soveltamista. Nämä havainnot ovat tutkimukseni tärkein anti tiedusteluhistorialle ja valvontaa käsittelevälle tutkimukselle.

Sukupuolihistorian näkökulmasta tutkimukseni oleellisin huomio on 1920–1940-luvulla sukupuolikäsitysten liukuvissa rajoissa. Aikakauden kotikeskeinen naisihanne ei estänyt valtiollista poliisia epäilemästä naisia miesten tavoin valtionvastaisesta toiminnasta tai arvioimasta joitakin SKP:n naisia johtaviksi ja kyvykkäimmiksi puoluetoimijoiksi. Yksittäisille naisille sallittiin jopa valtionvastaisen toiminnan jäljittäminen miehiseksi katsotussa tiedustelumaailmassa. Sukupuolen näkökulma toi esiin valvonnan sukupuolittuneita piirteitä, mutta kaikkia viranomaisen kontrollin harjoittamisessa tekemiä valintoja ei voi selittää yksipuolisesti epäiltyjen sukupuolella tai aikakauden sukupuolijärjestyksellä. Kontrollin edustajilla oli toisinaan keskenään erilaisia näkemyksiä naisten ottamisesta kontrollin kohteeksi.

Useita vakoiluepäilyjä lukuun ottamatta naiset olivat valtiolliselle poliisille ensisijaisesti epäiltyjä – eivät naisepäiltyjä – koska heidän epäilyksi päätymisessään sukupuoli ei korostunut. Epäillyksi päätyneiden naisten pätevyyteen, pirullisuuteen, räikeyteen, moraalittomuuteen ja ulkonäköön liittynyt kommentointi teki epäillyistä kuitenkin naisepäiltyjä. Tätä vahvisti erityisesti kontrollin soveltamisessa sukupuolen perusteella tehdyt valinnat. Valtiollisen poliisin silmissä kaikki naisepäillyt olivat lopulta valtiolle vaarallisia naisia.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Valtiollisen poliisin arkisto (EK-Valpo): henkilömapit (hmp), asiamapit (amp), yleisesikunnan arkistosta poistetut EK:n aineistot, valtiollisen poliisin Joensuun alaosaston arkisto, valtiollisen poliisin Sortavalan alaosaston arkisto, valtiollisen poliisin Terijoen alaosaston arkisto

Korkein oikeus (KKO): valitusasioiden diaarit

Kansan Arkisto, Helsinki

1 b SKP:n kaaderijaoston henkilömapit

6 c SKP:n toimintaan liittyvät muistelmat

3 e Erikoiskokoelmat/poliittiset vangitsemiset 1919–1944

5 Henkilöarkistot

Painetut alkuperäislähteet

Kansalliskirjasto (KK), Helsinki

Suomen asetuskokoelmat

Koskimies, M. E. (1931): *Poliisimiehen lakikirja*. Valtioneuvosto.

Tietokannat

Kansalliskirjaston digitaalinen sanomalehtikirjasto, digi.kansalliskirjasto.fi

Aamulehti (AL), Helsingin Sanomat (HS), Hufvudstadsbladet (Hbl), Ilkka, Iltalehti (IL), Ilta-Sanomat (IS), Länsi-Savo, Karjala, Pohjan Voima, Savon Sanomat, Suomen Sosialidemokraatti (Sosdem), Turun Sanomat (TS), Työväen Tiedonantaja (TT), Työn valta, Työn Ääni, Uusi Aura, Uusi Suomi (US), Vaasa

Kansalliskirjaston ylläpitämä julkaisuarkisto, doria.fi

Kansallisen audiovisuaalisen instituutin tietokanta, elonet.finna.fi

Korkein voitto (1929), ohjaus Carl von Haartman, Suomi-Filmi Oy

Ryhmy ja Romppainen (1941), ohjaus Risto Orkko, Suomi-Filmi Oy

Kuollut mies rakastuu (1942), ohjaus Ilmari Unho, Suomi-Filmi Oy

Hiipivä vaara (1944), ohjaus Yrjö Norta, Fenno-Filmi Oy

Verkkosivut

Arkistojen portti, valtiollinen poliisi. Portti.kansallisarkisto.fi [viitattu 3.7.2023]

Tiedusteluvalvontavaltuutettu, ”Turvallisuuspoliisi, turvallisuuspalvelu vai tiedustelupalvelu?”. Tiedusteluvalvonta.fi [viitattu 13.1.2023].

EU:n tietosuoja-asetus 2016/679. Eur-lex.europa.eu [viitattu 13.7.2023].

Kirjallisuus

Aatsinki, Ulla (2003): Suhteilla puolueeseen – Tampereen seudun kommunistien kontaktit vuosina 1918–1944. Teoksessa: Saaritsa, Sakari & Teräs, Kari (toim.) *Työväen verkostot*. *Väki Voimakas* 16. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/16227.

Aatsinki Ulla (2007): Vasemmistolainen työväenliike ja vuosien 1917–1918 perintö; Vasemmistolainen vaihtoehto; Taistelun vuosikymmen – kriittiset toverit 1920-luvulla; Laittomuuden vuosikymmen – vasemmiston toiminta 1930-luvulla. Teoksessa: Aatsinki, Ulla; Lampi, Mika & Peltola, Jarmo (toim.) *Hirmuvallan huolena vankilat ja tuonela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II*. Tampere University Press.

Aatsinki, Ulla (2008): *Tukkiliikkeestä kommunismiin: Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Tampere University Press.

Aatsinki, Ulla (2020): Pohjoisen valkoinen kontrolli ja vapaussodan jatkuvuus työväestön arjessa. Teoksessa: Enbom, Lena; Pesonen, Pete & Suodenjoki Sami (toim.) *Valvottu ja kuritettu työläinen. Väki Voimakas* 33. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. https://doi.org/10.55286/vv.111829.

Agrell, Wilhelm (2015): *Övrig illegal verksamhet: Övervakningen av svenska kärnvapenmotståndare 1958–1968.* W&W. Alkuperäisteos 1999.

Agrell, Wilhelm (2016): *Stora sabotageligan: Kominterns och Sovjetunionens underjordiska nätverk i Sverige*. Atlantis.

Ahlbeck-Rehn, Jutta (2006): *Diagnostisering och disciplinering – medicinsk diskurs och kvinnligt vansinne på Själö hospital 1889–1944*. Åbo Akademis Förlag.

Ahti, Martti (1990): *Kaappaus? Suojeluskuntaselkkaus 1921, fasismin aave 1927, Mäntsälän kapina 1932*. Otava.

Akkerman, Nadine (2018): *Invisible Agents: Women and Espionage in Seventeenth-Century Britain.* Oxford University Press.

Alava, Ali (1973): *Punaiset etappimiehet*. Karisto.

Andersson, Irene (2016): Telling stories of gendered place and space: The political agency of the Swedish Communist Valborg Svensson (1903–1983). Teoksessa: Halldórsdóttir, Erla Hulda; Kinnunen, Tiina; Leskelä-Kärki, Maarit &

Possing, Birgitte (toim.) *Biography, gender and history*: *Nordic Perspectives*. Turun yliopisto, kulttuurihistoria.

Andrew, Christopher (2009): *The Defense of the Realm: The Authorised History of MI5*. Allen Lane.

Andrew, Christopher (2018): *The Secret World: A History of Intelligence*. Allen Lane.

Baker, Donald N. (1978): The Surveillance of Subversion in Interwar France: The Carnet B in the Seine, 1922–1940. *French Historical Studies* 3/10.

Ballinger, Anette (2008): Reconceptualising Social Control: A Case-Study in Gender, Punishment and Murder. Teoksessa: Johnston, Helen (toim.) *Punishment and Control in Historical Perspective*. Palgrave Macmillan.

Berlière, Jean-Marc (1978): A Republican Policital Police? Political Policing in France under the Third Republic, 1875–1940. Teoksessa: Mazower, Mark (toim.) *The Policing of Politics in the Twentieth Century: Historical Perspectives*. Berghahn Books.

Bergemann, Patrick (2017): Denunciation and Social Control. *American Sociological Review* 2/82.

Bergemann, Patrick (2019): *Judge Thy Neighbor: Denunciations in the Spanish Inquisition, Romanov Russia, and Nazi Germany*. Columbia University Press.

Björne, Lars (1977): *"…syihin ja lakiin eikä mielivaltaan…" Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939*. Suomalainen lakimiesyhdistys.

Black, Donald (1996): Konflikthanteringens elementära former. Teoksessa: Åkerström, Malin (toim.) *Kriminalitet, Kultur, Kontroll: en antologi*. Carlssons.

Black, Alistair & Brunt, Rodney (2000): MI5, 1909–1945: an Information Management Perspective. *Journal of Information Science* 3/26.

Boersma, Kees; van Brakel, Rosamunde; Fonio, Chiara & Wagenaar, Pieter: Introduction: Histories of State Surveillance in Europe and Beyond. Teoksessa: Boersma, Kees; Van Brakel, Rosamunde; Fonio, Chiara & Wagenaar, Pieter (toim.) *Histories of State Surveillance in Europe and Beyond*. Routledge.

Boydston, Jeanne (2008): Gender as a Question of Historical Analysis. *Gender & History* 3/20.

Brandal, Nik; Brazier, Eirik & Teige, Ola (2021): Securing the state: the First World War and the birth of the modern surveillance state in Scandinavia. Teoksessa: Marklund, Andreas & Skouvig, Laura (toim.) *Histories of Surveillance from Antiquity to the Digital Era: The Eyes and Ears of Power*. Routledge.

Burke, David (2008): *The Spy Who Came from the Co-op: Melita Norwood and the Ending of Cold War Espionage*. The Boydell Press.

Callaghan, John & Phythian, Mark (2004): State Surveillance of the CPGB Leadership 1920s–1950s. *Labour History Review* 1/69.

Callaghan, John & Phythian, Mark (2013): State Surveillance and Communist Lives: Rose Cohen and the Early British Communist Milieu. *Journal of Intelligence History* 2/12.

Chase, William J. (2001): *Enemies Within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934–1939*. Yale University Press.

Chriss, James J. (2019): Social Control: A History of the Concept. Teoksessa: Deflem, Mathieu (toim.) *The Handbook of Social Control*. John Wiley & Sons.

Clements, Barbara Evans (1997): *Bolshevik Women*. Cambridge University Press.

Costabile-Heming, Carol Anne; Glajar, Valentina & Lewis, Allison (2021): Citizen informants, glitches in the system, and the limits of collaboration: Eastern Experiences in the Cold War Era. Teoksessa: Marklund, Andreas & Skouvig, Laura (toim.) *Histories of Surveillance From Antiquity to the Digital Era: The Eyes and Ears of Power*. Routledge.

Dallin, David (1955): *Soviet Espionage*. Yale University Press.

Dahlgren, Maija (2009): Naistiedustelija Zoja. Teoksessa: Simola, Matti (toim.) *Ratakatu 12 – Suojelupoliisi 1949–2009*. WSOY.

Daly, Jonathan (1999): The Security Police and Politics in Late Imperial Russia. Teoksessa: Geifman, Anna (toim.) *Russia under the Last Tsar. Opposition and Subversion 1894–1917*. Blackwell Publishers.

Delegard, Kirsten Marie (2012): *Battling Miss Bolsheviki: The Origins of Female Conservatism in the United States*. University of Pennsylvania Press.

Dermineur, Elise M.; Karlsson Sjögren, Åsa & Langun, Virginia (2018): Introduction. Teoksessa: Dermineur, Elise M.; Karlsson Sjögren, Åsa & Langun, Virginia (toim.) *Revisiting Gender in European History, 1400–1800*. Routledge.

Donalson, Daniel (2012): *Espionage and Sedition Acts of World War I: Using Wartime Loyalty Laws for Revenge and Profit*. LFB Scholarly Publishing LLC.

Egengren, Ann-Marie & Oscarsson, Henrik (2002): *Det röda hotet: de militära och polisiära säkerhetstjänsternas hotbilder i samband med övervakning av svenska medborgare 1945–1960*. MUST-programmet.

Elfvengren, Eero & Laidinen, Einar P. (2012): *Vakoilua itärajan takana – Yleisesikunnan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1918–1939*. Minerva.

Eliasson, Ulf (2006): *I försvarets intresse: säkerhetspolisens övervakning och registrering av ytterlighetspartier 1917–1945*. Nordic Academic Press.

Emsley, Clive (1997): Introduction. Teoksessa: Mazower, Mark (toim.) *The Policing of Politics in the Twentieth Century: Historical Perspectives*. Berghahn Books.

Emsley, Clive (2004): Control and Legitimacy: The Police in Comparative Perspective since circa 1800. Teoksessa: Emsley, Clive; Johnson, Eric & Spieren-

burg, Pieter (toim.) *Social Control in Europe 1800–2000*, volume 2. The Ohio State University Press.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina (2006): Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus – metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Fitzpatrick, Sheila (1996a): Signals from Below: Soviet Letters of Denunciation of the 1930s. *The Journal of Modern History* 4/68.

Fitzpatrick, Sheila (1996b): Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s. *Slavic Review* 1/55.

Fitzpatrick, Sheila (1999): *Everyday Stalinism: Ordinary life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press.

Fitzpatric, Sheila & Gellately, Robert (1996): Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History. *The Journal of Modern History* 4/68.

Flyghed, Janne (1992): *Rättsstat i kris: spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget*. Federativs.

Flyghed, Janne (2000): Normalisering av det exceptionella: ett led i den sociala kontrollens expansion. Teoksessa: Flyghed, Janne (toim.) *Brottsbekämpning: mellan effektivitet och integritet. Kriminologiska perspektiv på polismetoder och personlig integritet*. Studentlitteratur.

Frigren, Pirita (2017): Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa. Teoksessa: Lidman, Satu; Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus.

Geerling, Wayne; Magee, Gary B. & Brooks, Robert (2015): Cooperation, Defection and Resistance in Nazi Germany. *Explorations in Economic History* 58.

Geerling, Wayne; Magee, Gary B. & Smyth, Russell (2016): Sentencing, Judicial Discretion and Political Prisoners in Pre-War Nazi Germany. *Journal of Interdisciplinary History* 4/46.

Gellately, Robert (1990): *The Gestapo and German Society: Enforcing Racial Policy 1933-1945*. Clarendon Press.

Gellately, Robert (1996): Denunciations in Twentieth-Century Germany: Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic. *The Journal of Modern History* 4/68.

Gerwarth, Robert & Horne, John (2013): Kuvitelmien bolshevismi – vallankumouksen pelko ja vastavallankumouksellinen väkivalta 1917–1923. Teoksessa: Gerwarth, Robert & Horne, John (toim.) *Sodasta rauhaan – Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923*. Alkuteos: *War in Peace: Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923* (2012). Suomennos: Tatu Henttonen. Vastapaino.

Goldman, Wendy Z. (2011): *Inventing the Enemy: "Denunciations" and Terror in Stalin's Russia*. Cambridge University Press.

Green, John (2017): *A Political Family: The Kuczynskis, Fascism, Espionage and the Cold War*. Routledge.

Gross, Jan T. (1982): A Note on the Nature of Soviet Totalitarianism. *Soviet Studies* 3/34.

Gustavsson, Martin (2011): Med säkerhetspolisen hack i häl. Siri Derkerts samhällsvetenskapliga studier och politiska engagemang i freds- och kvinnorörelsen 1940–1955. Teoksessa: Rohdin, Mats & Öhner, Annika (toim.) *Att alltid göra och tänka det olika: Siri Derkert i 1900-talet*. Kungliga biblioteket.

Haapanen, Atso (2012): *Vihollliset keskellämme – Desantit Suomessa 1939–1944*. Minerva, Helsinki.

Haara, Paula & Lehmuskallio, Asko (2020): *Ruumiin ja dokumentin kytkökset – Suomen passin historiaa*. Suomen valokuvataiteenmuseon julkaisuja 51.

Hannant, Larry (1993): *The Origins of Security Screening in Canada*. The University of British Columbia.

Hannula, Ilari (2004): *Rikosoikeudellinen järjestelmä kriisissä – Tutkimus kansalaissodan ja 1930-luvun alun kriisin vaikutuksista vankilukuun, rikoslainsäädäntöön ja oikeudenkäytäntöön*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja 251.

Hapuli, Ritva (2003): *Ulkomailla – Maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hartikainen, Esko (2005): *Heränneitä ja nukahtaneita – kulttuuri, kontrolli ja herätys 1800-luvun alun Liperissä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Heikkinen, Kaija (2012): *Yksin vai yhdessä – Rintamanaisten monta sotaa*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Heinänen, Ossi (2003): *"Tunnetusti kommunisti ja kansalaiskunto aivan heikko" – Kommunismin pelko ja asevelvollisten poliittisen luotettavuuden kontrollointi 1930-luvun Suomessa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Heiskanen, Anu (2018): *Naisen kokemus, sota ja selviytyminen – Kolmanteen valtakuntaan 1944 lähteneet suomalaiset naiset*. Helsingin yliopisto.

Hentilä, Marja-Liisa; Kalliokoski, Matti & Viita, Armi (2018): *Uuden ajan nainen – Hilja Pärssisen elämä*. Kustannusosakeyhtiö Siltala.

Hentilä, Seppo (2018): *Pitkät varjot – muistamisen historia ja politiikka*. Siltala.

Henttonen, Harri (1999): *Etsivän keskuspoliisin Sortavalan alaosaston kontrollitoiminta vuosina 1919–1933*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.

Hewitt, Steve (2010): *Snitch! A History of Modern Intelligence Informer*. Bloomsbury Academic & Professional.

Hietaniemi, Tuija (1989): Valtiollinen poliisi ja talvisota. Teoksessa: Nevakivi, Jukka; Hietaniemi, Tuija & Riska, Leena (toim.) *Tuntematon talvisota*. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos.

Hietaniemi, Tuija (1992): *Lain vartiossa – Poliisi Suomen politiikassa 1917–1948*. Suomen Historiallinen Seura.

Hietaniemi, Tuija (1994): Poliisityön symbioosi – rikospoliisin ja poliittisen poliisin suhteet Suomessa 1906–1926. *Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja*.

Hietaniemi, Tuija (1995): *Totuuden jäljillä: suomalaisen rikospoliisin taival*. Keskusrikospoliisi.

Higgs, Edward (2008): The Rise of the Information State: the Development of Central State Surveillance of the Citizen in England, 1500–2000. Teoksessa: Wong, Yoke-Sum & Sayer, Derek (toim.) *Twenty Years of the Journal of Historical Sociology, Essays on the British State*. John Wiley & Sons.

Hiitonen, Ensio (1953): *Vääryyttä oikeuden valekaavussa*. Vapaa Pohjola.

Hiley, Nicholas (1986): Counter-espionage and Security in Great Britain during the First World War. *The English historical review* 400/101.

Hiley, Nicholas (2006): Entering the Lists: MI5's great spy round-up of August 1914. *Intelligence and National Security* 1/21.

Hubbard-Hall, Claire & O'Sullivan, Adrian (2020): Wives of Secret Agents: Spyscapes of the Second World War and Female Agency. *International journal of military history and historiography* 39.

Huttula, Tapio (1996): Miten laittomasta tuli kiellettyä? Lainsäädäntö, EK ja työväentalojen sulkemisliike kommunistisen yhdistystoiminnan tukahduttajina. Teoksessa: Roiko-Jokela, Heikki (toim.) *Siperiasta siirtoväkeen – murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa*. Kopi-Jyvä Oy.

Huttula, Tapio (2000): *Nauloilla laadittu laki, työväentalojen sulkemiset 1929–1932*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Immonen, Kari (1987): *Ryssästä saa puhua…: Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–1939*. Otava

Jeffery, Keith (2011): *MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949*. Ensimmäinen painos 2010. Bloomsbury.

Jeffreys-Jones, Rhodri (2007): *The FBI – A History*. Yale University Press.

Jordan, Pamela A. (2016): *Stalin's Singing Spy: The Life and Exile of Nadezhda Plevitskaya*. Rowman & Littlefield Publishers.

Junila, Marianne (2000): *Kotirintaman aseveljeyttä – Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkaiselo Pohjois-Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Jussila, Osmo (1994): Keisarikunnan moraalilääkärit – Poliittinen santarmivalvonta Suomessa 1800-luvulla. *Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja*.

Kaihovaara, Pirjo (1997): *Missä paikkasi, tiedätkö sen? Kommunistisen puolueen kaaderien elämäkerrat – poliittiset valinnat, kulttuuri, kertomus*. Lisensiaatintutkielma. Helsingin yliopisto.

Kaihovirta, Matias (2022): Det stora ofosterländska kriget: K. H. Wiik och krigmotståndets vänsternationalistiska och antifasistiska dimensioner under andra världskriget. Teoksessa: Kaihovirta, Matias & Holm, Christoffer (toim.) *Klasskamp på svenska: Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900-talets finlandsvenska arbetarrörelse*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/339574.

Kannisto, Niko (2016): *Vaaleanpunainen tasavalta? SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/166793.

Karimäki, Jenni (2016): *Tulevaisuuden lähtökohdista kansanvallan kolmiliittoon – Kansallinen Edistyspuolue ja kansallisen eheytymisen politiikka 1919–1939*. Turun yliopisto.

Karlsson, Klas-Göran (2005): *Vaino ja vaikeneminen – Neuvostohallinnon sota omia kansalaisiaan vastaan*. Alkuteos: Terror och tystnad (2003). Suomennos: Petri Stenman. Like.

Katainen, Elina (1994): *Akkain aherrusta aatteen hyväksi: Suomen naisten demokraattinen liitto 1944–1990*. Kansan Sivistystyön Liitto.

Katainen, Elina (1998): Kommunistit ja 1920-luvun uusi nainen – Betty Peltosen tarina. Teoksessa: Krekola, Joni; Parikka, Raimo; Saarela, Tauno & Suoranta, Anu (toim.) *Aave vai haave. Väki voimakas* 11. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Katainen, Elina (2000): Communist Women in Finland, 1944–1948 – Olga Virtanen's Story. Teoksessa: Duchen, Claire & Bandhauer-Schoffmann, Irene (toim.) *When the War Was Over: Women, War, and Peace in Europe, 1940–1956*. Bloomsbury Publishing Plc.

Katainen, Elina (2005): Punaisen amatsonin jäljillä. Teoksessa: Jalkanen, Marita (toim.) *Elämää arkistossa: Kansan arkisto 60 vuotta*. Yhteiskunnallinen arkistosäätiö.

Katainen, Elina (2013): *Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus. Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/40352.

Kekkonen, Jukka (1991): Historical Change in Social Control. Teoksessa: Pihlajamäki, Heikki (toim.) *Theatres of Power: Social Control and Criminality in Historical Perspective.* Publications of Matthias Calonius Society 1.

Kekkonen, Jukka (1996): Poliittinen rikollisuus Suomessa vuosina 1918–1939. Teoksessa: Forström, Sari (toim.) *Laittomuuden laitateillä: Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. Studia Historica Helsingiensis.

Kekkonen, Jukka (2003): Onko kontrollipolitiikassa tapahtunut historiallinen käänne? Teoksessa: Inha, Jyri (toim.) *Muutos ja jatkuvuus: näköaloja oikeushistoriaan: Jukka Kekkosen juhlakirja.* Talentum.

Kekkonen, Jukka (2013): *Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria?* Helsingin yliopisto.

Kemppainen, Mikko (2020): Sosialismin, sukupuolen ja uskonnon dynamiikkaa – 1900-luvun alun työväenliikkeen naiskirjailijat aatteen määrittäjinä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/319119.

Kinnunen, Kaisa (1998): *Suomi-Neuvostoliittoseuran historia 1944–1974*. Suomi-Venäjä-seura ry.

Kinnunen, Tiina (2014): Villiintyneet turkulaisnaiset ja kansakunnan moraali. Teoksessa: Grönholm, Pertti; Kanervo, Pirkko; Kleemola Olli & Nyqvist, Antti (toim.) *Elämää sotavuosien Turussa 1939–1945*. Turun Historiallinen Yhdistys.

Kittelä, Jouni (2020): *Etsivän keskuspoliisin tiedustelutoiminnan kehitys 1923–1928*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Klehr, Harvey & Haynes, John Earl (2022): Informants by the Hundreds – FBI Penetration of the CPUSA. *American Communist History* 1–2/21.

Koivisto, Hanne (2011): *Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua – kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymystöstä 1930-luvulta*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/26458.

Koivisto, Hanne (2012): Yksilö ja valta – oikeustapahtumaa kuvaavien lähteiden ristiinlukeminen. Teoksessa: Nivala, Asko & Mähkä, Rami (toim.) *Tulkinnan polkuja – kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Kulttuurihistoria, Turun yliopisto.

Koskela, Hille (2012): "You shouldn't wear that body": The problematic of surveillance and gender. Teoksessa: Kirstie Ball; Kevin Haggerty & Lyon, David (toim.) *Routledge Handbook of Surveillance Studies*. Taylor & Francis Group.

Koskivirta, Anu (2001): *"Sisäinen vihollinen": Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä.* Helsingin yliopisto.

Koskivirta, Anu & Lidman Satu (2017): Historioitsija eettisten valintojen äärellä. Teoksessa: Lidman, Satu; Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus.

Kosonen, Matti (2001): *Raja railona aukeaa – Tiedustelua Neuvosto-Karjalassa vuosina 1920–1939*. Kustannusyhtiö Ilias Oy.

Kostiainen, Auvo (1988): *Loikkarit – Suuren lamakauden laiton siirtolaisuus Neuvostoliittoon*. Otava, Helsinki.

Kotakallio, Juho (2014): *"Kaikkialla läsnä oleva Lontoon Secret Service": Secret Intelligence Service ja Suomi 1918–1941*. Helsingin yliopisto.

Kotila, Pirkko (2006): Hertta Kuusinen – The 'Red Lady' of Finland. *Science & Society* 1/70.

Krekola, Joni (2003): Aina joku pettää – Luottamuksen ongelma Suomen maanalaisessa kommunismissa. Teoksessa: Saaritsa, Sakari & Teräs, Kari (toim.) *Työväen verkostot. Väki Voimakas* 16. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/16227.

Krekola, Joni: (2005): "Kauhea joskin on puhdistustyömme…" – SKP ja väkivalta. Teoksessa: Aatsinki, Ulla & Valenius, Johanna (toim.*) Ruumiita ja mustelmia. Näkökulmia väkivallan historiaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10224/4807.

Krekola, Joni (2006): *Stalinismin lyhyt kurssi – Suomalaiset Moskovan Leninkoulussa 1926–1938.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kumenius, Otto (1969): *Viiden rintaman vastavakoilija*. Ruotsinkielisestä käsikirjoituksesta (Kontraspion i Finland och Sverige) suomentanut: Kare, Kauko. Alea-Kirja Oy.

Kurvinen, Heli & Timosaari, Niina (2016): Feministitutkijat historiatieteen haastajina. Teoksessa: Väyrynen, Kari & Pulkkinen, Jarmo (toim.) *Historian teoria – lingvistisestä käänteestä mahdolliseen historiaan*. Vastapaino.

Kähönen, Aappo (2021): *Suomi Moskovasta nähtynä – suurvaltapolitiikan, sisällissodan ja vallankumouksen leikkauspisteessä 1920–1930.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Laamanen, Ville (2020): From Communist Cadre to Outsider: Ideals, Opportunism, and Coping with Change in Moscow and Stockholm, 1929–1948. *Scandinavian Journal of History* 3/45.

Lackman, Matti (1985): *Taistelu talonpojasta – Suomen kommunistisen puolueen suhde talonpoikaiskysymykseen ja talonpoikaisliikkeisiin 1918–1939.* Jyväskylän yliopisto.

Lackman, Matti (1986): Etsivän keskuspoliisin aineisto kommunismin tutkimuksissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/84.

Lackman, Matti (1987): The Finnish secret police and political intelligence: Their methods and collaborators in the 1920s and 30s. *Scandinavian journal of history* 3/12.

Lackman, Matti (1994): Etsivä keskuspoliisi 1919–1937. Teoksessa: Salovaara, Jukka & Simola, Matti (toim.): *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta 1919–1994*. Sisäministeriö, poliisiosasto.

Lackman, Matti (2007): *Esko Riekki – Jääkärivärväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lackman, Matti (2009): "Ensimmäisen tasavallan" turvallisuuspoliisi 1918–1944. Teoksessa: Simola, Matti (toim.) *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009.* WSOY.

Lahti, Raimo (1978): Kontrollipolitiikka – kriminaalipolitiikka. Teoksessa: Lahti, Raimo & Laitinen, Ahti (toim.) *Kontrollipolitiikasta*. Turun yliopiston julkisoikeuden laitos Rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja B n:o 4.

Laitinen, Ahti (1978): Johdanto. Teoksessa Lahti, Raimo & Laitinen, Ahti (toim.) *Kontrollipolitiikasta*. Turun yliopiston julkisoikeuden laitos Rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja B n:o 4.

Laine, Matti (2014): *Kriminologia ja rankaisun sosiologia*. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus Acta Peonologica.

Langkjaer, Jenny (2011): *Övervakning för rikets säkerhet: Svensk säkerhetspolisiär övervakning av utländska och inhemsk politisk aktivitet, 1885–1922*. Tukholman yliopisto.

Lapinniemi, Maija (2019): *Etsivä keskuspoliisi ja Venäjän pakolaiset Suomessa maailmansotien välillä*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.

Launonen, Virpi (2019): *"Koskee…sisäistä lujittamista ja oikean työhengen vaalimista" – Linnoittajien huolto ja vapaa-ajan järjestelyt kontrollina Salpalinjan linnoitustyömailla III ja IV armeijakuntien alueella vuosina 1940–1941*. Miehikkälän Salpalinja-museo.

Lawrence, Paul (2004): Policing the Poor in England and France, 1850–1900. Teoksessa: Emsley, Clive; Johnson, Eric & Spierenburg, Pieter (toim.) *Social Control in Europe 1800–2000*, volume 2. The Ohio State University.

Lehtelä, Simo (2018): *Valtiopetoksen valmistelua vai rauhanpolitiikkaa? Valtiollinen poliisi ja kuutosten oikeusjuttu 1941–1942*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Lehtola, Veli-Pekka & Autti, Outi (2019): Jurnutuksen käsikirja. Teoksessa: Autti, Outi & Lehtola, Veli-Pekka (toim.) *Hiljainen vastarinta*. Tampere University Press.

Leppänen, Veli-Pekka (1994): *Ohranasta oppositioon – Kommunistit Helsingissä 1944–1951*. Kansan Sivitystyön Liitto.

Lewis, Alison (2017): The Secret Lives and Files of Stasi Collaborators: Reading Secret Police Files for Identity and Habitus. Teoksessa: Petrescu, Corinna L. & Glajar, Valentina (toim.) *Secret Police Files from the Eastern Bloc: Between Surveillance and Life Writing*. Boydell & Brewer.

Levä, Ilkka (2008): *Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovittelijaksi: Poliisikultuurin psykohistorialliset solmukohdat 1930–1997*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lindén, Jarmo (1992): Kommunistit ja valtiollisen kontrollikoneiston rahoittaminen 1920-luvulla. Teoksessa: Lindén, Jarmo (toim.) *Kommunismi ensimmäisen tasavallan Suomessa – tutkimuksen uudet näköalat*. Turun yliopisto, poliittisen historian julkaisuja C:42.

Lintunen, Tiina (2015): *Punaisten naisten tiet: valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemmät elämänvaiheet*. Turun yliopisto.

Lintunen, Tiina & Rentola, Kimmo (2021): Lydia Virtanen Karkkilan profeettana ja keisarina: naisen toiminnan tilat ja rajat miesvaltaisessa työläisyhteisössä. Teoksessa: Kaihovirta, Matias & Lintunen, Tiina (toim.) *Työväki ja seksi. Väki Voimakas* 34. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. https://doi.org/10.55286/vv.121610.

Liski, Virva (2018): ”Silliä me painettiin akkunasta sisään aina silloin kun sotamies kääntyi toisinpäin” – Naisten selviytymisstrategiat Santahaminan punavankileirillä kesällä 1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/116.

Lucassen, Leo (2001): A Many-Headed Monster: The Evolution of the Passport System in the Netherlands and Germany in the Long Nineteenth Century. Teoksessa: Caplan, Jane & Torpey, John (toim.) *Documenting Individual Identity: the Development of State Practices in the Modern World*. Princeton University Press.

Lucassen, Leo (2004): The Police, Gender, and Social Control: German Servants in Dutch Towns, 1918–1940. Teoksessa: Emsley, Clive; Johnson, Eric & Spierenburg, Pieter (toim.) *Social Control in Europe 1800–2000*, volume 2. The Ohio State University.

Luostarinen, Heikki (1986): *Perivihollinen.* Vastapaino.

Luukkonen, Mari (2022): *Rautaesiripun varjossa – Supo idän ja lännen jännitekentässä 1978–1990*. Otava.

Lynn, Denise (2016): Gendered Narratives in Anti-Stalinism and Anti-Communism during the Cold War: the Case of Juliet Poyntz. *Journal of Cold War Studies* 1/18.

Lyon, David (2011): The search for surveillance theories. Teoksessa: Lyon, David (toim.): *Theorizing Surveillance: The panopticon and Beyond.* Ensimmäinen painos 2006. Routledge.

Lähteenmäki, Maria (1995): *Mahdollisuuksien aika: työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura.

Lähteenmäki, Maria (2009): *Maailmojen rajalla: Kannaksen rajamaa ja politiikan murtumat 1911–1914*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lähteenmäki, Maria (2022): *Punapakolaiset – Suomalaisnaisten elämä ja kohtalo Neuvosto-Karjalassa*. Gaudeamus.

Löfström, Jan (1999): *Sukupuoliero agraarikulttuurissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Nuorteva, Jussi (1987): *Vangit, vankilat, sota.* Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana. Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 4. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto.

McDermott, Kevin & Agnew, Jeremy (1996): *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*. Macmillan Press.

Macintyre, Ben (2021): *Agentti Sonja – äiti, sotilas, rakastajatar, vakooja*. Alkuperäisteos: *Agent Sonya. Lover, Mother, Soldier, Spy*. Suomentanut: Nurmi, Aura. Atena.

Mainio, Aleksi (2015): *Näkymätön sota – Suomi vastavallankumouksellisen terrorismin ja vakoilun tukialueena 1918–1939*. Helsingin yliopisto.

Mallman, Klaus-Michael & Paul, Gerard (1994): Omniscient, omnipotent, omnipresent? Gestapo, society and resistance. Teoksessa: Crew, David (toim.) *Nazism and German Society 1933–1945*. Routledge.

Manninen, Ohto (2006): *Kerttu Nuorteva – neuvostokaunotar vakoilujohtajana*. Edita.

Marx, Gary T. (1988): *Undercover: Police Surveillance in America*. University of California Press.

Marx, Gary T. (2003): A Tack in the Shoe: Neutralizing and Resisting the New Surveillance. *Journal of Social Issues* 2/59.

Marklund, Andreas & Skouvig, Laura (2021): Introduction: Histories of Surveillance from Antiquity to the Digital Era. Teoksessa: Marklund, Andreas & Skouvig, Laura (toim.) *Histories of Surveillance from Antiquity to the Digital Era: The Eyes and Ears of Power*. Routledge.

Massino, Jill (2008): Gender as Survival: Women's Experiences of Deportation from Romania to the Soviet Union, 1945–1950. *Nationalities Papers* 1/36.

Matikainen, Olli & Lidman, Satu (2014): Histories of Social Control. Teoksessa: Matikainen, Olli & Lidman, Satu (toim.) *Morality, Crime and Social Control in Europe 1500–1900*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

McDonough, Frank (2016): *Gestapo – Natsi-Saksan salaisen poliisin historia*. Alkuperäisteos: *The Gestapo: The Myth and Reality of Hitler's Secret Police* (2015). Suomentanut: Janatuinen, Mari. Atena.

Metsä-Tokila, Piia (2008): *Entisten poliittisten naisvankien kokemuksia vankilasta vuosina 1930–1944 vankilamuistelmien mukaan*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

Miller, Barbara (1999): *Narratives of Guilt and Compliance in Unified Germany, Stasi Informers and Their Impact on Society*. Routledge.

Montalbano, Kathryn (2019): The FBI and the American Friends Service Committee: Surveilling United States Religious Expressions in the Cold War Era. Teoksessa: Heynen, Robert & van der Meulen, Emily (toim.) *Making Surveillance States: Transnational Histories*. University of Toronto Press.

Morrison, Bronwyn (2008): Controlling the 'Hopeless': Re-Visioning the History of Female Inebriate Institutions c. 1870–1920. Teoksessa: Johnston, Helen (toim.) *Punishment and Control in Historical Perspectives*. Palgrave Macmillan.

Murphy, William T. (2019): Lydia Stahl – a secret life 1885-? *The Journal of Intelligence History* 1/18.

Mäkelä, Jaakko (1976): *Oikeudenkäyttö Suomen politiikassa – valtiorikosjutut 1918–1939.* Turun yliopisto, poliittisen historian tutkimuksia D.

Mäkelä, Jaakko (1980): *"Suuri leikkaus" 1923 – Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen lakkauttaminen sisäpoliittisena prosessina*. Lisensiaatintutkielma. Turun yliopisto.

Mäkelä, Jaakko (1989): Valtakunta vai kansakunta – repressio vai integraatio? Itsenäistyneen Suomen kontrollipolitiikassa. Teoksessa: Soikkanen, Timo (toim.) *Turun koulu: Juhani Paasivirran 70-vuotisjuhlakirja 12.3.1989*. Turun yliopisto.

Mäki, Aleksi (1995): *Etsivän keskuspoliisin/Valtiollisen poliisin saksalaisiin kohdistama valvonta Suomessa 1933–1945*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Mäkinen, Helka (2001): *Elli Tompuri – Uusi nainen ja punainen diiva*. Helsingin yliopisto.

Mäki, Kirsi (2002): Valtion turvallisuudelle vaarallisia naisia. Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilan poliittiset naisvangit 1939–1944. *Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja*.

Nevakivi, Jukka (1989): Tuntematon talvisota. Teoksessa: Nevakivi, Jukka; Hietaniemi, Tuija & Riska, Leena (toim.) *Tuntematon talvisota*. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos.

Nevalainen, Pekka (2000): *Punaisen myrskyn suomalaiset: suomalaisten paot ja paluumuutto idästä 1917–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Niiranen, Pekka (2022): *Työleirien saaristo – työleirijärjestelmä Suomessa vuosina 1942–1944.* Readme.fi.

Nygård, Toivo (1985): *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa*. Jyväskylän yliopisto.

Näre, Sari (2008): Turvasäilöön ja keskitysleirille - poliittisten vankien kohtelu sodan aikana. Teoksessa: Kirves, Jenni & Näre, Sari (toim.) *Ruma sota – talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johny Kniga.

Okkonen, Ville & Lintunen, Tiina (2021): Civil liberties, state police wartime measures, and the case of "the Six". Teoksessa: Marklund, Andreas & Skouvig, Laura (toim.) *Histories of Surveillance from Antiquity to the Digital Era: The Eyes and Ears of Power*. Routledge.

Okkonen, Ville & Laamanen, Ville (2018): Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/116.

Olmsted, Kathryn S. (2004): Blond Queens, Red Spiders, and Neurotic Old Maids: Gender and Espionage in the Early Cold War. *Intelligence and National Security* 1/19.

Panschin, Vladimir (2018): *Diletantteja vai taitajia? Päämajan valvontaosaston johtama valvonta ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa.* Maanpuolustuskorkeakoulu.

Pankakoski, Johanna (2005): *Varjonyrkkeilyä itärajalla: venäläisten emigranttien poliittinen liikehdintä Suomessa vuosina 1918–1927*. Lisensiaatintutkielma. Helsingin yliopisto.

Parkkari, Nestori (1970): *Nuoret taistelun tiellä – Suomen vallankumouksellinen nuorisoliike 1900–1944*. Kansankulttuuri Oy.

Pattinson, Juliette (2011): *Behind enemy lines: Gender, passing and the Special Operations Executive in the Second World War*. Ensimmäinen painos 2007. Manchester University Press.

Peltola, Jarmo (1992): *"Ilmiantajat ja puolueen vastaiset" – SKP ja puoluekuri vuosina 1944–1948*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Peltonen, Ulla-Maija (1989): *Naisia turvasäilössä*. Art House.

Peltonen, Ulla-Maija (1996): *Punakapinan muistot – tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918* jälkeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Pihlajamäki, Heikki (1992): 1900-luvun rikosoikeudellisia kehityslinjoja – Klassisesta rikosoikeudesta uusklassiseen. Teoksessa: Letto-Vanamo, Pia (toim.) *Suomen oikeushistorian pääpiirteet – Sukuvallasta moderniin oikeuteen*. Gaudeamus.

Pohjonen, Juha (2000): *Maanpetturin tie: maanpetoksesta Suomessa vuosina 1945–1972 tuomitut*. Otava.

Pontikes, Elizabeth; Negro, Giacomo & Rao, Hayagreeva (2010): Stained Red: A Study of Stigma by Association to Blacklisted Artists during the "Red Scare" in Hollywood, 1945 to 1960. *American Sociological Review* 3/75.

Porch, Douglas (1995): *The French secret service: from the Dreyfus Affair to the Gulf War*. Farrar, Straus and Giroux.

Proctor, Tammy (2003): *Female Intelligence: Women and Espionage in the First World War*. New York University Press.

Proctor, Tammy (2005): Family Ties in the Making of Modern Intelligence. *Journal of Social History* 2/39.

Pukero, Päivi (2009): *Epämääräisestä elämästä kruunun haltuun: irtolaisuuden ja huono-osaisuuden kontrolli Itä-Suomessa 1860–1885.* Joensuun yliopisto.

Quinlan, Kevin (2014): *The Secret War Between the Wars: MI5 in the 1920s and 1930s*. The Boydell Press.

Rafeek, Neil C. (2008): *Communist women in Scotland: Red Clydeside from the Russian Revolution to the end of the Soviet Union*. Tauris Academic Studies.

Rajala, Juha (2004): *Kurittajia ja puukkosankareita – väkivalta ja sen kontrollointi Kannaksen rajaseudulla 1885–1917*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Rentola, Kimmo (1992): Kommunismin kahdeksan kohorttia. Teoksessa: Majander, Mikko (toim.) *Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja*.

Rentola, Kimmo (1994a): *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY.

Rentola, Kimmo (1994b): Punaisen Valpon synty. Teoksessa: Simola, Matti & Salovaara, Jukka (toim.): *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta*. Sisäministeriö, poliisiosasto.

Rentola, Kimmo (1999): Supo, kommunistit ja KGB. Teoksessa Simola, Matti & Sirviö, Tuulia (toim.) *Isänmaan puolesta: Suojelupoliisi 50 vuotta.* Gummerus.

Rentola, Kimmo (2007): *Neuvostodiplomaatin loikkaus Helsingissä 1930*. Suojelupoliisi.

Rentola, Kimmo (2009a): Voiko salaisen palvelun historiaa lainkaan tutkia? *Kanava* 6/37.

Rentola, Kimmo (2009b): Tiedustelun historian ongelmia. *Tieteessä tapahtuu* 7/27. Tieteellisen seurain valtuuskunta.

Rentola, Kimmo (2009c): Suojelupoliisi kylmässä sodassa 1949–1991. Teoksessa: Simola, Matti (toim.) *Ratakatu 12 – Suojelupoliisi 1949–2009*. WSOY.

Rislakki, Jukka (1982): *Erittäin salainen – vakoilu Suomessa*. Love kirjat.

Rislakki, Jukka (1985): *Maan alla – Vakoilua, vastarintaa ja urkintaa Suomessa 1941–1944*. Love kirjat.

Roodenburg, Herman (2004): Social Control Viewed from Below: New Perspectives. Teoksessa: Roodenburg, Herman & Spierenburg, Peter (toim.) *Social Control in Europe 1500–1800*, volume 1. The Ohio State University Press.

Ruotsalainen, Heidi (2020): *Salatun tiedon tuottajat: Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehitys 1918–1939*. Maanpuolustuskorkeakoulu.

Saarela, Tauno (1996): *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923.* Kansan Sivistystyön Liitto.

Saarela, Tauno (2008): *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Saari, Maija (2013): *Anomuksia, selityksiä ja ilmiantoja: kansanhuolto ja säännöstely kansalaisten kirjeissä Turun ja Porin läänin kansanhuoltopiirille 1939–1944*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

Sana, Elina (2003): *Luovutetut – Suomen ihmisluovutukset Gestapolle*. WSOY.

Savolainen, Hanna (2000): *Tuomittu elämään – poliittiset naisvangit Hämeenlinnan kuritus- ja keskusvankilayhteisössä 1924–1939*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

Schrecker, Ellen (1998): *Many are the Crimes: McCarthyism in America*. Little, Brown.

Scott, James C. (1985): *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press.

Scott, James. C (1990): *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. Yale University Press.

Selén, Kari (2010): *Madame: Minna Craucherin levoton elämä.* Helsinki-kirjat. [2. täydennetty painos].

Sewell, Sara Ann (2012): Bolshevising Communist Women: The Red Women and Girls's League in Weimar Germany. *Central European History* 2/45.

Sewell, Sara Ann (2021): Surveillance on the assembly line: Communist resistance to modern production at the Stollwerck Chocolate Factory, 1924–1930. Teoksessa: Marklund, Andreas & Skouvig, Laura (toim.) *Histories of Surveillance from Antiquity to the Digital Era: The Eyes and Ears of Power*. Routledge.

Siironen, Miika (2011): *Vapaussodan perintö. Valkoisuus paikallisyhteisössä – sisältö, ylläpitäjät ja rapautuminen Iisalmessa 1918–1933*. Omakustanne.

Siltala, Juha (1985): *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava.

Silvennoinen, Oula (2008): *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944.* Otava.

Skeggs, Beverly (2014): *Elävä luokka*. Alkuperäisteos: *Class, Self, Culture* (2004). Suomentanut: Lahikainen, Lauri & Jakonen, Mikko. Vastapaino.

Soikkanen, Timo (1989): *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus. Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*. Turun yliopisto.

Spierenburg, Pieter (2004): Social Control and History: An Introduction. Teoksessa: Emsley, Clive; Johnson, Eric & Spierenburg, Pieter (toim.) *Social Control in Europe 1800–2000*, volume 2. The Ohio State University.

Statens offentliga utredningar (SOU) 2002:87. Rikets säkerhet och den personliga integriteten. De svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet sedan år 1945.

Strandberg, Carl-Erik (2018): *Under hela 20-talet kom Vasa att förbli ett av de starkaste fästena för den kommunistiska rörelsen i vårt land: Den finlandssvenska kommunismen studerad genom en lokalhistorisk fallstudie på Vasa svenska Arbetareföreningen 1918–1923*. Pro gradu -tutkielma. Åbo Akademi.

Stern, Ludmila (2019): A Woman with a Camera: Soviet Espionage in Interwar France. Teoksessa: Chatterjee, Choi; Marks, Stewen G.; Neuburger, Mary & Sabol, Steven (toim.) *The Global Impacts of Russia's Great War and Revolution*: *The Wider Arc of Revolution* (osa 1). Slavica Publishers, Indiana University Press.

Sulkunen, Irma (1989): *Naisen kutsumus – Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Hanki ja jää.

Sulkunen, Pekka (1998): *Johdatus sosiologiaan: käsitteitä ja näkökulmia*. WSOY.

Sundelin, Anna & Wickström, Mats (2020): Kärlek och klasskamp över Atlanten: Aili och Runar Nordgrens revolutionära livsresa. *Historiska och litteraturhistoriska studier*.

Suodenjoki, Sami (2014): Ilmianto ilmapiirin lietsojana routavuosien Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/112.

Suodenjoki, Sami (2016): Keisarille uskolliset soraäänet – ilmiantajat kansallisen historiakuvan haastajina. Teoksessa: Sulkunen, Irma; Niemi, Marjaana & Katajala-Peltomaa, Sari (toim.) *Usko, tiede ja historiankirjoitus – Suomalaisia maailmakuvia keskiajalta 1900-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Suodenjoki, Sami (2019): Santarmiyhteyksien stigmatisoimat – ilmiantajat venäläisen virkavallan avustajina Suomen suurruhtinaskunnassa 1899–1917. *Ennen ja Nyt*.

Takala, Hannu (1978): Kontrollipolitiikka suunnittelukokonaisuutena. Teoksessa: Lahti, Raimo & Laitinen, Ahti (toim.) *Kontrollipolitiikasta*. Turun yliopiston julkisoikeuden laitos Rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja B n:o 4.

Tepora, Tuomas (2012): *Sinun puolestas elää ja kuolla – Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945*. WSOY.

Tepora, Tuomas (2015): *Sodan henki – kaunis ja ruma talvisota*. WSOY.

Thurlow, Richard C. (1997): 'A very clever capital class': British Communism and State Surveillance 1939–45. *Intelligence and National Security* 2/12.

Tigerstedt, Örnulf (1943): *Vastavakoilu iskee: Suomen taistelu neuvostovakoilua vastaan 1919–1939*. Otava.

Tikka, Marko (2006): *Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Tikka, Marko (2020): Tarkkailtu Suomi – Valtiollisesti epäluotettaviin kohdistettu sisäinen valvonta ja tiedonkeruu sisällissodan jälkeisinä vuosina. Teoksessa: Enbom, Lena; Pesonen, Pete & Suodenjoki Sami (toim.) *Valvottu ja kuritettu työläinen. Väki Voimakas* 33. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. https://doi.org/10.55286/vv.111827.

Tikka, Marko & Nevala, Seija-Leena (2020): *Kielletyt leikit – tanssin kieltämisen historia Suomessa 1888–1948*. Atena.

Torninoja-Latola, Jaana (2011): Omapäisesti valtaa vastaan. Elvi Sinervon arkipäivän politiikka vankilassa 1941–1944. Teoksessa: Aalto, Ilana; Boxberg, Laura; Ijäs, Ulla; Paalumäki, Heli (toim.) *Vallanteoriat historian tutkimuksessa*. Turun historiallinen yhdistys.

Torpey, John (2001): The Great War and the Birth of the Modern Passport system. Teoksessa: Caplan, Jane & Torpey, John (toim.) *Documenting Individual Identity: the Development of State Practices in the Modern World*. Princeton University Press.

Toy, Rosemary Florence & Smith, Christopher (2017): Women in the shadow war: gender, class and MI5 in the Second World War. *Women's History Review* 5/27.

Uola, Mikko (2013): *Unelma kommunistisesta Suomesta 1944–1953*. Minerva.

Uusitalo, Taina (2014): *Elämä työläisnaisten hyväksi. Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900–1930.* Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5976-15-1.

Vainio-Korhonen, Kirsi (2017): Vastuullinen historia. Teoksessa: Lidman, Satu; Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus.

Wahlberg, Marja (2012): *Syyllisiä kunnes toisin todistetaan. Etsivä keskuspoliisi ja kulttuuriliberaalit 1934–1937*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Waltari, Mika (1942): *Neuvostovakoilun varjossa – Helsingin neuvostolähetystö kiihoitus- ja vakoilutoiminnan keskuksena*. Otava.

Joshi, Vandana (2002): The 'Private' Became 'Public': Wives as Denouncers in the Third Reich. *Journal of Contemporary History* 3/37.

van der Meulen, Emily & Heynen, Robert (2019): Unpacking State Surveillance: Histories, Theories and Global Contexts. Teoksessa: Heynen, Robert & van der Meulen, Emily (toim.) *Making Surveillance States: Transnational Histories*. University of Toronto Press.

Varjo, Veijo (1980): *Miehet pimeästä – neuvostovakoilu Suomessa*. Kustannuspiste Oy.

Weil, Rachel (2014): *A Plague of Informers: Conspiracy and Political Trust in William III's England*. Yale University Press.

Weitz, Eric D. (1996): The Heroic Man and the Ever-Changing Woman: Gender and the Politics in European Communism, 1917–1950. Teoksessa: Frader, Laura L. & Sonya O. Rose (toim.) *Gender and Class in Modern Europe*. Cornell University Press.

Vejbrink, Martin (1982): En kontrollerad brottsling som historiskt fenomen: Om social kontroll för hundra år sedan och nu. En prensentation av en individ och hans samhälle. Teoksessa: Sundin, Jan (toim.) *Kontroll och kontrollerade: Formell och informell kontroll i ett historiskt perspektiv.* Historiska institutionen vid Umeå universitet.

Weller, Toni (2012): The information state: An historical perspective on surveillance. Teoksessa: Kirstie Ball; Kevin Haggerty & Lyon, David (toim.) *Routledge Handbook of Surveillance Studies*. Taylor & Francis Group.

Werner, Ruth (1991): *Sonya's Report*. Chatto & Windus. [Vuonna 1977 ilmestyneestä saksankielisestä alkuperäisteoksesta hieman täydennetty englanninkielinen laitos].

West, Nigel (1982): *MI5: British security service operations, 1909–1945*. Stein and Day.

Wheelwright, Julie (1992): *The Fatal Lover: Mata Hari and the Myth of Women in Espionage*. Collins & Brown.

Wheelwright, Julie (2019). Poisoned Honey: The Myth of Women in Espionage. *Queen's Quarterly* 4/126.

Wickström, Mats (2022): Allan Asplunds kommunistiska liv. Teoksessa: Kaihovirta, Matias & Holm, Christoffer (toim.) *Klasskamp på svenska: Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900-talets finlandssvenska arbertarrörelse.* Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/339574.

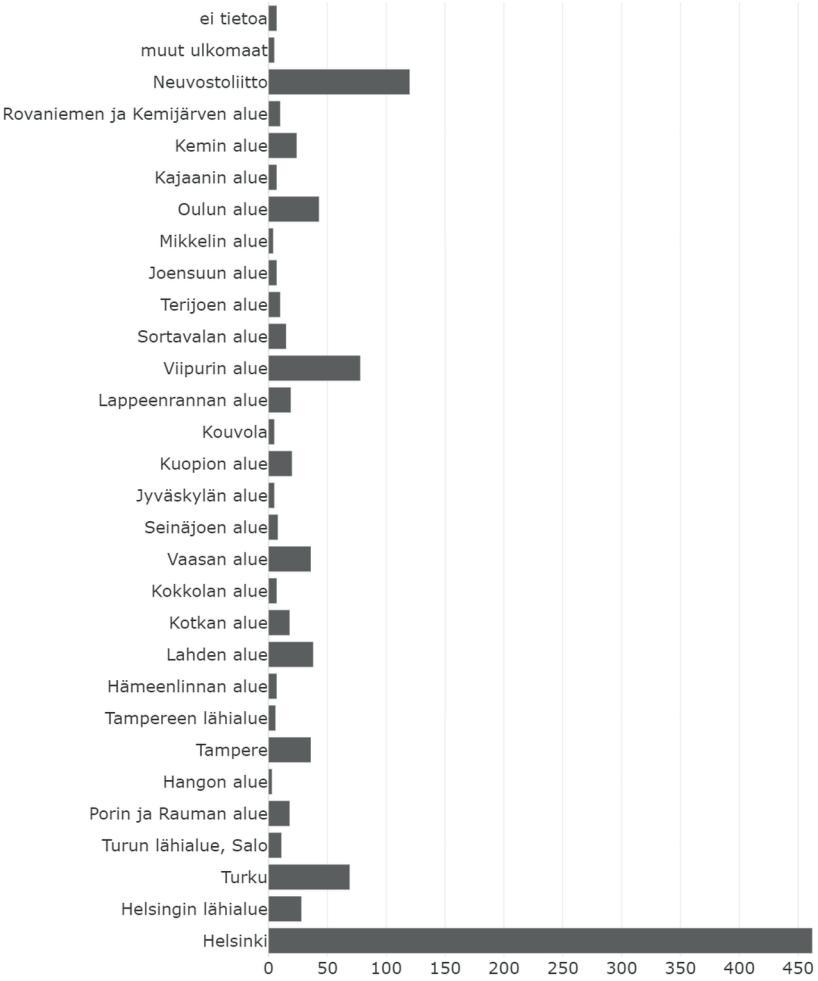
Virtanen, Elina (2018): *Schwester, lotta ja maanpetturi: Ruth Munckin (1886–1976) muistot ja tulkinnat elämänsä kulusta*. Sigillum.

Virtanen, Elina (2021): *Jääkäriliikkeen naiset*. Vastapaino.

Vuorinen, Piia (2020): Vapaina vaaralliset naiset – Valtiollinen poliisi ja sota-ajan turvasäilökysymys 1939–1944. Teoksessa: Enbom, Lena; Pesonen, Pete & Suodenjoki Sami (toim.) *Valvottu ja kuritettu työläinen. Väki Voimakas* 33. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. https://doi.org/10.55286/vv.111833.

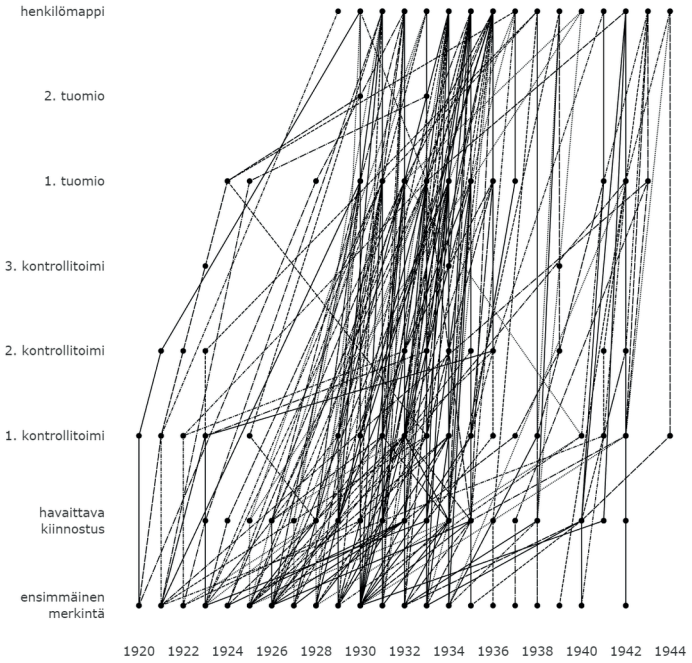
Åkerström, Malin (1990): *Betrayal and Betrayers: the Sociology of Treachery*. Transaction Publishers.

Liite 1. Henkilömapitettujen naisten asuinpaikkakunnat

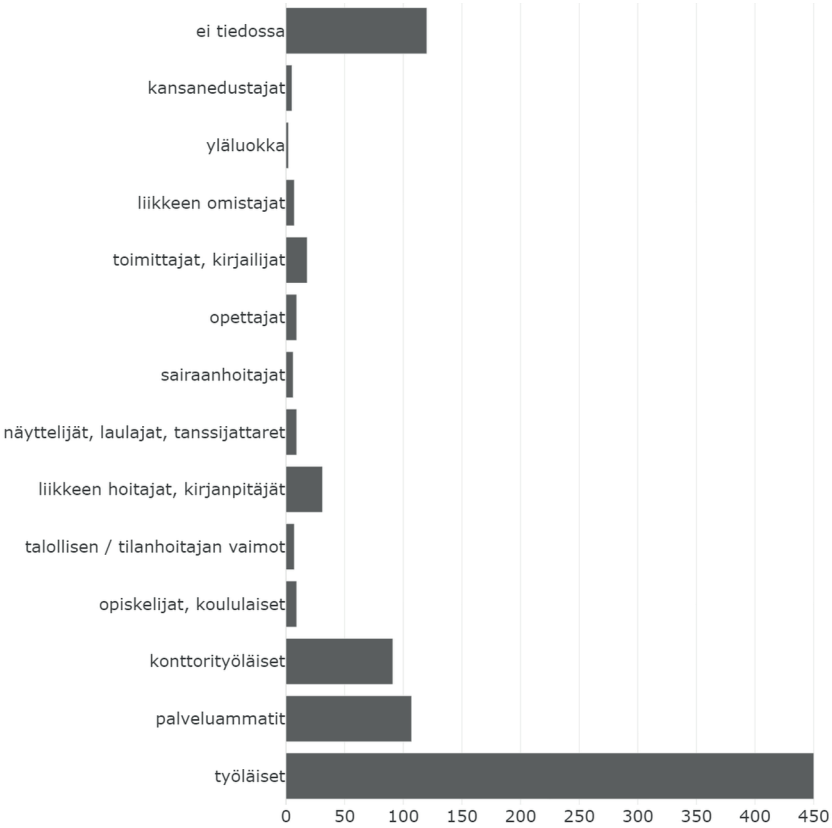
Henkilömapitettujen naisten asuinpaikkakuntien tarkastelussa on huomioitu ne paikkakunnat, joiden osalta valtiollinen poliisi teki merkintöjä epäillyn toiminnasta.
Lähde: Henkilömapit, EK-Valpo, KA.

Liite 2. Henkilömapittamisen ajankohta

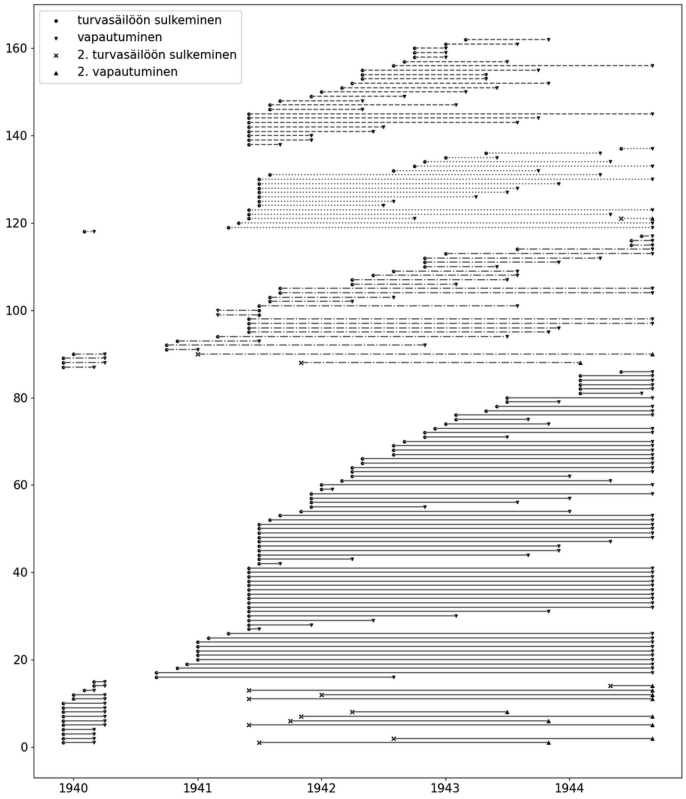
Henkilömapittamisen ajankohtaa on tarkasteltu 221 naisen osalta, sillä näissä henkilömapeissa oli kirjattu henkilömapin perustamisvuosi. Henkilömapittamisen ajankohtaa on vertailtu ennen henkilömapittamista tapahtuneisiin valvontatilanteisiin.
Kuvaajaan on alimmaksi kirjattu vuosi, johon henkilömapin ensimmäinen merkintä ajoittuu. Tämän jälkeen on merkitty tietyt valvontaan liittyvät tilanteet: 1. Valtiollisen poliisin osoittama havaittava kiinnostus epäiltyä kohtaan rutiininomaisten tietojen keräämisen sijaan. 2. Kuulusteluun ja kotietsintään liittyvä pakkokeinojen käyttäminen. Jos pakkokeinojen käyttö on liittynyt samaan hetkeen ja samoihin tietoihin, mitä havaittava kiinnostuksen osoittaminen ilmentää, ei havaittavaa kiinnostusta ole erikseen merkitty kuvaajan selkeyttämiseksi. 3. Valtio- ja maanpetosrikoksiin liittyvät tuomiot. Tuomio sisältää myös samaan hetkeen ja samoihin tietoihin liittyvän havaittavan kiinnostuksen, kuulustelun ja kotietsinnän. Niitä ei ole merkitty erikseen kuvaajan selkeyttämiseksi.
Lähde: Henkilömapit, EK-Valpo, KA.

Liite 3. Epäiltyjen sosiaalinen tausta ammattiryhmien perusteella

Valtiollinen poliisi ei kirjannut kaikkien naisten kohdalla sosiaalisia taustatekijöitä. Sosiaalisen taustan hahmottamiseksi on joissakin tapauksissa käytetty miehen ammattinimikettä, jos se on ilmaistu esimerkiksi muodossa ”työläisen vaimo”. Yksistään vaimoiksi tai rouviksi lasketut on luokiteltu sellaisten tapausten joukkoon, joista ei ole tarkempaa tietoa. Työläisiksi on laskettu yleisesti työläisiksi luokiteltujen ja tehdastyöläisten lisäksi muun muassa ompelijattaret, silittäjät, pesijättäret ja saunottajat. Palveluammateilla viitataan palvelijattariin, partureihin, tarjoilijoihin ja esimerkiksi ajureiden vaimoihin. Konttorityöläisiin on laskettu myös liikeapulaiset. Liikkeen hoitajien ja kirjanpitäjien ryhmään on laskettu myös työnjohtajat sekä kirjaston- ja arkistonhoitajat. Toimittajien ja kirjailijoiden joukossa on myös muutama toimittajan vaimo, samoin kuin liikkeen omistajien joukossa. Kansanedustajat on laskettu omaksi ryhmäksi, vaikka ryhmän sisällä oli sosiaaliselta taustaltaan erilaisia naisia. Lähde: Henkilömapit, EK-Valpo, KA.

Liite 4. Turvasäilöön joutumisen ajankohta epäillyn taustatekijöiden mukaan luokiteltuna

162 turvasäilöön suljetun naisen taustatekijät on jaettu neljään kategoriaan. Alin janaryhmä viittaa sellaisiin naisiin, jotka olivat ennen turvasäilöön sulkemista tuomittu valtio- tai maanpetosrikoksesta. Toiseksi alimmalla janaryhmällä kuvataan naisia, joista valtiollisella poliisilla oli ennen sotavuosia tietoa tai epäily SKP:n hyväksi toimimisesta mutta joita ei ollut tuomittu. Seuraava janaryhmä edustaa naisia, joiden osalta valtiollinen poliisi oli kirjannut muita kuin suoraan SKP:n toimintaan liittyviä tietoja. Ylimmällä janaryhmällä on esitetty naiset, jotka kiinnittivät valtiollisen poliisin huomion vasta sotavuosina. Tässä joukossa on mukana myös kaksi naista, joiden katsottiin levittäneen uskonnon varjolla maanpuolustuksen vastaista mielialaa. Lähde: Henkilömapit, amp 2969, amp 2970, EK-Valpo, KA.

Tiivistelmä

Etsivä Keskuspoliisi / Valtiollinen poliisi -nimisestä valtiollisesta poliisista kehittyi merkittävä kontrollipolitiikan toteuttaja vuosien 1919–1944 välisessä Suomessa. Kontrollin kohdentuminen lähes yksinomaan kommunisteiksi tiedettyjä ja sellaisiksi epäiltyjä henkilöitä kohtaan on kiistämätön osa aikakauden historiaa. Sisällissodan katkera muisto, kommunistien hallitseman Neuvostoliiton läheisyys ja pelot Suomen kommunistisen puolueen maanalaisesta toiminnasta yhteiskuntajärjestyksen muuttamiseksi loivat taustan ja vallassaolijoiden näkökulmasta oikeutuksen valtiollisen kontrollin suunnalle. Tutkimuksessani selvitän, mitä tämä poliittisluonteinen valvonta käytännössä tarkoitti ja miten valtio- ja maanpetosrikoksellisesta toiminnasta epäiltyjen naisten sukupuoli vaikutti valtiollisen poliisin valvonnan arjessa. Valvonnan arjella viittaan tekijöihin, jotka vaikuttivat epäillyksi päätymiseen, epäiltyihin kohdistetun valvonnan virallisiin ja epävirallisiin muotoihin, kontrollin soveltamisessa hyödynnettyyn määrittelyvaltaan sekä valvojan ja valvotun väliseen vuorovaikutukseen.

Tutkimuksen päälähdeaineistona hyödyntämäni lähes 900 naisen seurantatiedot koonneet henkilömapit osoittavat, että valtiollinen poliisi suhtautui ristiriitaisesti naisepäiltyihin. Ristiriitaiset käsitykset kommunistien poliittisessa toiminnassa ja neuvostotiedustelun palveluksessa olleista naisista vaikuttivat vaihtelevasti epäillyksi päätymiseen, epäiltyihin suhtautumiseen ja kontrollin soveltamiseen. Sukupuoli ei lähtökohtaisesti suojannut naisia valtiollisen poliisin epäilyltä. Suomalaisen kommunismin naisedustajat päätyivät valtiollisen poliisin huomioon siinä missä miehetkin – valtiollisen poliisin tietolähteiden ja sen omien havaintojen perusteella. Vakoiluepäilyjen kohdalla naisten sukupuolen merkitys korostui, sillä puolustusvoimien henkilökunnan seurassa esiintyminen tai yksistään sotilaiden kanssa tansseissa käyminen saattoivat herättää hyvin matalalla kynnyksellä valtiollisen poliii-

sin, sen tiedustelijoiden ja ilmiantoja tehneiden kansalaisten vakoiluepäilyt.

Valtiollisessa poliisissa esiintyi naisten poliittista toimijuutta aliarvioineita näkemyksiä. Samanaikaisesti valtiollinen poliisi kuitenkin arvioi osan naisista valtionvastaisen toiminnan kyvykkäiksi, johtaviksi, vaarallisiksi sekä viranomaiselle erityistä vastusta antaneiksi toimijoiksi. Ristiriitaisuus heijastui myös valtiollisen poliisin naisvakoojista tekemiin tulkintoihin, koska valtiollisen poliisin oli usein vaikea erottaa puolustusvoimien lähellä nähtyjen naisten huvittelun halu vakoilutehtävistä. Sama kaksijakoisuus näkyi kontrollin soveltamisessa: valtiollinen poliisi saattoi jättää naiset kokonaan pidätysten ulkopuolelle tai vaihtoehtoisesti työskennellä päämäärätietoisesti tietyn naisen pidättämiseksi. Näiden käsitysten ja kohtelun taustalla vaikuttivat moninaisesti sisällissodan aikana luodut kuvat punaisista naisista, tiedusteluyhteisöjen maskuliinisuutta ja miehistä pätevyyttä korostaneet tulkinnat sekä aikakauden naisihanne, jossa naisille oli varattu kasvattajan ja kodinhoitajan rooli.

Yleisellä tasolla tutkimus piirtää valtiollisen poliisin valvonnan arjesta kuvan, jota määrittivät laaja tiedonkeruu, suuri riippuvuus viraston henkilökuntaan kuulumattomien kansalaisten roolista tiedon tuottajina, tapauskohtaisuus ja tulkinnallisuus. Valtiollinen poliisi ei keskittynyt keräämään tietoja vain valtionvastaisen toiminnan johtavista henkilöistä, vaan hajautti resurssinsa laajalle. Toisinaan kontrollin kohteiksi joutuivat ne, jotka vain sattuivat osumaan valtiollisen poliisin näköpiiriin. Koska eri valtioiden turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten työtavat muistuttivat paljon toisiaan ja valvonnan suunta oli sama monessa eurooppalaisessa ja läntisessä valtiossa, olen pyrkinyt tulkitsemaan valtiollisen poliisin toimintaa osana laajempaa kansainvälistä yhteyttä aina kun se on ollut mahdollista.

Asiasanat: valtiollinen poliisi, etsivä keskuspoliisi, 1920–1940-luku, kontrolli, kontrollipolitiikka, valvonta, sukupuoli, vakoilu.

Abstract

The state police, known as the Detective Central Police/State Police, became a major player in the control policy in Finland between 1919 and 1944. The almost exclusive targeting of persons known or suspected to be communists is an undeniable part of the history of the period. The bitter memory of the Civil War, the proximity of the communist-dominated Soviet Union and fears of the underground activities of the Finnish Communist Party to change the social order provided the background and, from the point of view of those in power, the justification for the direction of state control. In my research, I explore what this political control meant in practice in the everyday life of state police surveillance, and how the gender of women suspected of state and treasonable offences influenced everyday surveillance. By everyday surveillance, I refer to the factors that influenced suspect identification, the formal and informal forms of control exercised over suspects, the definitional power used in the application of control, and the interaction between the controller and the controlled.

My main source of data for this study, which compiled the personal files of nearly 900 women, shows that the state police had a variying attitude towards female suspects. Conflicting perceptions of women involved in communist political activities and in Soviet intelligence had shifting effects on the identification of suspects, the treatment of suspects and the application of control. Gender did not inherently protect women from suspicion by the state police. In most cases, women suspects of Finnish communism came to the attention of the state police in the same way as men - on the basis of the state police's sources of information and its own observations. In the case of suspicions of espionage, the gender of women was of particular importance, since appearing in the company of military personnel or going dancing with soldiers alone was the very low threshold for suspicion of espionage by the state police, its informers and whistleblowers.

The state police held views that underestimated women's political agency, but at the same time judged some women as capable, leading, dangerous and providing special resistance to the authority in anti-state activities. This contradiction was also reflected in the state police's interpretation of female spies, as the state police often found it difficult to distinguish between the desire for amusement of women seen in the company of armed forces and their espionage activities. The same ambivalence was reflected in the application of control: the state police could exclude women from arrests altogether or, alternatively, they could single-mindedly target to arrest a particular woman. These perceptions and treatments were influenced in many ways by the images of red women created during the Civil War, the intelligence communities' interpretations of masculinity and male competence, and the feminine ideal of the era, reserving the role of educator and homemaker for women.

In general, the study paints a picture of the daily life of state police surveillance, which was characterised by extensive data collection, a high dependence on the role of non-staff members of the public as producers of information, case-specificity and interpretability. The state police did not focus on collecting information only on the leaders of anti-state activities, but dispersed its resources widely. At times, the targets of control were those who just happened to fall within the state police's line of sight. Since the working methods of the security and intelligence services of the different states were very similar and the direction of control was the same in many European and Western states, I have tried to interpret the activities of the state police as part of a wider international context wherever possible.

Keywords: state police, detective central police, 1920-1940's, control, controlpolicy, surveillance, gender, espionage.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran verkkokirjat 2010–2023

46. Johan Ehrstedt, Matias Kaihovirta, Emil Kaukonen & Mats Wickström (toim.), *Luokkataistelua ruotsiksi. Identiteetti ja ideologia 1900-luvun suomenruotsalaisessa työväenliikkeessä.* Papers on Labour History XII, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2023, 320 s.

45. Anna Bondestam, *Sanomalehti 1910-luvun Turussa ja ihmiset sen ympärillä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2022, 350 s.

44. Maria Lähteenmäki (toim.), Jukka Partanen, Matti Lackman & Juhani Meriläinen, *August Wesley – Maanpakolaisen elämä*. Papers on Labour History XI, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. xHelsinki 2022, 231 s.

43. Redaktörer Matias Kaihovirta & Christoffer Holm, *Klasskamp på svenska. Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900- taletsfinlandssvenska arbetarrörelse*. Papers on Labour History X, Sällskapet för forskning för arbetarhistoria och arbetartradition, Helsinki 2022, 286 s.

42. Risto Turunen, *Shades of Red. Evolution of the Political Language of Finnish Socialism from the 19th Century until the Civil War of 1918.* Papers on Labour History IX, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2021, 523 p.

41. Anne Heimo, Tuula Juvonen ja Heidi Kurvinen, *Opas muistitietohaastattelun tekemiseen*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2021, 63 s.

40. Aleksi Huhta, T*oward a Red Melting Pot. The Racial Thinking of Finnish-American Radicals, 1900–1938*. Papers on Labour History VIII, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2021, 451 s.

39. Mikko Pollari, *Ajattelu- ja puhetavat aatehistoriallisina käsitteinä. Työmiehen Illanvieton ja Amerikan Suomalaisen Työmiehen linjakeskustelut 1900-luvun alussa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2021, 378 s.

38. Saijaleena Rantanen, Susanna Välimäki, Sini Mononen (toim.), *Työväen taide ja kulttuuri muutosvoimana. Kirjoituksia työväen musiikista, kirjallisuudesta, teatterista ja muusta kulttuuritoiminnasta,* Tutkimusyhdistys Suoni & Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2020, 543 s.

37. Mikko Kemppainen, *Sosialismin, uskonnon ja sukupuolen dynamiikkaa. 1900-luvun alun työväenliikkeen naiskirjailijat aatteen määrittelijöinä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2020, 407 s.

36. Ulla-Maija Peltonen, *Barbaria ja unohdus. Historian kipujälkiä.* Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2020, 259 s.

35. Mikko Aho, *”Kun meiltä laiva lähtee ulos, ni siittä voi olla kaikki ylpeitä”. Raumalaisten laivanrakentajien ammatillinen omakuva teollisena kulttuuriperintönä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2019, 430 s.

34. Markku Liljeström, *Metallin mies. Valdemar Liljeströmin elämä 1902–1960*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2019, 500 s.

33. Maarit Leskelä-Kärki, Marika Ahonen, Niko Heikkilä (toim.), *Toivon ja raivon vuosi 1968*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2019, 280 s.

32. Holger Weiss, *För kampen internationellt! Transportarbetarnas globala kampinternational och dess verksamhet i Nordeuropa under 1930-talet*. Sällskapet för forskning för arbetarhistoria och arbetartradition, Helsinki 2019, 637 s.

31. Pauli Kettunen, *Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan. Liiketoiminnan sosiaalinen ulottuvuus – tapaus Partek*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2018, 197 s.

30. Niina Naarminen, *Naurun voima. Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2018, 427 s.

29. Jarmo Peltola & Erkki Vasara (toim.), *Tehtävänä työväentutkimus, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 30 vuotta*. Työväen historian ja perinteentutkimuksen seura, Helsinki 2018, 300 s.

28. Yrjö Varpio, *Suvun musta lammas. Herman Hesekiel Holmströmin elämä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 175 s.

27. Oona Ilmolahti ja Sinikka Selin (toim.), *Rohkea kynä. Syntymäpäiväkirja Maria Lähteenmäelle 9.6.2017*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 237 s.

26. Oona Ilmolahti, *Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakouluopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 525 s.

25. Anna Rajavuori, *Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keski-suomalaisella maaseudulla 1906–1908*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 341 s.

24. Andreas McKeough, *Kirjoittaen kerrottu sota. Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 345 s.

23. Antti Kujala, *Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty. Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 257 s.

22. Hanne Koivisto, Kimi Kärki ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.), *ILMESTYSKIRJA Vietnamin sodan kulttuurihistoriaa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 599 s.

21. Niko Kannisto, *Vaaleanpunainen tasavalta – SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 693 s.

20. Pertti Nurminen, *Aatteesta ammatiksi – Puoluetyötä ja punapääomaa. Julius Nurmisen ja Anna Haverisen (ent. Nurminen) elämä ja toiminta työväenliikkeen järjestöaktiiveina 1900-luvun alkukymmeninä.* Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 462 s.

19. Matias Kaihovirta, *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920*. Sällskapet för forskning för arbetarhistoria och arbetartradition, Helsinki 2015, 452 s.

18. Hanne Koivisto & Raimo Parikka (toim.), *¡NO PASARÁN! Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 464 s.

17. Tauno Saarela, *Finnish communism visited*. Papers on Labour History VII, The Finnish Society for Labour History. Helsinki 2015, 236 p.

16. Petri Jussila, *Tilastomies torpparien asialla. Edvard Gyllingin maatalouspoliittinen ajattelu ja toiminta suurlakon ja sisällissodan välillä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 286 s.

15. Pauli Kettunen, *Historia petollisena liittolaisena – Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 248 s.

14. Tapio Bergholm, *Kaksoissidoksen synty. Suomen työmarkkinasuhteiden muotoutuminen 1944–1969*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 270 s.

13. Juuso Marttila, *Työ teollistumisen ja arjen rajapintana Strömforsin ja Ramnäsin rautaruukkiyhteisöt 1880–1950*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 283 s.

12. Seppo Hentilä, *Bewegung, Kultur und Alltag im Arbeitersport – Liike, kulttuuri ja arki työläisurheilussa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 288 s.

11. Kimmo Rentola & Tauno Saarela (toim.), *Kulkijapoika on nähnyt sen – Kirjoituksia nykyhistoriasta*, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 256 s.

10. Leena Enbom, *Työväentalolle vai seurahuoneelle? – Työväen vapaaajantoiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 262 s.

9. Taina Uusitalo: *Elämä työläisnaisten hyväksi. Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900–1930. Tutkimus työväenliikkeen sukupuolisidonnaisista käytännöistä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 435 s.

8. Marjaliisa Hentilä: *Sovittelija – Matti Paasivuori 1866–1937*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2013, 446 s.

7. Elina Katainen: *Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus – Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2013, 474 s.

6. Kai Hirvasnoro: *Päätalon matkassa – Johdatusta Iijoki-sarjaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2013, 337 s.

5. Jukka Tainio: *Tienhaarasta vasempaan – Siperiaan kauppa-asiamieheksi ja Neuvosto-Karjalaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2012, 196 s.

4. Mikko Majander & Kimmo Rentola (toim.): *Ei ihan teorian mukaan – Kollegakirja Tauno Saarelalle 28.2.2012*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2012, 289 s.

3. Hanne Koivisto: *Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua – Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymystöstä 1930-luvulta*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2011, 340 s.

2. Sakari Selin: *Kun valtiopetos oli isänmaallinen teko – Nuoret sodassa Hitleriä vastaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2011, 357 s.

1. Jukka Rantala: *Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio*, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2010, 195 s.

Tiedot kirjojen saatavuudesta löytyvät Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran www-sivuilta: http://www.thpts.fi/julkaisut/muut-julkaisut/.